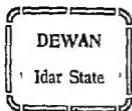

श्री ब्रह्मक्षेत्रनां अंभामाता.

Lakshmi Art Bombay, I

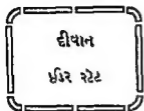
HIMAT NAGAR
6th. September 1938.

Pandit Ganpatishanker Shastri of Vadali appears to have taken much pains in preparing this work. While composing the history of the Khed Brahma Temple and the Sacred City in which it is situated, he has brought out many interesting accounts relating to the ancient history of this State also.

The author deserves encouragement for his labour in this direction.

J. N. Bhandari,
M. A., LL. B.
Rai Bahadur, Raj Ratna,
Dewan, Idar State.

અંગ્રેજી પરથી ગુજરાતી

હીમતનગર
તા. ૬ માઠે સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૮.

ગ્રંથ-સમાલોચન

અને

પ્રોત્સાહન પત્ર

લેખક :

ન્યાયધુરધર—આર્યક્ષત્રીયકુલવિકાસક—રામબહાદુર—રાજરત્ન.
લાલાજી શ્રી ૦ જગન્નાથજી હંડારી સાહેબ, એમ. એ., એલએલ. ખી.
ઈડર રાજ્યના નામવર મહોદય દિવાનજી સાહેબ, બહાદુર.

આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં વડાલી નિવાસી પંડિત શ્રી. ગણપતિશંકર શાસ્ત્રીએ ભારે પરિશ્રમ લીધેલો છે.

સદર અંચમાં પવિત્ર ખેડબહા શહેરનો અને તેમાં આવેલાં મદિરોનો ઇતિહાસ સંગ્રહિત કરવામાં આવેલો છે.

વળી ઈડર રોટ્ટના પ્રાચીન ઇતિહાસનો ઘણો રસિક-રમુજ અહેવાલ અંચકરિ તેમાં રજુ કર્યો છે.

આ વિષયમાં અંચકર્તાએ લીધેલા પરિશ્રમ જલ્દ તેમને પ્રોત્સાહન-ઉત્તેજન આપવું ઘટે છે.

ગ્રંથ-સમાલોચન પત્ર

લેખક :

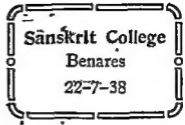
વિદ્વદ્વર ન્યાયનિષ્ઠ શ્રી૦ મલ્લિલાલ વી. પટેલ સાહેબ.
બી. એ., એલ. એલ. બી.,
એડવોકેટ. †

મહેરખાન ડીસ્ટ્રીક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબ,
ઈકર/સ્ટેટ.

ઋગ્વેદ, અથર્વવેદ, મહાભારત, ભાગવત, દેવી ભાગવત વિગેરે પ્રથોમાંથી સંશોધન કરીને શાસ્ત્રીજી ગણપતિરાંકરે રચેલું “પુરાતન બ્રહ્મક્ષેત્ર” પુસ્તક વાંચીને મને આનંદ થયો છે. પ્રાચીન સંસ્કૃત શાસ્ત્રોના અગ્રાધ સમૃદ્ધમાંથી મથન કરીને તેમજ શિલાલેખો, તામ્રપત્રો વિગેરેની નકલો રજૂ કરીને લેખકે પુરાતન કાળથી હાલ સુધીનો બ્રહ્મક્ષેત્રનો ઇતિહાસ અને તે સાથે ઇકરના રાજ્યકર્તાઓ સંબંધી હકીકત વિદ્યતાથી વર્ણવી છે.

પુરાતન સામગ્રીમાંથી અથાગ પરિશ્રમ વેડીને આધુનિક દ્રષ્ટિએ તૈયાર કરેલા આ ગ્રંથમાં પાશ્ચાત્યોની કેટલીક જૂલભરેલી માન્યતાઓનું પણ વિવેચન કરવામાં આવેલું છે. જે વાંચતાં લેખકના પ્રાચીન સંસ્કૃત શાસ્ત્રોના ઉડા અભ્યાસની તેમજ સંશોધન શક્તિની આપણને પ્રતીતિ થાય છે.

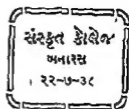
હાલના વિજ્ઞાનવાદી જમાનામાં આવો મહત્વનો ગહન ધાર્મિક વિષય ગુજરાતી ભાષામાં સરળતાથી રજૂ કરી આધ્યાત્મિક માર્ગનું સૂચન કરીને શાસ્ત્રીજીએ હિન્દુજનતા પર અનાહક ઉપકાર કર્યો છે. જનકલ્યાણ માટેનો તેમનો આ ભગિચ્ચ-સ્તુત્ય પ્રયત્ન સફળ થાય, અને જીવનનો ઉત્કર્ષ માધવા હિન્દુજનતા અને ખાસ કરીને ગુર્જર પ્રજા આ પુસ્તકનો હાલ ઉત્સાહથી લે એમ હું ઇચ્છું છું.

Puratana Brahmakshetra, written in Gujarati language by Pandit Ganapatishanker Jaishanker Shastri, is an attempt to trace the ancient History of the Idar State. The author in this book has displayed a Comprehensive knowledge of the ancient Sanskrit literature bearing on the subject and has tried to explain it according to modern ideas as far as he could. The book is worth reading and the author deserves gratitude of all those interested in the topic.

M. D. Shastri, M. A.
Principal,
Sanskrit College
Benares.

અંગ્રેજી પરથી ગુજરાતી.

સંમતિપત્ર

લેખક

ડૉઁ શ્રી ડાંગલદેવજી સાસ્ત્રીજી. એમ. એ.; ડી. શીલ.

પ્રિન્સિપલ-અવર્નમેન્ટ-સંસ્કૃત કોલેજ

ખનારસ

પદ્મિતજી શ્રી ગણપતિસંકર જયસંકર સાસ્ત્રીજીએ “પુરાતન
અભ્યક્ષેત્ર” નામે ગ્રંથ લખેલો છે. તેઓશ્રીનો એ સ્તુત્ય પ્રયાસ ધરૂર સ્ટેટના
પ્રાચીન ઇતિહાસના સંશોધનનો છે. જેમાં પદ્મિતજીએ તે ગ્રંથ દ્વારા
પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન ખતાવી ગ્યાચ્યુ છે. અને તેને આધુ-
નિક વિચારો પ્રમાણે સમજાવવા અને તેટલો સારો અપભ્રંશ કરેલો છે.

આ ગ્રંથ હિતમ વાંચન પુરૂં પાડે છે. વળી જેઓ પુરાતન સંશોધનના
વિષયમાં રસગ્રાહી છે, તેઓના પર ગ્રંથકર્તાનો ભારે ઉપકાર છે.

। श्री काशीविश्वेश्वरो विजयतेतराम् ।

काशी पंडित सभा
कार्यालय

दर्शन विद्यालय लक्ष्मीकुंड,
धनारस
मिति. २९-१-१९९५

सुवर्णपुष्पितांपृथिवीं चिन्वन्तिपुरुपात्रयः
शूराश्चरुतविद्याश्च येचजानन्तिसेवितुं ॥

ग्रंथ परीक्षणपत्रम् ।

ॐ

महामहाध्यापकाः-दर्शनकेसरिणः-श्रीगोपालशास्त्रीत्रिपाठिनः
काशी-विद्यापीठस्य प्राच्यसर्वदर्शनाध्यापकाः-साहित्याचार्य-न्यायतीर्थ
ध्याकरणशास्त्री-राष्ट्रभाषाभूषण-मनी, काशी पंडित सभा.
धनारस.

“ इतिहास पुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ” ।

श्री-महोपाध्याय-विशालकार-संस्कृतसूरी-धर्मोपदेशक-धीगणपतिशंकर जय-
शंकर शास्त्रि महोदय विरचित “ पुरातन ब्रह्मक्षेत्र ” नामक पुस्तक मयामनोयो-
गेन कियत्-प्रसंगपर्यालोचनया द्रष्ट ।

समयाभावात् यद्यपि पुस्तकमिदं सर्वपठितुं न पारित ।। तत्रापि यावत् पठित
तावतैव पुस्तकेति शृणुष्वान परवशतयामनोमे समाश्रुत समजनि ।

पुस्तकेऽस्मिन् ब्रह्मक्षेत्रेतिवृत्त माहात्म्यादि प्रदर्शन प्रसंगतः संस्कृतसाहित्यार्णव
महारत्नानां भृगुवेदायर्ववेद-महागारत-श्रीमद्भागवत-देवी भागवत-ब्रह्मवैवर्त-मत्स्य
पुराणादि महाप्रयानां पर्यालोचनया प्रयेतिवृत्तविषय विवृतो लेखकस्य संस्कृत
शास्त्राभ्यास व्यासग वेतः चमत्करोति ।

पुस्तकस्य विविधविषयेषु गुरुभागजाति प्रमृति पौराणिकोपाख्यामवशेति
हासादि विषयाणां नवीन पद्धत्यागवेशया ग्रंथकर्तुः-इतिहासगवेषण-नाभिर्व्य प्रतीयते ।

अश्लेषोपरी मूलतो रावराजवशानां शासनवर्णन प्रसंगेन इहरराज्यशासकानां सर्वेदा-प्रतापशालिनां कल्याणमल्लजी प्रभृति महावीराणां मितिहाससरणि शिलालेखा-दिप्रमाणोपन्यासेन समर्पितास्ति ।

अश्लेषोपरी-देवानां-भोहमदीयधर्मानुगा शासकाना-अन्येषां प्रसंगोऽस्तु विवेच्यविषयाणां वर्णनेन सन्त्यग् विषयोपन्यासोपि विहितोविद्यते ।

किं बहुना ममसमस्तौ पुस्तकमिद-इहरराज्यनिवासिना स्त्री-पुसां पाठपुस्तकरूपेणाध्ययनीयमिति सर्वत्रैव-तत्रत्यविद्यालयेषु प्रवेशनीय विद्यते ।

अन्येषामन्येषामपि विमर्शिना विदुषामितिहासमिज्ञानानां च पुस्तक प्रेम्णामवश्य-मवलोकनीयं भवति ।

इत्येव मवश्यमुपादेयमिदं “^१प्रसरन^१” यदि हि दीमाथायां-राष्ट्रभाषायां-अपि अन्वदितस्यासद्भिः--“^१रनंस्समागच्छतु काञ्चनेन०”-इति सुजकोक्ति समन्वितास्यात् ।

अश्लेषोपरी पाठित्यप्रकर्षोपरीचयेनसह-अश्लेषेणप्रयासस्य साधुराफलित स्यात् इति पुस्तक प्रचार प्रेरणायां सर्वोत्तयामिण-अनुस्मरन् सक्षेपतएव विदमामि ।

સંસ્કૃત પરથી ગુજરાતી

કાશી પંડિત સભા
કાર્યાલય

ૐ

દર્શન વિદ્યાલય-લક્ષ્મીકુંડ,
બનારસ
મિતિ ૨૯-૩-૧૯૯૫

શ્રીકાશી વિશ્વેશ્વરોવિજયતેતરામ
સુવર્ણપુષ્પિતાંપૃથિવીં ચિન્વંતિપુરુષાસ્રય ।
શ્રૂતાશ્ચરુતવિદ્યશ્ચ યેચજાનતિસેવિતુમ્ ॥

ગ્રંથ પરીક્ષણ

લેખક

મહામહાધ્યાપક-દર્શનકેસરી-શ્રીગોપાલશાસ્ત્રી ત્રિપાઠીજી
કાશી વિદ્યાપીઠના પ્રાચ્ય સર્વદર્શનાધ્યાપક
સાહિત્યાચાર્ય-ન્યાયતીર્થ-વ્યાકરણશાસ્ત્રી-રાષ્ટ્રભાષાભૂષણ
મત્રી-કાશી પંડિત સભા-બનારસ

“ ઇતિહાસ અને પુરાણોવડે વેદોનું જ્ઞાન સંપ્રહી શકાય છે.”

શ્રી મહોપાધ્યાય-વિદ્યાલકાર-સંસ્કૃતસૂરી-ધર્મોપદેશક શ્રી ગણપતિશકર
જયશંકર શાસ્ત્રી મહોદયે રચેલું “પુરાતન-અભિદેશ” નામે પુસ્તક મળતા
સમયે શાંતિથી મેં લક્ષ્યપૂર્વક વાંચ્યું

જો કે મને એટલો વખત મળ્યો નથી કે જ્યાં હું પાને પાનું
વાંચ્યું ।। તે પછી અથ માહેના મહત્વના સમજા વિષયો વાંચી જોયા. તે
ઉપરથી એ અથ ઉપર માફ મન ખૂબ આકર્ષાવા લાગ્યું.

આ પુસ્તકમા તેના મહાત્મ્યના આધારે લખેલો ઇતિહાસ છે. અને
તેની પ્રાચીનતાની સાબિતિ માટે સંસ્કૃત સાહિત્યના મહાસાગર સમાન
ઋગ્વેદ-અથર્વવેદ-મહાભારત—શ્રીમદ્ભાગવત-શ્રી દેવીભાગવત-બ્રહ્મવૈવર્ત-
મત્સ્યપુરાણ વગેરે અનેક ગ્રંથોના પ્રમાણો શોધી રજૂ કર્યા છે. એ પ્રયત્ન
નેઈ અયકતાનો સંસ્કૃત શાસ્ત્રાભાસ અને તે વિષયનું ઉચ્ચગ્રાન મારા
મનને અત્યંત પેદા કરે છે.

પુસ્તકમાં પુરાતન અનેક આખ્યાનો રજુ કર્યા છે. તેમાં ખાસ કરીને નાગ અને ગરુડ વ્તિ જેવાં પુરાનાં વૃત્તાન્તોની ઉમદા સમીક્ષા આધુનિક સંશોધનની રીતે કરેલી હોવાથી અંચકર્તાનું ઇતિહાસ સંશોધનનું કાર્ય ગંભીર જણાઈ આવે છે.

બ્રહ્મક્ષેત્રની સ્વતંત્રતા અસ્ત થયા પછી શરૂઆતમાં રાવરાજઓના વંશજોની રાજસત્તા શરૂ થયેલી જણાય છે. એ વંશના ઇતિહાસના વર્ણન પ્રસંગે ઇડરના મહાપ્રતાપસાહી રાજઓનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં ખાસ કરીને મહાવીર કલ્યાણ મલ્લજી જેવા મહાદુર રાજઓનાં ચરિત્રો લખ્યાં છે. સાથે શિક્ષાલેખ, તામ્રપત્રો, દસ્તાવેજોની નકલો સામેલ રાખી છે.

વચ્ચે તીર્થોનો-દેવતાઓનો, મોગલ રાજઓનો તથા ખીજાં મહા-રાજ્યોનો ઇતિહાસ લખ્યો છે. તેમાં પ્રસંગને અનુસરતાં વિવેચન કરવા લાયક અનેક સુંદર વિષયોનું ખ્યાન કરાવેલું છે. એ સઘળું જોઈ મારા મનને લાગે છે કે, આ પુસ્તક ઇડર રાજ્યના દરેક ઓપુરૂષોને વાંચવા લાયક છે. અને રાજ્યનાં વિદ્યાલયોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે—દાખલ કરી ઉછરતી પ્રજાને શિક્ષણ આપવા લાયક છે.

આ ઉપરાંત ભારતના વિચારશીલપુરૂષોને-વિદ્વાનોને-ઇતિહાસના જ્ઞાનિઓને એમ સઘળા સજ્જનોને આ અથ પ્રેમથી અવલોકવા મારી બક્ષામણુ છે.

એ પ્રમાણે અવસ્ય આવકારદાયક આ અર્થરૂપી રત્નનો અનુવાદ હિન્દી ભાષામાં થાય તો સાહિત્યકારની કહેવત મુજબ “રત્નને કાંચન” નો સંયોગ થવા જેવું બનશે. તથા એ કહેવત સફળ નિવડશે.

આ અધના કર્તાની ઉત્કૃષ્ટ વિદ્વત્તાના પરિચય સાથે તેમનો અથ લેખનનો પ્રયાસ સુંદર સફળ નિવડો.

આ પુસ્તકના પ્રચાર માટે સુંદર પ્રેરણાઓ મળે એવું અંતર્ધર્મી પરમેશ્વરનું સ્મરણુ કરી આ સંક્ષિપ્ત લેખથી વિરમુ છુ.

॥ श्रीः ॥

श्री विश्वेश्वरःशरणम्

श्री गीर्वाण वाग्दर्शिनी सभा

श्री गृहभराम शालिग्राम सांगवेद विद्यालय,
रामघाट-काशी

श्रीमहामहाध्यापकाः पंडित प्रचराः पंडितराज-श्रीराजेश्वर-
शास्त्री द्रविडाः-श्री० प० हरिराम शास्त्री न्यायाचार्यशुक्ल महोदय मन्त्रिणवृत्तेर्पा-

लय

ग्रंथ परामर्ष-विमर्षः

द्वैतः सर्वात्मना विदाद्भुवन्तयेव-यत् स एव समाजः संजीवति ! !

स एव च श्रुतिः ! ! यस्य स्वपूर्वपामितिहासे निर्विचिकित्सोऽभिमानः ।

अन्यस्तु निरभिमानः ; प्रतिक्षणं गुणोत्कर्षाद्दीयमानः स्वसन्नपिजीवच्छव एव ।

“ भावनिवधनेहि सर्वमेवशुभम् ” । यदुच्यते-

“ सर्वात्मसंप दुदयाति शयैक हेतुः

जागर्ति कोऽपि हृदिमानमयो विकारः ॥ ” ।

स्वपूर्वपामितिहासे निर्विचिकित्सोऽभिमानएव दुर्दैवाञ्जित समाजं जैनप्रभावे-
णाभिभवेपि स्वीयभ्येयादप्राचाय्य पुनरच्युत यथा स मूर्जयति ! ! अतएव भारती-
यानामासर्गा दितिहास रक्षितुं निःसर्गः ।

तथापि इतिहासज्ञ मन्या आधुनिका अन्यथैव हन्त मन्यन्ते ! ! प्रच्यवतेच-
पूर्वपाम्येयात् ।

ब्रह्मक्षेत्र तावत् पृथुपुण्यदेव पुण्यदश पात्र पुराणेतिहासेषु प्रसिद्धतरम् तत्रविषये
“ तत्रमचंतः श्री गणपतिशंकर जयशंकर शास्त्री महाशयः ” पुराणादि
बहुसाधनेभ्यः प्रतिबन्ध मितिहास जनानां विज्ञानाय ! भानिनां मानवर्धनाय च
महतायत्नेन ब्रह्मक्षेत्रमिति नाम्ना गुर्जरभाषा प्रथ सदभेणप्रकाशयन्तेति सविकासम
स्माक मानस जायते ।

इतिहासो हि “ इति-ह-आस-इति ” कथाव्यप्रविप्रलिप्सुना समर्थत द्वितै-
षिणा इतिहासैकोपदिष्टं शिलादोवा लिखितागनुसृत्य निर्वन्वासभावना स्वीकार
मर्हति । कोन्यः पथा भूतार्य भवेदने ? ? ।

न खलुसंप्रतिष्ठानां साधनमितोधिकं, किंचनोपलब्ध । न खलु संप्रतितादृशी
घटना घटमाना न द्रप्यते, यथोपवर्णित स्वरूपाः पदार्थावा नोपलभ्यते इतिहासो
कोषो विचिकित्सास्पदम् । तथासति नवीनानामितिहास तुल्य न्यायन विचि-
कित्सा पते पतेत् । तस्माद्युतेतिहासमेव निर्विचिकित्स भारतादितिहासार्थः
स्वीकार्यः । भारतीयजनता द्वितैपि तत् कालिक साधुमुनिजन साक्षिकत्वात्

प्रयुक्ताधुनिक परिविप्राकृत्यु कतिपतेतिहास एव विचिकित्सास्पदमद्वितैषि
मूलकरपात् ।

तस्मात् पुराणादिषु देव-दानव-नाग-यक्ष-रक्षः-किन्नरादीनां यथोपवर्णित-
मेव रूप-वीर्य-दैवविपाका इति-इतिहास द्रष्टिः ।

अतएव वेदपुराणादि विरोधेन स्वकल्पिता सृष्टिकल्पनादिविषये आधुनिकानां
कल्पना यथा यथा पुराणवस्तु सशोधन वाच्यमाना प्रदश्यते ।

यद्यकत्रापि बहुषु स्वलेखु नवीनानां भातिः सप्रमाण प्रदर्शिता । अद्यापि
नागादीनां नरसामान्यरूपेण प्रतिपादन-आधुनिक सशवाहःप्रत्यायनं स्पृह्याह
तथैवेति सभाव्यते ।

तत्रभवतां शास्त्रि महोदयाना मितिहासावश्यत्वा प्रतिपादने परिभ्रमः ।
इतयुगादास्य ब्रह्मपुरेतिहास प्रकाशन प्रयासः ।

कालनिर्णये अद्ययावत् गनेपणनां विदुषां परामर्श विमर्शे प्रयत्नः प्रकृत्यः ।
ह्रस्वराज्य राजकीयेतिहासप्रहे अदम्य परिभ्रमयसुतरांछापास्पदानि ।

सोयंप्रन्धरुणः शास्त्रिमहोदयानां परिभ्रमः आधुनिकैः क्रियमाणं सङ्कलनानां
व्यवहारज्ञान खन्यत्वाक्षेपे आमूलादुन्मूल्य सिलीकरोतीति निव्यप्रचम् ।

अनेनमहानुपकारः शास्त्रिमहोदयेर्जनांशुकुत इति नि.सशयमेव स भगवान्
विश्वेश्वरः शास्त्रि महोदयान् पुरयायुषेण सयोजयत् प्रयोजयत् वाधिकतर लोको-
पकारस्येति श्रार्थ्यते ‘ गीर्वाणचाग्वर्धिनी सभया ’ ।

સંસ્કૃત ઉપરથી ગુજરાતી.

શ્રી વિશ્વેશ્વર:શરણુમ્

શ્રી ગીર્વાણુવાગ્વર્ધિની સભા.

શ્રીવલ્લભરામ શાલીઆમ સાંગવેદ વિદ્યાલય
રામઘાટ—કાશી

શ્રી૦ પં૦ પંડિતરાજ-રાજેશ્વર શાસ્ત્રીજી દ્રાવિડ તથા
શ્રી૦ પં૦ હરિરામ શાસ્ત્રીજી શુક્લ મંત્રી મહોદય

૩

સમાલોચન

વિદ્વાનો સંપૂર્ણ સમજે છે! કે-તેજ સમાજ જીવે છે!! અને તેજ શ્વાસ લે છે!! કે જેનો-તેના પૂર્વજોના ઇતિહાસ ઉપર નિ:શક અભિમાન છે. પણ જે સમાજમા તેવો અભિમાન નથી!! તેના દિવ્યગુણોનો ઉત્કર્ષ ક્ષણે ક્ષણે નષ્ટ થતો જાય છે, એવો સમાજ જીવતો છતાં મુઝા સમાન લેખાય છે, ખરે! એવો સાચો સ્વાભિમાન જીવન સર્વસ્વનો ઉત્પાદક છે. તે વિષે કહેવાય છે કે—

“ સર્વ સંપત્તિનો ઉદય થવામાં એક જ કારણ મહત્વનું છે. કારણ એ છે કે સમાજમાં રહેલો જીવતો જાગતો સ્વાભિમાન ”!!

પોતાના પૂર્વજોના ઇતિહાસ ઉપર સાચો સ્વાભિમાન ધરાવનાર સમાજ કમનસીબે પડતી દશામાં આવેલો હોય!! તેના પર વિજય મેળવનારા-એનો પ્રભાવ જાહેલો હોય!! એવા પ્રભાવથી પરાજય થએલો હોય!! તોપણ જે સમાજ પોતાના અસલ ધ્યેયને વળગી રહે તો આખરે વિજયી નીવડે છે. અને તેનું નષ્ટ પામેલું જાળ ફરી જાગૃત થાય છે. આમ હોવાથી ભારતવાસીઓ તેમના પૂર્વજોના ઇતિહાસ ઉત્પત્તિથી માંડી રક્ષણ કરવા ટેવાઈ ગયેલા છે. ખરી વાત એમ છતાં ઇતિહાસનું જ્ઞાન હોવાનો દાવો રાખનારા-આધુનિકો કંઈક જુદું જ માની બેઠા છે. અને પૂર્વજોના ધ્યેયથી વિખૂટા પડે છે એ ખેદની વાત છે.

ખરે! “ સહક્ષેત્ર ” સત્યયુગના સમયનું છે. પવિત્રકાર્તિનું એ પાત્ર છે. પુરાણ-ઇતિહાસમાં સુપ્રિદ્ધ છે, એ વિષે માનનીય પદિત ગણ્યપતિશકર

જ્યેષ્ઠકર શાસ્ત્રી મહાશયે પુરાણો વગેરે ધણાં સાધનોમાંથી ઇતિહાસનું સંશોધન કર્યું છે અને તે ગુજરાતી ભાષામાં તેના અંચ રચી જનતાની જાણુકારી માટે તથા માનવતોનું માન વધારવા માટે પ્રયત્ન કરવા બારે પ્રયત્ન કર્યો છે. તે જોઇ અમારા અંતઃકરણને અનેરો આનંદ થાય છે.

ઇતિહાસ એટલે “ઇતિ-હ-આસ”, જેવી જીના બનેલી-સમાજે જોએથી તેને સમર્થ એવા હિતૈષી પુરુષોએ ઉપદેશોથી તેનું નામ ઇતિહાસ. જે શિક્ષાઓ વિગેરે સાધનો પર લખેત્રી હોય તેને અનુસરી જે જે વક્તવ્ય હોય તેવા ઇતિહાસ નિઃશકપણે સ્વીકારવા યોગ્ય છે. એ શિવાય પ્રાચીન પૂર્વજોના ઇતિહાસ જાણવાનો કયો માર્ગ છે વારૂ ? ?

આધુનિક સંશોધકોનેય જાણવાનાં એ શિવાયનાં ધીર્જ ક્યાં સાધનો છે વારૂ ? ? વળી દાલના સમયમાં એવી ઘટનાઓ ઘડાતીય નજરે પડતી નથી ! ! જેવાં વર્ણનો મળ્યા આવે છે તેવા સ્વરૂપવાળા પદાર્થોય મળ્યા આવવા મુશ્કેલ છે ! ! કે જે પરથી ઇતિહાસની ચિકિત્સા થઈ શકે ! ! તેમ છતાં પાશ્ચાત્યોના એવા ઇતિહાસ અને ચિકિત્સાઓ બહો ખાડાઓમાં પડે ! ! એમ “તુલ્ય ન્યાયથી કહી શકાયે.

આપણે તો આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ અસલથી ચાલતો આવેલો છે, તેને સાચો જ માનવો જોઈએ અને તેને નિઃશકપણે કશુલ રાખવો યોગ્ય છે. જેના સાક્ષીઓ અનેક મહાત્માઓ, સત્પુરુષો થઈ ગયા છે અને તેમના પવિત્રજીવનની અને ઉદારગુણોની ગ્રંખી કગવી રહ્યા છે. ખરૂં જોતાં તો એ પાશ્ચાત્યસંશોધકો (આધુનિકસંશોધકો) કે જેમણે કહ્યા કહાડેલા ઇતિહાસો જ ટીકાને પાત્ર છે. કારણ કે તેઓ આપણી મંસ્કૃતિના વિરાધિયો છે.

આપણા ઇતિહાસો પુરાણોમાં-(વેદાદિશાઓમાં) બરલા છે. તેમાં દેવ દાનવ-યક્ષ-રાક્ષસ અને કિનર વગેરેના વર્ણનો આવે છે. તેમનાં રૂપ-ગુણ યજ્ઞ અને સ્વભાવ વગેરે સ્વાભાવિકપણે તેવા જ હતાં. એમ સાચું માનવામાં જ પ્રાચીન ઇતિહાસનું ગૌરવ છે. તેમ છતાં વેદો અને પુરાણોમાં કરેલાં વર્ણનો બાજુ મૂકી સૃષ્ટિરચના વગેરેના વિષયમાં આધુનિક પ્રયત્નવાદીઓ સ્વયં-કાર્ષિત કોઇ જુદી જ રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે. તેવા પ્રમંગે તેમણે કરેલાં તેમનાં સંશોધનો તેમને જુદાં પાડે છે. એ વાત જાહેર થતી જાય છે.

પુરાતન ધ્વજાક્ષેત્ર નામે અંચના કર્તાએ એવા આધુનિક સંશોધકોની બ્રાંતિઓ સપ્રમાણુ બતાવી આપી છે. તો પણ તેમણે નાજ વિગેરે જાતિ-

ઓના વિષયમાં મનુષ્યની સામ્યતા બતાવવાથી તેો સંશયગ્રસ્તોના સંશય દૂર થવા બાબુ રહી તેમની માન્યતાઓને ઉત્તેજન મળવા જેવું થયું ગણાય !!

માનનીય શાસ્ત્રી મહોદયે ઇતિહાસની આવશ્યકતા પ્રતિપાદન કરવા માટે બારે પ્રયત્ન કર્યો છે. અને ષષ્ટક્ષેત્રનો ઇતિહાસ સત્યયુગથી હોવાનું સાબીત કરવા તેમણે અમૂલ્ય ગ્રંથ લખી જાહેર કરવા જે પ્રયત્ન કર્યો છે તે સ્તુતિ પાત્ર છે.

(વેદો અને સૃષ્ટિના) કાલનિર્ણયની બાબતે અત્યાર સુધીના પૂર્વ અને પશ્ચિમના વિવિધ પંડિતોના વિચારોની તુલના કરી બતાવી છે. અને એ વિષયમાં તેમના અયોગ્ય વિચારોનું ખડન કર્યું છે.

તે સાથે ઇડર રાજ્યનો ઇતિહાસ લખવા દીર્ઘપ્રયત્ન કર્યો છે તે ખરે ખર વખાણવા પાત્ર છે.

શાસ્ત્રીમહોદયે આ ગ્રંથ લખી લેખનના બારે પરીશ્રમથી સરકૃત પંડિતો પર થતા વ્યવહાર શન્યતાના આક્ષેપો નિર્મૂળ કર્યા છે. અને આધુનિકોને ખાત્રી કરી આપતા શાસ્ત્રી વર્ગમાં ઉંડુ વિચારન હોવાની સાબિતી કરી આપી છે. એ વાત અમો નિશ્ચિત કહીએ છીએ.

આ ગ્રંથ લખી મહોદય શાસ્ત્રીજીએ દિ-દુર્બળતા ઉપર બારે ઉપકાર કર્યો છે. જમવાનને અમો પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે-શાસ્ત્રી મહોદયનું આયુષ્ય સો વર્ષનું થાઓ.

ગીર્વાણવાગ્વર્ધિની સભા ઇચ્છે છે કે એથી ૫ વધારે ને વધારે આયુષ્ય વાળા થાઓ અને તેમના હાથે લોકોપકારનાં કાર્યો બનતાં રહેા.

ग्रंथ-समालोचन पत्रम्

ले०

पंडितप्रवराः श्री० सूर्यनारायण शास्त्रीजी शुक्ल महोदया.

भ्याय-भ्याकरणाचार्या गवर्नमेन्ट-संस्कृत-कॉलेज-काशी

महोपाध्याय पद्मीश्रुता विद्यालङ्कार संस्कृतसूरि धर्मोपदेशक धर्मकार्य निरी-
क्षकाद्युपाधि भूषितेन ईडर राज्यनिवासिना पण्डितप्रवर धीगणपतिराष्ट्र जयशङ्कर
शास्त्रि महोदयेन रचित "पुरातन ब्रह्मक्षेत्र" नामक पुस्तक मया कियता
कालेन सान्त समालोचितम् । पुस्तकेऽस्मिन् महानारत, भाषवत, देवी भागवत
ब्रह्मवैवर्त, मत्स्यपुराण, ब्रह्मपुराणादि पर्यालोचनया गह्वर नगजाराध्यायानक ब्रह्मक्षेत्रे
त्रेतिवृत्त च यथासुपवर्णितम् । तेन ग्रन्थकर्तुरस्य संस्कृतशास्त्र व्यासज्ञः
सम्यक् प्रतीयते ।

ब्रह्मक्षेत्रमीडर राज्यान्तर्गत मिति तत्प्रसंगेन ईडर राज्यशासकाना प्रताप-
शालिना कल्याणमल्लजी प्रभृतीना मितिभूत शिल्पलेखादिना प्रमाणीकृत महोपवर्णित
मित्याशुनिकाना मितिहासज्ञाना मतीवोपयोगि पुस्तकमिद मिति प्रसन्नेन हृदा ब्रविमि ।

प्राचीनाभिनवेतिहास सप्रिवेशोऽस्मिन् ग्रन्थेऽस्तीव रमणीय सशतः ।
ग्रन्थोऽयं गुर्जभाषयोपनिबद्धो न सर्वेषां सुपकारक इति हिन्दी भाषयोपनिबद्धोऽयं
मनीषिणामत्यन्त भाण्डादक ह्यादित्यह ग्रन्थे ।

ता २०-७-२८

સંસ્કૃત ઉપરથી ગુજરાતી.

ગ્રંથ—સમાલોચન.

લેખક:

પંડિત પ્રવર-શ્રીસૂર્યનારાયણ શાસ્ત્રીજી-શુક્લ મહોદય

ન્યાય-વ્યાકરણાચાર્ય-ગવર્નમેન્ટ સસ્કૃત કોલેજ

બનારસ તા. ૨૦-૭-૩૮

મહોપાધ્યાય—વિદ્યાલેકાર—સંસ્કૃતસૂરી—ધર્મોપદેશક—ધર્મકાર્ય નિરીક્ષક
આદિપદ્ધતિઓથી અલંકૃત ઇંદર રાજ્યના પં. શ્રી ગણપતિશંકર જ્યશંકર
શાસ્ત્રી મહોદયે રચેલો “ પુરાતન-બ્રહ્મક્ષેત્ર ” નામે ગ્રંથ તેનું સમાલોચન
અમોઝે ક્રેટલાક વખત સુધી વાંચી કર્યું.

સદર ગ્રંથ મહાભારત-ભાગવત-દેવીભાગવત-બ્રહ્મવૈવર્ત-મત્સ્યપુરાણ-
અને બ્રહ્મપુરાણ વગેરે પુરાણશાસ્ત્રોમાં રહેલી ઐતિહાસિક ધીનાઓનું સંશો-
ધન કરી તૈયાર કર્યો છે.

ગરૂડ અને નાગગતિ જેવાં આખ્યાનો અને બ્રહ્મક્ષેત્રનો પ્રાચીન
અર્વાચીન ઇતિહાસ એવી એવી અનેક ધીનાઓનું તેમાં વર્ણન છે.

જેવા સંધના વિષયોપરથી ગ્રંથકર્તાનું સંસ્કૃતશાસ્ત્રો વિશેનું જ્ઞાન વિશાળ
અને મહત્વભર્યું જણાઈ આવે છે.

બ્રહ્મક્ષેત્ર શીર્ષકર રાજ્યમાં આવેલું છે. તેથી પર્યાયે કરીને ઇંદર
રાજ્યના પુરાતન ઇતિહાસનું સંશોધન કર્યું છે. તેમાં ખાસ કરીને મહાપ્રતાપી
શ્રીકૃષ્ણાણુમસ્લજી જેવા પરાક્રમી રાજાઓના અને તેમના વશમાં થએલા
રાજાઓના ઇતિહાસ લખ્યા છે. શિલાલેખો, તામ્રપત્રો, દસ્તાવેજો જેવાં
સાધનોનો ઉમેરો કરી ઇતિહાસની સત્યતા સાબીત કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

સદર ગ્રંથ હાલના ઇતિહાસ સંશોધકોને ઘણો ઉપયોગી થઈ પડે
તેમ છે. એમ હું ખરા અંતઃકરણથી માનું છું.

આ ગ્રંથમાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસનો બહોળો સંગ્રહ કર્યો
છે તે ઘણો જ સુંદર છે.

આ ગ્રંથ ગુજરાતી ભાષામાં લખાયો છે તેથી ભારતની વિવિધ
ભાષાવાળી જનતામાં તેનો બહોળો પ્રચાર થવો મુશ્કેલ છે.

જો હિંદી ભાષામાં આ પુસ્તકનું ભાષાન્તર થાય તો સર્વત્ર તેનો
પ્રચાર થઈ શકશે અને જનતાને એ ભારે આનંદદાયક થઈ પડે તેમ છે.

વિદ્વદ્વર-શ્રીમાન્-શાસ્ત્રીજી-ગણુપતિશંકર જયશંકર,
વડાલી.

આપના તરફથી “શ્રી પુરાતન પ્રદક્ષિણ” નામનું પુસ્તક તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે, તે મેં જોયું છે. વાંચી હું ઘણો રાજ થયો છું. આપે ઐતિહાસિક હકિકત પુરાણોમાંથી એકઠી કરી તેનું સંશોધન કરી શ્રી અંગિકા માતાજીનું મહત્વ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, તે ઘણો જ સ્તુત્ય છે, એમ મારે જણાવવું જોઈએ છે. આનું સુંદર પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરી તમે શ્રી માતાજી તરફની તમારી જાડી શ્રદ્ધાને વ્યક્ત કરી છે તથા જન-સમાજ ઉપર મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે. એટલું જ નહીં પણ પુરાતત્ત્વની દૃષ્ટિએ શ્રી પ્રદક્ષિણ ઉર્ફે એકપ્રદાને પણ પ્રસિદ્ધ કરવા શક્તિશાળી થયા છો.

શ્રી માતાજીના ટ્રસ્ટીઓની યોગે તરફથી, હું જ્યારે ઇંડર રાજ્યમાં રેવન્યુ કમીશ્નરના હોદ્દા ઉપર હતો, ત્યારે આ સંસ્થામાં એકસ બોર્ડીસીયો પ્રેસીડેન્ટ હતો તે વખતે યોગેના ટ્રસ્ટીઓની સંમતિથી શ્રી માતાજીના મહાત્મ્યનો જનસમાજમાં તેમજ ખાસ કરીને શ્રી દેવીજાતોમાં તેનો પ્રચાર થાય તે હેતુથી શરૂઆતની મહદ્ તરીકે રૂ. ૩૦૦) ત્રણસો આ પુસ્તકની છપામણી ખર્ચ પેટે આપને આપવામાં આવેલ તે ખર્ચ પુસ્તક માટે આપે જે અસાધારણ શ્રમ લીધો છે તે જોતાં તદ્દન વ્યાજબી છે. એમ હું સહર્ષ આપને આથી વિદિત કરૂં છું. અને પુસ્તક જોતાં અમારો ઉમદા ઉદ્દેશ ઘણું અંગે પાર પડ્યો છે એમ પણ કહી શકું છું.

યોગેના ટ્રસ્ટીઓ પણ મારા ઉપર જણાવેલ વિચારમાં પૂર્ણ રીતે સંમત છે તે જણાવવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે. તા. ૧૯-૧૦-૩૮

કેશવલાલ ઓ. જોશી,

માજ પ્રેસીડેન્ટ.

એડ, માતાજી, ટ્રસ્ટીઓ

ॐ

आत्म-निवेदनम्

(१)

काहं मन्दमतिः केदं ब्रह्मक्षेत्रस्यशोधनं ।
कतेपां चरित गूढं राष्ट्रार्थं तनु न्यासिनां ॥

(२)

कतप संयमस्तेपां स्वाध्याय नियतात्मनां ।
संस्कृतीरक्षणार्थाय येषामवतरण शुभ ॥

(३)

तेपां पुण्यवतांवृत्त जानेऽहंकथमल्पधी ।
तथापीशस्य कृपया यतेऽहं वृत्तकर्मणि ॥

(४)

प्राक्तनलिरयते ब्रह्म क्षेत्र वृत्तंसुबोधक ।
सर्वदोषैर्विमुक्तयत् कर्मकेन विधीयते ॥

(५)

यदि दोषयुक्तकर्म क्षमंते वै सुबुद्धियः ।
तस्माद्बुद्धय कर्तव्यं कर्म राष्ट्रस्यपोषक ॥

(३)

विचारमेन मालव्य प्रवृत्तीराष्ट्रकर्मणि ।
समर्पयामि सेवायां राष्ट्रस्य परमात्मन ॥

भाषार्थ

मह बुद्धिवाणे हूँ क्या ?? अने ब्रह्मक्षेत्रनुं गंशोधन क्या ?? क्यांजे
महापुरुषेनां छवने ।। के जेमले राष्ट्र कस्याणु माटे प्रीय प्राणोनी पणु
परवा राणी नथी

x

x

x

क्या जे तेमना राष्ट्र सेना माटे तप ?। क्या जे तेमना जेवा लारे
संयम ।। अने क्या जे तेमना राष्ट्रीय शिक्षणना अध्ययन-अभ्यापन ।।
के जेमना भगवतभव अवतार आर्य सभृतिना ग्दणु माटे न यजेवा छे

x

x

x

એ પુસ્તકવાન મદાવીરોનાં વૃત્તાંત હું અસ્પૃશ્ય બુદ્ધિવાન ક્યાંથી આણેખી શકું!! તો પણ પરમેશ્વરની કૃપાથી આ લખવા સ્વસ્થ પ્રવૃત્ત કર્યો છે.

x

x

x

એ આ “પુરાતન ધ્વજક્ષેત્ર” નામે પુસ્તક જનતા વત્ને સુખોદ રીતે લખ્યું છે. તેમાં દોષો થવાનો સંભવ પણ કેમ નહીં હતો?? એ વિશે વિદ્વાનોનું વક્તવ્ય હોઈ શકે!! અને તે એ દ્રષ્ટીએ કે-હરકોઈ કામ સર્વ પ્રકારે નિર્દોશ હોઈ શકે ખરું?? અથવા એવું કોઈ કર્મ હતો કે જેમાં દોષોનો સંભવ જ ન હોય!! ગીતાકાર તો કહે છે કે-સર્વાંમા હિ કોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવા વૃતાઃ અગ્નિ જેમ ધૂમાડાનો સહચારી છે તેમ કર્મ માત્ર દોષોનું સહચારી છે.

x

x

x

એવાં રાષ્ટ્ર સેવાનાં કર્મદાયકાણાં વહિ હોય તો પણ વિદ્વાનોના વિશાળ બાવોમાં ક્ષમ્ય ગણાય છે. રાષ્ટ્ર સેવાનાં સત્ કર્મ અવશ્ય કરવાં જોઈએ. ગીતા કહે છે કે-“સહજં કર્મ કૌતેય સક્ષેપ મયિ ન ત્યજેત્” એવાં સ્વાભાવિક કર્મ તો કદી ન તળવાં જોઈએ. તેમાં વળી દોષ હોવાનો ભય શો??

એવા વિચારોને આધિન થઈ આ પુસ્તક લખવા પ્રવૃત્ત કર્યો છે. જે સર્વના કલ્યાણનો પોષક છે. તેથી રાષ્ટ્રના-અખિલ વિશ્વના આત્મા શ્રીપર-માત્માની સેવામાં તેને સમર્પું છું.

અભિપ્રાયોની આવશ્યકતા

આ પુસ્તક માટે અભિપ્રાયોની શી જરૂર વાર?? એમ સહજ પ્રશ્ન થાય!! ત્યારે પંડિત પ્રવર-કાળીદાસ કવિની ઉક્તિ યાદ આવે છે. શાકુતલ નાટકમાં એક મજેદાર શ્લોક છે કે-(બાપસ્તિતોપાદિદુર્ગાં ન સાષ્ટ મન્યે પ્રયોગ વિહાનં। શલવદષિ શિષ્ટિતાનાં;) જ્યાં સુધી વિદ્વાનો સંતોષ વ્યક્ત ન કરે!! ત્યાં સુધી કોઈ કામ તેની અસત્ સ્થિતિમાં શુકાતું નથી.

મઠને પણ આ પુસ્તક તૈયાર કર્યા પછી એમજ લાગ્યું. વિદ્વાનોના અભિપ્રાયોથી આત્મ વિશ્વાસ વધે છે. ખામીયો દૂર થાય છે. લીધેલો શ્રમ જણાતો નથી. માનસિક સક્રિયોને વેગ મળે છે. પ્રોત્સાહનથી તેવાં કર્યો કરવા વૃત્તિ આગળ ધપે છે. સમાજને એ કામનો ઉપયોગ કરવા છટ રહે છે. સ્વજો અને કાળનો મહીમા વધે છે. પુર્વજો તરફ પ્રેમ વધે છે. મંસ્કૃતિ તરફ માન પેદા થાય છે, અને સંશોધનની દિશા તરફ સમાજનો પ્રેમ

વધવા લાગે છે તેમાંથી અનેક સાધનો હાથ લાગે છે અને તેનાથી થતા ક્ષાયદા સમાજને જ થતા ગહે છે આવા અનેક કારણોને વિચારી આ પુસ્તકની શરૂઆતની આવૃત્તિ માટે અભિપ્રાયો મેળવવાની આવશ્યકતા માની છે.

ઉપરોક્ત હેતુથી કેટલાક વિદ્વાન-સાક્ષરો તરફ આ પુસ્તકના મુદ્દની નકલો મોકલાવી તે પરથી કૃપાળુ વિદ્વાનોએ મરોઘન પૂરક અભિપ્રાયો લખી મોકલાવ્યા તે પછી કેટલાક અભિપ્રાયો જપારી આ સાથે સામેય રાખ્યા છે અને ખાકીના અભિપ્રાયોની એક જુદી પુસ્તિકા જપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાની છે

અભિપ્રાયો બંધ કરનારા વિદ્વાનોએ પોતાની જવાબદારીના કામો ખાણુ ખસેડી પુસ્તક વાચના માટે અમ લીધા છે તે સન્જનોનો હું આભારી છું જનતાને તેમનો પરિચય કરાવવો જોઈએ, એમ ધારી તેમના સમાજ દ્વિતૈથી કાર્યોની નોંધ લઈ તો અત્રે અસ્થાને ગણુશે નહીં.

પરીચય અને આભાર.

અભિપ્રાય પહેલો.

ન્યાય દુરંવર-આર્ય ક્ષત્રીય કુલ વિકાસક-રાયખહાદુર-રાજરત્ન-લાલાજી શ્રી જગન્નાથજી લંડારી સાહેબ-એમ, એ, એલએલ, બી ઇટર રાજ્યના મહોદય શ્રી દિવાન સાહેબ ખહાદુર-હીંમત-નગરથી મળેલો છે.

આપશ્રીને પુરાતન ધ્વજક્ષેત્ર નામે પુસ્તક હાજર કર્યું. પ્રેમથી સ્વીકાર્યું. ભારે વ્યવસાય જતા અસહીકચુ. અને સમીક્ષાથી અભિપ્રાય આપે તે માટે આભાર

ન્યાયમૂર્તિના પરિચય

ન્યા. મૂ. દિવાન સાહેબ પ્રસિદ્ધ શહર લાહોરના વતની છે જાતે આર્ય ક્ષત્રીય છે વૈદિક ધર્મ ઉપર ભારે શ્રદ્ધા છે પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ છે ન્યાયને પ્રાણુ સમાન લેખે છે વિદ્યા-ગાનના કદરદાન છે

શ્રી લાલાજીનું કુટુંબ નામીચુ છે કાયદાના અખર વિદ્વાન છે ધાર્મિક નૈતિક-ઐતિહાસિક અને વૈજ્ઞાનિક જેવા અનેક શાસ્ત્રોના રસિક અભ્યાસી છે

ઇટર રાજ્યના મંત્રી પદે

શ્રી લાલાજી ઇટર રાજ્યમાં મત્રીપદે વિરાજે છે રાજ પ્રગ્નની ઉત્પત્તિ

માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. હુન્નર-કળા-વિદ્યા જેવી વિચેરે ખાતમ્બોદારા પ્રગતીશીલ દુનીવાની હોડે ઈડર રાજ્યને મૂકવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એ પ્રયત્ન સ્તુતિપાત્ર છે.

પંચરત્નોની કહેવત

ઈડરની ભૂમિ માટે કોઈ કાળથી પંચરત્નોની કહેવત પડી ગઈ છે. એવી કોઈ પરિસ્થિતિને લીધે પડી હશે. અને તેવું કથન વ્યાપક બન્યું હશે. મે. કાર્પેસ સાહેબે જણવ્યું હશે. તેથી રાસમાળામાં તેની નોંધ લેવાઈ છે. “રાસમાળા” ગુજરાતના ઇતિહાસનું સાધન થઈ પડ્યું છે. ગુજરાતના સાક્ષરો એ કહેવતની દૃષ્ટીથી ઈડરને જોવા લાગ્યા અને ઈડરની ભૂમિને માટે કોઈ એવા જ વિચારો પાંધાયા.

શી, એ કહેવત વારે ?

“इदरे पंचरत्नानि पाणि पापाण पांव्डां
चतूर्थं गालिदानंच पंचमं वल्लोचनं”

અર્થ—ઈડરમાં પાંચ રત્નો છે. (૧) પાણી (૨) ચંદ્ર (૩) પાંદડાં (૪) ગાળ દર્ષ વાત કરવાનું (૫) અને વચ્ચે એ ચંદ્રવાનું-હૂંટકાદ કરવાનું.

સંસ્કારી ભૂમિ માટે ન ઘટે!!

ઈડરની ભૂમિ પુરાની અને સંસ્કારી છે. તેને માટે એવી કહેવત શી રીતે ઘટે!! વચ્ચે કાળ વિકટ હતો! તેવા સમયમાં એવી કોઈ પરિસ્થિતિ બહાલાઈ હશે! અને એવી કહેવત પડી હશે પણ અત્યારે તેને માટે શું??

ક્યાં એ ઈડરની તપસ્વી ભૂમિ!! ક્યાં ઈડર રાજ્યનું પુરાતત્વ!! અને ક્યાં તેનો પરાક્રમશાલી વૈભવ!!

આમ જતાં એ કહેવત મહા ગુજરાતમાં પ્રસરી હતી. સાહિત્ય પરિષદની પણ માન્યતા તેવી જ હતી.

એ કહેવત દૂર થઈ

એ કહેવત દૂર થઈ. ને. ના. શ્રીજી સાહેબ બહાદુરની મંગલમય વરસગાંઠ હતી! એ વરસગાંઠ રાજ્યારોદય પછીની હતી. પુસ્તક ઇતિહાસનુસાર દિવાન સાહેબનો પ્રયત્ન હતો. એ પ્રયાસ ઈડર રાજ્યમાં પુરાતત્વ સંરોધનનો હતો. એ મંગલમય દિવસે “આર્કિયોલોજી ખાતું ખોલાયું” ઈડરની ભૂમિમાં સોધખોળ શરૂ થઈ. મહત્વના ભાગોમાં ખોદકામ કરાવ્યાં. તેમાંથી પ્રાચીન અવશેષો નિકળ્યાં, શિલાલેખો મળી આવ્યા. દટાએલાં મંદિરો-વાવો-કુડા-અને મકાનોના વિભાગ જણાઈ આવ્યા. વળી મુંદર

કોતરકામની મૂર્તિઓ પુરાના કાળની મળી આવી એવું સાહિત્ય હોમત નગરમા ગખનામા આવ્યું અને સંગ્રહ સ્થાનમા તેની યોજના કરી.

એ અવશેષોના ફેટા લેવાલા મેંજકલેન્ડર્નમા ખતાવી શકાય તેવી તેની ગોઠવણુ કરી, અને તેની ઐતિહાસિક માહિતીના વ્યાખ્યાનો તૈયાર કરાવ્યા

મહા ગુજરાતમાં પ્રચાર !

હમણા નજીક સમય પહેલા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ બનાઈ તે પ્રસંગે વિદ્વાન્મય ઈનામદાર સાહેબને ત્યા મોકલ્યા પ્રચારના ઉપરોક્ત સાધનો સાથે હતા મેંજકલેન્ડર્નની માગફતે સઘણ ખતાવવામા આવ્યું, અને અવશેષોની માહિતી ભાષણોદ્વારા આપી પરિષદે એ દ્રવ્યો જોયા અને તેની વિગતવાર ખીના સાબળી આશ્રય પામી ઈડર સ્ટેટમા રહેલી પૂર્વકાળની વૈભવસૂચક વસ્તુઓથી પરીપદના વિદ્વાનોએ સુદગ ઉદ્ભાગે કહાડયા અને એ વિશે નોંધ લેનાઈ છે તે નિચે મુજબ છે અને તેની નકલ જોવી ને તેથી વાચકો માટે આ પુસ્તકી યઈ પડશે

અસક્ત ઉપરથી નકલ પૃ ૪૨

ગુજરાતી સાહિત્ય સમ્મેલન-અધિવેશન ખારમું મુ. અમદાવાદ

મેંજકલેન્ડર્ન સાથે જાહેર વ્યાખ્યાન

સમ્મેલનને અગે યોજાએલી લોકપ્રિય વ્યાખ્યાનમાળાનું ખીલું વ્યાખ્યાન “ ઈડર રાજ્યના પુરાતન અવશેષો ઉપર ઈડર સ્ટેટના વિદ્યાધિકારી શ્રીમાન્ પઠરીનાથ ઈનામદારે મેંજકલેન્ડર્નની મદદથી સચિત્ર કરીને આપ્યું હતું તે વેળા ભાષણના વિષયની તેમ જ વ્યાખ્યાન કર્તાની ઓળખાણુ કરાવતા ડો હરિપ્રસાદ મજરાય દેશાઈએ કહ્યું હતું કે-ઈડરે પચારતનાનિ x x x એ પ્રકારની ઈડરની શાખ રાસમાળાના લેખકે નોંધી છે પણ આજના વિદ્વાન ભાષણુ કર્તાએ પોતાની ઐતિહાસિક શોધખોળોથી ઈડરની આખરૂ ખૂબ વધારી દીધી છે ઈડર હુવે કલા પ્રેમીઓનું યાત્રા સ્થાન બન્યું છે. અને ગુજરાતને ગૌરવ અપાવે એવી સ્થાપત્ય અને શિલ્પની ઉત્તમ કૃતિઓ એક નાનકડા સમ્રદસ્થાનમા શ્રી ઈનામદારના પ્રયાસથી ગોઠવાઈ રહી છે x x x

જાપાનમાં ઈડરભૂમિની ઝીર્તિ

જાપાનમા જાગતિક કેનવણી પરિષદ હતા ઈડરના પ્રતિનિધી તરીકે શ્રી ઈનામદાર સાહેબને તેમા મોકલ્યા હતા તેમણે ત્યાના વિદ્વાનોમા ઈડર

ભૂમિનાં પુરાતત્ત્વનો પરીચય કરાવ્યો હતો અને ઈડરના રીવાજો તથા નવા રાજ્યતંત્રની સુંદર વ્યવસ્થા હોવાની વાત જાહેર કરી હતી. એવી રીતે ઈડર ભૂમિની કીર્તિ અને તેના પૂર્વ વૈભવની જાણ થવાથી ત્યાંના રાક્ષસોએ ઈડર રાજ્યની ઉત્તમતા સૂચક મહત્વની નોંધો લીધી છે.

ઈડર રાજ્યમાં ધારાસભાની યોજના

ઈડરનું રાજ્ય નમુનેદાર અને ! રામરાજ્ય જેવું તેનું આદર્શ ધડાય ! રાજ અને પ્રજા સુખ-ખેતોપ અને આનંદ અનુભવે ! ધર્મ નીતિ અને પ્રમાણિકતાના નિર્દોષ ભાવો સેવે ! એવા ઉદ્દેશથી ધારાસભાની યોજના કરી છે.

મ્યુનિસિપાલિટીઓ, સેક્ટરખેડો, ગ્રામ મંમિતિઓ, તાલુકા મંમિતિઓ, ગ્રામ પચાયતો અને ધારામભા એવી એવી સુંદર યોજનાઓ વિચારી છે અને તે વિશે ન્યાયમૂર્તિ દિવાનજી સાહેબ સહાય પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એ એક મત્તિપદની વિશિષ્ટતા છે. એ કાર્યોની મક્કળતામાં તેઓશ્રીને ધન્યવાદ ધરે છે.

હવેરાકત ખીના ને. ના. શ્રીજી સાહેબ જહાદુરની રાજ કારકીદીની છે અને એ ઈતિહાસમાં આ ઉમેરો કરવાનું હોર્મ સંકે પશુ આ ખીના મ્હને ખાજીથી મળી આવેલી હોવાથી અત્રે તેની નોંધ લીધી છે. ને. ના. શ્રીજી સાહેબ જહાદુરની જીવન ચરિત્રની નોંધ ઈતિહાસકાળ પરિચ્છેદ પૃષ્ઠ ૧૬૩ થી ૧૬૬ સુધીમાં છે.

અભિપ્રાય ખીજે

ખીજે અભિપ્રાય—માન્યવર, મહોદય-ન્યાયનિષ્ઠ શ્રી. મણીલાલ વિ. પટેલ સાહેબ, ખી. એ. એલ. એલ. ખી. મે. ડિરિટક્ટ મેંજરેટ સાહેબનો છે.

- પરીચય અને આભાર !

શ્રીમાન મણીલાલભાઈ, પ્રજુના પરમલકત શ્રી વાલજીભાઈના ચિદંજીવ છે. શ્રીવાલજીભાઈ અંગ્રેજી શિક્ષણના શિક્ષિત વિદ્વાન છે. ન્યાય અને કાયદાના સારા અનુભવી છે. તેઓશ્રીની ધર્મનિષ્ઠા-ઈશ્વર ભજન અપ્યાત્મ જ્ઞાન પર પ્રેમ-ધાર્મિક વાચન અતિચિસત્કાર પરાંપકારી વૃત્તિ સુશીલ સ્વભાવ આદિ અનેક ગુણોથી વિભૂષિત છે.

એ શુભ સંસ્કારોમાં ઉછરેલા શ્રી મણીભાઈ પશુ તાદશ શુભ સરકારી છે. શ્રી. મણીભાઈ સ્વભાવે શાંત-મધુર-વિદ્યાવિનોદી અને શુભમાહી છે. આસ્વાર્થસ્થ શિક્ષણ લેવામાં ગાળા છે અને ધર્મ-નીતિ-પ્રમાણિકતા તથા

ઉચ્ચ વિચારોથી યુવાવસ્થા દીપાવી રહ્યા છે. પિતાશ્રીની આજ્ઞા પરમેશ્વર પુણ્ય સમજે છે.

સત્ પુરુષોનો પરિચય-સહૃદયોનું વાંચન-વિનોદી સ્વભાવ અને પ્રેમથી ઉછળતું હૃદય એવા અનેક આદર્શ ગુણો ધરાવે છે.

“પુરાતન બ્રહ્મક્ષેત્ર” મેં તેઓશ્રીને વાંચવા આપ્યું. તેઓશ્રીએ પ્રેમથી સ્વીકાર્યું. વાંચ્યું અને ભાવભર્યો હાર્દિક અભિપ્રાય આપ્યો તે માટે હું તેઓનો આભારી છું.

અભિપ્રાય ત્રીજો

ત્રીજો અભિપ્રાય—બનારસ સંસ્કૃત કૉલેજના પ્રીન્સીપાલ મહામહોપાધ્યાય, મહામહાધ્યાપક પંડિત પ્રવર શ્રીમંગલદેવજી શાસ્ત્રીજીનો છે. તેઓશ્રી અંગ્રેજીમાં એમ. એ. છે અને ફીલોસોફીના ડૉક્ટર છે.

પરીચય અને આભાર!

પંડિતજી શ્રીમંગલદેવજી શાસ્ત્રી બનારસના પંડિતોમાં સૂર્યસમાન પ્રતિભાશાલી છે. સતત ઉદ્યોગી-સંશોધક અને પ્રગતીપ્રીય છે. સંસ્કૃત કૉલેજનાં સૂત્રો હાથ લીધા પછી કૉલેજના અભ્યાસમાં, પાઠ્ય પુસ્તકોમાં અને પરીક્ષાના ક્રમમાં સુંદર પરીવર્તન કરવાની યોજનાઓ કરી રહ્યા છે. જે કૉલેજ ભારત વર્ષમાં સમર્થ પંડિતોને નિયુક્તવનારી છે. કરોડોની સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓ તેની પરીક્ષાઓનો અને પઠનનો લાભ લઈ રહ્યા છે.

શ્રી. શાસ્ત્રીજીને પુરાતન વસ્તુ સંશોધનનો ભારે શોખ છે. ભારતની સંસ્કૃતિના વિકાસ માટે તનતોડ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. તેઓશ્રીનો સઘળો સમય સરસ્વતીદેવીની એવી સેવામાં જ નિર્ગમન થતો રહે છે. ધન્ય છે એ દેવી મહાપુરુષને કે જેઓશ્રી વડે ભારતના કેન્દ્રરૂપ બનારસ ભાગ્યશાલી બની રહ્યું છે.

એવા ભારે કામના વ્યવસાયમાં પણ મેં તસ્દી આપી અને આ પુસ્તક અવલોકવા વિનંતી કરેલી હતી વિનંતી નિગાહમાં લઈ પોતાના કિમતી સમયનો ભોગ આપી પોતાનો મૂલ્યવાન અભિપ્રાય લખી મોકલાવ્યો છે તે માટે હું સદાનો ઋણી થયો છું.

આભિપ્રાય ચોથો

ચોથો અભિપ્રાય—મહામહાધ્યાપક પડિત પ્રવર શ્રી. ગોપાલ શાસ્ત્રીજી દર્શન કેસરીના છે શાસ્ત્રીજી દર્શન ગાસ્ત્રોના પ્રખર પડિત છે તેમની બરોમરીમા દર્શન શાસ્ત્રોનો શાસ્ત્રાર્થ કાઠિ ભાગે જ કરી શકે તેમ છે. તેઓશ્રી સંસ્કૃત ભાષામા ગહેના અને શાસ્ત્રોના વિદ્વાન છે તેમના મધુર પ્રવચન વ્યાખ્યાન અને સભાષણ શ્રવણ કરના લાયક છે રાષ્ટ્રદિત સાધનાની તેમની મનોભાવના આદર્શરૂપ છે

કાશી વિદ્યાપીઠના પ્રોફેસર છે પ્રાચ્ય દર્શનોના મહામહાધ્યાપક છે તેમની વિદ્વતાનો લાલ લેવા કષ્ટક વિદેશી પડિતો આવે ॥

કાશીમા પુરાની પડિત મલા ॥ તેમા કાશીના મધના પડિતો અને દિન્દના સઘના મમય પડિતો સભાસદ છે સદર પડિત સભાના પોતે પ્રધાન મત્રી છે ધર્મશાસ્ત્રોના શાસ્ત્રાર્થો, શાસ્ત્રોની પરીક્ષાઓ અને મસ્કૃત સાહિત્ય પરીપોના પ્રાણુ સમાન છે, સુપ્રખ્યાતમ'મા તેમના મધુર કાવો, અને ગદ્ય લેખો મરણ સંસ્કૃત ભાષામા લખાતા રહે છે સંસ્કૃત ભાષાને રાષ્ટ્ર-વ્યાપી ણનાવવા ભારે પ્રયત્ન કરે છે તેમનુ પ્રયસસોધન, પુરાતત્વ સસોધન અને આર્ય મંસ્કૃતિના ભારે પ્રગતિશીન છે એવા તેમના ભારે વ્યવસાયમા આ મારા પુસ્તક અવલોકનની તસદી આપી તેઓશ્રીએ વાચી સહુદય ભાવે અભિપ્રાય મોકનાઓ તે માટે અત્યત આભાર

અભિપ્રાય પાંચમો

પાંચમો અભિપ્રાય—વિદ્યાવારિધી, પડિતગજ, પડિતશુક્રી શાસ્ત્રીજી ગાસ્ત્રીજીનો છે. તથા વિદ્વદ્વર પડિતરત્ન શ્રી૦ હરિરામ શુકલ શાસ્ત્રી મંત્રી મહોદયનો છે

પરિચય અને આભાર

૫૦ શ્રીગજેન્દ્રશાસ્ત્રીજી અખિલ ભારતીય વર્ણાશ્રમ સ્વરાજ સઘના સરથાપક પડિતપ્રવરશ્રી લક્ષ્મણુ શાસ્ત્રી દ્વાનિકના ત્રિરંજીવ છે પિતાજીની વિદ્વતા અને પ્રતિભાસમાન પ્રતિભા અને વિદ્વતા ધરાવે છે સુપ્રસિદ્ધ 'સંગિવેદ વિદ્યાવચના પ્રાધ્યાપક છે

પડિતજી જનારસમા અદિતીય વિદ્વાન લેખાય છે પ્રત્વીન સર્વશાસ્ત્રો લગભગ કદરય છે શ્રીગીર્ણલુવાઅર્ધિની સભાના સંચાલક છે એ સભામા અનેક દેશવિદેશના પડિતોના ભાષણુ પ્રવચન-અને વ્યાખ્યાન સંસ્કૃતમા ચતા રહે છે.

એવા પંડિતોનું યોગ્ય સન્માન અને સ્મારક સ્થપાય છે. શાસ્ત્રાર્થી પૂર્વપક્ષ ઉત્તરપક્ષથી થતા ગઢે છે અને મધ્યસ્થપણે તેનો નિર્ણય થતો રહે છે. એવા મધ્યસ્થનુંમાન બહાર ગામથી આવેલા વિદ્વાનોને આપવામાં આવે છે. તેવો લાભ આ સેનકને પણ આપ્યો છે.

વર્ણાશ્રમ સ્વરાજસંઘની પ્રવૃત્તિ હિંદ બાપી ચનાવે છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રાન્તોમા વ્યાખ્યાતાઓને મોકલવામા આવે છે અધિવેશનો ભરાવે છે. વર્ણ અને આશ્રમધર્મના રક્ષણુદ્વારા ભાગતીય પ્રજાનુ અંગકન ઈચ્છે છે તથા તે દ્વારા સ્વગભ્યની અપેક્ષા ધરાવે છે, આવી અનેક મત્ત પ્રવૃત્તિઓના મંચાલક પંડિતજી ભારતીય સનાતની પ્રજાના મુકુટમણી સમાન છે.

આ પુસ્તકના અવલોકન માટે તેઓશ્રીને પ્રાર્થના કરવામાં આવેલી. એ પ્રાર્થના સ્વીકારો—પુસ્તક અવલોકી-વિસ્તાર સાથે અભિપ્રાય મોકલાવ્યો છે, તે માટે અત્યત આભાર.

અભિપ્રાય છકો

આ અભિપ્રાય પંડિતપ્રવર શ્રી૦ સૂર્યનારાયણ શુક્લ-શસ્ત્રી મહોદયનો છે.

પરિચય અને આભાર

પંડિતજી બનારસ ગવર્નમેન્ટ કૉલેજમા પ્રાધ્યાપક છે. ન્યાય વ્યાકરણાદિશાસ્ત્રોના પ્રખર પંડિત છે. તેઓશ્રીનો સસ્કૃત ભાષામાં લેખન પ્રવચનનો વ્યવસાય પ્રૌઢ છે. તેઓશ્રીના લેખો-નિબંધો. અને સુમધુર કાવ્યો સૂર્યોદય-સુપ્રભાનમ્ જેવા સસ્કૃત માસિકોમાં પ્રગટ થતાં રહે છે. તેમની અધ્યાપન શૈલી અને શાસ્ત્રાર્થની શૈલી સુપ્રસિદ્ધ છે. રહેણી કરણી માઠી અને સૌજન્યતાથી ભરેલી છે,

તેઓશ્રીને આ પુસ્તક અવલોકવા તથા અભિપ્રાય આપવા વિનંતી કરેલી તે પરથી તેમણે પુસ્તક અવલોકી અભિપ્રાય આપવા સહૃદયભાવ બતાવ્યો છે તે માટે આભાર.

રનેહીની-રમૃતિ !!

આ પ્રસંગે મ્હને રનેહીનું સ્મરણ થાય છે. રનેહી સાથેનો રનેહ સાહિત્ય રસિકતાનો છે “પુરાતન ધ્વજાક્ષેત્ર” નામે પુસ્તક જોઈ આને વ્યક્ત કરનાર !! તેની કૃતિ જોઈ સતોષ બતાવનાર અને તેના પ્રચાર માટે સર્પૂણું ઈચ્છા ધરાવનાર એવા એક સન્ન્યત રનેહીનો ભાવ ભર્યો રનેહ કેમ વિસરાય !!

માતાશ્રી સયો આવે! ભગવતો યાય! પણ એ સહ હૃદયનું કેમ મન વળે? તેમની ઇચ્છા તો એવી કે આવનાર અદાણુ જનતાના હૃદય ઉપર સારા સંસ્કારો પડે! ભગવતિની ભાવનાનો પ્રભાવ સુંદર પડે! તીર્થો અને દેવતાઓ સંબંધી દૈવી ભાવ જન્યુત યાય! એવું કોઈ સ્થાયી સાહિત્ય નિર્માણ યાય-તેના સાહિત્યનું વાંચન અને મનન યાય અને તેના પ્રવચનથી તેમના હૃદયમાં ઉચ્ચભાવ જન્યુત યાય!! એવું અને તોજ યાત્રાણુઓની યાત્રા સફળ થયેલી ગણાય. અને માતાશ્રીના ધામનો મહિમા તથા વિકાસ સ્થિરતાભર્યો વધતો રહે!!

એવા સુંદર વિચારો ધરાવનાર એ સજ્જન પુરુષ યોગક સમય પહેલાં થી માતાશ્રીના ઝાંડના પ્રમુખસ્થાનને શોભાવતા હતા. અને એ રનેહી શ્રી કે. ઓ. ભેષી સાહેબ છે. જ્યોથી ઇડર રાજ્યમાં- રેવન્યુ ખાતાના કમી-શનરની મહાલયભરી જગોએ હતા.

શક્તિ સાહિત્યનું પ્રચારખાતું

ઉપરોક્ત ઇચ્છાઓ ઝાંડમાં ચર્ચાતી! ઝાંડના સજ્જનોને એ ગમતી! એ વિશે સર્વાનુભવે યોગે એક ઠરાવ!! એ હાથ “શક્તિ સાહિત્ય પ્રચાર ખાતું” નામે ઓળખાય છે.

શોભા તેનો ઉદ્દેશ

શ્રી અંબાશ્રી માતાશ્રીના મહિમાના વર્ણનવાળું પુરાણું પુસ્તક કોઈ શોધે અને હપાવે!! એ મહિમાના આધારે ઇતિહાસ લખે!! અને એવો પુરાતન ઇતિહાસ લેકોપયોગી થઈ પડે!! તથા સમાજમાં શ્રીમાતાશ્રીના ધામનું પુરાતનપણું જાહેર યાય!! સમાજ આકર્ષાય તથા તે દ્વારા સમાજને અવનવું જાણવા મળે!! એવું પુસ્તક કોઈ હપાવી પ્રસિદ્ધ કરી તેના પ્રચાર કરે તેને તેના એવા કામને મહદ આપી શકાય!! એવો તેનો ઉદ્દેશ હોવાનું કદી શકાય!!

આ અંથ માટે આજ્ઞા પત્ર (ઝાંડર)

ઉપરોક્ત ઉદ્દેશને સ્પષ્ટ કરવું એક આજ્ઞાપત્ર (ઝાંડર) આ અંથ લેખકને મળ્યું!! અંથની એક દુનર નકલો હપામણીનું ખર્ચ પ્રદાન કરવાનો તેમાં ઉલ્લેખ છે. એ પરથી ઝાંડનો સાહિત્ય તરફનો પ્રેમ તથા પ્રચારનો ઉત્સાહ જણાઈ આવે તેવું જન્યું!!

એ વિશ્વાસે આ લક્ષ્યક્ષેત્ર નામે પુસ્તક લખી તેવાર કર્યું, હપાવ્યું અને પ્રસિદ્ધ કરવાનો સમય આવ્યો!!

એ દુઃસ્થાન સ્નેહીના વિયોગ ।

ઉપરોક્ત કામ પુર ચતામા તો સ્નેહી વાનપ્રસ્થ થયા (રીટાયર્ડ થયા.) પુષ્પે સ્થલાતર કર્યું ।। સુગંધ રહી ગયો કર્તાનું કાર્યક્ષેત્ર બદલાયુ । પ્રેમભરીકૃતિ રહી ગઈ

અધ્યાત્મના શોખી

શ્રી જ્ઞેયી સાહેબને અખ્યાત જ્ઞાનની ચર્ચાનો શોખ બારે હતો હર દોષ વિદ્યાન ભેટે ।। તેમની સાથે ચર્ચામા ઉતરે તેની ધણી-જાતજનની શાસ્ત્ર સખધી ચર્ચાઓ મારા સાથે પણ થયા કરતી. એ દ્વારા મારા સાથેનો ઉપર જણાવેલો સ્નેહ ।।

લાવલયો પરીચય

તેઓશ્રીના પરીચયા જે જે ગૃહસ્થો આવતા રહ્યા છે તેમના સદ્-શુભોનો લાભ લેતા રહ્યા છે અને સ્નેહ ધરાવતા રહ્યા છે તેઓ સધળા તેઓના સદ્શુભોની તારીફ મુક્તકંઠે કરતા સબળાય છે તેમનો અતિથિ સત્કાર વખાણના ખાત્ર છે ઉચ્ચ વિચાર, ધીરજુસર કાર્યશૈલી, અને મળતાવડાપણનો પરીચય જાહેર છે સાદી રહેણી ફરણી તથા વિચાર પ્રવાહ સૌજન્યતાથી ભરેલો અનુભવાતો આ પુસ્તક તરફનો તેમનો પ્રેમ જોઈ તેઓશ્રીને અભિનંદન આપુ છું અને દીર્ઘાયુ ઈચ્છુ છું

ત્રણસો તસનમાત ।

દુઃસ્થાન ઉપરોક્ત પુસ્તક (પુરાતન બ્રહ્મક્ષેત્ર)ની પ્રસિદ્ધિને અંગે તેના ખર્ચ પેટે રૂપિયા ત્રણસો ખાંડથી મળ્યા છે અને એ ઉપરાંત જે કંઈ વિવેક કરવો હશે તે વિશે ખાંડમા મિટિંગ થના પર છે

પ્રેસની દુબાણુભરી ઉધરાણી

પુસ્તક છપાવું દીર્ઘ સમય વીત્યો પ્રેસની ઉધરાણીનું દમાણુ નાગ્વાર થવા લાગ્યું ભાડાખર્ચ વધના માડ્યુ એના એવા અનેક કલિષ્ટ સંયોગો ખડા થના પુસ્તકેનું ખીલ ચુકાવી આપી પુસ્તકો મગાવી લેવાની અતિશીઘ ફરજ પડી

મળી તેટલી મદદ !

હું ખાંડના દરેક અધિકારીઓને મળ્યો એાજા વધારે પ્રમાણમા દરેક સાથે વાર્તાવાપ થતો ગ્લો ખુવાસો માગતો ગ્લો તેઓ સંજ્ઞનોએ જણાવ્યુ કે હાલતૂર્તમાતો તમને જે તસનમાત રકમ મળી છે તે તમે મદદ તરીકે સમજો. તે જાળનમા તો કોઈ બે મત નથી હાલમા મિટિંગ મળવાનો સંભવ નથી.

એ પ્રશ્નોની મદદ માટે આભાર.

એટલી પણ મદદ માટે મને આભાર માનવો જોઈએ એ વિવેક
બતાવે છે તે માટે હું આભાર માનું છું અને અભિનન્દન અર્પું છું.

શ્રીમાતાજીના ધામને કમળી વચગ્યા મગ્ગા માટે ટ્રસ્ટર્સ છે. તેની
ચોજના નિચે મુજબ છે.

(૧) પ્રેસીડેન્ટ (૨) વાઈસપ્રેસીડેન્ટ (૩) અને મેમ્બર મુદ્દસ્થો એમ
ત્રિભાગત્મક રચના જોઈ તરીકે ઓગળ્યા છે મેં રેવન્યુ કમીશનર સાહેબ
'પ્રેસીડેન્ટ' ની જગોએ આવી શકે છે વડાથી તાત્કાલા મેં મામલનદાર
સાહેબ "વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ" ની જગોએ આવી શકે છે રેટના અને મંવરી
મુદ્દસ્થો મેમ્બરની જગોએ છે ખાલી પડતી જગા જોઈની સમ્મતિથી પુરાવ
છે એવા મેમ્બરની ચોજના શ્રીમહોદયા ખામની મહુરી પર આધાર રાખે
છે જોઈમ પુત્ર થવાથી જોઈ કામ કરી શકે છે. આવક માતાજીના
ધામને કમળા કામેલા વપગણ છે અને એવા ખર્ચ દ્રસ્ટીઓની સમ્મતિને
આધાર રાખે છે.

માતાજીના મદદ માટે કામ પાર પાડવા તથા દેખરેખ રાખી દિમાયે
તેવર કરવા વગેરે કામ મેક્ટરી કરી શકે છે મેક્ટરી પગારદાર હોય છે
દ્રસ્ટીઓને સ્વએવક ઇતિથી કામ કરવાનું હોય છે.

માતાજીની સેવા માટે ભટ્ટ તથા મદનીમ ભટ્ટની ચોજના થતી
રહે છે યાગ વગેરે ઓર્ગના કામ માટે ઓર્ગ કરનાર તથા પરચુરથ કામે
માટે પગવાલા મળ્યા છે એવો સ્ટાફ પગારથી કામ કરે છે ઉત્તમ પર
વર્ણથી માતાજીના ધામના થતો વિકામ શ્રી ટ્રસ્ટર્સને આભારી છે.

શ્રી પ્રમુખ મહોદયનો પરીચય

સદ્ગુણાન્કુલ-માન્યવર મહોદય શ્રી ઝે. પી. કોડામીયા માહેય મંદર બોર્ડના પ્રમુખ છે અને ઇડર રાજ્યના રેવન્યુ કમીશનર જેવા માન્યતા અધિકારને દીપાવી રહ્યા છે.

પ્રમુખ સાહેય વિદ્વાન-શુદ્ધિમાન-વિવેકી-ચતુર-કાર્યદક્ષ અને વિનય-શાળી છે સૌજન્યતા તો અતિ સ્તુતિ પાત્ર છે માતાજીના ધામના વિકાસ માટે ઉમદા વિચારો ધરાવે છે.

શેઠશ્રી મણીલાલભાઈનો પરીચય

શ્રીમાન શેઠશ્રી મણિનાથ માધવજી દોશી વડાલીના પ્રસિદ્ધ સદ્-ગૃહસ્થ છે અમદાવાદમાં તેઓશ્રીની પેઢી છે અને ઝે દોશી મોહનનાથ માધવવાલના નામથી ચાલે છે મદરગૃહસ્થ માતાજીના દ્રુટી હોવાથી માતાજીમાં થતા સઘળા કામો હિપર જનગલ દેખરેખ રાખે છે દાઈ વખત ગૃહસ્થો તરફથી ધર્મશાગ્યો થતી હોય તો તેની યોજનાઓ કરી આપે છે જુના મકાનોની મરામત, નવી નવી સુધારણાના કામ અને વિકાસની યોજનાઓમાં સારો રસ લે છે ભડાર-કોડાગ-ને લગતા સાધનો પુરા પાડે છે સામાન્ય યાત્રાળુઓની દેખરેખ અને માવજત રખાવે છે અને મોટા સઘીના પ્રમગે હાજર રહી રૂડો બહોમસ્ત રખાવે છે ઝેરા માતાજીને લગતા સઘર્ગા કામો પાગ પાડ્યા તથા સસ્થાને દીપાવવા વલ્લથી મહેનત કરે છે,

શેઠશ્રી મુદરલાલભાઈનો પરીચય

શ્રીમાન શેઠશ્રી મુદરલાલ પ્રબુગમજી શેઠશ્રી ઇડરના અખ્યાત ગૃહસ્થ છે તેમની પેઢી ધણા જુના મમથી મણીયાર રેવાજી નદનાવના નામથી ચાલે છે મદર શેઠશ્રી માતાજીના બોર્ડમાં દ્રુટી હોવાથી નાણાની રૂઢી બ્યવસ્થા કરની સાર વાજ ઉપજવવુ તથા તેને લગતી સઘર્ગી ઉત્તમ બ્યવસ્થા દ્રુટીઓના સહજારથી પાગ પાડે છે તીજેરી ઉપર સીધી દેખરેખ તેમની છે અને સસ્થાનો નાણા મળવમાં વિકાસ આપ તથા હમેશ માટે સસ્થા ટકા રહે તેની હાર્દિક લાગણી ધરાવે છે.

શ્રી કેશવલાલભાઈ સંઘવીનો પરિચય

માન્યવર મહોદય શ્રી. કેશવનાથ રણુછોડલાન દવે અમદાવાદના રહીશ છે તેઓનું કુટુંબ શ્રીમાન અને ખાનદાન છે તેઓશ્રીને જમીનો હોવાથી વતનદાર તરીકે ઓળખાય છે સદ્ગત શ્રીમાન લીનાધર લઠુભાઈના જમાઈ છે અને માતાજીના ધામનો ઉન્નતિ માટે અમદાવાદ શહેરમાં લાગણીપૂર્વક પ્રચાર કામ કરે છે,

શ્રીમાન લીલાધરભાઈ માતાજીના અનન્ય ભક્ત હતા, તેમને માતાજીનું અર્ચન-પૂજન અને સેવા ખુબ પ્રિય હતી, માતાજીમાં જ્યારે કોઈ નો મંથ આવતો નહોતો-માતાજીની ખ્યાતિની ખાખતે કોઈ પ્રયત્ન કરવું નહોતું. તેના ખાસ પ્રસંગે સંધીની શરૂઆત કોઈએ કરી હોય ! માતાજીના ધામના વિકાસ માટે ભારે પ્રયત્ન જો કોઈથી થએલો હોય તો તે સધળાનું અમમાન સહૃદય શ્રીમાન શ્રી લીલાધરભાઈનેજ ધટે છે. શ્રી લીલાધરભાઈએ સંઘ લાવી સંઘની સ્થાપના કરી. તેને અનુસરી ખીજા મંધોની શરૂઆત થઈ અને ત્યાં પછી શ્રીમાતાજીના વિકાસનો પ્રચાર થયો. તેઓશ્રી દેવલોક યતાં દરમ્યાન અથાગ પરીશ્રમ કર્યો છે, આ વાત રાજને ખબર પડી, રાજ તરફથી તેઓ-શ્રીની માનપૂર્વક ટ્રસ્ટી તરીકેની યોજના કરી તેઓશ્રીના સહૃદય થયા પછી તેઓશ્રીના જમાઈ શ્રી કેશવલાલ ભાઈનો ટ્રસ્ટી તરીકેનો નીમ થયો છે.

શ્રી કેશવલાલજી સાક્ષર છે. બુદ્ધિશાળી છે. કાર્યક્ષેત્રે અને ધોરણસર કામ પાર પાડવામાં કુશલ છે. તેમનું ચાતુર્ય સ્તુતિપાત્ર છે, ટ્રસ્ટી તરીકેની ઉમદા ફરજો બજાવવા હંમેશાં તત્પર રહે છે. તેઓશ્રીનો સંઘ ભાદરવા માસનો સાંઘોથી મોટો છે. એ પ્રખ્યાત છે.

શ્રીમાન રોઠ ડાહ્યાભાઈનો પરીચય.

અમદાવાદના ગૃહસ્થ શ્રી ડાહ્યાભાઈ બુલાખીદામ માતાજીના પરમભક્ત છે, તેમણે તેમની કોમને માતાજીના ધામ તરફ લાવવા ભારે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. તેઓથીએ માતાજીના ભક્ત સંગઠનોનો સઘ યોજ્યો છે. તેમણે પણ સંધોની શરૂઆતમાં પહેલ કરી છે અને માતાજીના નિમિત્તે સાફ ખર્ચ કર્યું છે. તેઓશ્રીની માતાજી પ્રત્યે ઉત્તમ ભાવના છે. અને અંતપૂર્વક માતાજીની સેવા બજાવે છે. અમદાવાદમાં તેઓની પેઢી ચાલે છે. સોના ચાંદીનો વેપાર છે. રવજાવે સરળ, સાદા અને માન કે મોટાઈ વિનાના ખાનદાન ગૃહસ્થ છે,

શ્રીમાન રેલદાસભાઈનો પરીચય.

શ્રીમાન રેલદામ અમયારામ પટેલ અમદાવાદના ખાનદાન કુટુંબના ગૃહસ્થ છે. સહૃદય શ્રી લીલાધરભાઈની માથે શરૂઆતમાં માતાજીમાં આવ્યા અને શ્રાવણ માસમાં મંથ લાવવાની પ્રવૃત્તિ છ પાટીદાર સંઘવીઓએ ફરેલી તે સંઘવીઓ પૈકી શ્રીયુવ રેલદાસભાઈએ અમસેવા ઉકાવેલી તે ખાખતે ટ્રસ્ટી તરીકેનો નીમ તેમને કરવામાં આવ્યો છે. શ્રી રેલદાસભાઈ રવજાવે સરળ અને માતાજીના ભક્ત છે.

શ્રી પ્રમુખ મહોદયનો પરીચય

સદ્ગુણાનેકૃત-માન્યવર મહોદય શ્રી ઝે. પી. કોડાસીયા સાહેબ સંદર ઝાંડના પ્રમુખ છે અને ઇડર રાજ્યના રેવન્યુ કમીશનર જેના માન્યવતા અધિકારને દીપાવી રહ્યા છે

પ્રમુખ સાહેબ વિદ્વાન-બુદ્ધિમાન-વિવેકી-ચતુર-કાર્યદક્ષ અને વિનય-શાલી છે સૌજન્યતા તો અતિ રતુતિ પાન છે માતાજીના ધામના વિકાસ માટે ઉમદા વિચારો ધગવે છે

શેઠશ્રી મણીલાલભાઈનો પરીચય

શ્રીમાન શેઠશ્રી મણિનાન માધવજી દોશી વડાલીના પ્રસિદ્ધ સદ્-ગૃહસ્થ છે અમદાવાદમા તેઓશ્રીની પેઢી છે અને ઝે દોશી મોહનલાલ માધવલાલના નામથી ચાલે છે સદરગૃહસ્થ માતાજીના દ્રુટી હોવાથી માતાજીમા યતા સધળા કામો ઉપર જનરલ દેખરેખ રાખે છે કોઈ વખત ગૃહસ્થો તરફથી ધર્મશાગઓ મળી હોય તો તેની યોજનાઓ કરી આપે છે જીના મકાનોની મરામત, નવી નવી સુધાગણના કામ અને વિકાસની યોજનાઓમા સારો રસ લે છે ભડાર-કોડાગ-ને લગતા સાધનો પુરા પાડે છે સામાન્ય યાત્રાજીઓની દેખરેખ અને માન્યતા રખાવે છે અને મોટા સંધાના પ્રસંગે હાજર રહી રૂઠો બંદોબસ્ત રખાવે છે ઝેના માતાજીને લગતા સધળા કામો પાર પાડના તથા મસ્થાને દીપાવવા યત્નથી મહેનત કરે છે,

શેઠશ્રી સુંદરલાલભાઈનો પરીચય

શ્રીમાન શેઠશ્રી સુંદરલાલ પ્રભુગમજી શેઠશ્રી ઇડરના પ્રખ્યાત ગૃહસ્થ છે તેમની પેઢી ધણા જીના સમયથી મણીવાર રવાજી નદલાલના નામથી ચાલે છે સદર શેઠશ્રી માતાજીના ઝાંડમા દ્રુટી હોવાથી નાણાંની રૂઠી વ્યવસ્થા કરવી સારું બાજ ઉપજાવવું તથા તેને લગતી સધળી ઉત્તમ વ્યવસ્થા દ્રુટીઓના સહકારથી પાગ પાડે છે તીજેરી ઉપર સીધી દેખરેખ તેમની છે અને સરથાનો નાણા સળધમા વિકાસ ચાલ તથા હમેશ માટે સરથા ટકા રહે તેવી હાર્દિક લાગણી ધગવે છે

શ્રી કેશવલાલભાઈ સંઘવીનો પરિચય

માન્યવર મહોદય શ્રી. કેશવલાલ રણછોડલાલ દવે અમદાવાદના રહીશ છે તેઓનું કુટુંબ શ્રીમાન અને ખાનદાન છે તેઓશ્રીને જમીનો હોવાથી પતનદાર તરીકે ઓળખાય છે સદ્ગત શ્રીમાન લોલાધર લલનુભાઈના જમાઈ છે અને માતાજીના ધામની ઉન્નતિ માટે અમદાવાદ સહરમા લાગણીપૂર્વક પ્રચાર કામ કરે છે,

શ્રીમાન લીલાધરભાઈ માતાજીના અનન્ય ભક્ત હતા, તેમને માતાજીનું અર્ચન-પૂજન અને સેવા બહુ ગ્રિપ હતી, માતાજીમા જ્યારે કોઈનો મન આવતો નહોતો-માતાજીની ખ્યાતિની જામતે કોઈ પ્રયત્ન કરતું નહોતું તેના ખાસ પ્રસંગે સંધીની શરૂઆત કોઈએ કરી હોય તો માતાજીના ધામના વિકાસ માટે ભારે પ્રયત્ન જો કોઈથી થએલો હોય તો તે સધજાનું અશ્રમાન સદ્ગત શ્રીમાન શ્રી લીલાધરભાઈનેજ ધટે છે શ્રી લીલાધરભાઈએ સધ લાવી સધનો સ્થાપના કરી તેને અનુસરી જીજ્ઞ મયોની શરૂઆત થઈ અને ત્યા પછી શ્રીમાતાજીના વિજાસનો પ્રચાર થયો તેઓશ્રી દે-નોઈ થતા દરમ્યાન અધ્યાય પરીશ્રમ કર્યો છે, આ વાત રાજને ખમર પડી, રાજ તરફથી તેઓ શ્રીની માનપૂર્વક ટ્રસ્ટી તરીકેની ચોજના કરી તેઓશ્રીના સદ્ગત થયા પછી તેઓશ્રીના જમાઈ શ્રી કેશવલાલ ભાઈનો ટ્રસ્ટી તરીકેનો નીમ થયો છે

શ્રી કેશવલાલજી સાક્ષર છે બુદ્ધિશાળી છે કાર્યક્ષેત્રે અને ધોરણુસર કામ પાર પાડવામા કુશલ છે તેમનું ચાતુર્ય સ્તુતિપાત્ર છે, ટ્રસ્ટી તરીકેની ઉમદા ફરજો બજાવવા હમેશા તત્પર ગહે છે. તેઓશ્રીનો મધ ભાદરવા માસનો સૌ સંધોથી મોટો છે. એ પ્રખ્યાત છે

શ્રીમાન ગેઠ ડાહ્યાભાઈનો પરીચય.

અમદાવાદના ગૃહસ્થ શ્રી ડાહ્યાભાઈ જુનાપી (મ માતાજીના પરમભક્ત છે. તેમણે તેમની કોમને માતાજીના ધામ તરફ લાવવા ભારે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેઓશ્રીએ માતાજીના ભક્ત મજબૂનોનો સધ ચોજ્યો છે તેમણે પણ સંધીની શરૂઆતમા પહેલ કરી છે અને માતાજીના નિમિત્તે સારું ખર્ચ કર્યું છે તેઓશ્રીની માતાજી પ્રત્યે ઉત્તમ ભાવના છે અને ખતપૂર્વક માતાજીની સેવા બજાવે છે અમદાવાદમા તેઓની પેઠી ચાલે છે સોના ચાદીનો વેપાર છે સ્વભાવે સરળ, સાદા અને માન કે મોટાઈ વિનાના ખાતદાન ગૃહસ્થ છે,

શ્રીમાન રેલદાસભાઈનો પરીચય

શ્રીમાન રેલદાસ અમઘાગમ ધટેન અમદાવાદનો ખાતદાન કુંડુળના ગૃહસ્થ છે સદ્ગત શ્રી લીલાધરભાઈની સાથે શરૂઆતમા માતાજીમા આ-યા અને શ્રાવણ માસમા મધ લાવવાની પ્રવૃત્તિ છ પાટોદાર મધરીઓએ મરેલી તે સધવીઓ પૈકી શ્રીયુગ રેલદાસભાઈએ અમઘેના ઉઘવેની તે જામતે ટ્રસ્ટી તરીકેનો નીમ તેમનો કરવામા આ ચો છે શ્રી રેલદાસભાઈ સ્વભાવે સરળ અને માતાજીના ભક્ત છે

અભિપ્રાય ૭ મો.

આ હોમતનગરથી-માન્યવગ-મહોદય-વે. શા. સં. શ્રી ગોપાનદામ
જોગીદાસજી શ્રી રાજજોષીજી તરફથી પ્રાપ્ત થયો છે તે નિ. મુ.

‘પુરાણ-અધ્યાત્મ’ નામે પુસ્તક ૧૩૧ની નિવાસી વિદ્વદર્શ શાસ્ત્રીજી
શ્રી ગણપતિ શરજીએ તેવાર ધ્યુ છે એ પુસ્તક વાચનાને મૂકને પ્રથમ
મળ્યો તે વાચતા આ પુસ્તક તેવાર મગવામાં શાસ્ત્રીજી મહાગજો ધણો જ
પરીશ્રમ ઉઠાવી પુરાણને અથોમથી મસોધન કરી પુરાણની હકીકતો એકઠી
કરી છે આ પ્રમાણે આપણા પુરાણને શાસ્ત્રોનું મસોધન થઈ આવા પુસ્તકો
પ્રકાશિત થનાથી દાલની જનતાને સનાતન ધર્મની મહત્તાનું જ્ઞાન
થઈ શકે છે

શાસ્ત્રી મહારાજના આ પરિશ્રમ માટે તેમને ધણો જ ધન્યવાદ ધટે
છે આશા છે કે પોતે આવી રીતે પૌરાણિક અથોનું મસોધન કરી તેને
પ્રકાશિત કરવા જનતા ઉપર ઉપકાર કરતા રહેશે તા ૧૮-૧૧-૩૮

પરીચય અને આભાર

ઈડર રાજના સુપ્રસિદ્ધ રાજ્ય જોષીજી શ્રી ગોપાળાદરાજી રાજમા
માનવના અધિકારપર વિરાજે છે શ્રી મહેકમાખાસ ગુજરાતિ ઐવ્યમાં
શ્રી સુમીટે-ટની મહાનસરો જગા દીપાની ગણા છે ને. ના. શ્રીજી સાહેબ
બહાદુર અને ગજકુટુબમા ભારે માનપાત છે તેઓથી પર વિશ્વાસ
અને પ્રેમ છે

સ્વભાવે શાત-ગભીર-વિચારશીલ અને હૃદ્ય છે વિદ્યાપિતોદી-ધર્મરસિક
અને શ્રદ્ધાવાન છે

તેઓશ્રીના પુષ્કળ કામેને અગે પણ આ પુસ્તક વાચવા તકલીફ
લીધી છે તથા અભિપ્રાય મુદર ભાવપૂર્વક લખી મોકલ્યો છે તે માટે
તેઓશ્રીને અભિનંદન સાથે આભાર માનું છું

વળી ધર્મનિષ્ઠ-પરમ વિવેકી શ્રીમાન મહાશક્તજી અનોપરામજી મે.૦
વકીલ સાહેબનો પણ તેઓશ્રીના અભિપ્રાયને અગે આભાર માનું છું

લી.૦

પ્રકાશક

પુરાતન-પ્રહલક્ષેત્ર

ના.

વિષયાનુક્રમ

વિષય	પૃષ્ઠાંક
પ્રસ્તાવના (મરાઠીમાં)	૧૪૦
પ્રસ્તાવના (ગુજરાતીમાં)	૫૫૮
(વિષય પ્રવેશ)	૫
(પ્રાચીન ઇતર પ્રદેશ)	૫
(સ્વતંત્ર દેશની ભાવનાઓ) ..	૬
(અધિકારોએ દાખવેલો દિશા)	૭
(પરતત્ત દેશવાસીઓની ભાવનાઓ)...	૭
(એવો એક સ્તુત્ય અપભ્રંશ)	૮

(ઉપક્રમ)

ઇતિહાસની આવશ્યકતા.	૧
ક્યા એ વારૂ દીપસ્તંભો.	૩
ઐતિહાસિક મહાત્માઓનાં લક્ષણ.	૪
એ વિશે પાશ્ચાત્યોના મતો.	૪
આદર્શ પુરુષ કોને કહેવો.	૫
એ આદર્શ પુરુષોના ઇતિહાસ ક્યાં છે ?	૬
એવા પ્રમંગે સાવચેતી.	૬
ક્યું એ વારૂ એવું સાહિત્ય.	૭
આર્થ સાહિત્યની પ્રાચીનતા વિશે ઇંગ્લ.	૯
ગ્રીક ઇંગ્લની સામીતી	૯
અજ્ઞાતો સિલાલેખ	૧૧
પ્રાચીનકાળનાં વર્ષોની તપ્તવૃત્તિની પદ્ધતિ.	૧૩
દિવના પ્રાચીન ઇતિહાસ વિશે ઇંગ્લ.	૧૩
ક્યા એ શબ્દો છે !	૧૩
ક્યા મહાશયની વિશિષ્ટતા.	૧૫

વિષય	પૃષ્ઠાંક
ભાષાંતર કર્તાની ઉત્તમતા.	૧૫
પ્રાચીન આર્ય રાજ્યોની વંશાવળી. (યુધિષ્ઠીરથી માંડી યજ્ઞપાલ સુધી)	૧૬
પ્રાચીન ઇતિહાસનો સંગ્રહ પુરાણોમાં છે.	૧૭
પશુ એ રાજ્યોનો ઇતિહાસ ક્યાં.	૧૭
તીર્થ સ્થાનોની પાછળ ઇતિહાસ.	૧૯
ધર્મક્રિયાઓની પાછળ ઇતિહાસ	૨૧
આર્યોના વસતી સ્થાન વિશે વિચારો.	૨૫
તીર્થયાત્રાની પ્રથામાં પશુ ઇતિહાસની રક્ષા.	૨૬
તીર્થ વિધી.	૨૬
સ્નાન સંકલ્પમાં જગતની જુઓળ.	૨૬
દેવ અને દેવાલયો.	૨૭
એવી સઘળી યોજનાઓ ઇતિહાસ રક્ષાની છે.	૨૭
બહુકોતરું સંશોધન.	૨૭

(પ્રવેશ પરિચ્છેદ)

(બહુકોતરું) એ ક્યાં આપ્યું વાર ?	૧
ખેડની વડગી.	૨
શિક્ષણ અને ઉલ્લોગ.	૨
જુની વસવાટ.	૩
કાશીઓના પાળીયા.	૩
ખેડબહાના તીર્થો (વાહી)	૪
ત્રિવેણી અથવા ત્રણ નદીયો.	૪
એતામ્બર મતનાં દેવાલયો.	૪
દિગંબર મતનાં દેવાલયો.	૫
શિવરાત્રીનો મેળો.	૫
રાજનો બંગલો.	૫
વન-ઉપવન.	૫
આસપાસનાં ગામો.	૬

(પરિચય પરિચ્છેદ)

બહુતીર્થ ક્યાં આપ્યું ?	૭
બહુતીર્થ વિશે આખ્યાયિકા.	૭

વિષય	પૃષ્ઠાંક
બ્રહ્મવાની તીર્થ.	૯
શિવતીર્થ	૧૦
અદિતિવાવ.	૧૦
શ્રીઅંબાજી માતાનું ધામ.	૧૦
ચાચર ચોક.	૧૦
મહીર.	૧૦
મહાપૂજા અને સણુગાર.	૧૧
અખંડ હીપ.	૧૧
સલામડમ	૧૧
હવન કુંડ.	૧૧
મહાગણેશ અને કાળ ભૈરવ	૧૨
બ્રહ્માણી અને સરસ્વતી	૧૨
એ પ્રતીમાઓ પુરાણી છે.	૧૩
મહાદેવજી.	૧૧
માનસરોવર.	૧૧
એ મોટા ઉત્સવ.	૧૧
સંધેની સ્થાપના.	૧૩
લવાઈ.	૧૩
ધર્મશાળાઓ.	૧૩
શ્રીઅંબાજીનું પ્રાગટ્ય.	૧૩
નવદુર્ગા તીર્થ.	૧૪
કૃતિશ્વર તીર્થ.	૧૫
શુભસરસ્વતી.	૧૫
બ્રહ્મ ગંગા ત્રિવેણી.	૧૫
ચામુંડાજી માતા.	૧૫
ગદાધર તીર્થ	૧૬
પક્ષિન્દ્ર તીર્થ.	૧૬
ગરુડ-પિંગલનું મુદ્ધ (આખ્યાયિકા)	૧૬
ગરુડ પિંગલનીવાતચિત.	૧૭
પિંગલનો વેદાભ્યાસ.	૧૭

विषय	पृ०
पिण्ड परंपरा.	१७
उत्तर-तरङ्ग निवास.	१७
नागपंचमो आषी.	१८
वात कृती.	१८
गङ्गे अथ वात मण्डली	१८
कृष्ण-तृतीय-नी रथापना.	१८
पक्षि-तृतीय-नी "	१८
नागधरो.	१९
वैकुण्ठतीर्थ.	१९
प्रेतमुक्तिवट.	१९
पठ तीर्थ.	१९
सीताकुंड.	१९
श्रीराम कुंड.	१९
अक्षयपास मोक्ष तीर्थ.	१९
श्रीहरीरत्नभ्यादेवी-सक्ष्मीतीर्थ.	२०
भृगुतीर्थ-भार्गवाश्रम.	२०
भास्करनाथनो पदाङ्क.	२१
तारंगाल.	२२
वापेश्वरीनो कुमर.	२२
पंचाल.	२३

हाल निर्णय परिच्छेद (त्रिज्जे)

अक्षयत्र नामे नगर	२५
अथ कथा हाणुं वार ?	२५
नीलुं अथ विरो प्रभाषु	२५
वैदिक प्रभाषु.	२६
अथर्ववेदमां अक्षपुरीनुं वर्णन	२६
अथर्ववेदमां ऋग्वेदनुं अथर्वतरणु	२७
शिलासेधनुं प्रभाषु.	२७
मुगशाब्दना विविधार्थ	२८
देवयुग अर्थमां मुगशाब्द.	२८

विषय	पृष्ठांक
मानव युग अर्थमा युग शब्द	२८
सामान्यकाण सूचक युगशब्द	२८
यत्पुयुग सूचक युगशब्द	२८
पयसैवत्सरात्मक युग	२९
महायुग	३०
भारमासने। संवत्सर (वेदमत्रोपरयी)	३१
भास अने भद्रुओनां नाम (३)	३२
त्पारे सृष्टिनी उत्पत्ति क्वारे अर्थ ?	३२
(अ) उत्पत्तिना काण विरो	३३
तान्त्रिक दृष्टिअे विचार	३३
धृतिहासनी दृष्टिअे विचार.	३३
काण मापननां साधनो.	३३
पाथैव रमारक.	३४
आकाशनां रमारक.	३४
पाताणनां रमारक.	३५
धर्मकियानो संकल्प.	३६
सृष्टिनां वर्षोनी समञ्ज.	३६
समञ्ज काणना हिसापनी रीत	३७
सृष्टिनी उत्पत्तिनी कालगणना.	३७
(प्राह्मणीयनना मते (सृष्टीना वर्षो.)	३८
(जेष्ठीलो नीयनना मते.) " " "	३८
(द्विष्णुना मते) " " "	३८
(पाश्चात्य संशोधको) " " "	३८
वैतानिकोना मते (सृष्टिनां वर्ष)	४१
मानवसृष्टिनी उत्पत्तिनी अे वात	४१
वैतानिकोना मते उत्पत्ति.	४१
शु आ उत्पत्ति पृथ्वी ॥ ?	४२
पैदिक संस्कृतिना संशोधको.	४२
मुकाणसे हिन्दवासीओ.	४२
कोषु ॥ वा३ अे पश्चिमना (पंडितो)	४२ थी ४३
हिन्दवासीओना अथल.	४३ थी ४४

વિષય

પૃષ્ઠાંક

તોય વંદિકકાળ નકો કરવો મુસોલ!	૪૪
વિચિત્ર માન્યતા.	૪૪ થી ૪૮

કાલનિર્ણય પરિચ્છેદ ૧૦ ૨

અહ્યક્ષેત્ર નામે ભારે નગરની રચના	૪૯
નગરવચ્ચે નદી.	૪૯
બે ખાણુ મોટી વસ્તી.	૪૯
અહ્યાજીના યજનો સમય	૫૧
અહ્યાજીની મૂર્તિઓ.	૫૩
અહ્યવાપી તીર્થનો સમય.	૫૩
(ખેટકાનાં) નવગોત્રનાં પ્રવરો.	૫૪
શીવતીર્થનો સમય.	૫૪ થી	૫૫
અદિતિ વાવનો સમય	૫૫
શિક્ષાલેખનો સંવત	૫૬
અદિતિ વાવનો બંધાવનાર કોણુ હશે? (પરિચય).	૫૭
અદિતિ વાવની પ્રશંસા.	૫૮
પ્રશસ્તિના લેખક.	૫૮
વાવનો બાંધનાર સલાટ	૫૮
પ્રશસ્તિકારનું મમલાચરણુ.	૫૮
પ્રશસ્તિ લેખકનું આતુર્ય.	૫૯
કાવ્યની છતા	૫૯
છતાંય ભારે વિનય.	૫૯
ભારે ઉપકાર.	૫૯
આહ્યોનું વર્ચસ્વ.	૫૯

કાલનિર્ણય પરિચ્છેદ ૧૦ ૩

ત્યારે માતાજીનું ધામ ક્યા સમયનું હશે?	૬૦
મહીયાસુર ક્યાની હતો.	૬૧
આપણા દેશમાં અસુરોનું ય રાજ્ય હતું કે?	૬૨
પ્રાચીન અવશેષો.	૬૩
માતાજીનું મંદિર.	૬૩
શું આ શાકતપીઠો પૈકીનું સ્થાન છે?	૬૪

વિષય

પૃષ્ઠાંક

આખરે રાગ છેતરાયો.	૯૧
લાટ-ચાલુક્ય-ગુર્જરાનું રાજ્ય.	૯૧

ઇતિહાસકાળ પરિચ્છેદ

ભા. ૧ લો

બ્રહ્મક્ષેત્રની અવનતિ.	૯૨
રાગ ગુહાદિત્ય અને બ્રહ્મક્ષેત્ર.	૯૨
ગુહાદિત્યની જન્મકથા.	૯૨ થી	૯૬
માંડલિક બીલના વચનેએ લીધેલું વેર	૯૬
આખારાવળની બાલ્યાવસ્થા.	૯૭
પદીઆર ક્ષત્રિઓને જાણુ યષ્ટ.	૯૭

ઇતિહાસકાળ પરિચ્છેદ ભાગ બીજો.

બ્રહ્મક્ષેત્રનો ખસ (હરબ્રહ્મરાજનું આગમન)	૯૮
ખેડના બ્રાહ્મણો ખેડવામાં વસ્તા.	૧૦૦
એકસો તેત્રીસ વર્ષ ખેડ ઉજ્જડ	૧૦૦
બ્રહ્મક્ષેત્રમાં વમવાટ.	૧૦૦
ખેડવા બ્રાહ્મણોમાં બે વિભાગ	૧૦૦ થી	૧૦૨
ખેડબ્રહ્મા ગામ, બ્રાહ્મણોને ધનાયત મળ્યું.	૧૦૨
એ વૈધ્ય મહાજનોની જૈન દીક્ષા.	૧૦૨
છતાંય અસલ સરકૃતિ જાળવી.	૧૦૩
ખેડના બાવન જીનો પ્રાસાદ.	૧૦૩
મુસલમાન મુખ્યાઓનો અમલ.	૧૦૪
કાનડદેવજીની પરિસ્થિતિ.	૧૦૫
વહાદાર મારુ રાવત.	૧૦૫
રાણાજીનું બે ઉપર ત્રીજું લક્ષ.	૧૦૫
ભાર્ષ આંબાજીનો આગ્રહ	૧૦૬
વિશ્વાસે છેતરાયા.	૧૦૬
પતિની ચિતામાં સતિનો દેહ.	૧૦૭
આ વિષયમાં એક જાણી.	૧૦૭
જમાઈને ત્યાં વેર જાળ્યું.	૧૦૮
તરસગમા ઉપર ચઢાઈ.	૧૦૮

વિષય				પૃષ્ઠાંક
મારને મહેલુના માર.	૧૦૮
પાદશાહ પાસે ફરીવાદ.	૧૦૯
મારની અરજ.	૧૧૦
રાણા મેધલની ઉદાર સખાવત.	૧૧૧
રાણા આશકરણ.	૧૧૧
પદવી આપવાનું શુ કારણ હતું વાર ?	૧૧૧
અમૂલ્ય હીરાની પીટી બહોસ	૧૧૧
આશકરણના ત્રણ પુત્ર.	૧૧૨
રાણા વાધલનું વર્તન
આખો એક કવિ.
રાજકંઠ.
હારભારી સાથે વાંતચિત.
ક્યાં રાજના વખતની એ વાત ?	૧૧૩
યાત્રાનો પ્રસંગ.
મંદિરમા પ્રવેશ.
રાણાએ લીધું આશલનું સ્વરૂપ.	૧૧૪
પૂજન અને અર્ચન,
રાણીએ પીક ફેરવી.
આ વિષયમા કેટલીક મતફેર.	૧૧૫
દાસીની વિનયિ.
વેગરણો જમાદાર
લાકમા મિજલસો.	૧૧૬
વડાલીમા તજરકેદ	૧૧૬
રાજમહેલમા ચોપાટનો ખેલ	૧૧૭
જયમલ સુધારીમાં.
અઠાડીયાના પાદરે
વિદાય થતા ઉદ્દગાર.
દરમ્યાન ધડરના રાવણએ ત્રીઠ્ઠી વાગી.	૧૧૮
જયમલની શોધ	૧૧૮
રાણો વાધ ધડરની જ્ઞેલમાં	૧૧૯
તરસંગ ઉપર ચટાઇ

विषय	पृष्ठांक
राष्ट्राना वहादुरीनी सुधता	११८
देषाणु हाडारे कुरी-आगेवाणी	"
तरगाणाओनो नाय	"
कुडानी वागती मोट	१२०
राव केशवदासतु आगमन... ..	"
राव केशवदासणु विदाय यया.	"
जे ठातुं काम ठतुं ?	१२१
मायुं लध आवेसो देपो.	"
आरखुने देशवटो हीधो.	"
तरसंगभा उपर यदाध	"
कारबारी पकडायो.	१२२
रस्तामां भूभ लागी.	"
रस्तामां मळुं बायु.	"
आव्या छडरमां.	१२३
छडरनां थार्या.	"
वभामां देवलोक यया.	"
पराकमी कुमार नेतमलण.	१२४
जे अरसामां जेडना मेणानी हासत.	"
हूमडोजे जेडतर छोडयुं.... ..	"

धतिहासकाण परिच्छेद ला. ३ जे

धलक्षेत्र उपर राव रामज्योनी सत्ता.	१२५
जे राव क्या वंशना वाड ?	"
वेरीसो मामो.	१२६
हाग आव्यो विरमनो.	१२७
तीर्थ यात्राजे मुसाडरी	"
छडरीनो अंत.	"
छडरनी गादीजे कल्याणुमलण.	"
गोपालदासनो अंत आव्यो.	"
नास पावेला नाभीया सरदार.	"
आभरे छडर आव्याद रहुं.	१२८

વિષય	પૃષ્ઠાંક
એ વખતે ઈડરની વિચાળતા.	૧૨૯
રાવ જગન્નાથજી.	"
બાદશાહી ખંડણી.	"
ખરિદ કેમ ન થાય શૂંડો	૧૩૦
ફોજનો આગેવાન કોણ હતો.	"
રાવ મુગલું મરણ.	૧૩૨
રાગ થયો નાનો બાઈ.	"
ચઢી આવી મોટી ફોજ....	"
અરજશુદાસ નાંઠા.	"
ચારે કુમારોનો સમાગમ	"
અરજશુદાસની અરજ.	૧૩૩
તેમા ચારે મરણ પામ્યા....	"
વસવાડાના કુમારે અગ્નિદાહ કર્યો.	"
અરજશુદાસના કુમારનું પાલન	"
રાવ ગોપીનાથજી	"
ચારણની મારફતે સમાધાન	"
સૈયદ હાથાની બદલી થઈ.	૧૩૪
એમા વળી ત્રીજું પાક્યું.	"
ગોપીનાથજીના મુત્ર કર્ણસિંહ.	"
કર્ણસિંહજીના કુમાર.	"
રાવચંદ્રસિંહજી.	"
તાબાપત્રની નકલ.	"
"	"
પોલ્યોની ગાદીએ ચંદ્રસિંહજી.	૧૩૬
સરદારસિંહજી સ્વતંત્ર થયા.	૧૩૭
બંધો પડત.	"
ઈડરમાં પોલ્યોના રાવજીની હકુમત.	"
તાબાપત્રની નકલ.	"
"	૧૩૯
બંધો પડતની પડતી.	"
ફોજ તૈયાર કરી.	૧૪૦

વિષય	પૃષ્ઠાંક
મહારાજ આણંદસિંહજીનો પરિચય....	૧૪૦
અજીતસિંહ મહારાજની બહાદુરી.	"
મારી નાખવાનો હિપાય	"
અબેસિંહજીને ઉધુ સમજાવ્યું.	૧૪૧
રાણીઓ સતિઓ મધ.	૧૪૧
સરદારો બહારવટે નિકળ્યા.	"
પકડવાના ઇલાજ.	૧૪૧
વેરના બહલામાં બક્ષીસો.	"
શીવારૂ બક્ષીસો.	"
સરદારો વચ્ચે પડ્યા.	૧૪૨
છકરમા સુખેદારી.	"
છકર આવવાનું નક્કીજ હતું.	"
મહારાજ રાયસિંહજીને ખબર પડી.	૧૪૩
મહારાજ શિવસિંહજીને ગાદી આપી.	"
તાંબાપત્રની નકલ.	૧૪૩
મહારાજ શિવસિંહજીની કારકીદી.	૧૪૪
તાંબાપત્રની નકલ	"
"	૧૪૪
"	૧૪૫
મહારાજના કુમારો.	૧૪૫
મહારાજ ભવાનસિંહજીનો પરિચય.	૧૪૬
તાંબાપત્રની નકલ.	૧૪૬
"	૧૪૬
મહારાજ ગંભીરસિંહજીનો પરિચય....	૧૪૭
ભાઈઓની બિન ગાદીઓ.	"
તાંબાપત્રની નકલ.	"
ગંભીરસિંહજી મહારાજની કારકીદી.	૧૪૮
તાંબાપત્રની નકલ.	"
"	"
(ઇતિહાસ પરિચ્છેદ. ભા. ૪)	
ભુવાનસિંહજી મહારાજનો પરિચય.	૧૪૯
કારકીદી	"

विषय	पृष्ठांक
मानवता किताबो	१४६
नगर रयनानो शोभ.	१५०
गाम वसाव्युं	१,
सडको पधावी	१,
मेलाञ्जोनी स्थापना	१,
हरष्यावने इक्षिषु किनारे मेला	१,
मेलाणा मुसाक्षरी भाटे पयेपस्त.	१५१
मेलाभा अभसहारोनी योजना	१५१
वहीवट पर देभरेभ	१,
छदार सभावतो	१,
राजतुं पधारणु	१,
स्टेटभा मुसाक्षरीना रस्ताओ	१५२
स्टेटभा पगला	१,

(इतिहास परिच्छेद वा. ५)

भाहारामश्री, केसरीसिंह सा० नो परीयव...	१५२
विद्याभ्यास	१५३
गवरनर सा. तुं आगभन...	१,
नाभीयो किताब	१,
विद्या विद्यासी ज्वन	१,
वेद अने शास्त्रोना शोभ...	१,
वैद्युव संप्रदाय उपर भारे प्रेम	१,
नित्य नियम	१५४
राजमहेय	१,
सार्वजनिक कार्यो	१,
षष्ठक्षेत्रनी सुधारणु।	१५५
संधीनी राक्ष्यात	१,
महाराजनी संतति.	१,
कुमारश्रीना जन्म	१,
भाहारामश्री प्रतापसिंह साहेब	१५४
धार्मिक संरक्षिता	१५६

વિષય	પૃષ્ઠાંક
(પરિશિષ્ટ ૧ લું)	
ષહક્ષેત્રની અદિતિવાવનો શિક્ષાલેખ	૧૬૭
સદર શિક્ષાલેખ	૧૬૮
(પરિશિષ્ટ બીજું)	
વડાલીના જોષી મંજારામ તથા તુળજીરામનું દાનપત્ર ...	૧૬૯
(પરિશિષ્ટ ત્રીજું)	
વડાલીના તુળજીરામજી તથા મંજારામજીને મળેલું દાનપત્ર ...	૧૭૦
(ઉપસંહાર)	
માહાત્મના લેખક કોણ હશે ?	૧૭૧
એ માહાત્મ્ય ક્યા પુરાણમાંનું હશે ?	૧૭૧
સત અને શૈનકનો સંવાદ (એ વિશે વિચારણા)
સત, જાતિવાચક નામ છે	૧૭૨
બ્યાસની પરપરા પુરાણ રચક ગદો... ..	૧૭૨
ઈતિહાસ અને પુરાણ (એ વિષયના તફાવતની સમજ) ...	૧૭૨
પુરાણોના મંત્રાહક શૈનક... ..	૧૭૩
પૂજ્ય પૂજક ભાવ	૧૭૪
શુદ્ધ અને કર્મની ઉત્તમતા	૧૭૪
માહાત્મની રચના ખાટિ ખુલુ તેમજ છે	૧૭૪
ષહક્ષેત્ર શુદ્ધિનું ક્ષેત્ર છે	૧૭૪
એ ક્ષેત્રમાં કોની કોની શુદ્ધિ થએલી.	૧૭૫
શુદ્ધિમાં આવેલા મહાન પુરુષો	૧૭૫
એ તો સત પુરુષોની શુદ્ધિને !!	૧૭૬
બહાજીની શુદ્ધિવિશે શંકા... ..	૧૭૬
શંકા વિશે વિચાર	૧૭૬
શુદ્ધિનો સમારંભ	૧૭૭
ખેટક એવું લાક્ષણિક નામ (તેની ઉપખતિ)	૧૭૮
નવનાં નવાં નામ	૧૭૯
દરેકમા પ્રગટ થએલા હજાર, હજાર,	૧૭૯
તે પૈકી પ્રભાવશાલી ચોવીસ	૧૭૯
નવનાં ગોત્ર પ્રવર વિશે	૧૭૯
ચોવીસ ગોત્રના પ્રવરો (વિશે)

ने० ना० आर्यसत्रियकुलमुकुट विहारी-विद्याविवासी-प्राढप्रतापी
श्री १०८ श्रीमंत महाराज श्री मानसिंह साहेब पदादुर
जशिव तमठ-जहागीर.

सु० हीमलगर (ईडर राज्य)

ॐ

ने० ना० महाप्रतापी-धर्मधुरंधर-विद्याविदासी

श्री श्री १०८ श्रीमंत-महाराजश्री

मानसिंह साहेब जहादुरने।

जवन-परिचय

बालोपि नावमन्तव्यो मनुष्यइतिभूमिप. ।

महती देयताहोषा नररूपेणतिष्ठति ॥

भावार्थः—

पृथ्वीपति-राज भाणक अवस्थामां होव ॥ तो पथु जे मनुष्य जे जेम समज उदीपथु अपमान करवुं नहो. कारलु के जे मनुष्यना आशरमां महान देयताहोषे विराने छे.

विषय प्रवेश

धर्मशास्त्रना कर्ता ऋषि मुनिजोना शब्दोमां कहुं तो-जे क्षत्रिय वीराने धन्य छे ॥ के जेमां प्रभु रामचंद्रज्जे अयतार लीधो छे. जे क्षात्रकुशने धन्य छे के जेमां महाप्रभुश्री कृष्णज्जे जन्म धारलु कयो छे.

जे कुणमां हरिश्चन्द्र जेवा राजज्जे सत्यवादीज्जे यथा छे. जेमज्जे मत्स्यनी भातर सात्रान्जने वृषभक्ष समज तज्जे दीधुं हर्तु.

धन्य छे जे क्षत्रिय कुशने के जेमां राज नण जेवा जेक वयनी पुरषो यथा छे जेवा महापुरषोज्जे जेक, वयननी भातर राज-संपत्तिने होकरे यदावी हती.

धन्य छे जे क्षत्रियकुशने के जेमां वेदान्तना प्रज्ञेता जनकराज जेवा विदेही पुरषो जन्म्या छे. के जेमज्जे विदेह अवस्थामां अग्निद सात्रान्ज भोगवुं हर्तु. जवन भुक्तिने करतवमां (मुही)मां सधी हती. समानने तेने

આચરણથી અનુભવ કરાવતા હતા. અને ધ્વજનિષ્ઠ એવા આદિત્ય ધ્વજચારી શ્રીશુકદેવજીને “કર્મયોગ”નું જ્ઞાન આપ્યું હતું.

ધર્મધુરાને ધારણ કરનાર એ પવિત્ર ક્ષત્રિયવંશમાં અનેક રાજપિંચો જન્મ્યા ! ધ્વજપિંચો સાથે ઓતપ્રોત રહ્યા એવા પવિત્ર મનધર્થી ધ્વજ-વિદ્યાની પવિત્ર સરિતાનો પ્રવાહ (ત્રિલોક્યમાં) તણુ લોકોમાં વ્યાપ્યો હતો. અને એ વિશ્વમાન્ય થયો હતો.

ક્યા એ રાજસિંહાસન ઉપર બિગળનારા મહારાજા ? અને ક્યા એ મૂર્ખામાં રહેનારા ધ્વજપિંચો ? આમ છતાં જ્ઞાનનું મહત્વ વધારવા ! ધ્વજવિદ્યાને વિશ્વવ્યાપિ બનાવવા ! આર્યમંડલકૃતિની જગતમાં પ્રાણુ પ્રતિષ્ઠા કરવા અને આર્યવિદ્યા-કળાની વિવિધતાનો સર્વત્ર પ્રચાર કરવા ! એવા ધ્વજવાદીઓના દર્શન લેના-એ મહારાજાઓ આતુર ગણેતા ! તેમના આશ્રમે તરફ સચાર કરતા ! અને નિવાસ કરતા.

ધ્વજપિંચોના બહુ માન વધારતા ! તેમની વિદ્યાકળાને અપનાવી લેતા ! અને અખિલ વિશ્વમાં આર્યસંસ્કૃતિનાં બી રોપવા તેમને પૂર્ણ સહાયતા આપતા.

રાજપિંચો અને ધ્વજપિંચોના સવાદોમાંથી ઉપનિષદો જન્મ્યા ! દર્શન શાસ્ત્રોની પ્રગતિ થઈ ! સૂત્રમથો રચાયા ! પુરાણો-ઉપપુરાણોની રચના થઈ અને ઇતિહાસોનો પ્રચાર થયો.

એ સંસ્કૃતિ પ્રિય ક્ષત્રિય વીરોએ સાત ગમુદ્રો ઉપર સત્તા ગળવી હતી સાતદ્વિપોવાળી પૃથ્વી કમળે કરી હતી સ્વર્ગના-ઉત્તર ધ્રુવ પ્રદેશોમાં અને તેની આસપાસના સવળા પ્રદેશોમાં દેવગતિઓ માથે સદ્કાર સાધ્યો હતો. દેવ અને અસુરોના સમાધો થતા, ત્યારે આ જ્ઞાનવરાજાઓ તેમને સહાયતા આપતા અને એ વિજયની પતાકાઓ સ્વર્ગ સુધી ફરકાવતા.

વિશાળ પૃથ્વીની અનેક સપાટીઓપર-દ્વીપો-ઉપદ્વીપો અને દ્વીપ કુટુંબોમાં રાજધાનીઓ સ્થાપી હતી અને ત્યાં આર્યવીર રાજપુત્રોદારા રાજ્યો ચલાવતા હતા વૈદિક સંસ્કૃતિનો પ્રચાર કરતા હતા વૈદિક દેવતાઓના પૂજન અર્ચન કરતા હતા અને તેમના અર્ચન મંદિરો વિશાળ સર્વત્ર સ્થપાયા હતા. જેતાં અવશેષો અત્યારે સંશોધકોને હાથ લાગે છે અને એ આર્યસંસ્કૃતિનું પ્રાચીન આદર્શ હિન્દની સમક્ષ ખડુ કરવા પરદેશીઓ પોતાને ભાગ્યશાળી સમજે છે.

એમ સમસ્ત પૃથ્વીના ૫૩ ઉપર રાજસત્તાઓ સાથે ધર્મ અને મંડલકૃતિના વિજયસ્તબો રોપ્યા હતા. વિદ્યા-કળા અને વૈભવ ઉન્નતિના શિખરે પહોંચ્યા હતા.

મંત્રશાસ્ત્ર-તંત્રશાસ્ત્ર-વંત્રશાસ્ત્ર-સ્થાપત્યશાસ્ત્ર અને ખગોલ જોવાં અનેક શાસ્ત્રોની પ્રગતી થવા પામી હતી. તેની અવશેષો આ દેશ અને પરદેશોમાંથી અત્યારે મળી આવવા લાગ્યાં છે.

ધન્ય એ ક્ષત્રિયવચને ।। કે જેમાં પરમેશ્વરની અનેક વિભૂતિઓ અને કળાઓએ અવતાર લીધા છે.

ખરી ખીના એમ હોવાથી સ્મૃતિકારો કહે છે કે-ચાલોડપિનાવ મત્તવ્યો ॥ ૩ x x રાગ યાજક રૂપમાં હોય તો પણ કદી અપમાન ન થઇ શકે ।। કારણ કે પ્રજાની ધર્મ-નીતિનાં જીવનેનો મોટો આધાર રાગ છે. પ્રજાની એ મહાન્ દેવતા છે. મનુષ્યના આકારમાં એ દેખાવા છતાં ઇન્દ્ર-ચંદ્ર-અને વરુણ વિગેરેના તેમાં અંશો છે. તેથી એ દૈવી સક્રિય ધારણ કરનાર નરદેવ છે.

શુભ્રસિદ્ધ-રાઠોડ-વંશ

ધન્યાયે રાષ્ટ્રકૂટાઃ રવિકુલમળયોઃ

રાઠોડ શબ્દ મૂળે સરકારી શબ્દ છે. “ રાષ્ટ્રકૂટ ” એવા મંત્રકારી નામપરથી એ પ્રાકૃતરૂઢ નામ બન્યું છે.

મહાપ્રતાપી રાઠોડ વંશ દુનિયામાં વિખ્યાત છે. જેમાં પ્રભાવશાલી અનેક નરેન્દ્રો થયા છે. અને હારે પરાક્રમોથી દિગ્ગત કીર્તિને વ્યાપી છે. ધન્ય એ મહાપુરુષોને કે જેમણે ધર્મ અને મંત્રકૃતિની રક્ષા માટે હારે સંક્રામો ખેટ્યા ।। ધન્ય એ રાઠોડોને કે જેમણે શક-હણુ-દાદર-પરા અને તુર્ક જેવી વિજ્ઞતિઓને અને તેમની વિજ્ઞતીય સંસ્કૃતિને મહાત કરી ।। રણદેવતાને તૃપ્ત કરી છે. જેમના અતુલ પ્રભાવથી વિજ્ઞતિઓએ આર્ષમંત્રકૃતિને બહુ માનપૂર્વક સ્વીકારી અને પોતાને આર્ષ હોવાનું અપમાન મેળવવા લાગ્યા.

જે વંશમાં અનેક સત્ પુરુષોએ અને સતિ માતાઓએ જન્મ લીધા છે. સત્પુરુષોએ ધર્મ-નીતિ અને આર્ષમંત્રકૃતિની રક્ષાનાં બચૂગણો કુંકયા અને પ્રીયપ્રાણોની પણ પરવા રાખી નથી. એવા જ હેતુથી રાજવંશોને તથા કુબેર જેની અંપત્તિઓને પણ તુછકારવા પાહું પગલું કર્યું નથી.

જેમનાં ઉદારતા ભર્યાં ધનેને અંગે કષ્ટક દેવાવ્યો-ઋષિ મુનિઓના આશ્રમો-તીર્થસ્થાનો-અને ધર્મનાં સ્થાનો હારે બંધાવાં છે. કે જેનાં એ પુરાનાં નિશાનો હાલ તાબ્બજ માલૂમ પડી આવે છે. જેમની ઉદારતાથી અનેક શાસ્ત્રોના અથો લખાયા છે. તેના પરથી તે તે કાળ અને મમવના ઇતિહાસ તાદશ રણુ કરી શકાય તેમ છે. એ ઇતિહાસો અને અગ્નિ ગ્રંથ-પરથી એ સમવના મહાપુરુષો તેમના ગુણોરૂપે અને પરાક્રમો રૂપે મૂર્તિરૂપ દર્શન આપી શકે તેમ છે.

જે વંશમાં સતિમાતાઓએ સતિત્વ જળવવા અનેક પરાક્રમે કરી
ખતાવ્યા છે અને એ પવિત્ર શીયળના પ્રભાવે અનેક લોકોનાં શીલ જળવી
બ્રહ્મવર્ગમાં નવા પ્રાણ રેડ્યા છે.

ભૂખ્યાં માટે અન્નક્ષેત્રો ! તરસ્યાં માટે જળાશયો ! મુગાદરો માટે ધમ
શાળાઓ-વિદ્યાદાન માટે પાઠશાલાઓ-જીવામુઓ માટે જ્ઞાનના આશ્રમો-
ધનુશ્વર લક્ષ્મી માટે દેવ મંદિરો-રાગીઓ માટે ઔપધશાળાઓ રચાવી છે.
એ કીર્તિનો નાદ સ્વર્ગ સુધી પહોંચે તેની અમર નામનાઓ કરી છે.

એ સતિમાતાઓએ અનેક વીરપુત્રોને જન્મ આપ્યા ! વીરતા ભયી
કામો કરવા મહામત્રો ઉપદેશ્યા ! અને સાચુ જ્ઞાન તેજ જંગલવવા બોધ પાક
શિખવ્યા છે.

એ રાઠોડ મુળની સતિઓને ધન્ય ! ધન્ય એ રાઠોડ મુળના સત
પુરુષોને ! ! જેમણે દેશને આબાદ-સમૃદ્ધ અને વિદ્યા કળામાં પારંગત
કર્ષો હતો.

એક સમયે આખી દુનિયા જેમના પરાક્રમોથી જક થતી હતી,
હિન્દના ચાર સામ્રાજ્યો દ્વારા ભારતનું વિશ્વવિજયી સામ્રાજ્ય મુકીમાં
રાખ્યુ હતુ ! એ રાષ્ટ્રકૂટ વીરોનો વશ અઘાપિ અખિલ હિન્દમાં ભારે
વિસ્તારવાળો છે અને એ પવિત્ર વશના અનેક રાગ-મહાગાનઓ-મગદારો
અને શ્રીમંતો પોતાના પૂર્વજોની કીર્તિને સૂર્ય સમાન ઉજળી ખતાવી રહ્યા છે.

ધર્મ-નીતિ-વીરતા-હિન્દના સમ્રાટ સાથે વક્ષાદારી-અડગનિષ્ઠા અને
ઉદારતા જેવા અનેક મહુગુણોથી વિભૂષિત યદ્ય પોતાની જાતીય ઉત્તમતા
ખતાવી રહ્યા છે.

એ રાઠોડ વંશમાં મહાપ્રતાપી ને ૦ ના ૦ શ્રીમંત મહારાજશ્રી
માનસિંહજી સાહેબનો જન્મ છે

નામીચું કુંદુંબ !

બોઅર લોકો સાથે મુદ્દનો પ્રસંગ હતો ! ધિટીશ લસ્કર મુદ્દ જેથી
રહુ હતુ ! જેઓથીની આગેવાની નીચે લસ્કર નિર્ભય હતુ ! આખરે બોઅર
લોકો હાર્યા ! મુદ્દનો અંત આવ્યો ? ધિટીશનો વિજય વાવટો ફરકવાની
તૈયારી હતી દરમ્યાન સનનન સનનન અવાજ થવા લાગ્યા ! ! ગોળી
આવી ! પગને વીંધ્યો ! સેવકો ખમા ખમા કરવા દોડ્યા ! ! ઘોડા પરથી
નીચે ઉતારવા પ્રયત્ન કર્યો ! એક ડાહ્યુ મૂર્છા આવી ! કાને અવાજ આવ્યો
ક વિજય વાવટો ફરકે છે ! ! તૂર્તજ થયો આનંદ-મૂર્છા વળી ગઈ ! ! સાવ-
ચેતીથી ઘોડા પરથી ઉતર્યા ! ડોક્ટર પાસે ગોળી કઢાવી ! સાગ્ર યદ્ય ગયા ! !

એ અવિરત ઉત્સાહની મૂર્તિ ને૦ ના૦ સર પ્રનાપસિંહુજી મહારાજ સાહેબ એ નામીયા કુટુંબના દિવ્યાત્મા છે.

એ મહાપુરુષના જીવનથી કોઈ ભાગ્યેજ અજણું હશે! એ મહા-પ્રતાપી મહારાજના પ્રેમ પાત્ર ને૦ ના૦ મહારાજ સાહેબ શ્રી દૈવતસિંહુજી સાહેબ બહાદુર હતા. તેઓથીને પણ દિવ્ય કુમાર પ્રગટયા. તે પૈકી વચ્ચે કુમારશ્રી ને૦ ના૦ શ્રીમંત મહારાજશ્રી માનસિંહુજી સાહેબ બહાદુર છે.

મંગલમય જન્મ

શ્રીમંતનો મંગલકારક જન્મ મંવત ૧૯૬૨ (શકે ૧૮૨૮) અશાઠ સુદી ૪ ઉપરાંત પંચમીનો છે. મગળવાર છે. એ પ્રમંગે સર્વત્ર આનંદ ફેલાયો હતો. મંગલવાર્જન વાગ્યાં હતાં. ધર્મની સત્ ક્રિયાઓ થઈ હતી. પવિત્ર આશ્વોના-શુભાશિષો લેવાયા હતા.

જન્મ કાળના પ્રહો ઉમદા પડેલા છે. આદર્શ વિચારો-અવિરત ઉત્સાહ અને પ્રગતીકારક ભારે કાર્યો કરવાની વૃત્તિ રહે છે. જન્મથી જ સંસ્કારી જીવનની શરૂઆત થએલી છે. વિદ્યા ઉપર અતુલ પ્રેમ છે. વિદ્વાનો ઉપર પ્રહા છે. જ્ઞાનિયો તરફ માન છે. કાર્યકુશલ પુરુષોને અપનાવી લે છે. સંશોધકો ઉપર ભાવના છે.

વિવેક-ચતુરાઈ દક્ષતા-શિષ્ટતા-શુભ્રાહીપણું-નિરાભિમાની સ્વભાવ-પ્રેમ-આનંદ-મધુરતા-સત્કાર-આતિથ્ય-આદર-મહત્વાકાંક્ષા વગેરે અનેક સર્-શુભો બાળપણથીજ જણાઈ આવે છે.

દેવ-આશ્વલુ-ધર્મર ઉપાસના-શાઓનું સમાલોચન તથા ધર્મ જ્ઞાનનાં આદર્શોની જીજ્ઞાસા-હમેશ માટે જણાતી રહે છે.

હંમેશાં ધર્મર પ્રાર્થના, એકાંતમાં બેસી ચિંતન, ધર્મર વિશે વિચાર, તથા ધર્મના વિચારો માટે પણ પ્રેમ ધરાવે છે.

અભ્યાસ !

વિદ્યાભ્યાસની શરૂઆત કુમાર અવસ્થાથીજ થઈ છે. વિદ્વાન અને સંસ્કારી શિક્ષા ગુરુઓની યોજના પોતાના પૂજ્ય પિતાશ્રી તરફથી થઈ હતી. પ્રાથમિક શિક્ષણ-માધ્યમિક શિક્ષણ અને ઉચ્ચ શિક્ષણના સવળા વિષયોનું જ્ઞાન ઉમદા પ્રાપ્ત કર્યું છે. અંગ્રેજી ભાષા પર તો એટલો સારો કાણુ મેળવ્યો છે કે જે વિદ્વાન યુરોપીયનો ભાષા સાંજળી મંતોષ વ્યક્ત કરે છે.

રાજનીતિનું અભ્યાસ અને તેના પ્રમાણુ પ્રયો પણુ સારી રીતે મનન કર્યાં છે. રમત ગમતનાએલો અને વ્યાયામ અથવા કસરતના પ્રયોગોનું જ્ઞાન પણ ઉત્તમ ધરાવે છે.

માયાળુ-પ્રેમાળ સલામ અને કદરવાનીને લીધે મનુષ્યમા આવતા એવા અનેક સંજ્ઞાનો મુક્ત કંઠે શ્રીમતના ભારે વખાણ કરે છે.

મંગલમય વિવાહ !

શ્રીમતના લગ્ન કગૈલી સ્ટેટના નરેશને ત્યા થયાં છે મહુમ ને ૦ ના ૦ કરૌલી નરેશ ધર્મનિષ્ઠ-શૂરવીર અને ભારે પરાક્રમી હતા આર્થિક શક્તિ એવી હતી કે સિદ્ધને પણ બકરીની પેઠે બેસાડી દેતા મે બાલુ સિંહોની વચ્ચે ખીરાળુ તેઓશ્રીનો ફોટો લેવાએનો હાલ પણ કગૈલીના રાજમંદિરમા પ્રેક્ષકોને જોવા મળે છે કરાનીમા ધર્મ મંદિરો-સસ્કૃત પાઠશાળા, અત્લેશન-સત-મહાત્માઓની સમાધિઓ તથા સતીનુ ચમત્કારી સ્થાન છે ત્યા પડિતોને સારો આશ્રય છે કરૌલી નરેશના કુટુંબની ઉદાર કીર્તિ જગવિખ્યાત છે

વિવાહ પ્રસંગે ભારે સમારંભો થયેલા ! ગાયન-વાદન-નૃત્ય એમ મગી-તોના જન્યમા થયેલા મિજલસો ગોઠરાએની છતા નામદાર શ્રીમત, એ સત્રળાથી તટસ્થપણે બિરાજતા દેશ દેશના નરેશોમા બેઠક લીધેની છતા જળ કમળવત્ અલિપ્ત હતા ફકત મિજલસોનો નિર્દોશ આનંદ લીધેનો.

પવિત્ર જીવન

ખરે ! આશ્ચર્ય લાગે તેમ છે કે-જના રાજવૈભવ હોય ! જ્યા આનંદ મેળવવાના અનેક માધનો હોય ! તેમ છતા શ્રીમતને સીગારેટ કે ખીડી જેવી વસ્તુનુય વ્યસન નથી પરંતુને માતા સમાન લેખે છે. ધન્ય એ પવિત્ર અને નિર્દોષ જીવનને ! !

આદર્શ જીવન !

કવિ ડુનમથિ ઠાલીદાસ પડિતના શબ્દોમા કહું તો-ચિકાર હેતો સત્તિવિનયન્તે ચેપા ન ચેતાસિ ત ઇવ ધીરાઃ ! આદર્શ જીવન તો એ ગણાય કે જેમના મનમા વિચાર પેદા થતા નથી ! ! આદર્શ જીવન તો એ ગણાય કે વિદ્યાગ પેદા થાય તેવી વસ્તુઓ હોય છતા વિચાર ન પેદા થાય ! !

મહારાજશ્રીના જીવન માટે એ દાખલો હમેદુન જોવા મળે છે ખરે ! એ આદર્શ જીવનને ધન્ય ! ! રાજસંપત્તિ છતા એવી ખીનાઓથી સર્વથા અલિપ્ત છે

બ્રહ્મસ્થાશ્રમ !

બ્રહ્મચર્ય-ગૃહસ્થ-વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસ એ ચાર આશ્રમો ગણાય છે તેમા ગૃહસ્થાશ્રમ એ ત્રણે આશ્રમોને આશ્રય આપનાર ગણાય છે તેથી ગૃહસ્થાશ્રમ સર્વ આશ્રમો વરતા એવું ગણાય છે ગૃહસ્થાશ્રમનુ રૂડી રીતે પાલન થતુ હોય તો તેમા જે આનંદ હોય છે તેવો આનંદ ખીન કોઇ આશ્રમમા હોતો નથી

શ્રીમતનો ગૃહસ્થાશ્રમ નમુનેદાર છે જ્યા આનંદની લક્ષ્મી નિવાસ

કરે છે પ્રાત કાળમાં સ્નાન-દેવપૂજન-ગુરૂ ગંવનો જપ-મૂર્ચ, અગ્નિ તૂલસીનું પૂજન-પૂર્વજ મહાપુરુષનું ચિત્રપૂજન વત, જપ, તપ, શાસ્ત્રોનું વાચન, પ્રસંગે-દાન, ભગવતિનું આગાધન વગેરે અનેક પવિત્ર ક્રિયાઓ હમેશા થતી રહે છે
ચાલ મહાચરો !

શ્રીમતે ખેડ-અંગાણ માતાજીમાં ભગવતિનું આરાધન કરેયુ ! નવરાત્રી આવે ! પોતે વ્રત ધારણ કરે ! સાજ સવાજ જ્યોતના દર્શન લેવાય ! અને પછી ક્ષાહાર લેવાય ! દુઃખ્યાન નવ દિવસ બ્રાહ્મણોને આમત્રી થઈ કગવવામાં આવે

સપળા કર્મકાંડ પોતાના હરતે થાય ! ભારપૂર્વક ભગવતિનું પૂજન અર્ચન થાય ! અને પૂર્ણાહિતિ પ્રસંગે ખડા રહી બેકલાક સુધી મનઘોષ ચાને ત્યાસુધી ભારે રસ લે ! વિધી સમાપ્ત થાય અને બ્રહ્મભોજન થાય.

એ પ્રમાણે ચાર મહાચરો પ્રતિરોપે કરવામાં આવેલા ભગવતિની કૃપા થઈ અને ચાકુઆરોનો જન્મ થયો

પાંચમો મહાચર !

શ્રીમતને ગજમદિરો બધાવવાની ઇચ્છા થઈ જે ભૂમિકા ઉપર એ થવાનું ત્યા મહાચરો આરબ્યો અને શાતિનું વર્ષ પુરૂ થયા પછી ખાતમહર્ત કરી ભવ મકાનો બધાવવામાં આવ્યા

મહામૃત્યુંજયનું આગમન !

ને૦ ના૦ શ્રીમત કવરાણી સાહેબ બિમાર થયા ! મહામૃત્યુંજયનું આગાધન શરૂ કર્યું ! એક વર્ષ સુધી આનુ રહ્યું ! પદ્મલાખ જપનું પુરસ્કથ્ય પુરૂ થયું ! તેનો દશાસ હોમ કરા યો એ પુણ્યના પ્રભાવે આગમ થયો બ્રાહ્મણોને દક્ષણા આપી આચાર્ય દક્ષણા આપવાની તેમાં અગ્ન ગુમરાઈ ! અરજમાં પગમાંથી વિદ્યાર્થિઓ માટે મકાનની માગણી હતી ! ધણીજ પુશી સાથે અગ્ન નિગાહમાં લેવડાઈ અને વડાલીમાં મકાનનું પ્રદાન કર્યું

વિદ્યાર્થી આશ્રમ

શ્રીમતની આ ઉદાગ્નાથી વડાલીમાં બ્રહ્મનિવાસો અબ્યામ કરના બ્રાહ્મણ બાગીકો માટે ભણવા તથા નિવાસ કરવા મકાનની યોજના થઈ ત્યા મોટો મેનાવડો કરવામાં આ ગો ! આખું ગામ વધાવવા તૈયાર થયું શ્રીમંતનું આગમન થયું જ્યજ્ઞકારના ઘોષ થવા લાગ્યા લાપણો થયા ખુર મુદર શબ્દોમાં ભાષણ આપ્યું અને મેનાવડો વિસર્જન થવાની તૈયારી થઈ દુઃખ્યાન લોકો ને૦ ના૦ માનસિદ્ધ મહારાજકી જ્યનો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા ત્યા પોતે દુરમાવ્યા કે મારા પિતાશ્રીની જ્ય બોલો મૌને ઘણો આનંદ થયો પિતાશ્રીપર આ પુત્ર તરીકેનો ભક્તિ ભોધ મૌને અગ્નવી છાપ પડી અને

શ્રીદીપતસિંહજી મહારાજની જ્ય બોલાઈ કુલ-હાર તોરા અપાયા, પછી મેવાવડો વિસર્જન થયો

વિદ્યાદાનનું મહાપુણ્ય

એ પ્રમાણે વડાલીમા આશ્રમની યોજના થયા પછી પગમાં ગરીબ સાહસોના આગ્રહો ઘણા લખવા માટે આવે છે મંસ્કૃત-ગુજરાતી-અંગ્રેજી અને કેવળ શસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માટે નિવાસ કરે છે એમ અત્યાગ સુધીમા સંકડો આગ્રહો વિદ્યાદાનનું પાન કરી શ્રીમતને આશિષો આપ્યા કરે છે આ આશ્રમ " શ્રીમાનસિંહજી વિદ્યાર્થી આશ્રમ " તરીકે જાહેર છે

આશ્રમ અને ગીતાજ્યંતિ

સદર આશ્રમની અદર પ્રતિવર્ષે ગીતા જ્યંતિના ઉત્સવની યોજના કરી છે આ ઉત્સવની પ્રણા પશુ શ્રીમત તરફથી મળી છે શ્રીમતને ભગવદ્ ગીતા પર ભારે શ્રદ્ધા છે અને ગીતા પર કોઈ અથ લખાય તેવી પણ પોતાની ઇચ્છા ખરી એવા ઉદ્દેશો પ્રમંગ નશાત્ સુચન થએલા. ગીતા જ્યંતિઆવે ! અરજ થાય ! ખુદ પધારે ! વ્યાખ્યાનો શ્રવણ કરે ! અને ખુદ પણ એ વિષયને લગતુ ઉત્તેજક અને ઉત્સાહ વર્ધક લાપણુ આપે છે એ ઉત્સાહને પરીણામે વડાલી-ઈડગ-હોમતનગર-અને આસપાસના પ્રદેશમાં ગીતા જ્યંતિના ઉત્સવો યોજાયા છે અને તે પ્રતિવર્ષે થયા કરે છે એ ઉપરાત ગીતાને લગતુ મામિક પ્રગટ કરવા પણ પોતાની ઇચ્છા જણાએલી તે પરથી ગીતા ધર્મ વ્યાખ્યાન માલાની શરૂઆત થઈ ચુકી છે અને તેમા શરૂઆતમા ખૂટતી રકમ ઉદારતાથી બક્ષીસ અપાઈ છે તે વ્યાખ્યાનમાલામાં જાહેર થઈ ચુક્યું છે આશ્રમને લગતી ખીનાઓ પણ પ્રમગવશાત તેના શીપોર્ટોમા જાહેર થતી રહે છે આ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર તથા સત્ ક્રિયા તરફ શ્રીમતનો સદ્ભાવ વ્યક્ત થાય છે અને એવા સત્કાર્યોમા ઉદાગતા વ્યક્ત થતી રહી છે

સ્કોલરશીપો

શ્રીમતની એવી ઇચ્છા છે કે પોતાની જહાગીરમા-તળ જશનતચદમા હરકોઈ સાહજુ વેદશાસ્ત્રોમા પારગત થાય ! વિદ્યાન થાય ! અને એ પ્રદેશમા સહવિદ્યાનો પ્રચાર થાય એવા પવિત્ર હેતુથી સ્કોલર શીપો અપાઈ રહી છે કેટલાક તેનો લાભ લઈ રહ્યા છે

ધી અનોપ હૈંસપીટલ

ને. ના. શ્રીમત કવરાણી માહેળ બદાહુરની પ્રકૃતિ નરમ હતી તેવે પ્રમગે શ્રીમતે ઉદારતા ભરી એક સારી રકમ ધર્માર્થ અર્ચના સકલ્પ કર્યો હતો પરમેશ્વરની કૃપા થઈ, પુણ્યના પ્રભાવથી પ્રકૃતિસુધરવા માડી, અને આરોગ્ય

પ્રાપ્ત થયું. એ ધર્માર્થ રક્ષનો સદુપયોગ કરવા જસર્વત ધડમાં એક હોસ્પીટલનું વિશાળ મકાન બંધાવ્યું ઔષધોની યોજના કરી. એમ દવાખાનાને લગતી સઘળી યોજનાઓ યથા પછી હોસ્પીટલ ખુલ્લુ મૂકાયું અને તેનું નામ ધી અનેપ હોસ્પીટલ રખાયું છે અત્યારે એ દવા ખાનાનો ઉપયોગ જનતા મોટા પ્રમાણમાં કરી રહી છે. અને આશિષો આપી રહી છે.

જહાગીરની સુધારણા માટે ઉમદા વિચાર

જહાગીરની પ્રજા સુખી થાય ! વિદ્વાન થાય ! કાર્ય કુશલ બને ! તથા સ્વાસ્થ્ય બને ! પોતાનું જીવન સુખેથી નિભાવવા તત્પર રહે ! એવા હેતુથી એક મધ્યવર્તી સ્કુલ સ્થાપવાના વિચારો ધરાવે છે. જ્યાં અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, ગુજરાતી, જેવી ભાષાઓનું શિક્ષણ મળે તથા જેવી ભાષાઓમાં રહેલાં ખેતીવાડી, હુન્નર ઉદ્યોગ વગેરે વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન તેના પ્રયોગ સાથે અપાય ! અને તેમાંથી તૈયાર થએલા વિદ્યાર્થીઓ પ્રજામાં પ્રચાર કરી જ્ઞાનનો વિકાસ કરે તથા પ્રજામાં અવનવું ચેતન આવે એવી એવી મહત્વાકાંક્ષાઓ ખુલ્લી છે.

વાંચનાલય

શ્રીમંતને વાંચનનો બારે શોખ છે. તેથી પોતાના રાજમંદિરમાં એક લાયબ્રેરી ગોઠવી છે. તેને અંગે પુસ્તકોનો બારે સંગ્રહ કર્યો છે. અને એ મોટા મકાનમાં તેની ગોઠવણ કરી છે. તેમાં વેદો-શાસ્ત્રો-પુરાણો-ઇતિહાસ કાવ્યો-પુરાતત્વનાં પુસ્તકો-ખગોલ-ભૂગોલ-શ્વસ્તર-પદાર્થ વિદ્યા એમ વિવિધ વિદ્યાઓનાં પુસ્તકો-દેશી પરદેશી સઘળી ભાષાઓનાં મંત્રહેલાં દષ્ટિગોચર થાય છે. અને સસિક વાંચકોને વાંચવા માટે છૂટ છે.

વાંચનનો શોખ !

શ્રીમંતને વિવિધ વિદ્યા કળાના ગ્રંથો વાંચવાનો બારે શોખ છે. તેમાં પુરાતત્વ વિષય વધારે પ્રિય છે. સંશોધન કરવા તથા તેના ઇતિહાસ થડી સમાજને તેની પૂર્વ સંસ્કૃતિ તરફ માન પેદા કરવા બારે પ્રમ્થ છે. દિવસે મુકરર ટાઇમે વાંચન થયા કરે છે. અને તે મંજથી તેના જલ્પકારોની સાથે ચર્ચાઓ પણ કરે છે.

વિદ્યા વિલાસી જીવન

વિદ્યા અને વિદ્વતા તરફ બારે માન છે. હર કોઈ વિદ્વાન-કવિ-સાહિત્યકાર-પુરાતનના જલ્પકાર-હુન્નર કળાના જાણીતા એવા એવા કષ્ટક આવે છે !! તેમને માન આપવામાં આવે છે. તેમના સાથે વિનોદી ભાગામાં વાત ચિત શરૂ થાય છે ! તેમનામાં રહેલી શક્તિનું સહજ માપ કઢાડી શકાય છે !! જે સાચો વિદ્વાન હોય તો તેને ઇનામ મળે છે ! તેનો રૂડો

સંસ્કાર કરાય છે ! અને દંબી તથા મૂર્ખ હોય તો મસ્કરીમાં ઉડાવી વિદાયગીરી મળી જાય છે એમ માનવશક્તિની કસોટી તથા ગુણોની કિંમત આંકવાની શ્રીમતમા અદ્ભૂત શક્તિ જણાઇ આવે છે એમ છતાં કોઈ અપમાન પાત્ર થતું નથી

સર પ્રતાપ ઈન્ડી

શ્રીમત મર પ્રતાપ ઈન્ડીના કમાન્ડ છે, ઈન્ડીની તાલીમ જાતે નિદાજે છે તેમને શિક્ષણ આપવા માટે સ્કુનની યોજના કરી છે. યુદ્ધ-શાસ્ત્રના પુસ્તકોનો સંગ્રહ કર્યો છે અને તેના શિક્ષકોદ્વારા રીતસરનું શિક્ષણ અપાય છે

ચાંદ મારીના પ્રયોગો

વરમમા નક્કો કરેલા દિવસે ચાંદ મારી થાય છે એવા પ્રયોગો બિન બિન સ્થળે થતા રહે છે પરસ્પર હરીફાઈમાં ઉતારે છે નિશાન તાકવા, નિશાન તોડવા, પર્વત ઠેકના, ખાઇઓ કુદાવરી ગરમીમાં કુદાવવા, ટાંઠમાં નસાડવા, ભૂખ તરસ વેડવાની શક્તિ કેળવવી નદી-નાળા ઠેકાવવા, અંધારામાં નસાડવા, ધરપકડ કરાવવી એમ વ્યક્તિગત અને સામુદાયિક રીતે જુદી જુદી જાતની તાલીમ આપવામાં આવે છે

શસ્ત્રો અને અસ્ત્રો

મિલીટરીના યોદ્ધાઓને અંગકસરતો સાથે શસ્ત્રો વાપરવાનું-દારૂગોળા વાપરવાનું જાનજાતના શસ્ત્રો અસ્ત્રો વાપરવાનું બધી બધવા સૂઝ રહી શસ્ત્રો વાપરવાનું માણસોના કિલ્લો બનાવવાનું િસને સતે નાસવાનું । છુપાઈને મારો કરવાનું । જાહેરમાં ખડા ગદી યુદ્ધ કરવાનું એમ સઘળા જાતના હથીઆરો વાપરવાનું કામ શિખવવામાં આવે છે

મીલીટરીમાં ધર્મ શિક્ષણ

જુદા જુદા સ્થળેથી આવેલા-બિન બિન સ્વભાવાળા અને વિદ્વાથી વચિત એના સૈનિકો રાજવક્ષાદાર રહે સાચી પ્રતિષ્ઠા પાળનારા રહે, ધર્મ અથવા કર્તવ્યની જવાબદારી સમજે, એવા હેતુથી મીલીટરીમાં ધર્મ શિક્ષણની યોજના પશુ થએલી અને એવા વિચારોનું વાતાવરણ તૈયાર કરવામાં આવે તો બહુતર કરતા વિચાર શક્તિ કેળવાય અને એવા વિચારોદ્વારા કર્તવ્ય બ્રહ્મ ન થાય

યૂરોપીયન નિરીક્ષકોનાં આગમન

ઈન્ડી તપાસવા હિન્દના મોટા અધીકારીઓ આવે છે તપાસે છે. જોઈ રાજ થાય છે અને સુંદર વીઝીટો કરતા જાય છે, એમ યુદ્ધકૃશવ યૂરોપીયનોના વારનાર આગમન થાય છે.

શિક્ષણ માટે યોજના થઈ છે ચારે કુમરો પ્રેમ લાવથી વર્તે છે અને શિક્ષ-
ણમા રસ લઈ ગયા છે

એસનો શોખ !

નામદારને પુના તથા મુબઈની રેસોનો શોખ છે પણ તે તરફ
આસક્તિ નથી એ વસ્તુ ઈન્જાનુમાર છે રાજ્ય-મહાગમઓ-શ્રીમતો-
જહાગીરદારો-યુરોપીયન અમલદારો એમ અનેક ભારે વ્યક્તિઓ રેસકોર્સમા
ઉતરે છે એ એક ભારે ચતુરાઈનો ખેવ છે, સારા હુશિયાર ધોડા, હુશી-
યાર અને ચપગ ઝેંકાયો અને તેની ગોઠવણીની દરામતો એવી મરળી
યોજનાઓને આભારી છે અને તેનાથી લાભ કિંવા નુકસાન એ આનુષંગિક
હોય છે છતાં એવા મોટા માણસોના માનની ખાતર શ્રીમતની ઈચ્છા ન
છતાં રેસકોર્સમા ભાગ લે છે ઘણી વખત પોતાની છત ચર્ષ છે અને તે
પેટે-માન ગાદ-કપ અને માનપાત્ર એવી કંઈક ચીજો મેળવે છે

વિલાયતની મુસાફરી

શ્રીમતને વિલાયત પધારાની ઈચ્છા ચર્ષ ! કારણ મહત્વનું હતું !
વિલાયતનું મહત્વ અને તેનાં કારણો પ્રત્યક્ષ નિદાણવાં હતાં ત્યાની કારી-
ગીરી ! ત્યાનો વેપાર ત્યાની હુનર કળા ! વિલાયતના વિરિધ ઉદ્યોગો !
રાજરીત ! પ્રજાની રીત ! એમ ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૈધોનું ધર્મ, તેમની ઉત્પત્તિ
અને રીત ભાતભાત સઘળી જોઈ પોતાની જહાગીરમા ખનતો સુધારો
ડરવાનું ધોગણું હતું વિલાયત પધાર્યાં ! ત્યાના દેશ-પ્રદેશ-અને વિશિષ્ટ સ્થળો
જોયા અને લગભગ ૭ મામ સુધીમા મુસાફરી પુરી કરી સ્પર્દેશ પધાર્યાં હતાં
આ મુસાફરી ને ૦ ના ૦ મહારાજાવિરાજા શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી જામસાહેબ
ખહાહુશના ભારે પ્રેમથી તેઓશ્રીની સાથે કરવામાં આવી હતી

કુટુંબ સાથે સપ !

પૂજ્ય વડિલાખધુ ! પૂજ્ય માતૃશ્રી ! અને સવળુ રાજકુટુમ ! એમ સર્વગાં
તરફ શ્રીમતનો ઉમદા પ્રેમ છે ગળ્યના આધાર સ્તલ રૂપે છે અને રાજના
મહત્વના પ્રસંગે વિચારોની આપ લે સૂક્ષ્મ નિવાગથી કરી શકાય છે

સમ્રાટ સાથે વફાદારી

રાહોડ કુમર અને તેમા ખાસ કરી, ને ૦ ના પ્રાત સ્મરણીય સર પ્રતાપ-
સિંહજી મહારાજા સાહેબથી માડી આજ દિન સુધી સમ્રાટની વફાદારી સતત
ચાનુ છે શ્રીમત અત્યંત વફાદાર છે

યુગેપવાસી મિત્રો.

શ્રીમતને યુરોપ તથા અમેરિકાના ધણા મિત્રો છે, એ મિત્રો ભારે

વકીલોના અભાવે ટંટા બહેકતા નથી. જહાગીરની પ્રજાને ખોટા ખર્ચમાં ઉતરવું પડતું નથી અને સુલેહ ચતાં વાર લાગતી નથી. પોલીસના ઝાઝા બંદોબસ્તની જરૂર પડતી નથી.

ચોર-ડાકુ-ખુની-અને બહારવટીઓને હદમાં આવવાની સખતાઈ છે તેથી ચોરીઓ થતી નથી. ખૂન ચતાં નથી. કે લૂટકાટ થતી નથી તેથી પોલીસને સખતાઈ કરવાની જરૂર પડતી નથી.

ખેડુતોના સંતોષ.

ખેડુતોની વિધોદી સ્ટેટના દર મુજબ છે, નાદારીમાં પડતા ખેડુતને તગાવી અથવા તેથી યોગ્ય મદદ મળતી હોવાથી ખેડુતી જનતામાં મંતોષ છે.

કપાસનો પાક એઆલુ સારો થાય છે, તેથી સ્વતંત્ર જીનપ્રેસ સ્થાપી ત્યાંની પ્રજાની મારફતે અક્ષાવવાના તથા ગરીબોનું પોષણ કરવાના વિચાર ચાલે છે.

હજી પશુ જમીન સારી કેળવાય ! કસદાર વધારે બને ! અને તેમાં જાતજાતના પાક થાય તેવી ઉમદાવૃત્તિ હંમેશાં રહે છે.

જહાગીરની ઝાઝીસો

જહાગીરનું કામ કરવાની ઉમેદ ધરાવનારા-કષ્ટક કામદારો ! આમદારો અને ખાસદારો આવી ગયા. મોટી મોટી વાતો બતાવતા રહ્યા. કષ્ટકના પર વિશ્વાસ મૂકાયા ! આખરે તેમનું વાયકાપણું જોતા રહેવાયું અને રાજ્યો અપાતી રહી છે. જેને જહાગીરની રાજ પ્રજાનું હિત ઢેકે હોય ત્યાં તેમનું કામ-વર્તન અને ચોચતા જોઈ અપનાવવામાં આવે છે. હાલના કામદાર કાં સાં શ્રીધીજરાજસિંહજી સાહેબ છે. તેઓ શુદ્ધિવાન અને કાર્યકુશલ છે. ન્યાયખાતાનાં કામ શ્રીમંત ખુદ જાતે જ તપાસતા રહે છે ત્યાં ઝાઝા માણસોની જરૂર પડતી નથી.

નોકરોની શિસ્ત (રીત ભાત)

દરેક નોકર-નાનો હોય કે મોટો હોય પશુ તેનામાં શિસ્ત અને શીલ હોવાનું ખાસ શિક્ષણ અપાય છે. દરેક નોકર વિનયથી કેળવાયેલા છે. હરકોઈ નાના મોટા માણસો-ધનવાનો જહાગીરદારો-કે ખીજા કોઈ ખુદની મુલાકાતે આવે છે. તેમની સાથે વિનય ભર્યું વર્તન બતાવવા ચુકતા નથી. એમ ખાનગી અને જહાગીરના સંધના નોકરીની શિસ્ત વખાણવા લાયક છે.

નાઝ કુમાર સાહેબોનું શિક્ષણ

નાઝ કુમાર સાહેબોના શિક્ષણ માટે વિદ્વાન શિક્ષકને રોક્યા હતા. તેમથી મારફતે હિન્દી અને અંગ્રેજીનું પ્રાથમિક શિક્ષણ અપાયું હતું. હવે મન્દોરની કોલેજમાં શિક્ષણ લઈ રહ્યા છે. તથા હાલમાં પંચગીનીમાં

શિક્ષણ માટે યોજના થઈ છે. ચારે કુમારો પ્રેમ ભાવથી વર્તે છે અને શિક્ષણમાં રસ લઈ રહ્યા છે.

રેસનો શોખ !

નામદારને પુના તથા મુંબઈની રેસનો શોખ છે. પણ તે તરફ આસક્તિ નથી. એ વસ્તુ ઈર્ષ્યાનુસાર છે. રાજ-મહારાજઓ-શ્રીમંતો-જહાગીરદારો-ધુરોપીયન અમલદારો એમ અનેક ભારે વ્યક્તિઓ રેસકોર્સમાં ઉતરે છે. એ એક ભારે ચતુરાઈનો ખેલ છે, સારા હુંસિયાર ધોડા, હુશીયાર અને ચપળ ઝંપીયો અને તેની ગોઠવણીની કરામતો એવી સઘળી યોજનાઓને આભારી છે અને તેનાથી લાલ કિંવા નુકશાન એ આનુષંગિક હોય છે છતાં એવા મોટા માણસોના માનની ખાતર શ્રીમંતની ઈર્ષ્યા ન છતાં રેસકોર્સમાં ભાગ લે છે. ઘણી વખત પોતાની છૂત થઈ છે અને તે પેટે-માન ગાંધ-કપ અને માનપાત્ર એવી કષ્ટક ચીજો મેળવ્યાઈ છે.

વિલાયતની મુસાફરી

શ્રીમંતને વિલાયત પધારવાની ઈર્ષ્યા થઈ? કારણ મહત્વનું હતું ! વિલાયતનું મહત્ત્વ અને તેનાં કારણો પ્રત્યક્ષ નિદાણવાં હતાં. ત્યાંની કારીગીરી ! ત્યાંનો વેપાર ત્યાંની હુન્નર કળા ! વિલાયતના વિવિધ ઉદ્યોગો ! રાજરીત ! પ્રજાની રીત ! એમ લિલ લિલ પ્રદેશોનું ધડતર, તેમની ઉન્નતિ અને રીત ભાતભાત સઘળી જોઈ પોતાની જહાગીરમાં ખનતો સુધારો કરવાનું ધોરણ હતું. વિલાયત પધાર્યાં ! ત્યાંના દેશ-પ્રદેશ-અને વિશિષ્ટ સ્થળો જોયાં અને લગભગ ૭ માસ સુધીમાં મુસાફરી પુરી કરી સ્વદેશ પધાર્યાં હતા. આ મુસાફરી ને ૦ ના ૦ મહારાજવિરાજ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી જામસાહેબ બહાદુરના ભારે પ્રમથી તેઓશ્રીની સાથે કરવામાં આવી હતી.

કુટુંબ સાથે સંપ !

પૂજ્ય વડિલશંકુ ! પૂજ્ય માતૃશ્રી ! અને સઘળું રાજકુટુંબ ! એમ સઘળાં તરફ શ્રીમંતનો ઉમદા પ્રેમ છે. રાજ્યના આધાર સ્તંભ રૂપે છે, અને રાજ્યના મહત્વના પ્રસંગે વિચારોની આપ લે સૂક્ષ્મ વિચારથી કરી શકાય છે.

સમ્રાટ સાથે વફાદારી.

રાઠોડ કુળ અને તેમાં આસ કરી, ને ૦ ના. પ્રાતઃ સ્મરણીય સર પ્રતાપ-સિંહજી મહારાજ સાહેબથી માંડી આજ દિન સુધી સમ્રાટની વફાદારી સતત ચાલુ છે. શ્રીમત અત્યંત વફાદાર છે.

ધુરોપવાસી મિત્રો.

શ્રીમતને ધુરોપ તથા અમેરિકાના ધણા મિત્રો છે, એ મિત્રો ભારે

વડીલોના અભાવે ટંટા બહેકતા નથી. જહાગીરની પ્રગ્ળને ખોટા ખર્ચમાં ઉતરવું પડતું નથી અને સુલેહ ચતાં વાર લાગતી નથી. પોલીસના ઝાઝા બંદોબસ્તની જરૂર પડતી નથી.

ચોર-ડાકુ-ખુની-અને બહારવટીઆઓને હદમાં આવવાની સખતાર્થ છે તેથી ચોરીઓ થતી નથી. ખૂન ચતાં નથી. કે લૂટકાદ ચતી નથી તેથી પોલીસને સખતાર્થ કરવાની જરૂર પડતી નથી.

ખેડુતોના સંતોષ.

ખેડુતોની વિધોદી સ્ટેટના દર મુજબ છે, નાદારીમાં પડના ખેડુતને તગાવી અથવા તેવી યોગ્ય મદદ ગળતી હોવાથી ખેડુતી જનતામાં મંતોષ છે.

કપાસનો પાક એખાણુ સારો થાય છે, તેથી સ્વતંત્ર જીનપ્રેસ સ્થાપી ત્યાંની પ્રગ્ળની મારફતે અનાવવાના તથા ગરીબોનું પોપણુ કરવાના વિચાર થાણે છે.

હજુ પણુ જમીન સારી કેળવાય ! કસદાર વધારે અને ! અને તેમાં જાતજાતના પાક થાય તેવી ઉમદાવૃત્તિ હંમેશાં રહે છે.

જહાગીરની ઝાઝીસા

જહાગીરનું કામ કરવાની ઉમેદ ધરાવનારા-કષ્ટક કામદારો ! આમદારો અને ખાસદારો આવી ગયા. મોટી મોટી વાતો બતાવતા રહ્યા. કષ્ટકના પર વિશ્વાસ મૂકાયા ! આખરે તેમનું વાવડાપણું જોતા રહેવાયું અને રળઓ અપાતી રહી છે. જેને જહાગીરની રાજ પ્રગ્ળનું દિન ટૂંકે હોય ત્યાં તેમનું કામ-વર્તન અને મોખ્ખતા જોઈ અપનાવવામાં આવે છે. હાલના કામદાર ઠાં સાં શ્રીધીજરાજસિંહજી સાહેબ છે. તેઓ શુદ્ધિવાન અને કાર્યકુશલ છે. ન્યાયખાતાનાં કામ શ્રીમત ખુદ જાતેજ તપાસતા રહે છે ત્યાં ઝાઝા માણેસોની જરૂર પડતી નથી.

નોકરીની શિસ્ત (રીત ભાત)

દરેક નોકર-નાનો હોય કે મોટો હોય પણ તેનામાં શિસ્ત અને શીલ હોવાનું ખાસ શિક્ષણ અપાય છે. દરેક નોકર વિનયથી કેળવાયેલા છે. હરકોઈ નાના મોટા માણસો-ધનવાનો જહાગીરદારો-કે બીજા કોઈ ખુદની મુલાકાતે આવે છે, તેમની સાથે વિનય બર્ણું વર્તન બતાવવા સુકતા નથી. એમ ખાનગી અને જહાગીરના સઘળા નોકરીની શિસ્ત વખાણવા લાયક છે.

નાં કુમાર સાહેબોનું શિક્ષણ

નાં કુમાર સાહેબોના શિક્ષણ માટે વિદ્વાન શિક્ષકને રોકવા હતા. તેમથી મારફતે હિન્દી અને અંગ્રેજીનું પ્રાથમિક શિક્ષણ અપાયું હતું. હવે ધન્દોરની કોલેજમાં શિક્ષણ લઈ રહ્યા છે. તથા હાલમાં પચગીનીમાં

શિક્ષણ માટે યોજના શક છે ચારે કુમરો પ્રેમ ભાવથી વર્તે છે અને શિક્ષણમાં રસ લઈ રહ્યા છે

એસનો રોખ !

નામદારને પુના તથા મુબઈની રેસોનો રોખ છે પણ તે તરફ આસક્તિ નથી એ વસ્તુ ઈચ્છાનુમાર છે રાજ્ય-મહાગઝનઓ-શ્રીમતો-જહાગીરદારો-યુરોપીયન અમદારો એમ અનેક ભારે ચકિતઓ રેસકોર્સમાં ઉતરે છે એ એક ભારે ચતુરાઈનો ખેલ છે, સારા દુશિનાર ધોડા, હુશી યાર અને ચપલ ઈનફીઓ અને તેની ગોઠવણીની રામતો એવી મવળી યોજનાઓને આભારી છે અને તેનાથી લાજ મિંવા નુકસાન એ આનુષંગિક હોય છે છતાં એવા મોટા માણસોના માનની ખાતર શ્રીમતની ઈચ્છા ન છતાં રેસકોર્સમાં ભાગ લે છે ઘણી વખત પોતાની છૂત થઈ છે અને તે પેટે-માન ગાલ-કપ અને માનપાત્ર એવી કષ્ટક ચીજો મેળવ્યાઈ છે

વિલાયતની મુસાફરી

શ્રીમતને વિલાયત પધારનાની ઈચ્છા થઈ ? મરણ મહત્વનું હતું ! વિલાયતનું મહત્ત્વ અને તેના કારણો પ્રત્યક્ષ નિહાળવા હતા ત્યાની કારી-ગીરી ! ત્યાનો વેપાર ત્યાની હુનર કળા ! વિલાયતના વિવિધ ઉદ્યોગો ! રાજરીત ! પ્રજાની રીત ! એમ ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશોનું ઘડતર, તેમની ઉન્નતિ અને રીત ભાતભાત સમગી જોઈ પોતાની જહાગીરમાં બનતો સુધારો કરવાનું ધોગ્ય હતું વિલાયત પધાર્યા ! ત્યાંના દેશ-પ્રદેશ-અને વિશિષ્ટ સ્થળો જોયા અને લગભગ છ માસ સુધીમાં મુસાફરી પુરી કરી સ્વદેશ પધાર્યા હતા આ મુસાફરી ને ૦ ના ૦ મહારાજાધિરાજ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી જામસાહેબ બહાદુરના ભારે પ્રેમથી તેઓશ્રીની સાથે કરનામાં આવી હતી કુકુબ સાથે સપ !

પૂજ્ય વડિનમધુ ! પૂજ્ય માતૃશ્રી ! અને મધુ ગજકુકુમ ! એમ સઘળાં તરફ શ્રીમતનો ઉમદા પ્રેમ છે ગજબના આધાર સ્તલ રૂપે છે અને રાજના મહત્ત્વના પ્રસંગે વિચારોની આપ લે સક્ષમ વિચાર્યા કરી શકાય છે

સમ્રાટ સાથે વફાદારી

રાઠોડ કુળ અને તેમાં ખામ કરી ને ૦ ના પ્રાત સમરણીય મગ પ્રતાપ-સિંહજી મહારાજ સાહેબનો માડી આજ દિન સુધી સમ્રાટની વફાદારી સતત ચાલુ છે શ્રીમત અત્યંત વફાદાર છે

યુગેપનાસી મિત્રો

શ્રીમતને યુરોપ તથા અમેરિકાના ઘણા મિત્રો છે, એ મિત્રો ભારે

વિદ્યાન-ગ્નહગીરદાર-ભારે હોદ્દેદાર-અને હુન્નરકળાના સરોધકો છે. તેમના તરફથી પ્રગટ થતી અનેક કૃતિઓ પુસ્તકો રૂપે અને વસ્તુઓ રૂપે આવતી રહે છે.

હિન્દુસમાજ પર લાગણી.

નામદારનો ગ્રેમ હિન્દુ-મુસલમાન-સીખ-પારસી-જૈનનેબૌદ્ધ એમ સઘળાં પર સરખો છે છતાં હિન્દુ સમાજની પડતી ન્યાં ન્યાં માલૂમ પડે ત્યાં એવી સ્થિતિને જોઇને પોતાની ખૂબ લાગણી દુખાય છે. એ સાચા આર્યત્વની ખાસ નિશાની છે

નાં મોહનસિંહજી મહારાજનું સ્મારક

નાં શ્રીમંતમહારાજ શ્રી મોહનસિંહજી સાહેબ પોતાને કાકાના દિકરા થાય. તેઓ શ્રી સદ્ગત થયા છે. તેઓશ્રીને એક બાલકુમાર છે. એ કુમાર સાહેબ પર અને તેઓશ્રીના કુટુંબ તરફ શ્રીમતની ખાસ હાર્દિક લાગણી છે. હાલમાં એક ગ્રંથ છપાય છે તેમાં મારી રકમ ખર્ચ થવાની છે-એ મહુમની યાદગીરી માટે ગ્રંથ પ્રગટ થવાનો છે અને તે મહુમશ્રીને અત્યંત પ્રીય ગ્રંથ હતો. જેનું નામ “પ્રવીણસાગર” છે. પ્રવીણસાગરની હિન્દી-ગુજરાતી ટીકાઓ થઈ ચુકી છે પણ કમખદ સુંદર ટીકા હજી સુધી છપાઈ નહોતી તે હવે સુધારા વધારા સાથે તૈયાર કરાવી છપાઈ પ્રગટ થવાની છે. ધન્ય એ ભાતુભાવને !!

શિકારનો શોખ !

શિકારને મંસ્કૃત ભાષામાં “મૃગયા” કહે છે. મૃગયા રમવાની પ્રથા અસહના વખતથી ચાલતી આવી છે. આર્મી રાજ્યોના શિક્ષણને એ એક મહત્ત્વનો વિષય છે.

મૃગયાની રમત !

પશુઓમાં મૃગ અતિ ચાલાક હોય છે. તેનામાં બુદ્ધિ-ચાલાકી અને આત્મરક્ષણનો મહાન ગુણ હોય છે. રમત ગમ્મત અને સગીતનું એ લોભી હોય છે. સૌંદર્ય જોવાની તેનામાં સામાન્ય વૃત્તિ હોય છે. તેના નેત્રોની વિશાળતામાં સૃષ્ટિની સુંદરતા ભરવા એ શક્તિમાન હોય છે, એવા મૃગો સાથે રમત કરવાનું કોને ન ગમે ? પણ આખરે એ તો પશુની જ જાત ને ! તે ભાવ સમજે પણ ભાષા ન સમજે !! તેના ગુણોની પરીક્ષા ત્યારે કેવી રીતે થઈ શકે ?? તે માટે આર્મી રાજ્યો રથમાં વિરાજતા. જંગલોમાં ફરવા નીકળતા. સૃષ્ટિ સૌંદર્ય નિહાળતા અને મૃગયા ખેલવા સાવચેત રહેતા. એવે પ્રસંગે મૃગોના નેત્રોની પરીક્ષા ! બુદ્ધિ, બળ અને આત્મશક્તિની પરીક્ષા કરતા. તેની ભારે વેગથી દોડી જવાની ચાલાકી પારખતા. તેની પાછળ

રથ કે ઘોડાને દોડાવતા તેમા રથ-મારથી—ઘોડાઓની શક્તિ અને ચાલાકીની પરીક્ષા થતી અને વિશેષ કેળવવા પ્રવલ્ન કરતા મૃગ ન્યા દોડે અને જોટના વેગથી દોડે તેની પાછળ ઘોડાને પાછળ પાડતા ખાઇઓ, ટેમરા મયાગી, જળાશયો એમ પૃથ્વીના સીધા અને વાકા વમમા પ્રદેશોમા ઘોડાઓને દૂદાવતા એમ વ્યાયામનુ એ પ્રજા નુ મનોહર શિક્ષણ લેવાતુ એવા શિક્ષણનો ઉપયોગ ।

એ મૃગોની સાથેની રમત અને તેના વ્યાયામનો ઉપયોગ વિવિધ પ્રકારે યર્ષ શકતો ધાતકી પ્રાણીઓ પ્રજાને પીડે ત્યારે । દુરમનો રાષ્ટ્રનો નાશ કરે ત્યારે । ચોરા લૂંટકાટ કરે ત્યારે । અને તેના મિહામણા પ્રમગે આવે ત્યારે તેનો છૂટથી ઉપયોગ યર્ષ શકતો

શિકાર તે સિહોનેજ ને ! !

ન્યારે સિહો કે તેથી જાતના ધાનગી પ્રાણીઓ ગામ ઉજ્જડ કરતા હોય । જંગલના મુસાફરોનો નાશ કરતા હોય । પ્રજા વાપમા આરતી હોય । ખેતીના પાક નાશ પામતા હોય । એવા એવા નાશના પ્રમગેમાથી બચાવવા ધાતકી પ્રાણીઓના શિકારની આવશ્યકતા માનેરી છે ધર્મશાસ્ત્રે દૂટ આપી છે અને તે મુજબનું વર્તન ક્ષત્રિયધર્મ ગણાય છે

શ્રીમત મહાગજશ્રીને એ દ્રષ્ટિએ શિકારનો શોખ ભારે છે કષ્ટક દીપકા-ચિત્તા વાધ અને મિહોના શિકાર કર્યા છે એવા શિકાર ભારે બળ, બુદ્ધિ અને ચાલાકીથી કર્યા છે

કૃનેલીમા થએલા ભારે શિકાર !

પ્રમગવશાત્ ખુદને કરોલી પવારવુ યથુ હતુ । શિકારો હોનાની વાત કાને પડી શિકાર મિહામણા મિહોના કરવાના હતા એ સિહો ધાડા જગલોમા અને પર્વત માનાઓમા હતા માખડા અને ભયકર માર્ગો અટપટા હતા

એની વાનોથી શ્રીમતની ધ્રુજા પ્રગટ યર્ષ દિવમ નક્કી કર્યો અને શિકારો માટે તૈયારી કરી જે શિકારોથી જાનતામા ભય પેદા થયો હતો શિકારો કરવામા બજવાનોના મન ભયભિત થયા હતા તેવા શિકારો પર શ્રીમતે ચલાઇ કરી હતી અને ભારે ચાલાકી અને બળબુદ્ધિથી એ શિકારો કર્યા હતા અર્જુના પ્રદેશમા પણ એના શિકારો સદજ કરી શક્યા છે

ધીર-ગભિર રનલાવ ।

શ્રીમતનો સ્વભાવ ભારે ધીરજવાળો અને ગભિરતાથી ભરેનો છે સામા મનુષ્યનું મન સદજ કરી શકે છે તેના હૃદયની વાત તેની ચોડીક

વિનંતિ પગથી સંપૂર્ણ જણી શકે છે અને છૂટે હાથે ઉદાગતાથી મદદ આપી શકે છે ભારે પરાક્રમી નિર્ગર્વિ સ્વભાવ છે

સ્ત્રીકાર અને વિદાય

જે લોકો ગુણુવાન-શુદ્ધિમાન-સુશીન-ધાર્મિક અને વિદ્વાન હોય છે તેવા લોકોનો શ્રીમતને ત્યા સ્ત્રીકાર માથે સત્કાર થાય છે જ્યા શીવ શીસ્ત સદ્ગુણ અને વિદ્યાનો અભાવ દેખાય છે તેને વિદાય યાને દર ખર્ચેકવામા આવે છે એમ છતા ગભીગતાને લીધે તેનો તિરસ્કાર થતો દેખાઈ આવતો નથી શરણે આવેલાનું ગૃહણ કરે છે ભારે ક્ષમાશીન છે આકૃતિ પરથીજ ક્ષાનતેજની ઉત્તમતા જણાઈ આવે છે

ઉદાર સખાયતો !

ગુજરાતમા ' યુ. પી. ' મા અને સી. પી. મા' ચાવતી મહત્વની સંસ્થાઓમા મામિ-ધાર્મિક અને ઉચક એમ પ્રદાનની ગકમેા મોકલવામા આવે છે અનાયાશ્રમે-ધર્મસ્થાનો અને ગરીબોને પ્રમગવશાત્ આશ્રય અપાતા રહે છે

શ્રીમત ક્ષત્રિયમહાસભામા ઓનગરી મહાસદ છે ક્ષત્રિયોની પ્રગતી અર્થે સહાયતાઓ મોકલાવે છે અને ઓની મસ્થાઓના માસિકા અને ખીજાં નિયતકાલીકા પોતાના પુસ્તકાવયમા ગમવા સ્થાન આપે છે

ઉપસંહાર !

ઉપર મુજમ ને. ના. શ્રીમત મહાગજ શ્રીમાનમિહજ માહેજનું જીવન કેટલું પરિત્ર-ઉચ્ચ-અને આદર્શવત્ છે તે મહેજે ખ્યાલમા આવે તેમ છે શ્રીમત ભારે દ્ર વ સ પતિવાન્ જતા ! સત્તાધારી રાજવીર જતા ! ને ના શ્રીજ સાહેબ બહાદુરના જમણા બાહુરૂપે જતા નિરાભિમાની-ગુણુબ્રાહ્મ-ધર્મનિષ્ઠ અને પરાપકારી છે હમેશા હસવુ મુખ છે ક્રોધનો તેા લેશ પણ સ્પર્શ નથી ભારે સહનરીલ છે ગુણુવાન અને ભારે કદર દાન છે વિરિધવિદ્યા કળાના ઉપાસક છે ઘણા વિદ્યાના ભારે પ્રિલામી છે જીવન નિર્દોષ છે અને જીવન ગગાના પ્રવાહ જેવુ શુદ્ધ અને પરિત્ર છે બાલ્યઅવસ્થાથી અત્યાર સુધીમા રાજકીય-આર્થિક-ઔદ્યોગિક અને ધાર્મિક અનેક ઘટનાઓના વિધાતા છે શરણે આવેલાના ગૃહક અને દયાના મહામાગર સમાન છે

આ અથના પ્રકાશન માટે પણ પોતાનો મોટો ઉપકાર છે હું ઇચ્છુ છુ કે પરમેશ્વર આપશીને દીર્ઘાયુ બક્ષો

प्र-स्ता-व-ना

लेखक

विठ्ठल, श्री० पी० व० श्यामदार सा० एम, ए, बी, एस्, सी०

(मे० डायरेक्टर जोफ पब्लिक इन्स्ट्रक्शन)

आर्कियोलॉजिकल डिपार्टमेंट-हीमतनगर, इडर राज्य.

विषय प्रवेश

विचित्र परिस्थिति मुळे-भाषण, आपल्याराहात्या गांवचा इति-
हास !! किंवा, त्यांतील ऐतिहासिक स्थळे !! किंवा, तेथे
प्राचीनकाळी घडलेले प्रसंग !! या सर्व बाबतींत अगदी उदासीनता अंगीकारतो.

त्याचा परीणाम केव्या १२५-१५० वर्षांत असाणाला आहोती ! अद्यापुता
तमवस्तुद्वे ज्याभादरानें ! व भावनेनें आपण पहावयासहवे !! व पुढीलपिढिला
पाहण्याला शिकवावयासहवे !! तेतर मुखेंच घडत नाही. परंतु अतिमहत्वांचा
प्राचीन अवगेषां घडेली आपण या दृष्टीने पाहत नाही !! इतके च नष्टे तर
त्यांचा नाशहीकरण्यास प्रवृत्त होतो !! काय ही काळजी विचित्र लीला !!

प्राचीन इडरप्रदेश !

आपला हा "इडर प्रदेश" फार प्राचीन काळपासून वसाहत झालेला आहे
त्या मुळे या प्रदेशांत "संस्कृतीही" फार प्राचीनकाळापासून नांदत
आहे.

वैदिक काळ ! पौराणिककाळ ! इतिहासाचा पूर्वांशाकाळ ! इतिहासकाळ !
व बसण्या चा काळ ! या सर्व काळांचे अवशेष व त्या त्या काळांतील दत्तक्या !!
घोड्या बहुत व तुटक तुटक उपलब्ध आहेत.

यावस्तु या प्रदेशाचे प्राचीनत्व व येथील संस्कृति " बाविथरीं आपणाला
कल्पना येते. परंतु "इतिहासकडे" अगर "संस्कृती" बडे पाहण्याची आपली
दृष्टि च निराली !! बनली असल्यामुळे त्यांचे महत्त्व आपल्या लक्षांत येतनाही,
व त्या बद्दल आपल्या मनाला काही बिन्हाळा ही वाटण नाही.

“सुरोखर हा अपत्या पराधीनतेचाच परिणाम आहे”
स्वतंत्र देशातील व परतंत्र देशातील हा मोठाच फरक दिसून येतो

स्वतंत्र देशांतील भावना

स्वतंत्र देशांतील लोकांनी आपल्या जुना इतिहासाचा ! ! आपल्या परंपरेचा ! ! आपल्या सभ्यतेचा ! ! आपल्या पूर्वाच्या श्रेष्ठलोकांचा ! ! त्यांचा पराक्रमाचा ! ! त्यांचा कार्याचा ! ! त्यांचा गुणाचा ! ! फारच अभिमान असतो व त्यांचा किता पुढे ठेवून, आपल्या देशाचा दर्जा वाढविण्याचा, त्याची उन्नति करण्याचा प्रयत्न हे लोक अभ्यास करित असतात व यादामो प्राचीन इतिहास, ऐतिहासिक स्थळे पुरातन अवशेष, स्थाना त्यांची आठवण जागृत ठेऊन भद्रतत्त्व करित असतात जयंति अंगर संवत्सरी सार्वजनिक रीत्या पाळतात. व महत्त्वाच्या ठिकाणी जत्रा वगैरे भरवून त्याकालाची, त्यास्यलाची, व त्याव्यक्तीची कामगिरी सध्याचा लोकांच्या डोळ्यापुढे ठेविली जाते व त्यांच्यात उरसाह व चैतन्य उत्पन्न केले जाते

नव्या पिढीच्या मनावर असे संस्कार ठसविले जातात की ही शूरपणाची कृत्ये ! ही सुधारणा ! ही विचारसरणी, व ही उदात्तकर्णी, ज्या लोकांची आहे त्यांचेच वंशज आपण ही आहोत तेचरफ आपल्याही अंगी खेळत आहे,

अर्थात् तींच अंगर तसलींच कृत्ये करण्याची पात्रता आपणातही आहे व त्यांनी आरंभ केलेली सुकृत्ये आपणपूढे चालविली पाहिजेत व पूर्णावस्थेला नेलीपाहिजेत, तरच त्यांचापोटी आपण जन्मल्याचे सार्थक ! ! तरच यादेशांत—या आपल्यामायभूमीत आपण जन्माला आल्याचे सार्थक ! !

यान्मूर्णीं तन, मन, धन, अर्पण करून आपल्या देशाचे महत्त्व राखण्याची प्रवृत्ति त्या लोकां मध्ये उत्पन्न होती, व देशासाठी सर्वस्वाचा त्याग करण्याची प्रवृत्ति त्यांच्यात उत्पन्न होते

परतंत्र देशीयांची भावना

परतंत्र देशातील लोकांना आपल्या पूर्वजा विषयी—ज्यांनी आपल्या रक्षाचे पाठ पाण्यासारखे वाहविले व देशाचे महत्त्वरक्षिते—आशा पूर्वजा विषयी ! त्यांच्या कृत्याविषयी अभिमानाच्या अंगर स्फूर्तिदायक कथा ऐकण्याएवजो “ ते लोक क्षुद्र होते ” ! “ त्यांच्याअगीकरामतनव्हती ” ! “ त्यांची करणी अपमानारपद होती ” ! वगैरे विकृत भावना उत्पन्न केल्यामुळेच आपली ही हीन दशा उत्पन्न झालेली आहे

हीजर पूर्वाच्या दर पुरुषा विषयीं भावना ! तर ऐतिहासिक स्वर्ण ! रंगरे व इतर अवशेष ! ! यांच्या विषयीं, अनास्था, व अनादर पसरलेला असेल तर नवल नाही ! !

त्यामुळे खुद आपल्या गावांतही, असलेल्या ऐतिहासिक स्वर्ण बदल आपल्याला माहितिनसते, किंवा ती आपण पुढील पिढीला देत नाही यांतकाही विशेष आहे असेनाही.

संबंधीयांनी दाखविलेली दिशा.

तथापी ज्यांच्याची आपला सवध आला आहे, त्या पाश्चिमात्य लोकांच्या प्रयत्नानेच या बाबतीत आपल्याला कांही दिशा दाखविली गेली आहे. व त्यामुळेच आपल्या प्राचीन अवशेषांचे, ऐतिहासिक स्वर्णांचे, व आपल्या संस्कृतिचे हान होऊ लागले आहे व त्यांचे महत्त्व आपल्या मनावर हळु हळु बिंदु लागले आहे. आणि असा प्रयत्न सर्वांनी केल्यास, आपल्या देशाच्या उन्नतिला फारच मदद होईल.

कारण पुढील पिढीस आपले पूर्वज कोण होते ! त्या वेळची देशाची स्थिति कशी होती ! तीच्या व्हासाची कारणे ! व ती पुन्हा कशासुधारतायेईल ! या गोष्टी समजावून दिल्यास त्यांचा पुष्कळच उपयोग होईल व या साठी दरेक गावी असे प्रयत्न झाले पाहिजेत.

असा एक स्तुत्य प्रयत्न !

या दृष्टीने "श्री गणपतिशंकर जयशंकर शास्त्री" यांनी लिहिलेले "पुरातन महामेख" हे पुस्तक फारच उपयोगी आहे.

शास्त्रीयुवांनी महामेखाची (रेडमग्राची) माहिती देतांना जो प्राचीन व अर्वाचीन इतिहास दिला आहे तो फारचमहत्वाचा आहे.

इंग्रजी भाषेचा परोचय नसतांही शास्त्रीयुवांनी "कालनिर्णय" परिच्छेदांत जी चर्चा केली जाहे व पाश्चान्य पंडितांच्या प्रयांचा आधार दिला आहे. व विरपेक वेळा त्याची विधाने बरोबर नसल्याचेही सप्रमाणसिद्ध केले आहे व त्याला शोकाभ्यास तिलक, श्री चिंतामणराव वंग बंगरेच्या मतांच्या आधार दिला आहे. याबद्दल त्यांनी किती परिभ्रमपूर्वक हा प्रयत्न तयार केला आहे हेदिसूनयेते.

या ग्रंथारहून महामेखांत अगर पर्यायाने "सर्व इतर प्रदेशांत" पूर्वाकाय काय गोष्टी घडल्या ! ! कोणी कोणी कायकाय कृत्ये केली ! ! कोणते कोणते

राजवश घेयें आजपर्यंत नांदले !! व त्यांनी देशाला उन्नत स्थिति मध्ये कमे आणले !! येथे कशी सुबत्ता होती !! वगैरे गोष्टी आपल्याला फळतात.

सृष्टिच्या उत्पत्तिपासून कालगणना कधी केली जावे। उत्पत्ति कधी झाली आहे ! हेही थोडक्यांत दाखविले आहे.

मुलनेसाठी " स्थाळियन, वेविलोनियन, हिब्रु वगैरे सस्कृतिची मते व पाश्चात्य सरोधक, पाश्चात्य शास्त्रज्ञ, भूगर्भशास्त्रवेत्ते वगैरेनीहीमते थोडक्यात विगुदशित केली आहेत.

अद्या द्रष्टीने माहिती पुर्यक लिहलेला एक उत्तम ग्रंथ तयार करून 'शास्त्री बुवांनी "इडरचे जनते वर एक मोठा उपकार घ केला आहे. ' असे म्हणूयास हरकत नाही. व या द्रष्टीने जनते तर्फे-विशेषतः भाविपिडीतर्फे-ज्यांची मते बनविण्याचे योडे बहुत काम माझेकडे आहे त्याचे तर्फे भी " शास्त्रीबुवाचे आभार मानतो. "

जनते मध्ये आ ग्रंथाचा परिशीलनाने आपल्या प्रदेशाचे पुराणत्व, त्याचे ऐतिहासिक महत्त्व, व आपल्या सस्कृती चा द्रष्टीने आपली उन्नति कशी करता येईल या गोष्टी चा विचार उजरवेल तर "शास्त्रीबुवा चा ग्रंथाचे बीज होईल अशी आशा प्रगट करून हा प्रस्ताव केवळ पुरा करतो.

પ્ર-સ્તા-વ-ના

— ૦ —

લેખક

વિદ્વદ્-શ્રીમાન-પી૦ એ૦ ઈનામદાર સાહેબ, એમ.એ., બી.એસ., સી.

(એ૦ ડાયરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઈન્સ્ટ્રક્શન)

આર્કાયાલોજીકલ ડિપાર્ટમેન્ટ-હીમતનગર-ઈડરરાજ્ય.

— વિષય પ્રવેશ —

ચિત્ર પરિસ્થિતિને લીધે-આપણે પોતાના રહેવાસના ગામને ઈતિહાસ ! અથવા તે માંહેલાં ઈતિહાસનાં સ્થળ ! અથવા પ્રાચીન કાળમાં અનેલી તેની ઘટનાઓ ! ! એવી સઘળી બાબતો જાણવા આપણે તદ્દન ઉદાસીનતા સ્વીકારીએ છીએ.

તેનું પરીણામ ગયાં સત્રાસો-ડોહસો વર્ષોમાં એવું આવ્યું કે- એવી પુરાની વસ્તુઓ તરફ જે આદરથી (ત્રેમથી) અને ભાવનાથી જોવું જોઈએ ! ! અને ભાવિ પ્રગ્ને જોતાં ચિત્તવનું જોઈએ ! ! તેમાંથી કશું બનતું નથી. અતિ મહુત્વનાં પ્રાચીન અવશેષો તરફ એવી (પુરાતત્વની) દ્રષ્ટીએ જોતા નથી. એટલું જ નહીં પણ તેમનો નાશ કરી નાંખવા તૈયાર થઈ જઈએ છીએ. શું-આ કાળની નિમિત્ર લીલા ! !

પ્રાચીન ઈડર પ્રદેશ.

આપણે આ ઈડર પ્રદેશ ઘણા પ્રાચીનકાળથી વસેલો છે ! તેથી આ પ્રદેશની સંસ્કૃતિ પણ ઘણા પ્રાચીન કાળથી હુચાતી ધરાવતી જણાય છે.

વૈદિકકાળ-પૌગણિકકાળ-ઈતિહાસ પૂર્વેનો કાળ-ઈતિહાસનો કાળ-અને વસત્રાતો કાળ. એમ કાળના કાળોનાં અવશેષો અને મધ્યના કાળોની ઈતકથારોઓ થોડી ઘણી-છુટી જવાઈ મળી આવે છે.

નોટ—(૧) અવશેષો એટલે ખડિત-અખડિત મૂર્તિઓ. મહિરો-પ્રાસાદો-સિંહપના નમુના સિવાલોઓ-કુડો-કુડાઓ-ભોયરા-ચુહાના સ્થળો. ધર્મસ્થાનો. રાજસ્થાનો વિ.

(૨) સંસ્કૃત-પ્રાકૃત કથાઓ, ઇંદ-છપ્પા-ફુલા-વાર્તાઓ-કહેવતો-શ્રી ગીતો-પ્રસસ્તિઓ-મહીવચાઓની વહીઓ-જોપડાઓ વિગેરે.

એ પરથી આ પ્રદેશનું પુરાતત્વ અને સંસ્કૃતિ વિશેના ખ્યાલો (સહજ) આવી શકે છે આમ જતા તેના ઇતિહાસ તરફ કે પ્રાચીન સંસ્કૃતિ તરફ જોવા માટે કોઈ જુદી જ જાતનું લક્ષ્ય બધાયુ છે આમ હોવાથી તેનું મહત્વ આપણા લક્ષ્યમાં આવતુ નથી તથા તે તરફ પોતાના મનને લાગણી હોવાનું પણ જણાતુ નથી

ખરેખર આ આપણી પરાચીનતાનું જ પરીણામ ગણાય સ્વતંત્ર દેશના લોકોમાં અને પરત્ર દેશના ગ્રહેવાસીઓમાં આ વિશયમાં મહત્વનો તફાવત માલૂમ પડી આવે છે

સ્વતંત્ર દેશની ભાવનાઓ

સ્વતંત્ર દેશના લોકોમાં પોતાના પ્રાચીન ઇતિહાસનો-પોતાની પરપરાનો-પોતાની સંસ્કૃતિનો-સૂવે યજ્ઞેવા ઐષ્ટ પુરુષોનો-તેમના પરાક્રમેનો-તેમના કાર્યોનો-અને તેમના ગુણોનો! એમ સઘળી બામતોનો-તેમની જાતને ભારે અભિમાન હોય છે તેમના એ આદર્શો, દ્રષ્ટી મમક્ષ રાખી-પોતાના દેશનો દરજ્જો વધારવા, અને દેશની ઉન્નતિ કરવા એ લોકો અખંડ પ્રયત્ન કરતા ગ્રહે છે અને એવા કાર્યોને અગે પ્રાચીન ઇતિહાસના સ્થળો-પુરાતન અવશેષો-વગેરેમાં તેમની સ્મૃતિ તાજી રાખવા-તેમને મદદે જ કરતા રહે છે

વળી એના જ ઉદ્દેશથી-બિન્નબિન્ન મહાન યુદ્ધવીરોની-અને ધર્મવીરોની એમ (વિવિધ) પગક્રમી પુરુષોની જયતિઓ-પુણ્યતિથિઓ અગર સંવત્સરીઓ સામુદાયિક રીતે પાળે છે

એવા મહત્વના સ્થળોમાં મધ-મેળા વગેરે બરાવી-તે ઝાળના સ્થળોના અને વ્યજિતઓના દિવ્ય કાર્યો ચાલુ જમાનાના લોકોની સમક્ષ રજુ કરે છે અને તે દ્વારા તેમનામાં ઉત્સાહ-તથા નવચેતન જાગૃત કરવામાં આવે છે

નવયુરકો અને નવયુવતિઓના મનપર એના સંસ્કાર ઠસાવવામાં આવે છે કે—'એ શરાતનના કામ! એ સુધાગણા! એ વિચારશૈલી! અને એ ઉચ્ચપગક્રમ! જે મહાન પૂર્વ પુરુષોના છે. "તેમના જ વરાળે આપણે છીએ" । તેમનું જ લોદી આપણામાં ઉછળી રહ્યું છે" ।

અર્થાત (મારાશ) એ છે કે—'એના જ કૃત્યો કરવાની પાત્રતા આપણામાં છે" અને તેમણે આરંભેલા સુકૃત્યો આપણે હવે પાર પાડવા તૈયાર રહેવું જોઈએ! । અને સપૂર્ણ પાર પડે ત્યા સુધી ખામોશી રાખવી જોઈએ! । "એમ બનતું" હોય તો જ તેમને પેટ લીધેલો અવતાર

સફળ ગણાય ।। એમ કરવાથી જ આ દેશમાં-આપણી માતૃભૂમિમાં
આપણા જન્મનું સાર્થક ગણાય ।।

એવી એવી (અનેક) કહેવતોથી-તન, મન ધન અર્પી-પોતાના દેશનું
મહત્વ જાણવવાની પ્રવૃત્તિ એ લોકોમાં ઉપજે છે અને સ્વદેશની ખાતર
સવસ્તનો ત્યાગ કન્યાની પ્રવૃત્તિ તેમનામાં જન્મે ગહે ?

પરતત્ર દેશવાસીઓની ભાવનાઓ !

પરતત્ર દેશના લોકોમાં પોતાના પ્રાચીન પુરૂષો વિષે-કે જેમણે પોતાના
લોહીની નીકો પાણીની પેઠે વહેવડાવી । અને દેશનું ગૌરવ જાળવ્યું-એવા
પ્રાચીન પુરૂષો વિશેની-તેમના પગક્રમોની-અને લાગણીઓની-કે સ્ફુર્તિદાયક
કથાઓ-માલજવાને બદલે “ તે લોકો ક્ષુદ્ર (હલકટ) હતા ” ।। “ તેમનામં
કંઈ પણ કરામત (આવડત) નહોતી ” ।। તેમના કામો અપમાનકારક
(સરમાવા જેવા) હતા ” ।। વગેરે એવી વિકૃત (વિપરીત) ભાવનાઓ પેદા
કરવાને લીધે આપણી આવી ‘હીણી દશા’ ઉત્પન્ન થએલી છે

આવી જ્યારે પ્રાચીન પુરૂષો તરફ ભાવનાઓ હોય ।। તો પછી
તેમના ઐતિહાસિક સ્મરણોપર-અને તેવા બીજા અવશેષો તરફ અધિક અને
અનાદર થતો હોય ।। તો તેમાં નવાઈ જ સી ।।

એવા કારણોને લીધે-ખાસ પોતાના ગામની અંગ ઐતિહાસિક સ્મરણો
હોવા છતાં-તેની જાણ પડતી ન હોય । અને ઉછરતી પ્રજાને તેનું જ્ઞાન
ન કરાવવાનું ન જનવું હોય ।। તો તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું થી ગણાય ।।

સંબંધીઓએ દાખવેલી દિશા !

તેમ છતાં જેઓ માથે આપણો મળધ બધાયો છે । એ પશ્ચિમવાસી
લોકોના પ્રવલનથી જ આવી જાનતોમાં આપણને કંઈક દિશા પ્રાપ્તવામાં
આવી છે. અને તેને લીધે જ આપણા પ્રાચીન અરશેષોનું-ઐતિહાસિક
સ્મરણોનું-અને આપણી સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન થવા લાગ્યું છે અને તેનું મહત્વ
ધીમે ધીમે આપણા મન ઉપર અમલ કરવા માંડ્યું છે જે આવે પ્રવલન
મોમળી કરે તો આપણા દેશની ઉત્પત્તિ માટે ધણી જ મદદ થઈ શકશે ।।

કારણ કે જાણે પ્રજાને- ‘ આપણા પૂર્વજો કોણ હતા ’ । દેશની
સ્થિતિ કેવી હતી ।। તેની પડતીના કારણો કેવા હતા ।। અને તેની સુધા-
નણા કેવી રીતે થયે ।। એવી સઘળી દડીકટો મગજની દેવાઈ તેનો ધણો
ઉપયોગ થશે એટલા માટે દરેક ગામે ગામ એવા પ્રવલનો થવાની
આવશ્યકતા છે.

એવા એક સ્ત્યુત્ય પ્રયત્ન.

ઉપરોક્ત ધોરણે = શ્રી ગણપતિરાંકર શાસ્ત્રીએ લખેલું "પુરાતન બ્રહ્મક્ષેત્ર નામે પુસ્તક" ઘણું જ ઉપયોગી છે.

શાસ્ત્રીજીએ બ્રહ્મક્ષેત્રની (ખેડબહાની) માહિતિને અંગે જે પ્રાચીન ઇતિહાસ અને અર્વાચીન ઇતિહાસ આલેખ્યો છે તે ઘણો જ મહત્વનો છે.

અંગ્રેજી ભાષાનો પરીચય ન હતા પણ શ્રીશાસ્ત્રીજીએ " કાલ નિર્ણય પરીચ્છેદ " માં પાશ્ચાત્યોની માન્યતાઓ રજૂ કરી છે તે પૈકીની કેટલીક માન્યતાઓ ખરોખર ન હોવાનું સમ્રમાણ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. છે. અને તે માટે લોકમાન્ય ટિળક, શ્રી ચિંતામણરાવ વંદ્ય જેવા વિદ્વાનોના અથોના પ્રમાણો આપ્યા છે તે પૃથ્વી તેમણે ભારે પરિશ્રમથી આ અથ તૈયાર કર્યો છે તે સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે

આ અથદ્વારા તેમણે બ્રહ્મક્ષેત્રમાં અને પર્વાયે કરી તેના વિશાળ ઇંડર પ્રદેશમાં કેવી કેવી ઘટનાઓ થઈ ગઈ !! કેવા કેવા મહાન પુરુષોએ કેવાં કેવાં મહત્વનાં કાર્યો કર્યા !! અને કેવા કેવા પ્રરાક્રમી ગજવશીઓએ હમણાં સુધી ગજ્યો ભોગવ્યા !! તેમણે દેશને ઉત્તર સ્થિતિ ઉપર કેવી રીતે મૂક્યો !! એ અગમમા કેવી સુગમતા-સગળતા-અનુકુળતાએ અને સુંદરતા હતી વગેરે અતેક બીનાઓનું વર્ણન આપણને મુંદર જાણવા મળે છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિથી માઠી (હમણાં સુધી)ના કાળની ગણતરી કેવી રીતે મણી શકાય !! સૃષ્ટિની ઉત્ક્રાંતિ યાને વિકાસ કેવી રીતે થતો રહ્યો છે તેનું પણ ખ્યાન હુંકમા કગમ્યુ છે.

તુલના માટે ખાદીયન-એબીલોનિયન-દિબ્બુવગેરેના એ સસ્કૃતિ વિશે નામતો !! અને પાશ્ચાત્ય મશોધક-પાશ્ચાત્યશાસ્ત્ર-શૂર્ગર્જશાસ્ત્ર વેતાઓની માન્યતાઓ પણ હુંકમા જણાવી દીધી છે.

ઉપરોક્ત શૈલીથી-સંશોધન પૂર્વક લખેલો એક ઉત્તમ અંથ તૈયાર કરી શ્રી ૦ શાસ્ત્રીજીએ ઇંડરની જનતા ઉપર ભારે ઉપકાર કર્યો છે." એમ કહીએ તો અરથાને નજ ગણાય વળી એવા ધોગણે સમાજ માટે, ખાસ કરીને બાલિ પ્રગ્ન માટે જેઓના વિચાર ક્રેળવવાના હેતુસગ ઝાંછા કે વધારે પ્રમાણમાં કામ મ્હને સોંપાએલું છે તેમની તરફથી હું શ્રી શાસ્ત્રીજીનો આભાર માનું છું.

જનમમાજમાં આ અંથના પરિશિવનથી આપણા આ પ્રદેશનું પુગણત્વ અને તેનું ઐતિહાસિક મહત્વ જણાશે અને એ આપણી મંસ્કૃતિની દ્રષ્ટીએ આપણી ઉત્તિ આપણાથી કેવી રીતે કરી શકાશે તેના વિચારો ઉજ્જવલ ખનશે તો શ્રી શાસ્ત્રીજીના પરિશ્રમની સફળતા થશે. એવી આશા પ્રગટ કરતો આ પ્રાસ્તાવિક લેખ પુરો કરું છું.

पुरातन-श्रद्धाक्षेत्र

નો

ઉ-પ-ક-મ!

इतिहासोत्तमाज्ञाना ज्जायन्ते कवि बुद्धयः ।
अस्माद्वर्षश्च घर्मश्च निखिलेनोपदिश्यते ॥

ભાવાર્થ

ઇતિહાસનો ઉત્તમજ્ઞાનથી ત્રણ કાળ પારખવા જેટલી તીવ્ર બુદ્ધિ પેદા થાય છે. કર્તવ્ય નિષ્ઠા જાગ્રત થાય છે આર્થિક ઉત્તતિ થાય છે. કામનાઓ (ઈર્ષ્યાઓ) પાર પાડવાની શૈલી પેદા થાય છે અને જીવનની મુક્તિ સાધવાનો માર્ગ હાથ લાગે છે.

ઇતિહાસની આવશ્યકતા.

જીવનની પ્રગતિ-ઉત્તતિ અને વિકાસ માટે ઇતિહાસ જાણવાની આવશ્યકતા છે! ઇતિહાસની દિવ્ય જ્યોતિના અભાવે જીવનના પ્રવાસનો માર્ગ હાથ લાગતો નથી. હાલના સમયમાં તો ઐતિહાસિક સત્યોની ખાસ અગત્ય છે. "એ તો જૂતકાળની ખીનાઓ...ને"...!! "તેની હવે શી...જરૂર...વારૂ"!! એમ સમજીને ઇતિહાસને વુહકારવાથી ખીલકુલ ચાલે તેમ નથી. માનવી જીવનના અટપટા માર્ગને વટાવવા સાધનરૂપે એ "મોટો જ્ઞાનદીપ" ગણાય છે.

ઐતિહાસિક પુરૂષોના દેહ વિષ્ણુમાન નથી. તોપણ તેમનાં દિવ્યકૃત્યોનો ઇતિહાસ તેમની અમર કાચારૂપે ઓળખાય છે. એ ઐતિહાસિક અમરકાવાના પ્રચલ મીનારા ચણાયા છે અને તેના હિપ્ત દિવ્ય પ્રકાશ આપી રહેલા એ અમર આત્માઓ વિરાજી રહેલા છે. તેમની મગલમય જ્યોતિરૂપ ઇતિહાસ મનુષ્યના અંધકારમય જીવનને પ્રકાશ આપી રહ્યો છે. અને જીવનના આયુષ્ય સુધી પહોંચે તેટલો તેમનો દીર્ઘપ્રકાશ મેળવી મકાષ તેમ છે.

હરકોઈ સમાજ યા રાષ્ટ્રને તેનો માર્ગદર્શક ઇતિહાસ જાણવાની જરૂર રહે છે. અથવા વિશુદ્ધ ઇતિહાસના પીડાજળની આવશ્યકતા ગણાય છે જે સમાજ અથવા રાષ્ટ્રને તેના જૂતકાળના પીર પુરૂષોનો ઇતિહાસ

મળતો નથી તેની પ્રગતી અને વિકાસના માર્ગો અંધકારમય બાસે છે અને તેમાથી પસાર થવા આડા રસ્તાઓના કટકમય માર્ગોમા અથડાવુ પડે છે ઐતિહાસિક સત્યો અને તેની વીર-વિભૂતિઓ કેમ જૂલી શકાય!! નવા રાષ્ટ્રીય ભાવના ધડવી હોય! સમાજનું મગકન કરવુ હોય! સામાન્ય નીતિ-ધર્મના તરવો વ્યાપક બનાવવા હોય! ત્યા વીર-વિભૂતિઓના જીવનો કેમ જૂલાય!! રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોના ઇતિહાસ જાણવાની જરૂર છે તે કરતા ય વધારે જરૂર વીર-વિભૂતિઓના પૂજનની છે વીર પૂજના પ્રકાર મનુષ્યના અંત કરણમા વીરતા બધાં અવનવાભાવો પેદા કરી શકે છે

પૂર્ણ અવતાર-અર્ધાદિત અવતાર-અશાવતાર-કલાવતાર-આવેશાવતાર અને ત્રિભૂતિ તરીકે મનાતી વ્યક્તિઓનો તેમની વીરતાની ઉત્તરોત્તર ઉત્તમતા સમજવાનો એ ક્રમ ગણાય છે તેમના ઇતિહાસો જાણવાથી તેમનામા રહેલા ગુણો અને ઉચ્ચભાવો પેદા થાય છે અને તેમની પૂજથી પેદા થએલા ગુણો અને ભાવો સ્થિર થઈ શકે છે તે માટે ઇતિહાસ જાણવાની આવશ્યકતા અને વીરપૂજની મહત્તા પ્રચલીત છે આ વાત ફરીથી કોઈ રૂપકમા ધટાવીએ તો વધારે સ્પષ્ટ થાય તેમ છે

ધારો કે કોઈ અમાગ મહાસાગર ઉજળી રહ્યો છે ચોતરફ ખીલામણો અંધકાર વ્યાપી રહ્યો છે તેમાથી પસાર થવાનો રસ્તો જણાતો નથી તેવી સ્થિતિમા નાવ હકારવાતું હોય! નૌકા ભાગી નાખનારી ભારે ખડકોનો ભય હોય! ભયકર મગરો ડાકા ફાડી મળી જવા તૈયાર હોય! અપણ માછલા ચાવી ખાવા તૈયાગ હોય! એવી દશામા નૌકા પેલી પાર ઉતારવી હોય! તો તેને પુરતા પ્રકાશની ખાસ જરૂર કેમ ન ગણાય??

મનુષ્યને તેની જીવનનૌકા ચનાવવા માટે પણ તેમજ છે સસાગનો વ્યવહાર મહાસાગર સમાન લાગે છે તેની આમખાસ ઉભેલા કઈક જીવનો પવનના વાવાઝોડા જેવા હોય છે અનુભવના અભાવરૂપી ભારે અંધકાર ઓનાએલો હોય છે સૂર્યચરના પ્રગટ તેના મનશ્ચક્તુને પ્રકાશ આપવા સમર્થ થતા નથી સ્થૂલ હોકાયત્ર પણ ત્યા કામ લાગતો નથી નીતિ-પ્રમાણિતતા અને વીરતાનો મહામાર્ગ તેને નજરે પડતો નથી સ્વાર્થ-એકધ, પેટા જીવનો ખડકારૂપે તૈયાર હોય છે તેમના સાથેની અથડામણો પળનારમા જીવનરૂપી નૌકાને ટીચી નાખે તેવી હોય છે ઉપનિશ્ચાનિ અને અપણતાથી હાજતો વૃક્ષ ધરવા તૈયાગ રહેતા કઈક જીવનો માછલાને પેઠે ચાની ખારા તૈયાગ હોય છે એવા વિચિત્ર જીવનોથી ભરેલી અમાર સાગરની વિચિત્ર નહરીઓ ધપપડો મારતી, ઉચનાવી પાડવા તૈયાર હોય છે, સત્તા અને શ્રીમતાઈના

આવેશવાળાં જીવનો ભવંકર મગરરૂપે ઝાકાં ફાડી ગળી જવા તૈયાર હોય છે. જોવી સ્થિતિમાં જીવનરૂપી હોડી હંકારવા માર્ગદર્શક દીપ સ્તંભો યાને દીવાદાંડીઓની જરૂર પડે છે.

ક્યા એ, વારૂ દીપસ્તંભો !

એ દીપસ્તંભો સતપુરુષોના ઇતિહાસો ગણાય છે. એ દીવાદાંડીઓ મહાત્માઓનાં ચરિત્રો ગણાય છે. એ માર્ગદર્શક દીપકો મહાપુરુષોના જીવન પરિચય ગણાય છે. તેમનાં જીવન ચરિત્રોમાં તેમની પવિત્ર કથાઓમાં ! તેમનાં ઐતિહાસિક સત્યોમાં ઉચ્ચ ગુણો ! ઉદારભાવો ! અને વિશ્વકલ્યાણની કૃતિઓ હોય છે. માનવ જીવનને વેગ આપે છે. અંધકારમય માર્ગને પ્રકાશિત બનાવે છે. આસપાસ ખડાં રહેલાં અટપટાં જીવનોને સ્પષ્ટ જોણખાવી શકે છે. સ્વાર્થાં એકલપેટાં જીવનોને પરખાવી શકે છે. અને જીવનની નૌકા પેલી પાર પહોચાડવા સહાયતા અને આશ્વાસન આપતા રહે છે. ખરે ! એવા દીપસ્તંભોની સહાયતા કોણ ન લઈ શકે ! એવા ઇતિહાસો આદરને પાત્ર કેમ ન ગણાય ! !

ઐતિહાસિક મહાત્માઓનાં લક્ષણ !

એ જીવનોની અખંડ જ્યોત પ્રદીપ્ત રાખનારા ! અનેક જીવનોમાં પ્રકાશ ફેંકનારા ! ઉત્સાહ, ધીરજ, આનંદ, સ્વયમ્પ્રકાશ, જ્ઞાન, વિદ્યાન અને પરાંપકારમાં તત્પર રહેનારા મહાન્ પુરુષો કે મહાત્માઓ ગણાયા છે. તેમનાં અનેક પવિત્ર લક્ષણોથી કિલ્લબટ જીવનો કૃતાર્થ થાય છે. તેમના ઇતિહાસો વિશ્વવ્યાપી હોય છે. તેમની ભાષા, રહેણી કરણી અને ઉદાર વિચાર, વ્યક્તિત્ત માત્રને સ્પૃહણીય હોય છે. પૂર્ણદેશને પામેલા અવતારી પુરુષો દિગંતવ્યાપી કાર્તિને વરે છે. તેમનાં સ્મારકો સ્થપાય છે. તેમની પ્રતિકૃતિઓ (જીખીઓ-મૂર્તિઓ) હૃદયમાં સ્થપાય છે. તેમનાં એવાં સ્મારકોનું મંદિરોમાં પૂજન-અર્ચન થાય છે. એવા મહાત્માઓ ભારતવર્ષમાં અનેક યર્ષ ગયા છે.

ઉપનિષદો અને સાંત્રોમાં તેમનાં લક્ષણ મુકનકદે વર્ણવ્યાં છે. કહે છે કે-એ સ્વભાવે શાંત હોય છે. ઉદાર-વિશ્વવ્યાપી કલ્યાણના વિચારો સેવે છે. લોકહિતના મહામંત્ર જપતા ગહે છે. વર્મનક્ષત્રુની પેઠે મર્વ સામાન્ય દ્રષ્ટિએ દુનિયાનું કલ્યાણ સાધવામાં તત્પર રહે છે. શીલ-સત્ય અને અહિંસા તત્વના આધાર પર તેમના વિજય વિરાજે છે. મુદ્દો એલનારા એવીશ લક્ષતા શત્રુનું લક્ષુ ચાહતા હોય છે. તેના કલ્યાણ માટે પ્રાર્થતા રહે છે. તેમની ઉન્નતિ શત્રુ વ્યાપિ ઉન્નતિ રૂપે હોય છે.

હારે અનુભવી રાજ્ય ભતૂદરી તેમના કાવ્યમાં મહાત્માઓનાં લક્ષણોની રૂપરેષા દોરી ખતાવે છે—“આકૃતના પ્રસંગે ધીરજ, ઉન્નતિના સમયે ખામોશી, સભા પ્રસંગે પ્રતિભા ની સમાનતા, નિઃસ્પૃહપણે લાપણુ શૈલી, ધર્મયુદ્ધ કરવામાં તત્પરતા, ધીરતા ભર્યા પરાક્રમેની પ્રત્યક્ષતા, કીર્તિને હારે સંચય, દ્રવ્ય સંપતિની તુચ્છતા. પૂર્વજોનાં ચરિત્રો પરશ્રદ્ધા. આવા સ્વાભાવિક ગુણો તેમના જન્મ સાથે પ્રગટ થતા રહે છે.

એ વિષે પાશ્ચિમાત્યોના મતો !

ભૂતકાળમાં એવા અનેક મહાન પુરૂષો-મહાત્માઓ થઈ ગયા ! એ નિસ્વાર્થો મહાત્માઓએ દુનિયા પર હારે ઉપકાર કર્યા ! તેમની ઉન્નવળ કીર્તિનાં જ્યોતિ અત્યારે પણ સળગતાં છે. ખીજા ધણા ઉપકારી પુરૂષો તરીકે ગણુતા હોય તો પણ તેમની તુલનામાં આવવા મુશ્કેલ છે. ખાઇ પી ભોગભોગવાને મસ્ત રહેનારા, શ્રીમતાઇના હુંપદમાં ફરનારા ! અને સત્તાના જ્વેરથી સમાજને કચડી નાખનારાઓનાં જીવન ઇતિહાસના પાને ક્યાંથી ચઢી શકે ! એવા ઇતિહાસો અને ઐતિહાસિક પુરૂષોય કંઈ ઝોછા થયા નથી. જેમણે ધર્મ-સંસ્કૃતિ-અને ભાવનાની પ્રતિમાઓનો ખંસ કરી દીધો છે. એવા પુરૂષો અધમ ઇતિહાસમાં લેખાય છે. તેમના ઇતિહાસો કંઈ દૃષ્ટિએ વાંચવા અગર વચાવવા તેનો પુરતો વિચાર કરવો ઘટે છે.

વાંચવા યોગ્ય ઇતિહાસ-મહાત્માઓનો હોઈ શકે ! દેવતાઓનો હોઈ શકે ! અવતારધારીઓનો હોઈ શકે ! ધીરપુરૂષોનો હોઈ શકે ! કે જે પરથી મનુષ્ય તેના જીવનની રૂપરેષા ઉન્નવળ દોરી શકે.

વિદ્વાન તત્ત્વજ્ઞ કાર્લોપ્લના નીચે મુજબ ઉદ્ગારો છે—“The Universal history, the history of what man has accomplis hed in this world, is the Bottom of the history of great man who have worked here. By reading it, we get some glimpses into the very marrow of world's history.

આશય એ છે કે મહાત્મા પુરૂષોના જીવનના ઇતિહાસમાં મનુષ્ય માત્રના ઇતિહાસની પ્રતિભા સમાએલી હોય છે. આ વાત વિશ્વના ઇતિહાસમાં રહેલી ગુપ્ત છે. કહેવાય છે કે-મહાજનોયેન ગતઃ સપન્યાઃ એ વાક્ય પણ ઉપરોક્ત ઉદ્ગારોને પુષ્ટિ આપે છે. સાર એ છે કે મહાન પુરૂષોના જીવનનું અનુકરણ કરેકે કરતા રહેવું.

પશ્ચિમવાસી-પોપ કવી તો એથીય આગળ વધીને કહે છે કે:—

“Know then thyself; presume not God to Scan.
the proper study of mankind is man!”

ભાવાર્થ એ છે કે—આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો! ઈશ્વરી જ્ઞાનની ગુંચવણમાં ન પડો! મનુષ્ય તરીકેનું ઉમદા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો! એજ મનુષ્ય તરીકેનો મહાન ગુણ ગણાય!!

આદર્શ પુરૂષ કેને કહેવો!

પ્રશ્ન એ થાય છે કે આદર્શ પુરૂષ અથવા ઐતિહાસિક પુરૂષ કેને કહી શકાય? અખિલ પૃથ્વીની સપાટી પર રાજસત્તા ગમવનાર શું આદર્શ પુરૂષ તરીકે મનાય? સોફોક્રેને દુઃખની ગર્ભમાં નાખી લાગે રમખાણ મચાવનાર શું આદર્શ મનુષ્ય ગણાય? સાત્ર પારગત જ્ઞાં સાંકડા વિચારવાળો શું સાચો વિદ્વાન લેખાશે? સંસાર જુદો સમજી જગલમાં લટકનાર અથવા શુદ્ધમાં કે એકાંતવાસ કરનાર શું યોગી ગણાય? ખરૂં જોતાં એવા પુરૂષ આદર્શ તરીકે ગણાતાજ નથી, ઇતિહાસ તેમને સંઘરવા ઇચ્છતો નથી. જગતના લક્ષા માટે પ્રયત્ન કરનારનેજ ઇતિહાસનું સ્થાન મળી શકે છે. એ વિષયમાં તત્વજ્ઞ પં. એમર્સન કહે છે:—

“The great man is he who in the midst of the crowd keeps with perfect sweetness the independence of solitude.”

ભાવાર્થ એ છે—કે જે વ્યક્તિ સર્વ સામાન્ય વ્યક્તિઓના સમાજમાં રહે છે. સ્વતંત્રતા અને એકાંત જીવનનું સ્વાસ્થ્ય પૂર્ણપણે અનુભવતો રહે છે. તેજ વ્યક્તિ “મહાત્મા” તરીકેની સન્માને પાત્ર થાય છે.

એવી વૃત્તિવાળા ભારતવર્ષમાં અનેક અર્ધમુનિઓ યજ્ઞ ગયા! રાજ્ય મહારાજ્યો અને સમ્રાટો યજ્ઞ ગયા! અને કર્તવ્યનિષ્ઠો બકતો પણ યજ્ઞ ગયા છે.

મહાત્મા પુરૂષોના જીવનમાં મોજશોખના વિચારો દેખાતા નથી. ભોગ વિલાસની વસ્તુઓથી અલગ રહે છે. એ સમગ્રી ઈશ્વરપ્રણિત વસ્તુઓ હોવાનું માને છે, પણ તેમના ઉપયોગમાં એ લેતા નથી. પોતાનું જીવન તો પરાંપકાર અર્થેજ ગાળતા હોય છે.

એ વિષયમાં ગ્લેડસ્ટન સાહેબ કહે છે—

“They are inspired with the Belief that life is a great and noble calling; not a mean and grovelling thing that we are to shaffle through as we can.”

આદર્શ પુરુષોના જીવનનો હેતુ સ્વાર્થત્યાગ અને પરોપકારમાં સમાજલો હોય છે ! તેમના ત્યાગનું પ્રદર્શન કદી કોઈ આગળ કરતા નથી. જગતમાં ત્યાગનો ડોકો વાગે એ ખીલકુલ પસંત હોતું નથી. સસાર સંબંધી સધળા વ્યવહારો તેમના અનાસક્તવૃત્તિથી ભરેલા હોય છે એ બાબતે એક અંગ્રેજ વિદ્વાન લખે છે કે—

The scorn delights and live laborious days, but not for riches and honours, place or power or even for such lame as grows on mortal soil. ”

ભાવાર્થ—એ આદર્શ પુરુષોને શ્રીમત થવાની મરજી હોતી નથી. તેમને માન સન્માનની અપેક્ષા હોતી નથી. ઉચ્ચપદ મેળવવાના વિચારો હોતા નથી. તેઓ હમેશા જીવનના આનંદો માટે તટસ્થ હોય છે આ નાશવત સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન થનારા હરકોઈ સુખો સંબંધી બાબતોમાં અથવા કીર્તિકારક વિષયોમાં તેઓ નિર્ગોહ હોવાનું કારણ એજ હોય છે ।

એ આદર્શ પુરુષોના ઇતિહાસ ક્યાં છે ?

એ મહાનુભાવ આદર્શ પુરુષોના ઇતિહાસ વિદ્યમાન હતા. તેમનાં સ્મારક સ્થાનો લખ્ય હતાં. તેમની કૃતિઓના વિવિધ અથો અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા. તેમનાં જ્ઞાન વિજ્ઞાન શિષ્યકળાના અથો તાદરશ હતા. વિવિધ-શાસ્ત્રીય અથો અને અને વિવિધ રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી ભર્યાં પુસ્તકો મોજુદ હતાં હતા એ કાળચક્રના પરિવર્તનોમાં સપડાયાં. વિદેશી સંસ્કૃતિઓના હુમલા જખ્ખર થવા લાગ્યા. એવું સાહિત્ય વિષયોઓને અસલ થઈ પડ્યું, તેના નાશના ઉપાયો આરભાયા ઐતિહાસિક સ્થળો, તીર્થો, આશ્રમો, દેવમંદિરો, શિષ્યમય ગુફાઓ જેવાં નામીયાં સ્થળો નષ્ટ થવા પામ્યાં અને હવું ન હવું કરવા ભારે પ્રયત્નો આરભાયા હતા.

એવા પ્રસંગે સાવચેતી !

જો કે એ પ્રસંગ ભારે ખીલામણો હતો. સત્તાઓ હસ્તગત કરાતી હતી તે સાથે સંસ્કૃતિના નાશ કરવાના ઇલાજો યોજવામા બાકી રહેતું નહોતું. તો પણ એ સમયના મંસ્કૃતી રક્ષક આર્ય વીરોએ અથોના સમુહને કોઈ સ્થળે પર્વતની ગુફાઓમાં તો કોઈ સ્થળે એવી એકાંત જગામાં રખાવવા સાવચેતી રાખવામાં આવી હતી. એ ખીલામણા પ્રસંગો હજારો

૧ આ વિષયને લગતો લેખ મરાઠીમાં “પુરુષાર્થ” નામે માસિકમાં છે. અને વર્ષ ૧૪ અંક ૧માં છે.

વર્ષોથી ઉપરાઉપરી ભારતવર્ષે ઉપર મુજરતા રહ્યા. પણ એવું સાહિત્ય તેમણી ખચવા પામેલું હજી મળી આવે છે

ક્યું એ વાડ એવું સાહિત્ય !

એવું સાહિત્ય પ્રાચીન કાળથી લાગે વિસ્તારવાળું છે કુકમા કહીએ તો શિષ્યશાસ્ત્ર (એન્જનિયરિંગ) પાર્થિવ ઇતિહાસ (જીયોગ્રાફી) પદાર્થવિજ્ઞાન અથવા વાસ્તવશાસ્ત્ર (ફીઝીકલ) તે પૈકી સેન્દ્રિય-નિરીક્ષીય-વૈજ્ઞાનિક માનવ-શાસ્ત્ર (એન્થ્રોપોલોજી) શારીરવિજ્ઞાન અને શારીર (ફીઝિયોલોજી એન્ડ એનોટોમી) અર્થશાસ્ત્ર (એકોનોમી) જીવીશાસ્ત્ર (બીઓલોજી) વાનસ્પતિક શાસ્ત્ર (બોટાની) ખગોળશાસ્ત્ર (એસ્ટ્રોનોમી) વગેરે છે તે પૈકી શિષ્યશાસ્ત્રના જ પ્રથે પર નજર ફેંકીએ તો તેની સાધારણ ગણતરી નીચે મુજબ છે

મત્સ્યપુરાણ પરથી સમજાય છે કે-પ્રાચીન કાળમા શિષ્યશાસ્ત્રના મન્થકારો અને શિક્ષા ગુરુઓ-ભૃગુ, અત્રિ, વસિષ્ઠ, વિશ્વકર્મા, મય, નારદ અમ્નિજીત વિશાલાક્ષ, પુરંદર ઘલા, કુમાર, નદશી, શૌનક ગર્ગ વાસુદેવ, અનિરૂદ્ધ, શુક અને બૃહસ્પતિ જેવા લાગે વિદ્વાનો હતા તેમણે અઠાર શિષ્યસંહિતાઓની રચના કરી છે તેમા હાલમા વિલમ્બન મંદિતાઓ ચાર જાહેરમા છે બાકીની સંહિતાઓ હજી પ્રસિદ્ધિમા આવેલી જણાતી નથી

પેશ્વાઈના અળ મુધી એ ચાર સંહિતાઓના અભ્યાસ કરનારા શિષ્યો હતા તેમના પ્રમિદ્ધ કામો પગથી જલ્દાઈ આવે છે નાગમણ્ય શરજી નામના કારીગરે નાશિક ક્ષેત્રમા બાધેલુ મહાદેનુ મદિર વરપમહિના મુજબ છે ચદ્રચૂડ નામના ઠાગીગરે બાધેલુ મુંદર નારાયણુનુ મદિર ભૃગુસંહિતા મુજબ છે અને એટેકર નામે કારીગરે બાધેલુ કાળારામનુ મદિર મયસંહિતા મુજબ હોવાનુ પ્રસિદ્ધ છે

શિષ્યશાસ્ત્રમા વર્ણવેલી અને પ્રયોગમા મૂકી રાખ તેવી વિદ્યાઓ અનંત છે અને કળાઓ અપાર છે તે પૈકી વર્ગીકરણની દષ્ટિએ વિદ્યાઓ ખત્રીસ છે અને કળાઓ ચોસઠ છે

ધૃતીશાસ્ત્રમાં-વૃક્ષવિદ્યા-પદ્મવિદ્યા-અને મનુષ્ય વિદ્યા વિગેરેનો સમાસ થાય છે જલશાસ્ત્રમાં-સસેચનવિદ્યા-મંદર્ણવિદ્યા અને રતલનવિદ્યા વિગેરેનો સમાસ છે ખનિશાસ્ત્રમાં-દ્રાવિદ્યા-ભસ્મીકરણવિદ્યા સકરવિદ્યા-અને પ્રથકરણ વિદ્યાનો

મમામ ચએલો છે

નૌકાશાસ્ત્રમાં-તરીવિદ્યા-નૌવિદ્યા-અને નવકાવિદ્યા વિગેરે વિદ્યાઓ છે રથશાસ્ત્રમાં-અશ્વવિદ્યા-પથવિદ્યા-ધગપથવિદ્યા-અને સેતુવિદ્યા વગેરે વિદ્યા-

ઓનો સમાસ ચએલો છે

અગ્નિયાનગામ્નમાં—શકુતવિદ્યા—વિમાનવિદ્યા—સ્વયંઉડ્ધાનવિદ્યા વગેરે સમાસ
થએ ની છે

વેશ્મશાસ્ત્રમાં—નાસોવિદ્યા—કૃદ્ધીવિદ્યા—મદિગવિદ્યા—અને પ્રાસાદવિદ્યા વગેરે છે
પ્રકારશાસ્ત્રમાં—દુર્ગવિદ્યા—કૂટવિદ્યા—આકરવિદ્યા—અને મુદ્ધવિદ્યા વગેરેના
મમાવેશ થએયો છે

નગરરચનાશાસ્ત્રમાં—આપલુવિદ્યા—ગજગૃહવિદ્યા મર્મજનવાસવિદ્યા નોપનન
વિદ્યા—દેવાનયવિદ્યા—વગેરે છે

એ પ્રમાણે બિન બિન વિષયોને લગતી વિદ્યાઓના તર્કે તર્કેના
અથો પૂર્વે નિર્માણ થએના ■ દાખના તરીકે—

વિમાનગામ્નમાં—અગ્નિનાન—વિમાન ચ દ્રિકા—યોમયાનતત્ર—પત્રકલ્પ
—યાતળિન્દુ—ખેટયાન પ્રદીપકમૂ—ઓમયાનાર્કપ્રકાશ—વૈમાનિકપ્રકરણુ વગેરે
યત્રગાસ્ત્રને લગના—યત્રાર્ણવ—યત્રચિંતામણી—યત્રમર્મસ્વ—યત્રાધિકાર
—મૂર્ધસિદ્ધાત—સિદ્ધાત શિરોમણિ વગેરે—

અનિગામ્ન માટે—રત્નપરીક્ષા—યોદ્ધાર્ણવ—ધાતુકયા—યોદ્ધપ્રદીપ
મદ્દાવજ્જ—લૈરવતત્ર—પાષાણુ વિચાર વગેરે અથો રચાએના છે

કામશાસ્ત્રને લગતા—નદીશ—કામદહી—વાત્સ્યાયન અને ઉદ્દાલકી જેવા
અથો રચાયા છે

એવી રીતે અને શાસ્ત્રોને લગતા પુસ્તકો અન્યો નિર્માણ થયા હતા
એ અથો પૈકી કેટલાક વડોદરા સસ્કૃત અધ્યાનયમા છે મ્દૈસુરની સસ્કૃત
લાયબ્રેરીમા છે, પુનામા ભાડારકરના પ્રાચ્ય વિદ્યાસંશોધન મદિરમા છે
તત્તવરમા સરસ્વતિમદિર લાયબ્રેરીમા છે પુનામા બલ્લવૃત્તપુસ્તક મમ્દમા
છે અને ત્રિવૃન્દ્રમમા પ્રાચ્ય સસ્કૃત લાયબ્રેરીમા છે તથા પડિત ત્રિજ્ઞયગાધવ
રાવમાહેબ વએના પુસ્તકાલયોમાથી મળી આવે છે આ સધળા અથો હજુ
સંશોધન વિનાના પડેના છે અને એ ઉપરાતનુ વિશાળ સાહિત્ય
અદશ્ય થયુ છે

હિન્દ અને દુનિયાની સપાળી ૫૦ વસેના બિન બિન દેશો—ખડોમા
આર્યસંસ્કૃતિના અસ્થોષો જલ્ધાર્થ આવે છે તે કળામય અને સશાસ્ત્ર કારી
ગરીના છે જે શાસ્ત્રીય અથોનો ટેકા ન હોય અને મન મ્દિપત કાવે તેમ
રચના કરી હોય તો ભારે વિસ્તારવાળા અને હજારો વર્ષોની ફેરફારીના
કામો ટપી શકે નહોત

૧ નોટ આ વિષયને લગતો લેખ મરાઠીમા “વિજ્ઞાનબોધ” નામે અથમા
પ્રગટ થયો છે

૪. સ પૂર્વે ૪૧૦માં ડંબોકેટીસને પરમાણુવાદ શરૂ કર્યો
- " " " ૪૮૪ માં ઇથિલસે કર્ણારસવાળું નાટક લખ્યું તે માટે તેને પહેલા નગરનું ઈનામ મળ્યું હતું
- " " " ૫૨૭ માં હોમરની કવિતાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો
- " " " ૫૮૨ માં પૃથ્વી ગોલ હોવાનું લોકોમાં ચાલુ વખતે
- " " " ૫૮૫ માં ઓકિલ્યોતિષીઓ તા ૨૫, મે"નું મહત્ત્વ પહેલવહેલું વર્તવામાં સમ્રાજ્ય નિવડ્યા
- " " " ૬૧૧ માં ઓક લોકોને નકશા બનાવવાની ક્રિયા સાધ્ય થઈ
- " " " ૭૦૦ માં 'નિનવી' શહેરમાં ઇટે ૫૨ કોતરેલા-નખેલા પુસ્તકોની એક ગ્રંથશાળા હતી.
- " " " ૯૦૦ માં ફિનિશિયન લોકો વર્ષુમાલા-અક્ષરમાલાનો લખવા બોલવામાં ઉપયોગ કરતા હતા
- " " " ૧૦૦૦ માં ફિનિશિયન લોકો સિંધુ નદીમાં યર્ષ જલપર્ષ્ટન કરતા

અને સોનુ-ચદન જેવી કિંમતી વસ્તુઓ તેમના દેશમાં વહાણોના સાધનોથી લઈ જતા આદ્રમાન સાથે સૌરમાનનો મેળ બેસાડના દરેક ત્રણ વર્ષે અધિક માસ ગણવાની રીત હિંદના આર્યો પાસેથી શીખ્યા હતા

૪. સ પૂર્વે ૧૧૨૦ માં ચિના લોકોમાં શુદ્ધિબળ (શુદ્ધબળ)નો ખેવ શરૂ થયો. ચિનાઓના લેખ પરથી જણાય છે કે તેમની એ માહિતી પૂર્વે એક હજાર વર્ષ પહેલાથી હિંદવાસીઓ એ ખેવવાનું જાણતા હતા
- " " " ૧૫૦૦માં મહાજો ઝાયાને લીધે યર્ષ શકે છે તેવી હકીકત હિંદ સિવાયના દેશમાં પ્રસરી હતી અને ગણીત ધણા પ્રાચીનકાળથી હિંદુઓ જાણતા હોવાનું જાહેર થયું હતું
- " " " ૧૬૦૦માં કાચના વાસણો ઈજિપ્ત દેશમાં તૈયાર થવા લાગ્યા
- " " " ૧૭૦૦ માં ધાતુના નાણાંનું મહત્ત્વ ચીનમાં હતું
- " " " ૨૨૦૦ માં ચિનિ પડિતોને સૂર્ય મહત્ત્વ નર્તવાની ક્રિયા આવડી હતી અને અગાઉથી મહત્ત્વ નહીં કરવા લાગ્યા
- " " " ૨૪૦૦ માં ચીનમાં વજન અને માપથી વ્યવહાર શરૂ હતો.
- " " " ૨૭૦૦ માં ચીન દેશમાં રેશમ કાતવાનો અને વણવાનો શોધ થયો અને રેશમી વસ્ત્રો વણવાની કળા શરૂ થઈ
- " " " ૪૬૦૦ માં ઈજિપ્તમાં વિશાળ મીનારાઓ ચણાયા હતા.

૪. સ. પૂર્વે ૫૦૦૦ માં મહોની ગતિનો-શીઘ-માંલ-અતિચાર-વગેરે શોધ
લાગી ગયો હતો. ।

” ” ” ૬૦૦૦ માં લેખનકળા-રાજના સિક્કા-ચિહ્નપત્રી મુદ્રાઓ-મંત્રી
મુદ્રાઓ-ખાનગી કામની મુદ્રાઓ-કિનાલના અધિકારીઓની
મુદ્રાઓ-ઉત્સવ ચલાવનારાઓની મુદ્રાઓ યાને પટા-ખક્કલ-
આદિ ખાસ સાધનો-નિશાનો દેખાઈ આવતાં હતાં.

એ પ્રમાણે લિખ લિન્ન દેગોર્માં-રાષ્ટ્રોમાં અને સમાજમાં વિદ્યાઓ-
હુન્નરકળાઓ અને જ્ઞાન વિજ્ઞાનના શોધો લાગી ગયા હતા. એ પહેલાં
ધણા મોટા દીર્ઘકાળ પૂર્વે અને કેટલાંય હજારો વર્ષો પૂર્વે હિન્દુસ્થાનમાં-
વિદ્યા-કળા-જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો પ્રચાર હતો. ખેતીવાડીની ક્રિયા-લોખંડો હળધો
ખેડવાનું કામ-સોનાચાંદી આદિ ધાતુઓનું યાને ખનીજ પદાર્થોનું સંગોધન
વગેરે સુંદર રીતે કરી શકતા. બહાદુરો બખતરો ધારણ કરતા, રાજ્ય-
અર્થો પાસે રાખતા, સુતારી, સોનારી, લુહારી, શીવણ આદિ કામો થતાં
એમ સઘળી ક્રિયાઓ હિંદમાં પ્રચલિત હતી. પાછળ પૂ. ૧૦માં જણાવેલાં
ચિહ્ન આદિ શાસ્ત્રો હયાતિમાં હતાં અને તેનો પ્રચારમાં વિદેશોમાં થએલો
એ આ લેખથી સહજ સમજી શકાય તેમ છે,

જ્યારે પશ્ચિમ વાસીઓની શોધને અંતે મળી આવતા ઇતિહાસના
સાલવારના આંકડાઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે હિંદમાં મંસ્કૃતિ દીર્ઘસમયથી
છે. તે પછી તેના શિલાલેખો-તામ્રપત્રો-સિલ્લ સિક્કા વગેરે ઇસ્વી-સંવત
અને શકના હિસાબમાં દ્યાંથી આવી શકે ! તેમાં લખેલાં ગતકલીનાં વર્ષો
શા માટે ન કબુલ રાખી શકાય !

બ્રહ્મક્ષેત્રનો શિલાલેખ !

દાખલા તરીકે બ્રહ્મક્ષેત્રનો (ખેડબ્રહ્માનો) અદિતિવાવેનો શિલાલેખ
પ્રાચીન છે કે અર્વાચીન છે ? તેનો ખુલાસો ઉપરોક્ત ધોરણે થઈ શકે તેમ
છે. શિલાલેખને છેક નિચે સંવત ૧૨૫૬ લખ્યો છે અને તેનો ખુલાસો
યાને સ્પષ્ટીકરણ લેખમાં એના મંસ્કૃત શ્લોકમાં કરેલું છે. શ્લોકમાં જણાવે
છે કે—
वट्पंचाशत् वर्षाणि रवयः क्षतक्षयव्या । कर्णौगम्यमानेवै सूर्यवापीसमुद्भृता ॥
આમ સંવતની સ્પષ્ટતા જણાવી છે. કલીયુગનાં વર્ષ ૧૨૫૬ વિત્યાં તે પ્રસંગે
એ વાવ ખોદાવેલી એવો અર્થ નિકળે છે. અને એ જો વાત માનવામાં
આવે તો આજસુધીમાં એ વાવ ખોદાવે ૩૭૮૨ વર્ષ થવા જાય છે. અને
એટલાં વર્ષ થતાં હોય તો તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું ન જણાય. કારણ કે ઇસ્વી-

સત પૂર્વે લેખન-વાંચન-શિક્ષણ અને સ્મારક સ્થાપનાની રીત હતી. તેથી એ માન્યતા ખોટી ડરતી નથી. હુજરકળાના અને વિદ્યાનના ઉચ્ચશિખરે ચઢેલા ત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વેના કાળમાં એ લેખ સ્થપાવો હોય તો તેમાં કશું નવાઈ જોવું ન ગણાય !!

લેખમાંની લીપી એ કાળમાં નહોતી એમ પણ શી રીતે કહી શકાય !! અથવા એવી લીપી સાતસો વર્ષ પહેલાં હતી તેના દાખલા પણ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટીએ મેળવવાની તેટલીજ આવશ્યકતા ગણાય ! જો એ સાતસો વર્ષ પહેલાની લીપી હોવાનું કહાય તો એવી લીપી ત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વે નહોં હશે એમ પણ શી રીતે કહી શકાય ! ખરૂં જોતાં લેખની સંસ્કૃતિ-લેખ માહેતા વંશો અને તેના સ્થાપકોનો ઇતિહાસ એ સમયનો હોવાનું સમગ્રજ્ઞ છે.

લીપીના અભ્યાસની દ્રષ્ટીએ પણ એ લીપી અંગ્રેજી લીપીની પૂર્વેની હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. હમણાંજ “ નાગરી લીપીનો પ્રવાસ ” એવા મથાળા હેઠળ પુસ્તકાર્થમાં વિદ્વાતાપૂર્ણ અને સાધારણ પ્રગટ થયો છે. તેમાં નાગરી લીપીના સ્વર-વ્યંજનોનાં વિકૃત રૂપાંતરો યદ્ય અંગ્રેજી-ઉર્દૂ વગેરે લીપીઓની ઉત્પત્તિ થવાનું સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યું છે. અને એ અસહી નાગરી લીપીના મૂળ આકૃતિવાળા અક્ષરોમાંથી અંગ્રેજી લીપીનાં તથા ઉર્દૂ અક્ષરોનાં રૂપો પ્રગટ થતાં બતાવી આપ્યાં છે. જ્યારે અત્યારે લખાતી નાગરી લીપીના અક્ષરોમાં અને એ પ્રાચીન નાગરી અક્ષરોમાં મોટો તફાવત છે. એ પ્રાચીન અક્ષરોનાં નમુના ધ્રુવક્ષેત્રના શિલાલેખમાં મળી આવે છે તેથી તેની લીપીના અક્ષરોપરથી લેટીન-અંગ્રેજી અને ઉર્દૂની ઉત્પત્તિ ગણાય છે. તે ઇસ્વીસન પૂર્વેની એ અક્ષરોવાળી લીપી હોવાથી એ લેખ ત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વેનો હોવો ધટે છે.

સંવત ૧૨૫૬ની સાલના અરસામાં તો ખેડ ઉજ્જડ થયાનું જણાય છે. નેગર કુટુંબી આવેલા પરમાર રાજા હરબલ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં સંવત ૧૦૮૦માં આવે છે. અને સીતાકુડમાં સ્નાન કરતાં ભારે લઠાઈ જાએ છે. એજ અરસામાં મુસલમાન બાદશાહ મહમદ ગીઝનવી ગુજરાતપર ચડાઈ કરે છે અને ગુજરાતનાં નામીયાં સ્થળોનો ધ્વંસ થાય છે. તેમાં બ્રહ્મક્ષેત્ર પણ સપાટામાં આવી જાય છે. અને ૧૩૩૩ વર્ષ ઉજ્જડ રહે છે. તેમાં અદિતિ વાવ ખોદાવવાનું અને શિલાલેખ સ્થાપવાનું ક્યાંથી બની શક્યું હશે !! એ પણ વિચારવા જોવી વાત છે. અને એ વાતપર લક્ષ્ય અપાય તો શિલાલેખના સવતનાં વર્ષ ૧૨૫૬માં નહોં પણ ગતકલો ૧૨૫૬માં સ્થપાએલો હોય ! તેમાં ઘંઝા તે સ્થાન રહેલું નથી.

પ્રાચીનકાળનાં વર્ષોની ગણતરીની પદ્ધતિ

મહારાજ યુધિષ્ઠીરના રાજ્યારોહણ પછી યુધિષ્ઠીરના શકની શરૂઆત થઈ એ ગણતરી "ગતકલિ:" ના નામે ઓળખાવવા માંડી. યુધિષ્ઠીરશકની એક-દસ-સોની ગણનાની પ્રથા નથી. એવી ગણતરીની પ્રથા વિક્રમ સંવતથી, શાહીવાહનનાશકથી અને યેધુનાસનથી શરૂ થઈ છે. પાછલો કાળ તણુ હનર વર્ષો જેટલો ગતકલિ: "ના નામથીજ વર્ષોની ગણતરીથી ગણાતો આવ્યો છે. પચાગોમાં પણ એવી પ્રથા ચાલુ રહેલી દેખાય છે. જ્યોતિષના સિદ્ધાંત મથોમાં પણ યુગોની ગણના આપી છે. હરકોઈ સાલનુ પચાગ હોય પણ તેમાં પ્રસ્તાવનામાં ગતકલિ, શેપકલિ: અને ચાલુ સંવત-શક અને ઇસ્વીસનના વર્ષ સામેલ રાખે છે. તે પરથી મંવત શક કે ઇસ્વીસન પહેલાની પ્રથા વર્ષો સમજવાની ગતકલિવર્ષથી ઓળખાતી આવી છે. તે પરથી સદર શિક્ષાલેખમાં ગતકલિ અમુકના સવતમાં એટલે કે વર્ષમાં અમુક કામ કર્યું તેના અર્થ વિક્રમ સવતમાજ થયું હશે એમ કેવી રીતે મનાય !!

હિન્દના પ્રાચીન ઇતિહાસ વિશે શંકા.

આ વિષયમાં રાજસ્થાનના ઇતિહાસની "મહોદય ટ્રાંડ" પ્રણીત જૂમિકા વાચવાની જરૂર છે. કહે છે કે-ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ સર્વાંગ પૂર્ણ પ્રાપ્ત નહી થવાથી યૂરોપમાં અત્યંત નિરાશા પ્રસરી હતી. સૌથી પ્રથમ બ્યારે શરૂ વિલિયમ જેન્સે સસ્કૃત સાહિત્યની મહાખાણના પડ ઉકેલવા માંડ્યા । ત્યારે ભારતવર્ષનો ધણો ઇતિહાસ પ્રાપ્ત થશે એવી આશા રાખવામાં આવી હતી । પરંતુ અઘાપિ એ આશા પૂર્ણ ન થતાં તેનું સ્થાન નિરાશાએ લીધું છે ! અને ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ શોધવામાં વિદ્વાનોમાં ઉત્સાહને લીધે ઉદ્દાસીનતા જણાઈ છે. ધણા લોકો હઠતા પૂરક માને છે કે-ભારતવર્ષનો ભાતીય ઇતિહાસ છેજ નહીં પરંતુ અમે એ માન્યતાની વિરૂદ્ધમાં એક ફેંચ વિદ્વાનના શબ્દો મૂકીશું

કેવા એ શબ્દો છે ! !

તે ચાતુર્ય પૂરક પ્રશ્ન કરે છે કે—"ભારતવર્ષમાં ઇતિહાસ નથી તો પછી હિન્દુઓનો પ્રાચીન ઇતિહાસ લખવાને માટે 'અશુલકજલે' સામગ્રી ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી હતી ?

વળી મહાસય વિહ્મને કાસ્મીરના રાજતરંગીણી નામના ઇતિહાસનો અનુવાદ કરીને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અધિકારી આપી દીધો છે.

રાજતરંગીણી વાચનાથી સિદ્ધ થાય છે કે-નિયમનુકૂળ ઇતિહાસ લખવાની પરીપાટી હિન્દુસ્થાનમાં નહોતી એમ કહી નથી.

ભારત વર્ષમા ઠાઈ સમયે વર્તમાન સમય કરતા પશુ અધિક ઐતિહાસિક પુસ્તકો પ્રાપ્ત થતા હતા એ વાતના અનેક સંતોષદાયક પ્રમાણો ઉપનબ્ધ થાય છે જે વિશેષ પ્રયત્ન કરવામા આવે તો અધિક ઇતિહાસની સામગ્રી મળવાનો સંભવ છે x x x (૨૧૦ પૃ ૭૧૦ ૧ પૃ ૩૩)

નિમમબ્દ અને વાસ્તવિક ઐતિહાસિક લેખોનો અનાવ હોવા જતાં પશુ ખીજા કેટલાય દેશોપ્રથો એવા છે (અને કહી શકાય છે કે આવા પ્રથો પુષ્કળ છે) કે જે નો કોઈ ચતુર અને દૃઢ પ્રતિષ્ઠ ઇતિહાસ સરોધકના હાથમાં પડે તો ભાગ્ય વર્ષના ઇતિહાસ માટે કંઈ ઘોડી સામગ્રી એકત્રિક થાય નહીં ! !

એ પ્રથોમા સૌથી પ્રથમ પુરાણ અને રાગ્નઓના વચરવર્ણન છે કે જે ધાર્મિક કથાઓ રૂપકો અને અસંભવ વૃત્તાવો સાથે મળી જવાથી ત્રાય અસ્પષ્ટ થઈ ગયા છે તથાપી તેમા પુષ્કળ સત્ય વાતો એવી છે કે-જે ઇતિહાસ વેત્તાને તેની ઐતિહાસિક શોધમા માર્ગદર્શક તરીકે ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે x x x (ટા૦ ૨૧૦ પૃ ૫૦ ૩૫)

ભારતવર્ષના બુદ્ધ સમયી કાન્યો એ ઇતિહાસનું ખીજુ સાધન છે x x x x ભદ્ર કવિઓના મખ્ય પ્રથોદ્વારા સત્યધટના, ધાર્મિક વિચાર, તથા રીતીરીરાજ સમયી અનેક મહત્વની નાતો પ્રાપ્ત થાય છે જેમાની કેટલીય પક્ષપાત વિના લખવામા આવે-ની હોવાથી એવી છે કે-તેની સત્યતા વિશે એણે સંદેહ રહે છે x x x (૫ ૩૧)

ખીજા એક પ્રકારનું ઐતિહાસિક વૃત્તાત મદિરોના જ્ઞાન, બેટ તથા તેમના છુદ્દોદ્વાર સમયી લેખોમાથી પ્રાપ્ત થાય છે આ લેખોને બ્રાહ્મણો લખી રાખે છે તેમા પ્રમગ્નશાત ઇતિહાસ અને વચાવળીઓનું વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે. તીર્થ અને ધર્મસ્થાનોમા, "માહાત્મ્ય" સમયી પુસ્તકોમા, ધર્મ-ક્રિયાઓ, શાસ્ત્રવિધાનો તથા સ્થાનિક રીતરીરાજને અને ધર્મની સાથે સખધ ધરાવતી ધટનાઓ સંકલીત હોય છે

જૈન ધર્મના વિવાદ પ્રથોમાથી પશુ પુ કળ ઐતિહાસિક વાતો પ્રાપ્ત થાય છે આ વાતો વિશેષત ગુજરાત અને નહેરવાલાના સંધિની અને ચાનુક્ય વચના સમયની છે જૈનોના પુસ્તકો જે નિચારપૂર્વક નક્ષ દર્ષ વાચનામા આવે તો હિન્દુઓના ઇતિહાસની ધણીનુગી પૂર્ણ થઈ શકે ! x x x (૫ ૩૭)

લિખ લેખો અર્થાત્ ઐતિહાસિક અને લૌગોલીક વૃત્તાત મિશ્રિત પુસ્તકો કે જેનું અસ્તિત્વ મને જ્ઞાન છે. રાસા અર્થાત્ રાગ્નઓના હોબબ્દ

વૃત્તાંતો કે જે મોટા પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. સ્થાનિક પુરાણો. ધર્મ સંબંધી લેખો, અને લોકપ્રચલિત દુહાઓ, અને એવાં અનેક સાધનો કે જેની સર્વતોભાવે સત્યતા વિશે થોડો જ સંદેહ છે. અર્થાત્ શિલાલેખો, સિક્કાઓ અને તામ્રપત્રો કે જેમાં અધિકારની સહુદો લખી હોય છે અને જે દ્વારા મુખ્ય મુખ્ય વાતો ઝળકે છે આ સર્વ કે જેનું વર્ણન મેં કર્યું છે. તે ઇતિહાસના લેખક માટે કંઈ ઓછી સામગ્રી નથી. x x x પૃ. ૩૭

જે સમયથી આ મનોહર (ભારત) દેશની સાથે મારો રાજકીય સંબંધ થયો. તે સમયથી તો હું તેના પ્રાચીન ઐતિહાસિક લેખોને એકત્રિત કરવાને અને શોધવાને પ્રવૃત્ત થયો હતો. આમ કરવામાં મારો હેતુ એ હતો કે જે જાતિનું વૃત્તાંત અઘાપી “યુરોપીયન લોકોને દિગ્વિતપણુ જ્ઞાત નથી તથા જેનો ઇંગ્લેન્ડની સાથેનો રાજકીય સંબંધ ઉભય પક્ષને લાભદાયક થાય તેવી રીતે વૃદ્ધિગત થતો મદને પ્રતીત થયો છે. તે જાતિ વિશે કંઈકે નામ પ્રાપ્ત કરવું. x x x

મેં મારા એ કાર્યનો પુરાણોમાં આપેલી પૂજનીય વચાવલીથી આરંભ કર્યો. પછી મહાભારત અને કાવ્યો તપાસી. x x x

ઉપરોક્ત વિચારો મહોદય-કર્નલટોડ સાહેબના છે. અથ લખ્યો એ અરસાના છે. ત્યાં પછી એ ગ્રથનો અંગ્રેજી પરથી દિંદીમાં અનુવાદ થયો છે. અને એ ઇતિહાસના મર્મગ્ર પડિત બળદેવ પ્રસાદે અનુવાદ કર્યો છે. અનુવાદ સંવત ૧૯૬૨માં થયો છે.

ટોડમહાશયની વિશિષ્ટતા !

મહોદય કર્નલટોડ સાહેબ અને ઇતિહાસ સંશોધક યુરોપિયન પડિતોમાં મોટો તફાવત જણાઈ આવે છે. મ. ટોડસાહેબ સંશોધક દ્રષ્ટિએ ઇતિહાસ લખે છે તેમાં શ્રદ્ધાની સાથે ચિકિત્સા બતાવી આપે છે. એવી સ્થિતિ ખીજા ઇતિહાસલેખકોમાં (યુરોપના પડિતોમાં) ગૌણ લાગે છે.

બાપાંતર કર્તાની ઉત્તમતા

રાજસ્થાનના ઇતિહાસના બાપાંતર કર્તાની ગ્રંથકર્તા કરતાંય ઉત્તમતા વિશેષ જણાઈ આવે છે. બાપાંતર કર્તા મહોદય બળદેવ પ્રસાદેશમાં શ્રદ્ધાની, દ્રષ્ટિએ ચિકિત્સા ! એવી શ્રદ્ધા-ચિકિત્સાને અંગે અંશોધન ! એવા સંશોધનથી તેમના બાપાંતરમાં જણાઈ આવતી આર્યોની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ ! ! પરે એ, ઇતિહાસ લેખનની ક્રમબદ્ધ શૈલી પ્રાચીન ઇતિહાસની પૂર્ણતા બતાવી આપે છે.)

ઇતિહાસ સંશોધકોને ઇસ્વીસન પૂર્વે થઈ ગએલા રાજ્યોનો રાજવંશ અપૂર્ણ લાગે છે. ત્યાં પંબજદેવ પ્રસાદેશના સંશોધનથી રણુ કરાતી વચાવળી પૂર્ણતાની ખાત્રી કરાવી આપે છે.

પંડિતજી કહે છેકેને વંશાવળી પુરાણોમાંથી પ્રાપ્ત થાય ■ તેમાં કેવળ મુખ્ય મુખ્ય રાજાઓનાં જ નામ આવે છે. કારણકે સર્વરાજાઓનાં નામ લખવાનું કામ તો અસંખ્યિત જ થઈ પડે તેમ છે. વાલ્મીકીની આપેલી વંશાવળીમાં કેવળ ૩૭ રાજાઓના નામો જ ઉપલબ્ધ થાય છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે-કેવળ મુખ્ય મુખ્ય રાજાઓનાં જ નામો તેમણે લખ્યાં છે. પાંચ સહસ્ત્ર વર્ષોમાં કેવળ ૫૮ રાજાઓ જ થયા હોય! એ હીરીતે માની શકાય! હાલમાં વૈવસ્વત મન્વતરનો ૨૮મો કલીયુગ ચાલે છે. અને તેનાં ૫૦૦૮ વર્ષ અતીત થયાં છે. પ્રાચીન કાળના અનેક રાજાઓએ પુણ્ય વર્ષો રાજ્ય કર્યું છે તેનું સમાધાન એ છે કે-તેઓ તપ અને યોગદ્વારા દીર્ઘાયુ અન્યા હતા. પરીક્ષિત પછી પણ કેટલાક રાજાઓએ ૮૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું. કર્નલટોડે પ્રત્યેક રાજાનો સરાસરી શાસનકાળ ૨૦ વર્ષનો માન્યો છે. અમે જે નીચે વંશાવળી ઉકૃત કરી છે તેમાં યુધિષ્ઠિરથી યજ્ઞપાલ સુધી ૧૨૪ રાજાઓએ ૪૧૫૭ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું છે. આની સરાસરી કલાકવાધી ૩૩૩ વર્ષ પ્રત્યેક રાજાને ભાગે આવે છે. આ સૂચી નોડવાથી કર્નલટોડે પરીક્ષિતથી જે વંશ આપ્યો છે તેના નામોમાં કેટલોક ભેદ છે તે પણ પ્રતીત થાય છે.

દિલ્હીમાં રાજા યુધિષ્ઠિરથી યજ્ઞપાલ સુધી ૧૨૪ રાજા થયા છે. અને તેમને શાસનકાળ ૪૧૫૭ વર્ષ ૯ માસ તથા ૧૪ દિવસનો થાય છે. કર્નલટોડે આપેલી વંશાવળી તથા અમારી વંશાવળીમાં ઘણો ભેદ છે. કર્નલટોડે યુધિષ્ઠિરથી રાજપાલ સુધી ૬૬ રાજાઓનાં નામ લખ્યાં છે. પરંતુ અમારી સૂચીમાં યુધિષ્ઠિરથી રાજપાલસુધી ૬૯ રાજાઓ થાય છે. વળી નામોમાં પણ ઘણો અંતર છે. અમારી સૂચી નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) નોટ:-

રાજા	વર્ષ	માસ	દિન	રાજા	વર્ષ	માસ	દિવસ
(૧) યુધિષ્ઠિર...	૩૮	<	૨૫	(૮) દુષ્શૈલ...	૭૫	૧૦	૧૪
(૨) પરીક્ષિત...	૬૦	૦	૦	(૯) ઉચ્ચસેન...	૭૮	૭	૨૧
(૩) નન્મેજય...	૮૪	૭	૨૩	(૧૦) યજ્ઞસેન...	૭૮	૭	૨૧
(૪) અશ્વમેધ...	૮૨	<	૨૨	(૧૧) ભુવનપતિ ...	૭૯	૫	૫
(૫) દ્વિ. રામ...	૮૮	૨	<	(૧૨) સ્વયંભૂત...	૬૫	૧૦	૪
(૬) હનુમત...	૮૧	૧૧	૨૦	(૧૩) રૂપક...	૬૪	૭	૪
(૭) ચિત્રરથ ..	૭૫	૩	૧૮	(૧૪) સુગતેવ...	૬૨	"	૨૪

પ્રાચીન ઇતિહાસના સંબંધ પુરાણોમાં છે!

આ પ્રકારે જો પુરાણો અને ઇતર પ્રાચીન ગ્રંથોમાં વિશેષ તપાસ કરવામાં આવે તો પ્રાચીન રાજવંશો સંબંધી ધણી હકીકત બહાર આવી શકે તેમ છે. આમ ચવાથી (હિંદ પરનો ઇતિહાસ ન હોવાનો) મોટા આક્ષેપ દૂર થઈ શકશે. ભારતવાસીઓ જો પ્રાચીન ઇતિહાસની શોધ કરવા તરફ વળે તો ધણી શોધ થઈ શકે એમ છે. પરંતુ દુર્ભાગ્ય વશાત્ આ કાર્યમાં તેઓ દત્તચિત્ત થતા નથી. જો ભારતવાસીઓ પોતાના પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી સત્ય ઇતિહાસ શોધી કઢાડે તો તેમને અંગ્રેજી ગ્રંથોપર આધાર રાખવો પડે નહીં. સુભાગ્ય વશાત્ કેટલાક સિદ્ધિત પુસ્તકો આ કાર્ય તરફ વળ્યા છે. પરંતુ તેમની સંખ્યા ધણી પરિમિત છે. જેમ જેમ સંસ્કૃત ભાષાનો અધિક પ્રચાર થતો જશે! તેમ તેમ પ્રાચીન ઇતિહાસની શોધ થતી જશે. દીર્ઘકાળ પછી ભારતવાસીઓની નિદ્રા હવે દૂર ચવા લાગી છે, એ હર્ષની વાત છે.

x x (પૃ. ૪૭)

ધણુ એ રાજાઓને ઇતિહાસ ક્યાં?

આ સાથેની વંશાવળીમાં જણાવેલા રાજાઓની રાજધાનીઓનાં સ્થળ, સંસ્કૃતિ, રાજસત્તા, તેમનાં ચરિત્રો, એ સંબંધનો દેશાચાર, એ સમયની રાષ્ટ્રની સ્થિતિ, ધર્મ નીતિનાં આદર્શો વગેરે ઇતિહાસ ક્યાં હશે? એવો પ્રશ્ન સદૃજ ઉદ્ભવે છે. એવા ઇતિહાસ માટે પુરાણોના સંશોધનની

રાજા	વર્ષ	માસ	દિવસ	રાજા	વર્ષ	માસ	દિવસ
(૧૫) નરહરિદેવ...	૫૧	૧૦	૨	(૨૩) પૂર્ણમણ...	૪૪	૮	૧૭
(૧૬) શુભરથ...	૪૨	૧૧	૨	(૨૪) કરદેવી...	૪૪	૧૦	૮
(૧૭) દ્વિ. શરતેન...	૫૮	૧૦	૮	(૨૫) અલ્પમીડ...	૫૦	૧૧	૮
(૧૮) પર્વતસેન...	૫૫	૮	૧૦	(૨૬) ઉદયપાલ...	૩૮	૯	૦
(૧૯) મેધાવી...	૫૨	૧૦	૧૦	(૨૭) કુવનમણ...	૪૦	૧૦	૨૬
(૨૦) સોનચીર...	૫૦	૮	૨૧	(૨૮) દમાલ...	૩૨	૦	૦
(૨૧) ભીમદેવ...	૪૭	૯	૨૦	(૨૯) ભીમપાલ ..	૫૮	૫	૮
(૨૨) નૃહરિદેવ...	૪૨	૧૧	૨૩	(૩૦) સોમક...	૪૮	૧	૨૧

આ બધી મળીને ૩૦ પેઢીઓ થઈ અને તેમણે ૧૭૭૦ વર્ષ ૧૧ માસ અને ૬૬ દિવસ પર્યંત રાજ્ય કર્યું. રાજા સોમકના પ્રધાન વિશ્વવલ્લે સોમકને મારી સિદ્ધાસન હસ્તગત કર્યું. એના વંશમાં ૧૪ પેઢી મુખી રાજ્ય રહ્યું આ કુળના રાજાઓએ એકંદરે ૫૦૦ વર્ષ ૩ માસ અને ૧૭ દિવસ પર્યંત રાજ્ય કર્યું આ કુળના રાજાઓની સુચિ નીચે પ્રમાણે છે.

જેટલી જરૂર છે તેટલીજ કે તેના કરતાં વધારે નામીયાં સ્થળો અને અપ્રસિદ્ધ સ્થાનોના ઉત્ખનન કરવાની જરૂર છે અને તેમાંથી ઇતિહાસના સાધનો પુષ્કળ મળી આવે તેમ છે એ વાતની શ્રદ્ધા 'મોહન જોદારો'ના ખોદકામ પછી સરોધકોને ઉત્પન્ન થઈ છે, અને એના સ્થળો શોધવા હાલમાં હારે પ્રયત્ન ચાલે છે હમણા કસરી પત્ર તા. ૧૮-૩-૩૮માં એક લેખ જાહેર થયો છે તેમાં 'પુગનું નગર' જડી આગાની હકીકત આપી છે એ બે હજાર વર્ષ પૂર્વેનું હોવાનું અનુમાન કરી શકે છે પુરાતત્વ સંશોધક વિદ્વાનો સંશોધનનું કામ ચલાવી રહ્યા છે અહલાબાદ પાસે "ભિટા" નામે એક સ્થળ છે કેટલાક વર્ષ પૂર્વે ત્યા ખોદકામ ચાલુ કરેલું તેમાંથી ઘણી વસ્તુઓ પુરાની હોવાનું જણાતું રહ્યું આગળ કામ ચાલતું રહ્યું તેમાંથી દટાએલું શહેર હોવાનું માલુમ પડી આવ્યું.

સાર્વજનિક વહીવટ ચલાવવાની જગાઓ ! વિશાળ રસ્તાઓ ! રસ્તાઓની બે બાજુ હારબધ મકાનોના અવશેષો ! ફુકાનો-ચોક-ચૌડા અને સહા સમગ્રનેના સ્થાનો હોવાનું જણાઈ આવ્યું એ મકાનો કોના હશે ? તેની તપાસ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટીએ ચલાવવા માઠી ! તેના પશુ આધારો સાપડમા નામ હખેલા સિક્કાઓ હાથ આવ્યા ! માટીના સીલો-મુદ્રાઓ જડી આવી એ આવતી જતી ટપાલના કાગળો પર ઠોકવાના અને દસ્તાવેજો તથા ચોપડાઓ પર લગાવવાના હોવાનું માલુમ પડી આ યુ !

લગભગ દરેક ભગવાવશેષ મકાનોમાંથી એવા સીલ-સિક્કાઓ જડી આવ્યા છે તેપૃથી એ નામ કોતરેલા સિક્કાઓ ધરના માસીકોના હોવાનું

રાજ.	વર્ષ માસ દિવસ	રાજ.	વર્ષ માસ દિવસ
(૧) વિશ્વના	૧૦ ૩ ૨૬	(૮) કદુપ	૪૨ ૬ ૨૪
(૨) પુરસેની	૪૨ ૧ ૨૧	(૯) સંજળ	૩૨ ૨ ૧૪
(૩) વીરસેની	૫૨ ૧૦ ૮	(૧૦) અમરચૂડ	૨૭ ૩ ૧૬
(૪) અન ગરાધી	૪૭ ૮ ૨૩	(૧૧) અમીપાલ	૨૨ ૧૧ ૨૫
(૫) હવિષ્ટવ ..	૩૫ ૬ ૧૭	(૧૨) દશરથ	૨૫ ૪ ૧૨
(૬) પરમસેની	૪૪ ૨ ૨૩	(૧૩) વીરસાલ	૩૧ ૮ ૧૧
(૭) સુખપાલ	૩૦ ૨ ૨૧	(૧૪) વીરસાલસેન	૪૭ ૦ ૧૪

આ વીરસાલને તેના પ્રધાન વીરમહાએ મારીને રાજ સિંહાસન ચોરાના હાથમાંથી હાથ ઝેના વ રામા સોળ પેઠી સુધી સિંહાસન રહ્યું હતું અને એ વ રામા સર્વ રાજ્યોએ એકદરે ૪૪૫ વર્ષ ૫ માસ અને ૩ દિવસ પર્યંત સંજળ કર્યું હતું આ વ રાની સુધ્ધિ નીચે પ્રમાણે છે

નક્કી થયું છે. અને તેમાં ક્રોતરેલાં નામ સ્પષ્ટ વાંચી શકાય તેવાં છે. એ સહરનો નકશો બનાવ્યો છે. તેમાં ધરનાં નિશાનોમાં તેના માલીકોનાં નામ સિક્કાઓ વાંચી લખવામાં આવ્યાં છે.

ઉદાહરણ તરીકે એ નકશામાં નિચે મુજબ નામ લખવામાં આવ્યાં છે. (૧) રૂદ્રાચાર્યનું મકાન (૨) ગૌરીદાસનું મકાન (૩) ધનદાસનું ઘર (૪) પ્રુખ્યવૃદ્ધિનું મકાન (૫) નાગદેવની દુકાન (૬) જય વમુધાનું ઘર (૭) વેપારી લોકોની સભાનું સ્થાન. એવી રીતે સંશોધનથી નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. હજુ તેનું સંશોધન પૂર્ણ ઉત્સાહથી ચાલી રહ્યું છે. કામ પુરૂ થયા પછી એ વિશયમાં વધારે પ્રકાશ પડી શકે તેમ છે.

પુરાતાત્વ સંશોધકો આમ જ્યારે વેગથી કામ લખાવતા રહેશે અને એવાં એવાં અનેક સ્થળો હાથ લાગશે ત્યારે વંશાવળીમાં જણાવેલા રાજાઓના અને તે પૂર્વે યદ્ય જ્યેષ્ઠા અનેક રાજાઓના ઇતિહાસો જણાઈ આવશે. ત્યારેજ ભારતનો ગૌરવચાલી ઇતિહાસ જણાવા સમાજ ભાગ્યશાળી યશે.

તીર્થ સ્થાનોની પાછળ ઇતિહાસ !

જેમણે ધર્મ અને સંસ્કૃતિની ખાતર પ્રાણ અપ્યાં છે ! જેમણે રાષ્ટ્રને આખાં રાખવા દેહ રણભૂમિમાં પાડ્યા છે ! જેમણે વિધર્મોઓને પછાડી વિજય લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી છે. જેમણે પરદેશમાં પ્રવાસ કરી આર્ય સંસ્કૃતિની સ્થાપના કરી છે. એવા મહાન વીર વિભૂતિઓની કહર થતી રહી છે અને તેમનાં સ્મારકો સ્થપાતાં રહ્યાં છે. એ સ્મારકો તીર્થરૂપ લેખાયાં છે. ધર્મ-સ્થાન તરીકે મનાતાં રહ્યાં છે. અને સંસ્કૃતિનાં પૂજ્ય સ્થાન તરીકે પેખાતાં

રાજા	વર્ષ	માસ	દિવસ	રાજા	વર્ષ	માસ	દિવસ
(૧) વીરમહા...	૩૫	૧૦	૮	(૯) તેજપાલ...	૨૮	૧૧	૧૦
(૨) અણ્ણસિંહ...	૨૭	૩	૧૯	(૧૦) માણીકચક્ર...	૩૭	૭	૨૧
(૩) સર્વદત...	૨૮	૩	૧૦	(૧૧) કામસેની...	૪૨	૫	૧૦
(૪) સુવનપતિ...	૧૫	૪	૧૦	(૧૨) યતુમહાન...	૮	૧૧	૧૩
(૫) ધીરસેન...	૨૧	૨	૧૩	(૧૩) જીવનલોક...	૨૮	૬	૧૭
(૬) મલીપાલ...	૪૦	૮	૭	(૧૪) હરિરાવ...	૨૬	૧૦	૨૬
(૭) યતુરાલ...	૨૬	૪	૩	(૧૫) દ્વિતિયસેન...	૩૫	૨	૨૦
(૮) સંપરાજ	૧૭	૨	૧૦	(૧૬) આદિત્યકેતુ...	૨૩	૧૧	૧૩

આદિત્ય કેતુને પ્રથમના રાજા ધધેરે મારી નાખ્યો હતો, એણે તથા એના વચ્ચે એકંદર નવ પેઢી સુધી રાજ્ય કર્યું હતું. તેમનો રાજ્યકાળ ૩૭૪ વર્ષ ૧૧ માસ અને ૨૬ દિવસ સુધી ચાલ્યો હતો તેની સુચિ નીચે પ્રમાણે છે.

જાણ્ય છે. એવાં પવિત્ર સ્થળો ચિરકાળથી ચાલતાં આવ્યાં છે. તેમની મરામતો-અને હુણોદ્ધાર થતા રહ્યા છે. ઇતિહાસ પ્રેમીયોને તેમાંથી ઇતિહાસ મળતો રહ્યો છે.

જે વીર માતાઓએ સુપૂતોને જન્મ આપ્યા છે. જે વીરાંગનાઓ રણચડી ખની દુશ્મનોને મહાત કર્યાં છે. જેમણે રાષ્ટ્રની નષ્ટ થતી સરકૃતિ ધર્મ અને નીતિની રક્ષા કરી છે. પતિના પ્રાણો સાથે પ્રાણ ભેડી પતિના પગલે ચાલી છે. પતિની સળગતી ચિતાઓમાં દેહની કુહ કિંમત લેખી દેહની આહુતિઓ અર્પી છે. શીવ અને શિષ્ટતાની ખાતર દુશ્મનોની આંખોમાં ધૂળ ફેંકી છે, અને રાષ્ટ્રને પ્રાણુ સમાન લેખી તેનાં આદર્શ કાયમ રાખવા પ્રીય પ્રાણુ, ધન અને રાજ્યસત્તાને તુણવત લેખી છે. એ માતાઓના સ્થાનો તીર્થસ્થે લેખાયાં છે. તેમનાં પુરાણો-ઉપપુરાણો અને મહાત્મ્યો લખાયાં છે. તેમનાં પવિત્ર રમારોઠો પાર્થિવસ્થે સ્થાપી તેમના એવા ઉચ્ચ ગુણોની તેમાં પ્રાણુ પ્રતિષ્ઠા કરી છે. એ વીરપુરુષો અને વીરાંગનાઓની યાદગીરી માટે તહેવારો પાળવાની રૂઢીઓ સ્થપાઈ છે અને તેમનામાં રહેલાં

શાલ	વર્ષ માસ દિવસ	શાલ	વર્ષ માસ દિવસ
(૧) ધંધર...	૪૨ ૭ ૨૪	(૧) હાલનાશ...	૪૫ ૨ ૫
(૨) મહર્ષિ...	૪૨ ૨ ૨૯	(૭) શ્રદ્ધસેન...	૪૭ ૪ ૨૮
(૩) સનમચિય...	૫૦ ૧૦ ૨૯	(૮) આરીલક...	૫૨ ૧૦ ૮
(૪) મહાધુધ...	૩૦ ૩ ૮	(૯) રાજપાલ...	૩૬ ૦ ૦
(૫) દૂરનાથ...	૨૮ ૫ ૨૫		

રાજપાલને તેના સામંત મહાનપાલે મારીને સિંહાસન પોતાના તાબામાં કીધું હતું. એના વંશનો શાલ માત્ર એ પોતેજ હતો.

શાલ	વર્ષ માસ દિવસ
(૧) મહાનપાલ	૧૪ ૦ ૦

આ રાજપર લગ્નમિત્રીથી મહારાજા વિક્રમાદિત્યે આક્રમણ કર્યું હતું. તેમણે તેને વધ કર્યો અને તેનું સિંહાસન હસ્તગત કર્યું. એમના વંશમાં માત્ર એમણે રાજ્ય કર્યું.

શાલ	વર્ષ માસ દિવસ
(૧) વિક્રમાદિત્ય...	૯૩ ૦ ૦

વિક્રમાદિત્યને શાહીવાહનના સામંત સમુદ્રપાલે મારી નાંખ્યા અને તેમનું સિંહાસન હસ્તગત કર્યું. એના કુળમાં ૧૬ પેઢી સુધી રાજ્ય રહ્યું, એ કુળના સર્વ શાલઓએ એકદર ૩૭૨ વર્ષ ૪ માસ અને ૨૭ દિવસ પર્યંત રાજ્ય કર્યું એની સૂચિ નીચે પ્રમાણે છે.

હિન્દુ ગુણો અને ક્રિયાના લાભ પેદા કરવા ભારત કૃતાર્થતા માની રહ્યું છે એમના સ્મારકોની જગ્યાએ મોબુદ રાખના લાખ્ખોના ભોગે મદીરો અને આશ્રમો બંધાવતા રહ્યા છે, અને તેમાં તીર્થોત્તુ રૂપ અર્પાઈ હમેશ માટે સ્મરણ કરવા યોજનાઓ ધડાઈ છે એવા એવા તીર્થો, ભૂમિકાઓ અને આશ્રમોની પાછળ જખ્ખર ઇતિહાસ ખડો રહ્યો છે

જેમણે રાષ્ટ્રની ખાતર ત્યાગ, તપ, યોગ, સમાધી, ત્રય લેખન, ઉપદેશ, ભક્તિ અને જ્ઞાન સરોધન કર્યું છે જેમણે વિવિધ શાસ્ત્રો શોધ્યા છે નવા ઉપજાવ્યા છે અને દેશને આત્મદ કરવા પ્રયત્નો કર્યા છે તેવા સત્ પુરૂષોના પણ સ્મારકો ભારતમાં ઓછા નથી તેમના સ્મરણો માટે જપતિ ઉત્સવો અને પુણ્ય તિથિઓ રચવાતી રહી છે એ પણ એક ઐતિહાસિક સાધનમાં ઉમેરાજ છે

ધર્મ ક્રિયાઓની પાછળ ઇતિહાસ !

હિન્દુ સમાજણા ધર્મ ક્રિયા કરવાની દરજ પડેલી છે એ ક્રિયા સરકારરૂપે બાળક ગર્ભમાં આવે ત્યારથી કરવાની હોય છે અને મોટું થઈ મરી જાય તેની પાછળ પણ વરસો સુધી કરવાની ગહે છે દરમ્યાન અનેક ક્રિયાઓ સંસ્કારરૂપે ત્રૌત સ્માર્ત યજ્ઞોના અર્થમાં અને પ્રસંગાતું નૈમિત્તિક વિધિના સ્વરૂપમાં કરવાની હોય છે યાતિઓ તેની કેખરેખ રાખવા દરજ્જા માત કરાવવા બંધાએલી છે

એવી સઘળી જાતની ક્રિયાઓમાં હેતુ સમાએનો છે ઉડા ઉતરીએ તો સમજાય છે કે પ્રાચીન ઇતિહાસનું તેમાં રક્ષણ છે

રાજ	વર્ષ	માસ	દિવસ	રાજ	વર્ષ	માસ	દિવસ
(૧) સુદ્રપાલ	૫૪	૨	૨૦	(૯) અમૃતપાલ	૩૬	૧૦	૧૩
(૨) ચ દ્રપાલ	૩૬	૫	૧૪	(૧૦) બલીપાલ	૧૨	૫	૨૭
(૩) સહાયપાલ	૧૧	૪	૧૧	(૧૧) મહીપાલ	૧૩	૮	૪
(૪) દેવપાન	૨૭	૧	૨૮	(૧૨) હરિપાલ	૧૮	૮	૪
(૫) નરસિંહપાલ	૧૮	૦	૨૦	(૧૩) સીરપાલ (હીમપાલ)	૧૧-૧૦		૧૩
(૬) સામપાલ	૨૭	૧	૧૭	(૧૪) મદનપાલ	૧૭-૧૦		૧૯
(૭) રઘુપાલ	૨૨	૩	૨૫	(૧૫) હર્મપાલ	૧૬	૨	૨
(૮) ગોવિંદપાલ	૨૭	૮	૧૭	(૧૬) વિક્રમપાલ	૨૪	૧૩	૧૩

મહુક્યદ નામવા રાજાએ વિક્રમપાલને મારી તેનું સિંહાસન પ્રાપ્ત કર્યું તેના વચમાં દસ પેઢી સુધી રાજ્ય રહ્યું તે વચના સર્વ રાજાઓએ એકદર ૧૯૧ વર્ષ ૧ માસ અને ૧૬ દિવસ પર્યંત રાજ્ય કર્યું

પૂર્વે ગણુ રાજ્યો હતાં. ગણુ રાજ્યની પદ્ધતિ વૈદિક કાળથી ચાલતી આવેલી છે. ત્યારથી ગણુ સમુદાયના નાયકની (ગણુપતિની) પૂજા કરવાની પ્રથા પડેલી છે.

માતૃકા પૂજનમાં સોજા અને માતનુ પૂજન કરવાની પ્રથા છે તાત્વિક દ્રષ્ટીએ તાત્વિક શક્તિઓ મનુષ્ય માત્રને મેળવવાની અપેક્ષા રહે છે. એ તાત્વિક શક્તિઓની ઉપાસના કરી હૃબેહૃબ શક્તિ પ્રાપ્ત કરનારા દેવ અને દેવીઓ તરીકે માન્ય ગણાયા છે એ ઐતિહાસિક દેવ-દેવીઓ વિશિષ્ટ નામથી ઓળખાતા રહ્યા છે. અને આર્ચા જાતિ તેમની પૂજા-અર્ચા કરતી હાલ પણ જણાય છે

ધૃતિ-પુષ્ટિ-તૃષ્ટિ-સરસ્વતિ-મેધા-સાવિત્રી-વિજયા-જ્યા આવા સદ્-ગુણુ વર્ધક દેવતોનો પુજારી તેની ઉન્નતિ કેમ ન કરી શકે! અને રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ કરવા પણ પાછો કેમ હો ?

રાષ્ટ્રના અધિ દેવત અને પ્રત્યધિ દેવતરૂપે અવતરેલા-પ્રગટ થએલા અને પ્રકાશમા આવેલા-દેવ-અસુર ગધર્વ-કિનર-નાગ-શૂત આદિની પૂજા પણ ઇતિહાસ રક્ષણની દ્રષ્ટીએજ ગોઠવાયેલી જણાય છે

રાજ્ય	વર્ષ	માસ	દિવસ	રાજ્ય	વર્ષ	માસ	દિવસ
(૧) મહુક્યદ ..	૫૪	૨	૧૦	(૬) કલ્યાણુચદ	૧૦	૫	૪
(૨) વિક્રમચદ .	૧૨	૭	૧૨	(૭) ધીમચદ ..	૧૬	૨	૬
(૩) અમીનચદ(માનકચદ)	૧૦	૦	૫	(૮) ઘોવચદ ..	૨૬	૩	૨૨
(૪) શામચદ.	૧૩	૧૧	૮	(૯) ગોવિંદચદ .	૩૧	૭	૧૨
(૫) હરિચદ...	૧૪	૯	૨૪	(૧૦) રાણી પદ્માવતી ..	૧	૦	૦

પદ્માવતી ગોવિંદચદની રાણી હતી, જ્યારે તેનું અવસાન થયુ ત્યારે મ ત્રીઓએ તથા સામંતોએ રાજવ શામા કોઈ પણ માણસ વિદ્યમાન ન હોવાથી હરિપ્રેમ નામના એક વેરાગીને રાજસિંહાસન ઉપર અધિષ્ઠિત કર્યો અને તેના નામથી તેઓ રાજ્ય જ્યવસ્થા ચલાવવા લાગ્યા આ વશમા ચાર પેઢો સુધી રાજ્ય રહ્યું. આ ચાર રાજ્યોએ એકદર ૫૦ વર્ષ અને ૨૧ દિવસ પર્યંત રાજ્ય કર્યું.

રાજ્ય	વર્ષ	માસ	દિવસ	રાજ્ય	વર્ષ	માસ	દિવસ
(૧) હરિપ્રેમ ..	૭	૫	૧૬	(૩) ગોપ્દવપ્રેમ .	૧૫	૭	૨૮
(૨) ગોવિંદપ્રેમ...	૨૦	૨	૮	(૪) મહાબાહુ ..	૧	૮	૨૬

આ મહાબાહુ રાજ્ય છોડી અરવ્યમા વપ કરવા ચાલ્યો ગયો. આ સમાચાર સાંભળી બંગાળના રાજ અધિસેને દિલ્લીમા રાજ્યાધિકાર સ્થાપિત કર્યો. એના વંશમા ૧૫૧ વર્ષ ૧૨ માસ અને ૧૧ દિવસ પર્યંત રાજ્ય રહ્યું. એની સૂચિ નીચે પ્રમાણે છે.

સનાતન વૈદિક ધર્મની વ્યક્તિ તેના જીવનની સફળતા માનવા ત્યારે બાબ્બશાળી થવાનું સમજે છે કે બ્યારે દરકોઈ વ્રત કરે અને તેનું ઉદ્ધાપન કરે!! તેથી વધારે ધ્યાન હોય તો વ્રત કરે!! એ પ્રસંગે દેવતાઓનું મંડળ પૂરે છે. તેમાં દિશા વિદિશાએ વ્યાપેલું વિરાટ આલેખે છે. તેમાં દેવતાઓનાં સ્થાન નક્કી કરે છે. સકેતરૂપે દેવતાઓ સ્થપાય છે. દેવતાના ગુણ દર્શક તેનો રંગ મુકરર કરે છે. એ સકેતવાળા સ્થાને ગોખાની ઢગડીઓ કાઢેલી જતાવે છે. ત્યાં દેવીભાવ પેદા કરતો મંત્ર બોલવામાં આવે છે. એમ સંપૂર્ણ મંડળ તૈયાર થઈ જાય છે. ત્યાં નામોચ્ચારના સકેતબધા મંત્ર બોલાય છે. યાજ્ઞક કે જે તેના બાવમાં રહેલા દેવ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે. અને બાવબધુ પૂજન કરે છે.

દેવતાઈ નામોથી હોમ થાય છે. હોમના પવિત્ર પરમાણુ દેવતાઓની દિગંત વ્યાપી અમર કીર્તિના મહદાકાશમાં વ્યાપી જાય છે. અને તેની કાંઈકી ક્રિયા સફળ થાય છે.

એવી ક્રિયાઓથી દેવી ભાવના જાગૃત રહે છે. દેવી ગુણોનું આકર્ષણ થાય છે, અને તેના પવિત્ર અંતઃકરણમાં દેવી ભાવોના સંસ્કારો જામે છે. તેના નામો બુક્ષાતા નથી. તેના અરિત્રો સાંભળવા યત્ન થાય છે. તેમાં રહેલો ઇતિહાસનો ગુપ્ત સકેત રક્ષાય છે. તેથી પ્રમંગવસાત્ જાહેરમાં બાવવા પ્રતિકુળ થતું નથી.

રાત્ર	વર્ષ માસ દિવસ	રાત્ર	વર્ષ માસ દિવસ
(૧) અગ્નિસેન...	૧૮ ૫ ૨૧	(૭) કલ્યાણસેન...	૪ ૮ ૨૧
(૨) વિદ્યાસેન...	૧૨ ૪ ૨	(૮) હરિસેન...	૧૨ ૦ ૨૫
(૩) કૈલાસેન...	૧૫ ૭ ૧૨	(૯) ક્ષેત્રસેન...	૮ ૧૧ ૧૫
(૪) માધવસેન...	૧૨ ૦ ૨	(૧૦) નારાયણસેન...	૨ ૨ ૨૯
(૫) મયૂરસેન ..	૧૦ ૧૧ ૨૭	(૧૧) લક્ષ્મીસેન...	૨૬ ૧૦ ૦
(૬) વીમસેન...	૫ ૧૦ ૬	(૧૨) કામોદરસેન...	૧૧ ૪ ૧૯

કામોદરદાસે પોતાના ઉમરાવો પર અત્યંત આત્માચારો કર્યા. તેથી દીપસિંહ નામના સામંતે તેના એકડી કરી તેનો વધ કર્યો. અને તેનું સિંદાસન ઢસ્તગત કર્યું. એના વંશમાં ૩૩ પેઢી સુધી રાજ્ય રહ્યું. સર્વ રાજ્યોએ એકંદરે ૧૦૭ વર્ષ ૬ માસ અને ૨૨ દિવસ પર્યંત રાજ્ય કર્યું. તે નિચે પ્રમાણે છે.

રાત્ર	વર્ષ માસ દિવસ	રાત્ર	વર્ષ માસ દિવસ
(૧) દીપસિંહ...	૧૯ ૧ ૨૬	(૪) નરસિંહ...	૪૫ ૭ ૧૫
(૨) રાજસિંહ...	૧૪ ૫ ૦	(૫) હરિસિંહ...	૧૩ ૨ ૨૯
(૩) રણસિંહ...	૬ ૮ ૧૧	(૬) જીવનસિંહ...	૮ ૦ ૧૪

મૃતક ક્રિયામાં પણ ભાવ એવોજ જણાઇ આવે છે. કોઈ ઉત્તર તર-
ફથી આવ્યો હોય! દક્ષિણ દિશામાં આવી પડ્યો હોય! તેને તેના મૂળ
સ્થાને પહોચાડવો હોય! અને સૂચન કરવામાં આવતું હોય! એ દાખલા
મુજબ—ક્રિયામાં ભાવ જણાય છે આર્યો ઉત્તર ધ્રુવથી આવ્યા! આ તેના
દક્ષિણ ભાગમાં સામ્રાજ્યો સ્થાપ્યા! પૃથ્વીની મપાટીઓ પર રાજ્યો સ્થાપ્યા.
એમ છતાં અમ્ય સ્થાન કેમ જુદાય! તેની ખાતર મનુષ્ય મરી ગય છે
ત્યારે દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરવામાં આવે છે. પછી દાહ ક્રિયા કરવામાં
આવે છે અને મૃતક ક્રિયાનો આરંભ કરવામાં આવે છે અરૂં પુરાણ વચ્ચે-
વાય છે અને પરતને એ સભળાવાય છે

તેમાં તેના ઉત્તરધ્રુવનો રસ્તો બતાવાય છે વચ્ચેના હિમાલય થઈને
ઉત્તર ધ્રુવના માર્ગોમાં આવતા ખાસ નિશાનેનો (સ્થળોનો) પરિચય કરા-
વવામાં આવે છે અને ઉત્તર તરફ યાને દેવધાન માર્ગ તરફ જવા પ્રેરણા
અપાય છે. શ્રાદ્ધ વિધિમાં પણ દક્ષિણ દિશાએ સ્થાપેલા પિતૃઓનું મેલન
ઉત્તર મુખ દેવતાઓમાં કરાય છે અને મૃતકના માનસ પિંડને દેવમાં મેળવવા
વિધિ કરાવાય છે. ખરે! આ વિચારો આર્યો મૂળના કર્યાના હતા તેના
ઈતિહાસ રજુ કરે છે.

જવનસિંહે અલ્પકાળ પર્યંત પોતાની સેના ઉત્તર તરફ મોકલી હતી. વિરાટના
રાજા પૃથ્વીરાજ યૌદાણ્ઠે આ સમાચાર સાંભળી તેના પર આક્રમણ કર્યું. અને જવન-
સિંહનો વધ કરી ઇન્દ્રપ્રસ્થના સિંહાસનપર પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો, આ
વંશમાં પાંચ પેઢી સુધી રાજ્ય રહ્યું. સર્વ રાજ્યોએ એક દર ૮૧ વર્ષ અને ૧૦
દિવસ સુધી રાજ્ય કર્યું.

(૧) પૃથ્વીરાજ...	૧૨	૧	૧૯	(૨) હૃદયપાળ	૧૧	૭	૩
(૨) અલ્પપાળ...	૧૪	૫	૧૭	(૫) વંશપાલ	૩૧	૪	૨૭
(૩) કુર્નપાળ .	૧૧	૪	૧૪				

આ રાજા ઉપર શાહજુહિન ધોરીએ આક્રમણ કર્યું. અને તેને પકડીને સવત
૧૨૪૯માં પ્રયાગના કિલ્લામાં કેદ કર્યો. શાહજુહિને દિલ્લીનું સિંહાસન હસ્તગત કર્યું.
તેના વંશમાં ૫૩ પેઢી સુધી રાજ્ય રહ્યું. સર્વ પાદશાહોનું એક દર ૭૪૫ વર્ષ ૧
માસ અને ૧૭ દિવસ રાજ્ય રહ્યું.

આ ચવન વંશની સચ્ચિ અનેક ઝંડોમાં લખવામાં આવી છે. x x x આ સર્વ
વંશાવલી હરિવ્યંહ મદ્રિકા તથા મોહનવદ્રિકા નામના ગ્રંથોમાં પ્રગટ થઈ હતી.
આ વંશાવલી સ. ૧૬૮૨માં લખાએલા એક પુસ્તકમાંથી સંગ્રહીત કરવામાં આવી
હતી (રાજ. ૭૦ પૃ. ૪૭)

આર્યોના વસતિ સ્થાન વિશે વિચારો !

આર્યો ઉત્તર ધ્રુવમાં રહેતા હતા ! ત્યાંથી તેઓ દિશાલય તરફ આવ્યા ! અને દક્ષિણે હિન્દમાં ઉતર્યાં. શરૂઆતમાં જે પ્રદેશમાં ઉતર્યાં ! તે પ્રદેશ આર્યવર્ત નામે ઓળખાયો ! ત્યાં પછી તેમની સત્તા-અંશકૃતિ અને ધર્મનો પ્રચાર થયો ! અને અખિલ પૃથ્વીપરના સધળા ખડોમાં પ્રતિલા ગમી. વગેરે સવિસ્તર ખીના ઓ લોઠ માઠ ખાઠ ગઠ ટિળક મહારાજ રણુ કરે છે અને “ધી આટિંક હોમ ઇન્ ધીવેદાજ” નામે ગ્રંથ લખી અનેક વેદ મંત્રો-કૃતિ વચનોથી એ વાત સાબીત કરી છે. એ મતને ધણા સંશોધક વિદ્વાનોના ટેકા મળે છે. ત્યારે ખીજા બાલુએ શી. નાના સાહેબ પાવગી એટલીજ વિદ્વાતા અને સંશોધન પૂર્વક ખીના રણુ કરતાં જણાવે છે કે આર્યો મૂળના હિન્દવાસી હતા અને તેમની વંશને પણ વિદ્વાનોના સખળ ટેકા મળ્યા છે.

આમ હિન્દના બારે વિદ્વાનોમાં જે મત જણાઇ આવે છે. અત્યારે જે દીર્ઘકાળના ઇતિહાસનું સંશોધન આવી રહ્યું છે ! તેને અંતે ખરી વાત જણાઈ આવશે, તે દરમ્યાન એટલું તો માની શકાય છે કે-હિન્દના આર્યો અને ઉત્તર ધ્રુવના આર્યોના પૂર્ણ સંબંધ હોયો. ઉત્તર ધ્રુવવાસિયો હિન્દમાં આવી શકતા હતા અને હિન્દવાસીયો ઉત્તર ધ્રુવ તરફ જઈ શકતા હતા. એવાં આગમન અને ગમન જનમે જન રાગના સર્પસત્ર સુધી ચાલુ હતાં. ત્યાં પછી ધીમે ધીમે સંબંધ ઓછો થતો રહ્યો. એટલુંજ નહોં પણ ત્યાં જવાના માર્ગો પણ વિસારે પડતા ગયા ! અને તે એટલી હદ સુધી કે તેમનાં રૂક્ત નામોજા અવશેષ રહ્યાં જણાય છે. અત્યારે તો એક દિશાલય સુધીનાં દેવ જાતિઓનાં અંશકૃતિનાં અવશેષો જોવાં-જાણવાં અશક્ય થઈ પડેલાં છે.

આમ યવાનાં અનેક કારણો છે ! તે પૈકી મહત્વનું કારણ તો એ છે કે-એ સમયની વિદ્યે વ્યાપી સંસ્કૃત ભાષાનો લોપ થવા માંડ્યો છે. તેથી એ સમયના શિક્ષણ-સિક્કા-લેખ-જેવી સાધારણ જાગતો પણ ઉકેલવી અશક્ય થઈ પડેલો છે. એ દેવ જાતિ કેવા રૂપાંતરમાં છે. તેમાંથી યએલો વિસ્તાર અત્યારે કઈ સ્થિતિમાં છે ! એ જાણવું પણ મુશ્કેલ થયું છે. અથવા એ જાતિઓ કેાઈ મહ-ઉપગ્રહના સ્થળોમાં જઈ વસી છે ! અથવા કેવાં વિગ્રહ ધારણુ કર્યાં છે ! તેની પણ શોધની આવશ્યકતા છે.

આમ જતાં તેમની પૂર્વ સંસ્કૃતિનાં રમારદા-ચરિત્રો અને ભાવનાઓ જળવાઈ રહી છે. તેનાં સંશોધન ભૂપૃષ્ઠ-ભાગોમાંથી થઈ રહેશે તો સધળા પક્ષો કોઈ સમયે પણ મળી શકશે.

તીર્થ યાત્રાની પ્રથામાં પણ ઇતિહાસની રક્ષા !

તીર્થ યાત્રાની પ્રથા પણ દીર્ઘકાળથી જણાઈ આવે છે. રામાયણ અને મહાભારતમાં તીર્થયાત્રાનાં વર્ણનો આવે છે. તે પહેલાંના કાળમાં પણ એવી પ્રથા હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે.

ગરીબ હો કે શ્રીમત હો ! એવાં સઘળાં, તીર્થયાત્રાએ જવા ઈચ્છા ધરાવતાં જણાય છે. ઘણાંચારીયો-સાધુસતો અને સન્માસીઓ તો ફરતાજ રહે છે. ગૃહસ્થાશ્રમિઓ અનુકુળ સમયે જતા રહે છે. અને નાની કે મોટી યાત્રા થાય તો પોતાને પવિત્ર થયાનો માન્યતા ધરાવે છે. લોકો એવા તીર્થવાસીઓને સન્માનથી જુએ છે અને ભાવીકો તેમને પૂજ્ય ગણે છે.

તીર્થ વિધિ

યાત્રાજી તીર્થમાં જાય છે ! ઉપાખ્યાય સત્રવડો કરી આપતા રહે છે ! તીર્થ સ્થાનમાં ઈર્ષ જાય છે ! ગંગામાં કે સરોવરમાં કુબ્જાં મરાવે છે ! સૂર્ય-દેવ સામે ઉભા રાખે છે ! અને હેમાદ્રિમુનિએ ગોઠવેલો સ્નાન સંકલ્પ કરાવે છે ! ગોપ્રદાન કરાવે છે અને સેવાની ખાતર એક ગાય ખાળવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાવે છે ! નિયમો મદલ્ય કરાવે છે ! ઈર્ષ જએલા દોષોની યાદી સંભળાવે છે ! અને એવા દોષો પૈકી હરકોઈ દોષ થઈ ચૂક્યો હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત યાત્રે પશ્ચાત્તાપ કરવાનું સૂચન કરે છે ! અને ફરી એવા દોષો ન થાય તેને માટે દેવ-ધાહ્યાણ સન્મુખ નિયમ મદલ્ય કરાવે છે ! વળી સહવિચારે મદલ્ય કરવા સહજ્યો ઈળવવા-અને અખ્યાત્મ તરફ વાળવા પૂજન અર્ચન કરાવે છે ! સ્નાન સંકલ્પમાં જમતની ભૂગોણ !

હેમાદ્રિકૃત સ્નાનસંકલ્પમાં પુરાના ભૂગોણનું વર્ણન આવે છે ! ભારત-વર્ષના નવખંડોનું વર્ણન આવે છે ! એ નવખંડોમાં પર્વતો-નદીયો-તીર્થો-આશ્રમો અને સત્પુરુષોના સ્થાનોનું વર્ણન આવે છે ! પવિત્ર રાજ્યોનાં રાજ્યો-તેમની અમર સંસ્કૃતિ અને તેમનાં સ્મૃતિ ચિન્હોનું વર્ણન આવે છે ! ભારતવર્ષનો વિસ્તાર ! પ્રાચીન દુનિયા ગિન્હો ! અને પ્રાચીન યોગનું વર્ણન આવે છે.

ભારત વર્ષ ઉપરાંત ણી
સીમાપર્વતો-પ્રાચીન સંસ્કૃતિનાં
નરકના પ્રદેશો ! અને સાત સ
દ્વીપો-ઉપદ્વીપો અને તેમાં રહે
આર્યોની-દેવોની-રાજવીરોની
સ્મૃતિઓનાં વર્ણન આવે છે.

! તેમાં રહેલા

વાતાવ પ્રદેશો !

એ છે. -

ચિન્હોનું વ

?

?

પ્રદેશો અને તેની આસપાસની સ્વર્ગીય દેવતાઓની નગરીયોનું વર્ણન આવે છે. ભારતવર્ષનાં નામીયાં નગરો અને તીર્થોનું વર્ણન આવે છે. એ સઘળું એકજ પ્રકૃતિ-પુરુષના મંધાનથી !! તેની ઈચ્છા શક્તિ અને ક્રિયાશક્તિથી! પેદા થતું રહે છે. ખસ થતું રહે છે!! અને 'આખરે તેમાંજ તિરોહિત થતું' અને પ્રગટ થતું રહેતું હોવાનું લાન કરાવે છે!!

એ એક વિશિષ્ટ સમયની ભૂગોલ-આપ્તિ દુનિયાંની ભૂગોલ યતાવી આવે છે. તેમાંથી ઘણા મોટા ભાગ મળતો આવે છે. યાત્રામાં એવો ભૂગોલ જાણવાનો હેતુ ગરીબ-શ્રીમંત અથવા મૂર્ખ કે પડિતને એક સરખો જાણવા મળે છે. પવિત્રભાવથી! ધર્મ ભાવનાથી જાણવાનો એ હેતુ! ઈર્ષ્યાજાળની એ ભૂગોલને જાણવી રહ્યો છે. અને એ અત્યારનાં મંશોધનોને મદદરૂપ થતો હોય!! તે એ ધર્મભાવનાનેજ આભારી છે!

દેવ અને દેવાલયો !

દેવ અને દેવાલયની નિરીક્ષાથી તેમાં રહેલા દેવના સમયની સંસ્કૃતિ જાણાઈ આવે છે. દેવાલયની રચના! તેના સ્તરો! તેપરનું શિલ્પ! દેવધર અને માનવ યરની રચના! અને તેમાં રહેલા અભિનયપરથી ક્યા કાળનીએ સંસ્કૃતિ હોઈ શકે!! તેની કલ્પના સહજ લાવી શકાય છે!! પણ એ અભિનયની ભાષા જાણનારની તેમાં જરૂર પડે છે. તેથી દેવાલયપરથી અને તેના ભમાવરોષો પરથી પણ સમય નક્કી કરવો સહેલો પડે છે. તેથી દેવાલયો બાંધવાની અને સંસ્કૃતિસ્યક દેવસ્થાપવાની પ્રથા ઐતિહાસિક ગણાતી હોય! તેમાં કંઈ ખોટું નથી.

એવી સઘળી યોજનાઓ ઇતિહાસ રજાની છે.

ઉપરોક્ત એવી સઘળી યોજનાઓ!! ઇતિહાસ પ્રેમી ભારતવાસીઓની અસહથી છે. એવા વિચારો ખ્યાલમાં ન આવે!! ત્યાંસુધી તે તરફ પ્રેમ થતો નથી. એટલુંજ નહીં પણ એવી પ્રથા રાષ્ટ્રને-સમાજને અને અંગત વ્યક્તિને ખીલકુલ લાભદાયક નથી!! એવી માન્યતા પ્રચરે છે.

બ્રહ્મક્ષેત્રનું સંરોધન !

બ્રહ્મક્ષેત્રના મંશોધનોને હેતુ પણ એવી દ્રષ્ટીએ છે. બ્રહ્મક્ષેત્રના પુરાતત્વ વિશે રહને પણ ભારે શકા હતી. સરખાતમાં હું એટલું જાણવા લાગ્યો કે એ તીર્થનું એકે રચણ છે. દર પૂર્ણિમાએ લોકો નદીમાં નહાવા જાય છે. બ્રહ્મક્ષેત્રનાં અને માતાજીનાં દરજન કરી આવે છે. સતપુરુષોએ આ ઠીક કર્યું છે!!

એવી માન્યતાને અગે ધ્વજક્ષેત્રના માહાત્મ્યની હસ્તલિખિત ભુની પ્રત હાથ આવી તેના વાચનનો એક વાગ આવૃત્તિ કરી મહને લાગ્યું કે ધ્વજ ક્ષેત્રના પ્રાચીન નામીયા સ્થળોની આ આખ્યાયિકાઓ છે અને તેમા ઇતિહાસ ગુથાએલો છે પણ એ ઇતિહાસ કયા કાળનો હશે ? તે જાણવા અને શોધના ઇચ્છા મ્મ

દરમ્યાન ધ્વજક્ષેત્ર માહાત્મ્યની છાપેલી ચોપડી હાથમા આવી । । ચોપડી નાં શ્રીભુવાનસિંહજી મહારાજના આશ્રયથી શ્રીગોવિંદગમજી શાસ્ત્રીએ શિલા છાપમા છપાવેલી જણાઈ તપાસી જોતા તેમા અખ્યાયને અતે એક શ્લોક ॥ અને અખ્યાયની ઇત્તરમા રાખેનો એક શ્લોક ॥ જણાયો વચ્ચે ભાગ કેવળ ભાગી પુત્રી ગુજરાતી ભાષામા ભાષાતરવાલો વાચ્યો ત્યા પછી આરસ પથ્થરપર કાતરેલો શિલાલેખ હોવાનું જણાયું એ વિસ્તાર સાથેની વિગતવાળો જણાયો

માગ મુગ્ધી શ્રીપ્રભાચક્ર ખુશાલરામજીને ત્યાથી ઐતિહાસિક નોંધ હાથમા આવી એ નોંટ વિધી દક્ષપતરામભાઈએ લખેલી તેની નકલ હતી તેમા નીલકંઠ મહાદેવના પાયામાથી નિકળેના ગધૈયાના સીકાની વાત વાચી ઇતિહાસને ટેકા આપતી એ નોંટ મારૂ મન આકર્ષ્યું ।

પુનાના સુભસિંહ વિદ્વાન સિદ્ધેશ્વર શાસ્ત્રી ચિત્રાવનો "ભારતવર્ષીય પ્રાચીન ચરિત્રકોષ મેં મમાબ્ધે તેમા જગતની પ્રાચીન ભૂગોલનો અને પુરાના ભારતવષનો નકશો સામેલ રાખેલો જોયો તેમા ધ્વજક્ષેત્ર "નો ઉદ્ભવ યએલો જોઈ મારા મનમા ધ્વજક્ષેત્ર પુરાનું હોવાનો વિશ્વાસ જન્યૂત મયો

એ ઉપરાંત શ્રીનદાલ'દે'નો ભોગોલિક નકશો જોયો । । અને માતાજીના સિંહદારના પાયામાથી ભુના સિંહપની મૂર્તિઓ નિકળી જોઈ । અને ત્યા પછી તેના સશોધનમા મારૂ મન વધારે આકર્ષાતું ગયું વળી "ભવાનાદૃતરવાના" નામે એક પુસ્તક કે જે માગ એક મિત્રે મને આપ્યું તેમા ધ્વજક્ષેત્ર માહાત્મ્ય રાગ રાગણીમા ભુની ઢગમા આપેલું જોયું

એવા કેટલાક સાધન મળ્યા તે પરથી આ પુસ્તક લખવાની સૂચિ તૈયાર કરી જે કે આ પુસ્તક લખાતા પહેલા લગભગ આગ વધે અગાઉ ધ્વજક્ષેત્ર માહાત્મ્યની ભુની પ્રતના શ્લોકો વ્યાજરજ્યુ દોષથી રહિત કરી-શુદ્ધ કરી "વ્યરિચત કરી" અમદાવાદના ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમા છપાવ્યા અને તેની સાથે ગુજરાતી ટીકા કુટનેટમા લખી એ છપા યા હતા તેની નકલો (એ સમીક માહાત્મ્યની નકલો) ફક્ત ૫૦૦ છપાવી હતી જહાર પડતાની સાથેજ એટલી સ્વલ્પ નકલો તુર્તમાજ ખપી ગઈ હતી અને ફરી આવૃત્તિ છપાવના

વિચારો ચાલતા હતા દરમ્યાન બહુલો-નો ઇતિહાસ લખવાની તથા છપાવી પ્રમિદ્ધ રવાની કેટલાક સાક્ષ્ય વિદ્વાનોની સૂચનાઓ મળી એટલે એ તરફ મારું મન વધારે ખેંચાયુ અને બહુલો માહાત્મ્યની હસ્તનિષ્પિત પ્રતો ફરી મેળવવા યત્ન આરંભ્યો તે પૈકી વડાવીના કે વા શ્રી નર્મદાચક્ર કોદરનાલજીએ તેમની પાસેથી હસ્તનિષ્પિત પુસ્તક આપ્યું મહુમથી પ્રાણુનાથ ભગાનિશકજી પાસેની પ્રતો મારી પાસે પ્રથમથીજ હતી એ ઉપરાંત વડાવીના શ્રી ત્રિભો વનદાસ ભાઇશકરજીએ તેમની પામેનું હસ્તનિષ્પિત આપ્યું તેમા આવત મનોક અને વચ્ચે ભાષાતર હતુ એ સઘળી પરસ્પર મેળવી જોઇ અને અખ્યાયો વ્યવસ્થિત ગોઠવ્યા સુખના અનુમંધાન સાથે ગોઠવણ કરી વ્યાકરણ દોષ દૂર કર્યો શુદ્ધ અક્ષરોથી નકન તૈયાર કરી અને અમલાવાદ આદિત્ય પ્રેમના વિદ્વાન માલોકશ્રી મણિવાન પુરુષોત્તમ મીસ્ત્રી ની એ પર છપાવવા મોકલી આપી

તે દરમ્યાન ઇતિહાસ લખવાની સૂચી માટે કેટલાક ગ્રંથોની મદદ લેવાનુ જણાયુ તેથી પુસ્તકો ખરીદ્યા, ખેડ અને તેની આસપાસ જઇ ભ્રમણ કરતો રહ્યો વાદિઓ તૈયાર કરવા માડી કેટલાક મ્હારા રનેહીઓએ મ્હને ઉપયોગી હકીકતો પુરી પાડી તેમા શ્રી પ્ર હાલજી ડાં અને શ્રી રેવાશકરજી ઉપાધ્યાયે તથા ખીજા ભાઇઓએ પણ ભાગ લીધો હતો શ્રીમાતાજીમાથી પણ દ્રસ્ટી મહાશય શ્રીમાન મણીનાલભાઈ શેકના ફરમાનથી સેક્રેટરીજીએ ધર્મશાળાઓની અને માતાજીના માહિત્યને લગતી હકીકત આપી

આ પુસ્તકે લખવામા આધારભૂત પુસ્તક બહુલો માહાત્મ્ય છે તેમા રહેલી આખ્યાયિકાઓ ઉપરથી ઇતિહાસનું મગોધન કર્યું છે અને વાચકની સરળતા માટે ચાર પરિચ્છેદો પાડ્યા છે સરૂઆતમા ઉપક્રમ અને અંતે ઉપસંહાર લખ્યો છે

બહુલો માહાત્મ્યની ખીનાઓના આધારભૂત ટેકારૂપે બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડ અર્ચવ વેદના મત્રો-શ્રીદેવીભાનવત વગેરે પુગણો વીગની વાતો જેવા પુસ્તકોનો ઉપયોગ થઈ શકે છે

બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડમા લાગી આખ્યાયિકા મસ્કૃત પદોમા ગુચી છે અર્ચવેદનું બહુપુગીનું વર્ણન બહુલોની નગર ગ્યના સાથે મગખાના માહાત્મ્યના મનોકો સાથે મળતુ આવે છે

ઉત્તરમુખથી બહુલોનું આગમન, સત્તર્પિના તારા કૈનાસપગ આનાના સમયે શિવપાર્વતીનો વિવાહ, તે પ્રસંગે થએલો બહુલોનો તેજોમત્ર, બહુ-

મને આ પુસ્તક લખવાની પ્રેરણા એ માણ રે. ક. સા. શ્રી. કેશવલાલજી ઓઠ બેપી સાહેબ તમ્હી મળી છે. અને આ વાચી ભારે પ્રેમ વ્યક્ત કરનાર એ. ઓર્કિયોલોજીકલ ઓફીસર સાહેબ શ્રી. પી. એ. ઈનામદાર સાહેબ એ. એ જન્ને વ્યક્તિઓનો હું અંત કરણપૂર્ક આભાર માનું છું.

મારે જૂલવું ન જોઇએ કે આ પુસ્તક લખવાની સરઆતથી માંડી. પ્રસંગીયત જે જે સાધનો પુરા પાડ્યા છે, તથા મદદો આપી છે તે મવેને અભિનંદન ઘટે છે.

આ પ્રથના સુદ્રક શ્રીમાન મણિલાલ પુ. મિસ્ત્રી બી. એ. જેઓશ્રીએ મહુને છાપી આપવામાં ઉદારતા તથા ઉમદાલાવના ખતાવી છે. તે માટે તેમને હાર્દિક ધન્યવાદ ઘટે છે.

વડાલી જેવા ગામડામા રહી નિભાવ કરનાર, મારા જેવી સામાન્ય વ્યક્તિને અપનાવી આ પુસ્તક વિશે જે જે ઉદારતાઓએ મહુને પ્રેમ ખતાવ્યો છે. તે સર્વ સંજ્જનોનો હું આભારી છું.

હજુ પણ આ પ્રથના વિકામ માટે જહોળા મરોધન માટે અને વ્યાપક પ્રચાર માટે ઇચ્છા ધરાવું છું એ ઇચ્છાને સફળ કરવા જે જે મજ્જનો મદદો આપતા ગૃહેશે તે સંજ્જનોનો હું આભારી રહીશ.

આ પ્રથ હસસ્થીર ન્યાયે વાચી સફુપયોગ કરશે! તેા મારા પયાશકિત યએલો પ્રયત્ન સફળ માનીશ.

સદર પુસ્તક લખવા માટે ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથો

(૧) અક્ષરેત્ર મહાત્મ્યના હસ્તલિખિત	(૬) આક્ષરોત્પત્તિમાર્તક
(૨) વેદનીસહિતાઓ-(વૈદિકસાહિત્ય)	(૧૦) જવાનાકૃત રવાના.
(૩) વેદાગ ન્યોતિય.	(૧૧) અક્ષરેત્ર મહાત્મ્ય
(ગોવિંદરામ શાસ્ત્રીનું)
(૪) ભારતીય ન્યોતિયાએ (મરાઠી)	(૧૨) શ્રી દલપતરામ કવિની
ઐતિહાસિક નોંધ
(૫) ભારતવર્ષીય પ્રાચીન ચરિત્ર કોશ	(૧૩) રાસમાળા (કર્ણસકૃત)
(૬) શ્રીમહાભાગવત.	(૧૪) પુરુષાયે મામિકની ક્રાંતિ
(સાતવણેકરની.)
(૭) શ્રીમહાદેવી ભાગવતમ્	
(૮) જ્ઞાનકોશ.	

ક્ષેત્રમા આગમન વગેરે વિષયો નક્કી કરવા ! આર્યોના વૈદિકમતની ગણના, તે સાથે શ્વેતવગઢ કલ્પના વર્ષોની ગણતરી, વૈજ્ઞાનિકોના તેલોમેથના દ્વિમાબ્જની સામ્યતા ! વૈદિકકાળની ગણતરીના દ્વિસામની રીત! યુગચક્રના વિવિધાર્થ અને મહાયુગોનું પ્રમાણ એ સઘળા વિષયોનું સમર્થન કર્યું છે અને એ દ્રષ્ટીએ બ્રહ્મ-ક્ષેત્રના પુરાતત્ત્વનું સંશોધન ! એટલે વિગ્રોનો ઉત્પત્તિનો કાળ ! ઘાટવૈષ્ણોની ઉત્પત્તિ! નીનકઠ મહાદેવના પાપામાથી નીકળેના ગધૈયાનો સમય, શિનાલેખનો સમય, શ્રીઅંબિકામાતાની સ્થાપનાનો સમય, ગરુડગતી અને નાગગતિના યુદ્ધોનો સમય એમ ઐતિહાસિક આખ્યાયિકાઓ પરથી અંશોધનપૂર્ણકાળ નક્કી કરવા ધટના કરી દેવસ્થાનો અને તીર્થસ્થાનોના સમય, બ્રહ્મક્ષેત્ર સાથે ગમધ ધરાવનારા સૂર્ય-શી-ચંદ્રવંશી અને અગ્નિવંશીના રાજસત્તાઓના સમય, એવા રાજવીરોનો જાતકકથાઓ તેમની સસ્કૃતિરક્ષાની ઉચ્ચ જાવનાઓ, સગઠન કરવાની મુક્તિઓ, ધર્મ અને નીતિપરનો અચન શ્રદ્ધા, વીરતા ભર્મા પરાક્રમે સતિ રાણીઓની વીરતા પતિની ખાતર પ્રાણપ્રણ કરવાની અજૂલ શક્તિ, નિગધાર સ્થિતિમા પતિ સહગમન, એવી એવી અનેક ધટનાઓના પ્રસંગો ! બ્રહ્મક્ષેત્રના પ્રદેશોમા અનેના તેનું ખ્યાન કરાવ્યું છે દરમ્યાન બ્રહ્મ-ક્ષેત્રની ઉન્નતિનો સમય, મધ્યમ અવસ્થા, ખસના પ્રસંગો, ઉજ્જડ રહ્યાના પ્રસંગો, વસવાટ અને આમાદીના પ્રસંગો આપેખ્યા છે

દરેક તીર્થસ્થાનોની પાછળ રહેના જિન્ન ઇતિહાસ, આગમવાસી પવિત્ર ઋષિઓના તપ, કર્તવ્ય નિષ્ઠામા જગૃત એના ઋષીઓના વેદાભ્યાસ, વજયાગ ધર્મ અને ગષ્ટરક્ષણની ખાતર શઓ ધારણ કરી મુક્તિ ખેનવાના પ્રસંગ ક્ષત્રિન વીરોના શમાઅકારી પરાક્રમે, વૈષ્ણોનો દેસબ્યાપી વાપાર, આબાદ સપત્તિઓના સદુપયોગ કારીગરીની આકર્ષક શિલ્પકળા વગેરેનું પણ વર્ણન આ ઇતિહાસમા આવી જાય છે એમ ચાર વર્ણ અને તેના આગ્રમેની જગતી કર્તવ્ય નિષ્ઠા પ્રત્યક્ષ જતાવી આપતુ આ બ્રહ્મક્ષેત્ર ! આત્યારે તેની કર્તવ્ય દીનતાને લીધે! તેના વિપરીતસયોગોને લીધે! અને આબાદીના સાધનોના અભાવે દીનતા દર્શાવતું દેખાઈ આવે છે તેમા સૂર્યવંશના પ્રતાપી રાકોડ રાજવીના ઉજ્જવલ પ્રતાપે એડની દયાનો સુધારો-તીર્થોનો સુધારણા અને માતાજીના સ્થાનનો બારે રિકાસ થવા લાગ્યો છે અને જાવિ બ્રહ્મક્ષેત્રને તેની અસલ સ્થિતિમા મૂકાના ઉમદા સહાયતા અપાવવા માઠી ! એ જોઇ ક્યુ આર્ય હૃદય ખૂશ ન થાન ? ? તેમ છે, તેની ખોના પણ આ પુસ્તક જતાવી આપવા મુકતું નથી.

મને આ પુસ્તક લખવાની પ્રેરણા મે. માણુ રે. ક. સા. શ્રી. કેશવલાલજી ઝોાં જોષી સાહેબ તરફથી મળી છે. અને આ વાંચી બારે પ્રેમ વ્યક્ત કરનાર મે. ઝોર્કિયોલોજીકલ ઝાંદ્રીસર સાહેબ શ્રી. પી. એ. ઇનામદાર સાહેબ છે. એ બંને વ્યક્તિઓનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

મારે જૂલું ન જોષીએ કે આ પુસ્તક લખવાની સરખાતથી માંડી. પ્રસંગોચિત જે જે સાધનો પુરાં પાડ્યાં છે, તથા મદદો આપી છે. તે સર્વને અભિનંદન ધરે છે.

આ ગ્રંથના મુદ્રક શ્રીમાન મણિલાલ પુ. મિસ્ત્રી બી. એ. જેઓશ્રીએ મહુને છપી આપવામાં ઉદારતા તથા ઉમદાભાવના બતાવી છે. તે માટે તેમને હાર્દિક ધન્યવાદ ધરે છે.

વડાલી જેવા ગામડામાં રહી નિભાવ કરનાર, મારા જેવી સામાન્ય વ્યક્તિને અપનાવી આ પુસ્તક વિશે જે જે ઉદારતાઓએ મહુને પ્રેમ બતાવ્યો છે. તે સર્વ સન્નનોનો હું આભારી છું.

હજુ પણ આ ગ્રંથના વિકાસ માટે ! જહોળા સંશોધન માટે અને વ્યાપક પ્રચાર માટે ઇચ્છા ધરાવું છું. એ ઇચ્છાને સફળ કરવા જે જે સન્નનોને મદદો આપતા રહેશે તે સન્નનોનો હું આભારી રહીશ.

આ ગ્રંથ હસક્ષીર ન્યાયે વાંચી સદુપયોગ કરશે ! તે મારા પયાચક્રિત ધ્યેયો પ્રયત્ન સફળ માનીશ.

સદર પુસ્તક લખવા માટે ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથો

(૧) અક્ષયેન મહાત્મ્યાનાં હસ્તલિખિત	(૯) પ્લાલણોત્પત્તિમાર્તક
(૨) વેદનીસહિતાઓન(વેદિકસાહિત્ય)	(૧૦) જ્વાનાકૃત રવાના.
(૩) વેદાંગ ન્યોતિષ.	(૧૧) અક્ષયેન મહાત્મ્ય
(ગોવિંદરામ શાસ્ત્રીનું)
(૪) ભારતીય ન્યોતિશાસ્ત્ર. (મરાઠી)	(૧૨) શ્રી દલપતરામ કવિની
અતિહાસિક નોંધ.
(૫) ભારતવર્ષોય ગ્રાચીન ચરિત્ર કોથ	(૧૩) રાસમાળા (દાર્પસકૃત).
(૬) શ્રીમદ્ભાગવત.	(૧૪) પુરુષાર્થ આસિકની કાષ્ઠલિ
(સાતવજેકરની.)
(૭) શ્રીમદ્દેવી ભાગવતમ્	
(૮) ગાનકો'શ.	

ક્ષેત્રમાં આગમન વગેરે વિષયો નક્કી કરવા !! આર્યોના વૈદિકમતની ગણના, તે સાથે શ્વેતવરાહ કલ્પના વર્ષોની ગણતરી, વૈજ્ઞાનિકોના તેજોમેધના હિસાબની સામ્યતા !! વૈદિકકાળની ગણતરીના હિસાબની રીત! મુગલજ્ઞના વિવિધાર્થ! અને મહાધુગોત્ર પ્રમાણ એ સઘળા વિષયોનું સમર્થન કર્યું છે. અને એ દ્રષ્ટીએ ધ્વજ-ક્ષેત્રના પુરાતત્ત્વનું સંશોધન ! એટલે વિગ્રોનો ઉત્પત્તિનો કાળ ! લાટવૈભ્યોની ઉત્પત્તિ! નીલકંઠ મહાદેવના પાયામાંથી નીકળેલા ગધેાનો મમય, શિશાલેખનો સમય, શ્રીઅંબિકામાતાની સ્થાપનાનો સમય, ગરુડગ્ગની અને નાગગતિનાં પુદ્ગોનો સમય. એમ ઐતિહાસિક આખ્યાયિકાઓ પરથી મંરોધનપૂર્ણકાળ નક્કી કરવા ઘટના કરી દેવસ્થાનો અને તીર્થસ્થાનોના સમય, ધ્વજક્ષેત્ર સાથે મંબધ ધરાવનારા સૂર્યવંશી-ચંદ્રવંશી અને અગ્નિવંશની રાજસત્તાઓના સમય, એવા રાજવીરોની જાતકકથાઓ. તેમની સસ્કૃતિરક્ષાની ઉચ્ચ જાવનાઓ, સંગઠન કરવાની યુક્તિઓ, ધર્મ અને નીતિપરની અચલ શ્રદ્ધા, વીરતા ભયાં પરાક્રમો. સતિ રાણીઓની વીરતા. પતિની ખાતર પ્રાણપ્રિય કરવાની અદ્ભૂત શક્તિ, નિરાધાર સ્થિતિમાં પતિ સહમમન, એવી એવી અનેક ઘટનાઓના પ્રસંગો !! ધ્વજક્ષેત્રના પ્રદેશોમાં અનેલા તેનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. દરમ્યાન ધ્વજ-ક્ષેત્રની ઉન્નતિનો સમય, મધ્યમ અવસ્થા, ધ્વજના પ્રસંગો, ઉજ્જડ રથાના પ્રસંગો, વસવાટ અને આખાદીના પ્રસંગો આલેખ્યા છે

દરેક તીર્થસ્થાનોની પાછળ રહેલા ભિન્ન ઇતિહાસ, આશ્રમવાસી પવિત્ર ઋષિઓનાં તપ, કર્તવ્ય નિષ્ઠામાં જગૃત એવા ઋષીઓનાં વેદાધ્યયન, વચ્ચાગ. ધર્મ અને રાષ્ટ્રરક્ષણની ખાતર શઓ ધારણ કરી યુદ્ધો ખેલવાના પ્રસંગ. ક્ષત્રિય વીરોનાં રામાંચકારી પરાક્રમો, વૈભ્યોનો દેશવ્યાપી વ્યાપાર, આખાદ સંપત્તિઓના સદુપયોગ. ક્રીચરીની આર્થિક સિલ્પકળા. વગેરેનું પશુ-વર્ણન આ ઇતિહાસમાં આવી જાય છે. એમ ચાર વર્ણુ અને તેના આશ્રમોની જાગતી કર્તવ્ય નિષ્ઠા ! પ્રત્યક્ષ જતાવી આપતું આ ધ્વજક્ષેત્ર !! અત્યારે તેની કર્તવ્ય હીનતાને લીધે!! તેના વિપરીત સંયોગોને લીધે!! અને આખાદીના સાધનોના અભાવે. દીનતા. દર્શાવતું દેખાઈ આવે છે તેમાં સૂર્યવંશના પ્રતાપી. સ્વેદક રાજવીના ઉચ્ચ પ્રતાપે એકની દશાનો સુધારો-તીર્થોનો સુધારણા અને માતાજીના સ્થાનનો લારે વિકાસ થવા લાગ્યો છે. અને ભાવિ ધ્વજક્ષેત્રને તેની અસલ સ્થીતિમાં મૂકાવવા ઉમદા સહાયતા અપાવવા માંડી છે. એ જોધ કયું આર્ય હૃદય ખૂશ ન થાય ?? તેમ છે, તેવી જોના પશુ આ પુસ્તક જતાવી આપવા સુકર્તુ નથી.

મને આ પુસ્તક લખવાની યેચ્છા મે. માજી રે. ક. સા. શ્રી) કેશવલાલજી ઓઁ જોષી સાહેબ તરફથી મળી છે. અને આ વાંચી બારે પ્રેમ વ્યક્ત કરનાર મે. ઓર્કીચોલોજીકલ ઓફીસર સાહેબ શ્રી. પી. એ. ઈનામદાર સાહેબ છે. એ જન્ને વ્યક્તિઓનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

મારે જ્ઞલવું ન જોઈએ કે આ પુસ્તક લખવાની શરૂઆતથી માંડી. પ્રસંગોચિત જે જે સાધનો પુરાં પાડ્યાં છે, તથા મદદો આપી છે. તે સર્વને અભિનંદન ઘટે છે.

આ ગ્રંથના મુદ્રક શ્રીમાન મણિલાલ પુ. મિસ્ત્રી બી. એ. જેઓશ્રીએ મહુને છાપી આપવામાં ઉદારતા તથા ઉમદાલાયતા બતાવી છે. તે માટે તેમને હાર્દિક ધન્યવાદ ઘટે છે.

વડાસી જેવા ગામડામાં રહી નિભાવ કરનાર, મારા જેવી સામાન્ય વ્યક્તિને અપનાવી આ પુસ્તક વિશે જે જે ઉદારતાઓએ મહુને પ્રેમ બતાવ્યો છે. તે સર્વ સન્નજનોનો હું આભારી છું.

હજી પશુ આ ગ્રંથના વિકાસ માટે! બહોળા સંશોધન માટે અને વ્યાપક પ્રચાર માટે ઇચ્છા ધરાવું છું. એ ઇચ્છાને સફળ કરવા જે જે સન્નજનો મદદો આપતા રહેશે તે સન્નજનોનો હું આભારી રહીશ.

આ ગ્રંથ હંસકોર ન્યાયે વાચી સદુપયોગ કરશે! તે મારા યથાશક્તિ ધ્યેયો પ્રવલ્ન સફળ માનીશ.

સદર પુસ્તક લખવા માટે ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથો

(૧) અહાલેખ મહાત્મનાં હસ્તલિખિત	(૬) આહાલેખપતિમાર્તક
(૨) વેદનીસહિતાઓ-(વૈદિકસહિત્ય)	(૧૦) ભવાનાકૃત સ્વાના.
(૩) વેદાંગ જ્યોતિષ.	(૧૧) અહાલેખ માહાત્મ્ય
(જોર્વિદરામ શાસ્ત્રીનું)
(૪) ભારતીય જ્યોતિષાસ્ત્ર. (મરાઠી)	(૧૨) શ્રી દલપતરામ કવિની
અતિહાસિક નોંધ.
(૫) ભારતવર્ષોવ પ્રાચીન ચરિત્ર કોશ	(૧૩) રાસમાળા (શર્ણસકૃત).
(૬) શ્રીમદ્ભાગવત.	(૧૪) પુરુષાર્થ માસિકની ક્રામલિપિ
(સાતવળેકરની.)
(૭) શ્રીમદ્દેવી ભાગવતમ્	
(૮) જ્ઞાનકોશ.	

(૧૫) વૈદિક ધર્મ માસિકની ક્રાઇલો
(સાતવજેકરની)	(૩૫) ઇડરરાજ્યનાં પુરાતન અવશેષો.
(૧૬) કેસરીની ક્રાઇલો
(પુના કેસરીપત્ર)	(૩૬) મનુસ્મૃતિ.
(૧૭) ભારતીય તત્વજ્ઞાન
(શ્રી કેળકરકૃત)	(૩૭) ઝોરાવન (શ્રીતિલકકૃત)
(૨૦) વિજ્ઞાન જોષ.	(૩૮) સ્પર્શસ્પર્શ વિચાર
(સાતવજેકરકૃત)
(૨૧) ઇડર રાજ્યનો ઇતિહાસ
(શ્રી જોગીદાસજીકૃત)	(૩૯) અસ્પૃષ્ટાચ્યા પ્રશ્ન.
(૨૨) રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ ભા. ૧
(શ્રી ટોડરકૃત)	(૪૦) ગોત્રપ્રવર મજરી.
(૨૩) રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ ભા. ૨
(શ્રી ટોડરકૃત)	(૪૧) ગોત્ર પ્રવરદર્પણ.
(૨૪) પીરનીવાલો ભા. ૧-૨-૩-૪.	(૪૨) ગોત્ર પ્રવરસાર.
(૨૫) સૂર્ય સિદ્ધાંત.	(૪૩) સર્ગાચા ઇતિહાસ
(૨૬) પરિભાષે-દુ સેખર.	(૪૪) દ્વિવૃધ્મ સીવિક્ષ
(૨૭) રાજતરંગીણી.	(૪૫) ઉપનિષદ્ રત્નમાલાની ક્રાઇલ.
(૨૮) ચિત્રમય જગતની ક્રાઇલો.	(૪૬) ધર્માભિષાર
(૨૯) શુભસંગ્રહના ભાગો.	(૪૭) નિર્ણયસિન્ધુ.
(૩૦) ષડ્ગપુરાણ.	(૪૮) પાંચ દહર વર્ષ પૂર્વેનું ગુજરાત
(૩૧) ષષ્ટ વૈવર્તક પુરાણ	(૪૯) પ્રાચીન જગતનો ઔગોલિક
નકશો.
(૩૨) મત્સ્ય પુરાણ.	(૫૦) વેણીવલ્લ પ્રશસ્તિ
(૩૩) સૂર્ય પુરાણ	(૫૧) ગુજરાતનો ઇતિહાસ.
(૩૪) રાજવલ્લભ-શિલ્પસાર વિ.	(૫૨) શ્રીભગવત સૂત્ર
	(૫૩) શ્રીસુવ્યાંગ સૂત્રાદિત્રયો.
	(૫૪) પ્રસ્થાનની ક્રાઇલો.
	(૫૫) શ્રીપરમાર રાજઝોની વંશાવલી
	(૫૬) શ્રીરાવ રાજઝોની વંશાવલી.

આ ઉપરાંત ખીજા કેટલાક ગ્રંથોનો પણ ઉપયોગ કર્યો છે. એ સમજાવવા અંતર્ગતઝોની કૃપાથી આ પુસ્તક લખવા સક્તિમાન થયો છું. એ સમજાવવા વિદ્વાનોનો હું આભાર માનું છું.

પુરાતન-પ્રહલક્ષેત્ર

પ્રવેશ પરિચ્છેદ-(પહેલો)

હી ઈ સંમય પૂર્વે “પ્રહલક્ષેત્ર” નામે ઝોળખાતું ભારતનગર હાલમાં “ખેડપ્હલા” અથવા “પ્હલાની ખેડ” નામથી ઝોળખાય છે. પ્રાચીનકાળથી ભારતવાસીઓનું આ પુણ્યક્ષેત્ર અથવા તીર્થક્ષેત્ર મનાય છે. પ્રાચીન કાળમાં ધાર્મિક પ્રજા તેવીજ ભાવનાથી જુએ છે.

એ કઈ તરફ આનું વાડ ?

આ ખેડ! પશ્ચિમ હિન્દુમા-ગુજરાતમાં-ઈશાન કોણાર્માં-ઈશ્વરરાજ્યમાં છે. ઉત્તર ગુજરાતનો આ એક છેક ખૂણો છે. અથવા નાની મારવાડનો પ્રદેશ ગણાય છે. આચાર, વિચાર, ઉચ્ચાર, રીવાજ અને ભાષા વિગેરેમાં સંસ્કરણ લગભગ ઉત્તર હિન્દુની એ મરૂમિતિ છે. સૂર્યવંશના મુકુટમણી રાષ્ટ્રકૂટ યાને રાઠોડવંશના રણજીતભદ્રાદુરોએ રાજકીય સત્તા જમાવી ધર્મ અને સંસ્કૃતિની રક્ષા કરી છે. એ વીરતાભરી સંસ્કૃતિના પ્રભાવે વિધર્મી સંસ્કૃતિઓના હુમલા પાછા પડ્યા છે. આમ હોવાથી વીરતાસૂચક આ નાની મરૂમિતિ ગણાતી હોય તો એ અચ્ચાને નથી.

ખેડપ્હલા એ પીં રેલ્વેનું છેલ્લું સ્ટેશન છે. અમદાવાદથી લગભગ ૫૫ કલાકમાં આવી શકાય છે. ગાડીઓ બે વખત આવજા કરે છે. હાંમતનગરથી મોટરસર્વિસો બે વખત આવજા કરે છે.

ગામ કેટલું દૂર છે ?

ખેડપ્હલાસ્ટેશનથી ગામ નજીક છે. સ્ટેશન પરથી ગામ દેખાય છે. પદર મિનિટમાં ગામમાં આવી શકાય છે. માર્ગમાં ત્રિવેણીગંગાનો સંગમ આવે છે. તેમાંથી પસાર થઈ શકાય છે. તીર્થવાસીઓને એ દેખાવ તપોવન જેવો રમ્ય લાગે છે.

ગામ ટેકરા ઉપર છે. જાણે પૂર્વજોનું અમૂલ્ય ધન દાટેલું હોય ! જાણે કાષ્ઠનો તેને લઈ જવાનો ભય હોય ! તેથી તેણે તેના પર સપાટી કરી વસવાટ કર્યો હોય ! એમ ખેડબંધા તેના ટેકરાપરના વસવાટપરથી ખતાવી આપે છે. પુરાતત્વના વિદ્વાનો ખેડની યાત્રાએ જાય છે ! જુએ છે ! ચોતરફ નિહાળે છે ! અનુભવો જાહેર છે. દાટેલું જહાર કહાડવા લલચાય છે. અને મોઝ સુમુહર્ત્તાની રાહ જોતા પાછા ફરે છે. વળી માને છે કે પુરાતનકાળનાં મકાનો, મંદિરા, વાપીઓ, કુવા, ભોંયરાં, દેવમૂર્તિઓ, લેખો, સિક્કાઓ, તામ્રપટ્ટો વગેરે ઐતિહાસિક સાધનો ખેડના ભૂગર્ભમાં હોવાં જોઈએ. શોધકોને કંઈક હાથ લાગ્યાં છે. થોડાંક પ્રયત્નથી હાથ લાગે પણ છે. એવા ટેકરા ખેડ અને તેની આસપાસ પણ છે. ફરતાં સિમાડામાં મકાનોનાં પાપા, દેવાલયોનાં ખંડેર, મંદિરાનાં સિલ્હારતંબો, સ્તરમૂર્તિઓનાં અવશેષો, પગથીયાં, શિખરો અને તેવાં અનેક ચલ્હુતરની જામસિલ્હાઓ, જાતજાતની નકસી અને ફેલરકામોનાં અવશેષો જ્યાં ત્યાં પડેલાં દેખાવ આપે છે.

ખેડની વસ્તી

ખેડની ખાનેસુમારીનો ઉલ્લેખ આંકડો લોકસંખ્યા આશરે ૧૩૦૦ ખતાવે છે. ધર સંખ્યા ૪૦૧ છે. ખેડનો વસવાટ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા તરફ લંબાઈમાં છે. હાલમાં ખેડવાખાજનું ધર ૧. ખેડવાખાહાલોનાં ધર ૧૫ છે. ગોમતીવાળાં ખાહાલોનાં ધર ૪૫ છે. બટમેવાડાં ખાહાલોનાં ધર ૨ છે. ઔદીચનું ૧, તપોધનનું ધર ૧ છે. દશાપારવાડાંનાં ધર ૩૪ છે. આંજણા પાટીદારનાં ધર ૫૫ છે. સોનીનાં ૪, પુરવીયાનું ૧, રજપુતોનાં ધર ૨૦, સુતારોનાં ૧૦, હોંપાનાં ૫, દરજીનાં ૨૫, લુહારનાં ૪, લેહિયાપટેલનાં ૧૨, માળીનાં ૧, હજમનાં ૪, ઘોષીનું ૧, વેરાગીનાં ૪, બાટીઆનાં ધર ૧૫, રાવળીઆનાં ધર ૫, કુંબારનાં ૨૨, મોઠ ધામીનાં ધર ૨, મોઝીનાં ૩, કલાલનાં ૩, ઠાકરડાનાં ૪૦, અત્યંજનાં ૪૦, ધામીનાં ૯, મુસલમાનનાં ૧૨, ફકીરનું ૧, ચાકરનાં ૪, એમ કુલ ધર સંખ્યા ૪૦૧ છે.

શિક્ષણ અને ઉદ્યોગ

ખેડમાં ખાહાલો પૈકી કેટલાક અંગ્રેજી જાણેલા છે. કેટલાક જ્યોતિષ અને કર્મકાંડના અજ્ઞાસી છે. કેટલાક રાજમાં નોકર છે. વડીલાત કરે છે. કેટલાક જ્યોતિષ અને કર્મકાંડથી નિજાવ ચલાવે છે. વેપાર અને ખેતી પણ કરે છે, કેટલાક મીઠાઈની દુકાનો કરે છે, તો કાંઈક હોટલોથી નિજાવ કરે છે, ધણાખરા મુંબઈ, અમદાવાદ અને દક્ષિણ તરફ જાય છે, તો કેટલાક ધજમાનવૃત્તિથી નિજાવ કરે છે.

પાટીદાર અને વાણીયા પૈકી કેટલાક લિંગોળી પુર્યો દુરદુરનો વેપાર કરે છે. કેટલાક ધરાગીનો વંધો કરે છે. તે કેટલાક ખેતીવાડી કરે છે.

હોપા રંગવાનું કામ કરે છે. વલુકરો વણાટનું કામ કરે છે. અને કેટલાક પરચુરણ કુટાનો કરી નિભાવ કરે છે. ગામમાં શ્રી દરબારી, એંગ્લો વર્નાક્યુલર સ્કુલ છે.

એ વસ્તી પૈકી કેટલીક લુની વસવાટ

સંવત ૧૬૦૨ની સાલમાં ઝોટાસણ, કુટડા અને સીતાળ ગામથી આંજણા પટેલ આવીને ખેડમાં વસ્યા. એ પ્રસંગે ક્ષત ખેજ ધર આવી વસ્યા હતાં. ત્યાં પછી સંખ્યા વધી છે.

સંવત ૧૭૦૦ની સાલમાં દશાપોરવાડ વાણીયા વડાલીથી આવી ખેડમાં વસ્યા. શરૂઆતમાં તેમનાં ધર ચાળીસ હતાં.

એજ અરસામાં મોંધા નાયક અને જોગો નાયક નામે બે તરગાળાઓ ગામ ભાંગેથી રહેવા આવેલા. સંવત ૧૬૨૨માં તેમનાં ધર ૧૫ હતાં પાછળથી નબટ થતાં ગયાં.

ગોમતીવાળાં બ્રાહ્મણો સંવત ૧૫૨૨ના અરસામાં ગામ "અડાલજ"થી આવીને ખેડમાં વસ્યા. એ અરસામાં તેમનાં ધર ૪૦ હતાં પાછળથી ધર સંખ્યા વધતી ગઈ છે.

ખેડમાં નાગર બ્રાહ્મણોની વસતી હતી, હાલમાં નથી. હાલ જે નાગરોનો ટીખો કહેવાય છે, ત્યાં એ રહેતા.

ખેડમાં "ભાવલ" જાતીનાં ક્ષત્રીઓની વસ્તી હતી, ત્યાં હાલ "ભાવલોનો ટીખો" ઝાળખાણુ આપી રહ્યો છે.

ડાલીઓના પાળીયા

ખેડમાં વળેજ શહેર પ્રસિદ્ધ પુરુષ થઈ ગયા. તેમના વડા ખેડનો ખંદોખસ્ત રાખતાં. અને ડાલીજાતનાં ઠાકરડાં ચોટ્ટીપહેરા કરતા. જ્યારે એ ઉન્મત્ત યવા ત્યારે મહારાજાશ્રી ચિવસિંહજી સાહેબે સંવત ૧૮૦૦ના અરસામાં તેમને મારી નાંખ્યા. એ ડાલીઓના પાળીયા સ્થપાયા. હાલમાં એ પાળીયા બ્રહ્મજાતી વાવ પાસે છુટા છુટા છે. તેમાં લેખો છે. ધસાઈ ગયા છે. વંચાતા નથી.

એ ડાલીઓની સગર્ભા, સ્ત્રી હતી. તેજાનમાંથી નાસ્તી છુટી હતી; અને કડે નઈ રહી હતી. તેના સંતાનોનો વેલો હાલ કડા ગામમાં કોવાનું જણાય છે.

ખેડબ્રહ્માનાં તીર્થો

શ્રી બ્રહ્મતીર્થ-(બ્રહ્મવાપી)-ગોત્રતીર્થ-નીલકંઠતીર્થ ઉદ્દે શિવતીર્થ-અદિતી-વાવ-અંબાબવાનીતીર્થ-અંબાસરતીર્થ-નવદુર્ગાતીર્થ-કેટલેશ્વરતીર્થ-ગુપ્તસરસ્વતી-તીર્થ(બ્રહ્મગંગા)-ત્રિવેણીતીર્થ-કેટલીલિંગતીર્થ-પચ્ચકાચી-આમુંડાજી-ગદાધરતીર્થ-પક્ષીન્દ્રતીર્થ-સીતાકુંડ-રામકુંડ-સ્રગતીર્થ-પ્રેતમુક્તિવટ-ભૃગુતીર્થ અને ભાગ-વાશ્રમ, ક્ષીરભગ્નાદેવી અને લક્ષ્મીતીર્થ-બ્રહ્મકપાલમોક્ષતીર્થ-રૂણીન્દ્રતીર્થ-વૈકુણ્ઠતીર્થ-નાગધરો અથવા નાગમોક્ષતીર્થ એમ ખીજાં પણ કેટલાંક નાનાં મોટાં તીર્થો છે. તેમાં સરખાતલું તીર્થ “ત્રિવેણીતીર્થ” છે. શિવાય માણેક-નાથનો પહાડ-તારંગાજી-તરસંગમા-વિવાવનો ડુંગર તથા વાદેશ્વરનો પહાડ એવાં પણ ઐતિહાસિક સ્થાનો છે.

ત્રિવેણી અથવા ત્રણ નદીઓ !

ખેડમાં બ્રહ્મગંગા, હિરણ્યગંગા અથવા લોક લાપામાં બોલાતી હરણ્યાવ નદી વહે છે. તેનો પ્રવાહ પૂર્વ પશ્ચિમ છે. ખેડથી પોળાનો ડુંગર (વિંધ્યાદ્રિના મૂળ) પંદર ગાઉ પર છે. ત્યાંથી એ મગદ યાય છે. અને ખેડથી ૭ ગાઉ ઉપર આવેલા ટાકરા ગામના પાદરે ચર્ધ સાબરમતિને મળે છે. આ હરણ્યાવને જીમાસાધરી તથા કૌશામ્બી નામે બે નદીઓ ખેડના પાદરે મળે છે. અને ત્રણ નદીઓનો સંગમ પંચેશ્વર મહાદેવની દક્ષિણ બાજુ અડીને યાય છે.

રસકસવાળી જમીન

ખેડની જમીન રસ અને કસવાળી મીઠી ગણાય છે. સીમાડાનો વિસ્તાર આસરે દસહજાર વિધાનો છે. તેમાં વાવેતર ક્રમત ત્રણ કે ચાર હજાર વીધામાં જ યાય છે. આક્રીની જમીન ખડતર રહે છે. પ્રથમ થોડા વર્ષો પહેલાં શેરડીઓ વવાતી અને ગોળાનો સારો પાક થતો.

હાલમાં ખાસ કરીને ઘઉં અને મકાઈ પાકે છે. વળી કાદરા, તલ, કાંગ, શેણા, વરી, અડદ, મગ, ગવાર, જવ, મેથી, બંદી, બાવટો, કપાસ વિગેરે યાય છે. ખેતરોમાં તથા ગામમાં મીઠાપાણીના કુવા, વાવ અને ખીજાં જલાશયો છે.

ધેતાંબર મતનાં દેવાલયો,

હાલમાં ગામ વચ્ચે ધેતાંબર મતલું એક દેવાલય છે, દેવળ નવું છે. પ્રતીમાજી જુનાં છે. કહેવાય છે કે, દેવળના ચોકમાં ભોંવડું છે. તેમાં ઘણા કાળની જુની પ્રતિમાઓ ડાટેલી છે.

દિગમ્બર મતનાં દેવાલયો.

દિગમ્બર મતનાં દેવાલયો અગાઉ ઘણાં હતાં. તેમાં આવન છનને પ્રાસાદ લાખ્ખો રૂપીઆના ખર્ચે બંધાવેલો હતો. હાલમાં એવાં દેવાલયો અને પ્રાસાદોનાં ખડેરો છે.

શિવરાત્રીનો મેળો.

ખેડમાં નદીની દક્ષિણ બાજુએ શિવરાત્રીના અરસામાં વેપારીઓનો મેટો મેળો ભરાય છે. આ મેળાની સ્થાપના ઘણા જુના કાળની છે. નાં જુવાનસિંહજી મહારાજને તેની સારી પ્રગતી કરી હતી. ખેરનખાતાની ટેકરીની બાજુમાં હરબહારાજના સ્મારક તરીકે બ્રહ્મપોટલી " નામે ઓળખાતો એક મેટો જુરજ હતો. જુરજ જીર્ણ હતો તથા જગજુમાં તેનો કશો ઉપયોગ થતો ન હતો. તેથી તેમણે પથ્થર ઈટો વિગેરે સાધનોથી મેળાની પાકી દુકાનો સંવત. ૧૯૧૮માં નામદાર જુવાનસિંહજી મહારાજ સાહેબે બંધાવી હતી. અને તેનું સમાર કામ હાલના ને. નાં મહારાજ શ્રી હોમતસિંહજી સાહેબ બહાદુરાંના વખતમાં ચએલું છે.

આ મેળામાં દૂર દૂર દેશથી વેપારીઓ આવે છે. દાણ માફ કરેલું હોવાથી વેપાર સારો ચાલે છે. મેળા પ્રસંગે ડારટો, પોલીસ યાજુ, તથા દવાખાનાની સગવડ રાખી શકાય છે, અને મેળાના લોકોના રક્ષણની પુરી કાળજી રાખવામાં આવે છે. મેળાના ઉત્તેજન માટે રાજકુટુંબ અને ઓશીસરો બંધારી ઘટતાં આશ્વાસનો આવે છે.

પોલીસ યાજુ અને રાજનો બંગલો.

ખેડના રક્ષણ માટે પોલીસ યાજુ રહે છે. ઓશીસરોને ઉતરવા માટે એક ગેસ્ટહાઉસ, અને અતિથિ ગૃહ છે. અને મોટો એક બંગલો કે જે નાં જુવાનસિંહજી મહારાજને બંધાવેલો હતો. તે જીર્ણ થયો હતો. તેથી હાલના ને. નાં મહારાજ સાહેબ બહાદુરે, મરામત કરાવી સુંદર બનાવ્યો છે.

એમાં રાજકુટુંબ તથા મહેમાન તરીકે આવતા રાજ, મહારાજ તથા મુસાદર પુરોપિયનો ઉતરી શકે છે. આ બંગલો, યાજુ તથા ગેસ્ટહાઉસ નદી ઉપર ગામમાં પેસતાં જમણે હાથે છે.

વન-ઉપવન.

ખેડની આસપાસનું વન, ઉપવન જેવું લાગે છે. આ રમ્ય બંગલમાં

લુદી લુદી જાતના સફળદ્રુષ્ટો પેદા થતા રહે છે તેમા નદીના કિનારાના કેટલાક જાન ગમણીન લાગે છે તેમા ખાગ, રીને, આળા, મુડા, રાપણ, બોગ, ખીજડા, આસોપાનવ, ખડચપા, રડ, ખીપગા, ખીપગીઓ લોમડા, જાલુડીઓ, ખાખરા, ખેર ધન ખાગ, ચંદન વિગેરે અનેક જાતના વૃક્ષો દેખાવ આપે છે સુદર વેનીઓના કુળે અને પુષ્પવાળા વૃક્ષોમા સાંત સમય ગાળવા મનોહર લાગે છે

ઉપરનોમા કેવા દાડમ જામદળ રામદળ, ગીતાદળ ખીજેરા વિગેરેની પશુ પેલાસ ચર્ષ વોકે છે

ખેતરોમા શાકભાજી

નંગણ, ડાદેના, તુરંયા કહોળા, સફેત કહોળા, તાદનજો, ગવાર, ખટાટા, ટમાટા કાળીજ વિગેરે થાય છે

ગ્રામ્ય પશુઓ

ગાયો, બેસો, માદ, ઘેટા, મકગ, પાડા ઘેડા, ખચ્ચગ, મધેડા, જીંટ, વિગેરે થાય છે

વગડાઉં પશુઓ

ધાડાં જગલમા-નાથ ચિત્તા મિંઠ શિયાળ, સસલ, રોજ, હરણ, સુનરે સહાસુમ, રોંજ જલુ વિગેરે થાય છે

પક્ષિઓ ?

હમ, કાગડન, ચક્રવાક, મોર કુકડા, કામડા, દેવલીઓ, મારસ, તેતર, ચકલા, ખતક, પોપટ. વા, મરજો, ગીધ, સમડીઓ, વિગેરે વિવિધ રંગના થાય છે

આસપાસના ખડેર,

ખેડની આમખાસ બે બે ગાઉ સુધી ખડેરા છે એ ખડેરા દેવામયો અને ડુવા, વાવના છે વળી મકાનોના પાયા દેખાઈ આવે છે હરણવાના ઉત્તર કિનારા અને દક્ષિણ કિનારા એવાં કેટલાય ખડેરાનાં છે.

આસપાસના ગામો

ખેડથી પૂર્વ યાલુએ ગલોડીયા, દક્ષિણ તરફ ગોતા પશ્ચિમમા વાસણા, અને ઉત્તરમા વરતોલ " છે

માથીન શ્રી પ્રહરેવની મૂર્તિ

પરિચય પરીચ્છેદ-(ખીન્ને)

બ્રહ્મ તીર્થ ક્યાં આબું !

ગામની વચ્ચે “બ્રહ્મણ્ય” મોટું મદીર છે. આ દેવાલય પૂર્વા કિમ્બુષ છે. ચોતરફ ફૂતો કાટ છે. વચ્ચે દેવાલય છે. પગથીયાં ચઢી સભા મઠપમાં દાખલ થઈ શકાય છે, આ સભામઠપ વિશાળ છે, વચ્ચે રાજદમ બેસાડેલો છે. તેનું કાતરકામ હૂબેહૂબ છે. ત્યાંથી ગર્ભાગારમાં પ્રવેશ થઈ શકાય છે, ગર્ભાગાર સાંકડું છે, ઉચ્ચી, વેદી ઉપર બ્રહ્મણની બધી મૂર્તિ છે. પ્રતિમા આશરે આઠ શીટની ઉંચી હશે. પહોળી પણ સિદ્ધપના માપ મુજબ છે. ચોતરફ ચાર મુખ છે. જટાપર મુકુટ છે. બે ખાલુ ચાર હાથ છે. તેમાં કમળ. કમળ વગેરે હથિયારો છે. મૂર્તિ ઝીણી સફેતવેણી હોય ! એમ લાગે છે. તેના પર ચીકણો ધુંડેલો સુનો અને તેનો ઢોળ ચઢાવેલો હોય તેવું લાગે છે. પૂજન કરતા કયાંકથી રેતી ખરવી ચાલુમ પડે છે. તેથી એ મૂર્તિ રેતીની હોવાનું અનુમાન કરી શકાય છે. પગની પાસે બે નાની હંસની મૂર્તિઓ પથ્થરની છે, ડાબી ખાલુએ ગાયત્રીની અને જમણી ખાલુએ સાવિત્રીની એમ બંને ખાલુએ મૂર્તિઓ છે. જટા અને ઝઢારીને લીધે પિતામહ મહર્ષિના જેવા લાગે છે.

રાજથી, હાવા, ધૂપની યોજના છે. એક બહારચારી મહારાજ પૂજા કરે છે. મદિરના પ્રવેશદ્વાર ઉપર મેડો છે. વચ્ચે ચોક છે. પથ્થર જડેલા છે. સામે નાની શિવજીની દેરી છે. આ સ્થાનનું નામ “બ્રહ્મતીર્થ” કહેવાય છે.

વળી આ નગર પૂર્વે બ્રહ્મણ્યએ વસાવેલું તે ઉપરથી નગરનું નામ “બ્રહ્મણ્ય” એવું કહેવાય છે. અને એ પરથી “બ્રહ્મતીર્થ” પણ મનાય છે. બ્રહ્મણ્ય મહાત્મમાં, જન્માવે છે. કે, બ્રહ્મણ્ય સમનાસ્તિ સીર્યકલિ મલાવહ । યત્ર દેવાય વિદ્યાય વિરમ્ભ્યાંતમ સિદ્ધયે । અર્થ-બ્રહ્મણ્ય સમાન ખીન્નુ એકે ક્ષેત્ર નથી. ક્ષેત્રમાં નિવાસ કરવાથી. સંસારના કલેશો દૂર થાય છે જેને લીધે દેવો અને સિદ્ધ પુરૂષો આત્મકલ્યાણ માટે તેમાં નિવાસ કરે છે.

બ્રહ્મતીર્થ વિશે આખ્યાયિકા !

બ્રહ્મણ્ય મહાત્મમાં કહે છે કે, પૂર્વે સત્યુગમાં “દિમાલય” નામે રાગને ત્યાં લગ્ન હતું. લગ્ન રાજકુમારી પાર્વતીનું શિવજી સાથે હતું એ પ્રસંગે દેવો મહાત્માઓ, વિગેરે આવ્યા હતા, મહર્ષિ બ્રહ્મણ્ય પણ હાજર

હતા. પાર્વતી દેવીનું અનુપમ રૂપ દેખી મોહ પામ્યા. પછી તૂટ સાવચેત થયા. યોગેશ્વર બ્રહ્માજીના મનમાં દુઃખ થયું. પાપ દૂર કરવા વિચાર્યું. વૈકુંઠમાં ગયા. ભગવાન વિષ્ણુની સલાહ લીધી. વિષ્ણુ ભગવાને જણાવ્યું કે, તમે જંબુદ્વિપના ભરતખંડમાં જાઓ. ત્યાં એક પુણ્યક્ષેત્ર છે. ત્યાં યજ્ઞ કરો. બ્રહ્માજી આ પુણ્ય ભૂમિ પર આવ્યા. વિશ્વકર્મા દેવની મારફતે ભૂમિનું માપ કહાડ્યું. એક યોજનના વિસ્તારમાં નગરની રચના કરવા માડી. આસપાસ સોનાનો કિલ્લો બનાવ્યો. તેમાં ગગનચુગી, વિદ્યાળ મકાનો બંધાવ્યાં. કિલ્લાને ચાર મોટા દરવાજા બનાવ્યા. દરેક દરવાજાની વચ્ચે ૭ ૭ નાના દરવાજા મૂક્યા. એમ એકદર ચોવીસ દરવાજા બન્યા. અને દિશાઓ પરત્વે અનુક્રમે સત્તારક્ષક, લોકનિયામક, જલકાચરક્ષક. અને દ્રવ્યકોશ રક્ષક એમ ચાર દેવોની યોજના કરી, નગરની વચ્ચે દસ યોજનના વિસ્તારવાળી ગંગા પ્રગટ કરી. એ બ્રહ્મગંગા નામે ઓળખાઈ.

બ્રહ્માજીએ યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. અનેક સ્થલેથી વેદમાં પારંગત એવા ઋષી મુનિઓ હજારોની સંખ્યામાં તેડાવ્યા હતા. તે પૈકી નવગોત્રો વાળાને તેમના આજ્ઞાધારક ગુણો જોઈ અપનાવી લીધા. અને તેઓની મારફતે તથા બાકીના સૌની મારફતે યજ્ઞનું કાર્ય પુરું કર્યું.

નવ ગોત્રવાળા બ્રાહ્મણો સિવાય બાકીના બ્રાહ્મણોને ધટતી દક્ષિણા આપી વિદાય કર્યા, અને નવગોત્રવાળા બ્રાહ્મણોની હંમેશની આજ્ઞવીકા ચલાવવા માટે અઢાર ગોત્રવાળા વૈશ્યોને પ્રગટ કર્યા. એ વૈશ્યોને હંમેશાં ધનસંપત્તિ મળ્યા કરે તે માટે મહાલક્ષ્મીની સ્થાપના કરી અને તેની આરાધના કરવા માટે કહ્યું.

વળી એ આરાધનાથી સંપત્તિવાળા થતા વૈશ્યો નવગોત્રવાળા બ્રાહ્મણોના સંતાનોનું હંમેશાં પોષણ કરે તેવી તેમની પાસેથી કલ્પમન લીધી. બાગળ જતાં નવગોત્રવાળા બ્રાહ્મણોનો હજારોની સંખ્યામાં વિસ્તાર વધે છે. અને અઢાર ગોત્રવાળા વૈશ્યોના સંતાનોનો વિસ્તાર વધી અઢાર હજાર જેટલી સંખ્યા બ્રહ્મક્ષેત્રમાં થાય છે. દરમ્યાન એ બ્રાહ્મણો તથા વૈશ્યો બ્રહ્માજીને પ્રાર્થના કરે છે. તે પરથી બ્રહ્માજી પ્રસન્ન થઈ પોતાની ચોસઠ મુખવાળી પ્રતિમા સ્થાપવા આજ્ઞા કરે છે. બ્રાહ્મણો એ મૂર્તિના સ્થાપનના માટે ભારે વિદ્યાળ મદીરની યોજના કરે છે. અને તેમાં એવી મૂર્તિની સ્થાપના કરે છે. તથા તેનું પુજન અર્ચન કરી ચોસઠ વિદ્યા અને કળાથી વિભૂષીત થએલા એ વર્ષતના બ્રાહ્મણો દુનીયામાં દીગત કાર્તિ જન્મવે છે. કાળે કરીને એ

ચોસઠ કળા-વિદ્યાને બૂલે છે. ત્યારે બ્રહ્માણને ફરી પ્રાર્થના કરી પ્રસન્ન કરે છે.

બ્રાહ્મણોની એ સમયને અનુસરી શક્તિ પારખે છે. અને બ્વત્રીસ મુખ-વાળી મૂર્તિ સ્થાપવાનું કહે છે. આગળ જતાં સોળ મુખવાળી પછી આઠ મુખવાળી અને આખરે ચાર મુખવાળી મૂર્તિનું સ્થાપન થાય છે.

એ પ્રમાણે અનુક્રમે બ્રાહ્મણોની દીનપરદીન ઉતરતી કળા થતાં ગર્ધ તેમ તેમ મૂર્તિ બદલવાની જરૂર પડતી ગઈ. આ સઘળી વિસ્તાર સાથે હકીકત આ સાથેના બ્રહ્મક્ષેત્ર મહાત્મમાં છે.

કહેવાનો સાર એ છે કે—“બ્રહ્મતીર્થ” ની સ્થાપના યાને “બ્રહ્મ-ક્ષેત્રની અને બ્રહ્માણની સ્થાપના એ પ્રમાણે ચએલી છે.

બ્રહ્મવાપી તીર્થ !

બ્રહ્માણના મંદિર આગળ “બ્રહ્મવાપી તીર્થ” છે. તેને “ગોત્રતીર્થ” પણ કહે છે. હાલતો ખેડની જનતા તેને “બ્રહ્માણની વાવ” એવા નામથી ઝાળખે છે. વાવની આસપાસ સુંદર કેટલે દરો. પડી જએલા કેટલાં ખંડેર હાલ નજરે પડે છે. વાવમાં ઉતરવાનાં ‘પગથીયાં પાકાં છે. ભુદા ભુદા કોડા છે. વાવમાં ઉતરતાં સામે નાની નાની દેરીઓ દેખાય છે. એ ગોત્ર દેવીઓની દેરીઓ હોવાનું કહેવાય છે. હાલ તો તેમાંથી ધણી ખરી પડી ગઈ છે. અને બાકીની છૂંટી અવસ્થામાં છે. એ ગોત્ર દેવતાઓ ખેડના પૂર્વજ બ્રાહ્મણોની અને તે સાથે વૈષ્ણવી હોવાનું કહેવાય છે. એ દેરીઓને કેટલાક ૨૪ હોવાનું; ૨૭ હોવાનું, અને કેટલાક તેત્રીસ હોવાનું કહે છે.

આ બ્રહ્મવાપીનો ઉલ્લેખ “બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડ” નામે ગ્રંથમાં પણ છે. બ્રહ્મક્ષેત્રના વર્ણનને અંગે ઉલ્લેખ છે. જમ્બુવે છે કે—વાપિકાસ્તિ મહારસ્યા સ્તન્મધ્યેકુલદેવતાઃ । યાસાં પૂજન માત્રેણ ચેષિત સ્મરેતે નરઃ ॥ ૬ ॥

૫૦ ૪૬૧

અર્થ—બ્રહ્માણની સામે એક વાવ છે. તે અતિસુંદર છે. તેમાં કુલ દેવતાઓનાં સ્થાપન છે. જેમનું પૂજન-અર્ચન કરવાથી માનવ ઈચ્છેકું સઘણ મેળવે છે.

આ વાવનો ઘેરાવો ખાંધકામ કોતરકામ અને ઉઠાવ નેતાં તેના પર માળ હશે. એ એકકોનાં દિવાનખાનાં હશે. લાખખોનું ખર્ચ થયું હશે.

ઉપરોક્ત બીનાથી બ્રહ્માણની વાવ એ “બ્રહ્મવાપી” અથવા “ગોત્ર-તીર્થ” તરીકે જુના કાળથી ઝાળખાતું આવ્યું છે.

શિવતીર્થ

બ્રહ્માણીની વાવની ઉત્તર તરફ “નીલકંઠ મહાદેવ” નું મંદિર છે. પૂર્વે એ વિશાળ દરો. જીર્ણ થવાથી તેને ઉતરાવી દીધું છે. સંવત ૧૯૧૨ની સાલમાં તેનું સમારકામ કર્યું છે. એ વિશે શિલાલેખ ત્યાં મોલુદ છે. આ શિવતીર્થ યાને નીલકંઠ મહાદેવનું મંદિર અતિ પ્રાચીન છે. અત્યારે તે દેવળ નાના આકારમાં છે.

આ શિવતીર્થની આગળ વૈષ્ણવ મંદીર છે. તે હમથ્યાનું છે. ગામ લોકોએ ત્યાં ધર્મશાળા બંધાવી છે.

અદિતિ વાવ !

ગામમાંથી નીકળી ઉત્તર દિશાએ-શ્રી અંબાજી માતાજી તરફ જતાં ઢાળ આવે છે. તેની જમણી ખાલુએ પૂર્વ દિશા તરફ-આ “અદિતિ વાવ” છે આ વાવ પ્રાચીન છે. પૂર્વકાળમાં એ વિશાળ દરો. લાખખોના ખર્ચે એ બંધાવેલી દરો, એ વિશેનો એક શિલાલેખ છે. એ લેખ આરસ પથ્થર ઉપર છે. લેખની કીર્તી પ્રાચીન છે. તેમાં માતાએ નિચી ઉતારેલી છે. આ શિલાલેખનો નમુનો ગ્રંથના પરિશિષ્ટમાં આપ્યો છે.

શ્રી અંબાજીનું ધામ !

માતાજીનું ધામ ગામની ઉત્તર દિશાએ છે. ગામમાં થઇને જતાં વચ્ચે ઢાળ ઉતરવો પડે છે. આ ઢાળ એવો સહેલો છે કે છોકરાં-ધરડાં અને માંદાં સહજ ઉતરી શકે છે પણ એ ખેતરવાટ જેટલો રસ્તો છે. માતાજી ગામના લેવલ મુજબ ઉંચી ભૂમિકાપર વિરાજે છે.

માતાજીનું મંદિર ઉત્તરાભિમુખ છે. ઉત્તર તરફનો દરવાજો મોટો છે. એ મુખ્ય દરવાજો યદ્ય આચર ચોકમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે.

આચર ચોક !

આ ચોક બારે વિશાળ છે. ચોક વચ્ચે માતાજીનું મંદીર છે. દક્ષીણ દિશાએ, બારી છે. બારીએ થઇને ધણાખરા આવબજ કરે છે. આસપાસની ધર્મશાળાઓ બારે કિલ્લા જેવી લાગે છે.

મંદીર !

મંદિરનો ઘાટ સાદો છે. મંદિર વિશાળ છે. મંત્રચાત્રની દૃષ્ટિએ યંત્રાકાર તેની રચના છે. મંદિર પ્રાચીન છે. આચરમાં થઇ મંદિરમાં જવાય છે. સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોના પ્રવેશ માટે મર્યાદા સૂચક દ્વાર બંને પડખે છે. સભા મડપ વચ્ચે મોટો સિંહ છે.

ગર્ભાગારમાં ઉંચી, વેદી છે. સૌથી, આગળ માતાજીની પાદુકાઓ બિરાજે છે. ત્યાંથી થોડેક છેટા, “શ્રી યંત્રનું સ્થાપન છે.” અને પાછળ ગોખ છે. ત્યાં માતાજી બિરાજે છે. ।

મહાપૂજા અને શલુગાર

સવાર અને સાંજ બરાબર મહાપૂજા વિધિસર થયાં કરે છે. અને પછી વાહનો ધરાવાય છે. તથા અલંકારો સક્રિત શલુગાર ધરાવાય છે. દર વારેવારનાં પોશાક બદલાતા રહે છે. સવાર સાંજ શલુગાર બદલાતા રહે છે. સવાર સાંજ સાદા ભોગ (નૈવેદ્ય) ધરાવાય છે. અને મધ્યાહને રાજભોગ ધરાવાય છે.

અખંડ દીપ

અસક્તના વખતથી અખંડ દીપનું સ્થાપન થયેલું છે. બંને બાજુ અખંડ દીવા હમેશાં રહે છે. તેમનું પ્રભુ વિધિવત પૂજન થયાં કરે છે.

સવાર સાંજ ધૂપાર્તિ તથા દીપાર્તિ થાય છે અને રાત્રેપચાર વિધિવત થયાં કરે છે.

સભા મંડપમાં

સભા મંડપમાં બે ઉંચા ગોખ છે. ત્યાં પૂર્વ બાજુએ ગણપતિ તથા પશ્ચિમે કૈરવજીનું સ્થાપન છે.

અને પૂર્વ બાજુએ નીચે-શ્રી બહુચરાજી માતાજીની મૂર્તિ બીરાજે છે. તથા બાજુમાં અખૂટ દીવાનું સ્થાપન છે. ભદ્રજીની ઊંઠક બાજુમાં રહે છે. ત્યાં ભદ્રા અને આશિર્વાદ લેવાય છે. ગર્ભાગારના બારણા આગળ લાંબી પીત્તળથી જડેલી એક મોટી પેટી રહે છે, ત્યાં યાત્રાળુઓને દ્રવ્ય અર્પણ કરી પેટીમાં નાખવાનું હોય છે. એ દ્રવ્યનો માતાજીખાતે દ્વિસાબ રખાય છે. તથા ઉપયોગ માતાજી નિમિત્તે થાય છે. ઘૂઘા પૈસા કે ચીંતે છૂટી રૂંકવાની મના છે.

હવન કુંડ !

ચાચર ચોકમાં વચ્ચે મોટો કુંડ છે. ત્યાં નવચંડિ હોમ તથા સહસચંડી આદિ હોમ તથા નાના મોટા યજ્ઞ યજ્ઞ થકે છે. ત્રેદિકાઓ અને મંડપનાં સાધનો તૈયાર રહે છે.

દર પૂર્ણિમાએ હોમ રાજથી થયા કરે છે. અને તે વરસોથી મુકરર થયેલો છે.

મહા ગણેશ અને કાળ ભૈરવ !

સિદ્ધકાર યાને મોટા દરવાજામાં પશ્ચિમે મહાગણપતિની પ્રતિમા ભવ્ય છે. અને પૂર્વ બાજુએ કાળ ભૈરવની તથા હનુમાનજીની પ્રતિમા છે.

બ્રહ્માણી અને સરસ્વતિ !

મોટા દરવાજાને લગતી પૂર્વ તરફની ધર્મશાળાના વિશાળ વિભાગમાં ઈશ્વાન કોણુમાં મંદિર છે. તેમાં બ્રહ્માણી-સરસ્વતિ અને ત્રિપુરમુંદરીનાં મુંદર સ્વરૂપે ખીરાળે છે.

એ પ્રતિમાઓ પુરાની છે.

સિદ્ધકાર યાને મુખ્ય દરવાજાને બનાવતાં તેના પાયામાંથી ઉઠુ એક ભાગેલી અવસ્થામાં મંદિર દેખાયું હતું તેમાં બ્રહ્માણી અને સરસ્વતીની બે મૂર્તિઓ નિકળી હતી. અને ખીજ ભાગેલી મૂર્તિઓ નિકળી હતી. આ બે મોટી મૂર્તિઓનું શિલ્પ બે હજાર વર્ષ પહેલાંનું હોવાનું યાને શુદ્ધકાળનું શિલ્પ હોવાનું અનુમાન થઈ શકતું હતું. હાલતો તેમની પ્રતિબા વખતે સાદુસુદ્ધ કરી ઘાટ ફેરવવામાં આવ્યો. તેથી એવી ખાતો કરવા મુશ્કેલી છે.

મહાદેવજી

ચાચરમાં પૂર્વ દિશાએ મહાદેવજીનું મંદિર છે. તેમાં શિવલિંગ છે. પાર્વતીની નાની પ્રતિમા છે. પશુ ખૂણામાં મહાદેવજીની બેઠેલી પ્રતિમા અદ્ભૂત છે. એ ચાર ભુજાવાળી છે, ત્રિશુળ, નાગ, માળા અને કમંડલુ છે. અને બાજુના ખૂણામાં ગણપતિની મૂર્તિ છે. બાજુમાં ચાર ભુજાવાળી શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનની મૂર્તિ છે.

માન સરોવર !

માતાજીના મંદિરની પાછળ બારી તરફ માન સરોવર છે. સરોવર ને ઘાટ બાંધેલો છે. યાત્રાળુઓ તેમાં સ્નાન કરી શકે છે.

બે મોટા ઉત્સવ.

માતાજીમાં બે મોટા ઉત્સવ થાય છે: એક ચૈત્ર માસમાં નવરાત્રીના નવ દિવસોમાં અને બીજા આસો માસની નવરાત્રીના નવ દિવસ સુધી થાય છે. પહેલો વસંતોત્સવ ગણાય છે. અને બીજો શારદોત્સવ ગણાય છે. બંને નવરાત્રીમાં, બનારા વાવી ઘટ સ્થાપન વિધિસર કરાય છે. મહાપૂજાઓ ફરોજ થાય છે. અપવાસ કરવામાં આવે છે. અને બંને નવરાત્રીના નવ દિવસ સુધી શ્રી ભગવતી ભાગવતનું પાસાયણ કરાવવામાં આવે છે. અષ્ટમીએ હોમ થયા પછી, ઉત્સવો સમાપ્ત થાય છે.

સંઘની સ્થાપના.

માતાશ્રીમાં કાર્તિક, માધ, ચૈત્ર, અષાઢ, શ્રાવણ તથા ભાદરવો એ મહીનાઓની પુનેમ પર મોટા સંઘો આવે છે. અને તેમાં દસ હજાર જેટલી સંખ્યા વધે છે. ખીચ પશુ કેટલાક નાના, મોટા સંઘ આવે છે.

ભવાઈ.

સંઘોના પ્રસંગે ભવાઈ થાય છે. ભવાઈમાં વેસ કઢાડવામાં આવે છે. વેસમાં સંઘરીઓ તથા માનતા વાળા ખાસ ઉતરે છે. ભવાઈનો મૂળ શબ્દ "ભવ-વાહી" છે. ભવ એટલે મંસાર તેમાં વહેનાગ માણસોને વેસના રૂપમાં મૂકી તેમના વ્યવહારની આસક્તિ ને દસી કઢાડી ભગવતીના સ્વરૂપને ઓળખી મુક્ત થવાનો ઉપદેશ હોય છે. પશુ તેવો ભાવ ભવાઈ પ્રસંગે સમજાવવામાં આવતો હોય તો સમાજને લાભ થઈ શકે!!

ધર્મશાળાઓ !

ચાચરમાં ધર્મશાળા પશ્ચિમ તરફની શ્રી માતાશ્રીના ખચે બધાએલી છે. તેમાં સ્નાનગૃહ, ભડાર, ભટ્ટ નિવાસ, અને ખાલુમાં કાચગૃહ છે. ખહારની ખાલુ ઓઢીસ છે. તેમાં સેક્રેટરી મહાસય સઘળા દિસાખ રાખવાનું કામ તથા સંસ્થાપર દેખરેખ રાખવાનું કામ કરતા રહે છે. ખાલુમાં વાસણ, ગોઢાં, ગાઢલાં, ખાટલા આદિ ચીજ વસ્તુસંગ્રહનો કોઠાર છે. કોઠારી એ મંબંધી કામ કરે છે. પટાવાલા મંસ્થાનાં નક્કી કરેલાં કામ બજાવે છે.

પૂર્વ ખાલુની ધર્મશાળા એક વડાલીના મેના ગુલાબચંદ મલુકચંદે બંધાવી છે. આ ધર્મશાળા પથ્થરના ધાખાબધી તેર ગાળાની. સવત. ૧૯૪૭ ના અષાઢ સુદ ૨ (ખીજ) રુ. ૨૧૦૦ ના ખચે બધાવી છે. અને દક્ષિણ ખાલુની અમદાવાદના કુંભાર પરસોતમ છોટાલાલે બધાવી છે. ઉત્તર તરફનો દરવાજો ધર્મશાળા અને તે પરનો માળ વિત્રેરે અમદાવાદના મુખડીઆ ખાપાલાલ લક્ષુભાઈ તરફથી બધાયાં છે.

આમ ખહારની ખાલુની ધર્મશાળાઓ વિશાળ જુદા જુદા ગૃહસ્થો તરફથી બંધાવી છે.

શ્રી અંખાશ્રીનું પ્રાગટ્ય !

પક્ષક્ષેત્ર માહાત્મ્યમાં એ વિષયમાં સુંદર કથા છે.—

સત્યયુગના સમયમાં સ્વર્ગમાં રાજા ઈન્દ્રને અને મહીપાસુર નામે રાક્ષસને યુદ્ધ થયું હતું. ઈન્દ્રની તરફ સઘળા દેવતાઓ હતા. મહીપાસુરના પક્ષમાં સઘળા રાક્ષસો હતા. યુદ્ધ હજારો વર્ષ ચાલ્યું. દેવતાઓ નબળા પડ્યા,

મહીપાસુર હતો. દેવોની ગળધાની કમળે કરી. સપત્તિ લૂટી દેવાગનાઓને દાસીઓ તરીકે ગણી, ધણાખગ દેવો નારી ગયા વનમા રઝગના માડયા દેવો પર એમ ભારે દુ ખ આવી પડ્યુ

ગુપ્ત રીતે સધળા એકઠા થયા મપ કર્યો વિચારો કેળવ્યા અને ઘઠાણ પાસે ગયા. ઘઠાણએ સધળી ઝિના ખ્યાનમા લઈ ભગવાન વિપ્લુ તથા શિવજીની સમક્ષ વાત કરી વાકેફ કર્યા ઘઠા વિપ્લુ અને મહેપ એમ ત્રણ પ્રમુખ દેવતાઓની વાગણી ઉરકેરાઈ દેવતાઓના હૃદય પણ ઉરકેરાયા હતાં. સધળાઓની તંત્ર લાગણીને અગ્રે હૃદય એક થયા અને ન્યા મમાન પ્રતિ-ભામા આન્યા કે વૃર્તજ એ સધળાઓમાથી તેમના મુખમાથી તેજની ધારાઓ ફૂટી એ સધળુ તેજ એકઠુ થયુ તેજનો મોટો પર્વત બન્યો સધળાએ તેજના પર્વતને સૌએ નજરે ભેયો તેમાથી ભગવતી આધરાક્ષિ ઠી જગદમ્બા પ્રગટયા સાહાર રૂપમા એ તેજનો ગોળો ફેગવાયો અધ્યાજનો આહાર દેખાયા માંડયો અખિકાણએ દર્શન આપ્યાં. સિંહ ઉપર સનારી કરી હતી હજારો શસ્ત્રબલો ધર્યા હતા, અમૂલ્ય આભૂષણો પહેર્યા હતા કાતિનો તે પાગળ નહોતો આ અદ્ભૂત સ્વરૂપ ભેઈ દેવો સધળા ગણ થયા રાક્ષસો આ ભેઈ ભયથી ત્રાસવા માડયા દેવતાઓએ વિનતિ ગુજરી. તે પરથી મહીપાસુર સાથે દેવીએ યુદ્ધ આરંભ્યુ રાક્ષસોના ટાળેટાળા માર્યા કેટલાક શરણે આવ્યા મહીપાસુર એકલો યુદ્ધ કરવા આવ્યો દેવીએ કુતુહલથી યુદ્ધ ખેલ્યુ આખરે ત્રિશૂનથી તેનુ મરતજ હેલુ તેના બળવાન શરીર પર સિંહ ચઢયો તેનુ બળવાન બોહી સિંહ ચૂસના માડયો દેવીની સમક્ષ મહીપાસુરે પ્રાણ છોડ્યા દેવીએ તેની સદ્ગતિ કરી ત્યારથી દેવીના પૂજન સાથે મહીપાસુરના મુએલા માથાનુ પૂજન થવા લાગ્યુ

દેવીએ ઇન્દ્રુ રાજ્ય પાછુ આપ્યુ દેવતાઓને તેમની સપત્તિ પાછી આપી અને સ્વર્ગના મુખો ભોગવવા તેમને નિર્ભય કર્યા દરમ્યાન સધળા દેવતાઓએ જગદમાની સ્તુતિ કરી પ્રાર્થના કરતા જલાબ્યુ કે પુણ્યક્ષેત્ર એવા ઘઠાક્ષેત્રમા નિવાસ કરો।। દેવોની વિનતિ પરથી ઘઠાક્ષેત્રનિવાસ કરવા ભગવતિએ કપ્પુલ કંઈુ અને ઘઠાક્ષેત્રની ઉત્તર દિવામા વાને હાલના આ સ્થાનમા ઝિરાભ્યા, ત્યારથી આ અંખિકાતીર્થ થયું છે

નવદુર્ગા તીર્થ

આ અખિકા ક્ષેત્રમા નવદુર્ગા તીર્થ છે કતકથા છે કે-હાલના અંખા માતાજીના મહિરની આસપાસ નવદુર્ગાના મહિર હતા. અને વચ્ચે અમાજીનુ મહિર હતુ. એ નવ દુર્ગા પૈકી (૧) શૈલચુરી (૨) ઘઠાચારિણી (૩) ચદ્રધંદા

(૪) મુખ્યાંડા (૫) સ્કંદમાતા (૬) કાત્યાયની (૭) કાલરાત્રી (૮) મહાગૌરી
(૯) સિદ્ધરાત્રી એ પ્રમાણે હતાં.

અને એ નવ પૈકી જે મૂર્તિઓ મુખ્ય દરવાજાને નિચેથી બ્રહ્મચારીણી
યાને સરસ્વતી દેવી તથા મહાગૌરી નિકળેલાં છે. આકાંનાં દેવાલયો અને
દેવીઓનાં સ્વરૂપો કયાં હશે! તે તપાસને અંતે ખગર પડે!! નવદુર્ગા તીર્થ
પણ શ્રી અંબાજીના ધામમાંજ છે.

કોટશ્વર તીર્થ !

બ્રહ્મક્ષેત્રની આસપાસ અને ત્રણે ગંગાઓના કિનારે તથા અંદર મળી
કરીડો શિવલોગ હોવાનું કહેવાય છે. અને એ કોટી શિવલિંગમાં પ્રધાન
શિવજીનું સ્થાન આ કોટશ્વર છે. ચાર ગાઉના બ્રહ્મક્ષેત્રની પ્રદક્ષિણા કરતાં
પંચકોશીની પૂર્ણતા આ કોટશ્વર તીર્થ કરવાથી થઈ શકે છે.

ગુપ્ત સરસ્વતી !

કોટશ્વર પાસે ગુપ્ત સરસ્વતીનો વાસ છે. કોઈ કોઈ વાર નદી જોવો
પ્રવાહ પ્રગટ થાય છે અને ધણીવાર ગુપ્ત થઈ જાય છે. એ પણ એક તીર્થ
હોવાનું કહેવાય છે.

બ્રહ્મગંગા-ત્રિવેણી

હરણ્યાવ નદી બ્રહ્માજીએ યજ્ઞ વખતે પ્રગટ કરી છે. તેથી તેનું નામ
બ્રહ્મગંગા કહેવાય છે. એ વખતે તેનો વિસ્તાર ૪૦ ગાઉનો હતો. અત્યારે પણ
લગભગ તેટલોજ છે. બ્રહ્માજીનું ખીજું નામ હિરણ્યગર્ભ હોવાથી નદીનું નામ
હિરણ્યગંગા અથવા હરણ્યાવ પડ્યું છે. આ એક પવિત્ર તીર્થ છે. તેમાં વળી
બીમાશંકરી અને કોસાંચી કે જે વિંધ્યાચળ પર્વતના મૂળીવામાંથી નિકળે
છે. તે જે ગંગાઓના સંગમથી થતો ત્રિવેણીસંગમ બારે તીર્થરૂપે થયો છે.

આમુંડાજી-માતા

અંબાજીમાતાથી લગભગ ત્રણ માઈલ જિપર શ્રી આમુંડા માતાજીનું મંદિર
છે. પ્રથમ “વરતોલ” નામે જામ આવે છે. વરતોલ જામને પાદરે આ આમુંડાજી
છે. મંદિરઉંચા ટેકરા ઉપર છે. મંદિરમાં નવદુર્ગાની પ્રતિમાઓ દારબધ
ગોઠવી છે. કલ્પના થાય છે કે, એ મૂર્તિઓ અંબાજી માતાજીની આસપાસનાં
દેવાલયોમાંથી લાવી કોઇના વાચના દારણે અહીં આમુંડાજીમાં નૂડી હોય!!

આમુંડાજીનું સ્થાન ચમત્કાર ભર્યું છે. પુનરી પૂજા કરે છે. પુનરી
વડાલીના તપોધન છે. આમુંડાજીની જાલુમાં મુદર તલાવ છે. તલાવમાં
પાણી સ્વચ્છ રહે છે. કવચિત્ તેમાં કમળ થાય છે. પોષણ તેા પુષ્કળ થાય છે.

ગદાધર તીર્થ

આ તીર્થનું સ્થાન માતાજીથી સાત ગાઉને આશરે છે. ત્યાં “ગદા” નામે ગામ છે અને એ ગામની પાછે, જ્યાં ટેમ્પલ પર શ્રી શામળાજી” ભગવાનનું મહિર સ્તંભ છે મહિરની આગપાસ ફરતો કાંટ છે. વચ્ચે મહિર છે સભામંડપમા ‘ ગરૂડજીની મૂર્તિ છે અને ગર્ભાંગારમા ભગવાન ગદાધરની ભવ્ય મૂર્તિના દર્શન કરતા મન હરી જાય છે શાંતિથી નિહાળતાં દર્શન આનંદ દાયક થાય છે મૂર્તિને લગતી આગપાસ દસ અનુભવની સ્પષ્ટ મૂર્તિઓ નાના નાના આકારમા છે મૂર્તિ પ્રાચીન છે મહિર પ્રાચીન જીર્ણ થયુ છે સાધુઓ પૂજન અર્ચન કરે છે ગળથી અખંડ જ્યોત રાખવામા આવી છે પિંગલ નામના મરણ્ય, પ્રસંગે દર્શન આપેલા એજ ભગવાન વિષ્ણુ યાને ગદાધરના સ્વરૂપે આ સ્થાનમાં વિરાજ્યા છે

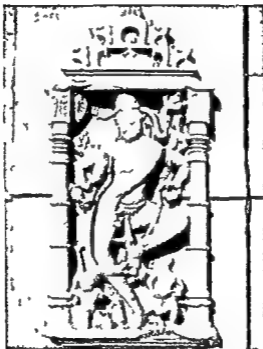
પશ્ચિન્દ્ર તીર્થ !

ખેડબ્રહ્માની પૂર્વ દિશાએ હરણ્ય નદીને કિનારે ‘ પખેસર ” નામે મહાદેવનું મહીર છે આસપાસ વિશાળ કાંટ છે કાંટ જીર્ણ હોવાથી તેને કાંટલોક ભાગ પડી ગયો છે કાંટ વચ્ચે મહાદેવજીનું મહિર છે મળામંડપ વિશાળ ગર્ભાંગારમા શિવજી છે શિવજી સ્વયં-હોવાથી શિવલિંગ સ્પષ્ટ જણાતુ નથી સામે ઓખમા પાર્વતીની પ્રતિમા છે સભામંડપમા, નદી છે આ ‘ પશ્ચિન્દ્ર તીર્થ ’ કહેવાય છે લોકો તેને પખેસર કહે છે બ્રહ્મચારીજી પૂજન કરે છે મહિર જીર્ણ છે થોડી મરામતનું કામ ચાલે છે નાની ધર્મશાળા તથા કુવો છે

આખ્યાયિકા !

ગરૂડ અને પિંગલનું યુદ્ધ !

પશ્ચિરાજ ગરૂડ અને નાગરાજના મૂળ પિતા એકજ હતા બિન્ન બિન્ન માતાઓથી આ વચ્ચે પેદા થયા હતા અર્થાત્ સાવનો માતાઓના પશુ એજ પિતાના સત્તાન હતા, ગરૂડ અને નાગલોકીને હમેશા વેર ચાલેલુ રહેતું ! નાગ લોકો જન્મના છતા પક્ષીઓના ભારે બળથી હાર્યા કરે ! યુદ્ધો થયા કરે ! જખ્ખર યુદ્ધો થાય ! અને નાગજાતિનો સહાર થયા કરે ! વચ્ચે સુલેહ કરવાનો સમય આવ્યો સુલેહ થઈ એ ખરી પણ તેમા મહત્વની એક મરત કરવી પડી ! દર વરસે એક નાગ ગરૂડને સોંપાય ! ગરૂડ તેનો ફાવે તેમ ઉપયોગ કરી શકે ! ધારે તો તેનો જીવ પણ લઈ શકે !

५ जेश्वरभां—भ्राय्पीन शिवताडव भूति

સરત મુળ્ય એવું વર્તન ચાલુ થયું. વરસો મુધી ચાલતું રહ્યું ! વારો આવ્યો રાજકુમાર પિંગલનો ! પિંગલ જેનેતજ દિવસે દાજર પહુ થયો ! ગરૂડને વિનવણી કરી ! કેમે કરી ગરૂડે ન માન્યું ! આખરે પિંગલને ગરૂડની સત્તાને તાબે ચલું પડ્યું. ગરૂડે પિંગલને સાથે લીધા ! આકાશવાનથી પ્રયાણ કર્યું ! ઘણે છેટે બ્રહ્મક્ષેત્ર આવ્યું. ત્યાં થયો સંવાદ.

ગરૂડ-પિંગલની વાતચીત !

ગરૂડ અને પિંગલ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં ચોભ્યા. નિવાસ કર્યો. વાતચિતની વધારે ચોખવટ થઈ. ખીના એ હતી કે, પિંગલહંદઃશાસ્ત્રનું ઠાન ઉત્તમ ધરાવે છે. ગરૂડને એ શિખવાની મરજી છે. ગરૂડ શિખવા લાગ્યો. પિંગલ જુદાં જુદાં વૃત્તો અને રાગ રાજશી શિખવવા લાગ્યો. લગભગ અભ્યાસ પુરો થવા આવ્યો. આખરે એક વૃત્તનો અભ્યાસ બાકી રહ્યો, અને એ " ભુજંગ પ્રપાતવૃત્ત "નો હતો.

પિંગલે દૂર જઈ શિખવવા રજા લીધી. ગરૂડે કમુદ્ધ કર્યું. દૂરથી ભુજંગ, યાને સાપની પેઠે પ્રવાસ યાને ચાલ કરી ખતાવી. આખરે હાથ તાલી આપવાની પેઠે કરી દરજ્યાવના બારે ધરામાં નાગ છુપાઈ ગયો. ગરૂડ છેતરાયો. ગરૂડ ધરામાં જેસે તેમ નહોતું. સૌભરીનો તેને શાપ હતો એ વાત ગરૂડ તેના પોતાને લગતી હોવાથી જાણ્યો હતો. ગરૂડ નિરાશ થયો. આખરે તેના સ્વદેશ તરફ ગયો. પિંગલ ચતુર હતો આમ ગરૂડથી નિર્ભય થએલો પિંગલનાગ ત્યાંજ રહેઠાણ કરી બેઠો.

પિંગલનો વેદાભ્યાસ.

તે એવી તો કળા જાણ્યો હતો કે તે કાવે તે સમયે કાવે તેવું રૂપ લઈ શકે ! પિંગલે બ્રહ્મણ્યું રૂપ લીધું. સુંદર બ્રહ્મકુમાર બન્યો. બ્રહ્મક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કર્યો. બારે વિદ્વાનને ત્યાં જઈ ગયો. સત્કાર મેળવ્યો. બહુવાની ઈન્દ્રિયા ખતાવી. બ્રહ્મણે રાજ્યર્થ બહુાવવા શરૂ કર્યું. તીવ્ર જુદ્ધિવાન આ વિદ્યાર્થી શીઘ્ર વેગથી સુંદર બણ્યો. બ્રહ્મણ્યુ ખૂબ રાજી થયો. તેને પરજ્યાવવાની મરજી કરી.

પિંગલ પરજ્યો.

બ્રહ્મણે તેની કન્યા પિંગલને પરજ્યાવી. પિંગલે કેટલોક સમય ત્યાંજ ગાળ્યો. ત્યાં પછી પિંગલે તેની પત્ની સાથે સ્વતંત્ર રહેવા વિચાર કર્યો.

ઉત્તર તરફ નિવાસ.

પિંગલે પત્ની સાથે ઉત્તર તરફ નિવાસ કર્યો. ત્યાં નિવાસ કરવા સુંદર મહેલ પસંદ કર્યો. રહેઠાણ સ્વતંત્ર રાખ્યું. અમિહોત્રનો નિત્ય હોમ કરવા

લાગ્યો વૈદિકકર્મકાંડ ઉત્તમ રીતે પાગ પાડવા માંડ્યો તેની ખ્યાતિ એ નગરમાં વધી ઘણા લોકો તેના પરીચ્છેદના આરના લાગ્યા હતા આ નાગ ભક્તિની વ્યક્તિ હોવાનું કોઈથી કળી શકાયુ નહી

નાગ પાચમ ગ્યાવી

નાગ પાચમનો દિવસ આની પહોચ્યો. દરમ્યાન નાગરિક સ્ત્રિઓના ટાળા એકઠા થયા પિંગલની પત્નિને વિનવવા લાગ્યાં પિંગલની પત્નિએ તેના સ્વામીને વાત કહી પિંગલે તેને આડખતરી રીતે સમજાવી પત્નિ મમજીય ખરી.

વાત રૂટી

પતિ પત્નિના પ્યારમાં અને જાતના ગૌરવમાં પિંગલ ખિડ્યો । પત્નિને શુભવાત કહી જણાવ્યુ કે—હું જાતે નાગ છુ તમે કોઈને ન કહો તો અસલરૂપ તમને હાલ દેખાડું પત્નિએ તત્કાળ કબુલ્યુ જાતનું અસલ રૂપ જાહેર કર્યુ પત્નિના પેટમાં એ વાત ન ટકી બહેનપણીએ આગળ ખરેખરી વાત કહી દીધી એમ છૂપી વાત જાહેર થવા લાગી

ગરૂડે એ વાત જાણી

એ વાત ઉક ગરૂડના દશમાં વિજળી વેગે પહોચ્યી ગરૂડે ક્રોધ કરી તેના લશ્કર સાથે નહવા તૈયારી ખરી અચાનક જાપો માર્યો અને પિંગલને પકડવા તૈયારી કરી

ગરૂડે તેને વિકાર્યો

૨ । દુષ્ટ હૈં બ્રહ્મચેનના બ્રાહ્મણોને છેનર્ષા । તેમની કન્યા પરણ્યો । હમથી અમિ હોત્રી મન્યો । ત્હારા આ પાપી કર્મથી ત્હારો વધ કરવો ધટે છે આરબ્યુ યુદ્ધ । જારે યુદ્ધ થયુ નાગની રૂણા પડી । શિવજનું ખ્યાન કર્યુ પ્રગટમાં રૂણીન્દ્ર ’

રૂણીન્દ્ર તીર્થની યર્ષ સ્થાપના

એ સમયથી રૂણીન્દ્ર તીર્થની સ્થાપના યર્ષ । નાગનું એકાદ દૃશ્ય દુટે તેથી નાગ પાછો પડે તેમ નહોતો ફરી જન્મર યુદ્ધ કરવા લાગ્યો । અને ગરૂડની પાખ તોડી ગરૂડે તત્કાલ્ય શિવનું ખ્યાન કર્યુ ત્યા પ્રગટ થયા ‘પશીન્દ્રનાથ’

પશ્ચિન્દ્ર તીર્થની યર્ષ સ્થાપના

નાગરાજએ જારે યુદ્ધ ખેલ્યુ નાગની શક્તિ ક્ષીણ્ય યર્ષ આખરે નરમ પડી ગયો તેના અંગો સધળાં ધવાયા હતા ઈશ્વરનું ચિંતન કરવા મનમાં ધાર્યું શ્રીહરીનું ચિંતન કરવા નાગ ધરા તરફ ધસ્યો લાગ જોઈ એ ધરામાં પડ્યો તેનો યોગાવ્યાસ જન્મર હતો યોગજળથી વેદનાને ભૂલ્યો

પ્રિયેશ્વર પરાયણ થયો અને એ ધરામાં રહી 'ભગવાનનું ધ્યાન કરી તેને મુક્તિપદ મેળવવા તક મળી. એ ધરો પાવન થયો' અને એ મુક્તિ દાયક "નાગધરા" નામે ઝોળખાયો.

ii, [નાગધરો],

નાગની મુક્તિ થવાથી એ 'નાગધરો' ઐતિહાસિક બન્યો. હાલ પણ એ નાગધરાના નામથી ઝોળખાય છે. ત્યાં જઈ યાત્રાવાસીઓ શ્રાદ્ધ વગેરે વિધિ કરે છે.

[વૈકુણ્ઠ તીર્થ]

વળી એ જગ્યાએ ભગવાન વિષ્ણુ પ્રગટ થયા નાગને દર્શન આપ્યા. નાગનો ઉદ્ધાર થયો. વૈકુણ્ઠ લોકનું દર્શન કરાવ્યું એ નાગધરા પાસેનું તીર્થ વૈકુણ્ઠતીર્થ નામે ઝોળખાય છે.

[પ્રેત મુક્તિ વટ]

પ્રિયેશ્વર મહાદેવ તરફ જતાં પ્રેત "મુક્તિવટ" આવે છે. હાલમાં તેને પ્રેતવલ્લો કે ભૂતવલ્લો કહે છે ત્યાં પ્રેત કે ભૂત જેવી દુર્ગતીને પામેલાં માનવોનું શ્રાદ્ધ કરવાથી મુક્તિ થાય છે.

આ વિષયમાં અવતિનગરના વિદ્વાન બ્રાહ્મણ શ્રુત દેવની કથા છે. ૧૫ શ્લો. મા. પૃ. ૬૧ થી ૫ ૬૭ સુધીમાં વિસ્તાર સાથે છે.

[યજ્ઞ તીર્થ]

શ્રી રામચદ્રજીએ યજ્ઞ કર્યો. ક્ષિત્રિન્દ્રનાથ કે જે નામ સંસ્કૃતિની પૂર્વેનું સ્થાન હતું ત્યાં એ યજ્ઞ કર્યો ક્ષિત્રિન્દ્ર પ્રસન્ન થયા હતા. રાવણ વધનો દોષ દૂર થયો હતો.

[સીતા કુંડ]

યજ્ઞ પ્રસન્ને સિતાજીના સ્નાન માટે નિર્માણ થયેલો એ કુંડ અત્યારે પણ "સીતાકુંડ" એવા નામે ઝોળખાય છે.

[શ્રીરામ કુંડ]

શ્રી રામચદ્રજી જેમાં સ્નાન વિગેરેની વારવાર મનોથી વિધી કરતા હતા. તે પણ ગમકુંડ એવા નામથી ઝોળખાય છે.

સીતાકુંડ અને રામકુંડ પ્રિયેશ્વર મહાદેવના નજીક રસ્તાપર આવે છે. આ વિશે મધળી કથા ૧૫ શ્લો. મા. ના ૫ ૬૮ થી ૭૨ સુધીમાં વિસ્તાર સાથે છે.

[બ્રહ્મકંપાલ મોક્ષતીર્થ]

બ્રહ્માજીનું પાવન મસ્તક હોવું મહાદેવજીને ઠીક ન લાગ્યું ત્રિશૂલથી તેનો વધ કર્યો. એ મસ્તક વિવળના હાથમાં આવી ચોટ્યું. બ્રહ્મક્ષેત્રમાં જવાથી

તથા ત્રિવેણીમા તપ કરવાથી બ્રહ્મશીર્ષનો મોક્ષ થયો તાગથી એ ત્રીયની ખ્યાતિ થઈ આ કથા બંધ છે માં પૃ ૩૫-૩૬ સુધીમા વિસ્તાર સાથે છે.

[શ્રીક્ષીરગ્નમ્મા દેવી-લક્ષ્મીતીર્થ]

ખેડબ્રહ્મા ગામની દક્ષિણ તરફ અગ્નિકોણમા શ્રીક્ષીરગ્નમ્માદેવી અથવા મહાલક્ષ્મી દેવીનું ધામ છે મદીર પ્રાચીન છે શુર્ય યવાથી હાનમાં વડાલી કડીયાદગ અમદાવાદ વિગેરે બ્રાહ્મણોના પચે થોડુક દૂર ઉધરાવી મરામત કરાવી છે જુની મૂર્તિ ખડિત યવાથી નવી મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી છે મદીરની પાછળ એક નાની ધર્મશાળા બનાવવામા આવી છે સ્થાન ઉગ્ની ટેકરીપર હોવાથી ગંગા ઉપરના સધળા તીર્થો ખેડબ્રહ્મા ગામ અને ચોતરફ માઇલો સુધીના વિવિધ દ્રવ્યો માલુમ પડે છે

બ્રહ્મક્ષેત્ર મહાત્મ્યમા આ વિષયમા કથા છે બ્રહ્માજીએ પદ ક્યાં પછી યજ્ઞના બ્રાહ્મણોના વચનેતુ હમેશા પોપણુ ચાલે તે માટે વૈષ્ણેને પ્રગટ કર્યા વૈષ્ણેના પૂર્વજે બ્રહ્માજીની પ્રાર્થના કરી, અને વશપરપરા અપૂટ સંપત્તિ રહેવાનું માગ્યુ બ્રહ્માજીએ એવી યોગના પાર પાડના માટે વૈકુંઠ-માંથી ત્રિપદ્યુક્તમવાનને રીઝવી મહાલક્ષ્મીને લાવ્યા અને મહાલક્ષ્મીનું અગ્નિ કોણમા સ્થાપન કર્યુ મહાલક્ષ્મી ક્ષીરસાગરમાંથી પ્રગટેના હોવાથી બીજુ નામ ક્ષીરગ્નમ્મા” તરીકે ઓળખાયુ અને વૈષ્ણેના પૂર્વજને તેમની વશપરામા લક્ષ્મીજીની ઉપાસના કરતા રહેવા સૂચ્યુ ઉપાસનાથી લક્ષ્મી-ધન-સંપત્તિ મેળવતા રહેવા સૂચ્યુ અને બ્રાહ્મણોને એ ઉપાસના વિધિ કરાવતા રહેવાનું સૂચન કર્યુ

બ્રાહ્મણો અને વૈષ્ણેના પૂર્વજેની આ ઉપાસ્ય દેવતા હોવાથી એ કુલ માતા-અથવા કુન દેવી તરીકે ઓળખાયા આ કથા બંધ છે માં પૃ ૧૮ થી ૨૪ સુધી વિસ્તાર સાથે છે

[જુગુતીર્થ અને ભાગવિાગ્રમ]

આ તીર્થ હરણાવ નદીની છેક પૂર્વ દિશાએ છે ગંગાને કિનારે આવેલું છે હાલમાં ત્યાં મહાદેવજીનું દેવાલય છે આસપાસ વિશાળ કોટ છે કોટની વચ્ચે જુગુનાથ મહાદેવનું મદીર છે અને મદીરની પાછળ જમણા હાથ તરફ ખૂણામાં જુગુકરપિની સમાધિ છે ત્યાં બીજા મહાત્માઓની પણ સમાધીઓ છે

મદીર પુરાતન હશે પણ શુર્ય યવાથી તેની મરામત કરાવેની છે શિવજીનું નાથુ નવુ દેખાય છે શુર્યોદ્ધાર પ્રસંગે પુન પ્રતિષ્ઠા કરેલી હોવાનું કહેવાય છે જુગુનાથનો આગ્રમ પુરાતન છે ઉંચા ટેકરા પર હોવાથી ચોતરફનાં દ્રવ્યો સ્પષ્ટ દેખાય છે શ્રીં દલપતરામજી તેમની ઈતિહાસની

નોંધમાં લખે છે કે-ભૃગુનાથમાં એક ગોસાઈ સાધુ રહેતો હતો. તેનું નામ "ઉદેપુરી મહારાજ" હતું. તે આબુથી આવીને રહેલો હતો. તેની ઉંમર વર્ષ ૧૫૦ની હતી એમ એ મહારાજ જણાવતા હતા. એ મહારાજને નાં તખ્તસિંહજી મહારાજ સાહેબે બેધપુર ખોલાવી લીધા હતા. તે સંવત ૧૯૨૧માં સમાધિસ્થ થયા હતા.

એ મહારાજે ભૃગુનાથનો કોટ કરાવ્યો હતો, અને ત્યાં પછી મોતીગિરજી નામે સાધુ રહેતા હતા. ત્યાં પછી કેટલાય સાધુઓ આવી રહેતા થયા છે.

આખ્યાયિકા

લ્હાક્ષેત્ર મહાત્મ્યના પૃ. ૭૩ થી પૃ. ૮૪ સુધીમાં ભૃગુન્નપિતા તપની મુંદર આખ્યાયિકા છે. તે વાચવાથી સખળી ખીના સમગ્રય તેમ છે.

માણેકનાથનો પહાડ !

ખેડથી પશ્ચિમ દિશાએ "માણેકનાથનો પહાડ છે. એ ખેડથી આઠેક માઇલ દૂર છે. તેનું મૂળનામ "માણવકનાથ" હોયું ઘટે!! આ પહાડ અરવલ્લીના પહાડનાં મૂળીમાં પૈકીનો છે. ત્યાં માણવકનાથ મહારાજની તપશ્વર્ણનું સ્થાન છે. અને એક મોટી ગુફા છે. ગુફામાં પીત્તળના ધોડા છે. માટીના પણ હોય છે. બહારની બાલુએ સતિનું સ્થાન છે. ત્યાં મહારાજ માણેકનાથની સમાધીનું સ્થળ છે. ગુફામાં બોંયઈ છે. તેમાં લાંબી નહેર છે. તે એટલી બધી લાંબી છે કે જોમાંથી પસાર થઈ અમદાવાદના માણેક-ચોકમાં નીકળી શકાય છે.

ગુફામાં જ્યાં ધોડા રહે છે તેની બાલુમાં પથ્થરની મોટી શિકા છે, નહેરના મોઢીઆ પર એ ઢાકેલી છે. એ ઉઘાડવામાં આવે તો તેમાં પ્રવેશનો રસ્તો દેખાય તેમ છે. કહેવાય છે કે પૂર્વે જે ધોડા હતા (અગર હાલ છે) તેના નીચે રસ્તો છે તે જ્યારે ખસે ત્યારે પ્રવેશદારમાં થઈ પસાર થઈ શકાય!!

કોઈ રાણી માતાજીની યાત્રાએ નીકળી હતી. ત્યાં તેને પુત્ર થાય છે. દરમ્યાન રાજના મરણની વાત સંભળાય છે, રાણી તેના પુત્રને માણેકનાથ મહારાજને જોવે મૂકે છે. રાણી સતી થાય છે. માણેકનાથ મહારાજ પુત્રની રક્ષા માટે નાગરધાહ્યજી બાધને ઉછેરવા સોપે છે.

આ આખ્યાયિકા વિષે પુરાતપાસની જરૂર છે. જે આધાર સાથે વાત મળી આવશે તો આગળનાં પ્રકરણોમાં લખીશું.

માણેકનાથની ગુફા-બોંયઈ-નહેર અને તેમાં થઈ અમદાવાદના માણેક-ચોકમાં નીકળવાપણું વિગેરે હકીકતનો પણ તપાસ કરવાની આવશ્યકતા છે.

આ ખીના રબુ કરવાનો હેતુ પણ પ્રયત્નશીલ ઉત્સાહી પુરુષોના દ્રષ્ટિપથે મુકવા માટે છે

તારગાજી

ખેડપણાથી તારગાજીની યાત્રાએ જઈ શકાય છે એવું જાહેર થયું છે કે મદિરપુરાનું છે એ મદિરનો ઘાટ રચના અને શિલ્પ જોતા કોઈ દેવ કે દેવીનું મદિર હોવું જોઈએ પણ હાલ તો તારગાજી નામે જૈન ભગવાન પિરાજી છે

વાસણા

ખેડથી પશ્ચિમ બાજુએ વાસણા નામે નાનું ગામડું છે ત્યાં દાણીનો ઝોટલો છે ત્યાં દાણુ ચુકાનું હતું તે ઉપરથી દાણીના ઝોટલાની કહેવત પડી છે સહજેત્ર મોડું નગર હતું ત્યારે ભારે વેપાર ચાલતો હતો તેમાય વળી વાસણો કે વસ્ત્રોની દુકાનો હતી તે વખતે દાણુ લેવાની એ જગ્યા હતી એ સઘળું તપાસને અને મળી આવે તે ખરું !

દેરાલ

ખેડપણાથી નજીક ત્રણેક ગાઉ ઉપર "દેરાલ" નામે ગામ છે જતા રસ્તામા ધણી મદિરાના મકાનોના તથા ચણતરના નમુના અને ખડેરા નજરે પડે છે ખેડ અને દેરાલ પૂર્વે એકજ હતું એવું અનુમાન થાય છે તળ દેરાલમા પણ શિનાલયો અને જીનાલયો છે

શિલાવાડ

ખેડથી નજીક શિલાવાડ નામે નાનું ગામ છે જલ્દી ખેડના પૂર્વ વૈભવ કાળનો એ એક ઊામ હોય તેવું અનુમાન થાય છે ત્યાં મહાદેવનું મદિર તથા ચામુડાજીનું મંદિર છે દરમ્યાન રસ્તામાં ધણી ભક્ત-અનુસૌધો અને મકાનોના ખડેરા નજરે પડે છે

વાઘેશ્વરીના કુંગર

ખેડની પૂર્વ બાજુના કુંગરા નાના મોટા કષ્ટક નજરે પડે છે એ સમળા વિખ્યાયળના મૂળ પરિતો હોવાનું કલ્પી શકાય છે તે પૈકી વાઘેશ્વરીનો કુંગર પણ કહી શકાય ત્યાં મહાદેવજી વાઘેશ્વર નામે ઝોળખાય છે તે માતાજી વાઘેશ્વરી નામે ઝોળખાય છે તત્ર પૂજામા વાગીશ્વર-વાઘેશ્વરીના મત્રો ઉચ્ચારી પ્રયોગ કરી શકે ત્યાં આસપાસ કુંગરેલી વચ્ચે ખેરગઢ નામે નગર હોવાનું કહેવાય છે આજુબાજુ કિલ્લાના ચણતરના નિશાનો હાલ પણ છે વચ્ચે વાવો, કુના વિગેરે છે ચોખેર કોટ છે અને વચ્ચે વળી ત્યાં ઊંકરીઓનો કુંડ છે પથ્થરોથી તેનો ઘાટ માધેલો છે કહેવાય છે કે નગરની ઊંકરીઓએ ગૌરીવૃત્ત નિમિત્તે એ કુંડ બધાવેલો !

ખાલુમાં “અભેપરા” નાંમે ગામ છે હાલમાં એ ઘોડાધર રાજપુત ગામ છે. એ સ્થળો સુદેવંત સાવળીમાનાં હોવાનું કહેવાય છે. પાદરે હરણાવ નદી વહે છે. ખેડથી આડ ગાઉને આશરે આ વિભાગો છે. અનુમાન થાય છે કે ખેરમદ પણ બ્રહ્મક્ષેત્રનો પૂર્વકાળમાં એક મહત્વનો વિભાગ હતો.

ખેડની ઉત્તરખાલુ

ખેડબ્રહ્મણી ઉત્તર તરફ લીલાવંટા-ખેડવા-સિતોળ-વરતોલ-આમુંડાણ વિગેરે સ્થળો છે. ઉત્તર પૂર્વની વચ્ચે દીધીયું-વાલરાન-પરેલા-રાધરા વિગેરે સ્થળો પાસેપાસે આવે છે. દરમ્યાન ખડેરા અને ભગાવરોષો પૂર્વેનાં હશે એમ અનુમાન થાય છે. રાધરામાં મોટું શિવાલય છે તથા કહેવાય છે કે ત્યાં બ્રાહ્મણોની મોટી સંખ્યા વસતી હતી. ત્યાંથી આગળ પાનરવા અને તેની ઉત્તરે મહાડીગામ આવે છે. એ મેવાડની સરહદ ગણાય છે.

ખેડથી પશ્ચિમ ખાલુએ !

બ્રહ્મણીખેડની પશ્ચિમ તરફ રાધીરાડ-પાદરડી-મેરાલ-રૂદ્રમાળા-ચાંપલ-પુર ઉચ્ચીધનાલ-ગદડાશામળાણ-ગદા-પંથાલ-આગીયા અને મરોડા એ નામવાળાં ગામો યોડેયોડે અંતરે આવે છે. આ ગામડાઓની મુસાફરીએ જતાં રસ્તામાં કંઈક ખડેરા અને ખાંધકામનાં ચિહ્નો નજરે પડે છે. એ પરથી અનુમાન થાય છે કે પૂર્વેના બ્રહ્મક્ષેત્રની વિશાળતાના આ બ્રહ્મક્ષેત્રો હતો. પાદરડી શબ્દ સૂચવે છે કે બ્રહ્મક્ષેત્રનું એ પાદર હતો. રૂદ્રમાળામાં મહારૂદ્રનું મંદિર પૂર્વે વિશાળ હતો અત્યારે નષ્ટદશામાં આવેલું જણાય છે.

પંથાલ !

આ ગામ તેની કહેવતના આધારે નામગીન બન્યું છે કહે છે કે-પંથાલમાં સંખ્યાબંધ બ્રાહ્મણોની વસતી હતી. એવામાં બારે રમખાણ મચ્યું. બ્રાહ્મણોને પંથાલના દેવળમાં પૂર્વા અને તેનાં બારણાં બંધ કરી આલુખાલુ દેવતા સળગાવ્યો. મર્યાનાં પૂમાડા કર્યા. સરસવના પુમાડા કર્યા અને તેમના ત્યાં પ્રાણ લીધા. પંથાલનું નામ કદાચ પાંથાલય હતો. બ્રહ્મક્ષેત્રનો પાત્રાના પાન્યો વાને મુસાફરો માટે એ ઠેકાણે કોઈ સુંદર ગોળના હતો અને ઉતારાનું સ્થળ વાને આલય કોઈ ઉમદા હતો. “પાન્ય + આલય” પરથી પાન્યાલય નામ સાર્ય ગણાતું હતો અને એ સંરકારી નામનો અપભ્રંશ શબ્દ પંથાલ કહેવાયું. અથવા પાંચિક વાને મુસાફરીએ આવેલા કિંવા મુસાફર જેવા માનવોનો “લય” એટલે નાચ થયેલો હતો. તે પરથી પણ પાંથાલય નામ પડ્યું હતો. રોપને અંતે જે નક્કી થાય તે ખરું.

પંચાલવાસી ધાહણો હાલ વડાલીમાં વસે છે. તેમનાં પૂર્વજો પંચાલમાં રહેતા હતા. પંચાલના પૂર્વેના રમખાણ પછી પણ ત્યાં ધાહણોની વસ્તી હતી. એ ખેડવાખાજ ધાહણોના ચોખ્ખાનું બનીસ ગામે પેડાનું એક મોડું ગામ હતું. ગામનો આગાદી નષ્ટ થયા પછી ત્યાંના ધાહણોનું આગમન વડાલીમાં થયેલું !!

ઉત્તર ખાણુ

ખેડની ઉત્તર ખાણુએ વીરાવ ગામ છે અને વીવાવની મગરી છે. રસ્તામાં પૂર્વેની વસ્તી હોવાના નિશાનો જણાઈ આવે છે. એ કુંગરીમાં મોટા માઠ-નાનો માઠ હોવાનું કહે છે. ત્યાં પૂર્વે ગામ હોવાનું અને પાછળથી નષ્ટ થયાનું કહેવાય છે. ખાણુમાં સુદર સરોવર છે કુંગરને ચારેખાણુ કિસ્લો કુંદરતી છે એકખાણુજ દક્ષિણ પુસ્તી છે. એ ગમ્મ સરોવરમાં કમળો થાય છે, ત્યાં પૂર્વે કોઇ યોગી રહેતો હતો તેની ત્યાં હાલ સમાધી છે. એ નગર શું હતું ? અને તેમાં કોની વસ્તી હતી, તથા કયા કાળમાં શા કારણસર નષ્ટ થયેલું હતું, તેનો કંઈ પત્તો લાગતો નથી આખ્યાયિકાઓ—હતકયાઓ પશુ મળતી નથી. કોઈ ઉત્સાહી શોધક પ્રયત્ન કરે તો મળી આવે ખરી ! શુ ધ્રુવક્ષેત્ર નષ્ટ થયા પછી તેમાંથી આવેલા લોકો ત્યાં વસ્તા હશે ? અથવા બચના માર્યા-કુમલુઓથી બચવાની ખાતર તેમણે એ કુંગરની ખીણમાં વસવાટ કર્યો હતો ? અથવા ધાહણોએ એકાતવાસ સ્વીકારી ત્યાં તેમનાં પવિત્ર કર્મ કરવા-સમયગાળવા-સારો સમય મેળવવાની અપેક્ષાએ ત્યાં વસ્તી કરી હતી એ વિશે સત્ય શું હતું તે હજી સુધી ખઠાર આબુ નથી એ કુંગરની આસપાસ બારે જગલ છે. શિકારી પશુઓ ત્યાં રહે છે. ધાસના જોડ છે. હરણમાં રખાય છે. પશુપાલન માટે ધાસ ત્યાંથી લેવાય છે. અને તેનો વધારે પ્રમાણમાં ઉપયોગ વડાલી અને નજીકના ગામે કરે છે. આ પ્રમાણે પુરાતન ધ્રુવક્ષેત્રની વસ્તી અત્યારે ખડેરના રૂપમાં તો વળી કયાક મોટા પ્રમાણમાં અને કઈક જગેએ તદ્દન નામશેષ થયેલી જણાય છે. સીમાડો બારે વિસ્તાર વાળો છે. જેના પર હજારો વર્ષો પીતિ જવાથી ઘૂર્ણમાં તેના અવશેષો પડી રહેલા હોવાનું જણાય છે.

કાલ નિર્ણય પરિચ્છેદ-(ત્રીજો)

અ બ્રહ્મક્ષેત્ર યાને ખેડખલા નામે નગર કયા કાળમાં વરસું। એ નકી કરવું લગભગ અચકચ છે! કામ અલરૂં છે! સુદ્ધ અવલોકનની પ તેમાં જરૂર ખરી!। એવાં અવલોકન-બ્રહ્મક્ષેત્રનાં અવશેષો અને (શિલા)લેખો પર આધાર રાખે છે.

પણ કાલમાં એવા લેખ-શિલાલેખ વિગેરે સાધનો કયાં? ઇતિહાસને ક્ષગતી વિવિધ સામગ્રી કયાં? અને કાલનિર્ણય કરવા જેવું સાહસ કયાં? છતાં જેટલું મળી આવે તેટલા સાધનના આધારપર સુદ્ધ નહીં તે સ્થૂલ કાળ અવલોકવા-પ્રયત્ન કરવો યોગ્યધારી “પુરાતત્ત્વવેત્તાઓની” સેવામાં રજુ કરવા ઉચિત ધાર્યું છે.

“બ્રહ્મક્ષેત્ર માહાત્મ્ય” એ ગ્રંથ આ વિષયમાં પ્રકાશ પાડે છે. બીજા ગ્રંથોના પ્રમાણે તેને સતેજ કરવા આધારરૂપ બને છે. એ કવી રીતે વા? તે તે હવે વિચારવાનું છે. તથા તેના નિર્ણયનું કામ વિદ્વાનોને શિરે સોંપીએ છીએ.

બ્રહ્મક્ષેત્ર નામે નગર!

“બ્રહ્મક્ષેત્ર” નામે બારે નગરના નિર્માણ વિશે “બ્રહ્મક્ષેત્ર માહાત્મ્ય” નામે ગ્રંથમાં વિસ્તાર સાથે વર્ણન છે. તેમાં જણાવે છે કે-બ્રહ્મક્ષેત્ર તેમના મનની શુદ્ધિ કરવા માટે-આ ક્ષેત્રમાં યજ્ઞ કરવા આવે છે. શરૂઆતમાં બારે નગરની રચના કરે છે. ચાર ગાંઠિના વિસ્તારમાં નગર રચાવે છે. (બ્ર ૬૦ માં ૫૦ ૬)

એ કયાકાળમાં વા?!

દક્ષ પ્રજાપતિ યજ્ઞ કરે છે. યજ્ઞમાં શિવજીનું અપમાન થાય છે. સતી દાક્ષાયણી દેહ તજે છે. દિમાલય નામે રાગને લાં સતી જન્મે છે. આઠમા વર્ષથી તપ શરૂ કરે છે. એમ બાર વર્ષ સુધી તપ કરે છે. તપને અંતે શિવજી સાથે લગ્ન થાય છે. એ અરસામાં યાને સત્યયુગમાં આ નગરરચના થયાનો કાળ બ્રહ્મક્ષેત્ર પુરાણ સૂચવે છે.

ખીજું એ વિશે પ્રમાણ!

આ વિષયને લગતું વર્ણન-“બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડ” નામના ગ્રંથમાં મળી આવે છે. પૃષ્ઠ ૪૬૧થી ૪૬૯ સુધીમાં એ વર્ણન છે-“ગુર્જરેવિવયેરન્યે વ્રહ્મલેટકસંહ્રકં। પુરમસ્તિમહદિન્યદક્ષિણેચાર્વુદાચલાત્” (૧) “સ્તેનદ્વપુરિનામ વ્રેતા-

યામ્યંચકં તથા " " ઉદેવદ્વાપરેહ્યાતં કલોવૈમદ્વાષેટકં " (૨) ઇસ્તિતત્રમહોપુષ્યા-
હિરણ્યારવ્યાનદીશુભા । તત્રૈવસગમ.પુષ્યો નદીદ્વિતીયસમવ. (૩) ગ્રામમધ્યેનિવસતિ
દેવોવૈપદ્મસંભવઃ । માર્યાદ્વિયેનસંયુક્તો તદ્ગ્રાસાદસ્યપૂર્વતઃ x x x x

ભાવાર્થ—ગુજરાત દેશમાં ઘણાખેટક નામે મુંદર નગર છે. એ નગર
ભારે દિવ્ય છે. આજુ પર્વતની દક્ષિણે આવેલું છે.

સત્યયુગમાં " ઘ્વક્ષપુર " એવા નામે ઝોળખાયું! ત્રેતા અને દ્વાપર-
યુગમાં ત્ર્યંબકપુર નામે ઝોળખાયું! અને કલિયુગમાં એ "ઘ્વક્ષખેટક" નામે
ઝોળખાય છે.

એ ભૂમિ પવિત્ર છે. ત્યાં દિરણ્વા નામે નદી છે. ત્યાં વળા ખીણ ખે
નદીએનો મંગમ થાય છે. ગામમાં ઘણાજનું બધું મંદિર છે. અને મંદીરમાં
ઉત્તરે—દક્ષિણે જોતાં ખે પત્નિએ દેખાય છે.

વૈદિક પ્રમાણ !

દક્ષ પ્રજાપતિનો ઇતિહાસ ઋગ્વેદમાં છે. (અ. ૧૦-૭૨) તેનું વિવેચન
" ઇતપથ " ઘાઘાણ મંથમાં છે. (૨-૪-૪-૧-૬) સાં ૫૦ ૪-૪.

મહાભારતમાં આં ૫૦ ૬૭-૧૦માં છે. વળી વિષ્ણુપુરાણ! હરિવંશ-
પુરાણ! અને શ્રીમદ્ ભાગવત આદિ ગ્રંથોમાં પણ છે.

એ દક્ષ પ્રજાપતિની પુત્રી સતી દાક્ષાયણી દિમાલયને ત્યાં જન્મે છે.
તે પરથી રાગ-દિમાલય દક્ષનો સમકાલીન ગણાય! એ અરસામાં ઘણાજએ
ઘણાક્ષેત્ર નામે નગર વસાવેલું! એ પરથી ઘણાક્ષેત્ર નામે નગરનો રચનાનો
કાળ ઋગ્વેદના કાળ જેટલો પુરાતન હોઈ શકે!!

અર્ધવેદમાં ઘ્વક્ષપુરીનું વર્ણન ।

આ વર્ણન અર્ધવેદમાં છે.—પુરયોમદ્વાળોવેદ વસ્યાઃ પુરવડવ્વતે " બદ-
ષકા મવદ્વારા દેવાનાપુરયોદ્ધા । તસ્યાંહિરણ્યવઃ ક્રોશઃ સ્વર્ગોઽવોત્તિપાદ્વતઃ । તસ્મિ
નુહિરણ્યયેકોશે ચ્ચરેત્રિપતિષ્ઠિતે । તસ્મિન્વચક્ષમાત્મત્વ વસ્તદ્વૈવદ્વાવિદોવિદુઃ । મન્ના-
જમાનાં હરિર્ગોં યશસાસપરિવૃતામ્ । પુરીં હિરણ્યમયીં મદ્વા પ્રવિવેશાપરાજિતામ્ ।
અર્ધવેદ ૧૦-૨

ભાવાર્થ—આ ઘણાની પુરી (ઘણપુરી)ને જે વિદ્વાન જાણે! તે પુરુષ
ગતિને વાને શુકિતને પામે છે. જેની રચનામાં મુખ્ય નવ દાર છે. આઠ ચક્રો
જાણ્યાં છે. એ દેવતાઓથી ભરેલી છે. અને એ કોઈએ જીતેલી નથી. તેમાં
ભારે તેજસ્વી દ્વિરણ્મયકોશ છે. વાને ઘણ (દિવ) વિરાજે છે. એ સ્વર્ગોંય છે.
જેને ત્રણ આરા છે. વાને તેનાં ત્રણ પ્રકૃતિનાં સ્વરૂપો છે. તેના આધારપર
આ વિરાજેલો છે. જેનો પરાજય થએલો નથી! જે સુવર્ણમય—તેજસ્વી—

મનોહર અને વચસ્વી છે એવી આ ઘણપુરી. વાને ઘણનગરીમાં ઘણાજીએ નિવાસ કરેલો છે.

આ મંત્રમાં આવેલું "ઘણક્ષેત્ર"નું વર્ણન અને ઘણક્ષેત્ર માહાત્મ્યમાં લખેલું ઘણક્ષેત્રનું વર્ણન લગભગ સરખું માલુમ પડે છે એટલે એ અર્ધવેદની-રચનાના સમયનું આ ઘણક્ષેત્ર હોવાનું કહી શકાય છે.

અર્ધવેદમાં ઋગ્વેદનું અવતરણ !

અર્ધવેદની મહિતાનાં તરજુમા અંગ્રેજી અને જર્મન ભાષામાં થયેલા છે-તે પૈકી "ઓક્સ"ના કેટલાક સંકલનોમાં હેબોલ્ડ જર્મન ભાષાંતર છે. (સ્ટટગાર્ટ ૧૮૮૮)

(૨) વેપરે કરેલું કેટલાક ભાગોનું ભાષાંતર છે. (ઇન્ડિયનરિટ્રીએ.)

(૩) "ગ્રીકોલોજી" કરેલું સંપૂર્ણ ભાષાંતર સન ૧૮૬૫-૬૬માં અને તેની ખીજી આવૃત્તિ સને ૧૯૧૬માં છપાએલી છે.

(૪) "બ્રહ્મ શ્રીકર્મ"નું અંગ્રેજી ભાષાંતર સેકેન્ડબુકમ ઓફ ધી ઇસ્ટ.

(૫) "બીટને"એ અને લોનમને કરેલું અંગ્રેજી ભાષાંતર હાર્વર્ડ ઓરિએન્ટલ સીરીઝમાં સંગ્રહેલું છે.

એમ પશ્ચિમના કેટલાક પડિતોએ તેમની પોતાની ભાષાઓમાં તરજુમા કરેલા છે. તેમની માન્યતાઓ અને હિન્દના ભાષાકારની માન્યતાઓનો સમમ વિચાર કરી જ્ઞાનકોશકાર ડૉ. શ્રીધર અક્ટેશ-જેતકર એમ. એ. પી. એચ. ડી. તેમણે રચેલા જ્ઞાનકોશના પૃ. ૧૩૧ બમાં જણાવે છે કે-અર્ધવેદસંહિતાની એક પ્રતમાં ૭૩૧ સૂકતો છે. અને લગભગ ૭ હજાર તેમાં ઋચાઓ છે. વીસ તેના હાંક છે. અર્ધવેદસંહિતાના હેમાંશ ભાગમાં તે સૂકતો છે તે ઋગ્વેદ સંહિતાનાં અવતરણો છે. અર્ધાથી વધારે ઋચાઓ ઋગ્વેદના ૧૦ માં મંડળમાંથી મળી આવે છે. x x x x x

આ ઉપરથી "ઘણક્ષેત્રપુર"નું વર્ણન ઋગ્વેદ સૂકતોમાંથી અવતરણ થયેલું જણાય છે. અર્ધવેદનો કાળ જો કે-ઋગ્વેદના સમયથી ધણો લાંબો સમય બતાવતો નથી તો પણ ઘણક્ષેત્રની રચનાનો કાળ કેટલો પુરાનો છે તે આ દાખલાઓથી સહજ અનુમાન કરી શકારો.

શિલાલેખનું પ્રમાણ !

પરીચય પરિચ્છેદ પૃ. ૧૦માં જણાવ્યા મુજબ અદિતી વાવ પાસેના મોટા શિલાલેખમાં જણાવ્યું છે કે-"હવસુગેન્દ્રપુર નમ્નાશ્વપુરેતિવે" દ્વા- તંતતથત્રેતાયો જેતેતિપ્રગિતં મુચિ " દિરણ્યાત્વદ્વાપરેતુ તુલહેતેતિવેક્કો " x

ભાવાર્થ—આ ઘટ્ટક્ષેત્ર સત્યયુગમાં બ્રહ્મપુર અથવા શંભુપુર નામે ઝોળખાયું ! ત્રેતાયુગમાં " કૃમ્ધિંખેટ " નામે ઝોળખાયું ! દ્વાપરમાં " હિરણ્યપુર " અને કલ્પીયુગમાં " તુલ ખેટ " નામે સતકર્મવડે ઝોળખાય છે.

આ શિલાલેખના પ્રમાણથી પણ "ઘટ્ટક્ષેત્ર" સત્યયુગના સમયનું જ એમ જણાય છે.

યુગ શબ્દના વિવિધાર્થ !

પણ યુગ શબ્દ તો વિવિધ અર્થમાં વપરાયેલો છે ! વેદો અને તેના સાહિત્યમાં પણ એવા વિવિધ અર્થ કરાયેલા જણાય છે. થોડોક એ વિષયમાં વિચાર અને કરવાની જરૂર છે. જે પરથી ચાલુ વિષયના સ્પષ્ટીકરણ માટે ઉપયોગી ધર્મ પડે તેમ છે.

દ્વપયુગ એવા અર્થમાં યુગ શબ્દ

(૧) દેવાનાંપૂર્વેયુગે સત્ત.સદ્બ્રાહ્મણ । ઋક્સહિતા ૧૦-૭૨-૨
ભાવાર્થ—દેવાના પૂર્વયુગમાં સત્તથી સત્ત પેદા થયેલું છે.

માનવયુગસૂચક યુગ શબ્દ

(૨) તન્વજેમાનુષેન્ન યુગાનિ કીર્તેન્વ મધવાનામ વિષ્ટ્વ ।

ઉપપ્રય દસ્યુહૃત્યાયવજ્ઞીયુદ્ધસૂત્રઃ શ્રવણેનામદધે । ઋ. સં ૧-૧૦૩-૪

ભાવાર્થ—મહા પ્રજાળી રાગ્ન ધન્દ્રે શનુ સહાર માટે હાથમાં વજ્ર લીધું । એ સંગ્રામ સમયે જે નામ ધારણ કર્યું । એ પ્રખ્યાત મધવા એલું નામ "માનવયુગ"માં સ્તુતિ કરનાર સ્તોતાઓ માટે ધારણ કર્યા કરે છે.

સામાન્ય કાળસૂચક યુગ શબ્દ

(૩) દીર્ઘતમ્મ મામતેયો જુજૂર્વાન્ દશમેયુગે । ઋ. સં ૧-૧૫૮-૬

ભાવાર્થ—મમતાનો પુત્ર દીર્ઘતમા દસમાયુગે વૃદ્ધ થયો.

સામાન્ય કાળસૂચક યુગ શબ્દ

(૪) યુગેયુગેવિદ્યથ યજ્ઞયોડમેરવો ચઘસખેહી નમ્યતી । ઋ. સં ૬-૮-૫

ભાવાર્થ—હે અગ્ને ! અમે તારી પ્રત્યેક યુગમાં નવી નવી રીતે સ્તુતિ કરીએ છીએ ! અમને તું દ્રવ્ય અને યજ્ઞ આપ !

અત્યુગ સૂચક યુગ શબ્દ

(૫) યા ધોષઘી.પૂર્વાજ્ઞાતાદેવેભ્યઃક્રિયુગપુરા । ઋ. ૧૨-૭૫

ભાવાર્થ—જે ઔપધીઓ પૂર્વે ત્રણયુગમાં દેવોથી પેદા ધર્મ. જ્યારે આ આમંત્રના ભાષ્યકાર " સાચાચાર્ય "ક્રિયુગ" શબ્દનો અર્થ કંત-ત્રેતા અને દ્વાપર યુગ એવો કરે છે. અને વિકલ્પે વસંત-વર્ષા અને શરદ્ એમ ત્રણ ઋતુઓ એવો પણ યુગ " શબ્દનો પર્યાયાર્થ કરે છે.

એક યુગ ગણ્યો છે પણ આના યુગ સામાન્ય કાલગણનાનાં વ્યવહારમાં તેનો ઉપયોગ કરેલો જણાય છે આમ છતાં મહાયુગની ગણતરી કઈ ખોટી ફરી શકતી નથી

મહાયુગ !

મહાયુગની ગણના સગવેદ-સુવેદ-સામવેદ અને અથવવેદમાં પણ છે મત્ર ધ્વાજણોમાં અને તેવા ધીજી સહિત્યોમાં પણ છે તે પરથી મહા યુગનો અને કૃત્ય-મહાકાવ્યોના હિસાબ થઈ શકે છે જેમકે—

(૧) પ્રાર્ચિક્ષાવસતમ્ભુના મદ્દાદ્રવિષ ઝિસ્ત્સોમ સ ડ વન દશવર્તિનીશ્ચવિવય

ક્રતમયાના	ત્રતાયાના	દ્વાપરોયાના			
માસ્કદીયાના	અમ્મિપૂરયાના	×	×	×	

તૈં સં ૪-૩-૩

ભાવાર્થ એ છે કે—અતુવાકેને અતે પિતૃ ઇત્યાદિ અમારૂં રક્ષણ કરો ! એમ કૃત્ર નેતા અને દ્વાપર આદિ યુગો અમારૂં રક્ષણ કરો ! યાને પ્રત્યેક યુગમાં અમારી મસ્કૃતિ રક્ષાયો ! !

ઉપરોક્ત યુગો મહાયુગની દ્રષ્ટીએ મત્રોમાં તેનું ધ્યાન કરાવેલું છે તે પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે

(૨) ત્રતાયાદિ નવવર્ષ ત્રૈતાયૈ કલિન દ્વાપરાયાધિકલ્પન માસ્કદાય સમાસ્થાણં

×	×	×	વાં સં ૩૦-૧૮
---	---	---	--------------

આ મત્રમાં પણ મહાયુગ સૂચક અર્થ સમાજ્યેલો છે તે સ્પષ્ટ સમજાય છે પુરૂષ-મેધપત્નના પ્રસંગ આસક્ત છે

જ્ઞાંવ્ય સૂચક અર્થમાં યુગ શબ્દનો પ્રયોગ !

યુગ શબ્દનો અર્થ કૃતવ્યસૂચક પણ મત્રોમાં છે તેના મત્રની નોંધ નિચે મુજબ છે

અનૈવ ધ્વાજણુમાં સત્ય હરિશ્ચદ્ર અને વશુની આખ્યાયિકાના પ્રસંગે શકિતને મોપવા વિશે વશુ દેવે રલો હરિશ્ચદ્રને ઉપદેશ !

કલિ જ્ઞવાનોમ્ભવતિ સ્ત્રીહનસ્તુદ્વાપર

વસિષ્ઠેન્નતામ્ભવતિ કૃતવ્યવતેશ્ચર ચરવેતિ

ऐ० द्वा० २३ । १५

ભાવાર્થ—સુનારે મત્રી ગણાય છે ! બેઠેલો દ્વાપર ગણાય ! ઉઠનાર ત્રતાયુગ કહેવાય ! અને ફરનાર કૃતયુગ કહેવાય છે માટે ફરતા ગ્રહો ફરતા રહો ! કામ કરતા રહો ! ઉઘોત કરો ! ઉઘોત કરો ! મમય બધું કરશે !

સમય આવશે ત્યારે યશે! એવી આશા ન ખતાવો. સમયની રાહ ન ભેવી ધટે !!

ત્યારે બાબ્બકારો ઉપરોક્ત અર્થ શિવાય ખીજા અર્થ ઘટાવે છે. તે કહે છે કે ચાર સ્તોત્ર જે વિધિમાં હોઈ શકે. એ કૃતયુગ મળ્યાય ! પાંચ સ્તોત્રનો વિધી જે યજ્ઞમાં હોય ! એ ક્ષીયુગનું લક્ષણ છે તેથી (જ્યોતિષ્ટોમ યજ્ઞ) ચતુષ્ટોમ હોવો જોઈએ ! !

એ પ્રમાણે યુગ કાલપરિભાણ વાચક હોવાનું જણાય છે તેથી ઉપરોક્ત અર્થમાં પણ દોષાપત્તિ આવતી નથી. (ભા. જ્યો. પૃ. ૨૬)

વળી વેદોમાં મહાયુગોનું વર્ણન છે તેવી રીતે યુગોનો કાળ માપવા માટે તેના માપનાં સાધન તરીકે માસ-પક્ષ-ઋતુ-તિથિ-ઘડી-પળ-વિપલ-અને સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મકાળનું વર્ણન આવે છે. એ પરથી વૈદિક કાળથી જ કાળમાપન પદ્ધતિ ક્ષયાતિ ધરાવે છે એમ મિદ્ધ યાય છે. કાળમાપન પદ્ધતિ ક્રોધ વિદેશીય સંસ્કૃતિ પાસેથી આર્યોએ મહણ કરી નથી. પણ આર્યોની એ રીતનો સ્વીકાર અન્યદેશીય સંસ્કૃતિએ મહણ કર્યાનું જણાઈ આવે છે. કાળમાપન માટે એ ઋતુ-માસાદિને સમગ્રવતા મંત્રોના દાખલા કેટલાક અત્રે આપ્યા છે. એ પરથી સમગ્રરો કે યુગરાષ્ટ્ર કઈ કલ્પના માત્ર નથી.

પ્યાર માસનો સંવત્સર !

વેદોમાં પ્યારમાસનો સંવત્સર યાને અધિમાસ સાથે પ્યારમહીનાનું એક સૌરવર્ષ ગણાતું. એ વિષયમાં મંત્ર સૂચવે છે.

(૧) વેદમાસોઘતશૃતો દ્વાદશપ્રજારતઃ । વેદા ય ઉપજાયતે ।

ઋ૦ સં૦ ૧-૨૫-૮

(૨) દ્વાદશાર નહિતઞ્જરાય વવર્તિચક પરિચામૃતસ્ય ।

આપુન્નાગ્ને મિથુનાવો જન્મસપ્તશતાનિ વિંશતિથય તસ્યુઃ ।

ઋ૦ સં૦ ૧-૧૬૪-૧૧

(૩) દ્વાદશપ્રમ્થયધકમેકં ત્રિણિનમ્થ્યાનિ ક ડ ત્વપિક્તે ।

તસ્મિન્ત્સાન્કં ત્રિશતાનશકવોડપિતાઃ પઠ્ઠિન્ચલ્લચલાઃ ।

ઋ૦ સં૦ ૧-૧૬૪-૪૮

ઉપરોક્ત ઋચાઓથી સ્પષ્ટ યાય છે કે-૩૬૦ દિવસના પ્યારમાસ ! અને એવા પ્યારમાસોનું એક વર્ષ ગણ્યું છે. તેનું વર્ણન ઉપરોક્ત મંત્રમાં છે અને એ વર્ણન અલકારી બાપામાં વર્ણવ્યું છે.

કહે છે કે સંવત્સર નામે એક ચક્ર છે ! બાર માસરૂપી બાર તેના આરા છે ! ત્રણસોસાઠ દિવસ રૂપી ૩૬૦ તેના દાંતા છે. અને એમ દિવસો તથા રાત્રીઓ મળી કુલ ૭૨૦ એ તેના નાનામોટા ચક્રઆરાના ભાગો છે.

માસ અને ઋતુઓનાં નામ !

મધુચ માધવચ વાવંતિકાઋતુ શુક્રચશુચિયમ્રીષ્માઋતુ ।

નભચ નમસ્યચવાર્ષિકાઋતુ ફેશ્વોર્જશ્વશારદાઋતુ

સહચસહસ્યચ દેમંતિકાઋતુ તપચ તપસ્યચશિરાઋતુ ।

તેં સં ૪ । ૪ ૧૧

ભાવાર્થ—મધુ તથા માધવ એ વસંતના માસ ! શુક્ર અને શુચિ ઋષિમતા ! નભસ અને નભસ્ય એ વર્ષાઋતુના ! ઈશ અને ઉર્જ એ શરદના ! સહસ અને સહસ્ય એ હેમંતના અને તપસ અને તપસ્ય એ શિશિરના માસ ગણાય ।

ઉપરોક્ત મ ત્રોથી ચાંદ્ર-સૌરાદિમાસોના બેઠ, સવત્સરની યોજના તથા ઋતુઓનું જ્ઞાન સમજાવ્યું છે તેમજ દિવસ અને તેના સૂક્ષ્મ કાળ ધડી પણ-વિપળ અને ધુટી આદિ સૂક્ષ્મકાળનો પણ ભોધ આપ્યો છે. એ વિપળમાં પણ પ્રમાણબદ્ધ મંત્રો છે.

એ પ્રમાણે યુગ સંબંધના વિવિધ અર્થ-સામાન્યયુગ-મદાયુગ-તેનું કાલ માપન, તે પરથી જીવાના ખગોલના અચલકાર, તેની સૃષ્ટી ઉપર થતી અસરો-ઘટનાઓ વિગેરે મજબૂત મારે તેના વિજ્ઞાનના અઢાર સિદ્ધાંતો-ગહન છતાં સરળ રીતે સમજાવે તેવા રચાતા ગયા છે. તેમાં ખગોલને આધારે થતી ઘટનાઓ સામેલ રાખી વર્તમાન ઘટનાના દરેક સિદ્ધાંતોના સમય સમજાવવાતા રહ્યા છે. અને ત્યાં પછીના વિદ્વાનોએ એ સમજાવે સામેલ રાખી તેઓના સમયનાં ગણિત ક્રમાનુસર ગતાવતા રહ્યા છે.

એમ પ્રાચીનયુગોથી વ્યક્તિ-સર્ગ-રાષ્ટ્ર અને અખિલ વિશ્વનાં કાલપરિવર્તનો અને જીવનની રૂપરેખાઓ નક્કી કરી ગતાય છે. એ દ્વારા સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ અને પ્રલયો ! તેનાં મૂળ કારણો વિજ્ઞાનની દૃષ્ટીએ સ્પષ્ટ સમજાવ્યાં છે.

ત્યારે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ ક્યારે થઈ ?

સવાલ થાય છે કે-સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિનો કાળ કયો ગણાય ! સૃષ્ટી કયા સમયમાં સરજાઈ ? તેના સરજાવને કેટલાં વર્ષો વીત્યાં !

જ્યાંસુધી આ વિષય નક્કી ન થાય ! ત્યાંસુધી બ્રહ્મક્ષેત્રનો કાળ નક્કી કરવો અશક્ય છે. યુગોનો વિચાર પણ ત્યાં પહોંચી જ કરી શકાશે ! યુગોનાં પરીવર્તનો તેના ઇતિહાસ પરથી નક્કી થશે. અને સંસ્કૃતિ સંબંધી વિચારો પણ ત્યારે જ કરી શકાશે.

સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિના કાળ વિશે વૈદિક સંસ્કૃતિ શું ખતાવે છે ! હાલના સંશોધકો શો મત ધરાવે છે ! એ સંશોધકો (પશ્ચિમ વાસીઓ) કેવા ધ્યેયના છે ! અન્ય સંસ્કૃતિઓ કેટલો કાળ કહી શકે છે ! વેદાનિકા-ખગોલવેત્તાઓ-ભૂગર્ભ શાસ્ત્રના જાણકારો-એ વિશે કેવી કહ્મનાઓ રજુ કરે છે અને તેઓની ગુણનામાં હાલના હિન્દવાસી શાસ્ત્રજ્ઞોનું શું કથન છે. આ સમગ્ર જાણી શકાય તે બ્રહ્મક્ષેત્રના પુરાતન કાળની કહ્મના ખ્યાલમાં આવે તેમ છે.

ઉત્પત્તિના કાળ વિશે !

સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિ કાળ વિશે જે પ્રકારે વિચારો કરેલા જણાય છે. તે પૈકી પહેલો વિચાર તાત્વિક દ્રષ્ટીએ તથા ખીન્ને ઇતિહાસની દૃષ્ટીએ હોય છે. એવા ઇતિહાસના સાધનનું મુખ્ય અંગ આકાશના પદાર્થોનું ગણિત કહ્મપાય છે.

તાત્વિક દૃષ્ટીએ વિચાર !

તત્વ દૃષ્ટીએ વિચારતાં સૃષ્ટીનાં સરજન અનાદી-અનંત-અપરીમિત અગ્રાધ અને અગમ્ય લાગે છે. કહે છે કે-સૃષ્ટી તેની ઉત્પત્તિમાંથી પ્રલયમાં જતાં સ્ફૂલમાંથી સૂક્ષ્મ બને છે. એક રૂપમાંથી ખીજ રૂપમાં રૂપાવ આપે છે. એવાં વિવિધ રૂપાંતરો થવાં એ તેનો સ્વભાવ છે. નામ રૂપનાં બારે પરિવર્તન હોય છે. પણ મૂળરૂપ સ્થિતિમાં જ હોય છે વેદ કહે છે કે—
“સૂર્યાચંદ્રમસૌઘાતા યમાર્પૂર્વમકલ્પયત્” દિવચ્ચૃષિર્વિચાન્તરિક્ષમયોસ્ત્વઃ” ॥ યજુર્વેદ-

ઇતિહાસની દૃષ્ટીએ !

ખીન્ને વિચાર ઇતિહાસની પદ્ધતિએ કરેલો જણાય છે. કહે છે કે-સૃષ્ટીના તમામ પદાર્થો તેના મુકરર નિયમોથી ગ્યાતા હોય છે. એ નિયમોનો આધાર ધણોખરો ખગોલપર રહે છે. ખગોલના પદાર્થોપરથી મુકરર કાળની કહ્મના લાવી શકાય છે. એ શોધ સાંથી પ્રથમ પ્રાચીન આર્યોએ કર્યો છે, તેનું સૂક્ષ્મ અવલોકન અગમ્યખી પમાડે છે. તેમની શોધકશક્તિ-દિવ્યગાન-ઉત્તમ પ્રતિભા-અને અપરિમિત અનુભવ આશ્ચર્યકારક લાગે છે.

કાળ માપનનાં સાધનો !

આર્યો ઇતિહાસના રસિક હતા. જૂતકાળના ઇતિહાસને વર્તમાન જીવન

ધડવાનું સાધન ગણતા એવા અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસોને રક્ષવા તેમણે સ્મારકો સ્થાપ્યા છે તે દ્વારા વિવિધ સંસ્કૃતિનું મહત્વ બતાવી આપ્યું છે એ સ્મારકો તેમણે પૃથ્વી-આકાશ અને પાતાળ જેવા મૂળ પ્રદેશોમા સ્થાપ્યા છે તે પૈકી કેટલાક ચલ છે અને કેટલાક અચલ છે અથવા એ સ્થિર અસ્થિર પદાર્થોની કૃતિ-રિથિતિ અને ગતિના વેગ નક્કી કર્યા છે તેની મારફતે ભૂતકાળના ઇતિહાસના આદ્ય-ઇતિહાસ ગસિકોને મમજવા ખડા રાખ્યા છે

એ સ્મારકોથી નદીઓ-પર્વતો-દેશો-રાષ્ટ્રો-દિશા પ્રિદિશાઓ અને નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો પણ ભરેલા નાગે છે ગુફાઓ-શિખરો-વનસ્પતિ અને વૃક્ષો પણ એ સ્મારકના સૂચક છે વન-ઉત્સવ-તહેવારો અને યજ્ઞના વિધાનોમા પણ યુગાનતાર દિવ્ય પુરૂષોના મસ્મરણો જલ્વાઈ આવે છે

પાર્થિવ સ્મારકો

પૃથ્વીપરના સ્મારકો તરફ દૃષ્ટી ફેરવે તો જણાય છે કે-આર્યોના નામપરથી ' આયદેશ ' ઉત્તર દ્રુવથી આર્યો ઉતર્યા માટે આર્યાવર્ત, ભરત સમ્રાટના નામપરથી ભરતખંડ દ્વિમાલ્ય નામે રાજ્યના નામપરથી પર્વતનું નામ દ્વિમાલ્ય ગૌરીની યાદગીરી તરીકે ગૌરી શિખર, કૈલાસની યાદગીરી માટે કૈલાસ પર્વત

ભગીરથ રાજ્યના નામપરથી ભાગીરથી (ગંગા) જન્મી રાજ્ય નામપરથી જન્મી પામ્ય નદીઓના સામુદાયિક નામપરથી પગલ્ય એ પ્રમાણે પૃથ્વીપરના દેશો, આંતર રાષ્ટ્રો અને નાના મોટા પ્રદેશો, ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ નામથી ઓળખાતા આવ્યા છે

આકાશનાં સ્મારક

રાજ્ય ધ્રુવની યાદગીરી માટે ધ્રુવનો તારો બહાના સ્મારક તરીકે શકિષ્ણી વિપ્લુના સ્મારક તરીકે શેશુમારચક (આકાશ મગા) અથવા શ્રવણ નક્ષત્ર શિવજીના સ્મારક તરીકે આદ્રો નક્ષત્ર મત્સ્યજોના સ્મારક તરીકે સાત રૂપિઓના તાગ એમ નસિષ્ટ-નિશ્વામિન-ત્રિશકુ-બુધ-મૂલસ્પતિ-ગુક આદિ તેમજ દેવ-રૂપિ માનવોત્તમ પુરૂષો, ઈશ્વરાવતારો અને એવા વીર પુરૂષો જે જે થઈ ગયા તેમનાં સ્મૃતિ ચિન્હો તારાઓના નામ સાથે જોડ્યા છે

પૃથ્વીપરના સ્મારકો તો યુગાતર યવાથી નષ્ટ થયા જેવા લાગે છે પણ આમશના એ સ્મારકો તેમના ચરિત્રોમા ગેના ઇતિહાસોને દૂર દૂરથી હજી પણ ચગડાવી રહ્યા છે

પાતાળનાં સ્મારક !

પાતાળ યાને ભૂનિરોમા નાગ જાતિના સ્મારકો છે જાનિ-વિરોચન-પ્રહ્લાદ આદિ પ્રસિદ્ધ ગજનીરોના (અહુરોના) મસ્મરણો ત્યાં છે શેષ-તક્ષક-કર્કોટક જેવા પ્રસિદ્ધ નાગ વશના રાગજોના પણ મસ્મરણો છે અને એ કાષ્ટને વગર જેએ પણ હજુ વાદ આપી ગયા છે

કપિલદેવ જેના યોગીઓ, અને વરુણ જેના દેવોના પણ મસ્મરણો ત્યાં સ્થપાયેલા છે એ અપ્રત્યક્ષ સ્મારકોને વાદ લાવવા-ઉત્તમ સ્મારકો દ્વારા એ મહાપુરુષોના જીવનો વિચારવા દેનિક-અકનાડિક-પાક્ષિક-માસિક અને વાર્ષિક તહેવારોમા તેઓની સ્મૃતિ તાજી રાખી છે જેમકે જનિ પ્રતિપદા, વમદ્વિતીયા ગૌરીતૃતીયા, ગણેશચતુર્થી, સ્કપિપત્તમી અગર નાગપત્તમી, કપિનાપદી વગેરે તિથિઓમા તેમજ શ્રીરામજયંતિ, શ્રીકૃષ્ણજયંતિ, વરાહ-કૂર્મ-નૃસિંહ વગેરે જયંતિઓના ભગવદ્ અવતારોના સસ્મરણો માટે વાર્ષિક ઉત્સવો ગોઠવ્યા છે અને કાનાષ્ટમી જેવા ઉત્સવ પાક્ષિક ગોઠવ્યા છે

હનુમજ્જયંતિ-કાલકૈરવ જયંતિ, મહાવીર જયંતિ વગેરે રાષ્ટ્રોદ્ધારક વીરોના સસ્મરણો માટે ઉત્સવ ગોઠવ્યા છે

સમ્રાટો-રાજમહારાજો, ધર્મોદ્ધારકો-સરકૃતિસ્થાપકો-રાષ્ટ્રી યુધ્ધો, યુગાવતરો, યોદ્ધાઓ-સતિઓ-યોગિઓ અને યોગિનીઓ-કાકારો વિદ્વાનો-કવિઓ-લેખકો-સમાજ સેવકો-વિદ્યાગવાદીઓ-એમ જાત જાતના મહાન્ પુરુષોના સસ્મરણો આકાશ-પાતાળ અને પૃથ્વીપત્તા વિવિધ પ્રદેશોમા તેમના સ્મૃતિ ચિન્હો સ્થાપના સુક્યા નથી તે માથે તેમના વૃતાતો પુગણોમા ગોઠવી ઇતિહાસના નહેણુ કાયમ રાખી નવ ગસથી જીના ગમાવનના લેખથી હજારો વર્ષો સુધી કાયમ રાખવા પ્રયત્ન કરેલો છે એ વિવિધ સ્મારકો પૈકી એ સ્મારકો જેમકે-શિનાલેખો-તામ્રપટો-સિક્કાઓ-શિલ્પ ખડો-નગરના ખડેરો વિગેરે કાળના મુખના ખગાસામા ક્ષણનારમા લય પામી જાય છે એ વાત પ્રાચીન આર્યોએ જાણેની તેથી તેના ખચાવ માટે આકાશમા સ્મારકો સ્થાપના દીર્ઘ પ્રયત્ન કર્યો છે આવો પ્રયત્ન આર્ય સરકૃતિ શિવાયના મસ્કૃતિ પ્રવર્તકોએ ભાગેજ કર્યો હોય એમ જણાય છે

જતા જેમ ધરતીકપ-જવાગામુખી-આદિ ભયકર પ્રસંગોથી પૃથ્વીપરનાં સ્મારકો ભૂગર્ભમા ગડપ થાય છે તેમ આકાશના સ્મારકો માટે પણ થવા સંભવ રહે છે મહણો-ગૃહ્યુદ્ધો-ધૂમકેતુઓ વિગેરેથી ધણા દીર્ઘમળના તારા લુપ્ત થયા છે તેની સાથે મહાપુરુષોની યાદગીરીઓ પણ લોપ પામી છે. આમ જતા પ્રાયઃ આજસાસ્ય પદાર્થો અચલ સ્મારકો ગણાય છે.

તેનાપરથી તેમજ હુસ્તરનાં અનુમાનો પરથી મૃત ઇતિહાસમાં પ્રાણ પુરાય છે અને તે પરથી સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિના અને તેમાં રહેલા ઇતિહાસોના કાળ નક્કી કરી શકાય છે.

એ ઉપરાંત આર્યોએ ભારે સાવચેતી એવી રાખી છે કે-નિત્યના ઈશ્વર ઉપાસનાના કર્મમાં પ્રારભમાં જ સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિનો કાળ સંકલ્પમાં ગોઠવી રાખ્યો છે. અને સંકલ્પદ્વારા માનવ તેની સૃષ્ટીનું જ્ઞાન દરરોજ કરી શકે છે. એ હેતુથી સર્વ ક્રિયાઓમાં સંકલ્પનું મહત્વ વધારે મનાય છે.

ધર્મક્રિયાના-સંકલ્પ !

ૐ તત્સદ્-શ્રીમદ્વેદોક્તિયોપરાધં x x x x સપ્તમે વૈવસ્વતમન્વતરે
અષ્ટાવિંશતિતમે કલિયુગે-કલિપ્રથમચરણે.....સવત્સરે.....અયન-ઋતુ-માસ-
પક્ષ-દિન-નાર-નક્ષત્ર-મુહૂર્તે-દ્વક્રિયતે ।

સદર સંકલ્પમાં સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિનાં વર્ષોની સખ્યા બતાવી છે. બ્રહ્માના દિવસનો આ ખીન્ને પરાર્થ શરૂ થયો છે. તેમાં સાતમો વૈવસ્વત મનુ આલે છે. અઠ્ઠાવીસમો કલિયુગ આલે છે. કલિયુગનો પ્રથમ ચરણ છે. અને તે પૈકી વર્તમાન-વર્ષ-અયન-ઋતુ-માસ-પક્ષ-દિન અને સમયે અમુક કર્મ કરે છે એમ બોલવામાં આવે છે.

સૃષ્ટીનાં વર્ષોની સમજ

આ સંકલ્પની યોજના પરથી સૃષ્ટીનાં ઉત્પત્તિનાં વર્ષો કેટલાં થયાં તેનો વિચાર કરીએ !

હાલમાં સાતમા વૈવસ્વત મનુનો સમય આલે છે. તેની પૂર્વે સ્વાયંભુવ-સ્વારોચિષ-ઉત્તમ-તામસ-રૈવત અને આહ્યુષ એવા છ મનુ યઈ ગયા છે. અને આગળ હજુ સાત થવાના છે. એ જમી સમય મળી બ્રહ્માના એક દિવસમાં ચૌદ મનુ થાય છે.

પ્રત્યેક મનુ ઇકાંતર યુગનો ગણાય છે. એમ સ્થૂલ દૃષ્ટીએ મનાય છે. બ્રહ્માના એક દિવસમાં “એક હજાર ચતુર્યુગો”નું પરીવર્તન થતુ રહે છે. વળી તેટલો સમય બ્રહ્માની એક રાત્રીનો ગણાય છે. એટલે કે-બ્રહ્માના દિવસમાં સૃષ્ટિ વિદ્યમાન હોય છે. અને રાત્રીના સમયમાં તેનો પ્રલય થાય છે.

હાલમાં ચાલતા આ સાતમા વૈવસ્વત મનુનાં વર્ષોમાં ૨૭ ચતુર્યુગો પુરા થયા છે. અઠ્ઠાવીસમો ચતુર્યુગ આલે છે. તેમાં કૃત-ત્રેતા-દ્વાપર એ ત્રણ પુરા થયા છે અને ચોથો કલિયુગ શરૂ થયો છે. કલિયુગનું હાલ ૫૦૩૮મું વર્ષ આલે છે તેને આર્યો વિક્રમનો સંવત ૧૯૯૩ અને શક ૧૮૫૯ ગણે છે.

સમગ્રકાળના હિસાબની રીત !

આ રીત મણુવાની પદ્ધતિ મનુસ્મૃતિમાં છે. પહેલા અધ્યાયના ૨૨લોક ૬૮માં તથા ૨લોક ૭૩-૭૬ અને ૮૦માં છે. તેપરથી હિસાબ નીચે મુજબ.

સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિની ગણગણના

૪૦૦૦	દેવતાઈ વર્ષોનો એક સત્યયુગ.
૪૦૦	દેવતાઈ „ નો સંધ્યાકાળ!
૪૦૦	„ „ નો સંધ્યાશકાળ.
૩૦૦૦	દેવતાઈ વર્ષોનો એક ત્રેતાયુગ.
૩૦૦	દેવતાઈ વર્ષોનો એક સંધીકાળ.
૩૦૦	દેવતાઈ વર્ષોનો એક સંધ્યાશકાળ.
૨૦૦૦	દેવતાઈ વર્ષોનો એક દ્વાપરયુગ.
૨૦૦	દેવતાઈ વર્ષોનો એક સંધીકાળ.
૨૦૦	દેવતાઈ વર્ષોનો એક સંધ્યાશકાળ.
૧૦૦૦	દેવતાઈ „ એક કલિયુગ.
૧૦૦	„ „ એક સંધીકાળ.
૧૦૦	„ „ એક સંધ્યાશકાળ.
<hr/>	
૧૨૦૦૦	આ બાર હજાર દેવતાઈ વર્ષોનો એક ચતુર્થુગ- ગણાય છે.
×૩૬૦	માનવ વર્ષોથી ગુણ્યા એટલે-
<hr/>	
૪૩,૨૦,૦૦૦	આટલાં ચારયુગનાં માનવ વર્ષો થયાં.
×૭૧	એક મન્યતરમાં ચાર યુગ મુજબ ધકોતર વર્ષે ગુણ્યા.
<hr/>	
૩૦,૬૭,૨૦૦૦૦	આ એક મતુનાં વર્ષો થયાં.
×૬	
<hr/>	
૧,૮૪,૦,૩૨,૦૦૦૦	એકંદરે છ મન્યંતરનાં કુલ વર્ષો થયાં
+૧૨૦૫૩૩૦૩૮	૨૭ ચતુર્થુગ + ત્રણ યુગ + આજ સુધીનાં કલિવર્ષ
+૧૨૦૯૬૦૦૦	સાત મતુનાં સંધીવર્ષ
<hr/>	
૧૯૭૨૯૪૯૦૩૮	આર્યસંસ્કૃતિ પ્રમાણે પૃથ્વી પેદા થઈ તેનાં કુલ આજની સુધીનાં વર્ષો

આ આપણી માન્યતા અમલથી ચાલતી આવી છે. આ માન્યતાની સાથે ખીનબોના મતની તુલના કરીએ તો ઠીક પડે ! ! !

અન્યમતો સાથે તુલના

બાહ્યીયના મત પ્રમાણે	૨૦ લાખ વર્ષ પૃથ્વીની ઉત્પત્તિને થયા
બેબીલો નિયત નામતે	૫ લાખ વર્ષ પૃથ્વીને ઉત્પન્ન થયે થયા
દ્વિષ્ટુના મત મુજબ	૬ હજાર વર્ષ થયા
પાશ્ચાત્ય મશોધકોના મત પ્રમાણે	૪ કરોડ વર્ષોથી માઠી ૪૦૦ કરોડ વર્ષ સુધી વિન્નાન્નિન્ન મત પ્રમાણે થાય છે.
પાશ્ચાત્ય શાસ્ત્રોના મતે	૨૦૦ કરોડ વર્ષો (જુઓ પુસ્તક પૃ ૧૧૫૫) ચિપ્લુનરના લેખના આધારે
બુર્ગર્સાસ્ત્રવેત્તાઓના મતે	૩૦ અબજોથી માઠી ત્રણ અબજ વર્ષ સુધી (ભા. ૫૦ પ્રા. ૨૦ કો. ૫૦ ૬૬૪, પરિ. ખી. ૫૫)
બાયમના "અક્ષર"ને મતે	પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ ૪ થી પૂર્વે ૪૭૨૧ વર્ષો મનાયા છે

વેજાનિકોને મતે !

આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોના ગણિતના હિમાને ષષ્ઠાડોની ઉત્પત્તિનો શોધ કરી તેનો ખોલ મુખોધ રીતે સમગ્રના અથાગ પ્રવલન લીધેલો જણાય છે તેમા પરમાણુ, કાળ, અવકાશ, ધન-સહુનિષ્ઠતકણુ ઉભા, હવા, વાસિ, સકોચ, લગાઇ પહોળાઇના માપ, દિવન-અદિવ્ય પદાર્થોની નિષ્પત્તિ, તેમના વ્યાસ, વ્યાસિ, પ્રકાશની ગતિ, ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારકપુજ, તારા, નૂતનમહોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય, પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ અને તેનો પ્રલય તથા "તેજો મેધ" વગેરે અનેક વિષયોની સમજ તેના ગણુનોના હિસાબ સાથે સુદર મમજનરી છે આ વિષયનો વિસ્તાર સાથેનો લેખ, 'પુના-ચિત્રમય જગતના નવેમગમા સને ૧૯૭૨મા જાહેર થયેલો તેનો મક્ષેપમા ઉતારો "શુભસમ્રહ ભાગ ૮મામા "વિશ્વ અને કાળ" એ મયાળાના નીચે લેખનોસાર સમ્રહો છે. એ વાચનીય છે પૃ ૧૧૩થી x x x x ૫૦ ૧૧૮મા. ... આ આકાશગગા એક તેજો મેવ છે તેજોમેવના આપુ અતિશય વેગથી ફરતા હોય છે ને તેજોમેવ ધટ્ટ ચર્ધને તેના તારા અને છે આવી રીતે મહુપમવર્ષ પહેલા આપણો આ સૂર્યરૂપી તારો જન્મ્યો

આ સૂર્યની પાસે ચર્ધને (તો પણ અમજવધી મૈનને છેરે ચર્ધ) એક તારો જતો હતો એના આર્ધજુને લીધે સૂર્યમા લરતી આવી અને તેના ભાગ દૂર ફેકાઇ ગયા ને આવી રીતે મહો અસ્તિત્વમા આવ્યા. એટલે આપણી પૃથ્વી મૂળ સૂર્યનો ભાગ હોઇ તે આ પ્રમાણે અલગ

ધમ્મ જતાં પૃથ્વીને રૂપે તેને સ્વતત્ર અસ્તિત્વ મળ્યું. સૂર્યથી દૂર હોવાને લીધે તેને ક્રમે ક્રમે દ્રવરૂપ અને ધનરૂપ મળ્યું આ પ્રમાણે જે અખમજ વર્ષ પહેલાં આપણી પૃથ્વી જન્મી

આકાશગંગા એ વિશ્વનો એક ભાગ થયો ! આના ફેટલાય ભાગ છે ! તારાઓ અસ્તિત્વમાં આવે લગભગ એ ગાકુર્વર્ષ થયા ત્યાં પહેલાં એક પ્રચંડ તેજોમેધ અખિલવિશ્વની જગામાં વ્યાપી ગઈ હતો તે અતિશય વેગથી ફરતો હોવાને લીધે તેના સ્તુત સ્તુત ભાગ થઈ અનેક તેજોમેધ થયા તેજોમેધોમાંથી ક્રમેક્રમે તારા ઉત્પન્ન થયા અને હજુ પણ થાય છે જેના આપણા તેજોમેધમાં (આકાશગંગામાં) તારા છે તેરાજ તમામતેજો મેધમાં છે આપણે જે તારાઓ જોઈએ છીએ, તેનો આકાશ ગંગામાંના સૂર્યની નજીકનાજ તારાઓ જોઈએ છીએ ખોળ તેજોમેધમાંના તારા આપણે જોઈ શકતા નથી દૂરદશક વનમાંથી તેમાંના થોડાક દેખાય છે પરંતુ તેજો મેધના શુભ રમના પુજા દેખાય છે તે તેજોમેધમાંના તારાઓના પ્રકાર એકત્ર થવાને લીધે દેખાય છે એ એક પ્રચંડ આઘ તેજોમેધનું વય શાસ્ત્ર જોએ ' એકથી જે જલધીવર્ષ ' પહેલાં વિશ્વમાં આ એક જ તેજોમેધ હતો ખોળુ કષ્ટ નહતું

આપણા ધાર્મિક વિધિમાં આપણે નિમે પ્રમાણે મનગણના કરીએ છીએ પ્રીમદ્રવ્યવતોમહાપુરુષવચ નવવદ્ધાના દ્વિતીયેવરાધ ધીશ્વતરરાહરૂપે x ધર્ત્માદિ આ 1તગણના પ્રમાણે બ્રહ્મદેવનું આયુષ્ય-તેમના સો વર્ષ ! એ પૈકી ૫૦ વર્ષ થયા હમણાં એમનના વર્ષનો પહેલો દિવસ ચાલુ છે આ દિવસ ને 'સ્વેતનરાહુકલ્પ' નાની સજા છે આ કલ્પ' ના ચૌદ મન્વ તરો પૈકી ૭ મન્વતરો પુરા થઈ માતમો વૈવસ્વત મન્વતર ચાલુ છે મન્વતરના ૭1 મહાયુગ પછી ૨૮મા મહાયુગમાંના કરીયુગનું પહેલું ચરણ હમણાં ચાલે છે (વિષ્ણુપુરાણ અં ૧ શ્લો ૩)

એટલે કે માનવના ચાર અગજ નીમ કરેશ વધો બ્રહ્મવેનો જે દિવસ તે હમણાં ચાલુ છે તેનો પુરો મધ્યાન્હ એટલે માત મન્વતરો ૫૫ હજુ થયા નથી (ગીતા ગ્દર્ય પ્રકલ્પ ૮ મુ)

ચાર અગજ બનીસકરેશ' આ મધ્યાને જે એ ગુણો એટલે બ્રહ્મ દેવની એક અહોગત્રતા માનવ વય નિમગમે તેને ૩૬૦ વડે ગુણવાથી બ્રહ્મવેના એક વર્ષના માનવી વય આવને એને ૧૦૦ વડે ગુણવાથી ત્રણજ લવી માનવ વર્ષો એ બ્રહ્મદેવનું ગ્રેકલ આયુષ્ય નિકળ છે એ પૈકી અર્ધ આયુષ્ય મયુ એટલે ૩૬૦ જલથી વર્ષ ગયા

એક બે જલથી વર્ષ પૂર્વે આપણે આદતેભેદ અરિતત્વમાં આવ્યો. આથી વિષય પુગણમાનું આ ગણિત અને હમણાના શાસ્ત્રજ્ઞોની શોધો આશ્ચર્યકારક રીતે મળતા આવે છે

વિશ્વની રચના આવી છે માણુના શીલુના કુગાની અંદરના ગોળકાર પોકળીના જેવું આવિષ્ક છે પૈકાના આગની આપણી આકાશ ગગા એ આ પોકળીમાંનો એક તેજો મેધ છે એની આસપાસ મોકળી જગા છે એનાથી આગળ પુન તેજોમેધ અને તેની આસપાસ પુન મોકળી જગો છે આ પ્રમાણેના ક્રમથી તેજોમેધ અને મોકળી જગો એ પદ્ધતીના જેવી આ વિશ્વની રચના છે દુર્દર્શક યત્રની મદદથી આના આશરે વીસ લાખ તેજો મેધની શોધ હાય લાગી છે બે તેજોમેધ વચ્ચેનો અંતર સરા સરી વીસ લાખ પ્રકાશ વર્ષ (૧૨૦ પરાર્ધમાઈલ) ■ આ પ્રમાણે બધી બાલુએ ચૌદકરોડ પ્રકાશવર્ષ (૮૪૦૦ પરાર્ધમાઈલ) પર્યંત દર દર્શક યત્રની મજલ ગઈ છે વિશ્વમર્ષાદિત્ હોઈ એકદરે વિશ્વની ત્રીજ્યા આઠ ખર્ષ ચાર અબજ પ્રકાશવર્ષ (૫૦ લાખ પરાર્ધમાઈલ હોઈ વિશ્વનો પરીધ પાચનિખર્ષ પ્રકાશવર્ષોનો (ત્રણ કરોડ પરાર્ધમાઈલ) હશે, એવું શાસ્ત્રજ્ઞોનું અનુમાન છે

પૃથ્વી અને ખીજા મહ સૂર્યમાથી થયા। સૂર્ય તેમજ ઈતર તારા તેજો મેધમાથી થયા। મર તેજો મેધ એક પ્રચડ વિશ્વ-આપી તેજો મેધમાથી થયા। આ આદત તેજોમેધ ઉત્પન્ન થયા તે પહેલા શુ હતુ।। કહે છે કે એ અવ્યક્તમાંથી ઉત્પન્ન થયો।।

ડાહ જલથીવર્ષ પહેલા શુ હતુ।। ને વિશ્વના મધ્યથી પચામ લાખ પરાર્ધમાઈલથી આગળ શુ હજે।। એની શી કહપના કરવી।। આ પૃથ્વી માતાના પ્રપિતમહને કોણે અને શા સાડે ઉત્પન્ન કર્યો।। એ કાણુ કહી શકે।

ડાહ જલથીવર્ષ પૂર્વે એક પ્રચડ તેજોમેધ અરિતત્વમાં આવ્યો. એમાથી નાના નાના તેજોમેધ બનીને આશરે એકઠાંકુવર્ષ પૂર્વે તાગ જન્મવા લાગ્યા એમા આપણે સૂર્ય આઠ મહાપદ્મવર્ષ વચનો છે બે અમજ વર્ષ પહેલા આપણી પૃથ્વી જન્મી "પૃથ્વીપરની જીવસૃષ્ટીનુ" વચ આશરે ત્રીસકરોડ વર્ષનું છે]

વિદ્વાન વાગકવર્ગ, ઉપરોક્ત લેખ વાચી વિચારો જોશે અને આર્ય સરકૃતિની માન્યતા સાથે મરખામણી કરી તુલનાનો વિચાર કરી શકશે આધુનિક વારે મશોધક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રોએ "તેજોમેધ"ના શોધ કરી તેના આધારે સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિના વર્ષોની અથવા કાલગણતરી ગણતરી રજી

કરે છે તે પહેલાના આપણા આર્યો એવી કાલગણના સમજવવા કલ્પ-મહાકલ્પોની વિચારણા તેના ગણિત સાથે રળુ મ્ને છે વૈજ્ઞાનિકોના શોધથી તેજોમેધ અનેક છે તેમ આર્યોની દ્રષ્ટીએ અનેક ક'પો છે તેજોમેધોપરથી સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિના વર્ષોની મંખ્યા કલ્પોના વર્ષો સાથે હમેશ્વળ જાયે મળી જતી હોય તેમ સ્પષ્ટ લાગે છે અને હાલના તેજોમેધપરથી હાલની સૃષ્ટીના ઉત્પત્તિના વર્ષો ચાલતા વરાહકલ્પના વર્ષો સાથે પણ સમાનતા ખતાવી રહ્યા છે

ત્યારે આમ સઘળું મળતાપણું જણાય છે ત્યારે એક વાતમા મળ-તાપણું જણાતું નથી એ વાત મહત્વની-વિચારવા જેવી ગઢી જાય છે ત્યારે એ બાબતમા કેમ વાડું ! આર્યો અને વૈજ્ઞાનિકો ભુદા પડે છે !

માનવસૃષ્ટીની ઉત્પત્તિની એ વાત ! !

આર્યો કહે છે કે-સૃષ્ટી તેની શરૂઆતમાં તત્વોરૂપે પેદા થઈ એ તાત્વિક સૃષ્ટીને દેવસર્ગ તરીકે ઓળખાવે છે વળી તેની માથે એ તત્વોના મિશ્રણથી જે મર્ગ પેદા થાય છે તે તત્વજ્ઞાનિયેનો સર્ગ યાને ઋષીસર્ગ તરીકે તેમને ઓળખાવે છે, એમ દેવી અને આર્ય સૃષ્ટીના સર્જનો સાથે એ સૃષ્ટીમા ગહેતુ જ્ઞાન વેદો તરીકે ઓળખાય છે આ પ્રમાણે તાત્વિક-આર્ય અને જ્ઞાન તેની માથે સાથે જ પેદા થતુ રહે છે, અને ત્યા પછી માનવ સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિ થતી હોવાનું જણાવે છે દરમ્યાન ખગોલ સમુદ્રો-પૃથ્વી-નનરપતિ પ્રાણી પદાર્થોની ઉત્પત્તિ અને તેના સર્જનોની ઉત્પત્તિ થતી હોવાનું પણ સમજાવે છે

વૈજ્ઞાનિકોના મતે ઉપપત્તિ !

વૈજ્ઞાનિકોના મતે સૃષ્ટીની ઉપપત્તિના વિચાર આપણે જોઈ ગયા ! તેમના મતે કાઈ તારાના મંબધથી સૂર્યમા ભરતી આવે છે ભરતીમાથી ટુકડા ખરે છે એ ટુકડા પૃથ્વીના હોવાનું કહે છે એ ટુકડાઓને પૃથ્વીના મોટા મોટા વિભાગો હોવાનું ગણે છે સૂર્યમાથી નિષ્પન્નતા એ ટુકડા ધગધગતા હોય છે યજા પડતા ધણા વર્ષો વીતે છે ત્યા પછી જલચર-સ્થલચર અને વાનરપત્ય વગેરે પ્રાણિયો નિપજે છે પ્રાણીઓની ઉત્ક્રાંતિ અથવા વિકાસ થવા વાગે છે નાનામાથી મોટા, ઝીણામાથી જડ, વામા અને પહોળા ખનતા જાય છે એવી ઉત્ક્રાંતિ યાને વિકાસ થવામાય ઝાઝા વર્ષો વીતે છે અને ધણા દીર્ઘ સમયે માનવરૂપમા એ ઉત્ક્રાંતિ થાય છે અને તેના અવયવોની પૂર્ણતામા આવતા દીર્ઘગળ પમાર થાય છે આ વાત સાબિત કરવા પ્રાણી-

જાના મુકાબલા કરવા પ્રયત્ન કરાય છે અને મૂળભૂત પ્રાણીઓને માનવ સાથે મરખાવી માનવીસૂઠી મૂળથી માનવ નહોં પણ પ્રાણી કે પશુની હોવાનું જણાવે છે

આ ઉત્ક્રાંતિવાદ અથવા માનવવિકાસવાદના દિગ્માત્રે માનવસૂઠીની ઉત્પત્તિનો કાળ ફક્ત “ત્રણુલાખ વર્ષ” જેટલો સમજવવામા આવે છે વૈદિક સંસ્કૃતિની નિર્મિતિનો કાળ “આઠહજાર વર્ષ” જેટલો ! અને પદાર્થ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનો કાળ ફક્ત ત્રણસો જ વર્ષોના ગણાવે છે

શુ આ ઉપપત્તિ પૂરું છે ?

આ ઉપપત્તિ અપૂર્ણ છે ! દિન્દના વૈજ્ઞાનિકો માળિત કરવા મથે છે ! એવી ઉપપત્તિનો ગ્રાધ હજુ કરવો ઘટે છે ! તેને અંગે સૂક્ષ્મ અવનોકનની જરૂર છે ! માનસિક ઉદાગતા રાખવી પડે તેમ છે ! જાનનાની શુદ્ધિ કરવી પડશે ! અને પક્ષપાત રહિત વૃત્તિ ધરવી પડશે ! ખ્રીસ્ત સંસ્કૃતિનો આગ્રહ ઊડવો પડશે ! વૈદિક સંસ્કૃતિ તરફ સહભાવ રાખવો પડશે ! અને એવા ધોરણે મરોાધન થશે તો ઉપપત્તિનો યાગ લાગશે ખરો ! !

વૈદિક સંસ્કૃતિના સરોાધકો !

પ્રશ્ન થાય છે કે-વૈદિક સંસ્કૃતિના મરોાધકો હા નમા કોણુ છે ? કયાના એ રહેવાસી છે ? ઉત્તર મળે છે કે એ યુરોપીયન પડિતો છે પશ્ચિમ દેશ (વિલાયત)ના રહેવાસી છે શનકોથી (સિંકકો નવોંથી) શોધ ચનાની રચા છે ખ્રીસ્ત સંસ્કૃતિના દિગ્માયતી છે ઉદૂગારોપરથી એવું જણાય છે જેટનાક આગ્રહી છે એ ચતાણુપરથી એમ મમજન્ય છે અને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટીએ સૂઠી ચિરકાળની હોય પણ વૈદિક સંસ્કૃતિને ઉપજે ધરવી સન પૂવેનો લાખો કાળ નથી એવું તેમનું કથન હોય છે

મુકાબલે હિંદ વાસીઓ !

દિદનાસીઓ-દિન્દના વૈજ્ઞાનિકો-સરોાધકો યુરોપવાસીઓની એવી માન્યતાઓનો વિરોધ કરે છે અને દિન્દના પુરાતત્વના સાધનો જેમ જેમ હસ્તગત થતા જાય છે તેમ તેમ તેઓની સમદ્ધ રજુ કરી તેમની થતી ખૂલો કણુલ કરાવતા રહે છે

કોણુ છે એ વારૂ પશ્ચિમના ! !

એ વાત હવે ગહેર યર્ષ સુકા છે ! ધરવીમન ૧૪મા કે ૧૫મા સૈમમા “ગ્રીક સાહિત્ય”નું સરોાધન થયું ! તેને પરિપુામે ધરૂગાડમા વિચારોનું ભારે પરીવર્તન થયું ! તેમના ધતિહાસોપર-ધર્મ અને સંસ્કૃતિપર પ્રકાશ પડ્યો

પગ્ તેથીય વધારે વિચારોની ક્રાંતિ 'મસ્કૂત વાઙમય'ના સંશોધનના પ્રભાવે થઈ !! વૈદિક માહિત્યનું મશોધન બારે ઉપખંડક નિવડયુ ત્યાના સુઠ વિદ્વાનો આ વાત કહ્યુન કરે છે

આ વિષયમા પહેલો પ્રયત્ન મને ૧૮૦૮મા જર્મનવાસી પ શ્વેજેલે કર્યો ! તેમણે on the language and wisdom of indians " નામે ગ્રંથ લખ્યો આ ગ્રંથના આધારે વિજાસ માટે પ્રયત્ન કર્યો શરૂઆતનો પ્રયત્ન બ્યાપક દ્રષ્ટીએ સફળ નિવડયો નહી મગ્ણ કે એ દેશમા વૈદિક સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન ધણુ સુચિત હતુ

સને ૧૮૫૨મા 'વેબર નામે' જર્મન પડિતે સંસ્કૃત વાઙમયનો ઇતિહાસ લખી પ્રસિદ્ધ કર્યો

ત્યા પછી સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન પ્રો० મેંકમબૂવરે મને ૧૮૫૯મા પ્રાચીન વૈદિક વાઙમયને લગતો ગ્રંથ નખ્યો અને પ્રસિદ્ધ કર્યો એ ગ્રંથની પ્રથમા વૃત્તિ ખપી ગઈ તેની પુનઃગવૃત્તિ સને ૧૮૬૮મા કરી હતી કિંતુ એ ગ્રંથમા ન્યૂનતા ગહી હતી એ ન્યૂનતા પુરી કરી ગ્રંથના પગિશિષ્ટ તરીકે નેને જોડી પ્રસિદ્ધ કરી હતી એ પરિશિષ્ટ સાથેની આવૃત્તિ મને ૧૮૨૭મા પ્રસિદ્ધ કરવામા આવી

મને ૧૮૨૭મા વિંટરનિઝ નામે જર્મન રોડેમરે 'મસ્કૂત વાઙમયનો' ઇતિહાસ જર્મન ભાષામા લખ્યો હતો તેના પ્રથમ ભાગનો તરજુમો "શીતવતી" કેતકરે છપાવ્યો છે

ત્યાર બાદ એ વિષયમા પ્રો० કીય નામે અગ્રેજ ગૃહસ્થે બારે પ્રયત્ન કર્યો છે તેમના ગ્રંથના ૧જુ વિભાગ છે, પહેલો ખડ (વિભાગ) વૈદિકકાળ વિશેનો છે, એ ખામ મહત્વનો છે અને એ હારન્ડ' યુનિવર્સીટીની સીરીઝમાથી મેગવી યકાય છે

ત્રીજો ખડ સને ૧૮૨૮મા classical sanskrit literature એનામે પુસ્તકારે ઉપરોક્ત પુસ્તકમાનામા પ્રસિદ્ધ કર્યો છે

આ ઉપરાંત ખીજા નાના મોટા પુસ્તકો લખાયા છે એમ પશ્ચિમ વાસીઓનો પ્રયત્ન થતો જણાઈ આ યો છે

હિંદ વાસીઓનો પ્રયત્ન

આ વિષયને લગતો મૌઢી પહેલો પ્રયત્ન ડે વા० મહાદેવ મોરેશ્વર કુળેનો જણાય છે તેમણે vacissitudes of aryancivilisation નામે ગ્રંથ લખ્યો છે જે કે આ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ આપ સંસ્કૃતિના અવસ્થાતરો જણાવવાનો છે તે પછુ તેમા પાશ્ચિનીય ના સમય સુધીનો ઇતિહાસ આવી ગય છે.

સને ૧૯૦૦માં શ્રીએમ. કૃષ્ણમ આચાર્યે (મદ્રાસી ગૃહસ્થે) A history of classical sanskrit literature નામે એક નાનું પુસ્તક લખ્યું છે. દેખીતું સાધારણ નોટ જેવું છે. પણ તેમાં વૈદિક સાહિત્યના દરેક ગ્રંથના કાલાનુક્રમે વિષયવાર ઉલ્લેખ કર્યા છે તથા ટુંકમાં વિવેચન પણ કરેલું છે.

અને હમણાં શ્રી. ચિંતામણરાવ વૈદે “સંસ્કૃત વાક્યમય”નો ઇતિહાસ લખી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. તેમાં દેવ વિદેશના પડિતોના મત, તેની સમાલોચના તથા વિષયવાર મુંદર આકર્ષક વિવેચન કર્યું છે. જે પરથી વાચકોને વૈદિક સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ જાણવા અનુકુળ થઈ પડે તેમ છે.

તોય વૈદિકકાળ નક્કી કરવો મુશ્કેલ !

પૃ. ૪૩માં જણાવેલા અંગ્રેજ વિદ્વાનો અને પૃ. ૪૩માં જણાવેલા ભારતીય વિદ્વાનો એ સહજા વૈદિક સંસ્કૃતિનો કાળ નક્કી કરવા કષ્ટક અનુમાનો કરી રહ્યા છે. યુરોપીય વિદ્વાનો તો જાણે કલ્પનાઓના વમળમાં પડેલા લાગે છે. તેમને સમજાવવા ભારતીય વિદ્વાનો ભારે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

વિચિત્ર માન્યતા

પ્રો. મેંકસમૂલર જેવા સમર્થ પ્રોફેસર આકસકડ યુનિવર્સિટીમાં વેદોનું ભાષાંતર લખે છે. લાખ્ખોના ભોગે કામ પાર પાડે છે. તેમાં રહેલી ઉત્તમતાનો પ્રચાર કરવા મુંદર ભાષામાં પ્રયત્ન કરે છે. આમ છતાં વેદોની ઉત્પત્તિનો કાલ નિર્ણય કરવા વિચિત્ર કલ્પનાઓ રજૂ કરે છે.

આ વિષયમાં એક લેખ વાંચનીય છે. લેખક—દાશ નાગેશ આપ્ટે છે. એ લેખ સંસ્કૃત વાક્યમયાયા ઇતિહાસ નામે ગ્રંથના પરીક્ષણને અંગે લખે છે, આ પરીક્ષણ—પુના-ટેસરી તા. ૧૬ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૦ના અંકમાં છે. લેખાંક ત્રીજો છે. (મરાઠીપરથી મુજરાતીમાં સાર)

x ■ x x વૈદિક કાલના સંશોધનનું કાર્ય પ્રથમ ઇતિહાસ પ્રેમી અંગ્રેજોને દેખાયું ! તેમણે એ કામ શરૂ કર્યું. પણ એ કામ તેમણે દૂષિત દષ્ટીથી શરૂ કર્યું. પોર્વાલ્ય આર્યોની સંસ્કૃતિ આધુનિક ઠેરવવા પ્રયત્ન આરબ્યો. ગ્રીક સંસ્કૃતિ પછીની આર્ય સંસ્કૃતિ હોવાનું ઠેરવવા ખેચતાણુ કરી. એ પરથી તેમની દૂષિત દષ્ટી હોવાનું કલ્પાય છે.

વૈદિકકાળ નક્કી કરવા માટે શરૂઆતમાં પ્રો. મેંકસમૂલર સાહેબે પ્રયત્ન આરબ્યો ! તે પ્રસંગે તેમની પાસે નિશ્ચિતસાધન નહોતું ! તેમણે ભાષા સંસ્કૃતિના ખસો ખસો વર્ષો નાટખ્યા કલ્પ્યા. તે દ્વારા શુદ્ધનો સમય નક્કી કરવા વિચાર્યું, શુદ્ધસમય ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકાનો ઠેરબ્યો, અને ખસો ખસો વર્ષોનાં

ભાષા મસ્કરણના વર્ષો ૧૮૫૫ અને એ દિવાળી સમયે રચનાનો કાળ ૪૦ સં પૂર્વે હજાર કે બારસો વર્ષોમા હોવાનું ઠેગ્યું

આ વાતનું ખડન પ્રોં વિદ્યાર્નિદ્ને તેમના અચમા ઈર્ષ્ય તયા પ્રોં મેંકસમૂહર સાહેબના કરેલા અનુમાનો બરામ્ નહોવાનું જણાવ્યું

ખુદ મેંકસમૂહ સાહેબને પણ વૈદિકાળ વિરોધના પોતાના કરેના અનુમાનો પાછળથી પસદ પડ્યા નહીં તેથી તેમણે સન ૧૮૮૬મા ટ્રીફલેકચર સીરીઝમા Physical Religion વિષયપર બાખ્યાન આપ્યું હતું તેમા તેમણે જણાવ્યું હતું કે—વેદોના સમયની માર્ગ નક્કી કરવાનું કામ બારે મુશ્કેલ છે. વેદમત્રો સન પૂર્વે હજાર, પદરસો, એ હજાર, અથવા ત્રણ હજાર વર્ષોમા કે ક્યારે રચાયા એ વાત નક્કી કરના જગતની કોઈ વિદ્વતા સમર્થ નથી

આ પ્રમાણે ભાષણદારા જાહેર ચએલુ છતા પ્રો મેંકસમૂહર સાહેબે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલા અથ પગ્થી એટલે કે તેમા જણાવેનો વેદોનો કાળ યુદ્ધકાળ પૂર્વે હજાર કે બારસો વર્ષોનો છે એવી માન્યતા પનાર ઘર્ષ અને જાણે એ કોઈ નિશ્ચિત પ્રમાણમ્ હોય તેમ વિદ્વાનોની માન્યતા રૂઢ થવા લાગી એ માન્યતાને જોઈ આચકો મેંકો એ આચકો લેા માં ટિળકને હોતો ટિળક મહારાજે ખજોળનું ગણિત કર્યું એ ગણિતથી મામિત કરી બતાવ્યું અને બતાવી આપ્યું કે વેદોનો મમય ૧૦ મં પૂર્વે હજાર બારસોનો નહીં પણ ચાર હજાર કે પીસતાલીમસોવી આગળ આની શકે છે એજ અરસામા જર્મનીના જ્યોતિષી પં વાકોબીએ ઋતુચનનના ગણિત પરથી પણ જાહેર ઈર્ષ્ય કે—વેદોની રચનાનો મમય ૪૦ સં પૂર્વે ચાર હજારથી આગળનો સમય આવી શકે છે, ત્યા પછીના મંશોધકોએ આગળ આગળ કાળ રોધવા પ્રયત્નો કર્યા

ત્યા પછી ૪૦ સં ૧૯૦૭મા એશિયા માધનોરના બોગાઝકોષમા કેટલાક ઇદિકાલેખ મળી આવ્યા છે તેમા 'હિટાઇટ' લોકોના રાજ સાથે "મિટાના"ના ગાજએ કરેના કરારની કનમો 'કીન' લીપીમા કોરેલી મળી આવી છે. તે પરથી એ રાજઓનો ઐતિહાસિક કાળ ૪૦ સં પૂર્વે ચાદસો વર્ષોનો નિકળી શકે છે નથી તેમા ઇન્દ્ર-વૃષ્ણનામત્ય વગેરે દેવતાઓનો ઉલ્લેખ છે તે પગ્થી ફ્યુ વેદોની રચનાનો સમય ઇસ્વીસન પૂર્વે કેટલાય શતકો કે સદઓ વર્ષોનો કાળ નિકળી શકે તેમ છે

થોડા સમયપર સિંધ પ્રાતમા આવેના "મોહન જોદારો"નું બોદકામ કરાવવામા આવ્યું તેમાથી નિકળી આવેની પુગતત્વની વિવિધ સામગ્રી મળી આવી. તે પરથી વેદોનો મમય ૪૦ સં પૂર્વે હજાર બારસોનો નહીં અથવા

ચાર કે પાંચ હજાર વર્ષો જોડેલો નદી પશુ દસ હજારથી વધારે વર્ષો અગાઉનો જણાઈ આવ્યો છે હજુ એવા ગયાનો કેટલાય હિન્દમા છે તેમના જોડકામ થશે! અને તેમણે પુરાતન સાધનો મળી આવશે! તે તે પરથી તેથી વધારે કાળ હોવાનું ગણાશે આવી સધળી વાનો શોધક દેશની છે નક્કી પશુની નથી છતાં સમાજ તેને નક્કી માની જોશે છે એ આશ્ચર્યની વાત છે

હાલના વચ્ચેનિકા મૂકે છે કે-માનવ સૃષ્ટિને ૧૮ થયે ત્રણ લાખ વર્ષ જ થયા અને વેદો આઠ હજાર વર્ષ પૂર્વે થયા આ વાતને કથુ પ્રમાણુ આપતા નથી આવી અપ્રમાણુક વાતો પર આધાર રાખી રાકાન નહીં વળી કેવળ અનુમાનો પરથી કાળગણના કરી એ પશુ એ ઠીક ન જ ગણાય ખરૂ જોતા કાળગણનાની પદ્ધતિ વેદોની સર્વાત્કૃષ્ટ છે સૂક્ષ્મ રીતે છે ખગોલને અનુસરીને છે પાર્શ્વ સૃષ્ટિના મધ્યના મરજન ખગોલ સૃષ્ટી પર આધાર મળે છે અને એ મધ્યનાનો આધાર પુરુષ-પ્રકૃતિના ળીજમૂત વિદ્યુત ધુ ઉપર છે આજુ મનજી તાત્વિજસરજન એક અન્યકતમાથી પેદા થાય છે એના એ સૂક્ષ્મ કાગથો માડી યાને એ અભ્યકાળને સામેન મખી દ્રવ્ય સૃષ્ટીસરજનના દ્રવ્યનાળ પર્યતની ગણના વેદો મળી બતાવે છે તે પરથી રચાતુ જોતિષ તેના નિમસરૂષ હોય છે સૃષ્ટીના પ્રનયોની પેઠે જ્ઞાનવિજ્ઞાનના પશુ પ્રનય થતા રહે છે જ્યારે ભૌતિકવિદ્યાએનો જારે વિકાસ થાય છે! જ્યારે વ્યક્તિ વ્યક્તિમા રનાર્થોવૃત્તિ-ભોજરિલાસનીવૃત્તિ મગૃત થાય છે એવી અનેક વ્યક્તિ સાનુ દિત મૂલે છે ત્યારે પરસ્પરનું ખાઈ જવા તૈયાર થય છે ગળ્ટ્રો પરસ્પર લદના તૈયાર થાય છે અને આખા જગતમા અચાતિ ફેનાવી મૂકે છે જારે યુદ્ધો જને છે રમખાણો મચાય છે સપાહન કરથી કુજરકમાઓના પરસ્પરને મારી નાખવામા ઉપયોગ થાય છે કઈ નગરોના ખ્વમ થાય છે કઈ વિદ્વાનો માર્યા જાય છે મ્ઈ કળાકારો રહેસાઈ જાય છે મ્ઈક બગવાનુ યોદ્ધાઓ ધૂળ ભેગા થાય છે જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની પ્રયોગ શાળાઓ ભમૂકી ઉઠે છે નિઘાનરો સળગી ઉઠે છે કુન્નગ શાળાઓ ભસ્મ ધઈ જાય છે એમ દુનિયાની સપત્તિરૂપ નિઘા-મ્ઈ અને શિલ્પના નાશ યઈ જાય છે એવે પ્રસંગે ઉજ્જતા જુનાનોથી માડી વૃદ્ધમા વૃદ્ધ પશુ ખપી જાય છે અને તેમથી બચેના અચખ્ત-અજ્ઞાન-અને રોગી માનવો રાખ્તમા અવશીય રહે છે એવી રિચતિમા કાણુ જીત્યો અને કાણુ હાર્યો તેનો પત્તો લાગતો નથી જીતેલો જયમા હોય જી તેની પાછળ યુદ્ધ તૈયાર હોય છે યુદ્ધમા સપકાય છે જીજી બળવાન જાતિઓ કુમના કરે છે પછી તો કેવળ પશુ બગવાળા રાજ્ત્રોજ ફાવે છે એવા અજ્ઞાન પશુમગ વાળા રાજ્ય કરતા

હોય ત્યાં વિદ્યા-વિજ્ઞાન-શિક્ષણ-કળાના વિકાસની ઉદ્ધારની વાત જ શી હોય । આમ જ્ઞાન વિજ્ઞાનના પ્રવચ સનાર્થો-એ નવેટા રાષ્ટ્રોના હાથે યર્ષ જન્ય છે પાછળથી નિર્જનતાની સાતિ સ્થપાય છે અજ્ઞાન અંધકારમાં પ્રજા પડી રહે છે હરકોઈ પશુખનને આધિન ગહે છે કાલે કરી જ્ઞાનની પિપાસા જાગે છે તેના સરોધન થરા સરૂ થાય કે સંસ્કારી માત્રાત્મ્યમા તેને ઉત્તેજન મળતું ગહે છે અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનનો વિકાસ થવો સરૂ થાય છે એના સમયમા અમુકે આ શોધ્યુ અને અમુક વ્યક્તિની માન્યતાએ આ ગોધાયુ એમ થવા લાગે છે. પણ ખરૂ જ્ઞેતા એ જ્ઞાન પૂર્વેનું જ હોય છે તેનો પત્તો લાગી આવે છે

વેદોના શોધ માટે પણ આવીજ વાત યર્ષ પડી ॥ વેદો કઈ કાળાતરના છે સ્પીઓને મતે અનાદી અને અનત છે વેદિક કાળ પછી ધણા યુદ્ધો થયા । રાષ્ટ્ર વિસ્તર થયા । વેદોનું જ્ઞાન પણ માથે સાથેજ નષ્ટ થયુ ફરી સુરાષ્ટ્રો સ્થપાયા વેદોના મરોધન થયા અને ફરી ભૌતિક વિદ્યાઓના અભિમાને ધર ધાલ્યા આવા અનેકવાર પ્રમંગો પૃથ્વીપર આવતા ન્હા છે અને વેદોના વિસ્તર થતા થતા રહ્યા છે આમ હોવાથી વેદો ક્રકત ૬૦ મં પૂર્વે આઠ હજાર વર્ષ પૂર્વેના હોવાનું મ્થન નિરાધાર હરૂ છે વેગેમા અનેક વિદ્યાઓના મૂળ રહેવા છે એ જ્ઞાન મકોચ-વિકાસ અને વિસ્તરવને આધીન થતુ આવ્યુ છે વિશ્વમા સાતિના મમયમા વેદિક જ્ઞાનનો વિકાસ થતો રહ્યો છે અને અસાતિના મમયે વિસ્તર થતો રહ્યો છે છતા તેના મજેસર રહેતુ વ્યાપક અર્થવાણુજ્ઞાન હરકોઈ કાળમા અને પરીસ્થિતિમા ઉપદારક નિવડતુ રણુ છે આ વેદો સ્પષ્ટના પદાર્થો પૂર્વના છે હરકોઈ પદાર્થની નિર્મિતિ તેના જ્ઞાનને આભારી હોય છે સ્પષ્ટી પહેના એ સ્પષ્ટીનું જ્ઞાન સ્પષ્ટના હત્યમા હતુ અને સ્પષ્ટી સાથે સ્પષ્ટ જ્ઞાન યાને વેદો સ્પષ્ટીની સાથેજ સ્પષ્ટપમા મૂકાયા છે અને તેના જ્ઞાનધારક સ્પષ્ટિમુનિયો અને માનવો પણ સ્પષ્ટીના આવ પ્રાણીઓ છે

વૈજ્ઞાનિકોનો ઉત્કેતિનાદ પણ તે ધરી દસરા જ્ઞેવો છે માકક-વાનરો માથી માનવોનુ સરજન થયુ એ કેટનીહમરા જ્ઞેવી વાત છે માકક કે વાનરનો ઉત્પતિ સમય આ-જો કે તેમાથી માનવના આકારમા એ ફેવાતા ગયા જો એમ હોય વો પછી માકકો અને વાનરોનો વચ હણુ માયમ જણાય છે તે કેમ રહેવા પામો ? આવી વાતો આપણે વિજ્ઞાનીઓનેજ પાછી પૂછીશુ કહેવાનો સાર એ છે કે માનવસ્પષ્ટી ત્રણ લાખ વર્ષથી યર્ષ છે અને વેદો આઠ હજાર વર્ષથી હયાતીમા અવ્યા છે એ વાત પ્રમાણુમૂત નથી

કાલનિર્ણય પરિચ્છેદ

ભાગ બીજો

બ્રહ્મક્ષેત્રના નિર્માણનો મમય

આપણે તો બ્રહ્મક્ષેત્રના નિર્માણનો મમય અર્યોકનો છે એ સમય નક્કી કરવા આપણને મળી આવેલા માધનોનો ઉપયોગ કરવાનો છે એ સાધનો પૈકી પહેલું માધન પુરાણનું છે તેમા કહે છે કે બ્રહ્મક્ષેત્ર સત્ય યુગમા રચાયુ ખીજા ત્રણે તેને ટેકા આપે છે તે પશુ આપણે અર્યોકયુ ણ વેદમા બ્રહ્મપુરીનું વર્ણન મળી આવે છે અને અદિતિ વાવનો શિલાને મ બ્રહ્મક્ષેત્ર સત્યયુગનું હોવાનું જણાવે છે

એ સત્યયુગ કયો? આલતા ચતવરાહ કલ્પના આરબનો કે સાતમા મન્વતરની શરૂઆતનો? એ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે

જ્યેષ્ઠવરાહ કલ્પના આરબનો સત્ય યુગ હોય! તેમા જો બ્રહ્મક્ષેત્ર નિર્માણ થયુ હોય! મહોપાસુર અને દેનતાઓનું એ સત્યયુગમા યુદ્ધ થયુ હોય! તો એ સમયને હાથ સુધીમા વર્ષ “એક અજબ સરખાણુ કરેડ ઓગણીસ લાખ ઓગણુ પચાસ હજાર અને આડત્રીસ” વર્ષો થવા જાય! પશુ આ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે

આ વિષયમા કુમાર સભન કાવ્યમાથી કેટલાક શ્લોકો ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે વળી શિવપુરાણમા પશુ તેવાજ અથમા છે કવિવગ કાળીદાસ પાડિતે તેમના કુમારસભન મહાકાવ્યમા શિવપાર્વતીના વિવાહની ખાતે રસીખ્તાભર્યું વર્ણન કર્યું છે તેમા શ્રીપાર્વતીદેવીના લગ્ન પ્રસંગે મપ્તર્ષિઓ આન્યાનું કહે છે સર્ગ ૭ શ્લો ૭૧— ‘તમન્વગિન્દ્રવમુસાધદેવા સસર્ષિર્વા પરમર્ષયથા|| આ અને આવા કેટલાક ખીજા છે ભાવાર્થ એ છે કે-મગન વિવાહ પ્રસંગે શિવજના દર્શન માટે ઈન્દ્રાદિ દેવા મપ્તર્ષિઓ માથે સનકાદિ મહા ઋષિઓ દિમાલય રાગને ત્યા ગયા હતા શિવપુરાણમા માત ઋષિઓના અને ખીજા ઋષિઓના નામ આપ્યા છે એ પરથી એમ સમજાય છે કે વૈવસ્વત મન્વતરના એ સાત ઋષિઓ હતા દરેક મન્વતરમા ઈન્દ્રાદિ દેવો તથા ઋષિઓ બદલાતા ગ્હેતા હોય છે અને એ પરથી મન્વતરની કલ્પના લાવી શકાય છે તેમજ એ મનુનો કાળ નક્કી સમજી શકાય છે તેથી શિવ-પાર્વતીના વિવાહ-પ્રસંગના ઋષિઓ પરથી એ વિવાહકાળ વૈવસ્વત મન્વતરના આરબનો હતો અને એ પ્રસંગે બ્રહ્મક્ષેત્રને આ બ્રહ્મક્ષેત્રની પુણ્યભૂમિમા

આવી બહાદુર નગર વસાવ્યાનું ગણી શકાય તેમ છે ! વળી સમર્થિ ના તારા આકાશમાંના રાશી ચક્રના આરંભસ્થાનને લગતા આદ્રી પાસેના વિભાગમાં હિમાલય તરફ ઢળતા હોય ! એવો ખગોલનો સંકેત મ્લોકમાં હોય ! તે તે પરથી તેના ગણિતના દિસાએ વૈવસ્વત મનુનો શરૂઆતનો કાળ આવી શકે તેમ છે ! જો એમજ હોય તો એ વાતને આજ લગભગ ૩૮૯૩૦૩૮ અડત્રીસલાખ ત્રાણું હજાર અડત્રીસ વર્ષ બહાદુરના નિર્માણને થયાં એમ માની શકાય.

બહાદુર નામે ભારે નગરની રચના !

મદરિ બહાદુરે આ પુણ્યભૂમિ પસંદ કરી ત્યાં યજ્ઞ કરવા ધાર્યું. દેશવિદેશોમાં ખબરો આપી. છેક ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશોમાં પહોંચી. “સત્પત્નોકમાં” સમાચાર પહોંચ્યા. અહીં નગર રચનાનો આરંભ કર્યો. ચાર ગાઉના વિસ્તારમાં ધાને સમચોરસ ચાર ગાઉની ફરતી સપાટીમાં નગર રચના કરવાનું પસંદ કર્યું. નગરની રચના સુંદર—આકર્ષક—મોહક અને અદ્ભૂત બને તે માટે દેવોના શિષ્ટી વિશ્વકર્માદેવને તેડાવ્યા. તેમણે તેમના હાથ નીચે અનેક શિષ્ટવિદ્યાને જાણનાર ચતુર કારીમોને રાખ્યા. શીશ્રુવેગથી નગરની રચના કરી. ચોતરફ સોના જેવો ચકચકીત કિસ્સો બધાબધો. ચાર ખાલુએ ચાર નગરનાં પ્રવેશદ્વાર શાને સિંહદ્વાર રખાવ્યાં. પ્રત્યેક એ મોટા દરવાજાઓની દરમ્યાન છ છ નાના દરવાજા રાખ્યા. એમ નાના મોટા મળી કુલ ચોવીસ દરવાજાવાળું નગર બન્યું.

નગર વચ્ચે નદી.

નગરની વચ્ચે નદીનો પ્રવાહ ચાલુ કર્યો. નદીના મધ્યના કિનારા સુંદર પથરાથી જડેલા—ઘાટખાંધેલા બનાવ્યા. અને ત્યાં પછી ખીણ બે નદીઓના પ્રવાહ તેને મળવાથી ત્રિવેણીનું તીર્થ બન્યું. નગરની વચ્ચેની આ નદી નગરની સ્વચ્છતા—પવિત્રતા—શાંતિ અને ઉર્જાવશતા બતાવીઆપનારી થઈ પડી.

બે ખાલુ મોટી વસ્તી.

દ્વિસ્વર્ગમાંની બે ખાલુએ ભારે વસાહત થઈ. ઉત્તર કિનારે નવ-હજાર ઘર બાહણોનાં બંધાર્યાં તેમાં બાહણોનો વિસ્તાર ભારે વધ્યો. એ સમયના બાહણો વેદ—વેદાંગ અને વિવિધ શાસ્ત્રોમાં પારંગત હતા. ચાર વિદ્યા અને ચોસઠ કળામાં નિષ્ણાત હતા. તેમની વિદ્યાપીઠા ! તેમનાં વિદ્યાલયો ! અનેક વિદ્યાઓના શિક્ષણને સદજ આપી શકનારાં હતાં. તેમનાં કળાભુવનો દેશને મુગ્ધ બનાવે તેવાં હતાં. તેમની પ્રયોગશાળાઓ અને વેદશાળાઓ દેશીવિદેશીઓને છક કરી નાંખે તેવી હતી. તેમની અગ્નિહોત્ર-

શાળાઓનો પવિત્ર સુગંધમય ધૂંત્ર સેંકડો કેસ સુધીના પ્રદેશોને સુગંધમય બનાવી જનતાને નિગમય કરી છોડતો. તેમની મત્રવિદ્યા-તત્રવિદ્યા-યત્રવિદ્યા અને રસાયત્ર વિદ્યા અલૌકિક હતી ભારતનું એ વિદ્યાકળા અને જ્ઞાન વિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર યદ્ય પણ હતું

વૈષ્યો-લક્ષ્મીપુત્રો શ્રીમત્ હતા તેમનો વેપાર દેશો વિદેશોમાં વ્યાપ્યો હતો તેમનો વેપાર વિવિધ વસ્તુઓનો હતો જનજનતાની વણાટશાળાઓના બારે યત્રસ્થાનો હતા જનજનતાની ઉપયોગી બનાવટો અને કારીગરીના એ બંધના અદ્વારહુબાર ઘર એવા શ્રીમતોના હતા અને તેમનો એ લક્ષ્મીનો ઉપયોગ ભરતખડના વેપાર માટે ઉપકારક બન્યો હતો તેમના ગગનચુમી મકાનો વિશાળ હતા તેમના આશ્રયે રહેના મેની, સુતાર, લુહાર સથવારા ગગારી વગેરે અનેક કારીગરો અને સિલ્પી-કળાકારો અર્મખ્ય હતા તેમની વસતી પણ અલ્પક્ષેત્રમાં ભરપુર હતી બનાજના વેપારીઓનાં દુકાનો તો એટલી હારબંધ હતી કે જોતો “દરેશો” હાથોહાથ હાનમાં કહેવાતા દેશોલ ગામ સુધી જતો આરતો અને બીજી બાજુ પોલ્યો યાને વિજ્યનગર સુધી જતો આવતો, આ કહેવત ખરી હોય તો અલ્પક્ષેત્રનો વિસ્તાર દેશોલ અને પોલ્યો સુધી હતો યજી પશ્ચિમ બાજુએ વાસણા ગામ છે ત્યાં દાણીનો ઓટલો કહેવાય છે, હાલ પણ ઓટલાનું નિશાન છે ત્યાં દાણા નુકવવાનો રીવાજ હશે ત્યાં સુધી અલ્પક્ષેત્રની વસ્તીનો વિસ્તાર હશે વળી ખેડથી આશરે ત્રણેક ગાઉ ઉપર પાદરડી નામે ગામ છે એ પૂર્વેના અલ્પક્ષેત્રનું નાનું પાદર હોવાનું અનુમાન થાય છે તે પરથી જ્ઞાન છુટું પડેલું એ ગામ પાદરડી તરીકે ઓળખાતું હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે

પૂર્વ દિશાએ વાઘેશ્વરીનો ડુંગર છે આ ડુંગરમાં “વાગીશ્વર” અને “વાગીશ્વરી”ના મંદિર છે વાગીશ્વર મહાદેવજી છે અને વાગીશ્વરી પાર્વતીજી છે વળી ત્યાં ખેરધંધ નામે ઓળખાતું શહેર ચોતરફના પર્વતની વચ્ચે ખડેરજીપે અત્યારે પણ દેખાવ આપી રહ્યું છે અને એ શહેરનો કેટલો દાલ મોળુડ છે તે પરથી એમ અનુમાન થાય છે કે ત્યાં અલ્પકુમારીઓ, ક્ષત્રીયકુમાર અને કુમારીઓ એમ અલ્પક્ષેત્રના બાળકો અને બાળાઓના શિક્ષણ આપવા માટે એ સ્થાન હશે વાગીશ્વર અને વાગીશ્વરીની ઉપાસના માટે એ મંદિરો સ્થપાયા હશે અને ત્યાં જ્ઞાના શિક્ષણની સાથે વ્રત-નિયમ-સયમ અને વિદ્યાકળા

૧ કાળીદાસ પદ્ધિત રઘુવંશ કાવ્યના આરભમાં શિવ પાર્વતીને પ્રણામ કરતી વખતે વાગર્મા વિલમટ્ટકો વાગવ પ્રતિપત્તય । જગત્ પિતરોવદે પાવતી પરમેશ્વરી ॥ ૧ ॥ વાણી અને તેના અર્થના ક્ષય હોવાનો કાવ્ય બતાવ્યો છે

શિખવાતી હતો. ધનુર્વિદ્યાના શિક્ષણ અને પ્રયોગોનું જ્ઞાન ત્યાં અપાતુ હતો એ ખેરધઠ અથવા ક્ષેત્રજ્ઞ યાને ઘણાક્ષેત્રના અંગત મહત્વનું એ પ્રયોગશાળા માટે ઉપયોગી નગર હશે તેમાં એવા બાલકોના શિક્ષાગુરુઓ વગર જ રહેકાણુ હશે અને બળવાન યોદ્ધાઓના ગ્હણનું નિવાસનું અને શાંતિ મેળવવાનું સ્થાન હતો. ગમે તેમ હોય! પણ એ સ્થાન ઘણાક્ષેત્રને લગતુ મહત્વનું કષ્ટક ઉપયોગી સ્થળ હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે. ત્યાં દન્યાઓનો કુંડ નુદર છે અને હાલ પણ ચોમેર તેને ઘાટ બાધેલા છે. નામ લોકોના આગમન પછી એ તેમને હસ્તક ગયાનું કહેવાય છે.

ઘણાક્ષેત્ર મહાત્મ્યમા લખે છે કે-પૂર્વ દિશાએ ઈન્દ્રની રક્ષા હતી. એ ઈન્દ્ર યાને રાજ્ય કાણુ હતો તેનો નામ નિર્દેશ જણાવતો નથી પણ અનુમાન થાય છે કે-વૈવસ્વત મનુના પુત્રો ત્યાં રાજ્ય કરતા હશે.....એમની રાજધાની ઘણાક્ષેત્રની પૂર્વે હતો અને તેમના રક્ષણ તથા ઘણાક્ષેત્ર રક્ષાતુ હતો. ઉત્તરે કુબેરની ગ્હાનો મંકેત છે. કુબેર ધનકાચ રક્ષક હોવાનું સૂચવે છે. ઉત્તર બાલુએ રાજની તીજેરી હતો અને કાશરશાલ્ય ભારે હશે. વળી નગના અબલોપતિ થીમનો (કુબેરો) ત્યાં ગહેતા હશે પશ્ચિમે વરુણાલયનો મંકેત ધ્રુ. ક્ષે. મા. મા કરેલો છે તેપરથી તદ્દરની સઘળી વસ્તીને પાણી પુરું પાડવાનું મોટું સ્થળ હતું. તેમથી એવી કોઇ યોજના હતી કે જેને ક્ષિપ્રે નગરવાસી દરેક યેઠે પાણીનો ઉપયોગ છૂટથી કરતા હશે દક્ષિણે યમનો મંકેત ધ્રુ. ક્ષે. મા. મા કરેલો છે. તેપરથી દક્ષિણ દિશા તરફ ન્યાય-મંદિરો, પોલીસ યાણા વગેરેની રાજકીય યોજનાઓ હતો.

એ પ્રમાણે ઘણાક્ષેત્રની આજ્ઞાથી નિશ્ચકર્મા યાને દેવશિલ્પીએ નગરની ગચના અદ્ભુત કરી હતી નગર ચાર ગાઉના વિસ્તારમા હતો પણ એ ભારે વસ્તીની વિદ્યા-કળા અને વેપારના સાધનોની યોજનાઓ માટે હસ હસ બાર બાર ગાઉના વિભાગો આસપાસના વ્યાપ્યા હતો

ઘણાક્ષેત્રનો યજ્ઞ

નગરની રચના થયા પછી ઘણાક્ષેત્રે યજ્ઞ આરંભ્યો! આ યજ્ઞ તેમની મનની શાંતિ અને પવિત્રતા માટે હતો આ યજ્ઞમા અનેક દેવો-વિદેશો-માથી ઋષિમુનિઓ-વેપારીઓ-કળાકારોને આમત્ર્યા હતા. તેમની વિદ્યાઓ અને કળાઓનાં પ્રદર્શન ગોઠવાયા હતાં ભારતીય પ્રગ્નના કળાકારો આગળ તરી આવ્યા હતા. હોમ હવન સાથે વિદ્યાકળાની અનેક ચર્ચાઓ-ભાષણો વ્યાખ્યાનો-પ્રવચનો-પ્રત્યક્ષ પ્રયોગો અને વિજ્ઞાનના ચમત્કારો ત્યાં અપાતા હતા. એ નિમિત્તે ભારતીય પ્રગ્નને આ ઘણાક્ષેત્રનો રૂઠો પરીચય કરાવ્યો

હતો અને અનેક વિદેશી પ્રમુખોનું ચિત્ત ઘણાં ક્ષેત્રના મહત્વ તરફ આકર્ષિત હતું.

બ્રહ્મણના યજ્ઞ વખતે તેમના ધર્મપત્નિ સાવિત્રી સત્યલોકમાયી યાને ઉત્તર ધ્રુવના એક પ્રાદેશિક વિભાગમાથી આવી ચક્ષ્યાં નહોતાં તેમને તેડવા માટે બ્રહ્મણને એ સત્યલોકમાં જવાની ગતિ આપી હતી એ ગતિ અથવા વેગ કોઈ સાધનદારા આપ્યો હશે અને સાવિત્રીને ધ્રુવ પ્રદેશમાથી તેડી આણ્યો હશે આતાધારક આ વિષયને પોતાના પુત્ર તરીકે સ્વીકારી તેના વંશને વિસ્તાર થએલા એ સઘળાઓને ખેડક નામથી ઓળખાવ્યાં આકાશમાં ઉડવાની યોગશક્તિવાળા આ વિષયો ભારતના બ્રહ્મ સમાજના ભારે માન પામ્યાં અને તેમનું મમાજમા એ પ્રસંગે કેટલું વર્ચસ્વ હતો તે સહજ સમજી શકાય છે.

મહાત્મ્યમાં લખે છે કે બ્રહ્મણેના પોપણ માટે એક પુત્ર બ્રહ્મણએ પ્રગટ કર્યો તેને બ્રહ્મણએ બોળામા બેસાડ્યો. તેણે બ્રહ્મણના હાથમાં રહેલું હથીઆર લીધું. બ્રહ્મણએ પાછું લઈ લીધું. તેને વૈષ્ય કર્મ કરવા સૂચવ્યું. અને તેને વૈષ્ય હોવાનું જણાવી વેપાર કરી લક્ષ્મી પેદા કરવાનું કહ્યું. x

આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે-બ્રહ્મણે વિદ્યાકળાની ઉપાસના કરવામા તત્પર રહે અને તેના શિક્ષણ આપવામા રાક્ષએલા રહે ત્યારે આ જીવિકાનું સાધન ક્યાથી પેદા કરે ! એ હેતુથી બ્રહ્મણએ ઉપવૈષ્ણવ એક પુત્ર કે જે હથીઆર પકડનારો ક્ષત્રીય હતો તેને વૈષ્ય કર્મ કરવાનું સૂચવેલું. અને વેપારથી દ્રવ્ય મેળવી બ્રહ્મણોની આજીવિકા ચલાવવનું ફરમાવેલું.

બ્રહ્મણએ તેને બોળામા બેગાડી લાડ કર્યું તે પરથી તેનું લાડવૈષ્ય તરીકે નામ પડેલું. અને લાડ જ્ઞાતીનો આગળ જતા ભારે વિસ્તાર થાય છે.

વૈષ્યોનું ધ્યેય લક્ષ્મી પેદા કરવાનું હોય રાકે ! તેની ઉપાસના લક્ષ્મીની હોવી ઘટે ! અને ઉપાસનાના ધ્યેયથી પેદા કરેલી લક્ષ્મીનો ઉપયોગ વિદ્યાકળાના પ્રચારક એવા બ્રહ્મણોના નિભાવ માટે થયો ઘટે ! એમ ધારી બ્રહ્મણએ વૈષ્યોની ઉપાસનામાટે પ્રતિક તરીકે મહાલક્ષ્મી ક્ષીરભ્રમર્યા દેવીની સ્થાપના કરી આપ્યાનું જણાય છે. આમ લાડવૈષ્યો અને જેડવા બ્રહ્મણોનો પોપણ પોપડરૂપે આગળ જતાં ભારે મંબુદ જોડાય છે. અને તે દ્વારા બ્રહ્મણને આબાદીમાં ઉમેરો થાય છે. લાડવૈષ્યો પૈકીનો કેટલોક ભાગ પાછળથી કુમારપાળ રાગના વખતમાં હેમાચાર્ય નામે પ્રસિદ્ધ યતિની પાસેથી જ્ઞેનદીક્ષા સ્વીકારે છે. અને કુમ્ભક એવું નામ ધારણ કરે છે. તોય એ સંજ્ઞને બ્રહ્મણોને પોપણ આપવાનું છેક સુધી ચાલુ રાખે છે. લાડવૈષ્યો પણ હલ્લુસુધી ખેડવાળ

બીતરોને પોતા જણાય છે હુન્મડોની નમ ક્રિયા પ્રમગે ક્ષત્રીયના ચિન્હો ધારણ કરવાનું હજી પણ જળવાઈ રહ્યું છે તપગ્ધી એ અસનના ક્ષત્રીઓ હોવા જોઈએ। પાઠગથી વૈષ્ણવકર્મ સ્વીકાર્યું હોતુ જોઈએ અને છેક પાઠગથી જૈનધર્મ સ્વીકાર્યાનું જણાઈ આવે છે

ઉપર મુજબ બ્રહ્મજીએ ભારે યત્ન કર્યો એ ભારતવાસીઓના પર-સ્પરના પરીચય માટે ઉપકારક નિવડ્યો રાષ્ટ્રને બ્રહ્મક્ષેત્ર અને તેના દેરી આદરોનો પરીચય થયો અને ત્યાંથી બ્રહ્મક્ષેત્ર એ ભારતવાસીઓનું મહાન્ તીર્થક્ષેત્ર મનાયુ

બ્રહ્મજીની મૂર્તિઓ

બ્રહ્મજીએ યત્ન મમાત્ર યવા પછી બ્રહ્મજીની પ્રાર્થના કરી બ્રહ્મ જીએ પ્રાર્થના સ્વીકારી

ચોસઠ મુખની મૂર્તિ સ્થાપવાનું સૂચ્યુ બ્રહ્મજીએ વિશાળ મદીરમા સોનાની ચોસઠ મુખની બ્રહ્મજીની મૂર્તિ સ્થાપી. તેમા એવો મોત હશે કે એ મમયના બ્રહ્મજી ચોસઠગાના જણુગાર હતા ત્યાં પછી કેટનોડ મોટો કાળ વીત્યો બ્રહ્મજીમા જોગજીનાનું જ્ઞાન ત્યુ નહો તેથી જો મૂર્તિની ઉપાસના થઈ ચકી નહી બ્રહ્મજીની જીજીવાર પ્રાર્થના કરી, બ્રહ્મજીએ અનુમતિ આપી જત્રીમ મુખની પ્રતિમા સ્થાપના સૂચ્યુ અગાઉની સોનાની મૂર્તિનું વિસ્ફર્જન થ્યું તેને હાનની બ્રહ્મજીની વાવમા તેના એક બાજુના વિભાગમા ઉતારી દીધી અને તેને મદલે જત્રીમ મુખનાળી મૂર્તિનું સ્થાપન કરવુ પડ્યુ એમ પાચનાગ નવીનપરો સ્થાપવાનું જણાયુ છે પાચમીવારની ચાર મુખવાળી વેણુની મૂર્તિ હાવમા સ્થપાએલી વિષમાન છે

આ ઉપગ્ધી બ્રહ્મક્ષેત્ર ઉપર વિધર્મઓના ભારે હુમલા થયા હગે। જમખાણે યવા હશે। યુદ્ધો ખેરાયા હરો' અને નમુનેદાર બ્રહ્મક્ષેત્રનો પ્વમ વાર-વાર થયો હશે બ્રહ્મજી વિદ્યાગાની રક્તિ ગુમાની બેકા હગે એ વખતના ક્ષત્રીય વીરો યુદ્ધમા ખપી ગયા હશે કે નખળા પડી ગયા હશે। એ ખીના આગળપગતા અલોકનથી સમગ્રશે

બ્રહ્મવાપી તીર્થનો સમય

આ વાવ હાનમા બ્રહ્મજીના મદીરની સામે છે તેમા ગોનદેવતાઓની દેરીઓ છે ખેડના નવહળગ બ્રહ્મજીના મૂળ પુરપો-ગોત્રકર્તા પુરપોનું એ સમારક છે એ ગોત્રો નવ હોવાનું કહેનાય છે વૃદ્ધ બ્રહ્મજી આ વિશે સ્ત્રોક ખેલે છે તેમજ કવિશ્રી દલપતરામશાષ્ટની ઐતિહાસિક નોંધમાથી પણ આ સ્ત્રોક મળી આવે છે

શ્લોક—‘પરાશર શાકિલકૌશિકાદય વસિષ્ઠઋત્વાયનવત્સગોત્રમ્ ।

ધૃત્વશિરોદ્વાજમરસ્તયૈવ ષેટસ્વયોત્રાણિનવાનિહતિ ॥૧૧॥

અર્થ—(૧) પરાશર (૨) શાકિલ (૩) કૌશિક (૪) અમિત (૫) કાત્યા-
યન (૬) વત્સ (૭) સૂગી (૮) અગિરસ (૯) ભારદ્વાજ એ પ્રમાણે નવગોત્રો
ખેડના બ્રાહ્મણોના છે અને એ ગોત્રજ્ઞતા ઋષિઓ દેવતાઓની દેરીયો ઉપગ્રહ
વાવમા છે ત્યારે વશવૃદ્ધિ થાય! પુત્ર કે પુત્રી જન્મ! ત્યારે જનપૂજા-સૂર્ય
પૂજા અને ગોત્ર દેવતાની પૂજા કરવાની પ્રથા બ્રહ્મક્ષેત્રની સ્ત્રીયોને આ
વાવમા આવીને કરાવતી હતી

વૈષ્ણોના અઢાર ગોત્ર કહેવાય છે એ અઢાર દેવતાઓની દેરીઓ પણ
આ વાવમા છે પણ તે રિશોનો શ્લોક કે પ્રમાણ હાથ આવતું નથી ને
પ્રમાણ મળી આવશે તો હવેની આવૃત્તિમા ત્હજ કરાવમા આવશે

નવગોત્રનાં પ્રવરેહ

આ નવગોત્રના પ્રવરો ગોત્રપ્રવર મળરી-ગોત્ર પ્રવર દપણુ વિગેરે ત્રથો
અનલોકી તેની નોધ લીધી છે

(૧) પરાશર ગોત્રના વસિષ્ઠ-વક્રિ અને પારાશર એમ ત્રણ પ્રવર છે

(૨) શાકિલગોત્રના શાકિલ-અમિત અને દેવન એમ ત્રણ ”

(૩) કૌશિક ગોત્રના વિશ્વામિન-દેવરાજ અને ઔદ્દન એમ ત્રણ
પ્રવર છે પણ એ કૌશિક અગિરમ ગણુનો છે

(૪) વસિષ્ઠ ગોત્રના વસિષ્ઠ-વક્રિ અને પાગશર એમ ત્રણ પ્રવર છે

(૫) કાત્યાયન ગોત્રના આગિરસ આહાર્ય અને રક્ષય એમ ત્રણ
પ્રવર છે

(૬) વત્સગોત્રના વત્સસ-અવન-આમરાન-ઓદ-જમદગ્ની એમ પાચ
પ્રવર છે

(૭) સૂગીગોત્રના મર્ગ-ભરદ્વાજ-રૌક્ષાયણુ કપી અને સૂગી એમ પાચ
પ્રવર છે

(૮) અગિરાગોત્રના અગિરસ બાર્દસ્પત્ય અને ભારદ્વાજ એમ ત્રણ
પ્રવર છે

(૯) ભારદ્વાજ ગોત્રના આગિરસ ભારદ્વાજ અને બાર્દસ્પત્ય એમ
ત્રણ પ્રવર છે

શિવતીર્થ (નીવકંઠ મહાદેવ)નો સમય

આ શિવતીર્થ અચના નીવકંઠ મહાદેવનું મંદિર બ્રહ્મણની વાવ પાસે
છે સનત ૧૯૧૨મા તેનું સમારકામ થયેલું છે કવિશ્વર દેવપતરામબાઇની

अहिलि वार धायेनी
भारथीन—आहित्य मूर्ति

ઐતિહાસિકનોધમાથી મળી આવે છે કે એ નીચકક મહાદેવનું મંદીર પાયા-
માથી ઉત્તરગચ્ચુ, તેમાથી ચાદીના સિક્કા નિકળી આવ્યા એ સિક્કા ૩૫૦
હતા. એ ગર્ધવાના સિક્કા હતા તેને સધર્વા નહો, ભગવાની નાખ્યા. એવા
સિક્કા ભાવનગર પાસેના વળાગામુ અથવા વલ્લભીપુર શહેરના પાયામાથી
મળી આવે છે. એ શહેર આશરે એ દગર વર્ષ પૂર્વેનું હોવાનું ગણાય છે.
આ ઉપરથી નીચકક મહાદેવનું મંદીર પણ એ દગર વર્ષ પૂર્વે બધાએનું હોવાનું
અનુમાન કરી શકાય ખરૂં ! એવી માન્યતા વિશ્વી દલપતગમભાષ્ટની છે
તે તેમની ઐતિહાસિક નોધપરથી જણાય છે

ગર્ધૈયાં—ગર્દભચિન્દવાળા સિક્કાઓ સામાન્ય રીતે “ગર્ધૈયાં”નામથી
ઓળખાય છે. આ સિક્કાઓ “સામાનિયન” યુગના—તે પછી તેના અનુ-
કરણ તરીકે કાઢવામા આવેલા હોવાનું મનાય છે. આના સિક્કાઓની
પાછલી બાલુએ જુદી જુદી જાતના ચિન્હો હોય છે. આમ ચારેક જાતના
સિક્કા હોવાનું જણાય છે

સારપનિયન વશનો ગભયકાળ ઈસુની પાચમી સદી પહેલાનો ન
હોવાનું કેટલાક માને છે જુઓ—(પાચ દગર વર્ષ પૂર્વેનું યુગગત ૫૦ ૫૬)

આ સિક્કાઓપગની એક-લિપિ અને “ગોદન-લે-ડે-રા” માથી
મળેલી સીલો પરના સિન્ધુ ચિન્હો વચ્ચે પુષ્કળ જ માખ્ય જોવામા આવે છે.

આ સિક્કાઓનું સર્પૂર્ણ સંશોધન ચર્ષ મવિસ્તર હકીકતો બહાર
આવશે ત્યારે ધણો પ્રકાશ પડશે (પાં ૬૦ વં ૫૦ નું યુગરાત ૫ ૫૬)

વળી શ્રી. જનાર્દન મખાગમ દરદીકરે આના સિક્કાઓને “ગર્ધર્વરાજ”ના
અમલના હોવાનું જણાવે છે. પણ ગર્ધર્વરાજનો અમલ ક્યારે હશે તેના
સંશોધનની જરૂર છે

કેટલાક સંશોધકોની માન્યતાએ “ગર્ધર્વસેન અથવા ગર્ધપ્રસેન રાજના
વખતના આ સિક્કા હોવાનું મનાય છે. ગર્ધર્વસેન ગભ અગ્નિ વશમા ધયો
છે એ દેવ હૃતનો પુત્ર છે તેણે પચામ વર્ષ ગભ્ય કર્યું (ભવિષ્ય પુગણ
પ્રતિ-૧-૭-૪-૧) પ્રાચીન ચરિત્રકોશ ૫૦ ૧૫૬)

અદિતિવાવનો ગમય !

આ વાવની સવિસ્તર માહિતીનો એક મોટો શિલાલેખ છે લેખ
આરમ પશ્ચર પર છે. લેખપુગનો હોનાથી અક્ષરો કેટલાક ઘસાઈ ગયા છે
લલિપિદેવનાગરીને ગળતી છે પણ એના વળાક જુનાકાળમા પ્રચલીત એવા
હશે માત્રાઓ—નીચે—ગાળ ઉતારેલી છે તેનો અણકાર—હુશીઆર વાચકને

સ્પષ્ટ વાંચી શકે તેમ છે. લેખ કાબની ભાષામાં છે. પણ તેનું સંસ્કૃત, આ-
કરણ શુદ્ધ નથી

તેમા વાવ બધાવનાનુ નામ-ગ્રોત્ર-શાખા અને વસનુ વર્ણન છે. વશનોનો પરીચય અને મસ્કૃતિની માદિતિ આપેલી છે વાવ બધાવવાનો કાળ, અભક્ષેનના ભુદા ભુદા યુગપરત્વે નામ, મલાટનુ નામ અને પરીસ્થિતિનું ખ્યાન કરાવેલું છે એની રીતે અભક્ષેનની ઐતિહાસિક સરકૃતિની જાણે દુષ્ટી નોધ હોય એમ જણાઈ આવે છે

આમ છતાં તેમા એ મમયના અભક્ષેનના શામક-રાગ-મહારાગ કે જહાગીરદારના નામનો ઉલ્લેખ જણાતો નથી । તેથી એક એવું અનુમાન નિકળી શકે કે એ અરસામા “અભક્ષેન” કોઈ રાગ-મહારાગ કે જહા-
ગીરદારના તામામા નહોં હશે । અથવા અભાજના કે અભક્ષેનના હસ્તકવું હશે ? કિંવા ધર્માદાય તરીકે અસલના વખતથી પળાતુ હશે અને તેનો ભોગવટો એવા માલીકી હકથી થતો હશે । તેથી નામનો ઉલ્લેખ નહોં કર્યો હશે ।

ખીણુ અનુમાન એવું નિકળી શકે કે-એ સમયના રાગ-મહારાગ કે જહાગીરદાર માથે અણમનાન હશે । અથવા યુ હશે ? એ વિશે મંશોધનને અતે નક્કી થાય તે ખરૂં.

શિક્ષાલેખનો સંવત ।

શિક્ષાલેખનો સંવત લેખની છેલ્લી લીટીમા લખેલો છે. અને એ “સવત ૧૨૫૬ વરષે વૈશાક વદી ૭ સોમે” આમ લખેલું છે તે પરથી એમ મમજાય છે કે-સદર લેખ વિક્રમ સનતનો હશે અને તેની ૧૨૫૬ની સાલમા આ આદિતિ વાવ બધાવેની હતો

ત્યારે લેખ તપાસી વાંચીએ છે ત્યારે તો અર્થ કંઈ જુદોજ માણુમ પડી આવે છે લખે છે કે-“વટ્ટ પચાશત્તવર્ષાગિ રજોચ શતસહસ્રવા કલોતુ વન્યમાનેવૈ વાપીવાવ સમુદ્ધતા ॥૧॥ શિક્ષાલેખના આ પછનો એ અર્થ થાય છે કે-ત્યારે કલ્પીયુગના વર્ષ ૧૨૫૬ વીત્યા ત્યારે આ વાવ બધાવવામા આવી છે. (ખોદાવવામા આવી છે)

ને એમ હોય તો આ વાવ ખોદાવવાનો કાળ વિક્રમ સનતના કેટલાય વર્ષો પહેલાં ગણાય । તેનો દિગામ કરીએ તો આજ મીતિએ તેને ૩૭૮૨ વર્ષ થવા જાય ।

આમ છતાં દાનના સંશોધક વિદ્વાનોને એ વાત માન્ય ગણાશે કે કેમ ? આ પ્રદેશના મરોાધનને અંગે સનત મારસોની આસપામના શિક્ષા-
લેખો ધણા મળી આબ્યા છે તેથી ઉપરોક્ત શિક્ષાલેખ પછુ સવત ૧૨૫૬

નેજ હોવાનું માની યકાય ! લેખમાં જે એવું લખેલું છે. અને એવું ૨૫૪ લખવાનું શું કારણ હશે તેનું સંશોધન અવશ્ય થવાની જરૂર છે.

અદિતિ વાવનો બંધાવનાર કોણ હશે ?

આ વાવ બંધાવનારનું નામ “વિક્રમ” છે. એ વિક્રમ કયાનો હતો ? અને જાને કોણ હતો ? તેનો ખુલાસો સિદ્ધાલેખમાં ૨૫૪ છે. લખે છે કે—
 અગ્રસ્થાનીયવિગ્રેણ x x ■ આ ઉપરથી ચોખ્ખુ સમજાય છે કે—અદિતિ વાવનો ખોદાવનાર વિક્રમ તળખેડનોજ વતની હતો. અને તે બ્રાહ્મણ હતો. તેના પિતાનું નામ સોમેશ્વર હતું. તેની માતાનું નામ “નાગશ્રી” હતું. નાગશ્રી ધાર્મિક—સુશીલ—પતિવ્રતા—સાસુસસરાની આજ્ઞાધારક—દેવબ્રાહ્મણોની ભક્ત, કુળનું હિત કરનારી—પુણ્યવતી અને એ સુપુત્રી હતી.

આ નાગશ્રીના પિતાનું નામ “વાસુદેવ” હતું. સદર વાસુદેવ અનેક લોકોનો ઉપદેશક—ગુરૂ હતો. તે અનેક શાસ્ત્રો બણેલો હોવાથી સમાજમાં ભારે માનપાત્ર હતો. તેનો અતિથિ સત્કાર ભારે હતો. વ્રત—જપ—તપ—નિયમ અને સ્વાધ્યાય આદિ બ્રાહ્મણ તરીકેના ઉચ્ચ ગુણો ધરાવતો હતો. વૃદ્ધો—સ્ત્રિયો—બાળકો—રાગી—દરિદ્ર અને પિડિત એવાં દરકોઈ દયા ખાવા જેવાં જણાતાં માનવોનાં દુઃખ દરવામાં તત્પર રહેતો. જાતે ભારે ખંતિલો—ઉદ્યોગી અને વેદશાસ્ત્રોની કળાઓમાં પારંગત હતો.

એ વાસુદેવનો પિતા “વામન” એવા નામે હતો. વામન વેદોનો શ્રીતપિાધ ઉત્તમ પ્રકારે જાણતો હતો. તેને ત્યાં અગ્નિહોત્ર હરમેશાં રહેતું. એ અગ્નિહોત્રી હોવાથી “અગ્નિહોત્ર—વાજપેય—અશ્વમેધ જેવા ભારે યજ્ઞો કરતો અને કરાવી શકતો. અધ્વર્યુ કર્મમાં તો એ ભારે નિપજાત હતો કે જે પરથી તેની કીર્તિ આખા રાષ્ટ્રમાં વ્યાપી હતી.

તેણે “મહોશ્વર” નામના કોઈ પ્રખ્યાત અને ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણ પાસે કોઈ મહાવ્રત કરાવેલો અને ભારતવર્ષના ભારે વિદ્વાનો તેડાવી ખેડના સર્વોત્તમ વિદ્વાનો સાથે મેળવી યજ્ઞની દિક્ષાઓ અપાવેલી. યાને આ વામને આચાર્યપદ ધારણ કરેલું અને એ સઘળા મમર્થ પડિનેએ માન્ય રાખી—હાથ નીચે રહી ડામ કરેલું, તે પરથી આ “વામન”ની કેવી વિદ્વતા ! ! કેવી પ્રતિભા ! ! અને કેવું ચાતૂર્ય હશે ! ! એ સદજ મમગત્ય તેવું છે.

આ ઉપરોક્ત વચ “શાંડિલ્યગોત્ર”નો હતો. નાગશ્રીનો પિતૃવંશ હતો અને વાવ ખોદાવનાર વિક્રમનો માતૃવંશ હતો.

હવે વિક્રમનો પિતૃવંશ વિચારીએ ! ! સિદ્ધાલેખમાં જણાવ્યું છે કે સદર વિક્રમના પિતાનું નામ સોમેશ્વર હતું. સોમેશ્વરના પિતાનું નામ x

× × × હતું અને તેના પિતાનું નામ દ્વિરપ્પાદિલ હતું. કબ્બે છે કે એ દ્વિરપ્પાદિલ નિત્યવાજસનેયસ્ય પાઠકઃ સ્યાત્તદ્વિજોષ્મ. × × × × એ હમેશા શુકલ યજુર્વેદની વાજસનેયી શાખાની મંદિતાનો પાઠ કરનાર હતો. આ દ્વિરપ્પાદિલના પિતાનું નામ “ સુરદેવ ” નામે હતું—“પદ્કર્મ નિરતોનિત્યસુરદેવદતિસ્મૃત ” એ પદ્કર્મ કરવામા કુચલ હતો અને સુચોલ અને ધાર્મિક હતો

આ સઘળા વિશ્વામિત્ર કુળના અને કૌશિક ગોત્રના વિગ્રો હતા. આ વાવ ખોદાવનાર વિક્રમ કૌશિક ગોત્રનો હતો.

અદિતિ વાવની પ્રશંસા !

આ અદિતિવાવ વિક્રમે ખોદાવેલી હોવાથી વિક્રમવાવ તરીકે પણ ઓળખાતી રહેશે તેવું જળ ગંગાજળ જેવું પવિત્ર અને નિત્યકર્મ કરવા માટે ઉપકારક છે સુંદર ધડેલા પચ્ચરોથી અષ્ટકોણ્યનાકારે તેની બાધણી છે. આ ધનાઢ્યોનું પુણ્યસંચય કરનારી-પુણ્યવતી અને અતિ રમ્ય છે.

પ્રશસ્તિના લેખક !

શિલાલેખપર પ્રશસ્તિના લેખક સર્વદેવ નામે બ્રાહ્મણ ખેડના રહેવાસી છે. લેખક કહે છે કે—હું બ્રાહ્મણશાસ્ત્ર બણેલો નથી જડ જેવી શુદ્ધિવાળો છું, માટે—ત્યા ત્યા અશુદ્ધિ માત્રમ પડે ત્યાં ત્યાં વિદ્વાનોએ મારી તરફ ખોદું લગાડવું નહીં.

વાવનો જાંવનાર સલાહ !

અદિતિવાવ અથવા વિક્રમવાવનો જાધનાર સલાહ સામળ દેવધર નામે હતો અને તેણે તેની સુંદર ડાગ્ગીરીથી આ વાવ બાધી. કે જે તરસ્પા મનુષ્યોને શાંતિ આપનાર નિવડો ! એમ લેખમા જણાવે છે.

પ્રશસ્તિકારનું મગલાચરણ !

શિલાલેખપર પ્રશસ્તિ લખનાર સર્વદેવે શરૂઆતમાં વિસ્તાર સાથે મગલાચરણ લખ્યું છે તેમા શ્રી ગણેશના વર્ણન સાથે શ્રી ગણેશને નમન કર્યું છે સરસ્વતીદેવીનું વર્ણન કરી દેવી સરસ્વતીને પ્રણામ કર્યાં છે. બ્રહ્માજીનું છટાદાર વર્ણન કરી માકાર અને નિગકાર બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. અને આખરે બ્રહ્માજીના સમુચ્ચ સ્વરૂપને પ્રણામ લખ્યા છે. પછી બ્રહ્મક્ષેત્ર ઠેટલું પુરાતું છે, તેનું વર્ણન કરતા ચાર યુગોમા તેના બદલાતા નામોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તથા બાવપૂર્વક સુંદર શૈલીથી સમગ્ર વર્ણન કાવ્યની બાપામા કરેલું છે. અને ત્યા પછી વાવ ખોદાવનારની પ્રશસ્તીની શરૂઆત કરી છે.

પ્રશસ્તિ લેખકનું ચાતુર્ય !

પ્રશસ્તિનો લેખક એટલો તો ચતુર છે કે-તેણે એ વર્ણનમાં સત્ય છુપાવ્યું નથી. વાવ ખોદાવનાર, વિગ્ર વિક્રમનો માતૃવંશ અને પિતૃવંશ એમ ઉભય વંશો કેવા કેવા હતા તેનું પુરેપુરું ખ્યાન કરાવ્યું છે. "તસ્યવર્યાવર્હ-વચ્ચીમાતૃતઃ પિતૃતઃ ક્રમાત્" એવું વાક્ય લખી વિક્રમનો માતૃવંશ વધારે શ્રેષ્ઠ હોવાથી માતૃવંશનું મુદ્દર વર્ણન કર્યું છે. અને એ માતૃવંશના વર્ણન આગળ વિક્રમનો પિતૃવંશ વર્ણનની દ્રષ્ટિએ શીકો પડી જાય છે. અને સમગ્ર લેખમાં ઉત્તમતાનો ભાવ સચવાઈ રહે છે.

કાવ્યની છટા !

શિક્ષાલેખના કાવ્યની છટા કાવ્યના લક્ષણોથી, ઉપમાન-ઉપમેયથી, રસની જમાવટથી-રસના સ્થાથી ભાવથી મનોહર લાગે છે. તેમાં ઇતિહાસનો ઘોષ વહેતો ખતાવ્યો છે. અને એ પરથી કવિની વિદ્વતા સ્પષ્ટ જણાય છે.

છતાંય ભારે વિનય !

આમ છતાંય "સર્વદેવ" પંડિત ભારે વિનય ખતાવે છે. પોતે વિદ્વાન છતાં-કવિ છતાં-ઇતિહાસનો લેખક છતાં-અને મંસ્કૃતિનો રક્ષક છતાંય જાંતની લઘુતા ખતાવવામાં પોતાનું મહત્વ નમજે છે. અને વિનયરૂપી ભારે સહૃદયનો ખ્યાલ દુનિયાને કરાવી રહ્યો છે. ધન્ય !! સર્વદેવ પંડિતને. બ્રહ્મશ્રેય જેનું હંમેશ માટે આશી છે.

ભારે ઉપકાર !

વાવ ખોદાવનાર "વિક્રમ"નો અને પ્રંશરતો ગોડાવનાર "સર્વદેવ"નો ઉપકાર ખરેખર માનવા જેવો છે. ખેડબ્રહ્માનું પુરાતત્ત્વ એ શિક્ષાલેખને આભારી છે. શિક્ષાલેખની ખીનાપરથી ખેડનું મહત્વ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

બ્રાહ્મણોનું વર્ચસ્વ !

શિક્ષાલેખ સાખિત કરી આપે છે કે ખેડમાં એ સમયના બ્રાહ્મણો વિદ્યાકળાઓમાં પારગામી હતા. શ્રુતિસ્મૃતિનાં કર્મક્રંડો-ઉપનિષદોનાં તત્ત્વજ્ઞાન-અગ્નિચયનવિદ્યા-પ્રાણુવિદ્યા આદિ અનેક યોગવિદ્યાઓ ત્યાં શિખરા મળતી. એવા એવા વિદ્વાન નવહઞ્ગર ધરતી ધરતીમાં હયાતી ધરાવતા હતા. બ્રાહ્મણ તરીકેનો એ ઉચો દરજ્જો !!-બ્રાહ્મણ તરીકેનું એ મહત્વ !! ખરે ! ધન્યવાદને પાત્ર હતું. એ રાષ્ટ્રદિતૈષી પવિત્રાત્માઓ ભારતીય પ્રબ્ધમાં પરમ માન્ય ગણાતા હોય તો તેમાં નવાઈ શી ? ?

, પશુ...એ બ્રહ્મખેટવાસી તપસ્વી ખેટક વિગ્રો કયાં ? અને અત્યારની

દશમા આવી પહોંચેલા પૂર્વજોના નામથી પકાતા જેટક વિગ્રો કયા? એ વિષયનો થોડોક ખ્યાલ કરો. | વિચાર-આચાર-રીવાજ-વિદ્યા-વિનય વગેરે સદ્ગુણો ઉચાને ઉચા કેળવવા પ્રયત્ન કરશે તો જરૂર પૂર્વજોની પ્રતિમા પાછી મેળવવા શક્તિમાન બનશે એમ આશા રાખી રહાય. |

કાલનિર્ણય પરિચ્છેદ-(ભાગ ત્રીજો)

શ્રી અઞ્જિકા માતાજી વિષે

ત્યારે માતાજીનું નામ કયા સમયનું હતું ?

માતાજીનું ધામ ધણા પુરાનાકાળનું છે. બ્રહ્મક્ષેત્ર નગર વસ્તુ તે સમયનું એ છે. ઉડા વિચાર કરતા તો જણાય છે કે એ તેથીય પ્રાચીન છે. આ વિશે બ્રહ્મક્ષેત્ર માહાત્મ્યમા સુન્દર કથા છે. માતાજીના વર્ણનનો આખો અધ્યાય છે તેમા જણાવે છે કે-મહીપાસુર દેવનો વધ કરના માટે માતાજી પ્રગટ્યા હતા. માતાજીનું પાગટપ સર્વ દેવતાઓના મુખમાથી નિકળેના તેજના સમૂહમાથી થયેનું છે. એ તેજસમૂહ શ્રીઆદિમાયા-મહામાયા-પરાખાનુ સ્વરૂપ ગણાય છે. એ આઘશક્તિમાથી મહાકાલી મહાનક્ત્રી-અને મહાસરસ્વતિ પ્રગટ્યા છે. અત્યાર ભુધીમાં ને ને રચળે ને ને પ્રદેશમા શક્તિઓ પેદા થયેલાનું કહેવાય છે તે સર્વ શક્તિઓ આ આઘ શક્તિના અંશ અને કળામાથી નીકળી પ્રગટ થતી રહે છે. એ આઘશક્તિનું નિર્ગુણ અને સસુક્ષ્મસ્વરૂપ અમૃતનાં મહાસાગર વચ્ચે રહેલા મણિદ્વિપમા છે. ત્યારે મહીપાસુરે દેવતાઓનું રાજ્ય કમળે કર્યું દેવતાઓ પરાધીન થયા કેટલાક બદાખાનામા પડના દેવતાઓની સ્ત્રીઓ મહીપાસુરે કમળે કરી તેમને દાસીઓ બનાવી, અઘટતા કામ કરવાની ફરજ પાડી ત્યારે સઘળા દેવતાઓ એકત્ર થયા બ્રહ્મા-વિષ્ણુ અને મહેશ તેમા ભળ્યા અને એ અનાદિનિ અનતા એ પરમાશક્તિનું એકાગ્રતાથી ધ્યાન કર્યું ધ્યાનના પ્રભાવે સર્વ દેવોના મુખમાથી જ્વાળાઓ પ્રગટી અને તેના સમૂહમાથી તેજનો ડુગર દેખાવા માડ્યો. તેમા એ આઘશક્તિ હતા ભક્ત દેવોને ગણ કરવા પોતાનું સાકારરૂપ પ્રગટ કર્યું અને દર્શન આપ્યા અને દેવતાઓની વાત સમજી લઈ મહીપાસુર સાથે યુદ્ધ કરી તેનો નાશ કર્યો. દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી આ પવિત્ર બ્રહ્મક્ષેત્રમા નિવાસ કર્યો અને સુદમરવરૂપે મણીદ્વીપમા તિરોહિત થયા. મણિદ્વિપમા ને સ્વરૂપ હમ્મેશા બિરાળે છે તે નિર્ગુણ નિરાકાર અને વ્યાપકરૂપ છે. બ્રહ્મક્ષેત્રના સ્થાનમા ને સ્વરૂપ બિરાળે છે તે મહીપાસુરના

વધ પ્રસંગે જે આવેશ સ્વરૂપ ધારણ કરેલું હતું એવા સ્વરૂપે બિરાજે છે. એ શુદ્ધ તત્ત્વરૂપે બિરાજે છે. ભક્તની જેવી દ્રષ્ટી બધાય છે તેવા સ્વરૂપે તેને દર્શન આપે છે. કામનાને આધિન થએલા ભક્તની સઘળી કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે. એ સુક્ષ્મથી પણ સુક્ષ્મસ્વરૂપે અને તત્ત્વોના પણ તત્ત્વરૂપે બિરાજેલા છે. ત્યારથી આ બ્રહ્મક્ષેત્ર પવિત્ર બનેલું છે

ત્યારે બ્રહ્માણ્ડનું મન અપવિત્ર બન્યું ત્યારે મનને પવિત્ર કરવા માટે ભગવાન વિષ્ણુએ આ ભૂમિકા બતાવી હતી અને યજ્ઞ કરી શાંતિ મેળવવા જગદ્બાનુ આરાધન કરવા સૂચવ્યું હતું. અને તે પરથી બ્રહ્માણ્ડએ આ સ્થળે આવી સુધણું કર્યું હતું. (નગર વસાવ્યું—યજ્ઞ કર્યા—અને તીર્થોના સ્થાનો વિ. બનતું રહ્યું)

એ મહીપાસુર ક્યાંનો હતો ?

એ મહીપાસુરની કથા શ્રી દેવીભાગવતમા પંચમસ્કંધના બીજા અધ્યાયમા વિરતાર માથે છે. તેનો ટુકોસાર નિચે મુજબ છે

કશ્યપ નામે ઋષિ હતા. તેમને અદિતિ-દિતિ-દતુ વિગેરે સ્ત્રીઓ હતી. તે પૈકી દતુ નામે સ્ત્રીને અસુર પુત્રો થવા હતા એ પુત્રો પૈકી એકનું નામ રબ હતું અને બીજાનું નામ “કરબ” હતું એ બન્ને બળ અને તેજથી ભારે ખ્યાતિમા આવેલા હતા એ બન્નેને કર્ષણ મંતાન નહોતું પુત્ર પ્રાપ્ત થવાની બન્નેને ભારે તૃષ્ણા હતી પુત્રની કામનાથી તેમણે તપ આરબ્યું હતું તપ કરવાની જગા “પંચનદ” નામે દેશમા પસંદ કરી હતી.

સિંધુ-વિતસ્તા-અસિકિન-પરુષિણ અને યતદુ આ પાંચ નદીઓના વચ્ચેના પ્રદેશને “પંચનદ દેશ” કહેવાય છે હાલ એ પળબનો એક વિભાગ છે એ પંચનદ દેશમા તેમની ગજધાની પણ હતી.

“કરબે” પંચનદના મહામંચમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. યોગબળથી જળ સમાધી કરી એકામ થવા લાગ્યો. અને સમાધિ દ્વારા ભારે તપ આરબ્યું. એ વાત ઈન્દ્રને ખબર પડી. ઈન્દ્રને લય ઉપભવ્યો. મગરનું રૂપ લીધું અને તેને પગથી પકડી કરડી—આવી મારી નાખ્યો.

દરમ્યાન “રબ” એજ પ્રદેશમા સુદર વડ નીચે બેસી પચાસિ સાધ્ય વિદ્યાથી અગ્નિને વશ કરવા તપ (પ્રવલ્ન) કરતો હતો. તેણે “કરબ” ના મરણના સમાચાર માલબ્યા. તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહો, અને પોતાના હાથે પોતાનું માથું કાપી અગ્નિમા હોમ કરવા લાગ્યો. અગ્નિદેવે તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો. અગ્નિદેવે પ્રસન્ન થઈ પુત્ર પ્રાપ્તિનું વરદાન આપ્યું. વૃ-

દાનના પ્રભાવે “ મહીપી ” નામે કાર્ષ્ણ યજ્ઞગાનની શ્રી હતી અને એ શ્રી યજ્ઞોની દેખરેખ તબે હતી. તેના માથે મયોગ કરનાથી ગર્ભ -હો અને તેનાથી જે પુત્ર થયો તે “ મહીપાસુ ” નામે ઓળખાયો.

મહીપાસુરે તપ કર્યું વગદાન મેળવ્યું કાર્ષ્ણિયુ નરગતિવાગા પ્રાણી જે પદાર્થથી તેનું શ્રુતું ન થાય તેવી મિદ્ધિ મેળવી અને તેણે તેનું મન્ય જમાવવા પ્રયત્ન કરી કર્યો અમુરો દાંત્યો-દાનવાતુ બાર લરકા એકદુ કર્યું અને દિગવિજય કરવા તૈયારી કરી માનવોને છુટા અને દેરતાઓ માથે સેકડો વર્ષે યુદ્ધ ખેડ્યું આખરે તથ્ય લોઃ છુટા ઘલા વિપ્પ અને મહેશ પશુ તેને હગવવા સમર્થ થયા નહોં આખરે સધળાઓએ મંગલન કર્યું સંધ શક્તિ કેળવી. તેમાથી પેદા થએલી અદ્ભૂત રક્તિએ મહિપાસુને હરાવ્યો યુદ્ધમા મરણ પામ્યો

આપણા દેશમાં અમુરોનુંયે રાજ્ય હતું કે ?

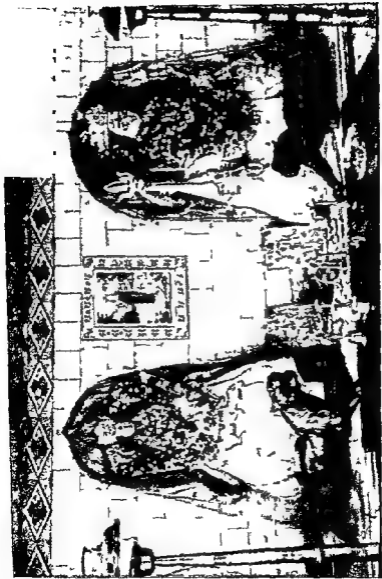
આપણા ભારતમા દેવોનું રાજ્ય હતું. દેવનાગરી લીપી-દેવીભાષા (સસ્કૃત ભાષા) અને દેવી સસ્કૃતિના અનુશૈષો ઓળ વધારે પ્રમાણમાં પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે એવી રીતે અમુરો પણ રાજકર્તાઓ હતા, આસુરી ભાષા (અહુર-જ હાવા) અમુરલીપી (પર્સીયન લીપી) અને તેની સસ્કૃતિના અવશૈષો ખાસ કરીને ધરાનમા અને દિન્દમા પશુ મોલુદ છે

પિશાચ્ય નામે જાતિ હતી હાય પિશાચ્ય દેશ છે (દિમાનયનામક ધરાન તરફ ગકદેશ અને દાર્દની વચ્ચેનો પ્રદેશ “ પિશાચ્ય ” દેશએવા નામે ઓળખાય છે) એ પૈશાચીરાજ યજ્ઞ મયુ પૈશાચીલીપી, ભાષા અને સસ્કૃતિના અવશૈષો છે.

ભૂત નામે જાતિ હતી હાન ભૂતાન નામે દેશ પ્રખ્યાત છે ભૂત જાતિનો વશ ત્યા છે તેમની ભાષા-લીપી અને સસ્કૃતિના અનુશૈષો હાલ પશુ મળી આવે છે.

નાગ નામે જાતિ હતી નાગોનું રાજ્ય હતું હાય પશુ નાગ વશ ધ્વજદેશના નિલાઓમા હવાઈ ધરાવે કે તેની નાગનીપી (હાયમા દેવલીપી સાથે મળેલી હોવાથી દેવનાગરી તરીકે ઓળખાય છે) અને તેની સસ્કૃતિના અવશૈષો પુષ્કળ મળે છે

ઉત્તર જાતિ દિમાનયના પ્રદેશોમા હણુપશુ કયાક દેખાય આપે છે તેમની પશુ સસ્કૃતિ ભાષા વિગેરે હોરાનું કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ગર્ધન જાતિ અને તેની સસ્કૃતિ હતી

श्री महीपगदिनी देवी.

श्री ब्रह्मणी देवी.

આ ઉપરાંત ધણી જાતીઓની સત્તાઓ અને સંસ્કૃતિઓએ દિ-દપર કુમલા કરેલા. રાજ્ય સત્તાઓ જમાવેલી અને તેનાં અવશેષો જૂગર્ભમાં અને ભૂતળ-ઉપર વિદ્યમાન છે. (પ્રાચીન ભૌગોલિક નકશા પરથી તેમજ તેના સંશોધનના ગ્રંથો પરથી સ્પષ્ટ થયું છે.)

ઇતિહાસકાળના પહેલાંના સમયના એ રાજ્યો ભારે જોરદાર હતાં. તેવીજ રીતે મહીપ નામે અસુરનું પ્રગળ રાજ્ય, અભેદ સત્તા અને અગમ્ય વૈભવ આ ભારતમાંજ હતો. અને એ પંચનદ્વેરામાં તેની રાજધાની હતી એવું પુરાણોપરથી કહી શકાય છે.

દેવજાતિ-આર્યજાતિમાં જ્યારે જ્યારે ભેદ પડેલા ! જ્યારે જ્યારે કુમ્બ યજ્ઞેથી ત્યારે એવા પ્રસંગો લાલ લઈ અસુર-નાગ વિગેરે જાતિઓએ કુમલા કરેલા અને દેવોનાં-આર્યોનાં રાજ્યો નષ્ટ કરેલાં. પણ જ્યારે તેઓનું સઘ બળ થતું. સગઠન થતું ત્યારે તેઓમાંથી અદ્ભૂત શક્તિ પેદા થતી અને તે દ્વારા વિજય મેળવતા રહેવા.

મહીપાસુર અને દેવતાઓનો સમામ સત્યયુગમાં યજ્ઞેથી એમ પુરાણો પરથી જણાય છે.

પ્રાચીન અવશેષો

માતાજીના સ્થાનમાંથી નિકળેલી જે ભવ્ય પ્રતિમાઓ જેવા લાયક છે. એ જે મૂર્તિઓ આકર્ષક છે. શિષ્ય સુંદર છે. પ્રાચીનતાનું જ્ઞાન કરાવે છે. ઈસ્વીસન પૂર્વે ખ્રીષ્ટ કે ત્રીજી શતાબ્દીની હોય એવું અનુમાન થાય છે. એવી સાત મૂર્તિ હજુ જૂગર્ભમાં હોવાનું અનુમાન થાય છે. માતાજીનો આચર્યોક એવાં અવશેષોથી ભરેલાનું કહેવાય છે. આજુબાજુના વિભાગોમાં પણ પ્રાચીન અવશેષો દટાએલાં હોવાનું કહેવાય છે. રોધ ને અંતે એવું અનેક મળી આવવાનો સભવ છે.

માતાજીનું મંદિર

માતાજીના મંદિરની રચના મૂળથી જ યંત્રાકારે સર કરેલી છે. અને મંદિરનો સઘજો ઘાટ યંત્રાકાર લાગે છે. ગર્ભાગાર યત્રમય છે. ઉપરના પથ્થરોની રચના પણ સુંદર સાદા પટ્ટોળુ યત્રમાં ગોઠવાએલી જણાઈ આવે છે. જ્યાં પોકપર પ્રાચીન યત્ર ગોઠવાએલો છે. જે યુગમાં તાંત્રીકોનું પ્રાગલ્ય હશે તે પ્રસંગનાં વિશિષ્ટ ચિન્હો ત્યાં જણાઈ આવે છે. એ યત્રના સ્વરૂપમાં આદિમાયા-જગ-માતા તેન્નેમયરૂપ ખીરાજેલાં છે. સ્થાન ભારે ચમત્કાર યુક્ત છે. વિશુદ્ધ અંતઃકગ્લુથી, ભક્તિના પૂર્ણ મહાભાવથી એ જગદંમાનુ અર્ચન-પૂજન કરે છે તેની ઇચ્છા પૂર્ણ થાય છે. હમણાં સુધીમાં આસ્થાનના

આરાધન માટે અનેક રાજ-મહારાજઓ, તપસ્વી યોગીઓ, માધુ મતો અને ભક્તોએ આની આગધના કરી નિઃશીત કૃષ્ણ મેળવ્યાના અનેક દાખલાઓ છે આમ હવેના વર્ષથી આસ્થાન આરાધ્ય ધર્મ પડેલું છે

૨૭ આ શાક્રોની પીઠા પૈકીનું સ્થાન છે ?

શ્રીદેવીભાગવતમા શાન્તપીઠાનું વર્ણન છે તેમા ૧૨૧ પીઠાનું તેમજ તેથીય વધારે પીઠાનું વર્ણન છે એ પીઠા સતિ દાક્ષાવણીના દેહોત્તર્ગ પછીની છે દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમા સતિએ યોગબળથી અગ્નિ પેદા કર્યો ને દેહ બળવા માડ્યો ! મહાદેવજીએ રૂદ્રરૂપ (ક્રોધભર્યું વિક્રાનરૂપ) ધારણ કર્યું સનિના મૃતદેહને ખભેકેવકચો અને જન્મતના સખળા પ્રદેશોમાં ફરવા માડ્યા વિખણ્યુએ અન્યવેા કાપ્યા ને ત્યાં જ્યાં એ પડ્યા ત્યાં ત્યાં પીઠા સ્થાપન થઈ અને એ કોલ્હાપુર, તુળગપુર, અર્જુનદાલાની, વિંધ્યવાસિની વગેરે નામોથી પ્રસિદ્ધ થઈ છે પણ આ સ્થાન તો એ પીઠાની સ્થાપનાઓ થના પહેલાંનું હોનાથી આદ્યપીઠ-મૂળપીઠ-આદિશક્તિનું ધામ છે

પ્રાચીન ગણેશની મૂર્તિ

મોટા દરનાજમા પેસતા જમણા હાથે ગણેશની પ્રતિમા છે એ પ્રતિમાને આકાર ગાદાદેરના પ્રાચીન વસ્તુ સંગ્રહાલયમા મેઢેરી ગણેશની મૂર્તિના જેવો લગભગ મળતો આવે છે ને આ વાત મળતી આવતી હોય તો આ મૂર્તિ દસમી સતાબ્દીની હોવાનું કહી શકાય !

ભૈરવની મૂર્તિ

દરવાજાના ડામા હાથ તરફ ધમસાળામા ભૈરવની મૂર્તિ છે એ પ્રાચીન હોવાનું અનુમાન થાય છે તેની આકૃતિ "કમરેજ"ની ભૈરવ પ્રતિમાને મળતી આવતી હોય તેલુ અનુમાન થાય છે અને એમજ હોય તો તે 'સ્કોપેઇએસ'ના જણાવ્યા મુજબ ધરવીસનની પડેરી અને પીજી સહીમા લિન્દના પશ્ચિમ કિનાગ પગ શક્તિનાદ ભારે જોરથી પ્રમાર પામ્યો હતો, એ કથનાનુસાર પહેલી સતાબ્દીનો હોઈ શકે !

પ્રાચીન શિવજીની મૂર્તિ

પૂર્વ દિશાએ શિવાલય છે તેમા મોટા ઝોપમા જલુ શીટ ઉંચી શિવજીની મૂર્તિ ખેઠેલી છે એક પગ સહજ છુટો છે મસ્તક પર જટા છે નાગ વિટાએનો જી ચાર ભુગંગઓ છે ડમર ત્રિશુલ વિંડ આયુધો છે મૂર્તિનું શિલ્પ આકર્ષક છે આ મૂર્તિનું શિલ્પ જોતા તત્રધુગની યાને પ્રેાં સ્ટેા ખેઇઓમના મતાનુસાર ધરવીની પ્રથમ કે દ્વિતીય સતાબ્દીની હોય એમ

અનુમાન' કરી શકાય છે. હાલ તૂર્તમાં માતાજીની પશ્ચિમ બાજુના ખેતરમાંથી દેવીની તથા શિવજીની સુંદર પ્રતિમાઓ ખેડુતને હાથ લાગી છે. અને ખેતરમાં જ સારી સ્થિતિમાં રાખવામાં આવી છે. એ મૂર્તિઓના ધાટ-સુંદર વળાંક-હાસ્યવદન-પોચાકની છટા વિગેરે કંઈક ધસાઈ ગયેલું છતાં તેનું શિષ્ટ વિ० એ બધું પ્રાચીનતાનું બાન કરાવે છે.

૧ નાગધરો અને પક્ષીન્દ્રતીર્થ

નાગધરો અને પક્ષીન્દ્રતીર્થ, ક્ષિન્દ્રનાથ અને વૈકુણ્ઠતીર્થ એ સઘળાં તીર્થો નાગ અને ગરૂડના યુદ્ધ પ્રસંગોમાં ખનેલાં ખાસ નિશાનો છે. એ વીરતા બર્યાં યુદ્ધોનાં સ્મરકો છે. આર્ચનાતિ-દેવનાતિના વિજયની દિવ્યભૂમિકાઓ છે. એ યુદ્ધ ભારતની પુરાતન સંસ્કૃતિનું બાન કરાવનાર છે. પૂર્વજ્નેએ કોષ ઉમદા હેતુથી તેને તીર્થનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. અને સાચુ દિવ્યત્વ-આર્થત્વ પ્રગટાવવાનું એ સાધન છે. એ ભૂમિકા ઉપર જવાથી-એ ભૂમિકાના દેવતાઓ તેમની સંસ્કૃતિ સાથે હૃદયમાં ખડા થાય છે. અને ગુમાવેલા સત્વને કરી યાદ કરી આપે છે. ધન્ય ! એ પક્ષીન્દ્રને જેણે પ્રાણને બોગે વીરતા દાખવી છે. જ્યાં એ વીરતાના પ્રભાવે મહેશ્વર ભગવાનને પ્રગટ થવાની તક મળે છે. ધન્ય ! નાગેન્દ્રવીરને ! કે જેણે હૃદયસ્થાનનું જ્ઞાન ગરૂડદ્વારા સમાજને અર્પ્યું છે, જેણે યુદ્ધ ખેલવા મથા રાખી નથી. એટલું જ નહીં પણ પ્રસંગે પ્રસંગે તેણે તેની ઉત્તમતા-આર્ચસંસ્કૃતિ અને વીરતાનું ગૌરવ દાખવી આપ્યું છે. ધન્ય એ વિપ્લવક્રાંતને કે જેના સ્મરણના પ્રભાવે વૈકુણ્ઠાધિપતિને વૈકુણ્ઠ છાદી ધ્વજક્ષેત્રમાં ધસી આવવું પડ્યું છે. અહા ! તથા નદીઓને ! ત્રીવેણી મંગમ ધ્વજક્ષેત્રને પાવન કરતો રહ્યો છે. તેવો જ ધ્વજા-વિપ્લવ અને મહેશનો સમમ આ નાગેન્દ્ર વીર અને પક્ષીન્દ્રવીરે કરી બતાવ્યો. અને ધ્વજક્ષેત્રની મહત્તામાં ઉમેરો કરી બતાવ્યો ! હવે પ્રશ્ન થાય છે કે એ નાગપિંગલ અને પક્ષીન્દ્ર ગરૂડ એ કોણુ હતા ? શું પિંગલનાગ સાપ હતો ? શું ગરૂડ એ પક્ષી હતું ? શું સાપ અને પખીને લઢાઈ ચલેલી ? આ વાત ખાસ વિચારવા જેવી છે. તેથી પ્રથમ પિંગલનાગ વિશે વિચાર કરોએ.

નાગ અને અસુર જાતિ વિશે વિચારો !

નાગજાતિ અને અસુરજાતિ વિશે સહોધિકાના વિચારો જુદા જુદા પ્રથોમાંથી લીધેલા નિચે મુજબ છે.

આર્યોએ આવી સપ્તસિંધુના પ્રદેશમાં પોતાની વસાહતો સ્થાપી, તેના ધણા કાળ પહેલાં જુદે જુદે માર્ગેથી બિન્ન બિન્ન જાતિઓએ આવી પોતાની

બળવાન વસાહતો સ્થાપી હતી અને ગુજરાતમાંથી વિપુલ નદીઓની મારફતે ઉત્તરદિગ્દ અને પશ્ચિમના પ્રદેશો સુધી પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને જોમ ફેલાવ્યાં હતા (પાચ હજાર વર્ષ પૂર્વેનું ગુજરાત પૃ ૧) તે પૈકી એ જાતિઓની મોની વસાહત સરસ્વતીના કિનારાઓ ઉપર હતી

સરસ્વતીના પ્રવાહ !

હિન્દના પ્રાચીન અને મધ્યયુગિન ભૌગોલિક દાખના લેખક “શ્રી-નદલાલ દે” એ તૈયાર કરેલા પ્રાચીન ભારતના નકશામાં સરસ્વતીના પ્રવાહને દ્વિમાલયમાંથી નિષ્પન્નો અને મરુસ્થલીના પ્રદેશોમાં પ્રવેશતો બતાવવામાં આવ્યો છે વાયુ પુરાણમાંથી સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળી આવે છે કે- સરસ્વતિ હિમવત્પાદનિ છતાઃ x x x અને સમુદ્રગઃ x x (અં ૪૬-૬૬-૧૦૮) સરસ્વતિ દ્વિમાલયમાંથી નિકળતી, મરુસ્થલીમાં પ્રવેશતી અને હાલની મારવાડની જૂમિમાં ચર્મ આણના પહાડો આગળ ગુજરાતમાં પ્રવેશ કરી, ગુજરાત અને કાઠીયાવાડના પ્રદેશોને જુદા પાડી ખલાતના અખાત આગળ સમુદ્રમાં બળતી હતી “શ્રીરત્નમંચિરાવે” ખલાતના ઇતિહાસમાં આ વિશે સચોટ દલીલો સાથે વિગતો ચર્ચા છે

x x x
સરસ્વતીનો પ્રવાહ ઘણા મુખે સમુદ્રમાં બળતો હતો x x x એ નદી એટલી તો ધેરી હતી કે પશ્ચિમના પ્રદેશ સુધી તેમાં વહાણો ચાલતાં એના ફળદ્રુપ પ્રદેશોમાં આજથી પાચ હજાર વર્ષો પૂર્વે વિરાળ અનેક નગરો ખડા થયા હતા તેના તટ અને દુર્ગો પ્રજા જાતિઓના કબજામાં હતા (પાં ૬૦ વં પૂં ગું ૫૦ ૪) અને એ પ્રજા જાતિઓ નાગ અને અસુર હતી

પાતાલ-પ્રદેશ !

આ વિભાગોની (પાતાલ પ્રદેશોની) શરૂઆત પણ નર્મદાના દક્ષિણ કાઠાથી થતી પાતાળના વિષમમાં ઘણીકે ગુચવણો ઉભી કરવામાં આવે છે તેનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે-પાતાળનું નામ જમા આવે છે ત્યારે “પૃથ્વીના આપણા પડની નીચેની જૂમિ” એટલો જ માત્ર ખ્યાલ કરવામાં આવે છે પણ પુરાણકારોએ પૃથ્વીના અને જળ વિગેરેના સાત સાત જોડકા (આવરણ) બનાવ્યા છે તેનો ખ્યાલ રાખવામાં આવતો નથી અને એથી જ પાતાળ એટલે ‘મેન્સીકો’ અથવા ‘પેડનો જ પ્રદેશ’ બનીને નહીં એમ કેટલાક ઠસાવવા પ્રમત્ત કરે છે એ સુ વાસ્તવિક ગણાય !

હાલના ઇતિહાસ પેતાઓ હાલના અમેરિકાખડના “પનામાની સામુદ્ર ધુનિ” થી ઉત્તર તરફના સમળા પ્રદેશને ‘વૈષ્ણવ’ અને દક્ષિણ અમેરિકાના

પ્રદેશને “શકદ્વિપ” તરીકે હોવાનું ઝાળખાવે છે. આમ છતાં ભૂમિના સાત ખડોની પેઠે પાતાળ પણ સાત હતા એ ણીનાને ખ્યાલમાં રાખીએ તો એ વિવાદ પણ સમી જાય છે. x x, x , ।

નાગ અને અસુરો પાતાળમાં રહેતા, એવા ઉલ્લેખો લગભગ સઘળા પુરાણોમાંથી મળી આવે છે અને વળી વિષ્ણુ પુરાણમાં ભારતવર્ષના નવ દ્વિપની ગણનાને અંગે ભારતમાં જ “નાગદ્વીપ” હોવાનો ઉલ્લેખ છે. હેમાદ્રિકૃત સ્નાનસૂક્ષ્મમાં-નાગચ્છ-ચિદ્વચ્છ-ચારણચ્છ ■ x x એવું સ્પષ્ટ ગણાવે છે. એટલે નાગખંડ ભાગતવર્ષનો એક વિભાગ હોવાનું સ્પષ્ટ જણાય છે. વળી એજ વિષ્ણુપુરાણમાં-નર્મદાને નાગોની જ્ઞેન કહેવામાં આવી છે. (અંશ ૪ અધ્યાય ૬) અને નદી તરીકે પણ સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. આમ હોવાથી પાતાળનો પ્રદેશ” એટલે નર્મદાના દક્ષિણ કાઠેથી શરૂ થતો તથા તાપી અને પૂર્ણા નદીની ખીણોથી ધેરાએલો ભાગ !!

ત્રીજી અને ચતુર્થ પ્રદેશોના ઉલ્લેખ “વૈતરેયબ્રાહ્મણ” ગ્રંથોમાંથી મળી આવે છે. અને એ પ્રાચીન વિભાગના ભૂમિ ભાગના નકશામાં પશ્ચિમે આરબીસમુદ્રથી માંડી પૂર્વે ગુજરાતની સગદે સમાપ્ત થતી સાતપુડાની ટેકરીઓ અને આણુથી માંડી દક્ષિણે નાચિક સુધીનો આખો પ્રદેશ હોવાનું ઝાળખાવવામાં આવે છે. (પાંચ હજારવર્ષ પૂં ગું પૂં ૪)

x

x

x

ઋગ્વેદસહિતાના મ. ૧૦-૨૨-૮માં જણાવ્યું છે કે-આર્યો ત્યારે પજ્ઞપ્ (પચનદ દેશ)માં આવ્યા ત્યારે તેઓ ત્યારે જાણ્યેથી દસ્યુઓ વડે ઘેગએલા હતા. એ જાતિઓને પ્રથમ સિંધુ અને સરસ્વતિના કાંડા પર નવીન આવેલી વસાહતોઓએ (આર્યોએ) મારી દેવાની પેતાનો માર્ગ ક્યો હતો. અને ત્યાં પછી પણ આર્યોને આ દેશમાં તેમના સાથે વારંવાર સામના કરતા રહેવું પડ્યું હતું.

અર્થ સહિતાના પ્રથમમંડમાં જણાવે છે કે-“આ વનોમાં કદી ક્ષીણ ન થનારી એવી “એકવીસ નાગની જાતિઓ છે.” પાંચમા મંડમાં તો ગરુડાના ઋષીનું આખું સૂક્ત તથાક નાગને દેવતા તરીકે સમોધાએલું છે. આ સૂક્તના કેટલાક મત્રો પર “સ્વં લોકમાન્ય દિગકે”-શ્રી આરંભ ૯૦ હાંડારકરના સ્મારક ગ્રંથમાં એક ભારે સંરોધન પૂર્ણ લેખ લખ્યો છે. x x x x નાગોની વસાહતો કાશ્મિર, નર્મદા અને તાપીની ખીણના પ્રદેશોમાં હતી. x x x (પૂં ૧૦).

એ બળવાન જાતિઓ સાથે સહકાર !

પાછળથી એ બળવાન જાતિઓ સાથે આગેઓ સહકાર સાધ્યો હતો. ઋગ્વેદની ઋચાઓ જોતાં માલુમ પડે છે કે-એ બળવાન જાતિઓ પૈકી કેટલાકોને અસુર-રાક્ષસ-નાગ તરીકે સંબોધવામાં આવી છે. અને તેમને આર્ય સંસ્કૃતિમાં બેળવી-અપનાવી લઈ-દેવતાઈ વિધિઓમાં કર્મકાંડોમાં સ્થાન અપાયાં છે. જેમકે-હેમાદ્રિવ્રતખડમાં-અગૌકત નક્ષત્ર હોમ વિધિમાં-પૂજા, આદિદેવતાઓ સાથે નાગ અને અસુરોનું દેવતા તરીકેનું પૂજન વિધાન છે. (અં-૨૨)

ઊંદમ્બવસ્તામાં પણ “ અવધેમિશ્ચઅહુર ” (મહેન્દ્યસ્ત-૧૦-૧૩૩) તેનો અર્થ એવો છે કે “ મહાન્ મિત્ર અને અસુર ! ”

x

x

x

૨૯૦ લોકમાન્ય ટિળકે-ભાંડારકરના સ્મારક ગ્રંથમાં-“ ખાહ્ડીયાનાવેદ ” નામે લેખમાં જણાવ્યું છે કે-ઋગ્વેદ અને અશ્વર્વેદમાં કેટલાંક એવાં નામો છે જેમનો મેળ બારતીય નામો સાથે મળતો જણ્યોતો નથી. પણ ખાહ્ડીયાના પ્રદેશની “ હર ” નગરીનાં અવશેષોમાંથી મળી આવતી માટીની તકતીઓ પરનાં લખાણોમાંથી “ અસુર-નાગ વિગેરેનાં કેટલાંક નામો પર પ્રકાશ પડે છે. x x x

૨૯૦ શ્રીરમેશચંદ્ર દત્ત એ જાતિઓની વસાહત ગુજરાતમાં ધણીજ પુરાતત્ત્વકાળમાં ચએલી હોવાનું માને છે. અને ગુજરાતની આ પુરાતત્ત્વ વસાહતીઓ તે અસુર-નાગ એવા નામોથી ઝોળખાય છે!! x x x એ જાતિઓ રાતા સમુદ્રના કિનારાના ઇજ્જમ વિગેરે પ્રદેશોમાંથી અહીં આવી વસેલી એમ માનવું પડે છે (કેટલાંક સંશોધકોને મતે).

૩૦ પ્રાણનાથ જણાવે છે કે-મૂમધ્ય સાગરની જે જાતિઓએ નીલનદીના વાયવ્યદોઆખમાં વસાહત કરી!! તે જાતિઓને ગ્રીકલોકો “ લીબીયન્ ” ગ્રજના એક સામાન્ય નામથી ઝોળખતા!! અને ઇજ્જમ વાસીઓ તેમને-લેણુ-રીણુ કે રેણુ કહેતા!! આ રીણુ તેજ ઋગ્વેદમાં જણાવેલા ઋણુ. ” એમ કહેવામાં કારણ એ હતું કે-મૃતાત્માઓ ઉપર સૂર્ય અને પૃથ્વીના દેવતા એમ બે દેવો નાગરૂપે આધિપત્ય બોગવે છે!! કે અર્થાત્ સૂર્ય ” મુ ” અર્થાત્ પૃથ્વી!!! ”

૩૧ લે-ગડનનના જણાવવા મુજબ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રણથી ચાર હજાર વર્ષની જે તકતીઓ મળી છે!! તેમાં એવી પણ કે જેમાં અર્ધું શરીર માનવીનું!! અને નીચેનું અર્ધું શરીર નાગનું કાઢવામાં આવ્યું છે!!

આ રીતુઓ બ્યારે મુદ્દના કરારો કરતા ત્યારે તે એ કરારનામા ઉપર કે સરહદો નિશાનોના બાજુ ઉપર સરહદના રક્ષક તરીકે બે નાગ મૂર્તિઓ કહાડતા ! ! x x x

બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રીઓ અને નાગોનો સંબંધ.

ભારતના બ્રાહ્મણો-ક્ષત્રિયો અને નાગ જાતિ વચ્ચે સંબંધ થએલાનું પુરાણોમા સ્થળે સ્થળે વર્ણન મળી આવે છે.

ઈ. સ. પૂર્વે ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલાં નાગ અને યદુ જાતિનું મન્મીક્ષન થયું હતું. (ગરવી ગુજરાત ભાગ. ૨ જો).

પુરુવંશના પુત્ર અંત્યનારના અથવા અંતિનારનાં લગ્ન તક્ષકની પુત્રી જ્વલતિ સાથે થયા હતાં એટલે નાગ અને પુરુવંશના જોડાણની હકીકત પણ મળી આવે છે.

કદુ પુત્રો પોતાની બહેન “ જરતકાવા ”ને કપિલમુનિ સાથે પરણાવવા ગએલા પણ કપિલ દેવજીએ મહાવ્રત ધારણ કરેલું હોવાથી પરણ્યા નહોતા.

બીમસેન, અસુરપુત્રી દિડિબાને પરણ્યો હતો અને તેનો પુત્ર ધટોત્કચ થએલાનું પ્રખ્યાત છે.

ભૃગુમુનિની કુળ અસુર કન્યાઓ સાથે મંબધ ધરાવનારે જણાઇ આવે છે.

નર્મદાની ખીણની મંદકૃતિના શોધક “ શ્રીકરદીકર જણાવે છે કે-નાગ જાતિનું સ્થાન નર્મદાથી માડી સહ્યાદ્રિના સમુદ્ર તરફ લાગેલા પ્રદેશ સુધી હોવાનું જણાય છે. નાગલોકો સાહસિક અને સમુદ્ર ખેડનારા હતા.

નવસારીનો આબુખાલુનો પ્રદેશ નાગ મંડળના નામથી પ્રસિદ્ધ હતો- ધણા જુના લેખોમાં “ ઇતિથી નાગમંડલવિવે ॥ ” x x x એ પ્રમાણે લખેલું જોવામાં આવે છે. x x x

અસુરોની પેઠે નાગો પણ સમુદ્ર ખેડનારા હતા. જળ પ્રદેશો માથેનો તેમનો મંબધ અસુરો કરતાંય વધારે હતો. અસુરોની પેઠે વિશાળ નદીઓમા- તેઓ ઉતરતા અને ફરતા. કાશ્મીરના અને પૂર્વ આસામના પ્રદેશો સુધી ફરી વળ્યા હતા. પણ તેઓએ ખાસ કરીને વિપુલજળવાળા પ્રદેશોમાં જ વસવાટ કર્યાનું જણાય છે. આસામના પ્રદેશોમાં રહેતા કૌરવ્ય નાગરાજની ઉલુપી સાથે અર્જુને લગ્ન કર્યાનું મહાભારતમા પ્રમિદ્ધ છે.

બ્રહ્મક્ષેત્રની આસપાસ વસ્તી !

અસુરો અને નાગ જાતિની વસ્તી બ્રહ્મક્ષેત્રના આબુખાલુના પ્રદેશોમાં હતી. ઈરિગઢ કે જેનાપર ઈલિવલ અનેજલવલ નામે ભારે જળવાન અસુરો

રહેતા હોવાનું ઈડરના ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. અને એ બારે બળવાન હતા, આણુપર્વત ઉપર અર્જુન નામે અસુર રહેતો હતો તથા અરવલ્લીના પહાડમાં આરાસુર " નામે રહેતો હતો એ સઘળાઓની રાજધાનિઓ સ્વતંત્ર હતી

વળી નામ લોકોનું રહેકાણુ ઈડરગઢના " કાળનાથ " અને મહાકાળેશ્વરના કુમરોની ખીણોમાં હતું ત્યાં તેમના સુદર સુધટિત મનનો અને જળાશયો તથા ઉપવનો હતા

ઈડરગઢ ઉપર રાજધાની જમાવનાર વેણીવહરાજના બગીચાના પુષ્પો નાગકન્યાઓ લેવા આવતી, તેમાંથી નાસી જતી કન્યાઓ પંકડી એકને વેણી વહરાજે પકડી અને તેના સાથે લગ્ન કર્યાનું ઈડરના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે,

નાગ જાતિની સર્પો સાથે સમાનતા !

ન્યા ન્યા નાગ જાતિની વસવાટ નાગજાતિની સસ્કૃતિ અને સત્તાના અનુશીલો જોવામાં આવે છે ત્યાં એવે સ્થળે સર્પોના ચિન્હો ખડા કરેલા જોવામાં આવે છે વળી પુરાણોની ભાષામાં પણ મર્પના મુલ્ય અને સ્વભાવના વર્ણનો નાગજાતિના વર્ણનને સ્થાને જોવામાં આવે છે આ ઉપરથી એમ કહી શકાય છે કે નાગજાતિનું વિશિષ્ટ ચિન્હ (ટ્રેડમાર્ક) સર્પ હોવો જોઈએ તેમજ નાગ જાતિના સ્વભાવ અને ગુણ સર્પને મળતા હોવા જોઈએ તેથી તેમના વર્ણનોમાં સર્પના રૂપકો ગોઠવાયેલા હોય તે તે અસ્થાને ન ગણાય ! !

ગરૂડજી દેવ ગણાય કે પખી ? !

પુરાણશાસ્ત્રોમાં ગરૂડ દેવ હોવાના ઉત્સેષો છે તેમની આકૃતિ ચિત્રોમાં-પ્રતિમાઓમાં અને પુરાણોના વર્ણનોમાં દેવ જેની બતાવી આપી છે તેમને મનુષ્યના જેવા બે હાથ-બે પગ-સુદર મુખ-અને સુદર મસ્તક ઉપર મુકુટ હોવાનું જણાવે છે નાકનો આકાર મનુષ્યના નાકથી સહેજ જુદો બતાવવામાં આવે છે અને આચ જોવો નાભુક-પાતળો-કામળ હોય છે વિશેષમાં બે પાખો બે પડખે બતાવવામાં આવે છે અને બે પાખો વડે એ આકાશ-મહાકાશના સઘળા ઉંચા નીચા વિભાગોમાં ઉડવાની ફરવાની તેમની સહજ શક્તિ હોવાનું વર્ણનવામાં આવ્યું છે તેમનો આકાર આકાશમાં ઉડતા કેરળ પખીઓ જેવો બતાવાતો નથી

ગરૂડજી ભગવાન વિષ્ણુનું " ખાસ ચિન્હ છે શ્રીવિષ્ણુના મહાધ્વજ ઉપર (રચના તથા લક્ષરના ધ્વજ ઉપર) ગરૂડનું ચિન્હ હોય છે.

અને પરંપરાગત વિષયુ ભગવાનનાં વિશિષ્ટ અવતારોનું પણ એજ ખાસ નિશાન છે.

ભગવાનના ધર્મ (વૈકુણ્ઠ) નામકાજ યાને વહન પણ ગરૂડા કરતા જણાયા છે. અને ભારે રણસંગ્રામોમા પણ હરકરનુ વહન યાને આગેવાની ગરૂડા એ કરેલી જણાય છે. મુસાફરીના વાહનમા પણ ગરૂડા તૈયાર રહે છે અને શાંતિના સમયમા તત્ત-જ્ઞાનની ચર્ચા-આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની ચર્ચા અને દેશ-વિદેશોના સમાચારોની ચર્ચામા ગરૂડા અગ્ર ભાગ લેતા જણાય છે.

ગરૂડા એક ભારે દૈવી શક્તિ-પ્રબળ શક્તિને ધારણ કરનારા-બળવાન અતિરથી-મહારથીઓના સપાટામા ગર્વ ઉતારે તેવા જબ્બર યોદ્ધા હોવાનું વર્ણન આવે છે. શસ્ત્રો વરસાવવામા-યુદ્ધો ખેલવામા અને સ્વામિ ભક્તિની એક નિષ્ઠા-અડગનિષ્ઠા બતાવવામા એક નમુને દાર દિવ્ય પુરૂષ પણ ગણાય છે.

ગરૂડાએ ઋષિઓના જ્ઞાનોપદેશક-કર્મના મર્મને જણનારા-ભગવદ્ સ્વરૂપને જણનારા-ઋષિઓમા માન્ય મહર્ષિ તરીકે લેખાયા છે, તેમના વૈદિક સૂક્તો બનાવેના વેદોમાથી મળી આવે છે અને અધિદેવતા સ્વરૂપમા રહેલા દેવતાઓની આકર્ષણ-અપકર્ષણની મહામત વિદ્યાના જણનારા ભારે માત્રિક છે. તેમના રચેલા મયો વિવિધ શાસ્ત્રો ઉપર છે પુરાણોના વક્તા છે અને ગરૂડ પુરાણુ નામે ગ્રંથના કર્તા છે.

આમ ગરૂડાનો ઇતિહાસ વેદોમા અને પુરાણોમા ભરેલો છે. સશોધકો ધારે તો સુદર શોધી કહાડે તેમ છે. મરોધનને અને ગરૂડાના જીવન પર ભારે પ્રકાશ પડે તેમ છે. જતા આ રથને એ વિશે સ્વરૂપ પરીચય કરનાની જરૂર છે.

ગરૂડાની જાતકકથા !

ગરૂડાનો જન્મ બદરીકાશ્રમમા થયો છે ! પિતાનું નામ “ કસ્યપ ” હતુ ! માતાનું નામ વિનતા હતુ ! મોટાભાઈ અરૂણુ એના નામે હતા.

તપના પ્રભાવે જન્મ !

“ વાસખિલ્ય ” નામે ઋષિઓ દતા ! તેમને પ્રજના કલ્યાણ માટે ઈન્દ્ર (રાજા) પ્રગટ કરવાની જરૂર પડી ! તેથી તેમણે ભારે તપ કર્યું ! તપનું ફળ કસ્યપને આપ્યું ! કસ્યપે એ પુષ્ય વિનતાને આપ્યું ! તપના પ્રભાવે ગર્ભ રહ્યો ! અને ગર્ભમાથી ગરૂડાનો જન્મ થયો (મ. આ. ૫. ૩૧ અ. ૫. ૨૧)

પરાધીન સ્થિતિમાં જન્મ !

અરુણે માતા વિનતાને શાપ દીધો હતો ! એ શાપને લીધે વિનતા તેની શોક કદુને ત્યાં દાસી તરીકે રહી હતી. એવી પરાધીન સ્થિતિમાં ગરૂડને જન્મ થયો હતો. મોટા થતાં વાર લાગી નહીં. આપ મેળે આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા. (મં ૩૦ આં ૫૦ ૨૩-૬૬ સં ૯-૫૩ ઉં ૧૧૨).

પક્ષીઓના ઈન્દ્ર તરીકેના અભિષેક !

ગરૂડની ઉડવાની શક્તિ જોઈ ! પક્ષિઓ કરતાં વધારે ઉંચે ઉડે !! સૌ મુગ્ધ બન્યા. “વાલ્મિલ્યો” રાજ થયા ! અને આકાશમાં લોકોના ઈન્દ્ર તરીકે માની કર્યો અભિષેક. તેમની ઉડવાની ઝડપ વિજ્ઞાની વેગે હતી. ભયાંથી ઉડે ત્યાંથી આપુ વાતાવરણ ધ્રુબ્ધ બને ! અને લોકોનાં હૃદય થડકી ગય ! લોકોમાં ખ્યાતિ વધી. તેમની કાંતિ અગ્નિ જેવી તેજસ્વી હતી. ધણાખરા અગ્નિનો અવતાર માની સ્તુતિ કરતા. ગરૂડ ધીમે ધીમે શાંત થતા ગયા. એક વખતે તેમના મોટા ભાઈ અરુણને પીઠ પર બેસાડ્યો અને છેક પૂર્વક્ષિતિજ ઉપર જઈ પહોંચાડ્યો. (મં ૩૦ આં ૨૩)

માતાની પરાધીનતા જાણી !

એક દિવસ માતા વિનતા પાસે જવાની મરજી કરી ! વિનતા તેની શોક કદુના ભવનમાં કામ કરતી હતી. એ ભારે દુઃખી હતી અને કંઈ સહી દાસી તરીકેનું જીવન ગાળતી હતી. દરમ્યાન કદુએ (નાગ માતાએ) નાગોના ઉપવનમાં ફરવા જવા નક્કી કરેલું હતું. તેથી વિનતાના ખભે બેઠી હતી. ગરૂડએ સંધળ જોયું. વળી કદુએ ગરૂડને પણ હુકમ કર્યો અને નાગોને ખભે બેસાડી સાથે લેવા સૂચવ્યું. ગરૂડે આજ્ઞા સ્વીકારી અને સર્પોને ખભે બેસાડ્યા. તૂર્તજ આકાશમાં ઉડ્યા. એટલે બધે ઉંચે ઉડ્યા કે જેથી સૂર્યનાં પ્રખર કિરણો નાગોને સહન કરવાં કઠીણ થઈ પડ્યાં. નાગકુમારો નીચે ઢળી પડવા લાગ્યા. માતા વિનતા કે જેનાપર કદુ સાવકી મા બેઠી હતી તેને પણ પાંખ પર બેસાડેલી હતી.

નાગકુમારો ઢળતા જોઈ કદુ, જૂસ પાડી ઉઠી. ઈન્દ્રની સ્તુતિ કરવામાં આવી ! વરસાદ રમઝાટ પડ્યો. શાંતિ થઈ. નાગ કુમારો બચી ગયા. આગળ જતાં નાગો મરજી મુજબ ગરૂડને હુકમ કરવા માંડ્યા. ગરૂડે તેમની માતાને આ વાત કહી. વિનતાએ સાંભળી અને વિનતાએ જાતની પરાધીનતાની વાત પણ કરી બતાવી. ગરૂડના મનમાં શોભ થયો. અને વિનતામાતાને તેની શોકના બધનમાંથી હોઝાવવા પ્રયત્ન વિચાર્યો.

ગરૂં કદુને પૂછ્યું. દાસીપણામાંથી છોડવા વિનંતી કરી. જવાબમાં કદુએ અમૃત માગ્યું. ગરૂં લાવી આપવા કશુંલ કયું.

અમૃત લાવવાના પ્રયત્ન !

માતાને બંધનમાંથી છોડાવવા માટે ગરૂં અમૃત લાવવા તૈયારી કરી. માતાની રગ લીધી. આ દીર્ઘ પ્રયત્નને અંગે ભરણુપોષણ માટે શું ? પૂછ્યું માતાને !!

પરાધીન માતા શું કરે !! રગ આપી કે નિલાદીને હરાવી-મારી તેમાંથી, જે મળે તેનાથી ભરણુ પોષણ કરતા રહેવા છૂટ છે. ગરૂં મુસાફરી શરૂ કરી. નિશાદો મળતા રહ્યા-મારતા-મૂડતા અને લૂંટતા રહ્યા. દરમ્યાન એક બાહ્ય અને તેની પત્નિ કોળી જાતાની હતી. તેને જોયાં, તેમને પણ પણ નિષાદ સમજીને તેવું જ કયું.

એથી ગરૂંનું હૃદય બળવા લાગ્યું આખરે એ બાહ્ય અને તેની સ્ત્રી કોળીને છોડી દીધાં હતાં. (મં ૦ આ ૦ ૨૮) એ કામમાં કેટલાક નિષાદોને જતા કરેલા તે પાછળથી શ્લેષ્ઠ થયા. (મદ્યપુ. સ. ૪૭).

વળી ગરૂંજી તેમના પિતાજી પાસે ગયા. એ તપ કરતા હતા. તેમને સઘળી ખીનાં કહી. માતા વિનતાને બંધનમાંથી છોડાવવા અમૃત પેદા કરવાની મુસાફરીને અંગે ભરણુપોષણ માટે શું કરવું તેના ઈલાજ પૂછ્યો. પિતાજીએ જવાબમાં સ્ત્રવ્યું કે-એક સરોવરમાં હાથી અને મગર જન્નેની લડાઈ ચાલે છે. પૂર્વ જન્મનાએ જે સગા બાઈ છે. વરોધને લીધે એ જડ બની ગયા છે તેમને છોડાવવાથી ત્હારી ઈચ્છા પૂર્ણ થશે. સંકેત મુજબ ત્યાં ગયા. એ કામ પાર પાડ્યું, તેમની ઈચ્છા પુરી થઈ.

દેવતાઓ સાથે લડાઈ.

અમૃત લેવા દેવતાઓના સ્થાન તરફ વળ્યા. દેવતાઓએ એ વાત જાણી, અમૃત લેવા મંના કરી. ભારે યુદ્ધ શરૂ થયું. વક્ષઘર્ષ અને દેવ ગરૂં સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, ગરૂંને દરેકને હરાવ્યા. ઈન્દ્રે ગરૂં ઉપર વજ્ર માર્યું. એ વજ્રની જરાય અમર થઈ નહીં, ગરૂં અમૃતની યુક્ત તરફ વળ્યા. એ યુક્તની ચોમેર સળગતા અગ્નિનો કિલ્લો હતો અને યુક્તની આગળ રક્ષણ માટે સુદર્શન ચક્ર હતું. (ચો. વા. ૧-૯)

અગ્નિના કોષમાં ક્યો પ્રવેશ

ગરૂં બહુ બહુ ચાલ કરતા. આકાશ માર્ગે કિલ્લામાં ક્યો પ્રવેશ. યુક્ત આગળ ફરતું હતું સુદર્શન ચક્ર ! તેના અવકાશો જોયાં અને તેને પણ

મુકાવી અદર પેઠા ! ત્યાં જો નાગો ખડા હતા ગરૂડે પાખો ફરકાવી. પાખોમાથી ઉડી ધૂળ ધૂળથી નાગોની આખો ભરાઈ અને અમૃત ઉઠાવવા કરી સરચાત અમૃતનું પાત્ર ઉઠાવ્યું આકાશ માગે કર્યું મનન !

વિષ્ણુ ભગવાનની ભેટ !

ભગવાન વિષ્ણુને ગરૂડે જોયા ! તૂર્તજ થોભ્યા ! શ્રી વિષ્ણુએ પૂછ્યું ! જવાબમાં સઘળું કહ્યું જતાવ્યું અમૃતનું પાત્ર ! શ્રી વિષ્ણુએ જોયું ! અને આપ્યા ધન્યવાદ ! અહો ! ! અમૃતનું પાત્ર પાસે છતાં તેમાથી એકે ટીપુ જોયું ચાખ્યું નથી ! ' કેટલી પ્રમાણિકતા ! ' ધન્ય વીર ગરૂડ હોને ! તારા પ્રમાણિકપણાને ધન્ય !

શ્રી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થયા.

ભગવાન વિષ્ણુએ કહ્યું કે ગરૂડ તું વરદાન માગ ? ગરૂડે જણાવ્યું કે-હું અમૃતપાન વગર અમર રહું અને મારા પક્ષમાં તમારે ખડા રહેવું ! ! સઘળું કર્યું કમુલ

ગરૂડે શ્રી વિષ્ણુની સેવા માગી

ગરૂડે કહ્યું પ્રભો ! તમે મને એના બદલામાં સેવા સોંપશો કે ! શ્રી વિષ્ણુએ હા પાડી ! જણાવ્યું કે-તારે માગ સઘળા કામનું વહન કરવું પ્રમગે માફ વાહન બનવું અને જ્યાં જ્યાં જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં ત્યાં મારા રમની ધન્ય પર ખેસવું એ વાત પણ ચર્ચ કમુલ ! (મ આ ૩૨-૩૩)

ઈન્દ્રાદિ દેવો સાથે સહુકાર

અમૃત ભઈ આવ્યા પછી ગરૂડ સાથે ઈન્દ્રાદિ દેવો મળતા થયા એકદા થઈ મસલત મરી કદુના દાસી પણામાથી વિનતાને મુક્ત કરવા વિચાર નક્કી કર્યો

નાગ માતા કદુએ કપટથી વિનતાને છેતરી, દાસી તરીકે રહેવાની કમુલત કરી લીધી હતી તેવી રીતે કપટથીજ તેને છોડાવવા આદર્યો પ્રયત્ન અમૃતનું પાત્ર લાવીને ગરૂડે જાહેર મૂક્યું પવિત્ર દર્બાસન પર મૂક્યું નાગોને એ સોંપત કર્યું પણ સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ તેને સ્પર્શ કરવા કહ્યું તેમણે સઘળું કમુલ્યું વિનતાની મ્થુનતથી વિનતાને છૂટ્યા કર્યા સ્નાન કરવા ગયા ઈન્દ્રે એ અમૃતપાત્રને છુપાવ્યું આખરે નાગ લોકો છેતરાયા

ગરૂડની સ્ત્રીયો !

ગરૂડ દેવને પ્રાપ્ત સ્ત્રીયો હતી (૧) ભાસી (૨) કૌચી (૩) શુકી (૪) ધૃતરાષ્ટ્રી (૫) સ્યેની (ઘણાંક પુ ૩-૭-૪૪૮-૪૪૯)

ગરુડવના પુત્રો !

ગરુડને ૭ પુત્રો હતા. (૧) સુમુખ (૨) સુનામન (૩) સુનેત્ર (૪) સુવર્યસુ (૫) સુર્ય (૬) સુખલ (મ. ઉ. ૧૯૧)

ગરુડનો વિશાળ વંશ.

ગરુડનો વંશનો વિસ્તાર લાંબો મળી આવે છે. (મ. ઉ. ૧૧૧) તેમાં એ છે. તે પૈકી અધ્યાયને અંતે જણાવેલા પ્રસિદ્ધ પુરુષોનાં નામ નીચે મુજબ છે,

સુવર્ણસુક, નાગાશિન, દારણ, ચડતુક, અનલ, વિશાલાક્ષ, કુંડલિન, પંકજીત, વજ્રવિષ્કુંભ, વૈનતેય, વામન, વાતવેગ, દિશાચક્ષુ, નિમેષ, અનિમેષ, ત્રિરાવ, સમરાવ, વાલ્મિકિ, દીપક, દૈત્યદ્વીપ, સારસ, પદ્મકેતન, સુમુખ, ચિત્રકેતુ, ચિત્રબર્હ, અનધ, મેષહત, કુમુદ, દક્ષ, સર્પાન્ત. સૌમભોજન. શુરભાર, કપોત, સૂર્યનેત્ર, ચિરાંતક, વિષ્ણુધર્મન, કુમાર, પતિબર્હ, હરિ, સુસ્વર, મધુપર્ક, હેમવર્ણ, માલય, માતરિશ્વન, નિશાકવ, દિવાકર, વિ. વિ.

પરાક્રમેને લીધે વિવિધ નામ !

ગરુડના વિવિધ પરાક્રમેને લીધે તેમનાં નામ પણ ઘણાં પડેલાં છે જેમકે-કાશ્યપી એ પિતાના નામ પરથી. વૈનતેય એ માતાના નામપરથી, સુવર્ણ એ દક્ષિણના માનની ખાતર ફેંકેલા પીંછાપરથી, તાર્ક્ષ્ય-પિતાપરથી, સિતાનન. મુખ ચળકતું હોવાથી, સુવર્ણકમ્પ-શરીર સોના જેવું લાગતું હોવાથી, ગગનેશ્વર અને ખગેશ્વર-આકાશમાં બ્રહ્મ કરતા હોવાથી, નાગાન્તક પનગાશન-સર્પારાતિ-એ નામ નાગો સાથે વૈર હોવાથી, વિષ્ણુરથ-વિષ્ણુ વાહન હોવાથી, અમૃતાદરણ્ય-સુધાદરણ્ય-એ અમૃત લાવવાપરથી. સુરેન્દ્રજીત ઇન્દ્રને જીતવા પરથી. વજ્રજીત-વજ્ર લાગવાથી પણ કંઈજ અસર ન થએલી હોવાથી. ગરુભત-પાંખવાળા હોવાથી. એ ઉપરાંત તરરિવનુ-રસાયન-કામ ચારિનુ-કામાયુષ-ચિરાદ વગેરે ઘણાં નામો છે.

ગરુડના વંશમાં થએલા જ્ઞાનિઓ !

ગરુડના વંશમાં વિદ્વાન અને જ્ઞાનિ પુરુષો પણ થઈ ગએલા છે, તે પૈકી ચાર પુરુષો ભારે પ્રખ્યાત હતા પિંગાક્ષ-નિભોધ-સુપુત્ર અને સુમુખ. આ ચાર પુરુષોએ જૈમિનીએ સમ્રહેલા મહાભારતનો ઘણી સંકાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરેલું છે. તેમનો વેદાભ્યાસ એક શાસે થતો, જ્યારે વેદોની આવૃત્તિ કરતાં ત્યારે એક શાસે કેટલોય સમય ગાળતા.

એ ઉપરાંત ગરુડ-ઉપનિષદ પ્રખ્યાત છે. ગરુડની ઉપાસના ઘણી પ્રાચીન ગણાય છે. ગરુડની ગાયત્રી પણ છે. (મહા ભા૦ ૩-૧૪ ગરુડોપનિષદ જુઓ)

ગરૂડવંશ અને અંગ્રેજો !

પુરાણોમાં ભાવિ રાજવંશની ખીના જણાવી છે. તેમા દશ રાગ્નઓ ગણાવ્યા છે. ભવિષ્ય પુરાણમાં—લોડ” એ દશમા ગરૂડ હતો એમ જણાવેલું છે. એ જાપરથી અંગ્રેજોને ગરૂડ તરીકે સંબોધેલા હોય એમ જણાય છે. (ભા. ૧૨-૧. ભવિં પ્રતિ. ૪-૨૩. ૮૭. મત્સ્યં બહાડ ૩, ૭૪.) પ્રાચીન ચરિત્રકોશ-પુના-૫ ૧૭૧માથી.

ગરૂડવંશનું રહેઠાણ !

પુરાણોમા શાલ્મલીદ્વીપને ગરૂડગતિનું ધામ કહે છે. પશ્ચિન્દ્ર ગરૂડનું પ્રથમ ભવન” શાલ્મલીદ્વીપવાસિન્ એવા નામે પુરાણોમાથી સાપડે છે.

એ વિશે દરીલાલ માંકડે લખેલા “સસ દ્વીપવતી પૃથ્વી” નામે સંશોધન પૂર્ણલેખમા “આફ્રિકા”ને શાલ્મદ્વીપ તરીકે અનુમાનથી ઝાળખાવે છે.

આ વિષય “ભારત વર્ષાઈ પ્રાચીન ચરિત્રકોશ”મા સારી પેઠે ચર્ચ્યો છે. અને શાલ્મલીદ્વીપને ઝાળખાવતા કહે છે કે—શાલ્મલીદ્વીપનો સમાસ હાલનું ઇજિપ્ત,—એશીસીનીયા—બીં. ઇસ્ટ આફ્રિકા—સોમાલીલેન્ડ અને આરબ નદીનો દક્ષિણ તરફનો ભાગ કરી બતાવે છે.

એ વિષયમા ઇતિહાસ મંશોધક પ્રોં રાજવાડેનો મત એમ છે કે—કાળો—સમુદ્ર, અને કારિપયન સમુદ્રનો પ્રદેશ” એ શાલ્મલીદ્વીપ ગણાય છે.

પ્રોં વડેરના મતે પણ એજ માન્યતા કબુલ રખાઈ છે. વળી તેઓ એમ માને છે કે—તેમા કાળો—લાલ—અને પીળા લોકો વસે છે. અને તેમા મનુષ્યોનો અને કિતરોનો નિવાસ છે.

એ પ્રમાણે ગરૂડ નામે ગતિ છે અને નામ નામે પણ ગતિ છે આ ગતિઓની ઉત્પત્તિનું મૂળ એજજ પિતાથી છે પણ તેમના યુદ્ધો જોરથી થએલા છે.

એ ગતિઓનું અલક્ષેત્રમાં રમખાણ !

આ ૫૨૨૫૨ વિરોધી ગતિઓના ભારે રમખાણુ અલક્ષેત્રને આગણે ચયા, એ વરસો સુધી ચાલુ રહ્યા. પિંગલનાગ કપટી, વેશ બદલનારો, લલ-ચાવનારો અને સ્વાર્થમા પુરો હતો. તેણે હદસશસ્ત્ર શિખવાનું બહાનુ કઢાડી ગરૂડને છોટરેલો ! અને કેટલાક વર્ષો આલણુના વેષે અલક્ષેત્રમા રહ્યો તેણે હાલમાં ખેરગઢ નામે ઝાળખાતા વિંધાદ્રિના મૂળોચારૂપ પહાડમાં ભારે મકાનો બધાવેલા. ત્યાં તેના અનુયાયીઓ રાખેલા. આજીવિકા ચલાવી આપવાને બહાને ધણા લોકોની વસ્તી આબાદ કરેલી. આલણુની કન્યા સાથે લગ્ન કરેલું અને અલક્ષેત્રનો વતની હોવાનું જાહેર કરેલુ. આ તેની છુપી કપટગળ

ધણા વખત સુધી કોઈને નહીં સમજાવેલી, 'વળા તે વાગીશ્વર અને વાગીશ્વરીની ઉપાસના કરતો રહેલો. અમિહોત્રીના રૂપમાં રહો અમિસેવન કરેલું. આખરે તેની વાત તેની સ્ત્રીની મારફતે અહોરે ચવા પામી. ગરૂડને તેની ચોક્કસ ખાતમી મંજવાથી-ધણા લશ્કર સાથે તેના પર આક્રમણ કર્યું. બ્રહ્મક્ષેત્ર અને ખેરગઢ વચ્ચેના અને આલુઆલુના સઘળા પ્રદેશો' રણભૂમિ બન્યા. આખરે નાગનો પરાજય થયો. અને ગરૂડનો વિજય થયો.

એ લઢાઈથી બ્રહ્મક્ષેત્રનો ધ્વંસ !

આ પહેલવહેલું રમખાણ આગાદ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં થયું. એ યુદ્ધથી બ્રહ્મક્ષેત્રની આખાદી તૂટી. તેને અંગે કષ્ટક મડાનો, સ્થાનો, દેવાલયો, અને સ્મૃતિ સ્થાનો નાશ થવા પામ્યાં. એ સમયે બ્રહ્માજીની શરૂઆતની સુવર્ણ મૂર્તિને જાળવી રાખવા માટે મદીરની સામેની વાવમાં એક ખૂણે ઉતારવામાં આવી હતી એમ કહી શકાય છે.

એ લઢાઈ ક્યારે થયેલી ?

નાગ અને ગરૂડનું યુદ્ધ ક્યારે થયું હતું ? એ વિશે એમ કહી શકાય છે કે-જ્યાં સુધી રાજ યુધિષ્ઠીરનું રાજ્ય હતું ત્યાં સુધી નાગ લોકો ભારત વર્ષ ઉપર હુમલો કરી શક્યા નહોતા. પાંડવોના સ્વર્ગારોહણ પછી રાજ્ય પરીક્ષિતના વખતમાં નાગલોકોએ હુમલા કરવા શરૂઆત કરી. એક છુપું કાવતરું રચી બ્રહ્મણ્ય શિષ્યોની મારફતે કંદેણ કહેવરાયું અને સાતમે દિવસે પરીક્ષિત રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરવાનું અથવા ગેબી ખૂન થવાનું કહેણ કહેવરાયું. રાજ્ય પરીક્ષિતને પણ અગાઉથી આ નામ લોકોનાં છુપાં કાવતરાંની ખબર મળતી રહેતી હતી. એ સમયે જાણી પરીક્ષિતના મનમાં ગ્લાની વારવાર થતી હતી. રાજ્યને ધર્મ-નીતિથી પ્રગ્ન રક્ષવાની બારે ધમશ હતી. છતાં હસ્તિનાપુરના મહારાજ પર આખરે આવી પડી. એ પ્રસંગે આખા ભારત વર્ષમાં તેમની ચઢાઈએ ઠેકઠેકાણે થવા માડેલી આ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં પણ પિંગલ-ગરૂડનું યુદ્ધ એજ અરસામાં થએલું મનાતું હોય તો તેને ધસ્વીસન પૂર્વે એ હજાર વર્ષ કરતાં વધારે વર્ષ ગણી શકાય !!

આ યુદ્ધ જ-ગેજ્યના મર્ષ સત્ર પહેલાં થયેલુ. એ પ્રસંગે " પક્ષી-દ્ર તીર્થ-કૃષ્ણી-દ્ર તીર્થ-નાગધરો વિગેરે તિર્થો નિર્માણેલાં અને તીર્થોની સ્થાપના આજથી લગભગ ચાર હજાર વર્ષ પહેલાં થયેલી.

ગરૂડની સસ્કૃતિ પરથી યાને ગરૂડ જાતિના રાજ્યોની સત્તાના પ્રમાણે બ્રહ્મક્ષેત્રની આલુઆલુનો ગાબો ગરૂડીયા ઉર્ફે ગરૂડીવા, ગરૂડા ઉર્ફે ગરૂડા. ગરૂડા ઉર્ફે ગોંતા અને ચાંચલપુર નામે ગામો અત્યારે પણ તેના અવશેષ રૂપે ઝોળખાણ આપી રહેલાં જણાય છે.

નાગની સંસ્કૃતિ પરથી નાગધરી યાને તાદરી વિઠ કેટલાંક ગામો ઝોળખાયુ આપતા જણાય છે.

ભાર્ગવાગ્રમનો સમય

ભૃગુનાથ ઉર્ફે ભૃગુઋષિના આગ્રમ તરીકે જે સ્થાન ઝોળખાય છે. તે વિશે એવી કલ્પના થાય છે કે દેવાસુર મંત્રામ ચર્ષિ રહ્યા પછી, ભૃગુકન્ઠ યાને ભરૂચના સ્થાનમા યજ્ઞોનું સમાપ્ત થયા પછી અને ભાર્ગવકુળનો ભારે વિસ્તાર વધ્યા પછી ભૃગુઋષિએ નિવૃત્તિ લઈ તપ કરવા માટે બ્રહ્મક્ષેત્રની ગંગાના પવિત્ર તટપર નિવાસ કરવાનું નક્કી કરેલું હતું. ભાર્ગવસંહિતા અને ખીન્ન મદત્વના ગ્રંથો પણ આ શાંતિમય સ્થાનમા રચાએલા. એ સમજાનો વિચાર કરતા જણાય છે કે ઈ. સ. પૂર્વે ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલા આ ભાર્ગવાગ્રમ સ્થપાએલો!! (ભુએ પા. ૧ પૂર્વ ગુજરાત)

રામના યજ્ઞનો સમય

બ્રહ્મક્ષેત્રમાં રામચંદ્રજીના યજ્ઞનો સમય રાવણના વધ કર્યા પછીનો છે. રામાયણ કાળના નિર્ણય માટે ધણા મત છે. પ્રાચીન ચરિત્રકોષ પૃ. ૬૬૨માં જણાવે છે કે-શક પૂર્વે સાડા આઠ લાખ વર્ષોથી માડી ઈ. સ. પૂર્વે ૨૯૫ વર્ષ સુધીના ગાળામા બિન બિન મત બતાવવામાં આવે છે. તેમાં સર વિલીયમ જોન્સ ઈ. સ. પૂર્વે ૨૦૨૦. ગ્રે. ઝેન્ટલે ઈ. સ. પૂર્વે ૧૨૪૯. સર વિલ્ફર્ડ ઈ. સ. પૂર્વે ૧૬૦૦ થી ૧૭૦૦. એમ ધણા મતાન્તરો છે, કે જે ઈ. સ. પૂર્વે સાડા આઠ લાખ વર્ષ સુધી પહોચે છે.

એ મતાંતર કાવે તેટલા હોય પણ એ રામકુડ-સીતાકુડ અને રામ યજ્ઞની ભૂમિનાં સ્મારક દસહજાર વર્ષ પૂર્વેનાં દીર્ઘ કાળનાં હોવા જોઇએ!!

ક્ષીરજામ્બા દેવીનો સમય !

ક્ષીરજામ્બા દેવીની સ્થાપનાનો સમય બ્ર. ક્ષે. મા. માં જોતાં બ્રહ્મક્ષેત્રના નિર્માણ વખતનો છે. બ્રહ્માજીના હસ્તે સ્થાપના થએલી છે. તેથી બ્રહ્મક્ષેત્રનો દીર્ઘસમય ગણાય તેટલોજ દીર્ઘસમય ખેરજા માતાની સ્થાપનાનો હોઈ શકે!!

વેણીવત્સરાજ અને બ્રહ્મક્ષેત્ર

બ્રહ્મક્ષેત્રના પ્રદેશોમાં નાગ અને ગરૂડના સુહને અંતે નાગગતિ નાળી પડી ગઈ! આજુ પર્વતનો અર્ધુનાસુર મરણો! અરવલ્લીનો આરાસુર નાશ પામ્યો! ઈંડરના પર્વતપર ગહેનારા ધૃત્વધ-મલ્લવનો અંત આવ્યો! અને આર્ય સક્રિતનો પ્રભાવ જામ્યો. અને એ પ્રદેશો વિસાળ આર્ય રાજ્યોના કબજે થયા. ત્યાં અધિ રાજ્યો સ્થપાયા! આમ સઘળુ ગરૂડવચના યોદ્ધાઓના જખ્ખર પક્ષથી થતુ કહ્યું.

નાગ અને અમુરો મહાત થયા પછી ગરૂડે ઇંડરનું રાજ્ય તથા
અહમ્મક્ષેનના વિશાળ પ્રદેશો આબાદ કરવા માટે મુક્તિ રચી પરીણામે
“વેણીવત્સરાજ” નામે સૂર્યવંશી રાજ્યએ ઇંડ-નુ રાજ્ય અને તેની વ્યામપાસના
દૂરદૂરના પ્રદેશો કબ્જે કર્યાં! સમૃદ્ધિશાલી-અને સુખી કર્યાં

એ વેણી વત્સરાજ કોણ હતો ?

વેણીવત્સરાજ સૂર્યવંશી રાજ્ય પદ્મસેનનો કુમાર હતો તેની માતાનું
નામ કુન્દુમારતી હતું ગણ્ય હિમાવયમા-ગરમીગના મનોહર પ્રદેશોમા હતું.
રાજધાનીનું શહેર શ્રીનગર હતું

વણીવત્સરાજની જાતક કથા !

શ્રીનગરના રાજ્ય પદ્મસેનને કઈ સંતાન નહોતું ઉમર થતી ગઈ ચિંતા
વધતી ગઈ! ધર્મક્રિયાઓ કરાવતા હતા! યજ્ઞયાગ કરતા હતા. અને પુત્ર પ્રાપ્તિ
માટે મનોરથ બતાવતા હતા એક તપસ્વી બ્રાહ્મણે ભરિષ્ય જોયું પુત્ર પ્રાપ્તિ
થવાની વાત જાહેર કરી કોઈ માત્રિક ઉપાય બતાવ્યો ગમ્મરાણીએ મળીને
એ ઉપાય અજમાવ્યો. ગણી ગર્ભવતી થઈ

ગરૂડનું આગમન !

એક સમયે ગણી રણુનાસની ખુલ્લી અગાસીમા મત્સનાન કરતી હતી.
ગરૂડે તેને ઉપાડી પીઠ પર બેસાડી પુરતું રક્ષણ રી પનકવારમા ઇંડરના
કુમરપર લાવી ઝૂકી ગરૂડ ત્યાંથી ઉડી ગયા, ત્યાંના યોગીગણને સંકેત
કરતા ગયા

યોગીરાજ અને રાણી

એ અરસામા ઇંડરના પર્વતપર યોગીરાજ રહેતા હતા. એ આર્યયોગી
હતા તપસ્વી-વિદ્વાન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનના પાગમારો હતા. તેઓ પર્વતની
એક સુંદર-એકાંત જગોએ પર્ણકુટ્ટીમા રહેતા હતા રાણીની તેમજે તપાસ કઠવો
પાસે બોદાની રાણીએ યોગીને પ્રણામ કર્યાં આશ્રય માગ્યો યોગીએ આશ્રય
આપ્યો રાજલોકને ઇજ્જતી મુદર પર્ણકુટ્ટી સ્વતન બધાવી આપી શિષ્યો અને
શિષ્ય પત્નિઓએ સહકાર આપ્યો! યોગીએ રાણીને ખૂન આશ્વાસન આપ્યું!
ગર્ભમા રહેના પુત્રના બારે વખાપુ કર્યાં! તેના બાવિ પરાક્રમની તથા
ઈંડરના લાવી મુરારાજ્ય સ્થાપનાની ખીના કહી બતાવી એ સઘણ સાબળી
રાણી ગણી થઈ! રાણી મહાગજનાં તપનાં સાધને તૈયાર કરે! ધટતી
સેવાઓ આપે! વીર-પરાક્રમી રાજ્યોની કથાઓ માબળે અને દિવસ
ગાળે! ઇળ-પુળ-અન્ન અને મધુર રમ સેવે! આમ વખત જતા તેના

મનમાં હીંમત-ક્ષમા-દયા-અને પરાક્રમના દિવ્ય લાલો પ્રગટયા. પર્વતપરનાં વિવિધ વનોમાં ફેરે ! સુંદરતા નિહાળે ! લતા કુંભે ચેપે ! અને આનંદમાં મન રાખે !!

પુત્રનો થયો પ્રસવ

દસ માસ પુરા થયા ! સુંદર સમય આવ્યો ! રાણીને પુત્ર થયો ! દિન પર દિન મોટો થવા લાગ્યો ! તેની મનોહર કાનિ હતી. મુખ હસતું અને આનંદી હતું. તેના બધા અવયવો આપ્તાદ અને શક્તિવાળા હતા. તેના શરીરનો દેખાવ ! અને તેની આકૃતિ દેવતાઈ જેવી લાગતી હતી.

કુમાર મોટો થયો !

કુમાર મોટો થયો. યોગીરાજની ગૌશાળામાં જાય ! ગાયો અને વાછરડાને રમડે ! ધવરાવે ! દુધ દુહે ! અને ચગવવા લાઇ જાય ! યોગીરાજની સેવા કરે. માતાને સધળું કહે !

નામ પાડ્યું વત્સરાજ !

આ કુમારનું નામ યોગીરાજે વત્સરાજ પાડ્યું. વત્સરાજ બારે પરાક્રમી નિવડ્યો કુસ્તોઓ ખેલે ! ચિકારે જાય અને વાઘો સાથે રમત કરે !

યોગીરાજનો વિરોધી !

ઇડરના દુગરની સામે મહાકાલેશ્વરનો કુંગર છે. તેમાં આ આર્યયોગીનો વિરોધી યોગીના વેશમાં નાગજાતિનો યોગી રહેતો. નાગજાતિની ઉન્નતિ માટે પ્રયત્ન કરતો ! અધાર મત્રનો ઉપાસક હતો-વામ માર્ગો હતો. આર્ય યોગીના શિષ્યો-ગાયો કે વાછરૂ એ તરફ જતાં નહોં. આર્ય યોગીએ તેમને ત્યાં જવા અટકાવ કર્યો હતો. વત્સરાજને પણ જવા ના પાડેલી હતી.

ઇતાં વત્સરાજ ત્યાં ગયો !

બહાદુર વત્સરાજ ત્યાં જવા લાગ્યો ! તેની સધળી ખીના જાણી લીધી અને તેના નાશના ઉપાયો યોજ્યા. તેની મત્ર ક્રિયા દ્વારા તેને મહાત કર્યો. તેનો નાશ કર્યો અને ઇડરનું એ સ્થળ નિર્ભય બનાવ્યું.

અપૂઠસુવર્ણનું દ્રવ્ય !

નામેયોગી કે જે અધારી હતો, તેનો નાશ કર્યા પછી તેના હસ્તકનું સુવર્ણ ધન પુષ્ટજ હતું. તેણે કાંઈ મોટી તૈયારી કરવા એ ચુસરીતે ધાર્યું હતું, તેનો સધળો કબજો વત્સરાજે લઈ લીધો. અને સધળું આર્ય જોગીરાજે તેની સમક્ષ મંગાવી રજુ કરાવ્યું ! યોગીરાજ સધળી ખીના જાણી પ્રસન્ન થયા અને ઇડરના દુગર પર વિશાળ કિલ્લો બનાવવા તથા વસ્તીને ત્યાં આપ્તાદ કરવા આજા કરી.

ઇડરગઢની રચના

આર્ય યોગીરાજની આઝાથી ઇડરના પર્વત પર સુંદર આકર્ષક અને અમેદ્ય એવો વિશાળ-માછલોના ઘેરાવામાં કિલ્લો ચણાવ્યો. દૂરદૂરના વિકાન્ શિષ્યી મારફતે કિલ્લામાં મકાનો, બજાર-રાજમદિરા અને બાગબગીચાઓની રચના કરાવી. વાવ-કૂવા-તળાવ-કુંડ-દેવાલયો-ધર્મશાળાઓ અને વિદ્યાલયો બંધાવ્યાં.

દેશના શિષ્ટોને આમંત્રણ

ઇડરગઢની આબાદી માટે દેશદેશથી શ્રીમંતો-વિકાનો-વેપારીઓ અને કળાકારોને આમંત્રા. ભારે સભા કરી. વસવાટ કરવાનો તથા રાજધાની જમાવવાનો વિચાર ગઢેર કર્યો. આ ઉત્સાહી યુવક વત્સરાજના વિચારોથી સંધળા રાજ થયા. અને એ મહાન્ સભાએ યુવક વત્સરાજની હકુમતમાં રહેવા બંધારણ કર્યું અને રાજગાદીની સ્થાપના કરી.

વત્સરાજનો રાજ્યાભિષેક

યોગીરાજે નક્કી કરેલા સુવર્ણ સમયે—સુમુહૂર્તે પ્રભ અને રાજવર્ગની સમક્ષ વત્સરાજનો રાજ્યાભિષેક કર્યો અને હજારો લોકોએ ત્યાં નિવાસ કર્યો. વત્સરાજને તેમની માતાએ પૂર્વ હાલતથી વક્રિ કર્યા હતા. તેથી તેમણે રાજ્યની આબાદી સુંદર કરી હતી.

નાગકન્યા સાથે લગ્ન

વત્સરાજ ઇડર ગઢ ઉપર સુંદર રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા. વન ઉપવનોમાં ફરે અને ચોતરફ નિગાહ રાખે! દરમ્યાન નાગ લોકો ઇડરની પર્વત માલ્લાની ખીણોમાં નિવાસ કરતા હતા. એ ખીણોનો સંબંધ વિશાળ સુરગો—કાબા બાંધરાની મારફતે વત્સરાજના બગીચામાં આવેલા પુરાના કુંડમાં હતો.

નાગ લોકોને આ આર્વવંશી રાજ સાથે સંબંધ બાંધવો હતો. તેને વશ કરવો હતો અને તેની મારફતે જાતીની ઉન્નતિ કરવી હતી, તેથી તેમણે તેમની સુંદર કન્યાઓને બગીચાનાં પુષ્પો વીણવા મોકલવા રોજનાં ધડી.

રોજના મુજબ નાગ કન્યાઓ આવે! રાત્રીના મધ્યાહ્ન સમયે આવે! અને બગીચાનાં પુષ્પો ચપળતાથી સાફ કરી જાય! બગીચો પુષ્પ વિનાનો સુકો લાગે! માળીઓને ઠપકા મળે!

વત્સરાજ જાતે ચોકી કરવા ગયા! છૂપાઈ રહ્યા. રાતના બાર વાગ્યા! સુંદર ચાંદની ખીલી હતી. પુષ્પોનો મધુર સુગંધ આવતો હતો. પુષ્પો વીણવા આવી નાગકન્યાઓ. નાગકન્યાઓ અપ્સરાઓને સરમાવે તેવી રૂપ વાળી હતી. તેમના કામળ હાવભાવ—મનોહર સજ્જાર અને ચપળતા જોઈ વત્સ-

રાજ મુગ્ધ બન્યો. પુષ્પો સપાટથી વીણી લીધાં અને કુડની સુરગ મારફતે પસાર થવા માંડી તેમાંથી એક વધારે અપળ અને આકર્ષક રૂપવાન નાગ કન્યા પાછળ હતી તેને પકડી. તેની વેણી પકડી. પણ ભારે શક્તિવાળા નાગ કન્યા પસાર થવા લાગી. વાતચિત થઈ તેની સાથે લગ્ન કરવા કશુક્ત લીધી. વત્સરાજે રાજ આપી બીજે દિવસે એ સખીયો સાથે આવી! નાગગણએ લગ્ન કરવા મમતિ આપી હતી તે મુજબ લગ્ન થયું.

નાગ કન્યાની બુદ્ધિ વેણીના સ્પર્શથી જ કામાધીન થએલો વત્સરાજ નાગ કન્યાને પરણ્યા પછી તેને આધીન રહેવા લાગ્યો તેના વિના તેને એક ક્ષણવાર છુટું પડવું ગમતું નહીં.

વેણીના સેવનથી વેણીવત્સ નામ!

વત્સરાજ વેણીના સેવનથી “વેણી વત્સરાજ” નામે ઓળખાવા માંડ્યો. નાગ પતિન સાથે વિવિધ જાતના વિહારો કરવા લાગ્યો. સાથે નાગપતિની સખીયો રહેતી અને તેનાતમા નાગ જાતિના^૧ બ્રાહ્મણો તથા સરદારો પણ રહેતા.

નાગિની-માતાની ઉપાસક

વેણીવત્સની પતિન રાણી “સત્રમાતૃકા”ની ઉપાસિકા હતી. તેના વિશ્વાસુ બ્રાહ્મણોની મારફતે હરમેશાં પૂજન અર્ચન કરતી. એ પ્રસંગે “માતાજીનું સ્થાપન કરેલું” તે હરમેશ માટે કુળદેવી તરીકે કાયમ રહ્યું. અને એ માતાજીનું નામ “નાગનેચી માતા” તરીકે પ્રસિદ્ધિમા આવ્યું આ સ્થાન ધંડર ગઢ ઉપર તથા નિચેના રાજમહેલામા પૂજાય છે. અને માગલિક પ્રમંગેમા ભારે ઠાઠથી ધંડરના રાજવીરો પૂજન અર્ચન કરતા આવ્યા છે “નાગનેચી” માતાની પૂજા આમ હજારો વર્ષોથી ધંડરના અમર તંત્રથી થતી આવી છે

બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માંતૃકામાં રાજ વેણુવત્સની બીના

વાચકોને આધાર સાથે વાચવા મળે તથા બ્રહ્મણોત્તરું મહત્વ ખ્યાલમા આવે તથા તે પ્રસંગની ઘટનાઓ ખ્યાતિમા આવે તે માટે બ્રાહ્મણોત્પત્તિ

૧ ભારતવર્ષીય ચરિત્રકોશ પૃષ્ઠ ૨૯૬મા જણાવે છે કે—નાગવરોમા—અનત, અને કુલિક અથવા કળલના વચ્ચે બ્રાહ્મણ હતા વાસુકિ અને સખીયાના વચ્ચે સન્નિય હતા. તદ્વચ અને મહાપદ્ય વૈષ્ય હતા. કર્કોટક અને પદ્ય (નાલ)ના વરો શદ્ર ગણ્યાતા. તેમના રાજ, દ્રષ્ટી, સ્વભાવ અને પરાક્રમે વિસ્તાર સાથે તેમા વર્ણવ્યા છે.

भार्गवभां चर्षुवेली श्रीनाम्नेयी ने तेरी आ स्थजे टांभी अतापीये छीये.
(५० ४६१ थी ५० ४६८ सुधी.)

अथद्विविधखेटकोत्पत्तिमाह ! ।

ब्रह्मक्षेत्रवर्णनं

- गुरुर्जेविपयेरम्य ब्रह्मखेटकसङ्गक । पुरमस्तिमहद्विव्यक्षिणेचातुर्दाचलाद् (१)
कृतेनद्यपुरनाम त्रेतायांश्चातथा । तदेवद्वापरेषु ऋतं कलौयैद्ब्रह्मखेटक (२)
अस्ति तत्र नदीपुण्या हिरण्यारयानरीशुभा । तत्रैवसगम पुण्या नदीद्वितीयसभवः (३)
नागहृदोऽपितत्रैवकातिके बहुपुण्यदः । यत्र (नानेनदानेननरोनिरवब्रजेत् (४)
प्राममध्ये निवसतिदेवांवैपद्यसभवः । मर्याद्व्येनसयुक्तः तत्प्रसादस्यपूर्वतः (५)
वापिकाऽस्तिमहारम्या तन्मध्येकुलदेवताः । यासांपूजनमात्रेणचेप्सितलभतेनरः (६)
क्षयिकाह्याशिवायत्रसर्वप्राणिहितेरता । मानसाह्यसरस्तत्रनिर्मलोदकपूरित (७)

वेणियत्सवर्णनं

- तस्मिन्देशेनरपतिः क्षत्रियोवेणुवत्सकः । इत्थदुर्गराजधानीतस्यभूपत्यचाभवत् (८)
पालयामासधर्मेणस्वप्रजापुत्रवतसुधीः । सत्यसधोधर्मरतोगेभ्राह्मणहितेरतः (९)
ससदैश्वर्ययुक्तोऽपिचिंतावग्भ्यापतेरभूत् । एवचितयरा.कालोमहोरतत्यगत.किल (१०)
तत्रैकदाद्विजा.सर्वेद्रानिष्ठासमागताः । ताम्रपर्णीनदीतीरे वासिनोर्वेष्टिका शुभाः (११)
कावेरीतुगभद्राच कृष्णामित्रात्मजां तथा । रेवामहीचद्रष्टैवस्नात्वालाभमतीतत. (१२)
सिद्धक्षेत्राचनेकानिसेवयतोमुनिश्वराः । हिरण्याह्यावदीस्नानुद्वैपद्यसभवम् (१३)
जलपूर्णानदीद्रष्ट्वाप्रोचुर्नाविकमप्रतः । हिरण्यायाः परंपार नयवास्नान्द्विनाविक (१४)
नवयद्रव्यदातारस्तदस्तोवाचनाविकः । कयविनापरंगार न नयामिमुनिश्वराः (१५)
तच्छुःवाङ्मुपिताः सर्वेभ्यात्वादेरन्वपन्नज । आस्तीर्यसोत्तरीयाणितेनयाताःपरंतदम् (१६)
द्रष्ट्वाचैवाविकदेवीपूजयित्वाचपद्यज । पुनस्तस्याः परंपारज्जमु पूर्वयथागताः (१७)
नेतारोसर्वसद्यतन्मध्येभ्रातराशुभौ । नाविकेनचतःसर्वैरुत्तांवाचिनवेदित (१८)
तच्छुत्वाचकितोराराजातानान्यप्रयत्नत । अर्घ्यादिभिश्चसंपूज्यसेवयामासभक्तितः (१९)
एकदाससभामप्येवेणुवत्सो नदीपतिः । यद्रच्छत्रद्वय.श्रेष्ठावपुनोऽहकथंभ्रभो (२०)
तदाद्वौभ्रातरौतस्यचितयंतौपुरातनम् । प्रोचतुर्नृपतिस्तत्रगोबालरुवधः कृतः (२१)
पूर्वेजन्मनितेनत्व मिहजन्मन्यपुत्रकः । ब्रह्मक्षेत्रेपुण्यतमे पुत्रेष्टिकुरसत्वर (२२)
तदातेभवितापुत्रोनान्ययादानलोटिभिः । स्वर्णमयीसवत्स्रभौस्तस्यादानसमाचर (२३)
यज्ञंकरवा ततोराजादानं कर्तुंसमुद्यतः । धीमद्भि.कथितयत्तत्सर्वकृतवानहम् (२४)

ગૃહિતવ્યભવદ્વિર્વેદાનસંકલ્પપૂર્વકં । શુભાનૃપનચસ્તસ્યવિચારચવતુર્મિથઃ (૨૫)
 યદેદ્રવધોર્મતિશ્વાસીદાનસ્યચપ્રતિગ્રહે । તસ્યાનુચાચિનોવિપ્રાશ્વતુર્દશશતતવમ્ભૂત (૨૬)
 ધનુજોનેતિતગ્રાહ દાનસ્યચપ્રતિગ્રહે । તસ્યાનુચાચિશ્વાસન્વિપ્રા.સાર્ધશતદ્વયમ્ (૨૭)
 એવકોલાદ્દલેજાતેપ્રાત્રોધૈવતદામિયઃ । કપાટયધનચકેવેણુવત્સોમહીપતિઃ (૨૮)
 તદાસર્વેવિનિધિસ્યવિપ્રાઃસાર્ધશતદ્વય । પ્રામમિત્તિસમુલ્લખ્યનિર્ધનાસ્તેવરાન્વિતાઃ (૨૯)
 શ્લવદુર્ગાદયદિયાતાસ્તેનવાણાધ્વલેટકાઃ । સ્વકર્મધિરતા.સર્વેપ્રતિગ્રહપરાજ્ઞમુલાઃ (૩૦)
 વેણુવત્સસ્તદારાજાપરોપકરણેરતઃ । દ્રષ્ટ્વાબાહ્યાન્દ્વિજાન્સર્વાન્વેદશાસ્ત્રાર્ધપારગાન્ (૩૧)
 નામગોત્રાદિર્સર્વજ્ઞાસ્વાતેપાંદ્વિજન્મનામ્ । લિપ્તિસ્વાગુસરીચારૈનાગવહ્નોદલેજુભે (૩૨)
 ચતુર્નિશતિપ્રામોધ્વલાન્તવર્ણોધતાનય । પ્રવદોદ્વિજવ્યંભ્યોતાવૂલામ્ભર્તગર્તોસ્થા (૩૩)
 ધયયેસસ્થિતાસ્તશ્ચવેણુવરસસમીપતઃ । સતુસજગૃહુ સર્વેસ્વર્ગોદાનમુસતમમ્ (૩૪)
 તદાપ્રસમ્નોનૃપતિર્નિવાસાયાસ્થલદદો । ચતુર્દશશતેભ્યશ્ચસ્વકીયેલેટકેપુરં (૩૫)
 નૃપમન્નિવણિગ્જાતિર્લાઙ્કૃત્યભિવિશ્રુતઃ । પ્રતિજ્ઞામકરોત્તપ્રસમમધ્યેધિષેપતઃ (૩૬)
 મલીયાઃસતિયેસર્વેદેશેપ્રામેપુરેતથા । તેયુષ્માન્પાલવિધ્યતિનાપ્રકાર્માવિચારણા (૩૭)
 વયસર્વેક્ષત્રિપાશ્વલાટદેસસમુદ્રવાઃ । કાલયોગાજ્ઞર્મશ્રશઃ જાતાઃ સર્વેસુનિશ્ચરાઃ (૩૮)
 તેસર્વેલાઙ્કવગિજ.સચ્છુદ્રાવર્ણધર્મતઃ । નમસ્કારેણમત્રેણ પચયજ્ઞાઃ સ દૈવહિ (૩૯)
 આધાનાદિવિવાહાતાઃ સંસ્કારાયપ્રકીર્તિતાઃ । તેસર્વેચપ્રકર્નવ્યાવેદમ્તૈર્વિનાદ્વિજાઃ (૪૦)
 પૌરોહિત્યચતેપાવૈકર્તધ્યમવિશકિતમ્ । શેવમાનેકરિપ્યતિતેહિદઙ્ગ્યાનસહાયઃ (૪૧)
 એવયેલેટકેપ્રામેસ્વાપિતાવેણુનાદ્વિજાઃ । તેલેટવાસિનોવિપ્રાપ્રામાખ્યતરનાસિન. (૪૨)
 એવલેટકવિપ્રાપ્રામેદોડયસમુદાહતઃ । અયતેપાંચગોત્રાદિનિર્ણયઃ પ્રવદામ્યહ (૪૩)

x x x

આખ્યાયિકાનો સાધાર્થ

ગ્રંથકાર આ આખ્યાયિકાની શરૂઆતમાં બે પ્રકારના "ખેટકો" ધરાવું કારણ ખતાવે છે અને એ વિશે વર્ણન કરે છે.

ગુજરાત બેવા મુંદર દેશમાં "બ્રહ્મક્ષેત્ર" નામે રમ્ય નગર છે. એ નગર દિવ્ય છે. અને એ આશુપર્વતની દક્ષિણે છે. (૧)

બ્રહ્મક્ષેત્રનું સત્યયુગમાં "બ્રહ્મપુર" એવું નામ હતું. ત્રેતાયુગમાં "ત્ર્યંબક" નામે ઓળખાતું હતું, દ્વાપરયુગમાં પણ ત્ર્યંબકપુર નામે ઓળખાતું હતું અને કલિયુગમાં એ બ્રહ્મખેટ" નામે ઓળખાય છે. (૨)

બ્રહ્મખેટની ભૂમિ પવિત્ર છે. તેમાં "હિરણ્યા" નામે નદી છે. તેમાં બે નદીઓનો સંગમ થાય છે. (૩)

ત્યાં નામધરો છે. કાર્તિક માસમાં સ્નાન કરવાથી પુણ્ય થાય છે. જેમાં સ્નાન કરવાથી અને દાન કરવાથી મનુષ્યની અધોગતિ યતી નથી. (૪)

ગામની અંદર બ્રહ્માજી વિરાજે છે, આલુઆલુ ગાયત્રી અને સાવિત્રી નામે બ્રહ્માજીની પત્નિઓ રૂપે બે દેવિઓ વિરાજે છે. (૫)

બ્રહ્માજીના મંદિરની આગળ પૂર્વ દિશાએ મુંદર વાવ છે. તેમાં કુળ દેવતાઓનાં સ્થાનો છે. જેમનું પૂજન કરવાથી મનુષ્ય મનઃ કામના પૂરી કરે છે. (૬)

વળી ત્યાં ગામની ઉત્તરે શ્રી અંબિકાજી વિરાજે છે. જેના દર્શનથી પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ થાય છે. નિર્ભંજ જળથી ભરેલું મુંદર માન-સરોવર છે. (૭)

રાજા વેણુવત્સનું વર્ણન

એ દેશમાં વેણુવત્સ નામે રાજા રાજ્ય કરે છે. એ સૂર્યવંશના ક્ષત્રીય વીર। ઈશ્વ દુર્ગ (૯૩૨)માં તેની રાજધાની હતી. (૮)

રાજા વેણુવત્સ ક્ષાત્રધર્મના નિયમથી પ્રગતું પુત્રવત્ પાલન કરે છે. રાજા સત્યવાદી—ધર્મનિષ્ઠ અને ગાય તથા બ્રાહ્મણોનું ભહું ધરજનારો હતો. (૯)

જોકે રાજાને ઘણી સંપદા—રાજ્ય અને સત્કીર્તિ છે પણ તેની સ્ત્રી વધ્યા છે. તેથી તેને પુત્રની અપેક્ષાને લીધે હૃદયમાં ચિંતાતુર રહેતો. એવી ચિંતામાં તેનો લાખો સમય વીત્યો !! (૧૦)

ખેટક બ્રાહ્મણોનું આગમન !

કોઈ એક દિવસે બ્રાહ્મણોનું એ પ્રદેશમાં આગમન થયું. આગમન યાત્રા નિમિત્તે હતું એ તાત્રપર્ણી નદીના કિનારાના કાવિડ હતા. નૈષ્ઠિક અને શુભચિંતનવાળા હતા. (૧૧)

તેમણે સરૂઆતમાં કાવેરી-તુંગભદ્રા-કૃષ્ણા અને રેવાની યાત્રા કરી અને ત્યાંથી તાપી-મહી અને સાબરમતિના તીર્થે આવ્યા. એ નદીઓમાં સ્નાનાદિ પવિત્ર ક્રિયાઓ કરી. (૧૨)

પછી સિદ્ધક્ષેત્ર (સિદ્ધપુર)નાં વિવિધ તીર્થ-ક્ષેત્રોમાં રૂપાં. બિંદુ સરોવરમાં સ્નાન કરી શ્રાદ્ધાદિ વિધિ કર્યો. અને ત્યાંથી નિકળી દિવરપ્પા નદીમાં સ્નાન કરવા તથા બ્રહ્માજી-અંબિકાજી આદિ તીર્થસ્થાનોનાં દર્શન કરવાની ઈચ્છા કરી. (૧૩)

છંદર પ્રદેશમાં આવ્યા । ધાહાક્ષેત્ર તરફના રસ્તે પડ્યા । રસ્તામાં
“હિરણ્યા” નામે બારે નદી દેખી । નદીમાં નાવ ચાલતા હતા । લોકો
નાવમાં બેસી પેલી પાર જતા દાઠા । ધાહાણોએ એ નાવના ઠાકનારાઓને
બોલાવ્યા । તપસ્વી ધાહાણુ હોવાનો તેમનો પરીચય કરાવ્યો । અને નાવ
મારફતે પેલી પાઠ લઈ જવા કહ્યું (૧૪)

નાવિકે જવામ દીધો । વગર મૂલ્યે પેલીપાઠ લઈ જવાશે નહીં પૈસાતો
આપવાજ પડશે । (૧૫)

નારિકેના વચન માલળી ધાહાણો ગુસ્સે થયા । ધાહાણુ ધ્યાન કર્યું
નદીના પ્રનાહમાં એક વચ્ચે નાખ્યું તેના પર બેસી પેલી પાર જવા લાગ્યા
એમ સઘળામ પેલી પાઠ પહોંચી ગયા । સકડો લોકો જોતા રહ્યા । નાવિકે
આશ્ચર્ય પામ્યા (૧૬)

ધાહાક્ષેત્રમાં દાખલ થયા । શ્રી પિતામહ ધાહાણુના દર્શન કર્યા પૂજન
અર્ચન કર્યું ગાયત્રી-સાવિત્રીનું પૂજન કર્યું શ્રી વ્યગ્ર માતાના દર્શન કર્યા ।
એમ સઘળા તીર્થોના દર્શન કર્યા અને નદી કિનારે આવી ખડા થયા
પ્રથમની પેઠે નદીના પ્રનાહ પર વચ્ચો નાખ્યા અને તેના પર બેસી દક્ષિણ
કિનારે ઉતર્યા (૧૭)

એ સઘળા મુનિ સમુદાયમાં બે ભાઇઓ આગેવાન હતા નારિકેએ
સઘળી ખીના જોઈ—મણી મહારાગ્ન વેણુવત્સ પાસે ગયા અને મનેલી
સઘળી ખીના રજુ કરી (૧૮)

રાગ્નએ એવી આશ્ચર્યકારક ખીના સાલળી ખૂબ રાજી થયો એ
મુનીશ્વરોને બારે ઠાકથી આમત્રણ આપી સત્કારવા વિચાર્યું

એટલું મુનિઓને આમત્રણ !

રાગ્નએ એ સઘળા મુનીઓને માનપૂર્ક આમત્રણ આપ્યું । સુદર
આસનો પર બેસાડ્યા આર્ષાદિ સત્કાર કરો તેમને પ્રસન્ન કર્યા અને થોડા
દિન નિવાસ કરવા નિવૃત્તિ કરી, ધાહાણોએ તે મુજબ ત્યાં નિવાસ કર્યો (૧૯)

રાજ દરબારમાં ધાહાસભા !

મહારાગ્ન વેણુવત્સે બારે સભા ડગી । ધાહાણોને તપ્તાપૂર્વક પાતાની
મતની હકીકત રજુ કરી । જણા યુ કે તેને (રાગ્નને) યુવ સતાન નથી
તેણુ શુ કારણ હોવું જોઈએ એણુ પ્રશ્ન કર્યું । (૨૦)

સઘળા ઋષિઓ વિચાર કરવા લાગ્યા તે પૈ ૧ મે ભાઇઓએ રાગ્નનું
પૂર્વજન્મનું વૃત્તાંત યોગ જગથી મણી લોધુ અને મહોર કર્યું કે રાગ્ન
હો પૂર્વ જન્મમાં વાહરડાનો વધ અગણ્યતે કર્યો છે. (૨૧)

એ મહા પાપને ક્ષીણે તમને આ જન્મમા પુત્રપ્રાપ્તિ થઈ નથી ને પુત્રની ઈચ્છા હોય તો ધ્વજક્ષેત્રમા જઈ પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞ કરો (૨૨)

કેવળ દાનથી પુત્ર થશે નહિ યજ્ઞ સાથે દાન કરો! સોનાની ગાય બનાવો, તેનો વાહરડો સોનાનો બનાવો! યજ્ઞને અંતે તેનું દાન સુપાત્રને આપશો તો તમને જરૂર પુત્ર થશે (૨૩)

ધ્વજક્ષેત્રમા યજ્ઞ !

રાત્રિએ ધ્વાજક્ષેત્રની આજ્ઞા મુજમ ધ્વજક્ષેત્રમા જઈ “પુત્રેષ્ટિ” યજ્ઞ કર્યો! સોનાના ગાય અને વાહરડાનું દાન આપના તૈયારી કરી (૨૪)

રાત્રિનું આ પ્રમાણિક યજ્ઞ સાબળ્યુ દાન લેવાનો પ્રમગ આભ્યો ત્યારે બે ભાઈ ભારે નિચારમા પડ્યા દાન લેવા માટે હવે શું કરવું! (૨૫)

મોટાભાઈનું મન લન્યાયુ ધ્વાજક્ષુ દાનને લેવાને પાત્ર ગણાય છે તો પછી દાન સ્વીકારવું એ અયોગ્ય નજ ગણાય! એ વાતને યોદ્ધા ધ્વાજક્ષુએ ટેકા આપ્યો અને પેના મોટા ભાઈની તરફેણમા રહ્યા (૨૬)

નાના ભાઈએ દાન લેવા ના પડી! એ વાતને ટેકા આપનારા ધ્વજક્ષુ પચાસ દેખાયા અને નાના ભાઈના પક્ષમા રહ્યા આમ યોદ્ધા અને અઢીસોના બે તક પડ્યા! (૨૭)

ઉપર મુજમ અને ભાઈ-બોની પાર્ટીઓ વચ્ચે ભારે કોલાહલ થયો રાત્રિવેણીવત્સે કિલ્લાના (કોટના) દરવાજા બંધ કરાવ્યા (૨૮)

એ જોઈ અઢીસો વિપ્રોનો મમૂહ ગભરાયો! રાત્રિ બળાતકારે દાન આપશે અને તે સ્વીકારવું જ પડશે એમ ધારી કોટ કુદી પડવા લાગ્યા અને કોટની અદગ્ધી એ અઢીસો ધ્વાજક્ષુ નિકળી ગયા (૨૯)

કોટ કુદી બહાર નિષ્ઠળી ગએલા “ખેટકમાહ્ય” તરીકે ઓળખાયા અને ધ્વજક્ષુ ઉપર વિશ્વાસ ગળનારા તથા દાન લેવામા નિરપૂહ રહ્યા (૩૦)

રાત્રિએ જાણ્યું કે આ બહાર નિકળેના ધ્વાજક્ષુ વેદ અને શાસ્ત્રોમા પારંગત છે, તેમને કષ્ટ પશુ સકાર કર્યા વિના ચાલ્યા જાય એ ઠીક નહીં (૩૧)

તેથી રાત્રિએ અન્ય રીતે દાન આપનાની યુક્તિ રચી! રાત્રિ શરૂથી તેમના નામ અને જોત્રો જાણ્યો હતા તેથી નાગવેના પાનના ખીડા તૈયાર કરી આપ્યા (૩૨)

એ ખીડા ચોવીસ હતા! ચોવીસ ખીડામા ચોવીસ ગામ પ્રદાન કરેના હતા! એ ગામ જોને છેડે ‘લ’ કાગ બોલાતો હોય તેના હતા (૩૩)

જે કોટની અંદર રહ્યા હતા તેમણે સોનાનું ગોપ્રાપન સ્વીકાર્યું એ બ્રાહ્મણો તેમને પોતાને દાનના અધિકારી હોવાનું સમજતા હોવાથી નિશ્ચય હતા (૩૪)

દાન લેનારા વિદ્વાનો પર રાજ્ય પ્રસન્ન થયે અને તેમના હંમેલના નિવાસ માટે બ્રહ્મક્ષેત્રમા ઉત્તમ પ્રકારથી નિવાસ કરવાની સઘળી જાતની સગવડો કરી આખી જોમા ચૌદસો બ્રાહ્મણો આનંદથી નિવાસ કરવા લાગ્યા (૩૫)

રાજમંત્રીનું ભાષણ

વેણીવત્સ રાજાને મત્રી 'લાડ' જાતિનો વણિક હતો તેણે જાહેર સભામા પ્રતિજ્ઞા કરી અને એ ખાસ બ્રાહ્મણોને ઉપકારક હતી (૩૬)

હે દિગ્ને! આ દેશમા અને પ્રત્યેક ગામોમા મારી જાતિના "લાડ" જાતિ તરીકે જોળખાતા વૈષ્યો તમારૂ વણપગપરાનું પાનન-પોષણ કરતા રહેશે તે વાતમા લગીરે ફરક પડશે નહીં (૩૭)

હે મુનિશ્વરે! અમે મૂળના ક્ષત્રિયો છીએ! લાટદેશના હોવાથી દેશ-વાચકલાટ એવા નમથી જોળખાઇએ છીએ મમયને અનુમતી અમોએ ક્ષત્રીય તરીકેના ધર્મ-કર્મ અને સરકાર તજી દીધા છે (૩૮)

અમે સર્વે લાટ તરીકે જોળખાતા વૈષ્યો વૈષ્યકર્મ કરીએ છીએ અને અમારી ધર્મક્રિયાઓનામ મનથી-નમસ્ક શબ્દના પ્રયોગથી કરતા રહ્યા છીએ (૩૯)

ગર્ભાધાનથી માઢી વિવાહ સુધીના સઘળા સરકારો અમારા પૌરાણ મનોથી કગવશે તો તેમા અમને વાધો રહેશે નહીં (૩૯)

આજથી અમે તમને 'પુરાહિત' તરીકે સ્વીકારીએ છીએ અમારી આજા જે કાંઈ જોળખશે તે ગુન્હેગાર કરશે અને સજ્જને પાત્ર ગણાશે (૪૦)

એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોના નિભાવની સુદર યોજના કરી વેણીવત્સરાજાએ બ્રહ્મક્ષેત્રમા તેમને નિવાસ કરના સઘળા સાધનો તૈયાર કરી આખ્યાં બ્રાહ્મણો બ્રહ્મક્ષેત્રમા રહ્યા (૪૨)

ઉપર પ્રમાણેના કાગળથી ખેટકવિપ્રોમા એ તટ પડ્યા હવે તેમના જોત વિગેરેનો ખુલાસો જણાવીશ (૪૩)

x x x

આખ્યાયિકાની સમીક્ષા!

તામ્રપર્ણી નદીની તીરે નિનામ કન્નારા-દ્રવિડ બ્રાહ્મણો ખેટક નામથી જોળખાતા હતા તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે એ બ્રાહ્મણો મૂળ બ્રહ્મક્ષેત્રના હોના જાઈએ! જ્યારે નામ અને ગણ વચ્ચે ભારે મુઢો થયા

ત્યારે ધ્વજક્ષેત્રના ધ્વાજણોનો જથ્થો એ તામ્રપર્ણી તરફ ઉતરી પડ્યો હતો ! એ બિના શાંત થઈ હતો ! અને સમય વિત્યા પછી તેઓ યાત્રા નિમિત્તે ધ્વજક્ષેત્ર તરફ આવ્યા હશે ! અને આવ્યા પછી વેણીવત્સના યજ્ઞ પ્રસંગે બે તટ ખેટકોમાં પડ્યા હશે ! એ સદૃશ સમગ્રય તેમ છે. એ ધ્વાજણો ખેડાવાળ હો કે ખેડવાહો ! ! પણ આખ્યાયિકા ખેટક વિગ્રોની અને ધ્વજક્ષેત્ર સાથે સંબંધ ધરાવનારી સ્પષ્ટ છે.

વેણીવત્સ રાજનું રાજ્ય ઈડરગઢ પર કેવું આગ્રાદ હતું ! કેવું સમૃદ્ધ હતું ! રાજા કેવો ધાર્મિક, ઉદાર અને સમયસચક હતો, તેનો ખ્યાલ આપે છે. વળી એ અરસામાં ધ્વજક્ષેત્ર કેવું મહત્વનું હતું ! તેનું કેવું ગૌરવ હતું ! તે વિષે પણ પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવે છે.

૯" કારાન્ત, નામોવાળાં ચોવીસ ગામો ઈડર રાજ્યમાં મોજુદ છે. તેમાં ખેડવાખાજ ધ્વાજણોની વસ્તી છે. પણ ખેડવાખાજને ત્યાં કંઈ વંતન કે અવશેષ જેવું જણાતું નથી ! તેનું શું કારણ હતું ! અથવા દીર્ઘ સમય વીતી જવાથી અત્યારે કંઈ તેમાંથી નજરે ન પડતું હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈજ નથી.

હાલમાં ખેડવાખાજ નામે ઝાતિના અનેક મહાન પુરુષો દક્ષિણ ગુજરાતથી માંડી છેક મહારાષ્ટ્ર અને દિલ્હના ધણા મોટા ભાગોમાં તથા વિદેશોમાં પણ વિરાજે છે. એ ગૃહસ્થો શ્રીમત-વેપારી-રાજકારીખારી અને ધણાખરા સત્તાધીશ છે. બીતર ખેડવાખોની વસ્તી પણ દક્ષિણ ગુજરાત તરફ છે. લાડ વૈષ્ણોની વસાહત પણ એ તરફ જ છે. આ પ્રદેશમાં કોઈ એવા યુદ્ધના પ્રસંગો અથવા એવા કોઈ ભારે આંચકાના પ્રસંગોને લઈ આ દેશ તરફ વિમુખ થયા હશે. શોધને અંતે નક્કી થાય તે ખરૂં !

ખેડવાખાજોની વસ્તી ધ્વજક્ષેત્રની આસપાસના પ્રાંતમાં વાગડ સુધી પ્રસરી છે તથા દક્ષિણ ગુજરાત તરફ પણ અમદાવાદ વડોદરા વિગેરે પ્રદેશોમાં છે. ખેડવાખાજ અને ખેડવાખાજ એ સર્વે ખેટક તરીકે ઓળખાતા હોય ! ! મૂળના એ ધ્વજક્ષેત્રના હોય ! ! તો એ સઘળા એક જ હોવા જોઈએ ! છતાં આ તરફના ખેડવા અને એ તરફના ખેડવાળ એમ શા કારણથી નામમાં ફરક પડ્યો હતો એ વિચારવા જેવું છે. ખાજ અને બીતરમાં અંતર શા માટે રાખતા હશે ? ખરૂં જોતાં અત્યારના જમાનામાં હવે સમગ્ર હિંદુ સમાજ સંગઠન કરવા-એકતા કરવા ધારે છે ત્યાં ધ્વાજણ વર્ણ તેની પેટા ઝાતિઓમાં ઉચાનીચાપણ કે મોટાનાનાપણ અને તેના પ્રશ્નો ઉડી જાય છે. એ ઐક્યયુગને ધન્ય ! !

લાટ દેશ કયો વાર ?

“પાચ હજાર વર્ષ પૂર્વેનું ગુજરાત” એ નામે પુસ્તકમાં “લાટ” દેશની ઝાળખાણ કરાવતા જણાવે છે કે—લાટ દેશ “અપરાત”નો જ એક વિભાગ છે નર્મદા અને તાપીના આસપાસનો પ્રદેશ નાટ ગણાતો પણ લાટના ચાલુ-કચોની સત્તા વધતા મહીનદીના છેક પ્રદેશો પણ લાટ તરીકે હોવાના જાહેરમાં આવ્યા આ ઉપરથી ઉત્તર ગુજરાતને ખૂબે આવેતો ધ્રુવદેશનો પ્રદેશનો ભાગ પણ લાટ દેશ” તરીકે ગણાતો હશે અને તેમાના ક્ષત્રીઓ “લાટ” તરીકે ઝાળખાતા હશે ઇડર રાજ્યના વેણવત્સ રાજાના મત્રી “લાટ” વૈભવવૃત્તિ સ્વીકારી હશે, તેની સાથે એ જાતિનો વૈભવવૃત્તિનો ધધો થઈ પડવાથી લાટ વૈભો તરીકે ઝાળખાયા હશે !

ઈડરનું નામ ઇલ્વદુર્ગ કેમ હુમે !

વેણીવત્સ રાજાએ ઇડરગઢ બંધાવ્યો ! રાજ્ય આગાહ કર્યું ! પ્રજા સુખી કરી ! અને તેની કીર્તિનો વિસ્તાર હિંદમા પ્રસરી ! તેમ જતા ઇડરનું નામ ઇલ્વદુર્ગ તરીકે કેમ રહ્યું ? કારણ સ્પષ્ટ છે ઇડરના પહાડમાં ઇલ્વત નામે અસુર રાજ્ય કરતો હતો ! ત્યાં પછી તેના વશજેએ ગાંધ્ય ચનાબ્યુ એ અસુરવશ બળવાન અને બાહોશ હતો ઇલ્વત નામ પરથી જ ઇલ્વલદુર્ગ અસલથી જ રખાએલું છે પાછળથી ઇલ્વદુર્ગ અને તેનો અપભ્રંશ “ઈડર” નામે થયો ■

વેણીવત્સ રાજાએ પણ ઇલ્વદુર્ગ એવું નામ જ જાહેર કર્યું છે તેની સાથે પોતાનું નામ જોડ્યું નથી એ રાજ તરીકેના જાજતા ઉદાર ગુણનું બ્યાન કરાવે ■

વેણીવત્સ રાજા કયા સમયમાં થયો ?

વેણીવત્સ રાજાનો સમય કયો હશે ? તે વિશે ઇડરમાંથી કે તેના ગઢ ઉપરથી જાણવા જેવું કશું સાધન મળી આવ્યું નથી પણ “વેણીવત્સ પ્રચરિત” પરથી તેમજ ઇડરના ઇતિહાસમાંથી એક શ્લોક મળી આવે છે તે પરથી કાળનું અનુમાન કરી શકાય તેમ છે શ્લોક નીચે મુજબ છે

“શ્રી રુલ્લવુર્ગાધિપવેણીવત્સઃ ઘમૂવ મૂષાલમણિઃ સ-ષપ ।

ચકારરાજ્યમધવેવમૂમૌ ફલૌગતે દ્રગ્ મુજહાશિરિન્દુ

લાવાયં—ઇલ્વદુર્ગ (ઈડર)ની ગાદી ઉપર વેણીવત્સ નામે રાજા ગાંધ્ય કરતો હતો રાજાઓમાં એક મહિસમાન તેજસ્વી હતો ઇન્દ્ર જેવા અશ્વરથી પૃથ્વી પર રાજ્ય ચલાવ્યું અને તેનો સમય ગતકલિ ૧૩૨૩નો હતો

અર્થાત્ કલિયુગનાં ૧૩૨૩ વર્ષ વીત્યાં હતાં તે સમયે ઇંદરનું રાજ્ય વેણીવત્સ રાજના તાબામાં હતું. હાલમાં કલિયુગનાં ગત વર્ષ ૫૦૩૮ થયાં છે. તેમાંથી ૧૩૨૩ બાદ કરીએ તો ૩૭૧૫ વર્ષ યજ્ઞ જાય છે. યુધિષ્ઠિર શકની ગણતરીની પદ્ધતિ એવી છે. વેણીવત્સ રાજ યુધિષ્ઠિર શકમાં ૧૩૨૩ની સાલમાં થયો હોય એમ ઉપરોક્ત શ્લોકથી સમજાય છે.

ઉપરોક્ત યુધિષ્ઠિર શક ૧૩૨૩ના અરસામાં હરિતનાપુરની ગાદી પર કાણુ રાજ હતો તેનો સુંદર ખુલાસો રાજસ્થાનના ઇતિહાસની ભૂમિકામાં પડિત બળદેવપ્રસાદ મિશ્રે કર્યો છે. તેઓ જણાવે છે કે રાજ યુધિષ્ઠિરથી ક્ષેમક સુધીની ત્રીસ પેઢીના રાજ્યોએ ૧૭૭૦ વર્ષ ૧૧ માસ અને ૬૬ દિવસ સુધી રાજ્ય કર્યું તે દરમિયાન વેણીવત્સ રાજનું રાજ્ય ઇંદરમાં હતું અને એ સમયમાં ત્રેવીસમી પેઢીએ રાજ પૂર્ણમણ હોવો જોઈએ !! તેની સામ્રાજ્ય સત્તા તમે આ ઇંદરનું રાજ્ય હતું પણ એ વખતના ક્ષત્રિયો સ્વતંત્રવૃત્તિવાળા હોવાથી પોતાનું રાજ્ય પોતાની સ્વતંત્ર સત્તામાં જ રાખવા તત્પર રહેતા.

આખરે રાજ છેતરાયે!

વેણીવત્સ રાજને આખરે છેતરાવું પડ્યું. નાગ લોકોએ તેમની પુત્રી "નાગીની" મારફતે બોલાવી લીધી. અને એ રાજ-રાણી બન્ને તારણ્યમાતાના ડુંગર ઉપર ગયાં. ત્યાં એક દેવીનું સ્થાન છે, તેની પાસેની ગુફાના માર્ગે નાગ લોકોના બોગદાંમાં ચાલ્યાં ગયાં. અને ત્યાં પછી એ રાજ કરીને આવ્યો હોય! તેનો વશ ચાલ્યો હોય! કે રાજ્ય કર્યું હોય! તેની આધાર સાથે હકીકતનો હજી પતો લાગ્યો હોય! એમ જણાવું નથી.

લાટ-ચાલુક્યો-ગુર્જરોનું રાજ્ય!

રાજ વેણીવત્સ પછી લાટ જાતિના ક્ષત્રિય-વૈભ્યોએ રાજ્ય ચલાવ્યું હશે! ચાલુક્ય વંશના રાજ્યોએ અને ગુર્જરો આબ્યા પછી તેમણે રાજ્ય કર્યું હશે! આ વિશે વિચાર લખાય તેમ છે તેથી આ સ્થળે તેનો વિચાર કરવા હાલ બંધ રાખીએ છીએ.

એ પ્રમાણે ઇસ્વી સન પૂર્વે લગભગ એક હજાર વર્ષના ગાળામાં ઇંદરની ગાદી ઉપર વિવિધ રાજ્યો ચઢ ગયા તેવે પ્રમંચે ધ્વજક્ષેત્ર ઉપર પશુ તેની વિવિધ સરકૃતિની અસરો થતી રહી હશે.

ઇતિહાસકાળ પરિચ્છેદ

બ્રહ્મક્ષેત્રની અવનતિ !!

આખાદ બ્રહ્મક્ષેત્રની બરબાદી ઈસ્વીસનની શરૂઆતથી માંડી યતી ગઇ. તેનાં કારણો આ પરિચ્છેદમાં જણાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. આ પરિચ્છેદમાં જે જે રાજ્યોના સમયમાં બ્રહ્મક્ષેત્રના ખસ અને તેની પુનરુચ્ચના થતી રહી છે, તેના વિચાર કરવામાં આવેલા છે. જે કે બ્રહ્મક્ષેત્રની અવનતિની શરૂઆત નામ અને ગરૂડના યુદ્ધથી થયેલી છે. તે પશુ બ્રહ્મક્ષેત્રની પ્રભામાં ભારે શક્તિ-વિદ્યા-કળા-વ્યાપાર અને સત્તામાં ઝાઝી નુકસાની થઈ નહોતી. પણ એવી ભારે નુકસાનીના સમય ઈસ્વીસનની શતાબ્દિઓ આગળને આગળ વધતી ગઈ તેમ તેમ બ્રહ્મક્ષેત્રની પ્રભાનાં સર્વસ્વ હરાતાં ગયાં એવું સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

રાજ્યગુહાદિત્ય અને બ્રહ્મક્ષેત્ર !

રાજ્ય ગુહાદિત્ય ઈડરની ગાદીએ કેવી રીતે આવ્યો ! તેનાં માતાપિતાની કેવી હાલત હતી !! તેનો જન્મ કેવી હાલતમાં થયો ! અને તેણે ઈડરનું રાજ્ય કેવા પરાક્રમથી મંપાદન કર્યું. તેણે બ્રહ્મક્ષેત્રને કેવી હાલતમાં રાખ્યું ! આ વિષયમાં સરજેઝ ઈર્નલ્ટોડકૃત રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાંથી આખ્યાયિકાઓ મળી આવે છે.

ગુહાદિત્યની જન્મ કથા !

ગુહાદિત્યના પિતાનું નામ શિલાદિત્ય હતું. માતાનું નામ પુષ્પાવતી હતું. શિલાદિત્ય સૂર્યવંશી મહારાજ કનકસેનના વંશમાં આઠમી પેઢીએ હતો. શિલાદિત્યના સમયમાં મ્લેચ્છોએ આક્રમણ કરી તેનું વલ્લભીપુર નષ્ટ કરી દીધું હતું. મહારાજ શિલાદિત્ય વિશ્વાસવાતક મંત્રી અને દુષ્ટ યવનોના ભોગ થઈ પડયા. તેમનું વલ્લભીપુર ઉપસ્ત થઈ ગયું અને રમથાનમૂમિ સમાન બની ગયું. તેમના ઇષ્ટ મિત્ર બંધુઓ વિગેરે સર્વે શત્રુઓ સામે યુદ્ધમાં હિતમાં !! આખરે હાર ખાઈ રથુમેદાનમાં પડયા.

મહારાજ શિલાદિત્યને પુષ્કળ રાણીઓ હતી. તેમાંની પુષ્પાવતી શિયામ સૂર્ય રાણીઓ તેમની સાથે સતિ થઈ ગઈ.

વિંધ્યાચળ પર્વતની તલેટ્ટીમાં ચદ્રાવતી નામની એક નગરી છે. આ

ચિતા ખડકી અગ્નિ પ્રદિપ્ત કર્યો. અગ્નિ લજ્જકી ઉઠ્યો. તે પ્રસંગે કમળા-
વતીને પાસે બોલાવી તેના ચરણ પકડવા વિનંતી કરી ! આ બહાવા સત્તાને
તમારી બંધનું સત્તાન હોય તેટલાજ પ્રેમથી તેને ઉછેરજો ! પ્રાણથી અધિક
રાખજો અને હે દેવી ! તેને તમારોજ પુત્ર ગણજો.

જન્મ જાણે ! જન્મ જાણે ! ના પોકાર થયા. પોતાના બહાવાપતિ શિક્ષા-
દિત્યના સ્વરૂપનું ધ્યાન કર્યું અને તેના નિવાસના અનતધામમા મિધાવવા
સળગતી ચિતામા પડી. જોતજોતામા ભસ્મ થઇ ગઈ.

સતિ થતા પહેલા રાણીએ કમળાવતીને જે જે સખ્દો કહ્યા હતા તે
તેના કાનમા હમેશા ગુનરવ કરતા હતા. પુત્રને પ્રાણથી અધિક બહાવો
ગણતી. અને પાલન કરવા માડી

નામ પાડયું ગુહાદિત્ય !

એ બાળકનો જન્મ ગુહામાં થયેલો હોવાથી તેનું નામ “ગુહ” પડ્યું
અને તેના પિતા આદિત્ય (સૂર્ય)ની કૃપાથી પ્રગટ થયેલા હોવાથી યાને
શિક્ષાદિત્યનો આ વરા રક્ષક હોવાથી—આદિત્ય એવા પિતૃનામથી “ગુહ”
શબ્દ સાથે આદિત્ય શબ્દ સંબોધાવા લાગ્યો અને આખું નામ “ગુહાદિત્ય”
એમ નાહેર થયું

બાળક્રિડા

ગુહાદિત્યની બાળક્રિડા તેના રાજવશને જાળતી હતી. તેની રક્ષક
માતાએ તેને બાહ્યજીને જાળતા સુધળા સસ્કારો કર્યા હતા. બાહ્યજી
બાળક્રિડાની સૌખ્યતમા રાખ્યો હતો અને સાત્વિક ગુણો પેદા કરવા પ્રયત્ન
થતો હતો છતાં આવીરક્ષત્રીવકુમાર ઉછરતી સુવાવસ્થામા આવતો ગયો !
તેની સાથે ક્ષત્રીય તરીકેના તેનામા વીરતાના ગુણો જળકી ઉઠ્યા ! સનારો
ઉઠે. ગુહ મધ સ્નાન વિગેરે ધર્મક્રિયાઓ કરે. રમવા જ્ય ત્યા બહાદુરીના
ખેલ કરે ! સામસામી પાર્ટીઓ પાડે ! મુહુના અખતરા કરે ! શિકાર કરવા
જ્ય ! વનપશુઓ સાથે કુસ્તિઓ ખેલે ! અને બળવાનો સાથે મુહુના મોરચા
માડે. ઘોડેસ્વાર થાય ! દૂર દૂર જાય ! નવા લોકો સાથે પરીચય કરે.

સુવાવસ્થા

ગુહાદિત્ય સુવાન ગયો. પોષક માતા કમળાવતીથી હવે સ્વતંત્ર થવા
લાગ્યો. ધામ જગલોમાં ફરવા લાગ્યો. પર્વતો પર ચઢતો. વીરતાના અનેક
કામો કરતો. તેના બળ અને પરાક્રમની કીર્તિ વધવા માડી. ઈંડરના રાજ-
વશીઓ સાથે મિત્રતા ઉત્તમ પ્રકારે કેળવી. એ બીજ બહાદુરોનો ખાસ
સ્નેહી બન્યો. ઈંડરના વખતપર રાજ્યકર્તા માણીકને મળતો રહ્યો. માણીક

તેને જુએ કે તૂટ પૂર થાય ! રાજ્ય માણીક તેના પરાક્રમો-મહાદુરી બર્ષો કામો નેઈ પ્રેમમા આવી જતો હવે તેના પર પુત્ર જેટલો પ્રેમ વધ્યો તેને યાગ્ય કે મારી (માડ-નીકની) વૃદ્ધ અવસ્થા થઈ છે પુત્રની લઘુવય છે રાજગાદી સલાળવા લાપક આ વીર-ક્ષત્રીય કુમાર ગુહાદિત્ય છે આમ તેણે તેના પરિવારનો પણ મત કેળવે અને સુમુહર્તે ધંડરના તખ્તપર રાજ્યાભિષેક કરવા નક્કી કર્યું

અશુભકૃત્ય અને ભાટ લોકાના ઈતિહાસ મુજબ હકીકત એવી જણાય છે કે—ન્યારે આ ગુહાદિત્ય બીન માગકો સાથે રમતો ત્યારે એક દિવસની રમતમા તેણે રાજ્ય અને રૈયતની રમત ગોડવી તેમા બીલખાગ-કાએ તેને રાજ્ય બનાવ્યો અને આગળા કાપી લોકોનું તિલક કર્યું સૌએ રૈયત તરીકે રહેવા સ્વીકાર કર્યો આ તો વાત રમતગમતની હતી પણ તેના ભાવિથી ધંડરની રાજ્ય ગાદીપર બેઠવાનું નક્કી થવાથી તેના બાલમા થએલું તિલક કાયમ રહ્યું (રાજસ્થાનનો ઇ-૫૦ ૮)

ધંડરના તખ્ત પર ગોહનું રાજ્યારોહણ ?

માણીક નામના બીન રાજ્યએ ગોની સલા કરી મૌની અનુમતિથી સુમુહર્તે ગાદીનું તિલક કર્યું અને રાજસત્તાસૂચક તરવાળ બધાની તેજ દિવસથી ગુહાદિત્ય ધંડર રાજ્યનો માણીક થયો મુદ્દર રીતે રાજ્ય ચલાવવા માડ્યો પ્રજાને આબાદ કરી વેપાર-ઉદ્યોગ વધ્યો ધંડર નામીન્યુ બનવા લાગ્યું

ગુહાદિત્યને માથે કલક !

ગુહાદિત્યે ધીમે ધીમે બીન સરદારોને ખસેડવા માડ્યા ક્ષત્રિય સરદારો દાખલ થયા માડ્યા ક્ષત્રિય સરદારો બીન લોકો સાથે તોજડાઈ બર્ષુ વર્તન કરવા માડ્યા વૃદ્ધ માણીક મળે કરીને દેવનોક થયો તેના પુત્રની પણ એક ક્ષાસ ક્ષત્રિય સરદારોની આખે ચઢી. આખરે તેના વધ થયાનું કનક ગુહાદિત્યને સિરે ચોટ્યું

ગોહિલ વંશ

ગુહાદિત્યના વંશમા થએલા સઘળા રાજ્યએ ગોહિલ 'ગહિલોત' કે "ગોહલોત" તરીકે ઝાળખાવવા માડ્યા આ વંશ આઠ પેઢી સુધી ધંડરની રાજગાદી પર રહ્યો તેમા આઠમી પેઢીના રાજ્ય 'નાગાદિત્ય' થયા અને તેએ ધંડરનું રાજ્યરક્ષણ કરવા લાગ્યા

ગોહિલ વંશના રાજ્યમાં બ્રહ્મક્ષેત્રની આમાદી

સદર ગોહિલ વંશના ક્ષત્રિય વીરોના રાજ્યમા ધંડરની આમાદી સાથે

પ્રહલક્ષેત્રની આબાહી સારી પેઠે સચવાઈ હતી. રાજ્ય તરફથી અને પ્રજા-વર્ગથી અનેક ધર્મ કર્મ પ્રહલક્ષેત્રના પવિત્ર તીર્થોમા થયા કરતાં.

ગુહાદિત્ય વગેરેનો કયો સમય હતો ?

કર્નલ ટોડ સાહેબ તેમના ગજરથાનના ઇતિહાસમાં જણાવે છે કે- ગુહાદિત્યના મૂળ પુરુષ મદ્દાગજા કનકસેન ઈસ્વી સનતી પહેલી શતાબ્દીમાં હયાત હતા. ઇ. મ. ૧૨૪મા તેમણે 'ધીરનગ' નામે બારે નગર વસાવ્યું હતું.

કનકસેનની ચોથી પેઢીએ વિજયસેન નામે રાજા થયો. વિજયસેન રાજાએ સૌરાષ્ટ્રમા કેટલાક નગરો વસાવ્યા તે પૈકી વલ્લીપુર નામે એક આબાહ શહેર ગણાતું હતું અને તેનો નાથ પારદ યાને પારસી લોકોએ ઇ. સ. ૫૨૪મા કર્યો હતો. ઇ. સ. ૫૨૪માં શિલાદિત્યનો અંત આવ્યો અને ગુહાદિત્યનો જન્મ થયો હતો.

ગુહાદિત્યની ૫૧મી પેઢીએ વાપ્પારાવળનો જન્મ થયો અને તેમનો જન્મ ઇ. સ. ૭૧૩મા થયો તે દરમ્યાન ગોહિલ વંશના આઠ રાજાઓએ ઇડરનું રાજ્ય કર્યું.

એ આઠ રાજાઓ કયા ?

ગુહાદિત્ય, નાગાદિત્ય, ભગાદિત્ય, દેવાદિત્ય, આસાદિત્ય, ખલભોજ, મહાદિત્ય અને હેલ્લો નાગાદિત્ય એમ આઠ રાજાઓ યથા હોવાનું જણાય છે.

માડલીક (લીલ)ના વંશજોએ લીધેલું વેર !

ગુહાદિત્યે માડલીકના કુમારનો નાથ કર્યાની વાત જાહેર થઈ હતી. આ વાત ગુહાદિત્ય જેવા પવિત્ર અને ધાર્મિક રાજાને કલકરૂપ ગણાતી હતી. જો કે એ કામ રાજાની મજબૂતી અથવા ક્ષત્રીય સરદારોની યુક્તિથી અથવા તેનો કાળ આવી પહોંચેલો હોનાથી બનેલી હોય પણ માડલીકના વંશજો (લીલો)ના હૃદયમાં એ સાલ્યા કરતી હતી. માડલીકના વંશજો એ વેર ભૂલવા ઇચ્છતા નહોતા તેનો હરપ્રસંગે લાગ જોવા કળતા હતા. આ બીયર્નું વેર વશપરવરા સુધી પહોંચ્યું. રાજ્ય ગુહાદિત્યની પેઢીમાં આઠ મહારાજાઓ યઈ ગયા અને માડલીક વશમા તેના કુટુંબીયોમા પણ લગભગ તેટલાજ થયા તો પણ વેરલેવાની વાત તાજી હતી એક દિવસ આવ્યો લાગ ! !

એ સમયે ઇડરની ગાદી ઉપર આઠમા પુરુષ નાગાદિત્ય રાજ્ય કરતા હતા તેઓ શિકારના શોખીન હતા. જગલમા જઈ પહોંચ્યા. ઘોડાપર બેઠેલા હતા. હથીચારોથી સંજ્જ હતા. એક મૃગનો શિકાર દેખ્યો ! તેની પાછળ પડ્યા !

આ પ્રસંગે કેટલાક ક્ષત્રિય સરદારો અને નોકરો સાથે હતા. રાજાને જંગલમાં દેખી માંડલિકના કુટુંબીબીલો હજારોની સખ્યામાં ધસી આવ્યા. રાજાના સરદારો અને નોકરો ખૂબ લડયા. હજારો બીલોની વચ્ચે સઘળા હાર્યા. નાશ પામ્યા અને આખરે રાજાના પણ પ્રાણ લીધા. એ સઘળા બીલોએ ઈડરના ઉપર ભારે ધસારો કર્યો. ઈડરનું લશ્કર લદ્યુ. તેમાં ધણા ક્ષત્રિયોનો નાશ થયો. પરિણામે ઈડરનું તખ્ત કબ્જે કર્યું એ પ્રમાણે વીરતા માખવી બીલોએ તેમના આપદાદાની ગાદી હસ્તકે કરી.

રાવળબાપ્પાની બાલ્ય-અવસ્થા !

આ પ્રસંગે નાગાદિત્યના પુત્ર બાપ્પાની ત્રણ વરસની જ રૂઠા ઊંચર હતી. ઈડરગઢ અને ચોતરફ અસંખ્ય બીલોનાં ટોળાં ફરતાં દેખાતાં હતાં. ક્ષત્રિય દેખે કે તૂર્ત જ તેનો નાશ કરે. રાજા (નાગાદિત્ય) ના કુટુંબમાં ભારે હાહાકાર થઈ ગયો. બાળકનું રક્ષણ કેવી રીતે કરવું તેનો લાભો વિચાર થઈ પડ્યો ! દરમ્યાન વીરનગરની કમળાવતી કે જેણે ગુહાદિત્યનું રક્ષણ કર્યું હતું, તેના વશને ઈડરની ગાદીથી પોષાતા હતા. તેમણે આ બાપ્પાના સંરક્ષણનું ખીંટું ઝડપ્યું. આ લોકો ગોદિલાલ વંશના કુળપુરોહિત થયા હતા. આને તેમણે પુરોહિત પાણું સાર્યકે કરવા માટે ભારે જોખમમાં ઉતર્યા હતા. તેમણે બાપ્પા કુમારને લઈ “ભાંડર” નામના કિલ્લા તરફ જવા પ્રવાણ કર્યું. આ કિલ્લો ગરોદીના નૈઋત્યકાલમાં ત્યાંથી ૧૫ માઇલ પર આવેલો છે. ત્યાં એક યદુવંશી બીલે તેમને આશ્રય આપ્યો. ત્યાં તેમને ઠીક ન લાગવાથી ધાઠાં જગલમાં આવેલા “પરાશર” નામના સ્થાનમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાંથી તેને ત્રિકુટગિરીની તલેટીમાં આવેલા નાગેન્દ્ર નામના સાધાગ્ય નગરમાં લઈ જવામાં આવ્યો. નાગેન્દ્ર નગરને હાલમાં “નાગદા” તરીકે ઓળખે છે. ત્યાંના શાંત પ્રકૃતિના બ્રાહ્મણોના હસ્તકે સોંપવામાં આવ્યો. (બાપ્પા રાવળ કે જે આર્યવીરનું પરાક્રમ જગજગહેરે છે. એ વર્ણન સ્થળ સીમાને લીધે અત્રે આપી શકતા નથી.)

પદીયાર ક્ષત્રીયોને જાણ થઈ !

આ વાતની ખબર મારવાડમાં પડી. મહોવરના પદીયાર ક્ષત્રીય વીરોને શર ચલ્યુ. ભારે લશ્કર સાથે લીધું અને ઈડરના બીલો પર ટુટી પડ્યા. પદીયાર વીરો ખૂબ લડયા. બીલો હાર્યા. ગાદી છોડી ચાલ્યા ગયા. કેટલાક મરાયા-ધવાયા-કંચડયા અને નાસી ગયા. પદીયારોએ ઈડરનું રાજ્ય લીધું અને ગાદી પર બેઠા. અને સુમેરસિંહ નામે ગભ ગભ્ય કરવા લાગ્યા. એમ પદીયાર વંશ ઈડરની ગાદીએ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેમાં છેલ્લા અમરસિંહજી

થયા, તેઓ દિલ્હીના મહારાજ પૃથ્વીરાજ ચૌહાણને મદદ કરવા ગયા હતા શાહજહાનધોરી સાથે યુદ્ધ હતું, તેમા તેઓ મગયા હતા. એ સમય ઇ મ ૧૧૯૩નો હતો.

ઇતિહાસકાળ પરિચ્છેદ

ભા ર જો

બ્રહ્મક્ષેત્રનો ધ્વસ !

કવિ હલપતરામભાષ્ટની ઐતિહાસિક નોંધ પરથી જણાય છે કે—
પરમારવંશની એક શાખા નગર ઠકામા રાજ્ય કરતી હતી નગર ઠકાના રાજા પરમારવીર દામાણ નામે હતા નગર ઠકા ઉપર મુસનમાનોની ફેજ મઢી આવી એ ફેજ મહમદગીઝનીની હતી યુદ્ધ વિશારદ દામાણ રાજા અને તેમના લશ્કરે યુદ્ધ કરી બારે વીરતા દાખવી અન્તે હાર ખાવી પડી નગર ઠકાની રાજધાની છોડવી પડી રાજા દામાણનો પશુ તેમા અત આબ્યો હતો. તેમના વાઈ 'હરષ્વજ' નામે હતા લઢાઈમાથી તે ખચી ગયા હતા.

ઇ સ ૧૦૨૪, સવત ૧૦૮૦ના સુમારમા આ ખીના ખતી હરષ્વજ તેમના ખચેલા વશજો અને સરદારો સાથે 'માતા અખાલવાની'ના સ્થાનમા આવ્યા એ પ્રસંગે રાજા દામાણના કુમાર જસરાજ નાની ઉંમરના હતા તે પશુ સાથે હતા અખાલવાનીમા તેમણે બારે સૈન્ય એકકુ કર્યું, અને તરસગમામા તરસગીવા બીનનું રાજ્ય હતું, તેના પર યુદ્ધ કરવા બારે ધસારો કર્યો ગ્લુસત્રામ ખૂમ થયો તરસગમાનું રાજ્ય કબજે કર્યું અને રાજ્યધાનીનું ચહર ખનાવ્યું.

બ્રહ્મક્ષેત્રમાં આગમન !

એ અરસામા બ્રહ્મક્ષેત્ર કોઈ રાજાના તાબામા નહોતું તેની સત્તાના-
રક્ષણને કારબાર પાલણો કરતા હતા એ સમયના પાલણો બારે ખળવાનું અને વિદાનું હતા ત્યા હરષ્વજ રાજાનું આગમન થયું રાજા હરષ્વજને રક્તકોઠ નીકળ્યા હતા "તેમને સીતા કુડમા જઈ સ્નાન કરવું હતું સરદારો સાથે રાજા હરણાવને કીનારે ચર્ષ સીતાકુડ ઉપર આવ્યા સ્નાન કરવાની તૈયારી કરતા તેમને અટકાવ્યા રાજા વિમાસણમા પડ્યો તેમને ખૂમ સમજાવ્યા પાલણો એ પરવા હતા વળી રક્તકોઠ એ ચેપી રોગ હોવાથી રાજાને સ્નાન કરવા-નદીમા કોઈ પશુ સ્થળે પ્રવેશ કરવા સાફ ના પાડી

અસંખ્ય ધાહણો એકઠા થઈ ગયા રાજ અને ધાહણો વચ્ચે ભારે વિવાદ ઉભો થયો હરબલ રાજ પણ હડી ઉભા રહ્યાં ! ધાહણોએ ત્રાગા કર્યા લદાર્થ શરૂ થઈ ભારે રમખાણ મચ્યું સંગતનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું ધાહણો વચ્ચે યુદ્ધ જન્યુ તેમા ધણાઓનો સંહાર થયો કહે છે કે મવાસો-મણુ જનોઠએ ઉતરી તેમા ધહલક્ષેત્રની પ્રજા લદાઇમા ઉતરી તે સધળાઓનો નાશ થયો એ લદાઇમા કેટલાય રચાનો અને મનનોનો નાશ થયો આખરે ધહલક્ષેત્ર ઉપર હરબલના રાજની સત્તા ખેડી અને કપળે લીધો આ ભારે રમખાણથી ધહલક્ષેત્ર ઉજ્જડ થયુ વેરાન થયુ, વસ્તી નાસી ગઈ

સમીક્ષા

આ આખ્યાયિકા વિશે વિચાર થાય છે કે-અમિનશના આર્થક્ષત્રિયો કે જેઓ ધર્મ અને સરકૃતિના પાલક હતા હરબલ રાજ એ દેવતાઈ વશના હતા તેમના હાથે હજારો ધાહણોની કતલ થાય ! ધહલક્ષેત્ર જેવું નાખીયુ તીર્થક્ષેત્ર ઉજ્જડ થાય ! એ વાત બનવી અમંભવ છે !

એમા સત્યાચ એટલો તો હશે કે-હરબલ રાજને રક્તકોઠ હશે તેમને ધહલક્ષેત્ર ના તીર્થોમા સ્નાનદાનાદિ ક્રિયાઓ કરવી હશે ધાહણોએ તેમના ખરાબ એપી રાગને લીધે તેમ કરતા અટકાવ્યા હશે કપાકપી થઈ હશે અને ખેડને તાખામા લીધુ હશે એથી વધારે કઈ ન થએલુ હોવુ જોઇએ ખેડની નદીની દક્ષીણે ક્ષીરજામાતાની માલુમા હાન હરબલ રાજનો ભુરજ હોવાનું કહેવાય છે ત્યા રાગનો જગનો અને થાણુ હશે

મહમદ ગીઝનવી !

ઇ સ ૧૦૨૪-સવત ૧૦૮૦મા મુસલમાન બાન્ધાહ મહમૂદ ગિઝનીએ ગુજરાત પર ચડાઈ કરી હતી તેની માથે ભારે લશ્કર હતુ ત્રીસ હજાર ધોડા-ઉટ અને તેથીય વધારે સિપાઇઓ હતા શરૂઆતમા મુનતાન-અજમેર થઈ જગલો ઓળંગી સોરઠ તરફ આવેના સોમનાથ ઉપર ચડાઈ કરી હતી

મહમદ ગીઝની મૂર્તિભાંગ-ધનલોભી અને કૂર હતો અજમેર થઈ જે રસ્તે ગયો એ રસ્તામા ધહલક્ષેત્રનું ભારે નગર હતુ ગુજરાતના અને ઈડરના રાજ કરતાઓ નળળા પડી ગયા હતા ગુજરાતનો રાજ બીમ કચકોટના કિ'લામા ભરાઈ ગયો હતો

ઇડરના રાજ્યમા બીન લોકોએ અરાજકતા ફેલાવી હતી એવે પ્રસંગે મોગલ સૈન્યે ધહલક્ષેત્રનો સહાઈ કર્યો મૂર્તિઓ ભાગી-દેવળો તોડ્યા તીર્થો અને દેવાલયોના રક્ષક ધહલણોની કતલ થઈ ધહાણુની મૂર્તિ વાવમા ઉતારી

દાધી અને ગામ છોડી સધળી વસ્તી ઉજ્જડ થઈ ગામ માલ્યુ હાનરો
 ભતના જવાહીર લૂટાયા બહાક્ષેત્ર સ્મશાન ભૂમિ જેવું મળી ગયું આ
 મોગલ સૈન્યે રસ્તા પરના વડાલી ગામને ઉજ્જડ કર્યું અને લશ્કર આગળ વધ્યું
 મહમૂદ ગીઝનીએ સોમનાથનું દેર તોડ્યું ક્ષત્રીય રાખને તાબે કર્યા
 ગુજરાત પણ કબજે કર્યું અને મોગલ સત્તા બેસાડી આવું સધળું ઇ સ
 ૧૨૦૬ સુધી થતું રહ્યું આ વાત ગુજરાતના ઇતિહાસમા પ્રસિદ્ધ છે

ખેડના બ્રાહ્મણો ' ખેડવા ' મા વસ્યા !

બહાક્ષેત્રને ઉપરોક્ત આક્રમણે લીધે બ્રાહ્મણોએ છોડ્યું ખેડથી પાચ
 માહિના આશરે "ખેડવા" નામે ગામ રમાલ્યુ ત્યા તેઓ વસ્યા સાથે
 ઉપરોગી સાહિત્ય લઈ ગએલા તે પૈકી દાલ કેઓના લાકડાનો પાટ
 ભૂતકાળની નિશાની બતાવતો રહ્યો છે

એકસો તેનીસ વર્ષ ખેડ ઉજ્જડ !

એક વખતનું બહાક્ષેત્ર તેની સુહરતા અમરાવતી-ઇન્દ્રનગરી સમાન
 મતાનનું હતું તેના તીર્થો બાગવવાસી પ્રજાના હૃદયસ્પર્શી બન્યા હતા અને
 તેનું ઐશ્વર્ય શ્રીમતોને ચરમાવે તેવું હતું તેને બદલે એજ બહાક્ષેત્ર ખીલામણ
 બન્યું ! શ્રેત પિશાચો જેના કુટ-કૂર લોકાન' ત્રાસથી ખડેર થઈ ગયું
 એવી સ્થિતિમા એકસો તેનીસ વર્ષ ઉજ્જડ રહ્યું

હાથ્યાન પણા બ્રાહ્મણો-વેપારીઓ-કારીબરો અને રાજસુસદ્દીઓ
 દૂર દૂર દેશાતરોમા ચાલ્યા ગયા અને બહાક્ષેત્રને તે સમયથી જે બારે
 આચઠો ખેડો તેની ફરી સુધારણા થવી મુશ્કેલી થઈ

બહાક્ષેત્રમા વસવાટ

ગુજરાતમા સિદ્ધરાજ જયસિદ્ધ જેવો ધાર્મિક રાજા રાજ્ય કરવા લાગ્યો
 નાશ પામેના બહાક્ષેત્રની ફરી આ ાદી થવાનો સમય ઇશ્વરે ખતાવ્યો તે
 સુદર સમયમા ફરીથી બહાક્ષેત્રમા વસવાટ થઈ સંવત ૧૨૫૦-૫૧-ઇસ્વીસન
 ૧૧૯૫-૧૧૯૬નો એ સમય ગણાય છે અને એ સમય પહેલા વસગાટની
 શરૂઆત પાચપચ્ચીસ વર્ષો પહેલી થએલી હશે એમ અનુમાન કાઢી શકાય છે

ખેડવા બ્રાહ્મણોમાં બે વિભાગ !

સવત ૧૩૦૦ના અરસામા તરસગમાના રાજા મહેપાલજીએ યજ્ઞ
 આરબ્યો ! મહારાજા મહેપાલજી શ્રીરામચદ્રજીના ભક્ત હતા તેમની શ્રીરામ-
 ચદ્રજીની ઉપાસના અનન્ય ભાવે હતી રાજા-સત્યવાદી-ધાર્મિક દેવબ્રાહ્મણના
 રક્ષક અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાન હતા એ યજ્ઞ શ્રીરામની ઉપાસના સિદ્ધ
 કરવા માટે હતા તેમણે વૈષ્ણવવાગ અને શ્રીરામ યજ્ઞ શરૂ કર્યો એ યજ્ઞ

કરાવવા ધ્વજક્ષેત્રના વિદ્વાન્ ધ્વજલોને મેલાવ્યા વળી એમ પણ કહેવાય છે કે હગ્ધ્વજ રાજ્યએ કરેલા ધ્વજક્ષેત્ર પરના હુમનાની કિંવદતિને વિસારે પડાવવી હતી એવા નજીવા કારણોને બાદ કરવામાં આવે તો તેમણે વિશુદ્ધ ભાવથી આ યજ્ઞ આગવ્યો હતો.

આ યજ્ઞ ભારે હતો. કહેવાય છે કે યજ્ઞમાં ઘીનો કુવો બધાવ્યો હતો. રેંટથી ઘીની નીક વહા કરતી અને ઘી હામાયા કગ્તુ એ ઘીરો કુવો હાલ તરસગમામાં દેખાવ આપી નહો છે યનમૂમિ અને તેના અવશેષ સ્થળોનો રાજગઢ અને પ્રગ્નના વસવાટના ખડેરા અત્યારે પણ એ ત્રિશૂભ (તરસગ) પર્યંત તેની પુણ્ય ભૂમિકાની મારફતે બતાવી રહ્યો છે.

આ યજ્ઞ નિધિપૂવક ધ્વજલોએ કરાવ્યો ગગન અને પ્રગ્નને આનંદ થયો ધણા સામત-સરદાર-મહારાજઓ કે જે દેશદેસથી યજ્ઞના દર્શનાર્થે આવ્યા હતા, તે સૌ આર્ન પામ્યા હતા.

ધ્વજલોને દક્ષિણા આપવાનો અમય આવ્યો ધ્વજલોએ તેમનું વતન તેમની હકુમત સાથે મેળવવા માગણી કરી દરમ્યાન મહારાજ મહેપાનજીએ દક્ષિણા માટે ખેડધ્વજાની આસપાસના એકસો પચીસ ખેતરો, ૧૨૫ મકાનો ૧૨૫ કુના અને મકાનોમાં રહેવા-નાપરનાની ગૃહસ્થાશ્રમને લગતી સઘળી ચીજો બરાબી તૈયારી કરી હતી તે પ્રદાન કરવાનું દક્ષિણારૂપે જણાવ્યું ધ્વજલોએ હાં કરી ધ્વજક્ષેત્ર કે જે મહારાજ મહેપાનજીના તાબામાં હતું તે મેળવવા આગ્રહમાં આવ્યા મહારાજએ નક્કી કરેલા ખેતર, કુવાજ કૃષ્ણ આપવા જણાવ્યું એ પ્રમંજે ભારે ચર્ચા ચર્ચ માહોમાહે ધ્વજલોમાં વાદ-વિવાદ થયો વાટાઘાટ ધણી ચર્ચ આખરે જેઓને એ સ્વીકારવું નહોતું તે રીસાયા અને બાકીના એકસો પચીસ ધ્વજલોએ ખેતરો વગેરે લેવાનું કબૂલ રાખ્યું.

રીસાએવા ધ્વજલોએ ધ્વજક્ષેત્રની વમવાટ સદાને માટે છોડી એ ખેડવાખાજ નામે ઝોળખાવા લાગ્યા જેમણે ખેડમાં રહી ખેતરો વિગેરે સ્વીકાર્યા તે ખેડવા ભીતરે કહેવાયા! મહારાજનો યજ્ઞ અમાત્ર થયો ધ્વજલો ત્યાંથી રજા લઈ નીચલા એ અગ્સામાં ધ્વજલોના કુલ ધર ૮૨૫ હોવાનું કહેવાય છે.

ત્યા પછી ખેડવાખાજ તરીકે ઝોળખાતા ધ્વજલોના ધર વડાલીમાં બરો વસ્તી ઠીવાદગમાં ૬૦ ઘર, ચોટાસણમાં ૮૦ ઘર ધનાનમાં ૭ ઘર વસ્તી બાકી ૧૧ ઈંડર પ્રદેશની આસપાસ ફેનાયા કેટલોક જથ્થો પધાતમાં રહ્યો અને કેટલાક અમદાવાદ-વડોદરા-છાવુડી-ખજાત-વાગડ અને એ

શહેરોની આસપાસ જઈ વસ્યા. એ પ્રમાણે ખેડવાખાજ લિંગલિંગ પ્રદેશોમાં વિખૂટા પડ્યા.

ખેડની અંદર રહેવા ધારેલાં ૧૫૫ ઘર શરૂઆતમાં ખેડમાં વસ્યા પણ પાછળથી કેટલોક સમય વીત્યાબાદ, ખેડમાં ફક્ત વીસ ઘર, ઇડરમાં બે ઘર બીલોડામાં બે ઘર દેરોલમાં એક ઘર, કુગરપુરમાં ૧૧ ઘર, અમદાવાદમાં ૨ ઘર, સુરતમાં ૫ ઘર. ઝાલોદમાં ૨ ઘર, વાસવાડામાં ૨૦ ઘર, ઘોડાસરમાં ૨ ઘર, વીસાવેડામાં બે ઘર, વાઝીદગ્માં ૭ ઘર, રીખવદેવમાં ૧ ઘર, ઉદેપુરમાં ૫ ઘર, પ્રતાપગઢમાં ૧૫ ઘર, દેવળીઆમાં ૧૫ ઘર, મેવાડ—લિલોડામાં ૩ ઘર, ઘાટોલમાં ૭ ઘર, ગરીવાકોટમાં ૭ ઘર એમ વસ્તી ફેલાઈ.

ઉપરોક્ત ખેટક બ્રાહ્મણોની વસ્તી ખેડબંધા છોડીને ચાલી ગઈ ત્યાં વચલા કાળમાં સખ્યામાં કેટલોક મહત્વનો વધારો થયો હતો.

ખેડબંધા બ્રાહ્મણોને ઇનાયત મળ્યું !

કવીશ્રી દસપતરામભાઈની નોંધ પરથી જણાય છે. કે ઉપરોક્ત પ્રસંગે બ્રાહ્મણોએ ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ પાસે જઈ વિનવતિ કરી. રાજાએ એ વાત જ્ઞાનમાં લીધી થોડો સમય જ્યાં દઈ સિદ્ધરાજે તરસગમાના રાજા મહેપાળજી ઉપર ચલાઈ કરી, તરસગમાં તાણે કર્યું ખેડને પરમાર રાજાએ પાસેથી છોડાવી બ્રાહ્મણોને ઇનાયત કર્યું હતું ! અને ત્યાં પછી ખેડમાં શાંતિ પ્રસરી હતી. દરમ્યાન પૂર્વના એકસો તેવીસ વર્ષના ખેડના ભયાનક પ્રસંગને લીધે ખેડના લાઠ વૈરથી કેટલાક પૂર્વ બગાળા તરફ-નિહાર-સુહા દેશ તરફ ચાલ્યા ગયા હતા. કેટલાકોએ નજીકના ગામોમાં વસવાટ કરી હતી. અને ખેડની વસવાટ પછી એ શતાબ્દી પછી કેટલોક ભારે જથ્થે ખેડમાં વતનમાં આવી વસ્યો હતો. અને એ સુમદસ્થ તરીકે ઓળખાતો હતો.

ખેડના વૈશ્ય મહાજનોને જે જે ગામોમાં ખેડની આસપાસ દૂર અથવા નજીક જઈ વસ્યા તેની યાદી પણ મળી આવી છે.

વડાલી, ઇડર, ખડોલી, બીલોડા, દેરોલ, કુગરપુર, અમદાવાદ, સુરત, ઝાલોદ, વાસવાડા રીખવદેવ, પ્રતાપગઢ, ઉદેપુર, ગરીવાકોટ આ ગામો અને તેની આસપાસના નાના મોટા ગામોમાં થોડાક પ્રમાણમાં વસવાટ કરી.

એ વૈશ્ય મહાજનોની જૈન દીક્ષા

રાજા કુમારપાળ સિદ્ધરાજની ગાદીએ આવ્યા. દરમ્યાન તેમની ૫૦ વર્ષની વય યતા સુધીમાં અનેક કષ્ટો સહ્યા. તેમાં ઘણા લોકોએ ખાનગી સહાયતા અને રક્ષણ કરેલું તે પૈકી પ્રસિદ્ધ યતિ હેમચંદ્રસૂરીએ મહત્વની સહાયતા આપી હતી.

કુમારપાળ ગાદી પર બેઠા પછી મદદ આપનારા સધળાઓને તેમની ક્ષાયકાત પ્રમાણે કદર કરી તેમા જૈન યતિમહારાજને પણ રાજયુરૂ તરીકે માન્યતા દાખવી હતી

રાજ્યએ જૈન દીક્ષા લીધી અને તેના વિસ્તારવાળા રાજ્યમા જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરવા માડયો. તે મમયે ત્રિકાગ-સુહ દેશના યતિઓના આગમન થયા તેમણે પ્રચાર કાર્ય સુદર પાર પાડવા માડયુ ગામેગામે તેમના વિહાર થવા માડયા. તેમા પૂર્વના લાટ વૈસ્થો કે જેઓ ખેડમા અને આસપાસના ગામેમા વસવાટ કરી હતી તેમણે જૈનદીક્ષા સ્વીકારી અને લાટ એ દેશ વાચક નામને સ્વીકાર્યું અને સુહરથો પાછળથી હુમ્મડ નામથી ઓળખાવવા માડયા

“સુહરથ” શબ્દનો અપભ્રંશ થઈ હુમ્મર અને હુમ્મડ” એવું નામવ્યવહારમા પ્રચલિત થયું અને દિગ્ગર મતના સિદ્ધાંતો કષ્ટુન રાખ્યા છતાંય અસલ સસ્કૃતિ જળવાવી !

લાટ ક્ષત્રીયોની સસ્કૃતિ વેબ્યોમા પણ દીર્ઘકાળ જળવાઈ હતી, તેવીજ જૈન દીક્ષા લીધા પછી પણ જળવાએલી અત્યારે પણ જણાઈ આવે છે

ખેટક બ્રાહ્મણોનું પુરોહિત પણ કાયમ રાખ્યું મગન પ્રસંગોમા ધર્મ ક્રિયાઓ કરાવતા રહે છે વિવાહ-લગ્ન જેવા ભારે મગન પ્રસંગોમા ક્ષત્રીયને છાજતા રીવાજો જળવાયા છે અને વધુ ખરા રીતરીનાજ પણ અમનના ક્ષત્રીય પણાને ઘટતા થોડા ધપા રૂપાતરે હલુ પણ પત્યક્ષ થતા રહ્યા છે ખેડના આવન જનને પ્રાસાદ !

એ સમયમા બ્રહ્મક્ષેત્રમા જૈનધર્મનો પ્રચાર થયો જીનેશ્વર ભગવાનને પણ એ પવિત્ર ક્ષેત્રમા નિવાસ કરવાનું ગમ્યું સેકડો જનાલયો બધામા સાધુ મહાત્માઓના ઉપાશ્રય બધામા આવન જનનો ભવ્ય પ્રાસાદ” બધાયો શિવમત્ર-વૈષ્ણવ મત્ર અને બ્રાહ્મમત્રો સાથે જનમત્રોની ધોપણા થવા લાગી સિદ્ધરાજ મહારાજની અને ધાર્મિક સંઘારોની મદદોથી લગ્ન યજ્ઞોના મદીરો-તીર્થોનું સમારકામ થયું તે સાથે જૈનમદિરો પણ દીપી ઉઠયા

“સત્યાત્ નાસ્તિ પોન્ધર્મ”ના આદર્શ સાથે ‘અહિંસા પરમે ધર્મ’ નું આદર્શ ખડુ થયું અને સત્ય-અહિંમાના તત્ત્વ પર ખેડ બ્રહ્મા લગભગ પગભર યરા તેના ભાગ્ય સ્યતરક દ્રષ્ટિપાત કરવા લાગ્યું એમ થોડો સમય પસાર થયો એમ એક શતાબ્દીયા કષ્ટક વધારે વખત પસાર થયો, તેટલામાતો ખેડના ભાગ્ય સૂર્ય પર અનેક સકટોના વાદળો ચઢી આવના લાગ્યા ! અને નાશના ચિહ્નો દેખાના લાગ્યા

મુસલમાન સુખાઓનો અમલ

આ અમલની જન્માવટ ગુજરાતમાં શરૂ થઈ, ઇ. સ. ૧૩૦૪થી ઇ. સ. ૧૪૦૩ સુધીમાં તેમની નિષ્ક્રમણના અનુભવ ગુજરાતને વેકવાના આવી પડ્યા. ધ્વજસ્ત્રેત્ર પશુ એવા કડવા અનુભવને ભોગ થઈ પડ્યું.

એ અરસામાં એટલે ઇ. સ. ૧૩૦૨ના સુમારમાં ઈડરનાગાદીપતિ સાંમળીયા સોડને મારી રાવસોનગજીએ ઈડરનું રાજ્ય કબજે કર્યું હતું અને રાજની જન્માવટની શરૂઆત હતી.

એ પ્રસંગે ગુજરાતનો છેલ્લો રાજા કરણધેલો હતો. અવિચારી અનેખરાબ ચાલનો હતો તેનો પ્રધાન માધવનામે નાગર હતો. તેની ખૂબસુરત સ્ત્રી ઉપર મોહ પામી તેને કબજે કરવા તેણે ધારેલું. પરિણામે માધવ પ્રધાને દિલ્હીના પાદશાહ અલાઉદ્દીનને જઈ વિનવતિ કરી અને ગુજરાત પર હુમલો કરવા સૂચવ્યું. પ્રધાન સાથે ખેદીલી કરનાર કરણ ધેલા ઉપર પાદશાહે ચઢાઈ કરવા ભારે લશ્કર તૈયાર કર્યું. ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરી. મુઠ્ઠા કરવા ખડા રહેલા રજપુત વીરો કપાઈ ગયા. રાજપુત રાજ્યોનો નાશ કર્યો. નાના મોડલક રાજ્યો સ્વતંત્ર થઈ ગયા. દેશમાં ચોતરફ અંધારું ફેલાઈ. દેવાલયો તોડ્યાં. ગુજરાતનાં નામીયાં સ્થાનો ધૂળભેગાં કર્યાં તેના દેવતાઈ પવિત્રસ્થાનો ભ્રષ્ટ કર્યાં કરણધેલો દારી ગયો. તેનું રાજ્ય નષ્ટ થઈ ગયું. તેની રાણી કબજે પડી. રખડતો રઝળતો કરણ મરણ પામ્યો.

અલાઉદ્દીને અલ્લાખાનની સુખા તરીકે નિમણૂક કરી. માધવને પ્રધાન બનાવ્યો, એમ દિલ્હીના પાદશાહે તરફથી પ્રસંગવશાત્ જુદા જુદા સુખાઓ આવવા ભાગ્યા. ઇ. સ. ૧૩૧૯માં તરસંગમાની ગાદીપર "જગતપાળજી" હતા. તેમના પર સુખાની ફાળે ચઢાઈ કરી. તરસંગમો ફાળે કબજે કર્યો. ત્યાંથી એ મોંગલ સૈન્ય ધ્વજસ્ત્રેત્ર પર તુટી પડ્યું. ધ્વજસ્ત્રેત્રનાં પવિત્ર દેવાલયો તીર્થસ્થાનો, જીનાલયો તોડ્યાં. ધનલોભી અને ધર્મધેલા આ મોંગલોએ મૂર્તિઓ ઉખેડી નાંખી. પવિત્રસ્ત્રેત્રને સ્થાનવત્ બનાવી દીધું. પ્રજા દુઃખની મારો જ્યાં ઠીક લાગે ત્યાં નાસી ગઈ. કેટલાક સાવચેત પુરવોએ દેવમૂર્તિઓને દેવસ્થાનોમાંથી ઉઠાવી ભોંયરાઓમાં ડાટી. ધ્વજસ્ત્રેત્રની મૂર્તિ પશુ મંદિર સામે વાવમાં તેના કોઈ એવા ભોંયરાના (વિવરમાં) ઉતારી. અને નાશી ગયા. આ પ્રમાણે ધ્વજસ્ત્રેત્રનો ભાગ્ય સર્થ આચર્યો.

ત્યાં પછી તરસંગમાના મહારાજાશ્રી જગતપાળજીએ પાદશાહની ફાળનો કબજો ઉઠાવી લીધો. અને તરસંગમાનું રાજ્ય સ્વતંત્ર કર્યું. તે સાથે એ પરમાર રાજવંશીઓ અને ઈડર રાજ્યના રાજવંશીઓ તેમજ પ્રથમ વર્ગના

શ્રીમંતોએ બ્રહ્મક્ષેત્રની વચવાટ માટે મદદો કરી અને નામ પામેલાં કેટલાક મહાત્મનાં સ્થાનોની મરામત થવા પામી. એમ ખેડની પુનઃરચના થઈ, પણ તેનું નષ્ટ થએલું ગૌરવ, વૈભવ અને સંપત્તિએ સદાને માટે અસ્ત થઈ!!

કુળનો શાપ દૂર કરવા યજ્ઞ !

ઇ. સ. ૧૩૦૪ના અરસામાં તરસંગમાતા મહારાજશ્રી કાનડદેવજીએ યજ્ઞ કર્યો. એ વિશે એમ કહેવાય છે કે તેમના પૂર્વજ મહારાજ મહેપાલજીએ યજ્ઞ કરાવેલો તેમાં બ્રાહ્મણોની ઇચ્છા મુજબ દક્ષિણા વિગેરે ન આપવાથી તેમજ બ્રાહ્મણોમાં બાહ્ય-આબ્ધંતર (બીતર) જેવા બે તટ પડ્યા ! બ્રાહ્મણોને શાપ મળ્યો ! શાપનો વેગ શું ન કરે !! કોઈના વેગમાં આવી દોષો શાપ !! એ શાપની નિવૃત્તિ માટે (કુળનો શાપ મટાડવા માટે) મંત્રી કાનડદેવજીએ બ્રહ્મક્ષેત્રના વિદ્વાનોને તેડાવ્યા. રાજ્યએ પ્રેમથી મહાવજ્ઞ કર્યો. બ્રાહ્મણોને સંતોષ્યા. તેમની ઇચ્છા મુજબ સઘણુ યત્ન રહ્યું. બ્રાહ્મણોએ આશિષ આપ્યા. બ્રાહ્મણોની માગણી મુજબ બ્રહ્મક્ષેત્રનાં દેવાલયો-ધર્મસ્થાનો-તીર્થો વગેરેની સુધારણા માટે મદદો આપી.

કાનડદેવજીની પરિસ્થિતિ !

કાનડદેવજીને એક નાનો ભાઈ હતો. તેનું નામ આંબોજી હતું. આંબોજી કપટી અને લલાક હતો. તેનો કંઠાસ પ્રસંગે ભારે થઈ પડતો. તેણે તકરાર કરી. કોટડાની જહાગીર કબજે કરી લીધી હતી. બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે વેર હતું. પરસ્પર કાંઈને ત્યાં જતા આવતા નહોતા. આંબોજીને કાનડદેવજી ઉપર સખત વેર હતું. લાગ જોતો હતો અને વેરની વસુલાત કરવા ઇચ્છતો હતો.

વંશદાર મારૂ શવત !

મારૂરાવત નામે ખવાસ હતો. એ સાચો રાજબક્ત હતો. નાની ઉંમરથી કાનડદેવજી પાસે હતો. રાજરીત યીખી ગયો. રાજનીતિમાં કુશલ હતો. સાચો વંશદાર અને પુરા વિશ્વાસુ હતો. પ્રસંગવચાત રાણાજી તરફથી મારૂરાવતને ભરંસે રાક્ય અને અંતઃપુરની જવાબદારી સોંપાતી હતી.

રાણાજીનું બે ઉપર ત્રીજું લગ્ન !

કાનડદેવજીને બે રાણીયો હતી. એ બે ઉપર ત્રીજું લગ્ન કર્યું હતું. પહેલું લગ્ન હળવદના રાજ્યમાં કર્યું હતું. રાણીજીનું નામ અલીજી “રામકુંવરી” હતું. બીજું લગ્ન મેવાડની રાજધાની દેદેપુરમાં કર્યું હતું. રાણીજીનું નામ સિસોદણી “રતનકુંવર” હતું.

મોટાં રાણી રામકુંવર ને જીવાઈ પેટે દોતર અથવા ખેરાળુનો પટો આપ્યો હતો. પોતાના કુંવર મેધજી તથા વાઘજી સાથે ખેરાળુમાં રહેતાં હતાં. તેમણે ખેરાળુનો ઉગમણો દરવાજો બધાવ્યો હતો. જે આજ સુધી

ઝાલીશતા દરવાજના નામથી ઝોળખાય છે એ ઉપરાંત વાવ-કુવા અને તળાવ પણ બધાંબધા હતા

ખીનું રાણીશ રતન કુમરીએ શેહલિપુર પટ્ટણ વસા યુ હતું જે હાલ શેહલિપા નામથી ઝોળખાય છે

ત્રીજી લગ્ન કરવાનો પ્રસંગ અચાનક આવ્યો ! એ તેમના કુળગૌરવની ખાતર હતો એ એક તેમની ઉમદા પ્રતિષ્ઠાનું માન હતું ઉદેપુરના સિસો દાયા કુળની એક કન્યાનું પાણી મદલ્ય કરવાનું હતું નામ સિસોદણી લાલકુંવરી હતું

લગ્નનું નારિએળ સ્વીકારાયું અને કરી સધળી તૈયારીઓ રાણાશ્રીએ મારૂરાવત સાથે કરી મસલત મારૂરાવતે ગોઠવણુ વિશે વિચારો આપ્યા ગણાજીને ! એ ગમી ગયા

મારૂરાવત ખેરાણુ ગયા રાણી ઝાલીશને વિનતી કરી રાણાશ્રી પ્રતિષ્ઠાની ખાતર ત્રીજી લગ્ન કરવા વિચાર ધરાવે છે ! તમારી સમતિથી પધારવા તૈયારી રી છે ! દરમ્યાન તેઓશ્રીની ગેરહાજરીમા તમારૂ તથા કુમારોનું ગ્લણુ થાય તે માટે આખે કુમારો સાથે હળવદ પધારવાનું છે ! વિચક્ષણુ રાણીશ્રીને હા પાડી ! અને હળવદ ગયા

રાજ્યની જનાબદારી મારૂરાવતને સોપાઈ ! જીવને ભોગે મારૂરાવત રાજ્ય આપ્યા ગણવા કણુન થરા અને જન લઈ પરણુના જવા રાણાશ્રી નિકળ્યા

મેવાડ-ઉદેપુર જન ગઈ ઉદેપુરમા ભારે ઉત્સવ થયો વિધિવત્ કન્યાદાન દનાયુ દાયજે ભારે કિંમતી અપાયો જનૈયાએને કિંમતી પોશાકો મળ્યા અને જનન નિદાય થઈ આવમેલી સાથે જનન ઉદેપુરથી નિકળી સુકી સુંદર વાદિત વાગતા હતા મગલ ગીત ગવાતા હતા કોટડાના સિમાડે આની પહોંચ્યા

ભાઇ આંખાજીનો આગ્રહ !

આગાજી તાકીને ખેસી રહ્યા હતા ભારતી ધોડીએ કારભારીને મોકલ્યા માનડહેવજીને કોટડે પધાગવા ભારે આજીજી કરી કાનડહેવજી એકના ખે ન થયા આગાજીએ એ સધળુ જાણુ જાતે તેડવા ગયા ભાઇને કાનાવાલા કર્યા ભાઇએ સાફ ના પાડી નવા ભાબી પાસે ગયા તેમને તે કાનાવાલા કરનામા માકી ન ગણુ નવા ભાબીનું હૃદય પિંગળુ રાણાજીને આગ્રહ કર્યો

વિદાયે ઉતરાયા !

જન કોટડામા આવી ખૂન ધામધૂમ થઈ ઉત્સવનો આનંદ કોટડામા અમાપ હતો કોટડાની કોટડી તે આનંદના રસથી તરબોળ થઈ કાનડ

દેવજીને વધાવી લીધા. સોનાના થાળમાં જમવા પીરસ્તું. જાતજાતની વાનીયો પીરસી. જાનૈયાઓ માટે પણ પંગત ભેદ નહોતો. રાણાજી અને આંખાજી ખાનગી રંગમહેલમાં બન્ને સાથે બેઠા. બીજા સઘળાઓ માટે રથજી અલગ રાખ્યું હતું. જાનનામાં પણ જમવાની ગોઠવણ એકસરખા પદાર્થોની હતી અને ત્યાં પણ રાગરાગણીના સંગીતસૂરોમાં ભોજનની લ્હેજત થર થઈ હતી.

ભોજન ચાલી રહ્યું હતું. આખાજી વ્યાકુળતામાં દેખાયો. જાનડેનજી વિચારી રહ્યા હતા. આંખો ઉભો થયો. ખીટીએથી લટકતી તરવાર લીધી. આંખમાંથી બહાર ખેંચી. વીજળી વેગે ચમકી. ગરદન ઉપર ધરો ધા !! કાનડદેવજી સાવચેત થયા. દગો સમજી ગયા. લોહીની ધારાઓ છૂટી હતી. ધા જખ્ખર થયો હતો. પણ શરતાના આવેશમાં આવેલા કાનડદેવે કટાર કહાડી. આંખો નાસવા લાગ્યો. મેડા ઉપરના દાદરનાં પગથીયાં ધેત્રણ ચઢ્યો. કાનડસિંહ તેના પર ધરયો. તેનાં કપડાં પકડી તેને ખેંચી લીધો. ગરદન પકડી. કટારના ધા માથામાં ઉપરાઉપરી જખ્ખર ભોંક્યા. મરણને શરણુ થયો. યાપી આંખાનો ત્યાં કલંકિત દેહ ભોય પર પડ્યો.

કાનડદેવજીને યથો ધા ! તેમના મર્મરથાને વાગ્યો ! તેમના પ્રાણુ ક્ષીણુ થયા. અંત આવ્યો. પકડેલી ગરદન પર મડા મૂક પડેલી દેખાઈ.

જાનૈયા ધસી આવ્યા. રણુવાસ ત્રાસથી મૂર્ચ્છિત થયો. બન્ને રાખ સાથે સુવાડયાં. કોટડાની કોટડી ધોળારી બની ! કલંકિત બની ! આંખાનો ધતિહાસ કાળો લખાયો !!

પતિની ચિતામાં સતિનો ઢહ !

ગામની પાદરે ચિતા ખડકી. ચદનકાષ્ઠો મખાલ્યાં. ગિતા સળગી. સિસોદણીના વિલાપ હૃદય બેદક બન્યા. અંબેમાતના જવપોઠાયાં. લાલકુવરી તેના નવા કાંકણુદોરા સાથે ચિતામાં પડી. અને પતિલોહના અમરલોહમાં સતિ આરૂઢ યઈ. એ સતિની છત્રી બધાઈ. કોટડામાં તેની કહેવત રથપાઈ.

આ વિધયમાં એક છંપો.

ગઢવી ગોરખદાસે " પરમાર વશનું વર્ણન " લખ્યું છે. તેમાંથી આ એક છંપો છે.

" કાનરાણુ મેવાડ ગયા, પરણેજણુ કારણુ,
દિવાદાન ખટવણુ હેમહેમરક આલારણુ. "

" પાટયાન આવંત કપટ આંખે મન કીધો,
સકળ જાન નોતરે મન આદર બહુ દીધો. "

" ઉધડી ચૂક કરતે ચણુ ત્રયો શીવધર સર પડી,
તણુવાર રાવકાનડતણુ ચિતઆપ જમ દ્રઢ ચડી. "

ભાવાર્થ ખુલ્લો સમજાય તેવો છે. એ પ્રમાણે ખીના બની. જનૈયા સંજના તરસંગમા આવી પહોચ્યા. દરમ્યાન મારૂરાવતને આ સંધળી બાતમી પહોચી ગઈ હતી.

સગીર કુમારો જ્યાં સુધી લાયક ન થાય ત્યાં સુધી રાજ્ય મારૂરાવત ચલાવવા લાગ્યો

જમાઈને ત્યાં વેર જાગ્યું !

આખાજીની દિકરી ઈડરના મહારાજ રાવ ભાણુ સાથે પરણાવી હતી. આખાજીના મૃત્યુની ખીના ઈડરમા પહોચી. દિકરી અને જમાઈ કકળી ઉઠ્યા. તરસંગમાના અનેક દુબનો પેકી બારે દુબન ઈડરના રાવ ભાણુ હતા. રાવભાણુના રાણીજી તેમના પતિને વિનવવા લાગ્યા અને તેમના મરણ પામેલા પિતાનું વેર લેવા તરસંગમાની ધૂળધાણી કરી નાખવા પ્રેરણા કરવા લાગ્યા ઈડરના ભાણુરાજએ તરસંગમા ઉપર ચઢાઈ કરવા લક્ષ્મર એકઠું કર્યું અને એક ઠાકરે એ પક્ષી ઉડાડવા જેવી વાત મુજબ તરસંગમા પર ચઢાઈ કરી. એક વાતે રાણીજીની ધારણા પાર પડશે!! અને ખીજી વાતે તરસંગમાનું રાજ્ય ઈડરમાં આવશે!! એમ રાવજીએ ધાર્યું.

તરસંગમા પર ચઢાઈ!

બારે લક્ષ્મર લઈ રાવભાણુ તરસંગમા પર ચઢી આવ્યા મારૂરાવતે તેમના સરદારો સાથે અને લક્ષ્મર સાથે યુદ્ધ ખેલ્યું પણ ઈડરનું બારે લક્ષ્મર! યુદ્ધની જગ્ગર સામગ્રી! અને ધણી તૈયારી સાથે હતું ચઢી આવેલા ઈડરના અસંખ્ય બળને મારૂરાવત મદાત કરી રાક્યા નહોં!! વિજયલક્ષ્મી રાવભાણુને વરી. તરસંગમામા વિજયપતાકા રાવભાણુની ફગડવા લાગી તરસંગમામા ઈડરનું યાજુ ખેસાડ્યું. મારૂરાવતને ક્રોધ કરી ઈડર લાવવામા આવ્યો અને રાજમહેલની નીચે આવેલા બાકીયામા તેને નજરે ક્રોધ રાખ્યો.

મારૂને મહેલુઆને મારે !

તરસંગમે હાય આવવાથી આમાની દિકરી અને જમાઈના આનંદમાં પાર રહ્યો નહોતો. રાણીના ઉશ્કેરવથી રાવ મારૂને મહેલુઆને માર ચલાવતો હતો.

મા...રા...સા...જો ખરાસડો! જોલીના પેટના!!...મક્કતનું ખાઈ-ખાઈને પાણીમાં મડુકુ મૂકાય તેમ મુકાવો દેખાય છે x x અંત્યા મોલીના!! તરસંગમાનો ધણી મક્કત થવાતું નથી!! x x x

મારૂં આ મહેલ્યાં સહેવાતાં નહોતાં. મારૂંની ધીરજ ખસતી હતી. મનમાં ભારે મૂંઝાતો હતો.

મારૂં કહે—ગવ ! જરા મોઢું સલાળાને બોલો !! હું ખવાસ છું તે તો વાત શાથી છે પણ તમારાં મહેલ્યાં સાંભળવા સરખાવો નથી.

“ ત્યારે ત્હારાથી શું ચર્ચાકે તેમ છે ? ત્હારા ખવાસડાની શી તાકાત છે ? રાવલાણે બોલ્યો.

“ એ તો બહું ઠીક છે પણ વખત આવે ખબર પડશે. વાધને પાંજરામાં પૂરી તેને પૂછો કે ત્હારાથી શું થાય તેમ છે. પણ વાધ છૂટો મૂકો અને પૂછો એટલે તેના પરાક્રમેની ખબર પડે !!

અરે—વાહરે—તું વાધ ! બકરાની વ ચિત્રલ દેખાતી હોત તો કહેવું વાજખી હતું. અહો !! હજુ તો પારખું કરાવવાની હોંસ છે ખરી !!

“ અલ્યા ખવાસડા ! મનમાં તું ધાર કે ત્હને અહીંથી છાડું તો તું શું કરી શકે !! રાવલાણે કહ્યું.”

“ જવાબ મળ્યો કે-જે યવાનું હોય તે થાય ! પરતુ એક વખત છૂટો થાઉં તો તમારા રાજમહેલને જમીન દોસ્ત કરાવી નાંખુ ! પાયા પણ બોદાવી નાંખુ ! અને તેનો સઘળો કચરો રોહિડાની હરણાવમાં નખાવી દઉં !

આ વાત સાંભળી રાવનું ડાળજી કૂકડી ઉઠ્યું. પણ ખીજીજ કણે રાવને લાગ્યું કે આ ચાકરડાના બાયલા શબ્દોથી શું વળે તેમ છે. એમ ધણા દિવસ રકઝક ચાલતી !! આખરે રાવલાણે વિચાર્યું કે-મારૂં છૂટો કરવાથી તે શું કરી શકે છે ! તે જાણવા ઔતુઠની ખાતર તેને છૂટો કર્યો. તેના ખરડામાં લાત મારી પિંજરામાંથી છોડી દીધા.

છૂટો થએલો મારૂં ત્યાંથી નાસી ગયો. હજવદ પહોંચ્યો. તેની પાસે ફાટેલાં પહેરેલાં વસ્ત્રો શિવાય કંઈજ નહોતું. રાજમઠમાં દાખલ થયો. સઘળી હકીકત નિવેદન કરી. કુમાર મેઘજી તથા વાધજીને સાથે લીધા. ખર્ચવા કેટલીક રકમનો બદાખરત કર્યો. ઝાલારાણાએ સાચા સ્વામી ભક્તની આ રાજ ભક્તી જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા.

પાદશાહ પાસે ફરીયાદ !

એ અરસામાં અમદાવાદનો પાદશાહ મુલતાન મહમદ (ખીજો) હતો. તેમના બર દરબારમાં ફરીયાદ આવી. ફરીયાદી મારૂંરાવત હતો. મારૂંએ કોઈ વિચિત્ર વેશ ધારણ કર્યો હતો ! કફની પહેરી હતી. કર્ત્રિમ ડાઢી બાધી હતી. બે કુમારોને બન્ને બાલુના ખલાઓ ઉપર બેસાડ્યા હતા. કુમારોના માયાપર માટીનાં કલેડાંમાં તખલાંની તાપણી સળગતી હતી. આવા વેશમાં મારૂં દરબારમાં દાખલ થયો !

મારૂંની અરજ !

જહાપનાહ ! ! ખુદાવિદ ખાદશાહ સલામત રહો ! ! પોકાર થયા, સભાજનો અકિત થયા તખ્તપર બિરાજેલો ખાદશાહ આશ્ચર્ય પામ્યો ! દયા આવી ! બાળકોને માથે આ તાપણી શુ ? અરે અરે ? આ તો દાગી મગશે ? નીચે ઉતારો ! નીચે ઉતારો ! જે અરજ હોય તે કરો ! ખાદશાહના મુખમાથી આ શબ્દો નિકળી પડ્યા

વિનતીરૂપે કહેવાયુ ! ! અમે કયા ઉતારીએ ! અમારી ધરતી હતી તે ટળી ગઇ ! તો હમે પગ કયા મૂકીએ ! ! (મારૂંએ એ પ્રમાણે કહ્યું)

ખાદશાહ મમજી ગયો—એ વાતમા કષ્ટક મહત્વનો ભેદ છે ! ! ફરીથી કહેવામા આવ્યુ કે—તમારે જે કહેવુ હોય તે ખુશીથી કહેજો પણ આ જે બાળકોને જલદી નીચે ઉતારો ! ! તમારી અગ્નનો ઈન્સાફ મળી જશે

મારૂં (વેશધારી) એ બાળકો નીચે ઉતાર્યા તાપણીએ દૂર કરી અને ઈડરના બાજુરાવે તરસગમો લઈ લોધાની વાત વિગતવાર સમજાવી, કમ્બરે ખાધેલી પટ્ટીમાથી સોના મહોરો કહાડી ! ખાદશાહ આગળ ઢગલો કર્યો એતું નજરાયુ જાહેર કર્યું

ખાદશાહ તેને પ્રથમથી જ ઝાળખતા હતા મારૂંનાત રાણાનો જમણો હાથ મણાતો ! એ વાત તેમને કાને ધણીવાર આવેની ! તે પરથી જણાવ્યુ તમારે કેવી મદદ જોઈએ છે ? રાવતે ફોજની મદદ માગી, રાવ લાણુના ઉપર ચઢાઈ કરી, ઈડરની મહેલાતોનો નાચ કરવાતું કહ્યું તેના પદનામા લાખ રૂપીયા રોકકાતુ નજરાણ કરવા કબુલત આપી ! !

ખાદશાહે ધરકર તૈવાર કાવ્યુ ઈડર ઉપર ચઢાઈ કરી રાવલાણુને ખખર મગી ધરકર લાવનાર ખાદશાહના સરદારની સમજાવટ કરવા રાવલાણુ પ્રયત્ન કર્યો સગદારે નહિ માન્યુ રાવલાણુ તેમના તુકુખ સાથે એક બોયરાની મુરગ માગૂતે કોઈ અગ્નપુવા સ્થળે આલ્યા ગયા

ખાદશાહની ફોજે ઈડર કમળે કર્યું મહેનાતો પાડી કોટ ખડિત કર્યો મારૂંરાવતે મહેલાતોની ઇટા દરણાવને કિનારે નખાઈ ઢગ્યો કરાવ્યો કહેવાય છે કે એક ઇટ લઈ જનારને એક એક સોના મહોર આપના કરી હતી તરસગમાનુ ચાણુ ખાદશાહની ફોજે ઉદાવ્યુ, અને મેધજી તથા વાધજીને ત્યા સહીસત્તામત રાખરા બદોમસ્ત તરી આપ્યો

મારૂંની પાસે પૈસા રહ્યા નહોતા લાખ રૂપીયાનુ નજરાણુ આપનાતું હતું તેથી ખાદશાહને દોતરપટો યાને ખેરાણુ વિભાગ ગિરો લખી આપ્યો અને પતાવત કરી દીધી

હરણાવને કિનારે પડેલી ઈંટો, ઠાટમાળ વિગેરેથી ગઢાગામના પાદરમાં શામળાજીનું મંદિર બધાવવામા આવ્યું, જે કે મામળાજીનું અસનના વખતનું સ્થાન ત્યાં હતું.

પાદશાહી ફેળ ગયા પછી, ઈસરનો તામે સવભાણે આવી પાછો ફીધો હતો અને મહેલાતો ફરી મધાવી હતી.

રાણામેઘજીની ઉદ્ધાર સખાવત !

રાણા મેઘજી તરસગમાની ગાદીએ સત ૧૪૭૪ માં બેઠા હતા તેઓ ધર્મમાં હતા તેમણે બ્રહ્મક્ષેત્રમા બ્રહ્મજીનું મંદીર બનાવ્યું હતું તથા બ્રહ્મક્ષેત્રના કેટલાક સ્થાનો સુધરાવ્યા હતા જેડબ્લુ તેમના તાપામા હતું,

રાણા આશકરજીજી

રાણામેઘજીના વંશમા આસકરજીજી થયા સવત ૧૬૦૧મા ગાદી ઉપર બેઠા હતા. તેમને દિલ્હીના પાદશાહ અકબરે “ મહારાણા ”ની પદવી આપ્યાનું કહેવાય છે.

પદવી આપવાનું શું કારણ હતું પાર ?

આશકરજીજી પ્રમાણિક હતા રાજ રજવાડાના કુટુંબના સુખ દુખ સાંભળતા તેમની એવી ઉદાર કીર્તિ દિલ્હીના તખ્ત સુધી પહોંચી હતી.

પાદશાહ અકબરનું કુટુંબ વિશાળ હતું શાહજહાંએ ધણા હતા તે પૈકી એકની સાથે બે બનાવ થયો શાહજહાં રીસાયો અને તરસગમામા આવ્યો રાણાજી શ્રીઆશકરજીજીને યરણે આવ્યો તેના દુખની વાત સંધળી રજુ કરી રાણાજીએ તેને આશ્વાસન આપ્યું તેના મોરનને છાજતું ખાનપાન આપવા માડ્યું બીજી બાલુએ દીલ્હીપતિ પાદશાહ અકબરને છુપી ખબર આપી પાદશાહે આશકરજીજીને ધન્યવાદ આપ્યા સૂચ્યું કે શાહજહાંને જાળવજો તેની મરજી હોય ત્યાં સુધી ગખજો એ પ્રમાણે રાણાજી કાળજી પૂર્વક કરતા રહ્યા શાહજહાંનું મન શાંત કરતા રહ્યા અને પિતા પુત્રમા પ્રેમ પેદા થાય તેવી યોજનાઓ કરતા રહ્યા અને બંનેનો મેળાપ કરાવી આપ્યો આ યોજનાથી પાદશાહ અકબર ખૂશ થયો અને પાદશાહી દાંતની રાજસભામા આસકરજીજીને માન આપી “ મહારાણા ” જેવી ઉચ્ચ પદવી આપી.

અમૂલ્ય હીરાની વાંટી બક્ષીસ

શાહજહાં પણ ખૂબ ખૂશ થયો હતો તેણે પણ આસકરજીજીને સતકારને અંગે ભારે મૂલ્યવાન હીરાની વાંટી બક્ષીસ આપી.

આચાર્યશ્રીના ત્રણ પુત્ર !

આચાર્યશ્રી મહારાણાને ત્રણપુત્રો હતા (૧) વાઘશ્રી (૨) જ્યમલશ્રી અને (૩) પ્રતાપસિંહ નામે હતા એ ત્રણમા પાટવી કુવર વાઘશ્રી હતા

રાણા વાઘશ્રીનું વર્તન !

રાણા વાઘશ્રી શૂરવીર હતા યુદ્ધ વિદ્યામા ભારે કુશલ હતા. તેમને ઉત્સાહ અનેરો હતો સાહિત્યના અભ્યાસી હતા કાવ્યને ભારે શોખ હતો કવિઓ તેમને આશ્રયે નિભતા હરકોઈ કવિ તેમના દરબારમાં માન પામતો અને મારાસત્કાર સાથે વિદાય થતો રાણાશ્રી મુદરતા જોવાના ભારે શોખીન હતા તેમની મનોભૂમિકા ઉચ્ચ હતી દુનિયાની નવી બીનાઓ જાણવા ઉત્સુક રહેતા

આબેઠા એક કવિ !

રાણાવાઘશ્રીના દરબારમાં કવિ આબેઠા કવિરાજને સત્કાર કર્યો કવિએ ઇચ્છી મુદરતાના વખાણ કર્યો ગણાસતુ ઉમદાવર્ણન કર્યું અને રાણીઓની મુદગ્તાનું વર્ણન તો અજાયબી પમાડે તેવું કર્યું સાથે એવું પણ કહેવામાં આવ્યું કે રાણીઓ જેવી સૌદર્યની પ્રતિમાઓ છે તેવી જ રીતે અને શુભવાણી સતિઓ છે આ વાત સાંભળી રાણા વાઘશ્રીને આશ્ચર્ય લાગ્યું જવામમાં કહ્યું કે જો રૂપવાન હોય છે તેનામાં શી ન સારૂ હોવાની ભારે શકા હોય છે કે કહેવત છે કે કવિત્વરૂપવતી થતી x x x કવિરાજ તમોએ કરેલું વર્ણન સર્પરૂપ સત્યથી વેગળ છે કવિએ આ વાતની ખાતરી કરવા સૂચવ્યું.

રાજહુકં !

રાણો વાઘ શુભવાન હતા. પણ હડીના હતા કોઈ વાત હતી નક્કી કરતા તેમ કરવામાં સર્વસ્વ શુભાવવા તૈયાર થઈ જતા

કારભારી સાથે વાતચિત !

ગણાશ્રીએ ઇચ્છના મહારાજની રાણીઓને નગરે જોવા ધાર્યું આ વાત કારભારીને કાતે પડી કારભારી વૃદ્ધ-શુદ્ધિવાન, અને રાજ વદાદાર હતા મનમાં વિચાર ઘડવો. રાણાશ્રી આગળ રળી કર્યો રાણાશ્રીએ કશુંય ન કર્યું

કારભારીએ વિનવણી કરી એવું સાહસ કરવા ના પાડી પરીણામે વાચકર પ્રસન્ન આવવાનો ભવ જતાબ્યો રાણાશ્રી હઠમાં આબેઠા અને હરકોઈ પ્રકારે ઇચ્છનો ગણવાસ જોવા તક મેળવવા માગ્યા

કયા રાજના વખતની એ વાત ?

એ પ્રસંગે ધંડરની ગાદીએ વીર વીરમદેવજી પછી તેમના ભાઈ કલ્યાણ-મલજી ગાદીએ હતા તેમને બે રાણીઓ હતી રાણી ભાણુ-નતી ' ઉદયપુરના મહારાણાની કુવરી હતી અને રાણી પિનયા-નતી ગડોજી જીજ્ઞાનારાવની કુવરી હતી આ બન્ને રાણીઓ ભારે ધૂનસુરત હતી મુદ્ગ-તાના અવતાર હતી તેમણે ૩૫ દેવીઓ જેવું હતું

યાત્રાનો પ્રસંગ !

રાણીઓ બંને ધર્મવૃત્તિવાળી હતી તેમને બ્રહ્મક્ષેત્રની યાત્રાએ જવાનું હતું બ્રહ્મક્ષેત્ર (ખેડબ્રહ્મા) એ અરસામા ધંડરની હકુમતમા હતું રાણીઓએ સુમુહૂર્ત જેવરાખ્યું જવાની તૈયારીઓ રી પૂજનનું સાહિત્ય અને અપણ કરવાના અલકારો સાથે લીધા દામદાસીઓએ શણગાર સંભ્યા અને બારે દબદબા સાથે બ્રહ્મક્ષેત્ર તરફ જવા તૈયાર થયા

હાથી-ઘોડા-પાનખીઓ અને લશ્કરની ટુકડી સાથે યાત્રાએ નિઃસ્યા રસ્તામા ધણો આનંદ ફેલાયો ગામે ગામના લોકો પુષ્પોથી વધાવવા લાગ્યા સામૈયા લખ સત્કાર કરવા માગ્યા આખું બ્રહ્મક્ષેત્ર ! બ્રહ્મલો પુષ્કળ એમ્ઠા થયા મહોગ ભરાઇ ગયું તેમથી વિશ્વાસુ અને વિદ્વાન બ્રહ્મલોને પૂજન કરાવનાનું સૂચન હતું એ અરસામા બ્રહ્મલો અને દવના પૂજનરીઓ માથે હોજલપડદો રખાતો ન હતો એ વખતના બ્રહ્મલો સચારી, પવિત્ર અને રાજ માતાઓને માતા સમાન નિર્દોષ બાવથી જોનારા હતા । ધણીખરી બ્રહ્મલોની સ્ત્રીઓ પણ હાજર હતી બ્રહ્મલોનો મતવોષ ભારે થવા લાગ્યો એ વેદવૈવનિ બ્રહ્મક્ષેત્રને ગમવવા લાગ્યો ગામેગામથી બ્રહ્મલોનું આગમન થયું હતું દક્ષિણા મળવાની આશાથી તરસગમથી પણ બ્રહ્મલો આન્યા હતા રાણા વાધજીને આ વાતની ખબર મળી હતી અને તેમની ધિંગા પાર પાડવાનો આ પ્રસંગ હતો રાણાજીએ ત્રણ ચાર ઘોડેસ્વાગ માથે લીધા જાતે એક સુદર ઘોડાપર બેઠા અને આ પ્રસંગ જોવા એમણે સ્થળે મુકામ કર્યો હતો મુકામ નદીને કાનારે હતો

મહીરમા પ્રવેશ

બ્રહ્મક્ષેત્રમા આનંદ વતયિા હતો ઘેર વેગ અને રમતા મોપગ તથા બળરમા ધન-તોરણો અને પતાકાઓ બધા / હતી પ્રત્યેક ઘર શણગારમા આખું હતું અને વધાદાર પ્રગ્ત આનંદ વ્યક્ત કરવા સંખ્યામય હાજર હતી તે સંધળુ પાનખીમાથી પડદાની આડથી નિરખવામા આવતું હતું મંત્રિ

નજીક આવ્યા પછી પડદા બધાવા અને એ મર્ચાંદાને માર્ગે મદિરમાં કર્યો પ્રવેશ પાછળથી કેટલાક ધાહણોએ પ્રવેશ કર્યો હતો.

રાણાજીએ લીધું ધાહણનું સ્વરૂપ

રાણા વાધજીએ લાગ સાધવા ધાહણનું રૂપ લીધું રાગર્થ ઠાઠ બાણ મૂક્યો હજીવાવમાં નાલા, હરમ લગાવી રૂદ્રાક્ષમાળા ધારણ કરી ઉપવસ્ત્ર ઝોડ્યુ હાથમાં રૂમાલ રાખ્યો અને ધાહણના વેશમાં મદિરમાં કર્યો પ્રવેશ ધાહણોના ભેગા બળી ગયા.

પૂજન અને અર્ચન

ભગવાન ધાહણનું પૂજન ધાહણોએ વેદોક્ત વિધીથી કરાવ્યું મત્રા-ચ્યારથી થતા પૂજનથી રાણીએ આનંદ પામી રાણીએ ધાહણને સુંદર વસ્ત્રો-દિમતી આભૂષણો અને સોનામહોરોની દક્ષણા અર્પણ કરી વળી પ્રેમથી સુંદર પુષ્પમાળાઓ પહેરાવી આરતી-પૂજાની અને સ્તુતિ કરી પગે લાગ્યા અને એ હાથ જોડી દેવાધિ દેવની સમક્ષ ઉભા રહ્યા.

ભગવાન! તું સૃષ્ટિ કર્યા છે તારી ઉપાસના સફળ નિવડે છે અમારું રાજ્ય! અમારું સૌભાગ્ય! અને અમારાં સંતાન આખાં રાખજો એમ હૃદયના ભાવોને વ્યક્ત કરતું સુંદર સ્તોત્ર શ્લોકોયુ આ મધુર અવાજથી, કોકીલા જેવા કંઠથી અને યીલ તથા સતિત્વના ભાવોથી દેવ સાક્ષાત્ દર્શન આપતા હોય! અથવા મૂળા ભાવથી એ સપળી માગણી કબુલ કરી પ્રેમદ્રવ્યથી અમી વરસાવતા હોય! તેના લાગતા હતા આ સધળી ખીનાથી રાણા વાધને ઠવિની વાતની સપૂર્ણ ખાતરી થઈ તો પણ સુંદરતા નિહાળવાનું મન વંસ થયું નહોતું.

રાણીએ પીઠ ફેરવી

રાણીએ પૂજન કરી રહ્યા પછી ધાહણોને દક્ષણા આપના પીઠ ફેરવી ધાહણો હારખંધ ઉભા હતા દરેકને ચદન અક્ષતથી વધાવી દક્ષણા આપી પ્રજ્ઞામ કરવા માડયા દક્ષીણા લીધેના મૂઠેવ વિદાય થવા લાગ્યા દરમ્યાન રાણો વાધ આ રાણીએની સુંદરતા એકી ટસે જોઈ રહ્યો હતો, સુંદરતાથી મુગ્ધ બની ગયો હતો જાણે જડ જેવો કેઈ અજ્ઞાનવ્યો-રાજ દરબારથી અજ્ઞાનવ્યો હોય! તેવો લાગતો હતો ધાહણો ભગભગ ધણા વિદાય થઈ ગયા દક્ષિણા લઈ આશિષો ઉચ્ચારતા મદિરની બહાર નીકળી ગયા રાણા વાધની તરફ દક્ષીણા આપવા વિચાર કર્યો કહેવામાં આવ્યું કે ત્યો મહારાજ આદક્ષિણા! રાણાથી ધાહણો દક્ષિણા લેવા ના પાડી રાણીએ

નવચું કે આ કોઈ શ્રેષ્ઠ પ્લાઠણુ છે!! તેથી વધારે આગ્રહ કરવા માંડ્યો અને પૂછ્યું કારણ!! રાણાડેપી પ્લાઠણે જણાવ્યું કે—તે કાશી ગયો હતો ત્યાંથી દક્ષિણા લેવાની તેણે પ્રતીજ્ઞા લીધી છે. રાણીએને આ વાતથી આશ્ચર્ય લાગ્યું. રાણાની નજર કારમી લાગી. તેનું વિષયવાસનાવાણું મન તૂર્તજ પરખાયું. પ્લાઠણુ ધારી તે વાત મનમાં મળી મર્ષ તૂર્તજ પીઠ ફેરવી અને મંદિરમાંથી બહાર નિકળવા માંડ્યું અને પાલખીઓમાં બેસી બ્રહ્મ-ક્ષેત્રનાં તીર્થોની યાત્રા કરી. અને ઈડર રાજધાની તરફ પ્રયાણ કર્યું. રાણો વાધ પ્લાઠણુનું સ્વરૂપ બદલી ધૌડેસ્વારો સાથે તરસંત્ર આવ્યો.

આ વિષયમાં કેટલોક મતરેર !

ઉપરોક્ત મંદિર પ્લાઠણુનું હોવાની વાત થી દલપતરામભાઈની નોંધ પરથી જણાય છે. વીરની વાતોમાં રામજાણ (ગદાના)ના મંદિરની વાત જણાવવામાં આવી છે અને ઈડર રાજ્યના ઈતિહાસમાં બૃગુક્ષેત્રના મહા-દેવજીના મંદિરની વાત લખી છે. આ બાબતે હલુ માહિતિ મેળવવાની જરૂર છે.

દાસીની વિનંતિ

ઈડરમાં રાવ કલ્યાણમદજી યાંતિથી બેઠા હતા. રાણીએ યાત્રા કરીને આવી. તેમનાં મન પ્રમજ દીકાં. તેમણે આપેલો પ્રસાદ લીધો અને સઘળો દક્ષીકતથી વક્રિક થયા. રાણીએ તેમના નિવાસ તરફ ગઈ.

દાસીએ પ્રવેદા કર્યો. રાવજીએ આદરથી સામે બેસ્યું. દાસીને ખાસ વિનંતી કરવાની હતી એમ જણી લીધું. દાસીએ સઘળી ધીના કહી ખતાવી રાવજી કોધે બરાયા.

રાણા વાધજીની ધુરી વૃત્તિ તરફ તિરસ્કાર પેદા થયો. રાણા વાધને પકડી કેદ કરવા ધાર્યું. અને એવા સંયોગોની કરી ગોઠવણ.

વેગરણો જમાદાર !

વેગરણો જમાદાર મુસલમાન હતો. ગતે એ નાગર પ્લાઠણુ હતો. નોકરીની લાલચથી મુસલમાન થયો હતો. અમનવાદના ખાદશાહ સાથે તેને અણબનાવ થયો હતો, તેથી તે ઈડરના રાવજીને આસરે આવ્યો હતો. રાવજીએ તેને વડાલીનો જમાદાર બનાવ્યો હતો અને તે રાવજીની નોકરી શિર સાટે બજાવતો હતો.

આ પ્રસંગે એ જમાદારને રાવજીએ બોલાવ્યો. તેની સાથે મસલત કરી. તેણે એક કાવતરું ઉછું કર્યું. રાણાવાધની સાથે મિત્રતા કરી. રાણાજીનો વિશ્વાસુ બન્યો અને લાંક નામે ગામમાં રહેવા લાગ્યો. લાંક સાબરમતિને

દિનારે છે એ એક નાનું ગામડું છે. રાણાવાઘને તેણે સમગ્રની દીપું હતું કે આપણે એક યર્ષ ધરના રાવણને હરાવી ધરની ગાદી પડાવી લઇશું. આ વાતથી રાણાવાઘ ખૂશ હતો.

લાંકમાં ચીજલસો

એક દિવસે વેગરણા જમાદારે મિજલમ ગોઠવી રાણાવાઘને અમત્રણ આપ્યું. રાણાવાઘ ઘણા હર્ષથી આવ્યો. વેગરણાજી ખડખડ હસી પડ્યા. સધળા ઉભા થયા રાણાનો આદર સત્કાર કર્યો અરીણુ—કસુંખાના ખ્યાલા તૈયાર હતા અરીણુનો રસ પાવા માડ્યો રાણાજીએ ખૂબ પ્રેમથી પીવા માડ્યો. ખેડેલા ઘણા મિત્રોએ પણ અરીણુ કસુંખો પી ગયા. હોકા પાણી પીના માડ્યા વેગરણાએ વળી મીઠા દારૂના સીસા કઢાડ્યા. ગણાજીને ખ્યાલીએ જરી આપવા માડ્યું મિત્રતાના ભાવથી રાણો ઘટધટાનવા લાગ્યા. નિરાથી ખેલાન જેના થયા વેગરણાએ લાગ સાખ્યો માણસોને કર્યો ઇશારો. માણસોએ રાણાજીને ધેરી લીધા અને તેમને પકડી સજ્જત બાધ્યા. કેદ કર્યા. રાણાજી સાથે આવેલા માણસો ભાલા અને તલવારો ઉગામી તૈયાર થયા. તેમની સામે વેગરણા જમાદારના માણસો મારવા તૈયાર થયા ઝપાઝપી થવા લાગી.

દીવડીને દોકાર મંજવાજાવત જમાદારને ધિક્કારવા લાગ્યો. કેમ! આખરે વિશ્વાસઘાત કર્યો કે! રાણાજી સાથે મિત્રતાનો રાજ કર્યો! અને ગણાજીને ફસાવ્યા! તેનો સાર શું કઢાડી શકશો!!

જમાદારે જવાબ આપ્યો કે—જેનું હું લુલ્ય ખાઉં છું. જેના આશરે હું રહ્યો છું તે મારા ગવણના જનાનાની મશ્કરી થાય કે! એ મશ્કરીનું પરીણામ જોગવે તેમા શું ખોટું છે.

મજરાજાવતે બાંધો ઉગામ્યો. જમાદારના માણસને વીંધ્યો. એટલામા તેા મજદોકાર ૫૨ દમ વીસ તરવારોના ધા યર્ષ ગયા. દોકાર લોહીલુહાણુ થયા. મરતી વખતે રાણાવાઘને સૂવને જોગ થયાનું ફળ કેવું માડું મળે છે આખ તાણીને સૂચ્યું.

વડાલીમાં નજરકેદ

રાણાવાઘને કેદ કરી વડાલીના ચાણામા લાગ્યા પહેરાએનો પુગતો ખદોમસ્ત હતો આ ખીનાની ચીડી લખવામાં આવી. કામદને તાડીદે મોકલ્યો. દાગદ ધરના દરબાર ગઢ આગળ આવ્યો. ડોહીદારને વિનંતી કરી. ડોહીદારે થોડી વાર ખેસના કહ્યું. કામદ એક ઝાડ તળે ખેઠે.

राजभडेलमां ये।पाटना जेल !

धडरना रावण ये।पाट जेलता हता सागी जालु राणावाखना जाधं जयमनज हता डोहडीदार धीमेधी उपर नदी जयमलजने नीचे आववा धशारे कर्ये. जयमल नीचे आव्या, सखणी गीना समगर्ध उतारे आव्या गया अने धोडापर जेसी विदाय यवा भाड्यु.

जयमल मुसाइरीमा !

जयमलजने धोडो मुसाइरी करी आवेये हतो याकीने लेथ यथे हतो तेना पर करी सवारी जयमनजजे धोडो होडावी भूक्यो पवनवेगी धोडो भारे जेथी होडवा लाग्ये तेना ईइसा पवनधी बूखी गया नगडारा हादी जता हता तेना आस भातो नहोतो वोडो हाशी पडचो जयमलजजे ते तरक ध्यान आपी शक्या नही जयमलने पोतानो जय जयाववा जेम अने तेम धडरनी ह्मभायी छुटी निकणवानु हतु धोडानु दु प तेमनी जयाखमा नहोतु धोडो रेशमीये रेशम जेवो ज हतो येनामा वणी आलुक पडी धोडाजे होकर भाधी लयडवा लाग्ये जयमल नीचे उतररी पड्या धोडाने अकर आव्यु आपो हटा घर्ष माखीने मायाणु नजरे निहाणी देह छोडी दीधे।

आडोडीयाना पाहजे

जयमनज जय लधने नासता हता तेवामा वणी धोडो भरजु पाभ्ये निराधाग यथा मनमा अइसोस करवा लाग्या त्याथी पत्रपाणा आलवा भाड्या ह्दय श्रीरार्ध जतु हतु आडोडीयाना पाहरेमा आवी पडोव्या त्याने आरजु असिद्ध हतो " वारजंग छाडुआ " नामे ओणभातो हतो त्या जर्ध यदया तेना आगण जयमलजजे मानी वात करी आसरे। भाग्ये मारणे तत्काण आश्रासन आप्यु निर्लय कर्मा शातिथी वात करी अने तेमने युक्ति समजवी जयमले जे युक्तिनी वात कथुन करी

वरजगनाडुआ आरजुने। छोडरे। सहुज दुशीवार अने आलाक हतो। तेनी पासे डेस? अने कस्तुरी नामे जे धोडीये। हती तेमाथी जेकने लर्ध जवा हल्लु जयमलजजे डेस? धोडी लर्ध जवानु पसंद कर्तु ओ ते धोडी पर जेसी विदाय यवा

विदाय यता उद्गार

जयमलजजे विदाय यता उद्गार कडाडचो आरजुज ! तमारै। भारा उपर भारे उपकार यथे। तेना ह्मदलो क्यारे? अने कवी रीते वाणीश !। सहुजजे आव्ये। उत्तर ! राणाज !। तमारै। सारे। वधत आवे। त्तारे। अमने

યાદ કરજો! હાલ તમે ક્ષત કરો! મુઝાવાની કઈ જરૂર નથી જ્યારે જરૂર પડે ત્યાર અમે તમારી પીઠ પાછળ તૈયાર રહીશું

કેસરી ઘોડીને જાણે પાખો કુળી હોય! જાણે ધનમાં તરતી હોય! તેમ વીમાનની પેઠે વીજળી વેગે ઉડવા માડી અને ધારેલી જગ્યાએ પહોંચાડી દેવા અધીરી બની

જનમનજી ઈડરના રાવજીએ ચીકી વાચી!

જનમનજી ઈડરથી વિદાય થવાની જાણ સાલભૂતને યઈ ડોહડીદાર સાલભૂતે ગવજીની સમક્ષ જમાદારની ચીકી રજી કરી રાવજીએ ચીકી વાચી રાજ્યાવાધને ક્રેદ કરી વડાલીમા રાખવાની વાતથી વાકેફ થયા તેમના આનદનો પાર જ્યો નહો જવાગમા કદી વાધને ઈડર જોનાવી લેવા ફરમાવશ યઈ

જનમલની શોન

ઈડરના રાવજીએ જનમલના ઉતારે તપાસ મગજો જનમલજી ત્યાંથી ઉપડી ગયાના સમાચાર જાણ્યા મનમાં નારાજ થયા તેમની પાછળ માણસો દોડાવ્યા માણસો આઢિડીયા તરફ વળ્યા રસ્તામાં જનમલજીની મરી ગયેલી ઘોડી દેખી માણસોને ખાત્રી યઈ કે જનમન આઢિડીયામાં પકડાશે માણસો ગામમાં પેઠા ચારણ સદુજીને મળ્યા ધમકી આપી ચારણ સદુજી રડવા જેવા ગળગળા યઈ ગયા જણાવ્યું કે કોઈ સરદારના વેશમાં એક માણસ આવ્યો હતો ઘોડીએ ખરીદવાની વાત કરતો હતો ઘોડીએની ચાલ જોવા તેણે અમારી કેસર ઘોડીને જનમન દોડાવી અનં ત્યાં પછી ધણો વખત યયો પણ તે આવી શક્યો નથી હું તો વિશ્વાસે ઠગાયો છું મારી તો કિંમતી ઘોડી ગઈ! જુદને બારે ગુકશાન થયું! શું એ જનમલ હશે! અમે તેને ખીનકુન ઓળખતા નથી! ચારણના આ ખૂખીદાર વૃત્તાતથી માણસો ભોળવાયા અને ઘોડીના પગલા જોતા આગળ દૂચ કરી વીસ પચ્ચીસ ગાઉ ચોતરફ રખડ્યા આખરે પતો ન લાગ્યો તેથી પાછા ઈડર આવી પહોંચ્યા

જનમલ સુખસાતીથી ખેરાળા ગામે આવી પહોંચ્યો લરકરી વોહાએ સંજી ક્યાં ઈડરના જમાદારે રાજ્યાવાધને ક્રેદ કરી તરસંગમાં ઉપર ઈડરની સત્તા ખેસાડી હતી તથા તેમાં ઈડરનું ચાણુ ગખી લઈવૈવા રાખ્યા હતા તે સધળાઓની સાથે લડાઈ કરી કેટલાક મગયા અને કેટલાક નાસી ગયા જનમલે તરસંગની મરણ હાથ કરી સધળો પટો કમજો ક્યાં અને ત્યાં સાવચેતીથી નિવાસ કર્યો.

રાણાવાઘ ઇડરની જ્વેલમાં

રાણાવાઘને વડાલીથી રવાને કરી ઇડરની જ્વેલમાં રાખ્યો. ઇડરના રાજગઢમાં પ્રવેશ કરતાં એક બળી વાળી ઝોરડીમાં રાખ્યો હતો. રાવજી વાઘને પાંજરામાં પૂરી તેની મીઠી મસ્કરી કરી તેના હૃદયને વીધી નાખતા.

તરસંગ ઉપર ચઢાઈ.

રાવજીએ તરસંગ ઉપર ચઢાઈ કરવા લશ્કર મોકલ્યું. લશ્કરે તરસંગના લઢવૈયા સાથે યુદ્ધો ખેલ્યાં તેમાં હાર થઈ. સરદારો અને સીપાઈઓ પાછા આવ્યા. ત્યાં પછી પણ કેટલાંક જમકલાં કરવા માંડ્યાં પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. રાવજી મનમાં દાઝતા અને એ સધળો ક્રોધ પાંજરામાં પૂરેલા રાણા વાઘ ઉપર ઠાલવતા.

રાવજી કહેતા કે અલ્યા વાઘલા! ત્હારો હક તાગ છવારક જેટલા ગામેમાં રાખી બાકીનો પટો અમને સોંપત કરી દે! નહીં તો ક્રમેતે મરીશ.

રાણો વાઘ નિડર થઈ જવાબ વાળતો “હું” રાણો વાઘ-મારો હરણાવ સુધી લાગ!! રાવજી વાઘરાણાને હમેશાં મહેલ્યા કહેતા તેનો ઉપરોક્ત જવાબ રાવજીને એકનો એકજ મળતો.

રાણાના વફાદારોમાં ક્ષુબ્ધતા!

રાણા વાઘના વફાદાર સરદારોએ રાણાને કેદ થયાની વાત જાણી. “વળણા”ના કાકાર દેપાજીએ “મહાવડ”ના કાકાર મહેપાજીને ખબર આપી હતી. દરમ્યાન મહેપાજીને તેમના બાઈ રાજધરે સમાચાર કહી દીધા હતા. મહેપાજી તેથી દિલગીર થતા હતા અને રાણાજીને બંધનમાંથી છોડાવવાના ઉપાય શોધવાના યત્ન કરવા ધારતા હતા.

દેપાજી કાકોરે કરી આગેવાની

મહેપાજી વયોવૃદ્ધ હતા. જખ્ખર ઉત્સાહી હતા, શરવીર હતા, રાજ-ભક્ત હતા અને રાણાજીનો બંદીવાસ તેમને અસહ્ય થઇ પડ્યો હતો. દેપાજી જીવાન હતા. લઢવૈયા બહાદુર હતા. મહેપાજીએ રાણાજીને છોડાવવા વિશેનો સધળો ભાર દેપાજી પર મૂક્યો. રાજધરની સમજ એવી હતી કે ઇડર નરેશની સામે બાથ લોડવી એ સહેલું કામ નથી, છતાં ઉત્સાહમાં આવેજ મહેપાજી અને દેપાજીએ કર્યા કેસરીયાં! દરમ્યાન નવમલજીને વિનંતિ ગુજરી! નવમલજી ખુસી થયા અને ઘટલુ કરવા રમ આપી.

તરગાળાઓનો નાચ!

ઇડરમાં તરગાળા નાચવા આવ્યા. બવાઈ સારી કરવા લાગ્યા. રાજ-મહેલમાં વાત પહોચી. રાજલોકને જ્વેલાની ઈચ્છા થઇ. અપાયું આમત્રણ.

દિવસ નક્કી કર્યો. રાત્રીએ ગોડવણુ થઈ. રાજમહેલના ચોકમાં ખેડક થઈ. હજમરો લોકો જેવા આવ્યા. ગાદી તકીયા નખાયા. ખુદ મહારાજ પધાર્યા, બવાઈ ચર્ચ થઈ, રાસલોલાની દબે કામ ચાલવા માંડ્યું. જૂગોળો-તુતારીયો અને નરદાના યજ્ઞથી મનરંજન થવા માંડ્યાં. રણુવાસના સરદારો અટારીઓના ગોખથી જેવા લાગ્યા.

કુકાની વાગતી ચોટ !

દરમ્યાન વાઘ રાણા ઉપર કુકા જેવી ગોળ પથરીઓ આવવા માંડી ! તાકીને નિશાન ઉપર ઠોકવા માંડી. રાણા વાઘને વાગવા માંડી. મારનાર અગાસીમાં ખેડેલી છોકરી હતી. રાણા વાઘને માથામાં-આંખપર લમણાઉપર-મોઢાપર અને જડ્યાપર સખત વાગવા માંડી. રાણા વાઘ અકળાયો. નાના છોકરાની માફક કારમી ચીસ પડી. બવાઈનું ધ્યાન ખેંચાયું. લોકોએ જાણ્યું કે રણુવાસની અગાસીમાં ખેડેલી છોકરીની આ ચીસ હોવી જોઈએ ! રાણા વાઘ એ છોકરીને જોઈ ગયો હતો. તે શાપ આપ્યો. રે ! દુષ્ટ, મૂલને નિરપરાધીને કુકાના ધા કરે છે, તેનું કૂળ તને જલદી મળશે તું માથા અને હૈયાં કૂટજે ! અને તારા પેટમાં કારી ધા લાગજે ! !

રાવકેશવદાસનું આગમન

રાવજીના નાનાભાઈ કેશવદાસનું આગમન થયું. છડી પોકારાઈ. સભા-જનો ઉભા થયા, અમલદારો ખડા થયા. જ્યજ્યકાર બોલાયો. બવાયાઓએ કવિત્ત ગાયું. રાવ કેશવદાસજી ઉઠ્યા ગાદી તકીએ બેઠા. સૌસભાજનો બેસી ગયા અને બવાઈના ખેલ ચાલુ થયા. મધ્યરાત્રી વીતી ગઈ હતી. અગાસાં ઉપરાઉપરી આવતાં હતાં. નિદ્રા ઘેરી રહી હતી. મથાલચીઓ ઉભા રહેલા થાક્યા હતા. બવાઈ પુરી થઈ. થાળી ફેરવવા માંડી હતી. તેમાં બાવી પડ્યું એક સોનાનું કડુ. એ કેણે નાંખ્યું ? તેની પૂછપરછ થવા માંડી. પત્તો લાગ્યો નહી. બવાયા લલચાયા. ખીજ વાર થાળી ફેરવી. ખીજ વાર આવી પડ્યું સોનાનું કડુ. પણ હવે એ નાખનારનું નામ જણાય તો તેનો જશ ગવાય. હુશીયાર તરગાળાઓએ ઘણી તપાસ કરી પણ નામ કોઇએ જણાવ્યું નહી. આખરે સૌ વેરાઈ ગયા.

રાવકેશવદાસજી વિદાય થયા !

રાવકેશવદાસ તેમના રાજમહેલ તરફ વિદાય થયા ! મથાલચી આગળ ચાલતો હતો. ગલીઓમાં કર્યો પ્રવેશ. એક ગલીથી ખીજ ગલીએ ! એમ અંધારામાં ગલીની સાંકડો વઢે પસાર થવા માંડ્યું ચાછળથી તરવાર ચમકી. જોતજોતામાં થયા ઉપરા ઉપરી ધા. માથુ કપાયું. કેશવદાસજી લોહીલુહાણુ થઈ ગયા. દેહાંત થઈ ગયો. મથાલચી બંધીકથી નાઠો.

એ કામ હતું કામ હતું !

એ કામ હતું દેપોલ્ટું. દેપોલ્ટ ૮૦ માણસોને લઈ છુપી રીતે આબ્યા હતા. એ બધા આપચૂપ છૂટાછૂટા સ્થળે વિખરાઈ લાગ બેઠ રહ્યા હતા. દેપોલ્ટ બવાઇ બેનારા લોકોમાં, છુપા વેશે દાખલ થયો હતો. કડાં તેણે નાંખ્યાં હતાં. અને કેશવદાસજી પર ધા કરનાર પણ તેજ હતો. આ વાત વીજળી વેગે, ફેલાઈ, રણવાસમાં રડવું કંઠવું ચડે ચડું. ઠાંકરા-કુકાના ધા કરનાર ઠોકરી માયાં-દેયાં કુટવા લાગી. કારમી ચીસોચી રડવા લાગી. આ વાત રાણા વાધે જાણી, તેને એક બાલુએ બારે હર્ષ થયો પણ ખીજ બાલુએ અફસોસ થયો. જાણ્યુ કે આ તરસંગથી આવેલા માણસનું કામ છે. રાવજી હવે મ્હને રીખાવીને મારશે. 'કુખનને હાથે મરવું તે ખોડું. તે કરતાં જાતે મરી જવુ સાઈ. એવા વિચારને આધીન થઈ હીરકણી સુસી. રાણો વાધ અચેતન થઈ ગયો. નીચે પડી દેહાંત થવાની તૈયારી થઈ. રાવજીએ તેમના બાઇના ખૂન થયાના સમચાર જાણી વિબ્હલ થયા. તેમનું દીલ ડુભાડું! ક્રોધે બરામા! અને તલવાર લઈ રાણાવાધ ઉપર ટુટી પડ્યા. જાળી ખોલાવી બેધું! તો રાણો વાધ અચેતન! હતાય થયા અને પાછા ફર્યાં.

માથું લઈ આવેલો દેપો !

દેપો કેશવદાસનું માથું લઈ તરસંગ આવ્યો. તરસંગમાં રાણાજયમલને બેઠ કહ્યું રાણો રાજરેક થઈ ગયો! દેપોને બીમાલ ગામ બક્ષીસ આપ્યું. તેના વંશને હાલ બીમાલમાં છે. અને ખેતીવાડી કરે છે.

ચારણને કેશવટો લીધો !

રાવ કલ્યાણમલે વરજંગ બાડુઆના દીકરા સદુજ ચારણને ખોલાવ્યો. કેમ! રાજના ચોરને તમે બચાવ્યો! રાજથી તમે એવકા થયા! તમે આ રાજમાં રહેવાને લાયક નથી! આ રાજમાંથી તમે ચાલ્યા જાઓ! આલું કડક ફરમાવ ચડું! ચારણે તેનો સરસામાન કુકુળ કળીલો લીધો. અને ઈંડર રાજ્યની હદ છોડી પરહદે જવા નીકળ્યો.

આ વાત જયમલજીએ જાણી. માણસો! તેડવા મોકલ્યા. તરસંગમાં તેડાવી લીધો, અને પોતાનો દસોંદી કરાવી તેને "પાણીઆલી" ગામ બક્ષીસ આપ્યું.

તરસંગમા ઉપર ચઢાઈ.

રાવકલ્યાણ મલજીએ લરકર એકકું કહ્યું. તરસંગમા ઉપર ચઢાઈ કરી. પરસ્પરના લડવૈયાઓ વચ્ચે બારે રમખાણ ચડું. બને પક્ષના માણસો

ધવાયા-મરાયા અને ફેટલાક નાસી છૂટ્યા, આખરે રાવ ફટાળ્યા. ધંડર તરફ પાછા ફર્યા

કારભારી પકડાયો

ધંડરની ફોને પાછી વળતા કારભારીને પકડયો કાગભારી નાગર આઠાણુ હતો રાવે તેને ભેષ કુકમ કર્યો નાક કાપવા ફરમાવરા કરી કાર-ભારી ગભરાયો ધણી આજીજી કરી રાવે દ્યા લાવી છોડી દીધો

રસ્તામાં ભૂખ લાગી

રાવજી ફોન સાથે ધંડર તરફ પાછા ફર્યા હતા રસ્તામાં જગલમાં બપોર ઘડ ગયા હતા ભૂખ સખત લાગી હતી રસોઈ કરવા માણુસો તૈયાર થયા હતા રસોઈ કરતા વાર લાગી રાવજી અકળાયા કુલ-ફળ અથવા શીકાર શોધવા નિષ્પ્રા

રસ્તામાં મળ્યુ વાણુ !

રાવજી ચોતરફ નજર ફેંકી રહ્યા છે એક કણુખીની સ્ત્રી દેખાઈ ! એ બાઈ સામે આવતી હતી માથે ટોપણુ હતું ગવજી થોડેક આગળ ચાલ્યા તેને પૂછવાને આગુર થયા બાઈ હોમતવાળી હતી થોડેક છેટે ઉભી રહી બાઈ ! તુ ક્યાં જાય છે ? તારી ટોપલીમાં શુ છે ? બાઈએ જવાબ આપ્યો ! હું ખેતરમાં જઈ છું ! મારા ટોપલામાં બાણુ છે કેમ વાર ! પૂછવું પડ્યુ

રાવજીએ જવાબ આપ્યો-મહેને ભૂખ લાગી છે જે હોય તે ખાવા આપોને ! બાઈએ ધણી ખુશીથી ટોપણુ ઉતાર્યું ગરમ ગરમ ઘેસ હતી માટીની ચોખ્ખી તાવડીમાં કઢાડી ભૂખ્યા રાવજી રાજ થયા તૂર્તજ તેમાં હાથ ધાલ્યો ! સાબડુકા મારવા અધીરા થયા ખીર ખૂબ ગરમ હતી રાવજી દાઝ્યા તે ભેષ કણુખીની સ્ત્રી મોલી ! અલ્યા બાઈ ! તમે તો પેલા ધંડરના રાવજી રાજ જેવા દેખાઓ છો ! !

જવાબ મળ્યો કેમ વાર બાઈ ! એ રાજી કેવા છે ? બાઈએ કહ્યું રાજ તો લાગ્યશાળી છે પણ તેમનામાં કામની આવડત જોઈ શકાય ! ! શા ઉપરથી એમ કહો છો વાર ! ! રાવજીએ પૂછ્યુ ? બાઈએ મ્હું કે રાવજી તરસંગમે લેવા મથે છે પણ મહેનત નકામી જાય છે ન્યારે ચઢાઈ રે છે ત્યારે એ રાજનના વચલા ગામ ઉપર ચઢાઈ રે છે એમ કરવાથી તેમને હાર ખાવી પડે છે આજુબાજુના પ્રદેશ કમળે કમતા રહે અને પછી રાજધાની કમળે કરે તોજ જીતેને ! ! કેમ ખોટું કહું છું ! !

આ...હ્યો...તમેય તેવાજ દેખાઓ છો. ઘેંશની વચ્ચે હાથ ધાલ્યો! જો આલુખાલુથી ચાટતા હોય તો શેના દાંત્રો! આ વાત પરથી રાવજીને ભારે ખ્યાલ થયો અને આલુખાલુથી ઘેંશ ખાવાથી જલદી ખાંધ શક્યા.

રાવજી ધણા ખુશી થયા. તેમને સુંદર બોધ મળ્યો. ગઢેર કપડું કે ઈડરનો રાજા કલ્યાણમલક હુંજ છું. ગઢરાશો નહોં. હાલ હું નજીવી બેટ આપું છું. હું તમને મૂલીય નહોં. તમે તો મારા સુર! આઈ ખૂબ હસી પડી.

આબ્યા ઈડરમાં

ઈડરમાં આબ્યા પછી કણુખીની ઝીનો બોધા હલકમાં કોતરાએલો માદ આવતો રહ્યો. તરસંગમો લેતા પહેલાં પટાનાં ગામડાં કબજો કરવા ધાર્યું. તરસંગમાના બળવાન સરદારો-મહેપો-રાજધર અને દેપાને યુક્તિથી ફેડ્યા. તેમના ગઢીયા ગામપર લસકર મોકલ્યું. આલુખાલુનાં ગામોને તાબે લીધાં અને આસપાસનો પ્રદેશ કબજો લીધા પછી તરસંગમાપર છાપો માર્યો. આખરે જયમલજી દારી ગયા.

તરસંગની રાજધાની છોડી નાશી ગયા. અને 'દાંતા' જઈને રહ્યા. એ લઢાકમાં રાણાજીના નામીયા સરદારો કપાઈ ગયા, તેઓ પૈકી ખેરજી-મેહલાસજી-પહાડખાનજી-પ્રતાપજી-ગોપાલસિંહજી-વીરભાણુજી અને શેરખાનજી પ્રસિદ્ધ હતા.

શેરખાનજીને રાવજી તરફના જગમલસિંહે માર્યો હતો. રાણાજયમલજી તેમના કુમાર જોતમલજીની સાથે દાંતે આવી રહ્યા હતા. ત્યાં પણ ઈડરની ફેજ પાછળ પડી હતી. તેથી હતાક ધએલા રાણાજી શ્રીચંબાલવાનિને ઘરણે ગયા હતા અને ત્યાં જ નિવાસ કર્યો હતો.

ઈડરનાં યાજુાં !

એ પ્રમાણે તરસંગના રાણાજીને દરાવી-નસાડી-વખા જેવી હાલતમાં મૂક્યા. અને તરસંગપટામાં સ્થળે સ્થળે યાજુાં બેસાડ્યાં. તરસંગમાં યાજુદાર તરીકે "માલા" ડાખીની યોજના કરી. હાથ નીચે જહાદુર સરદારો મૂક્યા. નાનાસડા તથા મોટાસડામાં યાજુાં કરી તેની સોંપત રહેવો સરદારોને કરી. મોજો યાજુાંમાં મેધાજલદવતું યાજુું રાખ્યું હતુ.

વખામાં દેવલોક થયા.

રાણા જયમલજીને વખોસહન થયો નહોં. ચિંતાને લીધે ખીમાર થઈ ગયા. તેમની રાજ સંપત્તિ-વૈભવ સત્તા તેમના હલકને કોતરી નાંખવા માંડી. આખરે દેવલોક થઈ ગયા.

પરાક્રમી કુમાર જ્વેતમલજી

કુમાર જ્વેતમલજી પરાક્રમી હતા. તેઓ પણ વખામાંજ હતા. તેઓ ધુપા ફરતા હતા. મોજે સ્થાણા તરફ તેઓ આવી ચઢ્યા. મેધોગદવ ત્યાં ધોડાને નહવરાવતો હતો. ત્યાંજ તેનું તલવારથી ડોકુ ઉડાવી દીધું. આ પ્રમાણે ફરક માણ્યામાં તેઓ તથા તેમના વફાદારો હમકલા કરતા રહ્યા. રાવજીને તે ખાખતે ચિંતા રહેતી. આખરે ઈંડરના રાવ કલ્યાણમલજીએ ૬૦ ગામ સાથે તરસગમે પાઝે આપ્યો. અને ખાડીનાં ૩૦૦ ગામ ખાલસા કર્યાં. તેમાં બ્રહ્માની ખેડ પણ રાવજીને તાબામાં આવી, ત્યારથી બ્રહ્મક્ષેત્ર ઈંડરને તાબે થયું.

તરસગમે ઉજ્જડ થયો. અને રાજા જ્વેતમલજીએ રાજધાની દાતામાં સ્થાપી. ત્યાં રહી રાજવ્યવસ્થા કરી. હરણાવ સુધીના ભાગની યાત બધ પડી.

ઈંડરના રાવ કલ્યાણમલજી બારે પરાક્રમી હતા, તેમની કારકીદી સવત ૧૬૫૩થી ૧૭૦૦ સુધી રહી. સગભગ ૪૭ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તે દરમ્યાન અનેક ઘટનાઓને અંગે ઉપરોક્ત ખીના બ્રહ્મક્ષેત્રના નિમિત્તની હોવાથી રજુ કરવામાં આવી છે.

એ અરસામાં ખેડના મેળાની હાલત !

ઉપરોક્ત રાજકારકીદીમાં મુસલમાનોની ફાલ્તે આવેલી અને દેવાવયો તોડેલા, ખેડનો મેળો તૂટ્યો. તેને બદલે બલુગારનો મેળો ઉદેપુરમાં ભરાવા માડ્યો. અને તે મેળો મદ પડવાથી સાહિલીઓનો મેળો કુચરપુરમાં શરૂ થયો હતો.

હુમ્મડોએ ખેડતરછોડ્યું !

ઉપરોક્ત પ્રસંગે હુમ્મડોની વસ્તી ખેડ છોડી અન્ય ગામેમાં વસવાટ માટે નિકળી પડી. ખેડમાં એકે ધર રહ્યું નહોતું.

૨૦૦ ધર ઈંડરમાં, ૧૫ મુનાઈમાં, ૧૫ કોટડામાં, ૧૦૦૦ મેવાડના પ્રતાપધડમાં, ૨૫ સાગળીમાં, ૧૫ મહિમાં, ૨૦ ભિલોડામાં, ૪૦૦૦ દક્ષિણમાં એમ લિખ્ત લિખ્ત સ્થળે જઈ વસ્યા. તેમના પુરોહિત ખેડવા બીતર બ્રહ્મક્ષેત્રે ઉપરોક્ત સ્થળે જતા આવતા રહ્યા અને યજ્ઞમાનોની વૃત્તિ સાચવતા રહ્યા.

ઇતિહાસ પરિચ્છેદ

(ભાગ ૩)

બ્રહ્મક્ષેત્ર ઉપર રાવ રાજ્યોની સત્તા !

વીર કલ્યાણમલજીએ ઉભીદરણાવ સુધીના સવળો પ્રદેશ કબ્જો કર્યો. તેમાં બ્રહ્મક્ષેત્ર પણ રાવજીની સત્તામાં આવ્યું. બ્રહ્મક્ષેત્ર ઉપર અમલ ધરાવનારા પરમાર વીરોના ચરિત્ર અવલોક્યાં. વીરદરબ્રહ્મથી માંડી ચૂરવીર રાણાવાઘ સુધીના મુખ્ય મુખ્ય મહાન પુરુષોની વીરતા અવલોકી. રાણાવાઘ પછી બ્રહ્મક્ષેત્ર પરના અમલનો સંબંધ છૂટ્યો. અને ઈંડરના રાવ રાજ્યો પૈકી ભારે પરાક્રમી રાજા કલ્યાણમલજીનું પણ હેરત પમાડે તેવું જીવન અવલોક્યું. રાવ કલ્યાણમલજીએ ઈંડર રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો. તેમાં કેટલોક શાળા તેમના પૂર્વજોનો પણ હતો.

હાલના મહીકાંદાનો મોટો ભાગ, કપડવણજ, વિગ્નપુર, વિસનગર, ખેરાળુ, હાલના ગઢવાડાનો પ્રદેશ, હરસોલ, મોડાસા આદિ મોટાં મોટાં ગામો અને પ્રદેશો પર ઈંડર રાજ્યની સત્તા જમાવી.

એ રાવ કયા વંશના વાડ ?

રાવ સોર્નીગજી રાઠોડે સામળીઆ સોંડને હરાવ્યો. ઈંડરની ગાદી હસ્તગત કરી ! દુઃખી પ્રભને શાંત કરી ! ધર્મ-નીતિથી રાજ્યની ઉન્નતિ કરી. ત્યાં પછી એ પવિત્ર રાઠોડવંશ ઈંડરની ગાદી ભોગવવા લાગ્યો. તેમાં અનેક રાજ્યો થયા. એ પરાક્રમી ધર્મનિષ્ઠ અને મહાન સમર્થ થઇ ગયા. એ રાજવંશમાં રાવજીશ્રી કલ્યાણમલજી થયા.

ઈંડરની ગાદી મેળવનાર રાવ સોર્નીગજીથી પદરમા પુરુષ રાવ નારાયણ-દાસજી (ખીજી) થયા. તેમને સાત કુમાર હતા. (૧) વિરમદેવજી (૨) ગોપાળદાસજી (૩) રાયમિહજી (૪) કલ્યાણમલજી (૫) શામળદાસજી (૬) કેશવદાસજી અને (૭) સાતમા રતનમિહજી હતા.

રાવ નારાયણદાસજીએ અમદાવાદના સુખાના કેટલાંક ગામ હસ્તગત કર્યાં હતાં. સુખા સાથે ભારે લઢાઈ કરી હતી. નારાયણદાસજી સવત ૧૬૩૫માં દેવલોક થયા. ત્યાં પછી તેમના પાટવીકુમાર વિરમદેવજી ગાદીએ બેઠા. વિરમદેવજી ભારે પરાક્રમી હતા. તેમના પરાક્રમનું એક પુસ્તક લખાયું છે. જેમાં તેમની વિસ્તાર સાથે કારકીર્દીનું વર્ણન છે. એ પુસ્તક “વિરમદેવ ચરિત્ર” નામે પ્રસિદ્ધ થયું છે.

વિરમદેવજી સ્વભાવે મધુર, સુહૃદવિદ્યામાં પારગત અને ઉદારદીલના હતા. ગણગૌરીને મેળો જોવા કુંગરપુર ગયા હતા. રામપરાના ચંદ્રાવત જાતિના રાજાની કુંવરી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. પ્રસંગવશાત્ રામપરે જવા આવવાનું થતું. એક સમયે ત્યાં બળવાન પાડો મામને હેરાન કરતો હતો. લોકોની આજીજી પરથી તેનાં શિંગડા પકડી તેને પાછલે પગે સો કદમ ખસેડી મૂક્યો. પાડો કોથે બરાઈ ધસી આવ્યો કે તૂર્ત જ તેને ધક્કો મારી પછાડ્યો અને પાડો મરણ પામ્યો હતો.

બીજી રાણી પેથાપુરનાં વાઘેલીજીનામે હતા. કુંગરપુરના રાજાએ તેમને ધટતો સત્કાર ન કરવાથી અપમાન કર્યું હતું, અને કુંગરપુર છૂટાબું હતું. વિરમદેવજી દર પૂર્ણિમાએ કવિઓનો મેળો ભરતા. સારા કવિઓનો સત્કાર કરતા. રૂઠો પરિચય થયા પછી તેમને ગામ બક્ષીસ આપતા. સાહિત્યશાસ્ત્રના એક નમુનેદાર ઉપાસક હતા.

વિરમદેવજીના બાઈ રાયસિંહજી ભારે બળવાન હતા. એક પ્રસંગે કુંગરમાંથી ધસી આવતો વાઘ હાથથી પકડ્યો હતો. પાસે હથિયાર નહોતું. ફક્ત એક લોટો હતો. લોટાથી તેને મારી નાંખ્યો હતો, તેથી તેમની બહાદુરીની નામના ચર્ષ હતી. રાયસિંહજીને વડાસી ગામ જીવારક પેટ આપ્યું હતું. વડાસીમાં જ તેઓ નિવાસ કરતા હતા. વિરમદેવજી તેમનાથી ડરી ગયા હતા. અને ધંડરનું રાજ્ય કબજે કરી તેવી ચક્રા કરતા. વિરમદેવજીએ પોતાની માંદગીને બહાને ધંડર તેડાવ્યા. નિર્દોષભાવે બાઈની ખબર જોવા ગયા. રાયસિંહજી ખબર પૂછવા લાગ્યા. વિરમદેવજી ઉભા થયા. બંને બાઈ ભેટયા. અને એ ભેટવામા વિરમદેવજીને કટાર ભોંકી રાયસિંહજીના પ્રાણ લીધા.

દિલ્હીના પાદશાહ અકબરની ફૈજ ધંડર ઉપર ચઢી આવી હતી. ફૈજ સાથે બહાદુરીથી લડ્યા હતા. અને ફૈજને અવળે મોઢે પાછી કઠારી હતી. તેમની બહાદુરીનાં ગુણગાન સર્વત્ર ચર્તા હતાં.

વેરીલો મામો

ક્રમથી મરણ પામેલા રાયસિંહજીના મામ, પોરીના ગામના ઠાકોર રતનસિંહજી હતા. બાણેજનું વેર તેમના હૃદયમાં ખૂબ સાલતું હતું. વેરને બદલો દરકાઈ રીતે લેવા તે ધારતા હતા. એ વાત વિરમદેવજીથી અજાણી રહી નહોતી. પોરીના ઠાકોર વેર લેવા બહારવટીઆ બન્યા હતા. ધંડર રાજ્યમાં ઠેકઠેકાણે લૂંટફાટ ચલાવતા હતા. રૈયતને તેનો ત્રાસ હતો. વિરમદેવજી તેને કબજે કરવા ચાહતા હતા.

लाग आण्यो विरभने ।

विरभदेवळुनो लाग आण्यो विरभदेवळुंये युक्ति रवी पोसीना हाकारना भिन्नो आगण हाकारना पूज वभाळु भ्यो हाकारने काने ज्ये वभाळु पळोव्या हाकार मनमा शुशो यथो आटलो त्राज आण्यो छता विरभदेव भ्दाग वभाळु करे छे धन्य विरभने ।। भणवा अ न्या विरभने । विरभे वारे सत्कार्या । हाकार शुश यथा साथे भणी व्हावानीभे गवा माता अनाळुने दर्शने गवा भदिरमा साथे प्रवेश कर्यो अने त्याज तेमने घाट धडी नाण्यो त्पारधी माताळुनु स्थग बीहामळु उल्लुग जनस लाग्यु ।

तीर्थयात्रांये सुसाद्री ।

विरभदेवळु तीर्थयात्रांये निकल्या नर्मदाळुनी यात्रा करी इडीरीते दान-पुण्य कर्षी त्याथी श्री द्वारभनाथनी यात्रांये गवा रस्तामा वणवद आळु त्याना राण्ये वारे सत्कार कर्यो त्यानी गजरीत तेमने पसद पडी विरभदेवळुंये पोतानी विरी परध्यावी ।

विरभदेवळुनु भोसाण उद्रेपु उतु भोमाणमा भणवा भाटे गवा उद्रेपु इरगारे तेमने सत्कार कर्यो अने कानो वपत त्या रेशाया त्याथी तेज्यो काशीविश्वेश्वरनी यात्रांये गवा मसीमा घेडो वपत निवास कर्यो धर्मविधि करता रत्ना उतरताची अनेक स्थणे तान आर्या आस पासनी सधणी तीर्थयात्रांये करी त्याथी निवत यर्ष ज्यपु आण्यो

छद्गीना अत

ज्यपुरमा रावसिंहळुना ज्हेन परध्याना जता ज्हेने उडो सत्कार कर्यो उच्चजाव जतावी तेमने रो या दरभ्यान जोराकमा उेर दीधु रस्तामा आवता बीनाडा गांये तेमने देहात यथे

छडरनी गादींये ज्हापमवळ ।

राव विरभदेवळु पछी गादीना छकार गोपाणदासळु जता गादींये जेसवा भाटे मुहूर्त नकी म्गयु ज्ये मभये राज्यना सरदारो जेकत्र यथा छडरमा घेर घेर उत्सव यथा लाग्यो पटालिपेकनो विधि यथा नाग्यो गादींये जेसवानी तैवारी यर्ष गोपाणदासळु पोपाज पहेरवा गवा पोपाक पहेरी पसद न पडवाथी ज्दनी नाभवा माड्या दरणारमा हीन्याल राइ यर्षा वपत पधारे पीतवा लाग्यो सरदारो ज्हाप्या प्रवना श्रीमतो अकणाया दरभ्यान उद्रेपुथी कुमार क्त्वाळुमनळु आवी पळोव्या आ उल्माही कुमारने जेध गौना मन हरी गवा जेके अनांजे तेमनी पसदगी यर्ष अने क्त्वाळुमलळुने गादी उपज जेसाडी दीधा भगतनाद्यो वागवा लाग्या ज्यज्यकार पोकारावा लाग्यो ।

ગોપાળદાસ ચમક્યા ! માણસોને પૂછતા સધળી ખીનાથી વાકેફ થયા તેમને ખૂબ ખોટું લાગ્યું બહાર નિકળવાનું મન ન થયું રાજમહેલને પાછલે બારણે ગયા ઘોડા ઉપર બેસી પ્રયાણ મ્યું દિલ્હી પહોંચી ગયા પાદશાહની નોકરીમાં ભેડાયા પાદશાહની મરજી મ પાલન કરી નિવેદન કરી પાદશાહની ફોજ મદદમાં લીધી જોધપુર અને જયપુરની મદદ લીધી ધારનો નાશ કરવા તૈયારી કરી ફોજો લાનને માડવે આવી માંડનાનામીયા વચ ચાય તો ઇડર ઉપર કુચ કરી ચકાવ તેમ હતું મીયા હતા જોરાનર મીયા લહવામાં જખ્ખર હતા જોતજોતામાં મીયાનું ઇશકર ટૂંકી પડ્યું આવેલી ફોજો એ બારે યુદ્ધ ખેલ્યું

ગોપાળદાસનો અંત આવ્યો

એ રમખાણમાં ગોપાળદાસજીનો અંત આવ્યો સવત ૧૬૫૩માં આ ખીના બની ગોપાળદાસની ધારેલી ખીના પાગ ન પડી સાથેના સરદારો કપક ધનાયા મરાયા—પાયા—અને ઘણા સુનીયોનો તેમાં અંત આવ્યો

નાશ પામેલા નામીયા સરદારો !

એ યુદ્ધમાં બાર નામકિત સરદારો મરણ્યને ઇરણ્ય થયા (૧) જોધપુરના રાજ સુરસિંહજી (૨) જયપુરના રાજ સનાઈ જેસિંધ (૩) મારનાના આપાવત હરિસિંહજી (૪) આપાનત ગોપાળદાસજી વિગેરે દવલોક થયા કહે છે કે એ સમયે ૭૦૦ સોનેરી મૂઠા ઉતરી ગાને મહાબળવાન સાતસો થોહાઓનો સહાર થયો

ગોપાળસિંહજીના વચના હાલ વલાસણમાં છે અને એ વચને સાધારણ હાલમાં જીવન યુગરે છે પાચમાલાલ સામળદાસજીના બેટાળી પાસે વસાઇમાં છે છટ્ટાલાઇ કેચવદાસજીના વચના સામલીપાડમાં છે અને સાતમા ભાઇ રતનસિંહજીનો વચ નથી

આખરે ઇડર આબાદ રહ્યું

એ યુદ્ધને અગે ઇડરને આચકા આવ્યો નહો, ઇડર નિર્જાય અને સુરસિંહ હવે રાવ કલ્યાણ મલજી જેવા ઉત્સાહી રાજ્યને લીધે ઇડર રાજ્ય આબાદ વિશાળ—અને મપત્ર મનવુ રહ્યું પાદશાહી ફોજ આવેલી તે પ્રસંગનો દાહરો નિચે મુજબ કહેવાયો—

“ કલો જપે ઈવિ કેસરી મે પૂળ્યા કળનાથ ! ”

‘ અકખર રૂઠ્યો કયા કરે મુજેરાજ દિયો રઘુનાથ ’

રાવ કલ્યાણમનજીએ સવત ૧૬૫૩ થી મ ૧૭૦૦ સુધી વર્ષ ૪૭ રાજ્ય કર્યું

એ વખતે ઈડરની વિશાળતા.

એ પ્રસંગે ઈડરમાં પચાસ હજાર ધરની વસ્તી હતી. નાગર બ્રાહ્મણોનાં ધર અડારે હજારે હતાં. ત્રીસ પેઢીથી ચાલતા આવેલા નાગરોના કારભારીપણાને લીધે અનેક નાગર કુટુંબોએ નિવાસ કર્યો હતો. વેપારીયો વંચી વેપારમાં કુશલ હતા. દૂર દૂર દેશોમાં તેમનો વેપાર ચાલતો હતો. સુતાર, લુહાર, સોની, કુભાર, મોઝી, વિગેરેની સખ્યાબધ વમતી હતી. આખો દેશ ધન અને ધાન્યથી ભરપુર હતો.

રાવ કલ્યાણમલજીની કિર્તિ દેશમાં પ્રસરી હતી. પ્રેમાનંદ કરીએ "પ્રીતશતક" ગ્રંથ રચી તેમાં તેમની ઉત્તમવલ કિર્તિનું વ્યાન કરાવેલું છે.

રાવ કલ્યાણમલજીને વજ્રમલજી નામે કુમાર હતા. સદર કુમાર કુમાર-પદેજ દેવલોક યયા હતા. કુમાર વજ્રમલજીના કુમાર જગન્નાથજી હતા. રાવ કલ્યાણમલજી દેવલોક યયા પછી રાવ જગન્નાથ માદી ઉપર ખેડા હતા. સંવત ૧૭૦૦ના વૈશાખ સુદી ૩ ને દિને એ મંગલ મહોત્સવ હતો.

રાવ જગન્નાથજી !

રાવ જગન્નાથજીમાં રાજને જાજતા ગુણો નહોતા. કોપી સ્વભાવના હતા. દુરાચારી હતા. કૂરતાપી કર ઉધરાવવા દરમનો કડાડતા. લોભની દૃઢ ઓળંગી હતી. રાજ્યની ચાળીસ લાખ રૂપીઆની આવક હતી. પણ અન્ય માર્ગે વપરાઈ જતી. રૈયત તેમનાથી કંટાળી ગઈ હતી. લોકોની આખર અને જીવ જોખમમાં હોવાનું ગણાતું. સામાને ફાવે તેટલું નુકસાન થાય પણ સ્વાર્થ સાધવામાં તત્પર રહેતા. દુરાચારી હોવાને લીધે બ્રાહ્મણ-વાણીયા જેવી જીવી કોમોની અને હરકોઈની કુમારીઓને દુર્ભુદ્ધિથી પકડી મગાવતા. નજીવા કારણસર તોપથી ઉડાવી દેવા કુક્રમ કરતા. એવા એવા અનેક અત્યાચારોથી નાગરબ્રાહ્મણો વડનગર, વીથનગર વગેરે સ્થળે નાસી ગયા. વેપારીઓ પણ દેશ પરદેશ ચાલા ગયા. એમ દેશ ઉજ્જડ થતા માંડ્યો. તે વખતનીએ કહેવત પ્રતિહાસ રૂપે બની "જલજલઓ જગન્નાથીયા કલા તણા કપુત" "માર્ચા બ્રાહ્મણુ વાણીઆ રખડાવ્યા રજપુત".

બ્રાહ્મણાહી ખંડણી.

રાવ જગન્નાથને ઈડર રાજ્યની ખંડણી ભરવી પડતી. ખંડણી ભારે હતી. ફાવે તે વખતે બ્રાહ્મણ સામટી રકમ મેગાવી લેતો. એમ દરેક રાજ્યોમાંથી મગાવાતું. એવે મમથે ખંડણી ભરવી મુશ્કેલ થતી.

વડોદરામાં "વૈતાળ આરોટ" નામે ભારે ધનાઢથ ગૃહસ્થ હતો. કરોડોની ધીરધાર કરતો.

એ મોટાં મોટાં રાજ્યોને ધીરતો. જે રાજ્ય બાદશાહને ખંડણી ભરવા તત્કાળ અશક્ત હોય તો એ રાજ્યની વતી ખંડણી પોતાની રકમથી ભરી દેતો. ઈંદર રાજ્યની વતીથી પણ ઘણી વાર ખંડણી ભરેલી અને તેના પૈસા મળી જતા. પણ રાવ જગન્નાથના ઉડાઉ સ્વભાવને લીધે વૈતાળ ખારોટનું દેવું વિશેષ ચર્ષ મયું. રાવ જગન્નાથની દાનત ખમડી. લેહણુ કુખાવવા તેણે વિચાર કર્યો. વૈતાળ ખારોટની ઉધરાણી આહુ હતી. આખરે ખારોટ જાતે વસુલ કરવા આવ્યો. તેને હેરાન કરી હડપાર કરવા પડ્યત્ર ગોઠવી રાખ્યુ હતું, તે મુજબ ખારોટના મુકામ પર એક ખૂબસુરત દાસી મોકલી. દાસી સંકેત મુજબ ખારોટ પાસે જઈ. વાતચિત કરવા લાગી. માણુસે બ્યાવી ખારણું બંધ કરી સાંકળ ચઢાવી. જૂમ પાડી કેસ કર્યો. રાવણએ તેને સંગ કરી દેશપાર કર્યો.

ખારોટ કેમ ન થાય ભૂડાં !

ખારોટ મનમાં સમજી ગયો. જગન્નાથને દેશપાર કરવા યુક્તિ રચી. સિધી ગયો દીલ્લી. બાદશાહ પાસેથી લીધી ફેજ. ઈંદર ઉપર ચઢી આવ્યો. ઈંદરના વહીલે દીલ્લીથી રાવને ખબર આપી. જગન્નાથે જાણ્યું કે વૈતાળ ખારોટ સાથે છે. તેથી તેની પૂર્વની મિત્રતા યાદ કરી. વિનય સાથે ખારોટ પર પત્ર લખ્યો. ખારોટ મીઠાશથી જવાબ વાળ્યો. જણાવ્યું કે તમે નિશ્ચિત રહેજો. ફેજથી કઈ ચર્ષ શકે તેમ નથી.

જગન્નાથ ચારિત્ર્યહીન હતો. સૂક્ષ્મ શુદ્ધિથી કષ્ટ ભરેલો પત્ર સમજી ચક્ર્યો નહીં. જગન્નાથની કશી તૈયારી નહોતી. તેથી બાદશાહી ફેજને ઈંદર ઉપર ઘેરા ખાલ્યો. જગન્નાથે નાસી છૂટવા વિચાર કર્યો. કુડુંબ સાથે છૂપી રીતે પોલ્યો તરફ પ્રયાણ કર્યું. મોજે સરવણામાં જઈ છુપાયા.

ફેજનો આગેવાન કોણ હતો.

ફેજ લાવનાર દીલ્લીના અકબર બાદશાહનો શાહખદો મુરાદ હતો. ખારોટ તેને માનીદો હતો. ખારોટની ઈચ્છા મુજબ તેનું વર્તન હતું. ઈંદરને જગન્નાથ નાસી છૂટ્યો. ઈંદર ગઢ મુરાદને કબજે પડ્યો. તે વિશે નિચે મુજબ કવિત છે.

છપ્પાનો રાગ

- “ સવત્સત્તરસોપ્રમાણ ચર્વણારોત્તરભિમલ ત્રીજતિથિરવિવારમાસઆસોપક્ષનિર્મલ ”
- “ શાહજારોમુરાદ લેજમઢઈરઆયો, કરવારોષાકાજ સાથ જગનાપ સજાયો ”
- “ વૈતાલમાટ ન દિયોવઢળ મૂઢકરી રાવકાઢીયો ”

લાવર્થિ:—સવત ૧૭૧૨ માં આસો સુદી ૩ અને રવિવારે અકબર ખાદશાહને શાહજહાં ઇંદર ઉપર ચઢી આવ્યો. એ વાત જાણી રાવ જગન્નાથ સામે યવા વિચારમાં પડ્યા. વેતાળ બાટે વિશ્વાસ આપી લઢવાની તૈયારી ન કરવા દીધી. કપટની જાળથી તેમને સખડાવવા ગોઠવણ કરી. રાવ જગન્નાથ આખરે તાસી ગયા.

એ પ્રમાણે જ્યાં ઉપરથી પણ રાવ જગન્નાથના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પડે છે. રાવ જગન્નાથ પોલ્યોમાં પેસી ગયા. શાહજહાં મુરાદે ઇંદર રાજ્યનો કબજો લીધો અને સૈયદ હાથાને ઇંદર રાજ્યનો સુબો બનાવ્યો. સુબાના હાથ તળે જુના પ્રધાનને કારભારી નિમ્બો. અને દિલ્લી ચાલ્યો ગયો.

રાવ ચિંતાને લીધે ખીમાર થયો. રાજિતની દવા લેતાં વધારે અશક્ત થયો. કબરમાંથી અકાઠાઈ ગયો આખરે સવત ૧૭૧૩ ના પોસ સુદી ૧૦ ને દિવસે મરણ પામ્યો.

રાજ જગન્નાથનો પુત્ર પુન્નજી હતો. રાવ પુન્નજી એ સમયે પોલ્યોમાં હતો. તેને તેના પિતાના રાજ્યની લાગણી હતી. મુસલમાનોને કનડવા તેણે બહારવટું સ્વીકાર્યું મુસલમાનોને બહુજ પજબ્યા.

તેને સલાહ મળી કે તે દિલ્લીના ખાદશાહની નોકરી સ્વીકારે ! ખાદશાહને ખુશ કરે ! તો તેને રાજ્ય મળે. પુન્નજી એ સલાહથી દિલ્લી ગયા. ખાદશાહની મરજી સંપાદન કરી. ખાદશાહને ઇંદર રાજ્ય પાછું મેળવવા વિનંતી કરી. ખાદશાહે ફોજ આપવાનું નક્કી કર્યું. એ વાત જયપુરના રાજાએ જાણી. જયપુરના રાજાને રાવ વિરમદેવ ઉપર વેર હતું, તેથી ખાદશાહને ઉર્ધ્વ સમજાવી મદદ આપવાની વાત બધ પાડી

પુન્નજી તેના મુસાળમાં ઉદેપુર ગયા. ઉદેપુરના રાણાની ફોજ લીધી. ઇંદર ઉપર ચઢાઈ કરી. અને ઇંદરની મુસલમાન ફોજ સાથે યુદ્ધ કર્યું. તે પ્રસંગે બહુઓનો નાશ થયો. તે વિશે નિચે મુજબ જાણ મળી આવે છે.

“પુજરાજઅંગચઢિવા પદીલોદયવટ્ટરહલીચો. આ ઉપરથી મુસલમાનોને હરાવી ખાદશાહના સુબાની સત્તા ઉઠાવી લઈ ઇંદર રાજ્યનો કબજો લીધો. યુદ્ધના પ્રસંગે જે રમખાણુ થયેલુ તે વિશે નીચે મુજબ ગીત છે.

“રવિરહેંસ્યા પઢ્વળચઢેરણ ફઢરી વિદલ આળી ” નાવ નાવ કરતીનિશવાસર પાઢેધાહપઢાળી ” (૧)

પુજેની ઘલ્લેત્ત પઢ્વળચઢ્યા તળરી નહીતવીની

ઘઢતળે વઢ્ધ ઢાંગીણ ઢાંકળ વૂમકરે મુલ્તવીવી (૨)

જોધજહે કમધજ્ઞ જળી સ્વાગરોહિલા સ્વાયા

મેલીધાહરીયે મુગલાળી નાહકચો નાયા (૨)

ભાવાર્થ:—રાવ પુંજએ તલવારનું બળ વધાર્યું! ઘણા મોગલોને સંહાર કર્યો! લઢાકમાં રાવે પઠાણોને કાપ્યા. ઇંડરમાં ફોજ દાખલ કરીને રમખાણ કર્યું! પઠાણોની સ્ત્રીઓ રાત દિવસ ખૂમો-ચીસો પાડતી હતી. ખાવિંદા ખાવિંદા! ના પોકાર પાડતી હતી. પુંજજીએ રણભૂમિમાં દુષ્ટોને પહાડ્યા. તેઓ માટે ઓસડ કે ઉપાય થઈ શક્યો નહોતો. ખાવિંદના મરણથી આ...કાંકણ ભાગવાનો વખત આવ્યો. એવી ખૂમો ખીખીઓ પાડવા લાગી. અરે! આ તલવારોએ શહિદા અને પઠાણોને ખાધા! મોગલોએ જીવવાની વ્યાજ્ઞા મૂકી. રડવાથી કોઈ ખાવિંદ રાજો આવ્યો નથી. (લુઓ—કવિકૃ દલપતરામભાઈની ઐન્ નોંધ.)

એ પ્રમાણે બારે ધીરતા ખતાવી રાવપુંજજીએ ઇંડરના સુખા સયદ હાથા પાસેથી સંવત ૧૭૧૪માં-સને ૧૬૫૮માં ઇંડરની સત્તા હસ્તગત કરી.

રાવપુંજજી મરણ!

રાવપુંજજીને નાનો ભાઈ હતો. નામે અરજજીદાસ હતો. તેને રાજ્ય થવાની હોંશ હતી. રાતદિવસ એ તુખ્યાથી જંખતો. આ નાના ભાઈએ ઝેર દેવા વિચાર કર્યો. લાગ તાછી ખોરાકમાં મીઠું ઝેર ખવરાવી દીધું. રાવજી દેવલોક થયા.

રાજ્ય થયો નાનો ભાઈ!

નાનાભાઈએ મોટાભાઈને માર્યો. અને ઇંડરની માદીપર, બેસી રાજ્ય થયો. રાજ્યલાવવા વ્યવસ્થા ગોઠવી. મરજીદોને અધિકારીઓ બનાવ્યા. અને નિરાતે રાજ કરવાના વિચાર ધડે છે તેવામાં તો.....

ચઢી આવી મોટી ફોજ!

ઇંડર ઉપર મોટી ફોજ ચઢાઈ કરી. આ ફોજ સુખાસૈયદ હાથાની હતી. સૈયદ હાથા દિલ્હી ગયો હતો બાદશાહને વિનવ્યા હતા. અને ફોજની ચઢાઈથી ઇંડરનો મુઠક કમળે કર્યો.

અરજજીદાસ નાહા.

ઇંડર ઉપર મારો ચલાવાથી રાવ અરજજીદાસ નાસી ગયા. ધામેદ ગામની નાળમાં પેટ્ટી ગયા. અને જઈ છુપા રહ્યા.

ચાર કુમરોનો સમાગમ!

ચાર કુરો અમદાવાદથી આવતા હતા, પોતાના રાજ્યો તરફ જતા હતા. (૧) દેવલીયા પ્રતાપગઢના (૨) વાંસવામના રામના (૩) લુણાવામ

રાગના (૫) અને દુગરપુરના રાગના કુમાર હતા. એ ચાર કુમારો સાથે ૫૦૦૦ ઘોડે સ્વારો હતા.

અરજલુદ્દાસની અરજ.

એ ચાર કુમારોને અરજલુદ્દાસે વિનંતી કરી. ઘોડેસ્વારોની મદદ માગી. ધરનો કબજો લેવાની એ મદદ હતી. ધનિય કુમારોએ બ્રાતૃભાવથી મદદ આપી. એ સપનાઓએ મળી ચર્યાચરમાં રજાસણ ઉપર ચઢાઈ કરી. રજાસણના રહેવર સરદારો ચેતી ગયા. યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થયા. અને બહાદુરીથી લડયા.

તેમાં ચારે મરણ પામ્યા !

એ યુદ્ધમાં રાવ અરજલુદ્દાસ મરાયા. દેવલીયા પ્રતાપધરના કુમાર-લુલાવાડા અને દુગરપુરના રાજકુમારોને પણ ગ્રાણીયો વાગી. તેથી તે ચારનો અંત આવ્યો.

વાંસવાડાના કુમારે અગ્નિદાહ કર્યો.

દેવલોડ થએલા, એ રણવીરોની દાહ ક્રિયા વાંસવાડાના કુમારે કરી. અને બાકી રહેલા સૈન્યને ધામોદ લઈ ગયા.

અરજલુદ્દાસના કુમારનું પાલન !

અરજલુદ્દાસના કુમાર પાંચ વરસના હતા. વાંસવાડાના કુમારે પોતાના રાજ્યમાં લઈ ગયા. તેમનું પાલન પોપણ કરી મોટા કર્યા. અને તેમના જીવારક માટે કુંદિયાબલ પટ્ટો ધનામત કર્યો. હાલમાં પણ તેમના વંશજોના કબજામાં છે. રાવ અરજલુદ્દાસ મૈવત ૧૭૧૪ થી સંવત ૧૭૧૫ સુધી એક વરસ રાજ્ય કર્યું.

રાવગોપીનાથ

રાવ ગોપીનાથ-અરજલુદ્દાસના મરણ પછી મોગલો પર બહારવટે નિહાળ્યા. રાવ જમનાથના એ લાઇ હતા. તેમણે લૂંટકાટ શરૂ કરી બહારવટે પર અત્યાચારીયો તીથોનો ધ્વંસ કરતા હતા. તે તેમને અસહ્ય લાગતું હતું. તેમણે મુસલમાનોને ખૂબ ત્રામ આપવા માંડ્યો. ધરના સુબાએ રાવ ગોપીનાથને શાંત પાડવા વિચાર કર્યો.

અરજુની મારફતે સમાધાન !

સુબાજીએ ચારણ જોગીદાસને બોલાવ્યા. સુલેહ કરવાની વાત કરી. કુવાવાસના ચારણે સમધાન કર્યું. ગોપીનાથજીને જીવરકનો ખદાખરત કરી આપ્યો. અને સુબા સૈયદ હાથાની કારકીદી સુધી જીવરકમાંજ નિભાવ ચલાવ્યો.

સયદ હાથાની બદલી થઈ

ધંડરના મુખાની બાદશાહે બદની કરી તેની જગોએ કમાલખાની નિમજોક કરી કમાલખા આજસુ અને વ્યમની હતો ગોપીનાથજીએ લાગ રાખી ધંડર ઉપર ચઢાઈ કરી ધંડર રાજ્ય કમળે કર્યું

એમાં વગી ત્રીવ્યું પાક્યુ

ધંડરનું રાજ્ય ગોપીનાથના હાથમા આવવાની સાત બહુી રણાસણ કાકિરને ગભરાઈ થવા લાગ્યો કારણુ એ હતુ કે જગનાથના ભાઈ અરજણુ દાસને તેણે માર્યા હતા

તેથી ગોપીનાથ તેના કાકાનું વેર જરૂર લેશે એવી શકા કરી ધંડરના કસખાતીનો માથે મુનેહ કરી અને અમદાવાદના મુખા પાસે ગયા ઉત્કુ મુલકુ સમજા યુ ફોજ લઈ ધંડર ઉપર ચઢાઈ કરી

ભારે ફોજ જોઈ ગોપીનાથ ડરી ગયા ધંડરમાંથી નાહા કળનાથ મહારોવના મદિરમા મતાઈ ગયા અફીણુના વ્યમની હતા અફીણુ વિના વ્યાકુળ થવા લાગ્યા ત્યા બ્રાહ્મણુ આવી ચઢ્યો તેને બે કડા સોનાના આપ્યા તે પૈકી એક કડુ અફીણુ લાવવા માટે આપ્યુ અને બીજુ બક્ષીસ આપ્યુ બ્રાહ્મણુ ધેર ગયો તેની પત્નિએ અફીણુ લાવવા ના પાડી રાવજી રાહ જોઈ કટાબ્યા આખરે અફીણુ વિના અકળાઈ મરણુ પામ્યા ધંડર ઉપર બાદશાહનો મુનો હકુમત ચલાવના નાગરો એ પ્રસંગે ઘભલેન પર પથુ તેની સત્તા ગાજતી રહી રાવગોપીનાથ પાચ વર્ષ સુધી રાજ્ય કરી સંવત ૧૭૨૦મા મરણુ પામ્યા તેમને બે રાણીઓ હતી તે પથુ નાસી છુગી હતી ધંડરથી ચાર ગાઉ ઉપર ગોઝારીયા ગામ છે તેનામચરા પાસે તનાવ છે ત્યા કુમી અને પ્રાણુ તજના હતા

ગોપીનાથજીનો કુમાર કલ્પસિંહુ !

રાવજીને એ પુત્ર હતો નામે કલ્પસિંહ હતો દસ કે બાર વરસની ઉમ્મર હતી સરવણામા ગહેતા હતા મ્હોટી ઉમ્મર સુધી ત્યાજ રહ્યા ઉત્સાહી કે બહાદુર નહોતા

કલ્પસિંહજીના કુમાર !

રાવજીસિંહજીને ત્રણ કુમાર હતા કલ્પસિંહજી વખામાંજ મુજરી ગયા હતા એ બે કુમારો પૈકી એક ચાદા તથા બીજા ચદ્રસિંહ નામે હતા એ બે કુમાર દગરદ વાળા રાણીજીના હતા અને દાતાનાળા રાણીજીના માધવસિંહજી હતા માધવસિંહજી મહાદુર હતા બાદશાહની ફોજ સાથે લડ્યા હતા

અને વેરાનરપટો દમાબો હતો ત્યાં ગાદી ગયાથી અને ગ્યા દાનમા પણ તેમના વશને જાહગીર જોગવે ટ.

રાવચદ્રસિંહ !

કર્ણુસિંહના મોટા પુત્ર ચાલમિદ નામે હતા તેમણે તેમના મબધીએ પૈકી રાવમાનસિંહને અને ગોવિંદસિંહને મેળવી લીધા તેમની મદદથી તેમણે મવત ૧૭૭૪ સને ૧૭૧૮માં મુમવમાન પ્લેઠરને હરાની ઈડરની ગાદી કમજે કરી (તે દરમ્યાન તાબા પનનો લેખ)

રાવચદ્રસિંહ કપટી હતા રાજકારભારમા કપટથી અનમ રહેતા વલા-સજ્જાના ઠાકોર સરદારસિંહજીને ઘિવાનપઠ આપ્યુ હતુ ધણે લામ નિવૃત્તિમા ગાળતા હતા

પોલ્યોના પઠીયાર રાવજીની કુવરી સાથે પગલ્યા હતા તેથી પોલ્યોમા સામરીમા ગયા હતા ત્યાં કેટનોડ વખત લ્યા કારીયાત્રાનુ ખ્હાનું કંઠાડી સરસાઈ ગામે ગયા ત્યાં તેમના નામરાને મગવા જોરા મા વિશ્વાસુભાવથી આ યા તેમને ખૂ ઠાકે પાયો અને મારી નાખ્યા અને મવત ૧૭૮૩મા પોલ્યોની ગાદી ઉપર છે તેમના નહના દાન પણ પોલ્યોની ગાદી ઉપર રાજ્ય કરે છે

(૧) નોટ—

તાબાપનની નકલ

સહી ઉર્દુમા છે

ખી ઘિવાનજી ઈડર જહાગીર નવાખત્રી આરેરાત્ મોજે વડાનીના પટેલ તલાટી જોગ

ખમાલ ઠાકોરખી રઘિરામજી

વત્ વમો ઉપર જાહલ્લુ કરીયાદે આજમા છે ને વેરો માટે જ માટે ને દો ને કહીય છે નહોં માટે દરકત કરો રખે ને જાહલ્લુ ખેરાની છે તે પનત્યોમા' દલ આણી સને ૧૧૨૨ (હીજરી) વિક્રમ સવત ૧૮૧૦

આ તાબાપનનો લેખ પરસીયત લીખીમા છે સહી ઉર્દુમા છે તાબા એ સમયની ગુનરતિ મિત્ર માત્રવાગી નેવી છે પટેલ તલાટીએ વડાનીના આજલેને વેરા માટે સતાવેલા તે પરથી ઈડરના પીરકનાલખાનજી પાસે ફરીયાદે નખેશ્રા બ્ર ઘણો તરફ પૂન્યત્રાવ લાવી તેમણે પટેલ તલાટી ઉપર વેરો માફ કર્યાનો હુકમ લખી આપ્યો. યાને તાબાપન કરી આપ્યું ને પરથી પીરકનાલખાનનુ કદય કેડ કોમવ દડ તે જણાધ આવે છે

રાવથી ચંદ્રસિંહજીને ધરના કિલેદારને રાજ આપી ધર રાજ્ય કબજે કર્યું. તેના બીજા વર્ષમાં સંવત ૧૭૭૬માં ખેડબહાના બાહ્યોને શાંતિ આપી નિર્ભય કર્યા તે બાબતનો લેખ (તાબાપત્ર) મળી આવ્યું છે. અને તે ખેડ-બહાના રહીશ વાટ બહાદુર નામે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ખેડવા બાહ્યના ઘરમાં સંગ્રહેલું હતું. તેની નકલ નિં. મુ.

અસહ ઉપરથી નકલ

શ્રીરામજી

રાવજી શ્રી ચંદ્રસિંહજી | પરજલે ધર | હવાસે રાઠોડ શ્રી સરદારસિંહજી આદેશાત મૌજે ખેડબહાના પટ્ટવ-તલાટી ભેગ |

જાત ઉપાઠા ભીમપડવા, ભોગીદાસ વગેરે બાહ્ય સમસ્તની પાસેથી મહારાજના અમલ મધ્યે જો વેરો-વારો લીધા હોય! તોજ લેજો. ખેડાલીયા બાહ્ય છે. તેમને હરકત ન કરશો. હમેશાં છે તેથી અદકુ ન કરશો. વગર સમજ્યું ન કરશો. મીં ૩૦ કુવકાદ ઝ ૧૧૩૭ હીજરી.

સહી (ઉદ્દીવીપીમા)

ઉપરોક્ત લેખથી સમજાવ્યું છે કે-ધર મુસલમાન સુબાના હાથમાં ગએલું હશે તે પ્રસંગે ખેડબહા પશુ તેના હાથ તીચે હશે. બાહ્યો ઉપર કરવેરો નાંખ્યા હશે તે ન સહન થવાથી રાવ ચંદ્રસિંહજી પાસે ફરીયાદ ગયા હશે. તે પ્રસંગે તેમને આ લેખ ફરી આપેલો જણાય છે. લેખમાં હીજરી સન છે. તે પરથી આપણે સંવત ૧૭૭૬ જણાવ.

સદર લેખની ભાષા મુજરાતી છે. તેમાં મારવાડી ભાષાની ઢાળા છે. લીપી ઉદ્દુ છે. અને સહી ઉદ્દુમાં છે. એ પરથી એમ અનુમાન થઈ શકે છે કે આ વિભાગમાં પશુ ઉદ્દુ લીપીનો પ્રચાર હશે અથવા ઉદ્દુ મિત્ર નાગરી લીપીમાં વ્યવહાર થતો હશે. દક્ષિણમાં પશુ રાજકારોબારી લખાણ એવું જ યતું હશે.

ગોળવોની ગાદીએ ચંદ્રસિંહજી |

ધરનાગવ પોળ્યો-વિજયનગરની ગાદી ઉપર બેઠા. પદીયારોની ગાદી હતી તે હસ્તગત કરી, તેમને ભેરોજી અથવા જસવંતસિંહજી નામે પુત્ર હતો.

ઈડર હોડયા પછી, ઈડર રાજ્યનું કારભારીપદું નિમેલા સરદારસિંહજી કેરતા હતા. અને હકુમત ચ્દસિંહજીનીજ કાયમ રાખી હતી.

સરદારસિંહજી સ્વતંત્ર થયા.

કેટલાક સમય પછી સરદારસિંહજી સ્વતંત્ર થયા. અને ઈડરનું રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું. તેમણે વડોદરાના રહીશ બહા પડિતને કારભારી રાખ્યા બહો પડિત સુદર કામ ચલાવવા માંડ્યા. કેટલાક વખત પછી ઈડરના કસબાતીયોના વિચાર સાથે મળતા થયા. સરદારસિંહજીને મારી નાંખવા વિચાર કર્યો. સરદારસિંહજીની બહુમાં આવ્યું. સરદારસિંહજી ત્યાંથી નાસ્તી ગયા અને પોતાના વતનમાં વલામણમાં આવ્યા. એમ સરદારસિંહજીને અમલ સંવત ૧૭૮૩ થી સંવત ૧૭૮૫ સુધી રહ્યો.

બહો પડિત

સરદારસિંહજીએ ઈડર હોડયા પછી બહો પડિત ઈડરનું રાજ ચલાવવા માંડ્યા. કસબાતીઓ તેમના સલાહકાર થયા. દેસાઈ એને હેરાન કરવા લાગ્યા.

ઈડરમાં પોળ્યોના રાવજીની હકુમત.

એમ છતાં પોળ્યોની ગાદી ઉપર બેઠેલા ચ્દસિંહજીના પુત્ર જયવત-સિંહજીની ઈડર રાજ્ય ઉપર હકુમત કાયમ હતી. બહો પડિત તેમને મળતો રહેતો અને રાજ્યનું કામ ચલાવતો. બહો પડિત દક્ષિણી બ્રાહ્મણ હતો.

એ સમયમાં બ્રહ્મક્ષેત્રના બ્રાહ્મણોને પટેલ-તલાટીઓ કર-વેરા લેવા હેરાન કરવા લાગેલા. કટાણીને તેઓ રાજ જયવતસિંહજી પાસે ફરીયાદે ગએલા. જયવતસિંહજીએ આશ્વાસન આપી ફરમાન બહોર કર્યું અને તે બહો પડિતની મારફતે કરેલું તેના ઉલ્લેખનું પત્ર (તાબાપત્ર) ખેડમાંથી મળી આવ્યું છે તેની નકલ નીચે મુજબ છે.

(૨)

અસલ ઉપરથી નકલ

સિદ્ધ શ્રી દિવાનજી આદેશાવ રાવજી શ્રી જયવતરાવજી.....
દિવાનજી.....વચનાત મૌજે ખેડલલાના પટેલ તલાટી જોગ.

જાત ધાણજી પાસેથી મદામત વેરા વાટા બો હોય તો જ લેબો
ને સદામત માફ કરજો નવી હરકત કરશોમા સવત ૧૭૮૫ અશાહ
વદી ૯ ગુરૂવાર સહી

(મોડી લીપીમા છે)

સદર લેખમા ભાષા ગુજરાતી છે તેમા મારવાડી ભાષાની છાયા છે.
સવત વિક્રમનો છે લિપી પરસીયન કે ઉર્દુને મળતી છે સહી મરાઠીમા
(મોડી લીપીની) છે દિવાનજીના આદેશથી લેખ લખાયો પશુ દિવાનજીનું
નામ જણાતું નથી સહી દિવાનજીની છે તે વાચી થકાતી નથી મોડી
લીપીમા હોવાથી એ દક્ષિણી હતા એમ સ્પષ્ટ થાય છે લેખમા હકુમત
રાવજી શ્રી જશવતસિંહજીની હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે જશવતસિંહજી પોલ્યોની
ગાદીએ હતા અરસિંહજીના પુત્ર હતા તેમ છતા ઈરની હકુમતમા આ
લેખ થયો છે તેથી એમ અનુમાન થાય છે કે એ રાવજીની સત્તા ઈર
રાજ્ય પર પણ હશે

એ અરસામાં અમદાવાદના સુખા તરીકે શિરમુલદખાનજી હતા અને
તે દિલ્હીના પાદશાહે તેમને નિમ્યા હતા તેમણે મરાઠાઓને ચોથો ભાગ
આપવો શરૂ કર્યો હતો મરાઠાઓનું બળ વધી પડ્યું હતું મરાઠાઓએ
મુસનમાનોને નબળા પાડ્યા હતા ગુજરાતમા પણ તેમની સત્તા ખેસાડી
હતી અને આવક અર્ધા ભાગે વહેંચી લેતા હતા એ સત્તા પીનાજી
ગાયકવાડની હતી

સંવત ૧૭૮૮ ના અગસામા દિલ્હીના પાદશાહે મહારાજ અભેસિંહ
જીને તથા ભડારી રતનસિંહજીને અમદાવાદ ઉપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યા
ભારે ફોજ લઈ ચઢી આવ્યા અને અમદાવાદ સર કર્યું તથા વડોદરા
હસ્તગત કર્યું પીનાજી ગાયકવાડ ડાકેર જતા રહ્યા અને ત્યાં પણ પાછળ
પડી મારી નાખ્યા

પીલાજીના ભાઈ મહાદજીએ જણુસરથી લશ્કર લઈ ચઢાઈ કરી અને
વડોદરા પર કબજો કર્યો.

ખાત્રાહે મોકલેલો મોતિમખાન સુખો અમદાવાદ આવ્યો અમદાવાદ
છોડાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ રતનસિંહજી અમદાવાદ છોડતા નહોતા

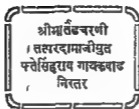
સુખાએ દામાજી ગાયકવાડને ઉપજનો અર્ધો ભાગ લખી આપ્યો
અને તેમની મદદ લઈ રતનસિંહજીને ઠહાડી નૂક્યા

એ સમયમાં મરાઠા અને પૈથાની હુમત ધર ઉપર હતી. તેમના તરફથી ધરમાં દિવાન રહેતો હતો. એ પ્રમંગનો તાંબાપત્રનો લેખ ઉલ્લેખ રૂપે મળી આવે છે.

નં. ૩

અસલ ઉપરથી નકલ.

ૐ

શ્રીમંત-રાવશ્રી દામાજીરાવ ગાયકવાડ વા. મૌજે વડાલીના પટેલ-
તલાદી તા. શેઠે જત.

મૌજે મજકુરના ધાહણોને વેરા સુદામત માફ છે. તે પ્રમાણે સર-
કારથી માફ છે. તમો કશી વાતે ધાહણોને.....હીમ થાશે નહીં ખોમાટ
થાશે તો મુલાહીજી રહેશે નહીં સવત ૧૭૮૭ જેઠે સુદી ૫ દીને.

સહી.

.....(ત્રેહી લીપીમાં)

ઉપરોક્ત લેખ ઉપરથી જણાય છે કે વડાલીના ધાહણો પર વેરા
નહોતો. વડાલીના પટેલ તલાદી તથા શેઠે વેરા નાંખવા સખતાઈ કરેલી,
ધાહણો અકળાએલા તેથી શ્રી દામાજીરાવ ગાયકવાડ અમદાવાદ રહેતા
હતા. ત્યાં ફરીયાદ કરવા ગએલા. ધાહણો વિદાન તથા સુશીલ હોવાની
ખાત્રી થવાથી તેમની વિનંતી નિગાહમાં લેવાએલી અને વેરા માફ કર્યાંતું
તાંત્રપત્ર કરી આપ્યું.

બાબ પંડિતની પડતી

ધર રાજ્યમાં દેસાઈ કુટુંબ પ્રભાવશાલી હતું. એ કુટુંબના ધર,
વડાલી અને હાલમાં કઠીયાદરા-વસાઇ વગેરે ગામોમાં છે. એ વીર દેસાઈ-
ઓને ધરની પ્રજાનું દુઃખ સહન થયું નહીં તેથી જહારવટે નિકળેલા
આણંદસિંહજી મહારાજને મળવા ગયા.

આણંદસિંહજી મહારાજ જોધપુરની ગાદીના પ્રખ્યાત મહારાજ અજી-
તસિંહજીના પુત્ર હતા. જેઓ વખે નિડળી પડ્યા હતા. અને પોસીનાના

ધાડા જંગલોમાં એ ફરતા હતા. દેસાઇએ તેમને મળ્યા. ઇડર રાજ્યની સઘળી હાલત વિગતવાર કહી બતાવી. આણંદસિંહજીને સઘળી વાતે મદદ આપવા વચન આપ્યું અને ઇડર ઉપર હુમલો કરવા-ફેજ તૈયાર કરવા સૂચવ્યું.

ફેજ તૈયાર કરી

દેસાઇએ અને રાજ્યના શિષ્ટ ગૃહસ્થોથી પરીચીત થએલા આણંદસિંહજી મહારાજના આનંદમાં પાર રહ્યો નહીં તેમણે તેમના વિશ્વાસુ ચોદાઓને બોલાવી લીધા. ધણુ દળ એકઠું કર્યું. ઇડર રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરી. બહા પડિતે વાત જાણી તેની પાસે લઢવાનું સાધન કે હોમત નહોતી. પ્રજાની વિશ્વતા જાણી ગયો હતો તેથી તેણે ત્યાંથી નાસી જવા વિચાર કર્યો. લશ્કર આવી ચઢ્યું. બહાને પકડ્યો અને ઇડર છોડી નાસી જવા હુકમ કર્યો. બહો પડિત નાસી ગયો. અને આણંદસિંહજી મહારાજ સંવત ૧૭૮૭ ની સાલમાં ઇડરની ગાદી ઉપર બિરાજ્યા.

મહારાજ આણંદસિંહજીનો પરિચય !

જોધપુરના નામાકિત મહારાજ અણતસિંહજી હતા. તેમને પાંચ કુમારો હતા. (૧) અભેસિંહજી (૨) વખતસિંહજી (૩) આણંદસિંહજી (૪) રાવસિંહજી અને (૫) કિસોરસિંહજી એમ પાંચ હતા.

અણતસિંહજી મહારાજની બહાદુરી

મહારાજ અણતસિંહજી ભારે પરાક્રમી હતા. યુદ્ધવિદ્યામાં પારંગત હતા. બળ, શુદ્ધિ, શૌર્ય અને પરાક્રમ ભારે હતું. ધર્મનિષ્ઠ અને વ્યવહારકુશલ હતા. મુસલમાન ખાદશાહો સાથે લઢવાના ધણુ પ્રસંગો આવેલા. તેમાં લગભગ તેમનો વિજય જ થતો રહ્યો હતો. તેમનો પ્રભાવ દિલ્હીના ખાદશાહ ઉપર જખ્ખર હતો.

દિલ્હીની ગાદી ઉપર સાત શાહખાદાઓને બેસાડેલા અને સાતને બેઠાડી મૂકેલા. દિલ્હીમાં કેટલીક મસ્જિદો પડાવેલી અને તેના પર હિંદુ મંદિરો બંધાવ્યાં હતાં. આમ તેમના એજસ્વી પરાક્રમથી મોટી સક્તનત ડરતી હતી.

મારી નાખવાનો ઉપાય

મહારાજ અણતસિંહજીને મારી નાખવાના ધણુ ઉપાયો રચાતા. પણ કશું વળતું નહીં. મહારાજ નિર્ભય રહેતા. તેમનો ગ્રેમ અને પ્રજાની આહવા ભારે હતી તેથી તેમને મારવા કોઈ તૈયાર થતું નહીં.

અભેસિંહજીને ઉંધું સમજાવ્યું

બાદશાહને ત્યાં અભેસિંહજી નોઝરીમા હતા. બાદશાહે કપટમનઝ પાયરી. તેમાં અભેસિંહજીને સપડાવ્યા. તેમને તેમના પિતાનું મૃત્યુ લાવવા જેટલી ગેરસમજ કરી દીધી અને તેમના નાનાભાઈ વખતસિંહજી ઉપર કાગળ લખાવી મહારાજ અજીતસિંહજીને મરાવી નાખ્યા.

અભેસિંહજી જોધપુરની ગાદીએ

પિતાના મરણ પછી પાચકુમારે પૈકી પાટવી અભેમિંહજી ગાદી ઉપર બેઠા. પણ તેમના તરફ કુડુળનો તથા પ્રળનો ભારે તિરસ્કાર થયો.

રાણીએ સતિએ થઈ!

મહારાજ અજીતસિંહજીની ભાડીયાણીજી તથા ચૌવાણીજી સતિએ થવા તૈયાર થઈ. તે પ્રમંગે કુમાર આણુદમિંહજી, રાયસિંહજી તથા કિશોર-સિંહજી એ ત્રણ કુમારોને રક્ષણ કરવાની સોમ્ત કરી. એ સોમ્ત રાઈચાના ચકુઆણુ માનસિંહજીને તથા સરદાર જોરાવરસિંહજીને અને દેવીદાસ સરદારજીને કરી. એ સતિએ થવાના પ્રમંગે ઉપરોક્ત સરદારો હાજર હતા સોમ્ત થવાની ખાત્રી કરી રાણીએ સતિ થઈ.

સરદારો બહારવટે નિકળ્યા!

કુમારોના રક્ષક સરદારોને મહારાજ અભેસિંહજીનો ડર લાગ્યો. મહારાજ કુવરોનેય જીવતા રહેવા દેશે નહો તેથી તેમને લઈ જોધપુરમાંથી નિકળી ગયા, અને બહારવટું રવીકારી જોધપુર રાજ્યમાં લુંદકાદ ચલાવવા લાગ્યા.

પકડવાના ઈલાજ

મહારાજ અભેસિંહજી મારવાડમાં થતી લૂટથી કટાબ્યા અને તેમને પકડાવવા ધણા ઈલાજો કર્યા. મહારાજની ફ્રાજ સાથે ઘણીવાર લડાઈઓ થઈ. પણ પકડાયા નહી. દિનપ્રતિદિન વધારેને વધારે લુંદકાદ થવા લાગી. અને મહારાજને ભારે સતામણી થઈ રહી હતી.

વેરના બદલામાં બક્ષીસો

દિલ્હીના બાદશાહ મહમદશાહે અભેસિંહની મારફતે તેમના પિતાને મારી નખાવેલા. તેના બદલામાં ભારે બક્ષીસો આપવા કહ્યું હતું. ઉપરોક્ત પ્રસંગે અભેસિંહજીએ બક્ષીસો બાદશાહ પાસેથી મગાવી લીધી.

શી વાડ! બક્ષીસો?

જોધપુર અને ઈંડર રાજ્યના નવમહોરા, અને નાગોરાના નવમહોરા

હતા. તે લેખથી મગાવી લીધા. એ અરસામાં બહારવટે ફરતા આણુદર્સિંહજીએ લૂંટફાટ ચલાવી કેટલાક કિલ્લાઓ કબ્જે કર્યા હતા.

સરદારો વચ્ચે યુદ્ધ

ઉપરોક્ત બાધઓની તકરાર મટાડવા બેધપુર રાજ્યના સરદારો વચ્ચે યુદ્ધ, અને અભેસિંહજી મહારાજને સમગ્ની ઈંડર રાજ્યના નવમહોરા મહારાજ આણુદર્સિંહજી તરફ આડાવલે ડુગરોમા મોકલ્યા. મહારાજએ સ્વીકાર્યા અને ઈંડરનો કબ્જો લેવા વિચાર્યું.

ઇંડરમાં સુબેદારી !

એ પ્રસંગે બાદશાહ મુરાદની ઈંડરમાં સુબેદારી હતી એ સુબેદારીની હકુમતમાં બહો પડિત હતો. સવત ૧૭૮૫મા ઉદાવતલાલસિંહજી ઈંડર મુકામે આવ્યા. એ ખોરસદના નવાબના નોંદર હતા તેઓ પોતાને વતન મારવાડ જવા નિકળ્યા હતા. તેમને કસબાતીઓ મળ્યા અને ઈંડર ઉપર ચઢાઈ કરવા વિનતી કરી. ઉદાવતજીએ તેમ કરવા સાફ ના પાડી. સલાહ આપી કે તમે આણુદર્સિંહજી મહારાજને વિનંતી કરો. દેશાઈઓએ એ વાત જાણી, અને ઉદાવતજીને સાથે લઈ આડાવળા ગામે આવ્યા. ત્યાં આણુદર્સિંહજી મહારાજને મળ્યા.

ઇંડર આવવાનું નક્કી જ હતું

મહારાજ આણુદર્સિંહજીને ઈંડર ઉપર ચઢી આવવાનું નક્કી હતું. તેમની પાસે બહાદુર સરદારો હતા. (૧) ચૌહાણુ માનસિંહજી (૨) નોંધા મોહકમસિંહજી (૩) અદેગમજી (૪) કુપાવત અમરસિંહજી (૫) ચૌહાણુ જોરાવરમલજી (૬) ચાપાવત સવાઈસિંહજી (૭) ચાપાવત માનસિંહજી (૮) ચાપાવત પ્રતાપસિંહજી (૯) ચાપાવત જીવણસિંહજી વગેરે સરદારો હતા. રોહિડા મુકામથી આગલોડના હાથીજી અરજણસિંહજી, માણુસાના આવડા પ્રતાપસિંહજી તથા પેથાપુરના વખતસિંહજી પણ સામેલ હતા. મોટી ફોજ સાથે ઈંડર ઉપર આવતા હોવાથી બહો પડિત ઈંડર છોડી નાસી ગયો.

ગાદી પર ખીરાજે બે વરસ થયા, રહેવરોએ ચઢાઈ કરી. પોળ્યોના રાવજીની મદદ હતી, કસબાતીઓ પણ ફૂટી સામે થયા. મહારાજ આણુદર્સિંહજી પાસે ફોજ નહોતી, તેથી ઈંડરનો કિલ્લો છોડી કુટુંબ સાથે રવાના થયા. કુટુંબને રોહિડા મોકલી આપ્યું. થોડા સ્વારો સાથે એકત્રા નિકળી પડ્યા. રહેવરોની સ્વારોની દુકડી સામે મળી. લઢાઈ થઈ જખમ થયા. અને 'ધાટીની વાઘ પાસે દેહાત થયો. ઈંડરનો કબ્જો રહેવરોએ કરી લીધો.

મહારાજ રાવસિંહજીને ખબર પડી ।

મહારાજ રાવસિંહજીને જોરસદમા ખબર મળી, દિવગીઠ થયા । ત્યાથી રવાના થયા । ખીલ જહાગીરદારો, કમવાલીઓ, મરાઠાઓ અને મારવાડીઓની મદદ લીધી ધડર ઉપર હુમલો કર્યો. તેમા ધણા ગહેરો અને કસવાલીઓ મરણ પામ્યા અને ધડરના રાજ્યનો કબજો લીધો.

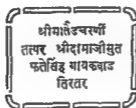
મહારાજ શિવસિંહજીને ગાદી આપી

આજ્યુર્વિજ્ઞના કુમાર શિવસિંહજીને શાહિજથી તેડા ના ગાદી ઉપર બેસાડયા નાની વરના હતા તેથી કાગલાઠ મહારાજ રાવસિંહજી ચનાવતા ઉપરોક્ત ખીનાની દુઃખાન ધડર ઉપર પેશ્વાની વતી દિવાન કરો તે પ્રસંગનો તાનાપત્રનો લેખ નીચે મુજબ છે

૧ ૪

અસલ ઉપરથી નકલ

સહી

મહોર

થી દિવજી પડિત રજુકોજી બાવા વચનાત મોજો વડાનીના પોક્તતાની તથા મહાજન સમસ્ત જોગ

જત વડાલીના ધાહણુ છે તે લિક્ષાવૃત્તિવાળા છે માટે એહો પાસેથી ખડણુવેરાની કાડી એક માગોગખે શ્રી દરમાગથી માફ કર્ણુ છે તે માટે એહો શુ મુજામ ધાઓ રખે અશાહ સુદી ૪ મ ૧૭૬૭ ૭ ૧ ...

(ઉપરોક્ત મોડી લિપિમા સડી છે ગજુકોજી વચાય છે)

ઉપરોક્ત લેખ સવત ૧૭૮૭નો છે એ સમયે દાગાજી (ખીલ)ની સત્તા ગુજરાત ઉપર હતી અમદાવાદના સુયા મોખીનખાને અબેમિહજીની વિરુદ્ધ તેમજે મદદ કરી હતી તેથી અમદાવાદ અને ખલાત સુદાત દેરાની અડધી ઉપજ તેમને મળી હતી પાછળથી જવામતખાને હુગરી મરાઠાઓએ અમદાવાદ લીધું અને ગારડવાડ તથા પેશ્વા ઉપજ અડધાભાગે વહેંચી લેવા લાગ્યા એ પ્રસંગે ઈડરની ઉપજ પણ તેઓ વહેંચી નેતા હોવા જોઇએ તથા રજુકોજી નામે દિવાન તેમની ખડણુ ઉધરાવવાની ખાતર નીમવો હોવો જોઇએ

વડાલીના ધાહણો પાસેથી ખંડશ્રીવેરા ઉધરાવવા રજુકાજ તરફથી વડાલીના પટેલતલાદીએ તાકીદ કરી હશે તેથી ધાહણો વિનંતી કરવા ગયા હશે તે પ્રસંગે તાંબાપત્રું કરી આખું હશે એમ જણાય છે.

મહારાજા શિવસિંહજીની કારકીદી !

મહારાજાનો જન્મ સવત ૧૭૯૧માં થયો. છ વરસની ઉંમરે ગાદીએ બિરાજ્યા. તે દરમ્યાન તેમના વડીલોને જે જે સરદારોએ સહાયતા આપેલી, તેઓ સઘળાઓને રાજ્યમાંથી જુદા જુદા પટ્ટા ઈનામત કર્યા. મહારાજા શિવસિંહજીનાં દિવાન ગોપીરામજી નામે કાયરથ જાનિના હતા. તે સમયે ધકાનીખેડના ખેડવા ધાહણો ફરિયાદે આવેલા, તેથી નીચે મુજબ કુકમ લખી આપ્યો. નં. ૫

(સહી)	અસલ ઉપરથી નકલ શ્રીરામજી	(મહોર)
		

કાકિરથી ગોપીરામજી લખાવીતંબ ગામ ખેડ મધ્યે મેતા અમીચંદ તથા પટેલ જીવજી. રામરામ વાંચજ્યો. ધાહણુ ફરીયાદે આવ્યા છે. જે મારે પાસે ખીચડી વેરા માંગે છે. તે સુદામદ માફ છે. તે તજુશું શ્રી હજુરદો કુકમ છે. ને થાંને તાકીદ લખી છે. અણાં પાસે કાડી ૧ રી ખીચલ કરજોમતી. સુદામત માફ છે. આસો વડી ૧૦ સંવત ૧૮૧૦

ઉપરોક્ત કાકિર ગોપીરામજી, કાકિર કેવળરામજી મરીરામજીના વડવા હતા. ત્યાર પછી મહારાણીજી થી બ્યારડજીને હાથ ખરચીમાં ખેડ ગામ આપેલું ત્યારે રાણીજીએ ખેડના ધાહણોનો ગતીમ વેરા માફ કરલો તેનો લેખ નીચે મુજબ છે.

(સહી)	અસલ ઉપરથી નકલ ! શ્રીરામજી	(મહોર)
-------	------------------------------	--------

શ્રી રાણીજીશ્રી બારડજી મોજે ગામ ખેડધહારા ધાહણુખેડવા, ગોમતીવાળ, તથા શીરગાળી કણેખીયા જોગ.

(૧) રાહોડ વંશનો ઇતિહાસ ઉંડર રાજ્યના ઇતિહાસમાં છપાઇ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તેથી સ્થળ સંક્રમને લાધે આપતા નથી. ફક્ત ધકાજેવળી લખતી બીના પુરતો ન અહીં સામેલ રાખ્યો છે.

જત તેમનો ગનીમવેરા શ્રી રાણીજી સાહેબજીએ માફ કરીનેા છે. સો
બ્રાહ્મણ શ્રી રાણીજી સાહેબને આશિર્વાદ દેસો. શ્રી રાણીજીસાહેબજીએ વેરા
માફ કરી દીનેા છે. મીતિ શુક્રવાર વદી ૮ મંવત ૧૮૩૪.

ઉપરોક્ત લેખ ઉપરથી જણાય છે કે તે સમયે ખેડવા, ગોમતીવાળ અને
શ્રીમાળી એ ત્રણ નાતના બ્રાહ્મણો ખેડવા રહેતા હતા.

(વડાલીના બ્રાહ્મણો પાસેના તાંબા પત્રનો લેખ.)

અસલ ઉપરથી નકલ

॥ ૧ ॥ શ્રીગણેશાયનમોઃ શ્રીજસત્ય છે. ॥ ૧ ॥

ૐ

સહી

॥ શ્રીકૃષ્ણાર્પણ ॥

સિદ્ધશ્રી અનેક સકલ શુભ ઉપમા વિરાજમાન શ્રીમહારાજાધીરાજ
મહારાજાશ્રી શિવ સંધજી મહારાજા કુમાર શ્રી ભવાનીસંધજી દેવવચનાત

ગામ વડાલીના બ્રાહ્મણ ખેડવા નાત સમસ્ત તથા બ્રાહ્મણ સરમાળી,
અવદીયા, સાચોરા, ચોવીસા બ્રાહ્મણ નાત સમસ્તને શ્રીજી સાહેબજી મહેરબાન
હોષને બેરા તથા ખીચડી ખેચલ સમસ્ત માફ શ્રીકૃષ્ણાર્પણ તાંબા પત્ર
કરી દીધો છે. સો સદા સર્વદા પાળ્યાં જશે શ્રીદરબાર તથા સુખારીદિગરો
ખેરો સરવલાતો પોતો માફ કર્યો છે. આગે મંવત ૧૩૬૪ રાવ મોટા બાણુ-
જીરા લેખ પરમાણે તાંબા પત્ર કરીનેા છે. અદબનાદીથી ખેરાપતી છે
સોપણસે. શ્રીદરબારને આશિર્વાદેસે સીંધોક.

આપકંઠ પરહત જે લોપત બ્રાહ્મણોનું—તે નરંનરકં જતાં

જવો ચદ્રો દેવાકર. અણુદુહો શ્રીમુખ દુકમ છે મંવત ૧૮૧૪ રામીતિ
માગશીર સુદી ૧૫ સુ. ગઠ ધંડર

(લખીતગ (તાંબાપત્ર ઉપર) સોની જગલાય ગામ સીરોલીના)

મહારાજાના કુમારો

મહારાજા શ્રી શિવસિંહજી સાહેબને પાંચ કુમાર હતા (૧) ભવાન-
સિંહજી (૨) સંભામસિંહજી (૩) જલમસિંહજી (૪) અમરસિંહજી (૫) અને
ધન્દ્રસિંહજી એમ પાંચ હતા.

મહારાજા રાયસિંહજી રાયગઢમા નિવાસ કરતા હતા. મહારાજા
રાયસિંહજીનો સ્વર્ગવાસ મંવત ૧૮૦૬માં થયો હતો.

મહારાજ શિવસિંહજીએ ધરતી ગાદી ઉપર, ખાવન વર્ષ રાજ્ય કર્યું સંવત ૧૮૪૮માં દેવલોક ગયા. અને નેમના મોટા કુમાર શ્રી ભવાનસિંહજી મહારાજ ધરતી ગાદી ઉપર બોરાળ્યા.

મહારાજ ભવાનસિંહજીનો પરીચય !

મહારાજ ભવાનસિંહજીનો જન્મ સંવત ૧૮૧૨માં થયો. ૩૬ વર્ષની ઉંમરે પિતાની ગાદી ઉપર વિરાળ્યા સવત ૧૮૪૮માં ધર રાજ્ય ઉપર અમલ સ્થાપન થયો. બીમાર રહેવાથી ઔપધ ઉપચારો ધણા કર્યા પણ ફક્ત બાર દિવસજ હવાત રહ્યા અને સ્વત ૧૮૪૮માંજ દેવલોક ગયા હતા. એ દરમ્યાનનો તામ્રપટ ઉપરનો લેખ મળી આવ્યો છે તે નિં મું

અસલ ઉપરથી નકલ

શ્રી:

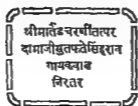

શ્રી રાવશ્રી મુરારરાવ ગાયકવાડ વાં. મેળે વડાલીના પટેલ તાં. તલાટી તાં. રોઠ મહાજન વગેરે જત.

મેળે મજકુરના બ્રાહ્મણોને વેરા સુદા માફ છે. તે પરમાણે સરકારથી માફ કર્યો છે, તમે કદી વાતે બ્રાહ્મણોને સુઝાલીમ ચારો નહીં બોમાટ આવશે તો સુલાલીને રહેશે નહીં સંવત ૧૮૪૨ માં સુદી ૧૨ તે દીને.

સહી (મહોર)

શ્રી:

શ્રીમત શ્રી કુતેસિંહરાવ ગાયકવાડ સેના ખાસખેલ સમસ્ત બહાદુરાં વાં. મેળે વડાલીના પટેલ-તલાટી તાં. રોઠ મહાજનાં સમસ્ત.

જત મજકુરના ધાલણોને વેરા સુદામત (માફ છે) તે પ્રમાણે સરકારથી માફ કર્યો છે તમો કથી વાતે ધાલણોને મજમ યાશો નહો. ખૂમાટ આવશે તો મુલાવળે રહેશે નહો તાકીદ બાણુજો. સંવત ૧૮૪૫ના જ્યેષ્ઠ સુદી ૧૨.

સહી.

(મહાર)

મહારાજા ગંભીરસિંહજીનો પરિવ્યય

જન્મ સવત ૧૮૩૫ માં થયો. સંવત ૧૮૪૮ના ફાગણ વદી ૧૧ના રોજ ૧૩ વરસની ઉંમરે ઇંડરના તખ્ત ઉપર વિરાજ્યા.

ભાઇઓની લિન્ન ગાદીઓ

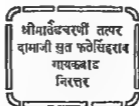
મહારાજાના ભાઇઓએ જુદે જુદે સ્થળે ગાદીઓ જમાવી હતી. તે પૈકી સંત્રામસિંહજી મહારાજાએ અમનગરમાં ગાદી સ્થાપી, શ્રી૦ જલમસિંહજી મહારાજાએ બાયડમાં ગાદી સ્થાપી હતી. એથા ભાઈ ઈન્દ્રસિંહજી આંખે દેખતા નહોતા તેથી તેમના જીવારકમાં સુવરપટો આપવામાં આવ્યો હતો.

મહારાજા સંત્રામસિંહજી પછી અમનગરની ગાદી ઉપર તેમના કુમાર હર્ષસિંહજી વિરાજ્યા. તેમને પ્રથિસિંહજી તથા તખ્તસિંહજી બે કુમારો હતા. તે પૈકી-પ્રથિસિંહજી કુમાર મોડાસાની ગાદીએ દત્તક ગયા એટલે અમનગરની ગાદીએ મહારાજા તખ્તસિંહજી સાહેબ વિરાજ્યા.

ત્યારે જોધપુરના મહારાજા માનસિંહજી અપુત્રે દેવલોક થયા. ત્યારે મહારાજા તખ્તસિંહજી અમનગરથી જોધપુર જઈ દત્તક તરીકે ગાદીએ વિરાજ્યા. દરમ્યાન વડાલીના પટેલ તલાટી તરફથી ધાલણો પાસેથી વેરા માંગવામાં આવેલો હોવાથી અરજ કરવા ગયેલા અને તે પરથી મારીનું તાબાપત્ર આપેલું તેની નકલ—

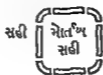
શ્રી :

અસલ ઉપરથી નકલ

શ્રીરાવ શ્રી ફતેહસિંહરાવ ગાયકવાડ સેના ખાસખેલ સમરોર બહાદુર ના. મોજે વડાલીના પટેલ કારભારી સમસ્ત જત તમો મજકુર ધાલણો પાસેથી વેરા માગો છો એવું જાહેર થયું તો સુદામત પાસે.....ધાલણો

વેરા આપતા નથી તમોએ સાથ મજકુર મધ્યે માગો છો. બાહ્યો પાસે માગશો નહોં. જાસ્તી કરશો તો તમારો મુલાહીજો રહેશે નહોં સંવત ૧૮૪૬

ઉપરોક્ત લેખ ઉપરથી જ જણાય છે કે ગાયકવાડની દેાજ આવતી હતી. વેરા ઉપરાવવો પડતો હતો! સખતામ યતી હતો! બાહ્યો ખૂમપાડી ઉઠતા હતો! અને ગાયકવાડના સુના માફ કરી આપતા હતો! તેના આ લેખો જણાય છે.

ગંભીરસિંહજી મહારાજાની કારકીદી !

મહારાજા ધણા બદાદુર હતા. પરાકંબી. યુદ્ધકુશલ, વિવેકી અને ટેકીલા હતા. રઠોડ વંશને જાજતા ઉમદા અનેક યુવો ધરાવતા હતા. ભારે અર્ચંડ પોપોંક પહેરતા, બકતર પહેરતા અને રાત્રોથી સંજી રહેતા. સંરદારાને સામ-દાન-દડ અને બેઠ એમ રાજનીતિના પ્રયોગોથી વશ રાખતા. ધર્મચુસ્ત હતા. ધર્મ-દાન ઉત્તમ પ્રકારે કરતા. એ પ્રસંગનો એક લેખ મળી આવ્યો છે. તેની નકલ નીં મું (ખેડનાબાહ્યો ફરીયાદે આવેલા તે પ્રસંગનો.)

અસલ ઉપરથી નકલ.

(સહી)

શ્રી રામજી

(મહેાર)

મહેારા શરડા પ્રમાણે
માલજો લુકમ

ખેડલકારા પટેલ તલાટી તોગ! ગામ સમસ્ત—

જત-તથા બાહ્યજી સમસ્તનાં પુછી વેરાતું સદામદ માફ છે. ને થે ખેંચલ કરો છો. સો હમે દરગીજ ઠોડી ૧રી કરજો મતી. હવે બાહ્યજી ફરીયાદે આવશે તો ઓંલજો પાવશો. લુકમ છે. સંવત ૧૮૫૩રા બેઠ મુદી ૧

એ ઉપરાંત બહાજીની પૂજના ખર્ચ માટે મહારાજાએ દરસાલ રૂ. ૧૨ તું વર્ષોસન કરી આપ્યું છે.

(ગાયકવાડ તરફથી મળેલું ફરમાન)

શ્રી :

અસલ ઉપરથી નકલ.

રાવશ્રી ઝોવિંદરાવ ગાયકવાડ સેના ખાસખેલ સુમશેર બહાદુર વાાં મોળે વડાહીના પટેલ તાાં તલાટી વગેરે સમસ્ત જત મોળે મજકુરના બાહ્યો

પાસે વેરા સદામત નથી. તે તમો સાલ મજબુરમા વેરા માગો છો એવું જાહેર થયું..... માટે પરવાનો સાદર છે. જે—હમેશા વેરા માફ છે. તેઓને સરકાર સાલ આબાદ પાલણોને, વેરા માફ કર્યો છે—લેશો નહોં. જાસ્ત ઉપસર્ગ લગાડશે તો મુલાહોને રહેશે નહોં. તાકીદ ગાલુજે, સંવત ૧૮૫૦ શ્રાવણ વદી ૬ દીને.

સહી

એ ઉપરાત ખુદ મહારાજ માહેમે વડાલીના પાલણોને વાસણા—માલપુર નામે ગામો ધનાયત કર્યા હતા (પરીચિષ્ટ રમા તથા ત્રીજામા જુઓ) એવી રીતે સ્ટેટના ખીજા ક્ષેત્રક સ્થળોના પાલણોને ગામ—કુવા—ધરથારી જમીનો બંધીસ આપી હતી. વિદ્વાનોનુ સાર સન્માન કરતા કવિઓને સંતકારતા અને જ્યાં જ્યાં ગુણુ દેખે ત્યાં ત્યાં તેની મારી કદર કરતા. મહારાજાએ ૪૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. સનત ૧૮૬૦ ના શ્રાવણ વદી ૧૧ને દીને કવલોક પામ્યા. તેમની પછી ઇડરની ગાદી ઉપર મહારાજા જીવાનસિંહજી સાહેબ બિરાજ્યા.

ઇતિહાસ પરિચ્છેદ

(ભાગ ૪થો)

પાલણોના ઉદયનો ઉપકાલ

જીવાનસિંહજી મહારાજાનો પરિચય

મહારાજાનો જન્મ સંવત ૧૮૮૮મા શ્રાવણ સુદી ૪ ને દીને થયો હતો. પોતાની એ વરસની સ્વરૂપ વયમા ગાદી ઉપર બિરાજ્યા હતા. રાજ્યનો વહીવટ અંગ્રેજ સરકારના હાથમા હતો. ઉમરલાયક થવા પછી રાજ્યની કુલ સત્તા સરકારે સોંપી હતી.

કારકીર્દી

મહારાજા ચાલાક હતા. બ્યવહારે ગર્વમા નિપુણ હતા. અંગ્રેજ બાપાનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. ગુજરાત—કાઠીયાવાડના રાજવર્ગમા અંગ્રેજ શિક્ષણની પહેલ તેમણે કરી હતી.

માનવતા કિતાબો!

મહારાજાની કાર્યદેલી બ્યવહારધક્ષતા અને વિદ્વાની ગવરમેન્ટે કદર કરી હતી. તેમને લેજિસ્લેટીવ કોમીશમા મેમ્બર તરીકે હાથલ કર્યા હતા.

“ ઝોનરેબલસર ”નો માનવંતો કિતાબ આપ્યો હતો. સંવત ૧૮૬૮માં નાં સરકારે “ નામ્લટ કમાન્ડર ઓફ્ ધીસ્ટાર ઓફ્ ધી-ડયા જેવી મહત્વની ડીગરી આપી હતી.

નગર રચનાનો શોખ !

મહારાજને નગર રચનાનો હારે શોખ હતો. આખા સ્ટેટમાં તેવી સુંદર રચના થાવ એવી મહત્વાકાંક્ષા ધરાવતા હતા. તળઈડરની સુધારણા સુંદર કરી હતી. મકાનો સુદર બધાવ્યા ! નાગ-બગીચા અને બંગલા બંધાવ્યા. ઇડરના કિલ્લા ઉપર બગીચો બંધાવ્યો. ધૂળેટા દરવાજાની બહાર એક વિશાળ બગીચો કરાવ્યો. તેમાં બમલો કરાવ્યો.

ગામ વસાવ્યું

ઈડરની નજીક જવાનપુરા નામે ગામ વસાવ્યું. ગરીબ લોકોને અને ખેડૂતોને સારી શક્ત આપી. ઉપયોગી સાધનો પુરા પાડ્યા.

સડકો બંધાવી.

ઈડરની પૂર્વ દિશાએ ડુંગર તોડાવી બેમદુ પાડ્યું. ત્યાંથી વિશાળ સડક કઢાડી. તેમાં થઈ ખેડબંધા સુધી મોટા સુંદર રસ્તો બાંધ્યો. દક્ષિણ દિશાના દરવાજેથી ઇડરથી હાંમતનગર સુધી પાકી સડક બંધાવી. પૂર્વદિશાએ બડોલો સુધી પાકી સડક બંધાવી. એમ સ્ટેટમાં દૂર દૂરના મોટા ગામો સુધી ઠાન્વી-પાકી સડકો બંધાવી દીધી.

મેળાઓની સ્થાપના.

મહારાજ સાહેબે ખેડમાં તથા શામળાજીમાં મેળા જરવાની યોજના કરી. ખેડબંધાનો મેળો પુરાતન કાળનો હતો. સંવત ૧૬૫૩ માં રાણાવાઘ પાસેથી ખેડનો કબજો રાવ કલ્યામલજી પાસેથી લીધો એ અરસામાં વાર-વાર લડાઈઓ થતી રહેલી તેને લીધે મેળો જરવો બંધ પડેલો. એમ ૨૭૫ વર્ષ સુધી બંધ રહેલો તેની પુનરચના કરી. મેળો શરૂ કર્યો. એ શરૂઆત સંવત ૧૯૧૭ થી કરી.

હરણાવ ને દક્ષિણ કિનારે મેળો

હરણાવ નદીના દક્ષિણ કિનારે વડાલીથી આવતી સડકની પૂર્વખાણુએ મોટી સપાટી પર મેળાની દુકાનો બંધાવી. એ આશરે સવાસો દુકાનો હતી. અને ખૂટતી દુકાનોની સજવક માટે છાપરાં બંધવામાં આવતાં. એ સમયે દરેક દુકાનના ભાડાના રૂપીયા પાંચ રાખવામાં આવ્યા હતા. મેળાનો સમય મહા સુદી ૮થી મહા વદી ૮સુધી રાખવામાં આવ્યો હતો. છતાં શિવરાત્રીનો ઉત્સવ મેળામાં ઉજવાતો.

મેળાના મુસાફરો માટે ઝંઢાખરત

મેળાની આસપાસ પોલીસોની ચોકીઓ. મુસાફરોની રક્ષા માટે ઠેક-ઠેકાણે ચોકીપાલો અને મેળાને લગતી કાંઈ ને કાંઈ પણ હરકત ન થાય તેવો પોકો બંદોખરત રાખવાની જોઈવણુ થતી. હાલમાં પણ મેળા માટે એવો જ બંદોખરત રહે છે.

મેળામાં અમલદારોની યોજના.

મેળામાં પોલીસ ઓપીસ, તાલુકા ઓપીસ, કસ્ટમ ઓપીસ અને દવાખાનાની યોજના કરી હતી રાજકુટુંબ-ઓપીસરો અને ખુદમહારાજ સાહેબ પણ પધારતા. એવી મેળાની સુંદર યોજના થવાથી વેપારીઓના વેપારને ઉત્તેજન મળવા લાગ્યું. દૂર દૂરના વેપારીઓ આવવા લાગ્યા. મેળાની સારી જમાવટ થઈ. દૂર દૂરથી ખરીદનારાઓ પણ આવતા. કસ્ટમની સગવડને લીધે માલ કિદાખત પડતો. પ્રગ્લને ખરીદવા સરતું પડતું અને રાજની ઉપજમાં વધારો થવા લાગ્યો.

વહીવટ પર દેખરેખ.

રાજ્યના વહીવટ પર સારી દેખરેખ રાખતા. રાજ્યની સગવડની ખાતર ખર્ચ પુષ્કળ ક્રતા અને ઉપજનો પણ વધારો ધણી યુક્તિઓથી કરતા. ન્યાયાસને ખુદ ગિરાજતા. ન્યાય સર્વ સામાન્ય સૌના હિતને લગતો બરોખર આપતા. સ્થિતિને ધોગણે ન્યાયની યોજના હતી. રાજમાં સ્થળે સ્થળે અદાલતો સ્થાપી પ્રગ્લના સઘળા તાલુકાઓની પ્રગ્લને જાણે ધેર બેઠે ન્યાય મળતો હોય તેવી યોજના ચોઠરી હતી વિધોદીનો વહીવટ શરૂ કર્યો. અને તેનું બધારણું સુંદર ધડ્યું.

ઉદાર સખાવતો.

પોતાના રાજ્યાભિયેકના અરસામાં ઝુલા હરનાથસિંહજી ચારણને તેમના ત્રણ બાઈઓની વચ્ચે ગામ ધારાપુર બક્ષીસ આપ્યું હતું.

શ્રી સ્વામીનારાયણનું મંદિર બધાવ્યું. મંદિરના રક્ષણ માટે ગામ લાલોડું ઈનાયત કર્યું. સવત ૧૯૦૨માં એ દાનપત્ર કરેલાનો દાખલો છે.

સંવત ૧૯૦૬માં ગઢવી ગોવિંદસિંહજીને ગામ ધામરી બક્ષીસ આપી. ઉપરોક્ત ગામો વૉલેસસાહેબના સમયમાં અપાયાં હતાં એ ઉપરાંત નાની મોટી કેટલીય ઉદાર મખાવતો થયેલી હોવાનું જણાય છે-

રાજનું બંધારણ.

એ સમયમાં રાજના દિવાન તરીકે લખીરામજી હતા. એ કાયરથ જાતીના હતા જ્જુરામજીનાબાઈ હતા. અને ખાનગી સલાહ કુકડીયાના ઠાકોર શ્રીદરજણસિંહજીની વેવાતી.

રટેટમાં શિક્ષણના પ્રચાર માટે રકુલોનાં મકાનો અને પદ્ધતિસર શીક્ષણની યોજના કરવામાં આવી. તળ ઈડરમાં ગુજરાતી રકુલ-કન્યાશાળા અને યોગા અંગ્રેજી શિક્ષણની પણ યોજના કરવામાં આવી હતી.

મહારાજ સાહેબને આઠ રાણીઓ હતી. તે પૈકી મહારાણીજી સાહેબને મહારાજાશ્રી કેસરીસિંહજી કુમાર થયા હતા.

રટેટમાં મુસાફરીના રસ્તાઓ.

ઈડરથી પૂર્વદિશાએ ગાડાં-ગાડીઓ તથા મુસાફરોને માટે મડક બંધાવી યાને મોટો રસ્તો બંધાવ્યો તે શામળાજી સુધીનો હતો. દક્ષિણ દિશાએ હોમતનગર સુધી પાકી સડક બંધાવી. ઉત્તર દિશાએ પોસીનાની હદ સુધી રસ્તો સારો કરાવ્યો.

રટેટમાં બંગલા !

બડોલીમાં નદી ઉપર એક બંગલો બંધાવ્યો. વડોલીમાં પૂર્વ દિશાએ તલાવ પર મકાન બંધાવ્યું. ખેડબ્રહ્માની નદી ઉપર એક લઘુ મકાન બંધાવ્યું. અને સાબળીમાં એક મકાન બંધાવ્યું.

તળ રાજધાનીમાં ગામ વચ્ચે હવેલી બંધાવી કારોનાં મકાનો બંધાવ્યાં. રાજમંદિરમાં અને કચેરીઓમાં જાતજાતનાં ફરનીચર ગોઠવ્યાં હતાં. એ પ્રમાણે ઉમગી મહાગજની કારકીદી સ્તુતિ પાત્ર નિવડી. તેઓના મમયમાં ખેડબ્રહ્માની ઉત્પત્તિનું બીજ રોપાયું અને તેના અભ્યુદયનાં ચિન્હો શરૂ થયાં મહારાજા જીવાનસિંહજી સા. ૧૯૨૫ના પોષ સુદી ૧૨ને રાજ ૩૮ વરસની ઉંમરે દેવલોક થયા.

ઇતિહાસ પરિચ્છેદ

(ભાગ ૫મો)

બ્રહ્મક્ષેત્રના અભ્યુદયનું પ્રસાત

મહારાજાશ્રી કેસરીસિંહજીનો પરીચય

મહારાજા સાહેબ શ્રીકેસરીસિંહજીનો જન્મ ૧૯૧૮માં થયો. ઈડર રાજ્યના તખ્તપર સંવત ૧૯૨૫માં જિરાજ્યા. સ્વભાવશાંત, મધુર, અને આનંદી હતા. નીતિ-ધર્મ અને જ્ઞાનના રસિક હતા. ઉદારભાવના, કાર્યકુશલતા અને વ્યવહાર દક્ષતા શ્રેષ્ઠ પ્રકારની હતી. સાત વરસની ઉંમરે ગાદી ઉપર જિરાજ્યા હોવાથી રાજ્યનો કારોબાર નામદાર સ્થિતિ સરકારે સભાળ્યો હતો.

મહારાજ સાહેબ ૨૨ વરસની ઉંમરે થયા પછી સરકારે રાજકાર્યનાર મહારાજને સોંપ્યો હતો.

વિદ્યાભ્યાસ

મહારાજ સાહેબે રાજકોટમાં રાજકુમાર કોલેજમાં વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો. વાંચન-વિશાળ હતું. ધાર્મિક સાહિત્યમાં ભારે રસ હતો. અનેક ગ્રંથોનો સંગ્રહ ભારે પ્રમાણમાં કર્યો હતો. હંમેશાં વિશાળ વાંચન દ્વારા જ્ઞાનનો ઉત્તમ પરીચય હતો.

ગવર્નર સાહેબનું આગમન

સન્ ૧૮૮૪ માં નાં ગવર્નર સાહેબ ઇંગ્લેન્ડની મુલાકાતે પધાર્યા હતા. તે પ્રસંગે ભારે ઠાઠથી દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો. રાજની કાર્કોદીના ઉમદા પરીચયથી સાહેબ બહાદુર પૂરા થયા હતા.

નામીએ કિતાબ !

નાં મહારાણીજીથી વિકટોરીયા રાણીનો જ્યુબિલી ઉજવવાનો પ્રસંગ હતો. એ ઉત્સવ સને ૧૮૮૭ની સાલમાં હતો. એ શુભ પ્રસંગને અનુસરી મહારાજ સાંની સુંદર કારકીદીની કદરદાનીમાં નામીએ કિતાબ આપ્યો. એ કિતાબ "નાઈટ કમાન્ડર ઓફ ધી રયાર ઓફ ઇન્ડિયા"નો હતો. એ કિતાબની પ્રદાનવિધી અમદાવાદમાં મુંબઈના નાં ગવર્નર લોર્ડે સાહેબના હસ્તે પ્રદાન કરવામાં આવ્યો હતો.

વિદ્યા વિદ્યાસી જીવન

મહારાજ સાહેબનું જીવન વિદ્યાવિદ્યાસી હતું. ધણા વિદ્વાનો તેઓશ્રીને મળવા માટે આવતા. વ્યાખ્યાનો-પ્રવચનો અને લાપણો કરાવતા. તેમનું પથાપોથ સન્માન કરતા. ઉત્સાહી વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપો આપતા. વિદ્યાલયોના ફંડોમાં કોલેજોમાં અને તેવી જ નાની મોટી અનેક પ્રંથાઓમાં દ્રવ્યનું પ્રદાન કરતા.

વેદ અને શાસ્ત્રોનો શોખ

વેદ શાસ્ત્રો અને પુરાણોનો ભારે શોખ હતો. હંમેશાં પુરાણની કથા સાંભળતા. શાસ્ત્રોની ચર્ચામાં ઉતારતા. વેદો અને ઉપનિષદોનું જ્ઞાન શ્રવણ કરતા. પંડિતોની સલાહો કરતા. વાદવિવાદ કરાવતા. મહત્વના ગ્રંથો સંગ્રહતા અને તેનો પરીચય કરતા. યજ્ઞ-માગ-જપ-તપ અને યાતિનાં વિધાનો કરાવતા. જ્યોતિષશાસ્ત્ર તરફ પ્રેમ હતો. ખગોલના વિષયમાં ઉડા ઉતરતા.

વૈષ્ણવ સંપ્રદાય ઉપર ભારે પ્રેમ

મહારાજનો વૈષ્ણવ ધર્મ ઉપર ભારે પ્રેમ હતો. પુષ્ટિ સંપ્રદાયની

દીક્ષા લીધી હતી. પુષ્ટીમાર્ગેય ભગવત્સેવા સ્વીકારી હતી. રાજમહેલના એકાંત સ્થાનમાં મંદિર સ્થાપ્યું હતું. સેવામાં લાગ લેતા.

નિત્ય નિયમ

સવારે ચાર વાગે ઉઠવાનો નિયમ હતો. મગલ સ્નાન થતું. મંદિરમાં પ્રમાર. સેવામાં લાગ લે. આરતી પોતાને હાથે કરે. ધ્યાનથી નિત્ય ગોપ્રદાન આપે. ગોત્રોચ્ચાર કરાવે. વિધિવત્ સકલ યજ્ઞોપવેશ અને સ્વારૂપીયો ગૌદાનનો આપે.

દેવદર્શન કરવા જાય, માતાને વદન કરે, અરજદારની અરજ સમજાવ. ધટતો ખુલાસો અપાવ. દરેક દેવાલયો તરફ નિઃશબ્દ આવ. ભોજન લેવાય. થોડોક આરામ લેવાય. ન્યાયાસન પર બેસી ન્યાય ચુકવાય અને સત્સંગ કરાય. એમ લગભગ ધણો સમય સત્કર્મ, રાજકીય કાર્યો અને તેવાજ ઉમદા કાર્યોમાં વ્યતીત થતો.

રાજમહેલ

એક મુંદર મહેલ બંધાવ્યો. નામ જીવાન વિલાસ પાડ્યું. મુંદર ફરનીચર ગોઠવાયું. બેઠકો અને અતિથિ સત્કારની યોજનાઓ પણ એ મહાલયમાં ગોઠવાઈ હતી.

સાર્વજનિક કાર્યો

ઈંદરના પ્રસિદ્ધ કુડ ઉપર દવાખાતું બંધાવ્યું. નામ ફેરીવોર્ડ રાખ્યું. કન્યાશાળાનું મકાન બંધાવ્યું. જીજ્ઞ્યા ગર્ભસ્કુલ નામ રાખ્યું. તેમાં સ્કુલ બેસવાની યોજના કરી હતી. ગામ વચ્ચે ટાવર બંધાવ્યો. તેમાં સાર્વજનિક લામચેરી સ્થાપી. ટાવરની ચાર બાજુ મોટાં ધડીયાળો રાખ્યાં. તેના ટકોરાથી આખા ગામને ટાઈમ પૂરો પડતો રહ્યો છે.

ઈંદર ગામના ધૂળેટા દરવાજા બહાર અંગ્રેજી સ્કુલ સ્થાપી. તેનું નામ મેકનોટન હાઈસ્કુલ રાખ્યું. એ તેમના પ્રીન્સીપાલનું સમારક રખાયું હતું.

સ્ટેટમાં તથા ગામમાં બાગ-બગીચા-દેવમંદિરો-જલાશયો અને પ્રસિદ્ધ સ્થાનોની મરામતો-સમારકામ કરાવવામાં અર્ચમાં સારો વ્યય કર્યો હતો.

ઈંદર, હોમતનગર, વડાલી, અને સબલપુરમાં દવાખાનાં સ્થાપ્યાં હતાં અને લોકહિતાર્થે કિમતી દવાઓ રાખી વિદ્વાન ડાક્ટરોની યોજના કરી હતી.

પ્રજાની વિનંતી પરથી રાહદારીનું ઘણું લેવાનું માફ કરવામાં આવ્યું હતું. અને જ્યારે જ્યારે પ્રજાની લામણી દુખાતી ત્યારે તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન થતો. -

અક્ષયેત્રની સુધારણા.

અક્ષયેત્ર એ તીર્થસ્થાન છે એવી ભાવનાથી તેની સુધારણા કરવા ઇચ્છા થઈ. ક્ષેત્રના તીર્થસ્થાનોની સરામત ડરાવી. માતાજીનું સ્થાન સુધારવડે પ્રયત્ન કર્યો. અગ્નિકાળના સ્થાનમાં એ વખતે બારે જગલ હતા મનુષ્યનો પ્રવેશ થવો મુશ્કેલ હતો મંવત ૧૯૩૬ની સાલમાં એ સ્થાનમાં જાતે પધાર્યા અને સુધારણાની યોજના કરી. એ યોજના દ્વારા મદિરનું સમાર કામ થયું મદિર આગળ પથ્થરની તાલિ જડાઈ અને પૂર્વ અને પશ્ચિમ ખાલુની ધર્મશાળાઓ બધાઈ. ઉત્તર દક્ષિણ કોટ થયો અને ઉત્તર ખાલુએ મોટા દરવાજો બધાયો.

સંઘોની શરૂઆત.

મંવત ૧૯૪૭ની સાલમાં જન્મતાનું મન આકર્ષાયું વડાક્ષીના શેક શુભાખચદ મનુકચદ માતાજીને દર્શને આવ્યા તેમની મનઃકામના સંકળ થઈ. તેમણે એક ધર્મશાળા બધાવી રૂ ૨૬૦૦ ખર્ચ કર્યા એ ધર્મશાળા પૂર્વ ખાલુએ છે. શિલાલેખ ચોટલો છે તેમણે સ્વઘ કઢાડયો અને માતાજીમાં જઈ ઉત્સવ ઉજવ્યો તથા ધર્મશાળા ખુલ્લી મૂકી

મહારાજાની સંતતિ !

મહારાજ સાહેબને ૭ રાણીઓ હતી તે પૈકી રાણીજી થી સુવાણુજીને એ કન્યાઓનો તથા એક કુમારનો જન્મ થયો હતો એક બાઈજી નાનપણમાંજ દેવલોક થયા હતા. ખીજા બાઈજી સાહેબ શ્રીનરકુરરીમાને લીખડીના ને૦ ના૦ ઠાકોર સાહેબના ના૦ કુમાર શ્રીદિગ્વિજયસિંહજી સાહેબ માથે સને ૧૯૧૦માં શુભ લક્ષ કર્યો હતો અને કુમાર ગર્ભમાં હતા તેના અરસામાં જ મહારાજ સાહેબ દેવલોક થયા હતા વય રૂઠા ૩૯ વર્ષનું જ હતું સુવાવર્યા હતી. મંવત ૧૯૫૭ના રાગણ્ય સુદી ૨ને દિને અનસાન થયું હતું

કુમારશ્રીનો જન્મ

તા. ૪-૧૧-૧૯૦૧ને દિને કુમારશ્રીનો જન્મ થયો હતો રાજ્યધાનીમાં અને રાજ્યમાં આનંદ ફેનાયો હતો દરમ્યાન ધિટિસ સરકારના હાથમાં રાજ્યનો કારોબાર હતો કુમારશ્રીના જન્મ થયા પછી રાજ્યનો વહીવટ કુમારશ્રીના નામથી ચાલવા માડયો. ૫૦૦ થોડી મુન્તમાં જ કુમારશ્રી કૃષ્ણસિંહજી બાવરાજનું અનમાન થયું હતું પ્રજામાં અત્યંત દિલગીરી થઈ હતી. રાજ્ય કારોબાર ફરીથી ધિટિસ સરકારે હાથમાં લીધો હતો

મહારાજાશ્રી પ્રતાપસિંહજી સાહેબ

મહારાજ સાહેબ શ્રી સર પ્રતાપસિંહજી મહારાજનો જન્મ મંવત

૧૯૦૨ આસો વદી ૬ મંગળવારે થયો હતો. બાળપણથી જ શુદ્ધિમાન-ચપળ અને શૂરવીર હતા. નાનપણની રમતો પરાક્રમ ભરી હતી, તેજસ્વી, કાર્યકુશલ, હિંમતવાન, અને મહત્વાકાંક્ષી હતા. નિઃસ્પૃહ-નિર્લોબ્ધિ-સ્વતંત્ર વિચારવાળા અને ધર્મનિષ્ઠ હતા. સત્યવાદી-સ્પષ્ટવક્તા-અને ઉદાર અંતઃકરણના હતા.

ધાર્મિક સંસ્કારીતા.

યુવાવસ્થાની સરૂઆતમાં જ ધાર્મિક સંસ્કારો જાગૃત થયા. શિવજીની ઉપાસના શરૂ કરી. સ્નાન કરે, શિવપૂજન થાય અને એક પગ ઉપર ઉભા રહી જમણા હાથમાં શિવજીનું પાર્શ્વે બાણ ધારણ કરે. શિવમંત્રનો જપ અખંડ ચાલે. આવી સુરીલવૃત્તિ-ઈશ્વર પ્રત્યેની અનન્ય ભાવના અને વિશુદ્ધ અંતઃકરણ જીવનને ધન્ય બનાવતું હતું. કેટલાંક વર્ષો વીત્યાં સ્વામીશ્રી દયાનંદજી મહારાજનો મેળાપ થયો. વેદ અને શાસ્ત્રોનો પરીચય કર્યો. અને પરમેશ્વરના સ્વરૂપને પિછાન્યું. આર્ય-સંસ્કારો જાગૃત થયા. નૈતિક બળ વધ્યું. ક્ષત્રિય તેજ જળકી ઉઠ્યું. સ્વચ્છવ્ય ઉપર ભાવ વધ્યો અને ધર્મ પરની શ્રદ્ધા દ્રઢ થઈ.

રાજકીય જ્ઞાન !

રાજકીય જ્ઞાન-રાજનીતિ અને તેનાં ગૂઢ તત્ત્વો મેળવવાની ઇચ્છા થઈ. જયપુર પધાર્યા. જયપુર નરેશ શ્રી. માનસિંહજી સાહેબનો પરીચય કર્યો. એણે પરીચય લગભગ બે વર્ષ કર્યો અને રાજકારોબારી જ્ઞાન તેનાં આદર્શો સાથે મેળવ્યું.

પ્રાયશ્ચિનીસ્કરનો અધિકાર.

સને ૧૮૭૮ માં બેધપુરના હત્રપતિ મહારાજ જયવંતસિંહજી સાહેબે સર પ્રતાપસિંહજી મહારાજને માનવતા અધિકારમાં નિયુક્ત કર્યાં. અને પ્રાયશ્ચિનીસ્કર જેવી ઉચ્ચ પદવી આપી.

સી. એસ. આઈનો કિતાબ.

ઉપરોક્ત વર્ષમાં નામદાર બ્રીટીશ સરકારે મહારાજના સફરજોની કદર કરી. સી, એમ, આઈની ઉચ્ચ પદવી બક્ષી.

સને ૧૮૭૮ માં ના. બ્રીટીશ ગવર્નમેન્ટે “લૉડ” એમ્બરલેની કાબુલ મીરાત”માં ઉમદાનીય કર્યો. અને “નાઈટ હૂડ અને ઍડર્સ ઍન્ડ ધી સ્ટાર ઍન્ડ ઈન્ડિયા” જેવી મહત્વની પદવી આપી.

ઇંગ્લેન્ડની મુસાફરીની પહેલ !

ના. મહારાજ સાહેબે ઇંગ્લેન્ડ જવાની પહેલ કરી. સ. ૧૮૭૮ માં મહારાણી શ્રી વિક્ટોરીયાનો હીરક મહોત્સવ હતો. રાજવંશીઓમાં પ્રથમજ ઇંગ્લેન્ડ પધારવાની સરૂઆત કરી.

‘नेधपुर’ नरेशे अे प्रसंगे “महाराज धिराज”ना क्तिताम आये हतोः
ना. राडेनराडना अे. डी. सी.

ना. सातमा अेडवडना प्रीन्स ऑफ़ वेदस हिन्दी मुसाद्रीअे पधार्य
ते प्रसंगे अे. डी. सी. तरीकेना नीम करवामां आये.

। महत्त्व लयां कार्या.

सने १८६५ मां नेधपुरमां रीजट तरीके खीदीस गवरमेंटपी नीमाया
हता. अे प्रसंगे सगीर महाराज कुमारनु पालन तथा योग्य शिक्षण आपी
विभूपित कर्या हता.

छंवे-३मां महाराष्ट्रीअना हीरक महोत्सव प्रसंगे नाईट प्रेन्ड कमा-
न्डर ऑफ़ धी मोस्ट अेकजोस्टेड ऑर्डर ऑफ़ धी स्टार ऑफ़ इन्डीया ”
अेवो महत्त्वना क्तिताम मज्या हतो.

अेवा अनेक प्रसंगेमां उमदा-मानवंता क्तितामे अने पदविअे प्राप्त
थछ हती. उत्तर हिन्दी सरदद उपर कणुवी मुसलमानोना अणवो शांत
पाडयो हतो. चीनना अणवाने शभावी दीधो हतो. अेम अनेक युद्धोना
प्रसंगेमां भारतीय क्षात्र तेज अणकावी वीरतानी उमदा शक्ति प्राप्त करी हती.

छंडरनी गादीअे

अंवत १८५८ महासुदी ५ ने शुभ दिने महाराज छंडरनी गादीअे
गिराज्या. छ के सातमदिने छंवे-३ पधार्या. ना. राडेनराड सातमा
अेडवडना कारेनेशनना महोत्सव हतो. साथे महाराज कुमार श्री
दौलतसिंहअ साहेअ साथे हता. ते प्रसंगे मानवंता क्तितामे मज्या हता.
अे प्रसंग पूरो थया पछी छंडर पधार्या हता.

छंडर स्टेटनी अंडरनी वेपारी चीन्नेनुं हाणु भाइ कर्तुं. निशाणना
विद्यार्थीअोनी श्री भाइ करी. देणवखीना प्रचार भाटे उमदा येगनाअो करी.
कुमारअीने राज्यालिपेक.

ना. महाराज साहेअे ना० कुमार श्री दौलतसिंहअ साहेअने पोतानी
हमातीमां राज्यालिपेक कराअो. अे मजद महोत्सव सने १८११ ना
जुलार्ध मासमां ता. ११ मी थयो. पोते नेधपुर स्टेटमां रीजट तरीके
निमाअेला होवाथी नेधपुर पधार्या हता. अेम अनेक परसकमी कार्या कर्या
हतां. सवत १८७६ मां अवसान थयुं हतुं.

महाराजश्री दौलतसिंहअ साहेअना परीअथ.

ने० ना. महाराज साहेअना जन्म सवत १८३५ ना वैशाख सुदी ११
ना पवित्र दिवसे थयो हतो. उमरलावक थया पछी अजभेर मेवो कादे-

જન્મ અભ્યાસ માટે વિરાજતા હતા. સ્વભાવે સાંત-ગભિર-વિવેકી-કાર્યકુશલ અને ભારે દક્ષ હતા. નાં મહારાજ પ્રતાપસિંહજી સાં પાસે ખાલ્યવધીજ રહેતા હતા. રાજનીતિ અને પરાક્રમનો પરીચય ઉમદા કર્યો હતો

યૂરોપનો પ્રવાસ

મહારાજ સાહેબ ૧૮૫૨ ઉત્ત્રાહી અને યુદ્ધવિદ્યામા કુશલ હતા જર્મનીના વિગ્રહ પ્રસંગે યૂરોપ તરફ મુસાફરી કરી હતી લેફ્ટેનેન્ટ કર્નલ તરીકે ઈજિપ્તની કમાન્ડમા લઢાઇમા પધાર્યા હતા ના સરકાર તરફથી કે સી એમ આર્દની પદવી મળી હતી અને એ ઉચ્ચ પદની પ્રદાનનો સમારજ મને ૧૯૨૦ માં થયો હતો

પવિત્ર કુટુંબ

શ્રી મહારાજ સાહેબના નવ લગ્ન થયા હતા મોટા મહારાણીજી સાહેબને બે દિવ્ય કુમાર પ્રગટ થયા અને એક માર્છ સાહેબનો જન્મ થયો મોટા કુમાર ને નાં થી હિંમતસિંહજી સાહેબ બહાદુર અને બીજા કુમાર ને નાં શ્રી માનસિંહજી સાહેબ બહાદુર છે બાઈજી સાહેબ શ્રી તેજકુમારી બાસાહેબ છે ત્રીજા રાણીજી માહેબ શ્રી ચાવડીજી માહેબને દિવ્ય કુમાર ને નાં શ્રી મહનસિંહજી સાહેબ પ્રગટ થયા છે

પડદાયતજી માહેબાને પાચ કુમારો છે એવું વિશાળ શુભ કુટુંબ છે.

નામદારશ્રીની ઉદાર ભાવનાઓ!

નામદાર બીની ઉમદા ભાવનાઓ, ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા અને ઉદારતા અવિરત હતી પોતાની કારકીદીમા પ્રજાક્ષેત્રના અબ્યુધ્ધનો સૂર્ય ઉગ્યો અને અમાજ માતાજીના ધામનો વધારો થયો

નામદારશ્રી માતાજીના દર્શને પધારે! જ્યારે જ્યારે ઈચ્છા થાય ત્યારે હરકોઈ પ્રસંગે પધારે! માતાજીના દર્શન લે! જ્યોતના દર્શન થાય અને સુકામ પશુ ત્યાં રહે!!

માતાજીના ધામનો વિકાસ.

માતાજીનાં વિકાસ માટે પોતાની ઉમદા ભાવનાઓ હતી યાત્રાશુઓને સગરડો મળે ધાર્મિક જનતાને પ્રજાક્ષેત્રના પવિત્ર તીર્થનો લાભ મળે તે માટે ઉમદા હુકમો ફરમાવા છે તેની નોંધ નિચે મુજબ છે

ઝોરડર નં ૨૦૮૪

(અમલ ઉપરથી નકલ)

અમાર તથા શ્રી મહારાણીજીનું ખેડપ્રજા શ્રી અંબાજી માતાજીમા સુકામ ચરાર્થી નીચે મુજબ હુકમ કરવામા આવે છે.

(૧) માતાજીમાં સંઘ લઈ આવે તે સંઘમાં જાહેરનામું નંબર ૨૬૮-૩૬૯-૬૭ નું ચર્ચેલું જે તે સંઘમાં રાહત રાખી કલમ ૪ વિશે પાવડી પૂજા બદલનો હક લેવા દર્શાવેલ છે. પણ તે હક કોઈ પણ માતાજીમાં યાત્રાળુ આવે તેની પાસેથી પાવડી પૂજાનો હક નહીં લેવા ઠરાવવામાં આવે છે. એટલે બેટ તરીકે માફ કરવામાં આવે છે.

(૨) માતાજીના મકાનથી ચારે દિશા તરફ સો સો ગજ સુધીમાં જે કોઈ જાત્રાળુ સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે ધર્મશાળા અગર મકાન કરાવશે તેની જમીનની કિંમત માફી આપવાનો તેમજ ઇંટા-ચુનો-પથ્થર તથા ઇમારતી કાટ તથા જલાઉ લાકડાં તથા બાવળનાં લાકડાં માતાજીના કામમાં તથા જાત્રાળુઓ ધર્મશાળા કરાવે તે કામમાં જે લાકડાં વિગેરે લેવામાં આવે તે બદલ સજની ફીની ઉપજ તથા પરહદથી ઉપર પ્રમાણે મકાન કરાવવાના કામમાં સામાન લાવે તેના દાણુની ભેટ તરીકે માફી આપવામાં આવે છે.

(૩) માતાજીના બગીચા નજીક પાટી નામનો કુવો ખેડુત ઠાકરડા વાલા લાલા તથા પટેલ કેસર બાદર મળીને ખાતે છે. તે કુવો તથા તે નીચેની જમીન પાણીના પોત સાથેની માતાજી ખાતે ધર્માદા ભેટ કરવામાં આવે છે. તે આ જમીન બહારખાલીમાં પાળતાં આ જમીન દરબારી-ખેડ-વાવેતર કરે તેની પાસેથી નીમે ધારો નહીં લેવાની સરતે પાળવા ઠરાવવામાં આવે છે.

ઉપર પ્રમાણે ઓર્ડર કરવામાં આવે છે તે આ સંજુદની ખબર આપવા તજનીજ કરવી. તા. ૧૬ માહે ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૨૦ મુકામ ખેડબક્ષા-માતાજી.

(મહારાજ સાહેબ શ્રી. દોલતસિંહજી સાહેબની)
અંગ્રેજી લીપીમાં સહી.

(ખરી નકલ)

મહારાજ સ્વસ્થાન ઇંડર

કે. એ. બેપી. (અંગ્રેજીમાં) ૨. ક. સ્વ. ઇંડર.

ઉપર મુજબ સુંદર ફરમાન કરી માતાજીના ધામનો વિકાસ કરવા માટે ઉમદા ઉદારતા દર્શાવી છે તે ઉપરોક્ત લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. વળી લેખમાં જાહેરનામાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તે જાહેરનામાની નકલ જનતાની જાણમાં આવે તથા યાત્રાવાસીઓ નિર્ભયતાથી યાત્રાનો આનંદ લઈ શકે તે માટે નિ. મુ. નકલ રજુ કરવામાં આવે છે.

ઝાહેરનામાની નકલ-

(અમલ ઉપરથી)

શ્રી અખિકા વિજયતે !!

શ્રીમહારાજાધિરાજ શ્રીમહારાજાજી શ્રીદૌલતચિહ્નજી સાહેબ
ખહાહુર સ્વસ્થાન ઈડર

આથી સર્વે લોકોને ખબર આપનામા આવે છે કે-સ્વસ્થાન મજકુરની હદમા ખેડબહા ગામે શ્રી અંજાજી માતાજીનુ પુરાતન મ્યાન છે, ત્યાં યાત્રા કરવા સારૂ વાર્ષિક ત્રણ લાઈ આવવા અમનવાદના પટેલ કેશરલાલ દરજીવન-દામ વિગેરેએ અરજી તા ૧૦-૭-૧૭ની કરેલી તેમા ઝાહેર ઈર્ષા મુજબ તેઓ જ્યારે ત્રણ લાઈ ખેડબહા અંજાજી માતાજીએ આવે ત્યારે તથા તેમની માફક ખીજા કોઈ યાત્રાળુઓ ત્રણ લાઈ આવે ત્યારે તેઓને કોઈ રીતે હરકત ન થાય તેના માટે નિચે મુજબ હુકમ કરવામા આવે છે

(૧) આવનાર યાત્રાળુ માણસોને રાજ્યના કોઈ પણ નોકર તરફથી કઈ પણ હરકત થશે નહીં તેમ તેઓના જ્વન-માલનુ રક્ષણ સ્ટેટની પોલીસ તરફથી રાખનામા આવશે

(૨) યાત્રાળુઓ પોતાના ખોરાક માટે તેમ યાત્રા નિમિત્તે વાપરવાની ખોરાકીની જે ચીજો સાથે લાવશે તથા લઈ જશે તેના દાણુ માટે કોઈપણ હરકત કરવામા આવશે નહીં

(૩) યાત્રાળુઓને ખેડબહા સ્ટેશને ઉતરી આશરે અડધા માર્દલ પગ રસ્તે માતાજીના સ્થાનકે જવાનુ છે ત્યાં જતે વચ્ચે નદી આવે છે તે નદીમાં ચોમાસાના કિવસોએ પૂર હશે તો તેમના ખર્ચે રાજ્યના સ્થાનિક નોકરો-તલાટી-ફાજલદાર વિગેરે ખેડબહા ગામમા હશે તેમને ખબર મળેથી તેઓ માણસો વિગેરેની મદદ આપી બહોખસ્ત કરી આપશે

(૪) ત્રણ લાઈ આવનાર યાત્રાળુઓને શ્રીમાતાજીમા યાજ્ઞ ધરાવનાર તથા પાવડી પૂજા કરનાર પાસે લગ્નરમ્મ રૂ ૧-૪-૦ નખાવવાનો શિવાજ છે. પણ તેમને ઉચ્ચેજનની ખાતર મુક્ત રાખી તેઓની ઇચ્છાનુસાર બેટ ધરી યાજ્ઞ ધરાવવા તથા પાવડી પૂજા કરવા માટે એક દિવસ પગવાનગી આપવામા આવશે

(૫) માતાજી નિમિત્તે બાધા રાખેલી કોઈને ઉતારવી હશે તો માતા જીની ઉપજ ખાતે માથાના કેસ ઉતારવાના તથા કદોરો બાધવાની બાધાના દરેક બાધા ઠીક રૂ ૩-૧૪-૦ અને જન્-તોરણુ-ચદરવો-જનોઈ વિગેરે

દરેક બાધા દીક રૂ. ૧-૪-૦ મુજબ રોકડ હક લેવામાં આવે છે અને તેની પહોંચ વહીવટ કરનાર કરકુન તરફથી મળે છે. તે મુજબ પૈસા ભરી પહોંચ મેળવા બાધા ઉતારવી પડશે. તે શિવાય ખીજો કંઈ પણ હક કોઈની પાસેથી લેવામાં આવશે નહીં.

ઉપર મુજબ બંધોળસ્ત કરવામાં આવ્યો છે. માટે જે યાત્રાગુને યાત્રા કરવા આવવું હોય તેમણે પુશીયી આવવું. તા. ૨૮ જુલાઈ સને ૧૯૧૭.

રે. નં. ૩૧૩

મુ. હીમતનગર

HIMMATSINGH

મહારાજા કુમાર. સં. ઇડર

ઉપરોક્ત બહેરનામાથી પણ માતાજીના યાત્રા વાસીઓ તરફ કેવે પ્રેમ તથા માન હતું તે સહજ ખ્યાલમાં આવે તેમ છે. એવી મીઠી દ્રશીના પ્રભાવે તથા માતાજી તરફના સદ્ભાવના પ્રભાવે માતાજીમાં આવી હળદોના અર્ચે ધર્મશાળાઓ શ્રીમંતો તરફથી બંધાવવામાં આવેલી તેની તૈલિ નીચે મુજબ છે.

ધર્મશાળાઓ !

(૨) અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ ગૃહસ્થ પટેલ સોમનાથ રૂપજીએ રૂ. ૧૨૦૦૦ અર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી તેની ખુલ્લી મૂકવાની ક્રિયા સંવત ૧૯૭૮ના શ્રાવણ સુદી ૧૫ને દિને કરી હતી.

(૩) અમદાવાદના ગૃહસ્થ પટેલ રામદાસ બહેચરદાસે રૂ. ૨૦૦૦ અર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી તેને ખુલ્લી મૂકવાની ક્રિયા સંવત ૧૯૮૦ના શ્રાવણ સુદી ૫ને દિને કરવામાં આવી હતી.

(૪) અમદાવાદના શ્રાવણીયા સંઘ તરફથી રૂ. ૧૫૦૦ અર્ચ પાડી ધર્મશાળા બંધાવી તેને ખુલ્લી મુકવાનું શુભ મુહૂર્ત સંવત ૧૯૮૧ના શ્રાવણ સુદી ૧૫ને દિવસે હતું.

(૫) ડાણી (વડોદરા પાસેના) ના ગંગાસ્વ૦ બાઈ રૂમીશીએ રૂ. ૭૦૦ અર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી છે. તેનું મુહૂર્ત સંવત ૧૯૮૩ના શ્રાવણ સુદી ૧૫ને દિને હતું.

(૬) સંઘની પુરુષોત્તમદાસ શામળદાસે રૂ. ૧૫૦૦ અર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી તેનો સમારંભ સંવત ૧૯૮૪ના માઘ સુદી ૫ને દિને કરવામાં આવ્યો હતો.

(૭) ઢબુવાળા શ્રી રણછોડલાલ જુખણદાસે રૂ. ૧૨૦૦ અર્ચ ધર્મશાળા બંધાવી તેના સમારંભનું મુહૂર્ત સંવત ૧૯૮૪ના વૈશાખ સુદી ૪ને દિને હતું.

(૮) સુરતના મોઢ યાત્રીના વણીકુ શ્રી નગીનલાઈ દરીબાઈએ રૂ. ૧૨૦૦ અર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી તેને ખુલ્લી મુકવાનું મુહૂર્ત સંવત ૧૯૮૪ના વૈશાખ સુદી ૪ નું હતું.

(૬) પટેલ બચુભાઈ ગોવર્ધનદાસની દીકરી તથા ખાઈ સરસ્વતી એમ બન્નેએ રૂ ૫૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બધાવી તેની ખુદની મૂકવાની દિવા સંવત ૧૯૮૫ના શ્રાવણ વદી ૧ ને દિવસ કરામા આવી હતી

(૧૦) અમદાવાદના શ્રીમાન સુખડીયા બાપાનાન લલ્યુભાઈની વિધવા મં ૦ સ્વં બાઈ મણીએ રૂ ૩૫૦૦૦નું ખર્ચ કરી ધર્મશાળા-માતાશ્રમા પ્રવેશ કરવાનું સિદ્ધદાર શ્રી ઘઠાણી-સરસ્વતી દેવીના મંદિર તથા ઉપરનો માળ કરાવી તેના ઉદ્ધાટન સમારંભનું શુભ મુહૂર્ત સવત ૧૯૮૫ના શ્રાવણ વદી ૮ ને દિને રાખ્યું હતું

(૧૧) અમદાવાદના ગૃહસ્થ ગોપુળદાસભાઈએ રૂ ૨૦૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બધાવી અને તે સવત ૧૯૮૬મા ખુદની મૂકી

(૧૨) ઉઝાના પચાલ ગોપાળદાસ એમચદે રૂ ૧૨૦૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બધાવી અને તે સવત ૧૯૮૭ના જેઠ સુદી ૧૫ને દિને ખુદની મૂકી

(૧૩) અમદાવાદના કુમાર પુરપોત્તમ છોટાનાલે રૂ ૭૦૦૦ ખર્ચ કરી માતાશ્રીની પાછળ ખારીમા ચેમતા ધર્મશાળા તથા તે પરનો માળ બધાવી તેને ખુદલો મૂકવા સવત ૧૯૮૭ના જેઠ સુદી ૧૫ને દિને ચોળના કરી હતી

એ પ્રમાણે જનતાનો ખેડખલ તરફ પ્રેમ વધ્યો સર્વોની આવવાની ચર્યાત યષ્ટ દૂર દૂરથી દસનાયે લોકોનું આકર્ષણ થવા માડ્યું
ધર્મ કર્મનાં અનુષ્ઠાનો

ને ૦ ના ૦ મહારાજ સાહેબના સમયમા સેકંડો ધાલણો અનુષ્ઠાનોમા ખેસતા વાર્ષિક અનુષ્ઠાન પુરા થાય એટલે યજ્ઞ કરવામા આવતો

રાજકુટુંબને શુભ પ્રેરણા

ને ૦ ના ૦ મહારાજ સાહેબ તરફથી રાજકુટુંબને શુભ પ્રેરણાઓ મળ્યા કરે ને ૦ ના ૦ શ્રીમત બાડા મહારાજ કુમાર સાહેબ જપ-અનુષ્ઠાનો કરાવે! યજ્ઞો કરાવે! માતાશ્રીના દર્શન લે! અને ધાર્મિક સરકારો મહલ્યુ કરે! ને ૦ ના ૦ શ્રીમત ખીજા મહારાજ કુમાર સાહેબ ધાલણેત્રમા પધારે! નવરાત્રીમા ઉપવાસ કરે! અને શત ચરિત્રા પ્રોત્તો મરાવે એમ અનેકવાર મગલ કાર્યો થયા કરે એવા પ્રસંગોમા ત્રણે કુમારો માતાશ્રીમા પધારે! નીચે યજ્ઞનું કામ ચાલતું હોય! વેદ થાય થતો હોય તે જોઈ આનંદ પામે! ધાર્મિક ચર્ચાઓ કરે! આ લેખકને એવા મગલકાર્યોમા આચાર્યનું માન અપાવે રાજકુટુંબ માતાશ્રીમા ખિરાજો પૂજન-અર્ચન થાય આશિષો લેવાય અને દિમતનગર પધારે

એવી રાજકુટુંબની અનન્ય શ્રદ્ધાની વાત સર્વત્ર દેખાવા માંડી. માતાજીની સરથાનો બારે વિકાસ થવા માંડ્યો.

મહારાજ સાહેબ મુંબઈ પધાર્યા. ત્યાં અચાનક હૃદય ક્રિયા બંધ પડી સંવત ૧૯૮૭માં દેવલોક ગયા.

બ્રહ્મક્ષેત્રનો અભ્યુદય :

ને૦ ના૦ મહારાજ શ્રી. હિંમતસિંહજી સાહેબનો પરીચય.

પ્રાતઃસ્મરણીય વિદ્યમાન મહારાજ સાહેબનો શુભ જન્મ સંવત ૧૯૫૬ શ્રાવણ વદી ૧૩ને દિને થયો છે. સ્વભાવે સાત-મધુર-આનંદી-ઉત્સાહી-વિદ્યાવિલાસી અને-ગુણગ્રાહી છે પ્રજાને આત્મવત્ સમજી તેનાં સુખ-દુઃખો તરફ નિગાહ રાખે છે.

વિદ્યાભ્યાસ.

અજમેર મેવો કોલેજમાં નિવાસ કરી અભ્યાસ કર્યો છે. રાજનીતિ-દક્ષતા-બ્યવહારી કાર્યોમાં ઉત્તમતા અને સમવાનુસાર વર્તનનું ઉમદા શિક્ષણ લીધું છે.

ધર્મ ઉપર અનન્ય શ્રદ્ધા.

ધર્મ ઉપર અનન્ય શ્રદ્ધા. પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ અને સત્કાર્યો તરફ પ્રેમ છે. ધરના તપ્ત પર બિરાજવાના સમયે. બારે વજ્ર કર્યો હતો. પૂજન અર્ચન અને રાત્ર્યાભિષેકનો શુભ વિધિ સ્વહસ્તે કર્યો. તે પ્રસંગે આ લેખકને એ વિધિ કરાવવાનું ઉમદામાન આપ્યું હતું. અનેક પડિતો અને વિદ્વાનોનો રૂડો સત્કાર કર્યો હતો. નામદાર શ્રીને જ્યેષ્ઠ પુત્ર ને૦ નામદાર બૃંડામહારાજ કુમારશ્રી. દલજીતસિંહજી સાહેબ છે અને બીજા પુત્ર ને૦ ના૦ અમરસિંહજી સાહેબ છે.

રાજ્યનો વિકાસ.

રાજ્યના વિકાસ માટે અનેક ખાતાં સ્થાપવામાં આવી છે. પ્રજા તેનો લાભ લે તથા રસ ગ્રાહી બને તેને માટે સુંદર યોજનાઓ ધડાતી રહે છે.

કેળવણી તરફ પ્રેમ.

પ્રજામાં ખૂણે ખૂણે કેલવણીનો પ્રચાર થાય ! એવા શુભ હેતુથી લગભગ સવાલાખ રૂપિયા જેટલું બજેટ થતું રહે છે. નાનાં મોટાં ગામોમાં સ્કૂલો સ્થપાતી જાય છે. કેવણીનો પ્રચાર થતો જાય છે. કેળવણેલાઓને ઉત્તેજન મળતુ રહે છે. પ્રજામાં ધર્મનીતિના વિકાસ માટે ધર્મ શિક્ષણની યોજના કરી છે તેમાં આ લેખકનો નીમ કર્યો છે.

હુન્નર અને ઉદ્યોગ

ઉદ્યોગ અને હુન્નરના શિક્ષણ માટે યાજ્ઞા સ્થાપી છે. હિંમતનગરમાં તેનું શિક્ષણ લેવા યોજના કરી છે. ધ-ડસ્ત્રીપલ સ્કુલ, એપ્રોકલચર સ્કુલ, વિલેજઅપહીક્ટ; નિર્દોગ, ટેલરોગ, વગેરે કલાસો ખોલવામાં આવ્યા છે.

સ્ટેટમા ઉચ્ચશિક્ષણ માટે ઈડરમા હાઈસ્કુલ ચાલે છે અને હિંમતનગરમા પણ ઉચ્ચ શિક્ષણના ક્લાસો ચાલે છે હાઈસ્કુલ કરનાનો ઉમદાવિચાર ચાલે છે નગર રચના

રાજધાનીનું નગર જુનાકાળથી ખડેર જેવું લાગતું હતું એ હિંમતનગરને સુધારવાના પ્રયત્ન ચાલે છે હાલ એ ખરેખર નગર તર્કિકની શોભા આપી રહ્યું છે તેમા અનેક મકાનો હજારોના ખર્ચે બનતા જાય છે

શહેરમા વિજળીની બત્તીઓ સ્થળે સ્થળે રાખવામા આવી છે અને શહેરો પ્રગળે પાણી પુર પાડના નળની યોજના ચર્ચ સુધી છે

સ્ટેટમા સુંદર યોજનાઓ

સ્ટેટમા તાનુકાઓના ગામોમા ભારે દવાખાના તથા કચેરીયોના મકાનો બંધાવવામા આવ્યા છે મ્યુનિસીપાલીટીઓ અને લોકલબોર્ડ તથા ગ્રામ પચાયતો સ્થપાતી જાય છે લાયબ્રેરીઓ ફરતી રહે છે અને વાચનનો લાભ પ્રજા લેતી રહે છે.

બ્રહ્મક્ષેત્રનો શુભેશ્વર.

બ્રહ્મક્ષેત્ર પુરાતન સ્થળ છે એક વખતનું ગામડું અત્યારે વેપારનું, રાજદારી નિવાસનું અને તીર્થનું ભારે ધામ બનતું જાય છે ગામની અંદર મોટા મકાનો બનના લાગ્યા છે. રાજનો બગલો વિશાળ બન્યો છે, અને તેને લગતા ખીજા મકાનો પણ બની ગયા છે.

મેળામા મહાવતો સુધારો થયો છે. વેપારીઓને તથા પ્રગળે રાહતોથી વેપારને ઉત્તેજન મળ્યું છે

માતાશનું ધામ

માતાશના ધામમા અતેરા આનંદ લાગે છે અને તેમા સુંદર વધારો થતો જાય છે. એમ થવામા મુળ કારણ રાજની પૂર્ણ કૃપા હોવાનું જ છે ખુદ દર્શને પધારે છે પૂજન, અર્ચન, જપ, અનુષ્ઠાન, ધાર્મિક ક્રિયાઓ અને યજ્ઞ કરાવતા રહે છે

રાજકુટુંબની માતાશ ઉપર અનન્ય લાવના છે તે પરથી યાત્રાવાસીઓને ભારે આનંદ રહે છે દૂર દૂરના સર્વો આનંતા રહે છે શ્રાવણુ ભાદ્રપદ તીર્થિક, અને ચૈત્ર એ સર્વોગા હજારો લોકો આવે છે શ્રાવણીયા સધમા તો દસ દસ હજાર જેટલા ભારે સમુદાય એકઠો થાય છે સધોના પ્રસંગે નગરખાતુ વાગે છે હોમહવન અને પૂજનઅર્ચન થાય છે રાત્રે ભવાઈ થાય છે ભજન કીર્તન અને પ્રવચનો થાય છે

યાત્રાર્થીઓ માટે પૂલ

યાત્રાવાસીઓ શ્રાવણુ અને ભાદ્રવાના સધ લઈ આવે! નદી બે કાઠે

હોય! સ્ટેશન ઉપર અટકી રહેતું પડે! આમ વારંવાર થતું હોવાથી યાત્રાળુએ કરી વિનંતી! તેમની વિનંતી નિગાહમાં લેવાઈ! અને જૂલતા પૂર્ણ હમરોના ખર્ચે બધાવી આપો.

યાત્રા માટે ઉમદા ઉદારતા.

યાત્રાવાસીઓ ઉપર ને. ના. શ્રીજી સાહેબની પૂર્ણ કૃપા છે. હરકોઈ યાત્રાર્થી પાસેથી કર-વેરા તરીકે એક પછ મરખી લેવાતી નથી. યાત્રાર્થીઓની સગવડ સચવાતી રહે છે. સ્ટેટની ચોક્કસ રક્ષણ કરે છે કોઈને કંઈ તુકચાન થતું નથી.

નવીન યોજનાઓ.

માતાજીનું માનસરોવર ચોતરફ બધાવવામાં આવ્યું છે. મુંદર ધાટ બંધાવ્યો છે. સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોને સ્નાન કરવા લુદા માર્ગો અને રથલો યોજવાં છે. ત્યાં સ્નાન-સંખ્યા અને પ્રાર્થના યર્ષ થકે છે. મંદિરમાં યિવા-ધપ છે. ત્યાં પૂજન કરવાની સગવડ છે. વળી એકાંતવાગ કરી માસિક-ત્રિમાસિક-છ માસિક અથવા વાર્ષિક અનુષ્ઠાન-પુરસ્કરણ કરવા માટે અનુષ્ઠાન ગૃહની યોજના છે. કેટલાક પવિત્ર ધાહણો અને સંતો તેનો લાભ ઉઠાવે છે.

માતાજીની યાત્રાએ આવનારને વાસણ-ગોદાં અને વ્યવહાર ઉપયોગી વસ્તુઓ મેળવવાની મુંદર સગવડ છે. માતાજીમાં પૂજન-આર્ચન અને પાક-હોમ કરવાની સંજ્ઞાને માટે છૂટ છે. આમ સાધારણ નજીવા ખર્ચથી ભારે યાત્રાનો લાભ મળી શકે છે.

માતાજીમાં ઠવાખાતું, વીજળીના દીવા અને નળ કરાવવા માટે યોજનાઓ ચાલી રહી છે.

એ પ્રમાણે અનેક મુંદર સગવડોભરી યોજનાઓ કરાવવા તથા યાત્રાર્થીઓને સુખી કરવા ઉમદા વિચારો ચાલે છે. એવી ઉમદા ઉદાર વિચારોની પરંપરાથી દૂર દૂરના શ્રીમતો આવે છે અને ધર્મશાળાઓ કરાવે છે. તેની નોંધ નિચે મુજબ

ધર્મશાળાઓ.

(૧૪) કાંઠા જીલ્લાના મોઢ ધાંચી વૈષ્ણવોના પચ તરફથી રૂ. ૫૦૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવવામાં આવી છે. અને તે સંવત ૧૯૮૮ ના માગશીર સુદી ૧૫ ને દિવસે ખુલ્લી મૂકી છે.

(૧૫) મોઢ આંખાતેરી ઝાતિ તરફથી રૂ. ૧૨૦૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી છે અને તે સંવત ૧૯૯૦ ના કાર્તિક સુદી ૧૫ ને દિવસે ખુલ્લી મૂકી છે.

(૧૬) માણસાના ભાદરવી મંડળ તરફથી રૂ. ૩૦૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી છે અને તે સંવત ૧૯૯૨ ના મહાસુદી ૧૫ ને દિવસે ખુલ્લી મૂકી છે.

(૧૭) ઈડર પ્રગણના ગોત્રીઓના પચ તરફથી રૂ ૩૦૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી છે અને તે સનત ૧૯૯૨ ના માહ સુદી ૧૫ ને દીને ખુલ્લી મૂકી છે

(૧૮) અમદાવાદના સગર પિતાબર રણુછોડની દીકરીએ રૂ ૫૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી સનત ૧૯૯૨ ના મહા વદી ૧ ને દીને ખુલ્લી મૂકી છે

(૧૯) અમદાવાદના પટેલ નારાયણદામ મૂળચંદે રૂ ૫૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી સનત ૧૯૯૨ ના માહ વદી ૧ ખુલ્લી મૂકી છે

(૨૦) પેપાપથો દગજીઓના પચ તરફથી રૂ ૪૫૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી છે સનત ૧૯૯૨ના ચૈત્ર સુદી ૧૫ને દિવસે ખુલ્લી મૂકી છે

(૨૧) અમદાવાદના ગાધી રામજીલાલ નયુરામજીએ રૂ ૩૦૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી છે. અને તે સનત ૧૯૯૨ ના શ્રાવણ સુદી ૧૫ ને દીને ખુલ્લી મૂકી છે

(૨૨) સુરતના શ્રી હરગોવિંદ નરસિંહરામની દીકરી બાઈ શીવકોરના પુણ્યાથે ધર્મશાળા બંધાવી પાઠશાળાની યોજના કરી છે ને તે સનત ૧૯૯૨ માં ખુલ્લી મૂકી છે

(૨૩) અમદાવાદના સુતાર કેશવલાલ ત્રિભોવનદાસે રૂ ૧૫૦૦૦ ખર્ચ કરી ધર્મશાળા બંધાવી છે અને તે સનત ૧૯૯૩ ના પોસ સુદી ૬ ને દીને ખુલ્લી મૂકી છે.

એ પ્રમાણે અલાગ સુધીમા લાખ-સનાવાખ જેટલુ ખર્ચ કરી સુદર ધર્મશાળાઓ બંધાવી શ્રીમતોએ યાત્રાવાસીઓના સુખાર્થે બારે પુણ્યનો સચ્ચ કર્યો છે

સુરતના શ્રીમાન મગનલાલ હરિકૃષ્ણજીએ શુભ પ્રેરણાઓ કરી માતાજીમા ચાદીના પૂજનપાત્રો, ચાદીની પાલખી, ચાદીનો રથ, સોનેરી હડીયો-ચામરો વગેરે ઉપકરણો કરાવ્યા છે તથા રાજકુટુંબ તરફથી કિંમતી અવકારો-વસ્ત્રો આભૂષણો ચાદીના અમર ગરમાઅને બારે રકમો અર્પાતી રહી છે શુદ્ધરથો પણ યથાશક્તિ તેની સેવાઓ અર્પતા રહ્યા છે અને માતાજીના પુગતન ધામનો નિગમ થતો ગયો છે.

એમ માતાજીના ધામના અભ્યુદય માટે નેક નામદાર અખડ પ્રોદ પ્રતાપવાન શ્રીશ્રી ૧૦૦૦૮ શ્રીમાન મહારાજ ગાહેમ શ્રી દિંમતગિંહજી સાહેમ બહાદુર, પવિત્ર રાજકુટુંબ અને મહોદય રાયબહાદુર રાજરતન શ્રીલાલાજી શ્રીજગન્નાથજી ભડારી મે દિવાનસાહેમ બહાદુર એ સખળાઓને ધન્યવાદ ધરે છે.

परिशिष्ट १७

ब्रह्मक्षेत्रिणी अदितिवापनो शिखाक्षेत्रः !

(असल उपरथी नक्षत्र)

ॐ नमोगणपतये ।

करकलितकनकदंडो गंडस्थल विगलदम्बलमदसलिलः ।
फवल्यतुदुरितमखिलं द्वाःपालो गजमुखः शंभोः ॥ १ ॥
सकलभुवनवेदा वेदविद्याद्विजानां कमलजमुखवासोदीरितानेकधर्माः ।
करकलितसुवीणांभोरुहासाक्षमाला विमलफलमनंतंसारदायोदवातु ॥२॥
ब्रह्मभिजाग्भोरुहनालरुध्रैः संधिपुफणिः प्रलयेपुद्भ्यात् ।
वनोदरस्थं जगदित्यदीयं निजंतसुभाय नमोऽच्युताय ॥३॥
यस्मात् संभवतिपृथ्वी विश्वस्यजगतश्चया (सा)
तस्मै देवादिदेवाय चरुणायनमोनमः ॥४॥
प्रातःप्रजापतिरसौ मध्याह्ने विष्णुरुचते ।
रुद्रोऽपराणहसमये य आदित्यस्त्रयीमयः ॥५॥
नाम(म्ना) ब्रह्मपुरः शंभु. चक्रेरुतयुगेविभो ।
भेतायुगेऽग्निखेटः कर्मणा संग्रजायते ॥६॥
द्वापरे द्वापरे तद्वद्विरण्यपुर उच्यते ।
तुलखेटः कलौनाम भवति शुभकृष्णाम् ॥७॥
घातुर्विद्याह्यमिज्ञाताः कृतयज्ञा द्विजोत्तमाः ।
शंभुवाऽस्मिन् पुरेवासा कल्पग्रामनिवातिना ॥८॥
अग्रस्थानस्यविप्रेण सूर्यवापी समुद्भृता ।
तस्यवंशावहंश्चर्मा मातृतः पितृताक्षरैः ॥९॥
महेश्वरो महाप्राज्ञः दिक्षितो याज्ञिकैर्द्विजैः ।
वेदशास्त्रकलामिश्रः शांडिल्यकुलसंभवः ॥१०॥
तस्यपुत्रोऽभवद्दीमान् वामनो विद्ययाधिकः ।
अग्निष्टोमादि विद्यानां वेत्ताऽभूत्ध्वर्यकर्मणि ॥११॥
जातो वै तस्यपुत्रो व्रतनियमपरः स्नानसन्ध्यादिशीलः ।
भक्तोदेवद्विजाना मतिथिपुतथा पूर्वजानामतीव्र ।
वृद्धलो बालकाना ममिजनसहितो वेदशास्त्रानुक्तः ॥
पूज्यस्थानं द्विजानां बहुजन स गुरुवासुदेवः प्रसिद्धः ॥१२॥

मुनिन्द्रः कौशिकस्येह वशेजातः कुलोद्बहः ।
 पदकर्मनिरतो वाग्मी सुरदेव इतिस्मृत ॥१३॥
 तस्यपुत्रोऽभवद्विद्वान्—हिरण्यादित्यनामत ।
 नित्यवाजसनेयस्य पाठकस्यात् द्विजोत्तमः ॥१४॥
 यभूवतस्मात् द्विजधीर सूनुः सोमेश्वरप्यातद्दहप्रसूते ।
 स्नानादिकर्मेषु सदानुरक्तो विद्वज्जनः प्रेमकरः सनित्य ॥१५॥
 वृत्तानामे सुकन्या बहुगुणनिचया वासुदेवस्यपुत्री ।
 नागश्रीप्यातनाम्नी जननी सुप्रकरतद्देवेदेहतस्या ॥
 वृत्तासोमेश्वरः सामनसिवचसिसा फर्मणितस्यभक्ता ।
 भक्तादेवद्विजानां श्वसुरकुलहितापुण्यकर्त्रोसुपुत्री ॥१६॥
 नागश्रीजननी सतीवयशसा सोमेश्वरायाऽर्पिता ।
 तस्येवाप्तसुतः सुत समभवद्विक्रमोस्थामिभक्तः ॥
 तेनेऽयं प्रवयानधीन रचितावापी शिलाभिर्द्रुवा
 जातेपुण्यजले सुकीर्तनवरे तर्पितास्तेनवृद्धा ॥१७॥
 नित्ये नेमित्तिकेस्याः कृतयतीशुभदा विक्रमस्वामिवापी ।
 पूर्णोऽय भोगप्रत्या सुरसरिबुदके, कुह्निनाभिः पवित्रा ॥
 यद्वापापाणः सवसुरगण संरययेवासुकोणि ।
 रद्भिर्निष्कृष्य माणे धनपतिमुखदसेच देपातिरम्या ॥१८॥
 अत्रस्थानीय विप्रेण सर्वदेवेनभाविता ।
 प्रशस्ति रचिताचार्यद्रुवावापीसमुद्भूता ॥१९॥
 शब्दशास्त्रविहीनस्य जडवन् मतिमस्यच ।
 अपशब्दहतश्चात्, क्षंतव्यं ज्ञानिभिर्मम ॥२०॥
 पदपचाशद्वर्षाणिरवय शतसंरयया ।
 कलौतु गम्यमानेतु सूर्यवापीसमुद्भूता ॥२१॥
 जातोदेवचरः पुत्रः इयामलो नामशिल्पघिल् ।
 तेनेऽयं स्रितावापी सुखयति जलार्थिन ॥२२॥

संवत् १२५६ वर्षे वै वेशाखवदी १ सोमे

सदर शिवालेभनी नक्षत्र बीमतनग्रथी मने मणी छे अने ते मे०
 आर्कियाले०छुल आताना मुभ्याधिकारी मे० पी ओ धनाभदा० साहेमे
 ४पाणुपणे आपी छे ते भारे आकार

પરિશિષ્ટ બીજું

(અસલ ઉપરથી નકલ)

શ્રી. પરમેશ્વરજી સત્ય છે જી

શ્રીકૃષ્ણ.

સીદ્ધ શ્રી અનેક સકલ શુભોપમાન, બીરાજમાંન શ્રી. મહારાજ
ધીરાજ. મહારાજ શ્રી શિવસિંગજીના કુંવર શ્રી લલાનસિંગજી દેવ
અચનાત્ તથા શ્રીજી મહેરબાન હો દે. ગામ બાડલીરા. જોપી તુલજરામ રાજરામ
તથા પંડા મેહારામે હરીરામ, તને ગામ, શ્રી કૃષ્ણાર પુન્ય સાંસન દીપૌ છે.
તીથુશે હાંસ આવે સો ખાજી!! શ્રીજી સાહેબને આશીરવાદ દેશી. બીગત-

૧ ગામ " માલપુર " પરગણે ઇડરગઢ કુકમ છે.

સીલોક. આપ હંત પર હંત, જૈ લોપંત બોસનધરા !

તૈનરા નરકે જાવતી, જાવો ચંદર દિવાકરા !!

પરવાંનગીથી પંચોલી સોમનાથ દીવાન, સંવત ૧૮૧૪ રા પોપ સુ. ૩
સુકરવાર મુકામ ઇડરગઢ.

ઉપસંહાર

બ્રંધના લેખકો રાચના ચિષ્ટાચારને અનુસરે છે. મિમાંસા શાસ્ત્રની ઉપસંહાર લખવાની આગ્રહ છે! એ આગ્રહનું પાલન થવું જોઈએ! એમ ધારી અહીં પણ ઉપસંહાર લખવાની જરૂર છે.

સદર પુસ્તક હવે 'પુરાતન ધ્રુવક્ષેત્ર' નામે જાળખાશે!! આ પુસ્તકની ખીનાઓ સંસ્કૃતમાં રચાએલા ધ્રુવક્ષેત્ર માહાત્મ્યમાંથી લેવાએલી છે. માહાત્મ્યનું પુસ્તક દરતલિખિત હતુ. તેની ચાર પ્રતો મેળવી! શુદ્ધ કરી છપાવી આ પુસ્તકના પરિશિષ્ટ તરીકે સામેલ રાખી છે.

માહાત્મ્યના લેખક કોણ હશે ?

ધ્રુવક્ષેત્ર માહાત્મ્યના લેખક કોણ હશે? પુસ્તક ક્યા જમાનામાં લખાયું હશે? ખેડની ઐતિહાસિક ખીનાઓ કોણે મંધરી હશે? પુરાણ તરીકેનું સ્વરૂપ કોણે ધકકું હશે? એવા એના પ્રશ્નોના ખુલાસા માહાત્મ્યના પુસ્તકમાં સ્પષ્ટ જણાતા નથી, તે ખાખતે થોડી વિચારણાની જરૂર છે.

આ માહાત્મ્ય ક્યા પુરાણમાંનું હશે ?

માહાત્મ્યના અદાર અધ્યાય છે. દરેક અધ્યાયોમાં ભુદાં ભુદાં આખ્યાનો છે. પ્રત્યેક આખ્યાન ધ્રુવપુરાણમાંનું છે, એમ અધ્યાય સમાપ્તિને અંતે લખેલું છે. તે પરથી સમગ્રાય છે કે આ આખુ માહાત્મ્ય ધ્રુવપુરાણનો એક ખંડ છે.

હાલમાં ધ્રુવપુરાણની પ્રતો છપાઈ છે. દિલ્લાં પુસ્તકાલયોમાંથી એ જોવા મળે છે. મેં તેો દિલ્લતનગરની પેલેસ લાયબ્રેરીમાં જોએલી!! તેમાંથી આવેો સંપૂર્ણ ભાગ મળી આવતો નથી. સાધારણ ખીનાઓ છૂટી છપાઈ છે.

ખડૂ જોતાં હાલમાં છપાતાં પુસ્તકો સંપૂર્ણ હોતા નથી. જેની પાસે જેટલો ભાગ હોય તે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરે છે. કેટલાક મંત્રોધકો સંપૂર્ણ શોધ કરી મંથ છપાવે છે. અને હવે પછી તેો શોધની પૂર્ણ ખાત્રી કરી છપાશે!! એવી આશા રહે છે. રામાયણ અને મહાભારત છપાએલા છે. તેમાં પણ કેટલીક અપૂર્ણતા તથા દોષકના વધારા માનુમ પડી આવે છે!! તેો પુગણો માટે કહેવું જ શું? એવું માનવાને કારણ મળે છે, તેથી હાલમાં છપાએલું ધ્રુવપુરાણ કે જેમાં આવાં માહાત્મ્યો ઉમેરાશે તેો તેમાં સંપૂર્ણતા આવી જશે.

સ્ત અને શૈલનકનો સંવાદ

માહાત્મ્યની શરૂઆતથી તે સમાપ્તિ સુધી સંવાદ પદ્ધતિ સ્વીકારેલી

છે. તેમાં સૂત અને જ્ઞાનકનો સંવાદ પ્રમુખપણે દેખાઈ આવે છે. તેમાં પેટા સંવાદો ઘણા લૃગુના, ગરુડ પિંગલના વગેરે છે. આખ્યાનોનું વહેણ ધારાબદ્ધ છે. આખ્યાનો બિન્ન બિન્ન મંસ્કૃતિનાં છે. તેના સમય બિન્ન બિન્ન છે. સંગ્રહકર્તા છેલ્લા સમયનો છે. સંગ્રહકર્તા ખુદ સૂત હોય કે તેમનો સહકારી વિદ્વાનવર્ગ હોય ! તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે. હાલમાં તો પુસ્તકનો લેખક પોતાનું નામ આગળ ધરતા વાર લગાડતો નથી. પણ પૂર્વ કાળની પ્રથા એવી ન હોવાનું જણાય છે. દરકોઈ પુરાણનો સંશોધક કે તેનો લેખક સહસ્રા પોતાનું નામ આગળ ધરતો નહીં. પણ રાષ્ટ્રના નિષ્ણાત સંશોધકને પોતાની કૃતિ અર્પી ! તેના નામથી એવું સાહિત્ય પ્રસિદ્ધિમાં લાવતો. હાલમાં પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધનનાં કાર્યાલયોમાં પણ તેમ જ ચતુ દેખાય છે.

સૂત જાતિવાચક નામ છે.

સૂત જાતિવાચક નામ હોવાનું જણાય છે. સૂતની ઉત્પત્તિ રામહર્ષણુથી થયેલી છે. એ પ્રતિલોભ વિવાદથી પેદા થયા છે. રામહર્ષણુ, વિદ્વાન સંશોધક અને પુરાણોના પ્રચારક હતા. મહર્ષિ વ્યાસના શિષ્ય હતા. વ્યાસ ઋષિએ અનંત વેદોના વિભાગ કરી આર શિષ્યો મારફતે વેદોનો પ્રચાર કર્યો. તે પ્રસંગે વેદોથી માંડી સમગ્રો ઈતિહાસ પુરાણની શૈલીમાં ગોઠવી રામહર્ષણુની મારફતે પ્રચાર કર્યો. રામહર્ષણુ પછીના સૂતવશે એ કામ હાથ લીધું અને તેનો પ્રચાર તથા સંશોધનો તેમની મારફતે થતાં રહ્યાનું જણાય છે.

વ્યાસની પરંપરા પુરાણરચક રહી.

મહર્ષિ વ્યાસની શિષ્યપરંપરા પુરાણોની રચનામાં સફળ નિવડી. દેશ-વિદેશનાં સરકારીસ્થાનો શોધાતાં રહ્યાં. અને તેની રચના પુરાણનાં સ્વરૂપમાં થતી રહી. બ્રહ્મસુધી ભારત સ્વતંત્ર હતું ! ભારતની સંસ્કૃતભાષા રાષ્ટ્રભાષા હતી, ત્યાંસુધી પુરાણોની રચના થતી રહી. એમ આઘ વ્યાસ મુનિથી માંડી આચાર્ય પરંપરાની શરૂઆત સુધીમાં પુરાણોની રચના માટે ચતુ રહ્યું. દરમ્યાન મહાપુરાણ-ઉપપુરાણ-ખંડપુરાણ અને માહાત્મ્યપુરાણ લખાયાં. એ પુરાણોના સમય નક્કી કરાયા છે, અને તેનું ક્રમવાર ગોઠવવાનું તથા તેમાંથી નિકળતા ઈતિહાસોનું સંશોધન હાલના પુરાણુત્રિપ વિદ્વાનો અને સંશોધકો કરી રહ્યા છે.

ઈતિહાસ અને પુરાણ.

વૈદિક કાળથી માંડી ધાર્મિક-રાજકીય અને સામાજિક વ્યક્તિઓના ઈતિહાસ વેદોનાપરિશિષ્ટોમાં ! વ્યાખ્યાન ગ્રંથોમાં ! અને ઈટલાક સ્વતંત્ર

ગ્રંથોમાં હોવાનું હાલ પણ જોવા મળે છે. વૈદિક સાહિત્યમાં પણ ઇતિહાસ રહેલો છે. પણ એ ઇતિહાસ મહર્ષિ વ્યાસે રસીક બનાવ્યો તેમાં રહેલી દિવ્ય સંસ્કૃતિ પ્રગટ કરી! તેના સંસ્કાર ભારતીય પ્રજાના હૃદયમાં દરદરમેશ માટે સ્થાન મેળવતા રહે!! તે માટે તેમાં રસ, અર્થકાર, ભગવદ્ભાવ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, ઉપાસના, કર્મ, ભક્તિ, મુક્તિ, ભગવદાશ્રવ વગેરે જોવા મહત્વના વિષયો ઉમેર્યા એમ તેને પુરાણનું સ્વરૂપ આપ્યું અને તેના પ્રચાર માટે ઉપકારક યોજના કરી.

ઇતિહાસ એટલે (ક્રિ-દ-આચ) ખરેખરી બનેલી બોના. અને પુરાણ એટલે (પુરા-અવિ-નર્વ) બનેલી બોના પુરાની છતાં નવી લાગે તે. એવા આશયથી ઇતિહાસે પુરાણનું સ્વરૂપ લીધેલું જણાય છે. મહર્ષિ વ્યાસના જમાનાનું વર્ણન જોતાં માણુમ પડે છે કે-એ સમયમાં અર્થ સાથે વેદોનું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન મેળવવા અને ટકાવી રાખવાની રાષ્ટ્રમાં શક્તિ રહી નહોતી. સાથે કારણ એ પણ જણાય છે કે તે સમયથી પરદેશીઓનાં ભારે આક્રમણોની શરૂઆત થઈ ચુકી હતી. તેથી શાંતિમય સમયનો અભાવ હતો.

એવા સમયમાં વૈદિક જ્ઞાન ટકાવી રાખવા-વેદ અને શાસ્ત્રોના સાર સંગ્રહ તરીકે પુરાણો રચવાની જરૂર પડી. ધ્યાનથી વર્ગમાં વેદોનું શાખીય અધ્યયન શરૂ થયું અને આકીના વર્ગમાં પુરાણો તરફ અભિરૂચી વધી. આચાર્ય પરંપરાએ તેને મચક આપી! પંથ-ઉપપંથ સ્થપાવા લાગ્યા!! પુરાણોનો પ્રભાવ વધ્યા અને વૈદિક અધ્યયન અને તેનાં કર્મકાંડો પાછળ પડતાં ગયાં. એ પ્રસંગે ભિન્ન ભિન્ન સંસ્કૃતિઓના ઝઘડા શરૂ થઈ ગયા હતા. તેથી એવી સંસ્કૃતિઓ સાથે ઝઘડવા પુરાણો સાથે સાંબંધોના મંથો અને તેવા મતમતાંતરની યોજનાઓનો જન્મ થતો રહ્યો.

પુરાણોના સંગ્રહક રૌનક !

શૌનકઋષિ પુરાણોનાં શ્રવણ કરનારા ગણાય છે. તેમણે લગભગ સઘળાં પુરાણો ઈરાણ પુર્વક સાંભળેલાં તેવું તેમના પ્રશ્નો પરથી જણાય છે. શૌનક શુનકઋષિના પુત્ર હતા. અને એવો સઘળો વંશ એ શૌનક ગોત્રથી ઝોળખાતો રહ્યો છે. ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં અને પરિસ્થિતિમાં રચાએલાં પુરાણો આ શૌનક સાંભળતા આવ્યા છે. અને એ મુખ્ય વ્યાસના પુરાણોથી માંડી ઉપપુરાણ અને મહાત્મ્યો જેવાં પુરાણો સાંભળવામાં પણ અગ્રભાગે શૌનક જેઠલા જણાય છે. છેક સત્યનારાયણની કથા સુધી પણ સાંભળવામાં શૌનક પાછા હાથ નથી. એ પરથી એમ જણાય છે. પુરાણો સાંભળવા અને તેનો સંગ્રહ કરી પ્રચારના કામમાં સંપૂર્ણ ભાગ લેનાર શૌનક ખાસ

જણાઈ આવે છે આ પ્રમાણે વ્યાસ પરપરા, સૂતપર'પરા અને શૌનક પરપરા પુરાણોની રચના, પુરાણોનો પ્રચાર અને સંગ્રહ કરવામા શ્રેષ્ઠ નિવડી છે એ ત્રિવિધ પરપરાનો સ્વતંત્ર ઇતિહાસ લખવાની જરૂર છે હાલના સંશોધનના જમાનામા એ ગોધાઇ જાહેર થશે ત્યારે વિશેષ આનંદ થશે

પૂજ્ય પૂજકભાવ !

સૂતપુરાણી શૌનકને પૂજ્ય ગણાયા છે ! ગુરુ ગણાયા છે ! અને ઈશ્વર પુજ્ય મનાયા છે ! શૌનક ઋષિકુળના છે અને સૂત વિદોમ જાતિના છે ! જ્ઞાપ્ય શૌનક સૂતને ગુરુ માને છે એમ કેમ દરો ? એ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે

ગુણ અને કર્મની ઉત્તમતા

એ સમયમા જાતિ અને વર્ણુ કરતા ગુણ અને કર્મની ઉત્તમતાપર શ્રદ્ધતાનો આધાર રહેનો ધર્મિય ગુણ અને ઉચ્ચકર્મ જ્યાં જ્યાં માલુમ પડે ત્યાં સર્વે પૂજ્યભાવ રાખવામા આવતો એવે પ્રસંગે ઋષીકે જાતિનું વધારે પડતું મહત્ત્વ ગણાવું નથી ઋષિકુળની ઉત્પત્તિમા પણ આશ્ચર્ય લાગે તેવું છે જેમકે ગુનકી ગર્ભસમૂતા શૌનકોડયમહામુનિ એમ ધણા ખરા ઋષિ કુળો માટે છે જાતિ અને વર્ણુનો મોટો આધાર તપ-તિતિક્ષા વિદ્યા, જ્ઞાન, કામી રાષ્ટ્રસેવા, અને વિશ્વકલ્યાણ જેવી ઉચ્ચ ભાવનાપર રહેનો છે જ્યાં ખરેખરી એવી ભાવનાઓ પોષાતી હોય ! ત્યાં શૌનક જેવા ઋષિ સૂતપુરાણીપર પૂજ્યભાવ રાખતા જણાય નો તેમા કઈ નરાઈ જેવું નથી

મહાત્મ્યની રચના માટે પણ તેમજ છે

બ્રહ્મક્ષેત્ર માહાત્મ્યની રચના પણ એવા ધોરણે થએલી હોય ! એમ જણાવ છે માહાત્મ્યની સંધગી ખીનાઓ સુતજી એ સંગ્રહેતી અને નિમિ શાસ્ત્રરચના સંગ્રમા જઈ શૌનકને સભળાવેતી !! એ મમયત્રી બ્યામ ગાદીને દોષાવનાર વિદ્વાન વ્યાસે પુરાણ રચેતું ! બ્રહ્માજીની કારમીદી માથે સનધ હોનાથી બ્રહ્મપુરાણમા તેનો સમાવેશ કરેનો અને તેનો પ્રચાર અત્યાર સુધીમા થતો રહ્યો છે

બ્રહ્મક્ષેત્ર શુદ્ધિનું ક્ષેત્ર છે

બ્રહ્મક્ષેત્રના માહાત્મ્યના આખ્યાનો વિચારીએ તો સ્પષ્ટ માનુમ પડે છે કે—એ ક્ષેત્રમા અનેક જનતાની શુદ્ધિ થએતી છે શરૂઆતમાજ ક્યા આવે છે કે બ્રહ્માજીએ ભગવાન વિષ્ણુની આરાધથી તેમની જાતની શુદ્ધિનો સમારંભ કર્યો એ સમારંભને અંગે તેમણે નગર વમા યુ લોકોમા

દાખલો બેસાડવા મંહાંયત કર્યો. જનતાને આકર્ષવા ઘણાજની મૂર્તિની સ્થાપના થઈ. શુદ્ધિની પ્રથા કાયમ રાખવા ગંગાજીતું આગમન કર્યું. ઘણાજોને સ્વર્ગ તરફ જવા આવવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપ્યો. હાલના સંશોધકો એ સ્વર્ગને ઉત્તર યુવના પ્રદેશો હોવાનું ઝોળખાવે છે. સ્વર્ગીય લોકોને પણ આ શુદ્ધિનું ક્ષેત્ર હોવાનું જાહેર કર્યું. એમ ભારતની પ્રજા સાથે સ્વર્ગીય પ્રજાનો સંબંધ બાંધ્યો. અને સંગઠન કરવાનો દીર્ઘ પ્રયત્ન કર્યો. ગાયત્રી-સાવિત્રી અને લક્ષ્મીનાં રીસામણાં મટાડવાં માને વિદ્યા-લક્ષ્મી અને પ્રજુતાની એક જ ક્ષેત્રમાં સ્થાપના કરી. ન્યાં વિદ્યા હોય છે! ત્યાં લક્ષ્મી હોતી નથી! ન્યાં પ્રજુતા હોય છે!! ત્યાં વિદ્યા અને લક્ષ્મીનો અભાવ જણાય છે!! પણ ઘણાજએ એ ત્રણે શક્તિઓનો સમાસ કરવાની વિવિધ કળાઓ ખતાવી આપી.

એ ક્ષેત્રમાં કોની કોની શુદ્ધિ થએલી.??

એ ક્ષેત્રમાં દેવતાઓની, રાજા-મહારાજાઓની, પંડિતોની, અને જાત જાતના મનુષ્યોની થએલી. કોઈએ મનની શુદ્ધિ કરેલી. કોઈએ શરીરની શુદ્ધિ કરેલી અને કોઈએ દ્રવ્યની શુદ્ધિ કરેલી! એમ દેવ, દાનવ અને મનુષ્યોએ તનમન અને ધનની શુદ્ધિ કરેલી! કામ-ક્રોધ-લોભ-મદ-મત્સર-અહંકાર આદિ વિકારો મનુષ્યને અપવિત્ર બનાવે છે. એ વિકારોને આધિન થવાથી પ્રગતિ અટકે છે. ઉન્નતિ અળગી રહે છે. તેમથી બચવા શુદ્ધિ કરતા રહેવાની જરૂર પડે છે. એવી શુદ્ધિ માટે પવિત્ર ક્ષેત્રનો આશ્રય લેવાની જરૂર પડે છે. એવા હેતુથી આ ઘણાક્ષેત્રનો આશ્રય ભારતીય પ્રજાએ લીધેલો અને ત્યાં જન્મ શુદ્ધિ અને સમઠનના ભારંગલોત્સવો ઉજવેલા. તેનું વિસ્તાર સાથે વર્ણન માહાત્મ્યમાં કરેલું છે.

શુદ્ધિમાં આવેલા મહાન પુરૂષો.

આ ઘણાક્ષેત્રમાં આવી શુદ્ધ થઈ શુદ્ધિમાં આવેલા પુરૂષો જાહેર થયા છે. તેમનાં એવાં વૃત્તાંતોની નોંધ માહાત્મ્યના લેખકે લીધી છે. તે નિચે મુજબ.

મહર્ષિ ઘણાજની શુદ્ધિ, જુગત્પિની શુદ્ધિ, મદર્ષિ સિવજીની શુદ્ધિ, પિંગલ નાગની શુદ્ધિ, ગરુડજીની શુદ્ધિ, જનમેજય રાજાની શુદ્ધિ, અવતિના સુતરેવ અને તેની પત્નિની શુદ્ધિ અને મુક્તિ. પરશુવા તૈયાર થએલાં બાઇ બહેનની શુદ્ધિ! જગવાન રામચંદ્રજીની શુદ્ધિ, રાજા મહિપાસુરનો ઉદ્ધાર, એ પ્રમાણે મહાન પુરૂષોની શુદ્ધિની કથા, ઘણાક્ષેત્રમાં ગુથાએલી. છે.

એતો સત્ પુરૂષોની શુદ્ધિને !

અહાલેખમા કષ્ટક સત્ પુરૂષોની શુદ્ધિ થઇ છે અને પાપીઓનીય શુદ્ધિ થઇ છે. પાપ પ્રકારના મહાપાપ ગણાય ■ એવા મહાપાપીઓની પણ શુદ્ધિ થઈ છે ગૌહત્યા-અહાલેયા-માલહત્યા-ઝરીહત્યા-શ્વપચ, ચાકાલ જેવાઓની પણ શુદ્ધિ થયાના દાખલા છે એવી અનેક પ્રકારની પાપી પુરૂષોની શુદ્ધિનું વર્ણન મહાત્મ્યમા વાચના મળે છે

અહાલેખની શુદ્ધિ વિશે શંકા !

શાસ્ત્રો તો વર્ણવે છે કે-અહાલે પરમેશ્વરની સાકાર મૂર્તિ છે વેદોના ધારણ કરનારા છે તપસ્વીઓમા ઐષ્ટ તપસ્વી છે યોગ સાધવામાં મહાન યોગી છે ત્રિગુણાતીત પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરવામા તત્પર રહે છે. તેમને શુદ્ધિ કરવાનું શુ પ્રયોજન હશે ! એમ સહ જ શંકા થાય છે.

શંકા વિશે વિચાર !

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે-રાગ^૨ અને દ્વેષ જેવા વિગરો બ્યક્તિ માત્રમા રહેલા હોય છે એ બ્યક્તિ દેહધારી દેવ હો ! કે મનુષ્ય અગર હરકોઈ હો ! એમ હરકોઈમા છુપા કે બહોર દેખાઈ આવે છે

સત્ પુરૂષો એવા વિકારોને આધિન સહમા થતા નથી છતા દ્રબ્ય પદાર્થો ન્યારે બારે આકર્ષક બને છે ત્યારે યોગીઓના ચિત્તમા પણ વિકાર પેદા થના વાર લાગતી નથી^૨ જો કે એવા વિકારોને યોગીઓ પ્રથમથી જ ઝોળખી કહાડે છે । તેનાથી ચેતતા રહે છે । વિકારના કારણો સમજી લે છે । અને તેની શુદ્ધિ કરી લે છે એ શુદ્ધિ લોકોને ઉપકારક નિવડે છે જનતાનો સ્વભાવ અનુકૂળ કરનારો હોય છે એવાતમહાન પુરૂષોના ખ્યાલમા હોય છે

મહાન પુરૂષો જ્ઞાનિ છતા-યોગી છતા-ત્યાગી અને તપસ્વી છતા-લોકસમૂહની ખાતર તેમનું આચરણ લોકોના જેવું સાદું, સરળ અને સરખાનું-નન-સજી રાખના સુકતા નથી

અહાલેખ સૃષ્ટિના પિતા ગણાય છે. પિતાને સત્તતોની (સૃષ્ટીની) પરના ગખવી જોઈએ । એના હેતુથી લોક કલ્યાણ માટે એવા કાર્યો કરવા ખચાતા નથી અહાલેખને ચિત્ત શુદ્ધિના મમારબ માટે એવા કારણો છે

૧ ઈન્દ્રિયસ્ત્રેન્દ્રિયસ્વાર્થે રાગદ્વેષોવ્યવસ્થિતૌ • x x

૨ યોગિનામપિચેતાંસિદેવિ મગવતીહિસા ॥

ચલાદાદૃષ્યમોદાય મદમાયા પ્રયચ્છતિ •

શુદ્ધિનો સમારંભ !

બહાણના શુદ્ધિના સમારંભનું વર્ણન પહેલા અધ્યાયથી શરૂ થાય છે.

- (૧) બહાણનું શિવપાર્વતીના વિવાહ પ્રસંગે દિમાલય રાગને ત્યાં ગમન.
- (૨) પાર્વતીદેવીનું આકર્ષકરૂપ દેખી ચિત્તમાં ચમ્પેલી વ્યગ્રતા.
- (૩) વ્યગ્રતાથી ચમ્પેલો પથ્થાત્તાપ.
- (૪) ભગવાન વિષ્ણુની સલાહથી બહાણેત્રમાં આગમન.
- (૫) અધ્યાત્મભાવથી ભરેલી એ તપોભૂમિ-બહાણુરિને નેષ્ટ ચમ્પેલો આનંદ.
- (૬) પ્રગતી પ્રિય બહાણુએ એ પુણ્યભૂમિપર વસાવેલું નગર.
- (૭) ભૂગર્ભવેતા બહાણુએ વિન્ધ્યાદ્રિનાં મૂળ ફેાડી પ્રગટાવેલો ગગાનો પ્રવાહ.

ઉપરોક્ત સાત મુદ્દાઓનો સમાસ પહેલાઅધ્યાયમાં છે. એ પરથી જણાય છે કે-બહાણેત્રની પુણ્યભૂમિ બહાણુના આગમન પૂર્વે હતી. તેની માહિતી ભગવાન વિષ્ણુને હતી. મહત્વ ખ્યાલમાં હતું. અધ્યાત્મતાનિ તપસ્વીઓ ત્યાં હતા. પ્રગતિપ્રિય બહાણુને આ ભૂમિપર મોહલવાની જરૂર હતી. નિષ્ક્રિય ભૂમિને સક્રિય બનાવી હતી. નિષ્કર્મતાના ધોરણે સત્ પ્રવૃત્તિના માર્ગો ખુલ્લા કરવાના હતા. શુદ્ધિપૂર્વક સંગઠનનો પ્રવાહ, જનતામાં ચાલુ કરવો હતો. સંગઠિતબળથી-અંધસક્રિત ભગૃત કરી રાષ્ટ્રમાં અવનવું સામર્થ્ય પેદા કરવું હતું. બહાણુએ એવી સઘળી પ્રગતિની શરૂઆત પુરાના ક્ષેત્રમાં આપીને કરી.

અયર્વેદમાં બહાણુરિનું વર્ણન છે. એ અધ્યાત્મભાવથી ભરેલું છે. તેવા ભાવ સેવતા એ ક્ષેત્રવાસિયો હતા. રાષ્ટ્રની જનતાને તેનો-પ્રત્યક્ષખ્યાલ આવવા માટે વૈદિકઅધ્યાત્મ રચના જેવું નગર વિષ્ણુર્માની મારફતે શિક્ષણ શાસ્ત્રની કળાથી બંધાવ્યું. જ્ઞાનગગાના સતત પ્રવાહથી જેમ ચિત્તની પવિત્રતા થતી રહે છે, તેવી રીતે જનતાનાં સ્થૂલસરીર શુદ્ધ રાખવા જળ પ્રવાહની ગગાનો ધોધ ચાલુ કર્યો. એમ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ સરીરોની શુદ્ધિ થતી રહેવા સૌ માટે સમારંભ શરૂ થયો.

અધ્યાય બીજો અને ત્રીજો

(૧) યજ્ઞને લગતાં સાધનોની તૈયારી. (૨) ઋષિઓને સ્વર્ગે (ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશોમાં) મોકલવાની બહાણુની આજ્ઞા. (૩) ઋષિમંડળમાંથી એકને મોકલવાની ઋષિઓએ કરેલી નમ્રવિનંતી. (૪) બહાણુએ પસંદગીના એક ઋષિને સ્વર્ગે જવા માટે આપેલું સાધનસામર્થ્ય (૫) સ્વર્ગે જઈ આવનાર બહાણુનું નામ ખેટક પડ્યું. એ લાક્ષણિકનામ અતિસમૂહને લાગુ પડ્યું.

(૧) ખેટકોનું નવું સર્જન, તેમના ગૃહસ્થાશ્રમ અથવા એકનાં નવ, નવનાં નવહળર (૭) મઠનો આરભ, (૮) સાવિત્રીના ધનકારથી ગાયત્રીની પસંદગી.

ઉપર પ્રમાણે ધીજી અને ત્રીજી અધ્યાયમાં આઠ મુદ્દાઓ છે. એ ઉપરથી અનુમાન ઠરી શકાય છે, કે-બ્રહ્મણ બ્રહ્મણ્યેત્રમાં આવ્યા, તે પ્રસંગે ત્યાં ઋષિઓનો મોટો સમૂહ બ્રહ્મચારીઓનો હતો. વાનપ્રસ્થોનો અને ત્યાગી-ઓનો પણ હતો.

મઠનાકામમાં બ્રહ્મણને તેમના પત્નિની જરૂર હતી. તેડી લાવવા ઋષિઓને આગ્રા કરી હતી. ગૃહસ્થાશ્રમના સંદેશ આપ લે કરી-સમગ્નવદ કરી તેડી લાવવાનું કામ બ્રહ્મચિંતનવાળા-એકાંત સેવી ઋષિઓને એ પસંદ પડ્યું નહીં હતું. અને તેમ કરવા ના પાડી હતી.

બ્રહ્મણ વિચારમાં પડ્યા હશે. કોઈ સહાય ઋષિને અપનાવ્યો હતો! પુત્રવત પ્રેમ તેના પર ફૂંક્યો હતો. તે પરથી એક ઋષિ જવા તૈયાર થયો હતો. તેને ઉત્તરમુખના પ્રદેશોમાં જવા ઉપયોગી સાધનો આપ્યાં હશે. એ પ્રમાણે સ્વર્ગે ગમન કર્યું હતું. સાવિત્રી દેવીને સંદેશો પહોંચાડી પાછા આવ્યા હશે. એમ આકાશમાં ફરીઆવવાથી “ખેટક” એવું લાક્ષણિક નામ પડ્યું હતું.

તેમની પાછળ જે સમૂહ ખડા થયો હતો, તે સખળાનું નામ “ખેટક” એવું રૂઢ થયું હતું. બ્રહ્મણની પ્રગતિપ્રેરક આગ્રાથીએ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાયા હશે.

સરૂઆતમાં ખેટક એવા લાક્ષણિક નામવાળા ઋષિની સાથે આઠ ઋષિઓ સામેલ થયા હશે. તેમને બ્રહ્મણની પ્રગતિ પ્રિય લાગી હતી. એમ નવ સંખ્યામાં ગણાતા ઋષિઓ પૈકી પ્રત્યેકના સહકારમાં હળર હળર ઋષિઓ જોડાયા હશે, કોઈ સિખ્યો હતો, પ્રસિખ્યો હતો. કોઈ પુત્રો હતો, તે પ્રપૌત્રો પણ હશે! એવા સગથથી જોડાએલો એ લારે સમૂહ બન્યો હતો. અને બ્રહ્મણની આગ્રાનું પાલન કરવા તથા જાતની અને જગતની ઉન્નતિનાં કાર્યો કરવા તત્પર થયો હતો.

સરૂઆતના એ એકખેટકની ભાવનાનું નવું સરજન થવાથી તેમજ એ ભાવનાના ધીજી આઠ ઋષિઓમાં પ્રચાર થવાથી તેમનું નામ દરજી બ્રહ્મણએ નવું કરેલું હોય! એમ જણાય છે. જો એમ ન હોય તો નવ ખેટકોનાં નામ જેવાં નામો એ સમયથી કેટલાય કાળ પહેલાં થએલા ઋષિ-ઓનાં જોવામાં આવે છે. તેથી કદપી શકાય છે કે. એ પૂર્વજ ઋષિઓનાં

નામને અનુસરી આ નવા સરભતા ઋષિઓનાં નામ પણ તેવાંજ રાખવામાં આવ્યાં હશે ।।

નવનાં નવાં નામ !

એકર્તુ નામ પરશર, ત્રીગર્તુ શાંડિલ, ત્રીગર્તુ નામ કૌશિક, ચોથાર્તુ વસિષ્ઠ, પાંચમાર્તુ કાત્યાયન છઠ્ઠાર્તુ વત્સ, સાતમાર્તુ શૃંગી, આઠમાર્તુ અંગિરા, અને નવમાર્તુ હરદ્વાજ રાખવામાં આવ્યું. એ નામ સૃષ્ટિના આઠ ઋષિઓનાં છે તેથી એવી કલ્પના થાય છે કે એ ઋષિવંશ પણ હોવો જોઈએ. અને વસંત નામો પણ હશે.

દરેકમાં પ્રગટ થયેલા હનર, હનર.

એ નવ પૈકી પ્રત્યેક ઋષિની પાછળ હનર હનર ઋષિ પ્રસિદ્ધ થયા. કુલ સમુદાય નવ હનરનો થયો.

તે પૈકી પ્રભાવશાલી ચોવીસ

એ નવગોત્રના નવહનર ઋષિઓ પૈકી ચોવીસ ગોત્રવાળા બારે પ્રભાવશાલી થયા અને તેમનો બારે વિસ્તાર થયો, નવમાં સમાસવાળા ખેડવાબ્રાહ્મણ ગણાય છે, અને ચોવીસ ગોત્રમાં સમાસ થયેલા શ્રીખેડાવાળા બ્રાહ્મણો પ્રસિદ્ધ છે. એ સવળો સમૂહ “ખેટક” એવા લાક્ષણિક નામથી પ્રસિદ્ધ થયો છે.

નવનાં ગોત્ર પ્રવર

નવગોત્રનાં પ્રવરો વિગતવાર પૃ. ૫૪માં આપેલાં છે. અને તેમના વંશજ ઋષિઓની વાદી મળી આવી છે, પણ સ્થળ સંકેતને લીધે આ આવૃત્તિમાં આપવી શક્ય નથી.

ચોવીસ ગોત્રનાં પ્રવરો

ચોવીસ ગોત્રનાં પ્રવરોની વાદી અમોએ પ્રસિદ્ધ કરેલી બ્રહ્મક્ષેત્ર માહાત્મ્યની પ્રથમાવૃત્તિમાં આપેલી છે. તેમજ શ્રીગોપાલજી નરભેરામ પંડ્યાની પુસ્તિકામાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. વળી “શ્રીખાજખેડાવાળા” નામે માસિકના પૂર્વેના અંકમાં પણ જાહેર થઈ ચુકેલી છે. એ વંશજ ઋષિઓની વાદી પણ આ સ્થળે સંકેતને લીધે આપવી શક્ય નથી.

નવમાં ચોવીસનો સમાસ

નવગોત્રના અને ચોવીસ ગોત્રોના ઋષિઓનું તેમના પ્રવર ઋષિઓનું અવલોકન કરતાં ધણા મળતા આવે છે. અને નવમાં જ સમાસ થતો જણાય છે.

ચોવિસગોત્રોની શાખા પરત્વે સિદ્ધતા.

મહર્ષિ વ્યાસ ભગવાને એક વેદના ચાર વિભાગ પાડ્યા. અને તેની ક્ષિત્ત શાખાઓની વ્યવસ્થા કરી. ભુદા ભુદા ઋષિઓએ શાખાઓનું અધ્યયન

અને અધ્યાપન શરૂ કર્યું. ત્યારથી શાખા પરત્વે જોત-પ્રવરની લિખતા શાખા પરત્વે યોગ્ય છે. એ પહેલાં તે સઘળા જોતોના ઋષિઓ સમગ્ર વેદ શીખી શકતા. અને સપળાં કર્મકાંડ કરાવવા છૂટ હતી. પ્રાચીન સમયમાં અમુક વેદનો કે અમુક શાખાનો અમુક જોતી કે પ્રવરી ઋષિ હોવાનું જણાતું નથી. પણ દરકોઈ જોત પ્રવરનો ઋષિ સમગ્રવેદનું અધ્યયન કરી શકતો અધ્યાપન કરાવી શકતો અને કર્મકાંડ કરતો કરાવતો.

સર્જન સંકેત નિવડ્યું.

એ પ્રમાણે બ્રહ્મદેવે બ્રહ્મજોના વિચારોની બારે ક્રાંતિ કરી. નવા વિચારોની ઘટના કરી. આ નવા સર્જનથી બ્રહ્માજીને આનંદ થયો. અને તેમની મારફતે યજ્ઞનો આરંભ કરવા વિચાર રાખ્યો. યજ્ઞની ભૂમિ સ્વતંત્ર પસંદ કરી. શાસ્ત્રના નિયમ મુજબ બારે મંડપ બંધાવ્યો. માઇલોના વિસ્તારવાળો એ મંડપ હતો. રાષ્ટ્રની જનતાનો તેમાં સમાસ થાય તેથી સઘળી વિવિધ યોજનાઓ કરી હતી.

યજ્ઞનો સમારંભ રાષ્ટ્રવ્યાપી બન્યો

આ યજ્ઞનો સમારંભ રાષ્ટ્રવ્યાપી હતો. યજ્ઞ-હોમ-હવનનો હતો ! વિવિધ વિદ્યાઓના જ્ઞાન પ્રચારનો હતો ! કુશરકળા અને કારીગરોના પ્રયોગોનો હતો ! જનતાનાં સુખ દુઃખો વિચારવાનો હતો. દેશીપરદેશી એમ સઘળા વિદ્વાનોની વિદ્યાઓનો પરિચય કરાવનારો હતો. સહકાર અને સંમહનના અભેદ મહા-મંત્રજપનો હતો.

સાવિત્રીદેવીની કલ્પિત મૂર્તિરૂપે હાજરી

બ્રહ્માજીએ યજ્ઞમાં સાવિત્રી દેવીની અપેક્ષા રાખી હતી. સાવિત્રીનું આગમન દીર્ઘકાળ સુધી થયું નહોતું ! બ્રહ્માજીની ચિત્તશુદ્ધિના કામમાં ! ! 'સાવિત્રીદેવીએ હાજર થામાટે રહેવું ? એવી દેવી સાવિત્રીની શકા હશે ! ! 'અગર યોગસમાધીના આનંદમાં મગ્ન રહેનારા-નિવૃત્તિ પરાયણ એવા ઋષિ સમાજમાં ઓના સ્વરૂપમાં કેમ જઈ શકાય ! ! આવો વિચાર પણ સાવિત્રીદેવીનો હોય શકે ! !

બ્રહ્માજી એ સાવિત્રીદેવીના વિચાર-સંકેત જાણી ગયા હશે ! ! તેથી કલ્પિત મૂર્તિ દર્શની બનાવી હશે ! અને પ્રતિનિધિ તરીકે સાવિત્રીનું સ્વરૂપ હાજરી તરીકે યોજ્યું હશે.

આમ યજ્ઞના યજ્ઞકર્મમાં પૂર્ણતા લાવવા માટે ઘટના કરી હશે ! ! યજ્ઞનો વિધિ પુરો થયો હશે અને તેમાં આવેલા બારે સમુદાય સાથે ગંગાના પ્રવાહમાં પડી સાથે (અવલૂથ) સ્નાન કર્યું હશે ! અને રાષ્ટ્રની જનતા સાથેનો દિવ્યતા ભર્યા મંગલિત હોવાનો ભાવ દર્શાવ્યો હશે.

આહુ યજ્ઞની બાણવા યોજ્ય ધીના !

અધ્યાય ત્રીજો—

૧) સાવિત્રી દેવીને તેહુ ફરીથી ખેટક-રૂપિનુ આકાશ ગમન માવિત્રી દેવી સાથે વાતચીત સમજાવત

(૨) દર્ભાના દેવીને ખદ્દે સાચા દેવીનો દેખાવ એ ગાયત્રી દેવી નામે ઓળખાયા

(૩) સાવિત્રીનુ આકાશથી આગમન ગાયત્રીને દેખી ખિન્ન થયા

(૪) બ્રહ્માજીએ તેમની ઘટનાનો ભાવ સમજાવી યાત કર્યા બન્નેનો સહકાર કર્યો

ઉપરોક્ત ચાર મુદ્દાઓ વિચારવા જેના છે સૂક્ષ્મ વિચારથી જાણાય છે કે—

બ્રહ્માજી બ્રહ્મક્ષેત્રની ભૂમિ પર આવ્યા ત્યારે ત્યાના ઋષિઓમા ગાયત્રી દેવી હાજર રહેતા દર્ભાતુપવિત્ર ધારણુ કરે દર્ભાસન પર ખેડેના હોય દર્ભ અને જળથી ક્રિયા આહુ કરનાની હોય તે પ્રસંગે વેદધોષ શરૂ થાય વેદ મત્રોનો સ્વાધ્યાય શરૂ થાય, એમ સઘળા વેદો ગોરાતા રહે દરમ્યાન વેદ માતા (ગાયત્રી) માક્ષાત્ દર્શન આપતી મનશ્શુ આગળ ખડી થાય । તેના એ અધ્યાત્મઆનંદમા લીનતા પેદા થાય ગાયત્રીના જપસત્રો ચાલે । એની રીતે ગાયત્રીનુ (વેદોતુ) અધ્યયન સતત રહે અધ્યાત્મશાંતિ પેદા થાય માતાના દર્શનથી જેટલો આનંદ થાય તેટલો જ આનંદ આ વેદમાતા ગાયત્રીદેવીના પ્રભાવથી થતો રહેતો હશે । 'બ્રહ્મચારિણી ગાયત્રીદેવી ઉપદેશિકા ત્યાં વાસ કરતા હશે

એમ વેદ જનની ગાયત્રીદેવી ઋષિઓની પશુ માતા હતી, એમ હોવાથી ઋષિઓના પિતા બ્રહ્માજીની એ પ્રીયા યજ્ઞ હતી દર્ભના મકેતથી તેના પ્રાગટ્યનો આનંદ થયો હતો

એમ ગાયત્રીના આરાધનથી "સૌકન" કર્મ સાધ્ય થતું હતું યૌક્ય કર્મ એટલે જાતના કસ્યાણુનું કર્મ ગણાય એવા વ્યક્તિગત કસ્યાણુથી રાષ્ટ્ર કસ્યાણુ દૂર રહેતું ઋષિઓમા એ ઉણપ હતી બ્રહ્માજીને એ દૂર કરવી હતી સાવિત્ર કર્મનો તેમને ઉપદેશ આપવો હતો સાવિત્ર કર્મના ઉપદેશ માટે ઉપદેશિકા સાવિત્રી દેવીના આગમનની જરૂર હતી તેમને સ્વર્ગથી, યાને ઉત્તરમુનથી માન પૂર્વક બોલાવવામા આવ્યા સાવિત્રી દેવીએ આવીને જ્ઞેયુ તે ઉપદેશિમા ગાયત્રીનો પ્રભાવ જાની ગયો હતો એ જોઈ નારાજ થયા હતા પશુ બ્રહ્માજીની સમજાવટથી તેમણે જાતના કસ્યાણુ સાથે જાતના

કલ્યાણ કરવાનો માર્ગ જતાવ્યો. ગાયત્રી અને સાવિત્રીનો મેળાપ થયા પછી એ બંને ઉપદેશિકાઓ ઋષિઓની માતા અને ઋષિપિતા ષહ્યાજીની પ્રિયાઓ થઈ પડી અને ઋષિમુનિઓને આલોક અને પરલોકની ઉત્પત્તિના ઉપદેશો અપાતા રહ્યા જતનુ અને જગતનું કલ્યાણ થનાના મત્રો જપાવા લાગ્યા.

આલુ યજ્ઞમાં વિશિષ્ટ ખીનાઓ

ગ્રોથો અધ્યાય—

(૧) છાટવૈષ્ણોના મૂળ પુરૂષની ઉત્પત્તિ

(૨) એ મૂળ પુરૂષે ષહ્યાજીના આયુષો લેવા માડ્યા

(૨) વૈષ્ણ કર્મ કરવાની તેને આજ્ઞા વસવિસ્તાર અઠાર હજારની

સપ્તમા વશ આજ્ઞા

(૪) ઋષિ ખેટકોના પોપણ માટે કમુવત

(૫) ક્ષીગ્ગભ્યાદેવી (ધનની દેવી)નું આગમન

ઉપરોક્ત પાત્ર મુદ્દાઓ વિચારવા જેવા છે ષહ્યાજીના ચાલતા પદમા

એક નવી ધટના થઈ

ષહ્યાજીના એ અરસામા ષહ્યાજી અને ક્ષત્રિયો હશે વૈશ્યોના અભાવ હશે ષહ્યાજી કેવળ ષહ્યાજીનો હશે. ક્ષત્રિયો કેવળ સામ્રાજ્યવાદીઓ હશે! ષહ્યાજી વિરક્તિ સ્વચ્છ હોવાથી સામ્રાજ્યવાદ નિર્ભય હશે ષહ્યાજીને સમાજવાદનો અવાજ ખીનવશે હશે! પ્રજાના સક્રિય-સામર્થ્ય વધારવા હશે! તેથી વિવેકીવૈષ્ણો અને તેમના વિવેકધર્મનું સ્થાપન કરવું ચોખ્ખું લાગ્યું હશે

વૈષ્યવર્ણનો ધર્મ અને તેના કર્તવ્યોમા કૃષિવિદ્યા-પશુવિદ્યા-અને બ્યાપા રવિદ્યાનો સમાસ થાય છે કૃષિવિદ્યાને અગ્રે જાતજાતના અનાજ પકવવાની વિદ્યા, પૃથ્વીના રસકસ, પૃથ્વીના પડમા રહેલા વહેણ, કુવા-તળાવ-નહેરો, ખનીજ, વનરપતિની જાળખાણ પશુવિદ્યા-ગાયો બળદોનો વિકાસ અનાજ ખનીજ અને દ્રવ્યનો વેપાર એના અનેક ઉદ્યોગોની પ્રગતી એવી પ્રગતી દ્વારા રાષ્ટ્રમા સપત્તિ અને વૈભવની રેલછેન, એવા કાર્યો કરવા સપત્તિ ધુરધર વૈષ્યસમાજને ઉપજાવવા ધાર્યું હશે

એવી વિચારણાના પ્રસંગે ષહ્યાજીની આગળ થઈ કાર્ષ એક કુમાર જતો હશે! તેને ષહ્યાજીએ વ્હાલથી પાસે જોલાવ્યો. ષહ્યાજીને પ્રણામ કરી પાસે આવ્યો. તેની આકૃતિ ભ્રેષ્ઠ ગુણોની પરીક્ષા કરી. ઠીક લાગવાથી જોળામા ખેસાડ્યો પ્રેમમા લીન થયેના એ કુમારે ષહ્યાજીના હચોકારો ઉચકવા માંડ્યા ષહ્યાજીએ જાણ્યું કે આ ક્ષત્રિય કુમાર હોવાથી તેના વર્ણ

ધર્મ પ્રમાણે હથીવારો લેવા માંડ્યો છે. પણ હવે તેને વૈધ્ય વર્ણના ધર્મ-કર્મનો ઉપદેશ આપવો ધટે છે.

બ્રહ્માજીના લાડથી તેમજ આયુષ્ય પકડવાપરથી જ તેનું નામ લાડ એવું તત્કાળ એ એકકા સમાજે સંબોધવા માંડ્યું. અને એ પાછળથી લાટ નામ પ્રસિદ્ધ થયું.

બ્રહ્માજીએ વૈધ્યકર્મનો ઉપદેશ કર્યો. વૈધ્ય વર્ણનાં ધર્મ અને કર્મ સમજાવ્યાં. બ્રહ્માજીનો ઉપદેશ લાટે સ્વીકાર્યો. લાટે એ ઉપદેશનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો, શરૂઆતમાં અઢાર પુરૂષો તેમાં જોડાયા. અને વૈધ્ય કર્મની દીક્ષા લીધી.

એ અઢાર પૈકી દરેકનાં ઉપદેશથી હજાર હજાર પુરૂષો દરેક અઢારની પાછળ ખડા થયા. એમ અઢાર હજાર વૈષ્યોનો સંઘ (સમુહ) બંધાયો. અઢાર હજાર સમૂહ તેમના અઢાર ઉપદેશકો-અઢાર ગોત્ર કર્તા ગુરૂઓના ગોત્રનાં નામથી પ્રખ્યાત થયા એ ગોત્રોની નામાવધી પણ મળી આવી છે. હવે પછીની આવૃત્તિમાં જાહેર કરીશું.

લક્ષ્મીદેવીની ઉપાસના

વૈધ્યસંઘે બ્રહ્માજીની પ્રાર્થના કરી. મહર્ષિ બ્રહ્માજીએ લક્ષ્મીદેવીની ઉપાસના કરવા સૂચ્યું. ઉપાસનાનાં કર્મકાંડ ખેટક ઋષિઓને કરવાવા જણાવ્યું. ખેટક ઋષિઓની ધાર્મિક-સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓને પોષવા વૈષ્યોની કલ્પસત લીધી.

લક્ષ્મીદેવીની ઉપાસના સિદ્ધ કરવા ઉપાસક તરીકે લાયક ગુણો ધારણ કરવાનું જણાવ્યું. અને એવા શુભ ગુણોનો બ્રહ્માજીએ ઉપદેશ કર્યો.

ઉપાસકે ધારણ કરવાના ગુણો

ઉપાસનાનો આધાર ઉપાસકનાં શીલ ગુણ અને શિષ્ટતા પર આધાર રાખે છે. જેટલા પ્રમાણમાં હૃદય ચારિત્ર, આદર્શ ગુણ અને શિષ્ટતા હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેને તેની ઉપાસક સહિત પ્રસન્ન થતી રહે છે.

ગૌરવ-અંબીરતા-સરળતા-ક્રમણતાભર્યો વ્યુસ્ત સ્વભાવ-સંપત્તિ મેળવવાની સખળ આશા-આરપાર સ્પષ્ટ વિચાર-પાલક, પોષકસ્વભાવ. યુદ્ધ કપાં વિના યુક્તિથી દુરમનને મહાત્મ કરવાની ચક્રિત-આગળ પડી કામ પાર પાડવાની શૈલી-જન સમૂહનું પીડાળ-સ્વાભિમાન-ઉદારતાથી પ્રગતિવાળાં કાર્યોમાં દ્રવ્યદાન-ગતપર અને રાષ્ટ્ર ઉપર મમત્વ-દરેક કાર્યમાં ધીરજ-ખામોશી. જાતીય જળ-આત્મ પ્રસન્નતા-સંપના આચે-વાનોની સંભાવના. કુળપુરૂષોનું અભિમાન. વગેરે અનેક સદ્ગુણો કેળવવાનું સૂચ્યું.

ઉપદેશિકા મહાલક્ષ્મીને તેડાવ્યાં

ઉપાસ્યની ઉપાસના અને તેના ઉપદેશકોમા હૃન્મેશા સદ્ગુણોને પ્રભાવ
-અમેલો રહે! તેમનામા પડતી ન્યૂનતા દૂર થતી રહે! અને એવા મહાન
ગુણોને પ્રભાવ ફેકાતો ગ્હે! તેટલા માટે ઉપદેશિકા મહાશક્તિ શ્રી-લક્ષ્મી
દેવીને તેડાવ્યા

વૈકુઠમાં ખજર પહોચી

ક્ષીર સાગરના પ્રદેશમા વૈકુઠ ધામમા મહાલક્ષ્મીદેવી વિરાજતા હતા
ભગવાન વિષ્ણુની પન્ચર્યા કરતા હતા તેમની આગાને આધીન હતા
તેમને વિનતી કરી અને શીવિષ્ણુની આગા લર્ષ ઘણક્ષેત્રમા આવ્યાં

તેમના ઉપદેશો ઉમદા થતા રહ્યા ઉપાસનાના રહસ્યો સમજાવ્યા ધાણણો
અને વૈષ્ણો કૃતાચ ધવા લક્ષ્મીદેવીની પ્રતિનિધી તરીકે તેમની પ્રતિમા સ્થપાઈ
ત્રણ શક્તિઓનો સમૂહ.

ખેડણણામા વચના પ્રસંગે ત્રણ શક્તિઓનું સમ્મેલન થયું ખેડની
શ્રમિમા મત્રશક્તિ-ઉત્સાહશક્તિ અને ક્રિયાશક્તિ ક્રિયા કરવા લાગી
વિદ્યા-વેપાર અને સત્તાનું કેન્દ્ર બન્યું એમ ઘણક્ષેત્ર એ એક વખતનું
અધ્યાત્મક્ષેત્ર હતું તેની સાથે જ્ઞાન વિજ્ઞાન અને ગૌરુકૃપ્યાણુના મહા
સમારણો શરૂ થયા

ચાલતા યજ્ઞમાં વિરોધ ઘટનાઓ!

અધ્યાય પાચેમે—

(૧) ઘણક્ષેત્રમા સપત્તિ વધી

(૨) મકાનો, વાન-કુવા-તળાવોની યોજના.

(૩) ધાણણોની પ્રાર્થનાથી ઘણાજની મૂર્તિનું સ્થાપન, વારવાર
મૂર્તિનું બદનાવું

ઉરોકત ત્રણ મુદ્દાઓ પાચમા અધ્યાયના વિચારવા જેવા છે યજ્ઞ
થવા પછી ધાણણોએ ઘણાજની પ્રાર્થના કરી ઘણાજ પ્રસન્ન થયા ધાણ
ણોએ ઘણાજનું સમારક સ્થાપવાની રજા મેળવી ઘણાજએ ખુશી થઈને
હૃદ આપી

ઘણક્ષેત્રમા જે પ્રમણે અખૂટ સપત્તિ હતી નગર આબાદ થયું હતું
વેપાર-વિદ્યા-કળા દુનર વધ્યા હતા જગન્ન્યુની મહેલો બધાઈ ગયા હતાં
વાવ-કુવા અને તળાવો બધાયા હતા બાગ-મગિયા અને ઉપરનો આક
ર્ષક હતા

એ અરસામાં ઘણાજીવું લવ્ય. મંદિર બંધાયું હશે । ભારે શિલ્પીઓએ સુંદર કોતરકામ કર્યું હશે ।! અને દેવાલયની ઘટના કરી હશે. તેનો ચોમેર વિસ્તાર હશે !! વચ્ચે દેવાલયમાં ઘણાજી અને આજુબાજુ સાવિત્રી અને ગાયત્રીની મૂર્તિઓ સ્થપાઇ હશે. હંસ દેવાલયમાં સલામંડપમાં ચોગળો હશે.

હાલમાં પણ એ પ્રચંડ મૂર્તિ દર્શન આપી રહી છે. મૂર્તિ ચારવાર ખદલવી પડી અને તે જુદાં જુદાં મુખોવાળી હતી. તે સંકેતનો અર્થ પણ સમજાય તેવો છે. અને તેનું વિસ્તાર સાથે વ્યાખ્યાન મૂળ ગ્રંથમાં પૃષ્ઠ ૨૬ થી ૨૮ માં તથા “પુરાતન ઘણાક્ષેત્રમાં” પરીચય પરીચ્છેદ ૫૦ ૮ થી ૯ માં, આવી ગયું છે.

દેવતાઓના પરિક્ષક ભાર્ગવ મુનિ

અધ્યાય છઠ્ઠો—

(૧) સ્વર્ગમાં સભા, વાદવિવાદ, ત્રણદેવોના પરીક્ષક ભાર્ગવમુનિની નિમણૂક.

(૨) ભગવાન વિષ્ણુ તરફ ભારે અવિનય.

(૩) જૈનનો પશ્ચાતાપ, ઘણાજીને વિનંતિ, શુદ્ધિમાટે ઘણાક્ષેત્રમાં જ્વાની સલાહ.

ઉપરોક્ત ત્રણ મુદ્દા તપાસવા જેવા છે. એ વિશેની ખીના એવી જણાય છે કે—પૂર્વે સ્વર્ગમાં સભા થયેલી. મુમેઝ પર્વતના ઉચ્ચ પ્રદેશોને પુરાણો સ્વર્ગ કહે છે. હાલના સંશોધકો તેને પામેરની પર્વતમાલા કહે છે. ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશોમાં દેવતાઓની સભા હતી. x x સભામાં મંવાદ થઈ શકે. મંવાદ ત્રણ દેવાધિદેવોના વિચયનો હતો.

એ ત્રણ દેવો કયા વાડ ?

એ ત્રણ દેવો પૈકી (૧) ઘણાદેવ (૨) શ્રી. વિષ્ણુ ભગવાન (૩) અને ત્રીજા મહાદેવજી. તે પૈકી પહેલા સંસ્કૃતિ સર્જક. ખીજા સંસ્કૃતિ પાલક, અને ત્રીજા સંસ્કૃતિના વિકાસક છે,

સર્જનનાં તરવો અને શક્તિસામર્થ્ય પહેલાદેવમાંથી મેળવી શકાય છે । પાલક તરીકેની ખૂબીયો ભગવાન વિષ્ણુના અનંત ગુણ અને શીલમાંથી મેળવી શકાય છે. અને વિકાસ પદ્ધતિનું શિક્ષણ, શ્રીચિવજીભગવાન પાસેથી મળી શકે છે.

સંસ્કૃતિ સર્જક (ઘણાજી)માં રહેલા નિર્દોષ અને વ્યાપક ગુણોને જે ઝાળખી શકે છે અને પોતાનામાં ધારણ કરી શકે છે, તે વ્યક્તિ અગર સમૂહ-સમાજ (રાષ્ટ્ર)ની સંસ્કૃતિનો નિર્માતા બની શકે છે.

સંસ્કૃતિ પાલક ત્રણમહાવિષ્ણુમાં રહેલા દિવ્યગુણો જે ઉપાસક મેળવી

થકે છે, અને પોતાનામાં ધારણુ કરી શકે છે, તે વ્યક્તિ અગર સમાજ રાષ્ટ્રની સંસ્કૃતિના પાલક તરીકેની અમરકીર્તિને વરે છે.

વિકાસક્રમજુમહાદેવજીમાં રહેલાં વિકાસનાં લક્ષણુ અને તેની જીર્ણુમાંથી નવજીવન બનાવવાની ક્રિયાઓ જોઓ સમજી, ધારણુ કરી રાષ્ટ્રનું કાર્યવહન કરે છે તે-મહેશની કીર્તિને વરે છે.

સર્લકષ્ણ (નિરાકૃતિ) છતાં વિશ્વકલ્યાણના હેતુથી ષ્ણા (સાકૃતિ) બને છે, એવાં સર્લનેમાં આગેવાન બને છે તેથી એ પિતા તરીકેની યોગ્યતા મેળવે છે. પ્રગતિ પ્રીય ઋષિઓની વ્યાપક પ્રગતિનો પ્રેરક બને છે, તેથી તે આઘઋષિ-મહર્ષિ તરીકે લેખાય છે. એવાં વિચારસૂત્રોનો એ સંચાલક હોવાથી એ સૂત્રાત્મા ગણાય છે. વિશ્વની વ્યક્તિ, વ્યક્તિમાં રહેલા જીવોની દિવ્ય જ્યોતિઓ પોતાના આત્મામાં સંગ્રહે છે. તેથી એ જ્યોતિમય-હિરણ્યગર્ભ નામે ઓળખાય છે.

એમ છતાં પ્રાણીઓનો એ બાવ્યસૃષ્ટા બને છે. તેના વિશાળ ગુણો સહેલા બનાવે છે. તેના ઉપાસક, સર્વ સામાન્ય વ્યક્તિમાં સાધારણુ બને છે. લોકોના વ્યવહારમાં લોકોના જોવો વ્યવહારકરતો જણાય છે. એ તેનું સર્લક તરીકેનું વિશેષ મહત્વ છે.

સંસ્કૃતિ પાલકનું તત્વ વ્યાપક છે. તેના ઉદાર ગુણો વ્યાપક છે. તેનાં પવિત્ર કર્મો વ્યાપક છે. એમ સધળી રીતે વ્યાપક છે. ગુણાતીત છે-નિર્ગુણ છે-નિરાકાર છે-દ્રષ્ટા અને સર્વ સાક્ષી છે, એમ છતાં ગુણુવાન-ક્રિયાવાન-અને નામ તથા રૂપવાળો-મહાવિષ્ણુ તરીકે ઓળખાય છે.

એમ હોવાનું કારણુ તેનાથી યતો વિશ્વનો વ્યવહાર તટસ્થ પશ્ચે છે. તેના અનંત ગુણોનો પ્રભાવ તેના નામ રૂપમાં તેને સાકૃતિ દાખવે છે. એ દેવ-દાનવ અને માનવ વિગેરેનો સ્વભાવ પારખે છે. તેમની વિવિધ સંસ્કૃતિના પાલન સમયે તેમના સમાજમાં એ મહાવિષ્ણુના ગુણો વારવાર અવતરતા રહે છે. એવાં જિન્ન અવતરણુ તેના જન્મ અથવા અવતારો તરીકે લેખાય છે.

જને જોવો જોઈએ તેવો તે બનેલો દેખાય છે. અને તેના ગુણોના અવતરણુ દ્વારા પ્રકાશતો-પ્રત્યક્ષ યતો દેખાય છે. તેમાં તેની વિશેષ મહત્તા સમાયેલી જગાઈ આવે છે.

સંસ્કૃતિવિકાસકર્તુ તત્વ સંહારક છે. બુનું-સડેલું-બગડેલું-આઘાત પામેલું-પર્વણુમાં આવેલું, એવું પ્રાણી કે પદાર્થ દરકાઈ હોય ! તેનો તે સંહાર કરતો રહે છે. એ સંહાર તેનો નાશક નથી હોતો. એ સંહાર તેનો વિકાસક હોય છે. તત્વના સ્થૂલ વિકારને એ ફર કરે છે. તત્વમાંથી નવા નિષ્જતા

દ્રવ્યવિકાર વિકાસમાં મૂકે છે. સૃષ્ટિના પ્રલય-મહાપ્રલય, દ્રવ્યમાંથી અદ્રશ્યમાં લીન કરે છે. અને તેના અંતરમાંથી તે વિકાસને દ્રવ્ય રૂપમાં મૂકે છે. પરાજીત વ્યવહારમાં વિજયશક્તિ પેદા કરે છે. અને વિજયના અતિરેકમાં પરાજયનું તત્વ પેદા કરે છે. એમાં તેની સદ્ધારકશક્તિ વિકાસના હેતુરૂપ છે.

એ શિવશક્તિને (મંગલમય શક્તિને) જે ઝોળખે છે અને તેનું આરાધન કરવા તેમાં રહેલા અનેક શુભ ગુણો અને તેને કળવવાની કળાઓ શિખે છે! તે મહેસૂબ બની શકે!! એવા ઉપાસકજનોમાં ઉપાસક-સાધારણ માનવ જેવો એ પ્રગટે છે. અને ઉપાસકની ઇચ્છા મુજબ હરકોઈના રૂપમાં તેને પ્રત્યક્ષ થતો રહે છે એ તેનું મહત્ત્વ છે.

એ સર્જક-પાલક અને વિકાસક મદાનપુરુષો-પુરુષપુરુષો પરમેશ્વરના પ્રતિનિધિ તરીકે ઝોળખાતા આવ્યા છે. એ યુગપુરુષો કે યુગાવતાર પુરુષો ગણાય છે. પ્રત્યેક યુગમાં અંસ્કૃતિના પડતીના સમયે રક્ષણ કરવા તત્પર રહે છે. સંસ્કૃતિના પ્વસના પ્રસંગે સદ્ધા બને છે. અને હર્ષુતાના પ્રમંગે વિકાસ કરવા તત્પર રહે છે. તેમનામાંથી ગુણોનો પ્રવાહ વહેતો રહ્યો છે. તેમના શુદ્ધસકાર્તનથી સકાર્તન કરનારમાં એ ગુણોના સુંદર ભાવો પેદા થાય છે. વધારે સેવનથી તેમના આત્માઓ ઉપાસકના આત્મામાં મનઃશુદ્ધિ આગળ ખડા થાય છે. પરમેશ્વરનું ત્રિવિધ કાર્ય એ રીતે પાર પડતું રહે છે.

એ પ્રમાણે સભામાં બ્યાખ્યાનો થયાં હશે!! એ બ્યાખ્યાનોથી ત્રણ પક્ષ ઉભા થયા હશે!! ત્રણ પક્ષનું સમાધાન કરવાની જરૂર પડી હશે!! ત્રણ દેવો પૈકી વર્તમાન વ્યવહારમાં-વ્યક્તિગતસામાન્ય વ્યવહારમાં વધારે ઉપયોગી ઠાનું આરાધન ઈષ્ટ છે। એ તેનો સાર નિકળ્યો હશે. એ ભણવા-જેવા-તપાસવા ભાર્ગવ ઋષિનો નીમ થયો હશે।

ભાર્ગવનું ભ્રમણ

ભાર્ગવ, ધ્રુવાશ્રપાસે ગયા, રીતસરનો વિનય ન દાખવવાથી સર્જક ધ્રુવા નારાજ થયા. વિકામકહેવપાસે ગયા।। ત્યાં પણ તેમજ થયું।। છતાં પાલકશક્તિ સહનશીલ હોવાથી તેણે શ્વાતનો પ્રહાર અમ્યો.

જેને ઉન્નતિ કરવી હોય। સીમા નિભલું હોય! મગકન કરવું હોય!! અને જાતની કે જન્મતની ઉન્નતિ કરવી હોય!! તો તેને અનેક લાતો સહન કરવાની જરૂર ગણાય। લાત મારનારનો ય શુભ હેતુ હોય! વિશ્વમગળના કામમાં થતા જે મત-અપમાન-અધાત-પ્રત્યાધાત સહેવામાં જ ઉત્તમતા છે.

આખરનો નિર્ણય ભાર્ગવ ઋષિએ જાહેર કર્યો, પણ બૃગુને જાતના

તેવા ઝામથી લાગણી પેદા થઈ અને એ થયેલુ પાપ યા દોષમાથી શુદ્ધ થવા બ્રહ્માણની પ્રાર્થના કરી બ્રહ્માણએ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં જઈ શુદ્ધિ સમારભ કરવા જણાવ્યુ

પાંચમા શિરુ' પાપ !

અધ્યાય સાતમો

(૧) શીવજીએ કરેલો બ્રહ્માણના પાપમા મસ્તકનો નાશ

(૨) પાપની શુદ્ધિ

ઉપરોક્ત બે મુદ્દાઓનો આશય એ જણાય છે કે-મનુષ્ય તેના નિભાવ પુરતો વ્યવહાર કરે છે તેથી તેનુ એકમુખ દેખાય છે, પણ જે વ્યવહાર અને પરમાર્થના કામ બરનાર હોય છે। તેને ચોતરફ મુખ પ્રગટ કરવાની જરૂર પડે છે ચોતરફ તેને જળવવાનુ રહે છે જગવાન બ્રહ્માજી સર્જક છે સર્જનોના વિધાતા છે તેથી તેમને ચોતરફ મુખ છે અને પાપમુ ઉચુ મુખ છે જે ઉર્ધ્વમુખ ગણાય છે ચોતરફ જળવવામા પ્રગવશાત ઉચે મુખે જોવુ પડે છે સામાન્ય પ્રલાપથી વાત ઉઠાવી દેવી પડે છે બ્રહ્માજીને પણ તેમ કરવુ પડતુ હશે

શિવજીને એ પસંદ પડયુ નહીં

શિવજીએ વિચાર યોઈ કે-સૃષ્ટિના સર્જન કરનારને ઉચુ જોવુ ઘટે નહોં। તેથી પાપમુ ઉર્ધ્વજોવાનુ મુખ નષ્ટ કર્યું। પણ એમ કરવાથી સર્જનને અંજે ખારે કુખ થવા લાગ્યુ શિવજીની ખ્યાલમા એ વાત ઉતરી પરતાવો થયો। એ દોષ દૂર કરવા વિચાર્યું। બ્રહ્મક્ષેત્રમા આવ્યા। અને બ્રહ્માના શિરોમ્હેદની લાગેલી હત્યા દૂર થઈ

શિવજીએ શુદ્ધિસમારભ યોઈ હતો તપ કર્યું અને શાંતિ મેળવી

અધ્યાય આઠમાથી તે અગીઆરમા સુધીના ગરૂક પિંગલના આખ્યાન અને તેનું વિવેચન વિસ્તાર સાથે મુજ અથમા આવી ગયુ છે બ્રહ્મક્ષેત્ર મહાત્મ્યમા ૫૦ ૦૮ થી ૫ ૫૪ સુધી કથાના રૂપમા અને ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ વિવેચન ૫૦ ૫૦ થે ૦ મા ૫ ૬૫ મા છે

અધ્યાય બારમામા સૂર્યવંશી જનમેજય રાજની ખીના છે તે પરથી જણાય છે કે-બ્રહ્મક્ષેત્રમા ઋષિમુનિયો ત્રિકાળજ્ઞાની હતા અને વેદ-શાસ્ત્રોમા પારંગત હતા

તેરમા તથા ચૌદમા અધ્યાયમા-અવ તિના શ્રુતદેવ બ્રહ્મજીની ખીના આશ્ચર્ય કારક છે અચાનક તેનું મરણ થાય છે હોઠરો અને હોઠરી રજીને

છે એકમેકથી છુટા પડે છે દુઃખદેવોમા નિકળી પડે છે તેમનો કાંઈ પાલક
ખાલણુ હોય છે તેને ત્યાં મોની ઉમરે બેળા થાય છે અનેને આશ્રય
મળે છે પાનક ખાલણુ તે અનેનું ઇત્ત કળ્યા તૈયાર થાય છે એ પાપનો
દોરા ધ્વજક્ષેત્રમા જવાથી મટે છે, અને અનગતિ પામેલા શ્રુતદેવ અને તેની
સ્ત્રીની સદગતિ થાય ■

એ ઉપગ્રથી જણાય છે કે અવગતિમાથી જવાથી સદગતી તરફ
વાળનાર મહાનુભાવ-રુપિઓ ધ્વજક્ષેત્રમા હતા અને તેમના પવિત્ર સ્થાનો
પણુ હતા દાત તેના અ-રોષો મોલુ છે

ચૈદમ્મા અધ્યાયમા-ભગવાનરામચદ્રજની શુદ્ધિ વર્ણન છે રાનક
વધવી ધમ્મેનોદોષ આ ધ્વજક્ષેત્રમા નાક પાગો છે ભમવાન રામચદ્રજએ
પણુ શુદ્ધિ મમારભ ભારે ઠાઠથી કર્યો હતો ! અને ભારતીય પ્રગ્મએ તેમા
મુજ ભાગ લીધો હતો

પદ્મમા તવા મોળમા અધ્યાયમા ભર્ગન સપિનો શુદ્ધિસમારભ
ધયાનુ વર્ણન છે તેમણે ભારે તપ કરી પોતાની આત્મશુદ્ધિ કરી લીધેલી છે

સત્તરમા અધ્યાયમા-આધાલવાની અબામાતાના પ્રાગટ્યનુ
વિસ્તાર સાથે વર્ણન છે અને અદારમા અધ્યાયમા ક્ષેત્રનો મહિમા વર્ણવ્યો છે

ઉપગ્ર મુજમ મહાત્વનો ' પુરનો ઇતિહાસમા ધ્વજક્ષેત્ર મહાત્મ્યમા
ગ્રુથાએનો છે આર્યોના પ્રાચીનકાળ કેવો ભજનક હતો સપિમુનિયો
કેના તપસ્વી હતા દેશહિત મટે કેની લાગણી ધગવતા લોકોત્તર
દાર્યો કરવામા કેના તપગ હતા કેવતાએ સાથે માનવોનો કેવો ઘાડ
સમ્બધ હતો તે પણ જણાઇ આવે છે

પૃથ્વીની મપાટી પગના માનવો સાથે તથા સ્વર્ગીય દેવતાઓ સાથે
કેવા વ્યવહાર હતો ઉત્તર મુવ તરફ જવા આનવાના કેના માર્ગો ખુલ્લા હતા
અને કેટલો મુજ સમ્બધ હતો તેનો આ પુસ્તકથી ખ્યાન આવે છે

પવિત્ર ભાવના-ઉજવન ધર્મકર્મ-શુદ્ધ વ્યવહાર-અને પ્રગતિના પથો
કેટલા શ્રેષ્ઠ હતા તે આ પૃથ્વી સમગ્રમા આવે ■

એ પ્રમાણે માહુલમ્ય "ના લેખકે મસ્કૃતિની દષ્ટિએ ઇતિહાસ
(પ્રાચીન) લખ્યો છે પ્રાચીન ભારત, મસ્કૃતિપ્રિય હતુ તેનુ દષ્ટિબિન્દુ,
કેવળ, રાજકીય ઇતિહાસ તરફ નહોતુ અથવા કેવળ, સામાજિક વૃષ્ટાતો
તરફ પણ નહોતુ પરતુ મસ્કૃતિના સર્જક રાજવતો તરફ હતુ મસ્કૃતિ
રક્ષક ધાર્મિક પુરો તરફ હતુ અને મસ્કૃતિ વિકામક સમાજના વીર
પુરુષો તરફ હતુ

બ્રહ્મક્ષેત્રની ભૂમિ પર એવા મંસ્કૃતિ સર્જક-બ્રાહ્મણો થયા !! સંસ્કૃતિ રક્ષક, ક્ષત્રિય વીરો થયા !! મંસ્કૃતિના ઉત્તેજક-વૈશ્યો થયા !! તથા સંસ્કૃતિ દ્વિપાવનાર કળાકારો થયા !! અને સસ્કૃતિના વિકાસક સામાજિક વીરો થયા !! એવા અનેક સત્ પુરુષોનો મહિમા તાજે રાખવા—“બ્રહ્મક્ષેત્ર માહાત્મ્ય” નામે ગ્રંથ લખ્યો છે.

પ્રાચીન ભારતનું લક્ષ્ય !

પ્રાચીન ભારતવર્ષનું લક્ષ્ય-વશ-અનુવશના ચક્રિત્રે લખવામાં અને સંપરવામાં હતું !! તેના કરતાય વધારે ને વધારે સંસ્કૃતિના ઇતિહાસ તરફ હોવાનું ઉપરોક્ત કૃતિ ઉપગ્રંથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. અને એવી કૃતિના ઉત્પાદક મહર્ષિ બ્વાસ ભગવાન હોવાથી “માહાત્મ્યના કર્તાઓ” તેની દિવ્ય કૃતિનું અર્પણ અથવા અગ્રમાન પૌરાણિક શ્રી બ્વાસ ભગવાન તરફ કરેલું છે. તેમાં એ કર્તાનું વ્યક્તિગત નામ બ્વાસક બની ગયું છે. અને લોક સંપ્રહારક થઈ પડવાથી તેમની છૂપી સેવા જગત્કેર થઈ, સૈને આનંદારણ્યક થઈ પડી છે. ધન્ય એ માહાત્મ્યના લેખકને !!

હજાર વાર ધન્ય !!

એ માહાત્મ્યના લેખકને હજાર વાર ધન્યવાદ ધરો છે. જેમણે પ્રાચીન બ્રહ્મક્ષેત્રની ભૂમિપર થઈ ગએલા ભગવાન બ્રહ્માજીથી માડી સૂર્યવંશી રાજા જનમેજય સુધીની અને ભાર્ગવના તપ સુધીની મંસ્કૃતિ ખતાવી આપી છે. અને તેમનાં આદર્શભૂત, ધર્મ-નીતિ અને સમાજની રક્ષાના વિવિધ વૃત્તાંત અંધર્ધા છે તેને અંગે તેમની મારી નગ્ની સવળી બાલુઓ ખતાવવા ચૂક્યા નથી.

સુંદર નામ પાડેલું છે !

આહા !! માહાત્મ્ય શબ્દ કેવો સુંદર ભાવ સૂચવે છે. માહાત્માઓના ઉચ્ચભાવો તેમાં સૂચવી રહ્યો છે. ઇતિવૃત્ત વાને બનેલી ખીનાઓને જણાવનાર ઇતિહાસવાચક શબ્દ ક્રમતા માહાત્મ્ય વાચક શબ્દ કેટલો સુંદર ભાવવાહી લાગે છે. એ ગ્રંથના લેખકની જારે ચતુરાઈ જણાઈ આવે છે.

છુપી સેવા !

ગ્રંથના લેખક તરીકેનું નામ નહો આપવામાં તેમનો ઉચ્ચભાવ, નિ:સ્વહતા, લોકસમૂહ કરતા છતા અર્જાપણ અને એમ છતા ઝર્મની એ શૈલી આપણી દ્રષ્ટીએ સ્પષ્ટ તરી આવે છે. વળી ઇતિહાસનું વહેણ, ધાગ-બદ સચવાતું રહ્યું છે. એ તેનો મહાન ઉપકાર છે. એ છુપી સેવા વખાણવાપાત કેમ ન ગણાય !!

એ દષ્ટિએ પુરાણોનું મહત્વ !

એવી દષ્ટિએ આપણે જોઈએ તો ! પુરાણોનું મહત્વ લક્ષ્યમા આવે છે પછી પુરાણોની ઉપેક્ષા કરવાની વૃત્તિ દૂર થાય છે પુરાણો તરફ સદ્ભાવ પેદા થાય છે અને એવો સદ્ભાવ અથવા એવી શ્રદ્ધાથી પુરાણોના વૃત્તાંતોની ચિકિત્સા કરવામા આવે તો પુરાણો તેના પ્રત્યેક યુગની અને તેના પ્રાચીન યુગોની સસ્કૃતિ દાખવવા ઉપકારક થઈ પડે !

એ પ્રાચીન યુગો અને યુગાંતરોની મસ્કૃતિના ઇતિહાસ સમીક્ષાથી અને સંશોધનથી લાભાય ! તેમજ અર્વાચીન ઇતિહાસ તેની સામેન રખાય તો આર્યોના ઇતિહાસની સીડી (નિસરણી) છેડ સ્વર્ગ સુધી બધાઈ જાય તેમ છે અને વચ્ચે નષ્ટ થએલો સ્વર્ગીય સમય પુન આણુ થાય તેમ છે, અર્વાચીન ઇતિહાસની રક્ષા

વિચાર થાય છે કે-અર્વાચીન ઇતિહાસની ગ્રંથ પુરાણ પદ્ધતિથી જ યર્ષ શક્ષો-વિદ્યમાન ઇતિહાસો જોતા એ લાવનાથી રહિત કેવળ શુષ્ક લાગે છે લઢાઈ-ટટાના-પરસ્પરના વેરભાવના ઇતિહાસ કથાથી લાભદાયક યર્ષ પડે !

ઇતિહાસના પાત્રોમા ગ્રહેલા મહાશુણોના મહત્વનું વર્ણન ન હોય ! તેમના ધર્મ નીતિના તત્વોનું વર્ણન ન હોય ! તેમનો આત્મીક વિચારોનું ખ્યાન થતુ હોય ! તે એના ઇતિહાસ હતા નહોતા યર્ષ જતા શી વાગ લાગશે ! પુરાણોની પદ્ધતિમાથી ઉપયોગી શૈનીનો સ્વીકાર કરવો અવશ્યક શા માટે ન ગણાય ! આ વાત વિચારવાનું કામ ઇતિહાસના ધુધર વિદ્વાનોનું છે એ તે મારી સ્વરૂપ મતિ પૂર્વક નિવેદન કર્યું છે

એ પ્રાચીન પવિત્ર ક્ષેત્ર

એ પ્રાચીન પવિત્ર ક્ષેત્રનું પુરાતત્વ લક્ષ્યમા આવવા માટે હાલની ખેડની સ્થિતિમા પ્રવેશ કરવા ! પ્રવેશ પરિચ્છેદ રાખ્યો છે અને તેના પ્રાચીન યુગના વૃત્તાંતોનો પરિચય કરાવવા પરિચય પરિચ્છેદ આલેખ્યો છે એ આખ્યાયિકાના કાળ નક્કી કરવા કાલ નીહુધ પરિચ્છેદ રાખ્યો છે અને તેને અગે પૌર્વાત્ય અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના મત રજુ કર્યા છે તે મતોના મમોકરણ અને નીગકરણ કરવા મારા સ્વરૂપ વિચારો રજુ કર્યા છે અને ખેડની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરવા તરફ વલણ બતાવ્યું છે ત્યાં પછી ઇતિહાસ પરિચ્છેદ શરૂ કર્યો છે તેમા તેના કાળ પરત્વે જુદા જુદા પેટા વિભાગો બતાવ્યા છે તેને અગે ઘટસ્થેત્રની ચલતી પડતીના ફેરાની ખીનાઓ જુલુ કરી છે અને આખરે હાલમા તેના અભ્યુત્પન્ના કારણ બતાવી પરિચ્છેદ સમાપ્ત કર્યો છે

આવા સારકૃતિક ઇતિહાસની આવશ્યકતાનું ખ્યાન કરાવવા ઉપક્રમ

લખ્યો છે અને બ્રહ્મક્ષેત્ર માહાત્મ્યનો આશય લક્ષ્યમાં આવવા ઉપસહારની પદ્ધતિએ ગ્રથનો ટુકમાં સાગ્ર સૂચવ્યો છે

એક ગુપ્ત વિચાર

આ પુસ્તક લખ્યું । તેની ગ્રેસ કોપીઓ તૈયાર કરી । ગ્રેસમાં છપાઇ । તેના પ્રત્યેક દુરમાં આવ્યા । એમ સમગ્ર પુસ્તક તૈયાર થયું । જોઈ નિરાત વળી । પણ તેમાં મને ગુપ્ત વિચાર આવ્યો

‘ મેં આલેખેલું હું હવે કોને બતાવું ? તેનું હૃદય હું કોના આગળ રજુ કરું ? । આવા વિચારો આવવા લાગ્યા

ગુપ્ત વિચારનો ઉકેલ !

વિચાર આવ્યો કે આપણા રાજ્યમાં આર્કીયોલોજીનું ખાતું છે ! તેમાં તેના નિષ્ણાત વિદ્વાન અધિકારી કામ ચલાવી રહ્યા છે આ વિષયના બારે રસિક છે લાવ ! ત્યારે તેઓશ્રીને વ્યાવું ! ! આમ ધાર્યું વાચના વિનતી કરી । તેઓશ્રીએ ગ્રેમથી સ્વીકારી ! ગ્રથ વાંચ્યો અને વાચી તૂર્તજ બારે સતોષ વ્યક્ત કર્યો

ઇડર રાજ્યના મહોદય નિધાનિકારી

ઇડર રાજ્યના મહોદય નિધાનિકારી સાહેબ મેં પી એ ઇનામદાર સાહેબ છે તેઓ ઈડર રાજ્યના પુરાતત્વ ખાતાના ઝોન્ડીસર છે જગીરદાર ટોનાથી ઇનામદાર તરીકે ઓળખાય છે જાગતીક કેલવણી પરીપદના એમ્બર હોવાથી નામીયા નામદાર છે સાયન્સના એમ એ જતા વિવિધ વિદ્યાકળાના બારે ઉપાસક છે મહારાષ્ટ્રી હોવાથી આર્યસંસ્કૃતિના સ્નાહિ માની છે વિદ્યા-કળા-કુનર-ઉદ્યોગ એમ મનુષ્ય તરીકે સઘળા ઉચ્ચ ગુણો વડે ફળવણીની બારે ધમદા મેવે છે એ પ્રમાણે નામદાર ઇનામદાર અને સંસ્કૃતિના પુસ્તકતાં કર્મયોગી જતાં તેમનામાં સમાનભાવ-મરજતા-ભાવના-શ્રદ્ધા-ચિકિત્સા-આદિ મહુણોથી મારૂ મન આકર્ષાયું અને તેઓશ્રીને આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખના વિનતી કરી તેમણે ગ્રથને તપાસી । તેનું હૃદય પારખી । ઉદ્દેશ્ય નકે સમજામાં સુ દર પ્રસ્તાવના ટુકમાં પણ વિશાળ બાવોથી બરેલી લખી આપી છે તે વાચકોની સમજ ગુણુ કરવા આ પુસ્તકની ઘરૂ આતમા સામેન રાખી છે તેમજ આ પુસ્તકમાં મૂખવા રિસાલેખની નકલ તથા ઉપયોગી ચિત્રોના બ્લોકો વગેરે આપી મારી પ્રગતિને ઉત્તમ આપ્યું છે તે માટે તેઓશ્રીનો હું અત્યંત આભારી છું

વળી જે જે મજબૂતોએ મને આ પુસ્તક વિશે સહદાબાવથી અભિપ્રાયો આપ્યા છે તે સઘળા સબજનોનો હું આભારી છું

परिशिष्ट चोथुं

(अथ श्री ब्रह्मपुराणान्तर्गत)

ब्रह्मक्षेत्र-माहात्म्य

अक्षर अध्याय-संस्कृत श्लोकभां

तेनुं

गुञ्जरातिभां भाषार्थधोतिनी

टीकाभां

सरण भाषांतर

प्रयोक्त—प्रकाशक

गणपतिशंकर जयशंकर शास्त्री

वडाजी—छत्ररट्ट.

(अ. पी. रेवे)

आवृत्ति णीठ (मुधारा-वधारा साथे)

मंयत १९९४

छ० सं० १९३८

[ગ્રંથના સર્વે હક પ્રયોજકને સ્વાધીન છે.]

બ્રહ્મક્ષેત્ર-માહાત્મ્ય

ની

અનુક્રમણિકા

અધ્યાય પહેલો

વિષય ...

પૃષ્ઠ

સ્કંકારૂપ પ્રભુને નમન. ...	૧
બ્રહ્મના સાકાર રૂપને નમન. ...	૧
સૃષ્ટિના સરજનહારને નમન. ...	૨
સૂત શૌનકના સંવાદનો પ્રારંભ. ...	૨
શૌનકનો સૂત પુરાણી તરફ વિનય ...	૨
શિવપાર્વતિના સંવાદરૂપે માહાત્મ્ય કથન. ...	૩
કૈલાસમાં થએલો શિવપાર્વતીનો સંવાદ. ...	૪
હિમાલયને ત્યાં લગ્ન સમારંભની વાત. ...	૪
બ્રહ્મા, શંકર, અને સમર્પિઓનું આગમન. ...	૪
પાર્વતીનું અલૌકિક રૂપ. ...	૪
રૂપથી આકર્ષાએલા બ્રહ્મા. ...	૪
બ્રહ્માજીનું ક્ષણવાર સ્વરૂપનું વિસ્મરણ. ...	૪
સ્વરૂપના વિસ્મરણથી થએલો પરિતાપ. ...	૪
પરિતાપની યાતિ માટે શ્રીવિષ્ણુની પ્રાર્થના. ...	૪
શ્રીવિષ્ણુએ બતાવેલું બ્રહ્મક્ષેત્ર. ...	૫
ત્યાં જઈ સત્ર કરવાની સમાહ. ...	૫
બ્રહ્માજીનું બ્રહ્મક્ષેત્રમાં આગમન. ...	૫
બ્રહ્મક્ષેત્રમાં નગરની રચના. ...	૫
હિરણ્યગગાનું અવતરણ. ...	૬
ગંગા સ્નાનનું ફળ. ...	૭

(અધ્યાય બીજો)

યજ્ઞનો આરંભ. ...	૮
યજ્ઞમાં આવેલા મહર્ષિઓને આજ્ઞા. ...	૮
સાવિત્રીને યોગ્યાવવા સ્વર્ગે જવા વિશે કથન. ...	૮

(अध्याय त्रीज्जे)

भयिञ्जोञ्जे अकते भोडलवानी विनंती करी.	६
स्वर्गे जवा नेटलुं सामर्थ्य आपवा विनंती.	६
अळाञ्जोञ्जे स्वर्गे जवानुं सामर्थ्य आप्थुं.	६
अजे अळाञ्जोञ्जे नाम जेटक पड्युं.	६
सावित्रीञ्जे अळाक्षेत्रमां आववा ना पाडी.	६
यज्ञुं काम मुस्तवी.	६
जेटक अळाञ्जोञ्जे सूर्जन.	६
जेटकने कन्या परझुवा.	६
जेटकना नव कुमारी.	१०
नयनो नव हजर संख्यामां विस्तार.	१०
अळाञ्जोञ्जे तेमने शुभाशिवार्थ.	१०
जेटका दीर्घकाणे यज्ञो अरंज.	१०
यज्ञभूमिना शाओकेत संस्कार.	१०
मंडपनी रचना.	११
यज्ञ पात्रोनी योचना.	११
हर्षभूर्तिनां कल्पेलां सावित्री.	११
द्विरप्य गंगांमां अवभृचरानान.	१२
त्यारथी द्विरप्यगंगा महातीर्थ जन्थुं.	१३
पार्वतीदेवीनुं शिवञ्जने प्रभ.	१४
शिवञ्जना उत्तरमां अळाञ्जनी जे पत्नियोनी विमत.	१४
मासता यज्ञमां जेटकने करी सत्यलोकमां भोडल्यो.	१५
सावित्री आववा कलुल थयां.	१६
सावित्री वस्त्रालंकार धरवा रोकयां.	१६
जेटकने संदेशो पद्दोन्वाडवा अ० क्षेत्रे मां भोडल्यो.	१६
हर्षेनी भूर्तिमांथी देवी प्रगटयां (जायत्री नामे आणभायां).	१६
सावित्रीञ्जे आवी जायत्रीने जोध.	१६
अळाञ्जे सावित्रीने सांति आपी.	१७
क्षेत्रो परिचय.	१७

(अध्याय चौथो)

जेटकोनी आञ्जविका भाटे वाट वैथोना, भूज पुरपनी उत्पत्ति.	१८
--	-----	----

વિષય	પૃષ્ઠ
એ મૂળ પ્રાર્થે બ્રહ્માજ્ઞાનાં આયુષી લેવા માંગવાં.	૧૮
એ મૂળ પ્રાર્થનું નામ આયુષસાચક પાઠ્યું.	૧૮
ભાટ" એવા આયુષસાચક નામથી વૈષ્ણ કૃત્ત એજખાતી.	૧૯
ભાટ વૈષ્ણોના નંચ વિસ્તાર. '... '	૧૯
અદાર પુત્રો તથા તેમાંથી અદાર દગર સંખ્યામાં વિસ્તાર.	૧૯
ખેટક વિપ્રોના પોષણ માટે ભલામણ.	૨૦
વિપ્ત મોડમાં મગન અને ધીરગ્નજ્ઞાદેહીનું અગમન.	૨૧
નરીની દિગ્ધિજે ટેકરી પર ધીરગ્નજ્ઞાદેહીનું સ્થાપન.	૨૨
(પાંચમે અધ્યાય)	
મદાલદમીના પ્રભાવે બ્રહ્મજ્ઞેની સમૃદ્ધિ વધી.	૨૪
બ્રહ્મજ્ઞેનમાં અનેક મકાનો, વાવ, કુવા, તલાવોનો યોજના	૨૪
વિપ્રોની બ્રહ્માજ્ઞ પ્રત્યે પ્રાર્થના.	૨૫
બ્રહ્માજ્ઞે પ્રતિભૂતિ (ઉખી) આપી.	૨૬
બ્રહ્માજ્ઞની પ્રતિમાનું સ્થાપન.	૨૬
એ પ્રતિમા સોનાની-ચોસક મુખની હતી.	૨૬
ચોસક જ્ઞામય બ્રહ્મની ઉપાસનાથી બ્રહ્મજો ચોસકજ્ઞાના ગજુકાર હતા.	૨૭
ખીસક જ્ઞાની ઉપાસનાથી ખરીમ મુખવાળી મૂર્તિસ્થપાઈ.	૨૭
સોજકજ્ઞાની ઉપાસનાથી (અભ્યાસથી) સોજમુખવાળી સ્થપાઈ.	૨૭
એમ ચાર જ્ઞાનો અભ્યાસ થવાથી બ્રહ્માની ચતુર્મુખ મૂર્તિ સ્થપાઈ.	૨૮
(છઠ્ઠો અધ્યાય)	
જૂથએ કરેલી વ્રજ દેવોની પરીધા.	૨૯
ધીવિપ્તને જૂથ પ્રત્યે વિનય,	૩૦
જૂથને યજ્ઞેલો પદ્માતાપ.	૩૧
સત્યલોકમાં ગમન.	૩૨
બ્રહ્માજ્ઞે બ્રહ્મજ્ઞેનમાં જઈ તપ કરવા સુચનું.	૩૩
(સાતમે અધ્યાય)	
જૂથ બ્રહ્માનો ગુંવાદ.	૩૪
શિવજ્ઞે કરેલો બ્રહ્માજ્ઞના પાંચમા મસ્તકનો નાથ.	૩૫
ઉડેલું પાંચમું શિર શિવના દાયમાં ચોંટ્યું.	૩૫
શિવજ્ઞ બ્રહ્મજ્ઞેનમાં ગયા.	૩૬
તપના અને તીર્થના પ્રભાવથી દૂર યજ્ઞેલો બ્રહ્મહત્યા.	૩૬

વિષય	પૃષ્ઠ
(આઠમો અધ્યાય)	
ગરુડ અને નાગોનું વૈરનું કારણ.	૩૮
નાગોએ ગરુડ સાથે કરેલો કરાર.	૩૯
પિંગલ નાગને ગરુડની સેવામાં રહેવાનો વારો.	૩૯
પોતાના બચાવ માટે સામ-દાનાદિ ઉપાયો.	૩૯
પિંગલે પોતાનો દેહ ગરુડને અર્પવા નેટલી બતાવેલી નમ્રતા.	૪૦
પિંગલે ઇંદ્ર:શાસ્ત્રનું ગાન હોવાનું પોતે જાહેર કર્યું.	૪૦
ગરુડે ઇંદ્ર: શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો.	૪૦
જુજંગ પ્રવાત છદના પ્રભોગને બદલને સરકવાની યુક્તિ....	૪૧
સરકાતે પેઠા નાગધરામાં.	૪૧
એ ધરામાં ગરુડને પેસવા સૌભરીનો હતો શાપ.	૪૨
(અધ્યાય નવમો)	
ધરામાં પ્રવેશ કર્યા પછી ગરુડ અત્યે ખોલાયેલાં ધિઃકારનાં વચન....	૪૨
ગરુડજીએ સમય વિચારી નાગને જતો કર્યો.	૪૩
ગરુડનું વૈકુણ્ઠ ગમન.	૪૩
નાગનો હિરણ્યગંગામાં નિવાસ,	૪૩
ગરુડની ગેરહાજરીમાં નાગનો પ્હાક્ષેત્રમાં પ્રવેશ.	૪૩
નાગે ધરેલું પ્હાક્ષણનું રૂપ....	૪૩
પ્હાક્ષેત્રના વિદ્વાનને ત્યાં શિષ્યરૂપે નાગ.	૪૩
વેદાદિશાસ્ત્રોનો નાગે કરેલો અભ્યાસ.	૪૩
પ્હાક્ષણ ગુરુએ તેની કન્યા નાગ શિષ્યને પરણાવી.	૪૪
નાગને ઉત્તર દિશામાં રહેઠાણ.	૪૪
અગ્નિહોત્રના રૂપમાં નાગનો ગૃહસ્થાશ્રમ.	૪૫
ગરુડને નાગની પ્રાતઃમી મળી.	૪૫
નાગપત્નીનું વ્રત.	૪૫
નાગપત્નિને નાગરિક સ્ત્રીઓનું આમંત્રણ.	૪૫
પિંગલે પત્નિને રાખી.	૪૬
નાગે નાગદૈવતનું દર્શન કરાવવાનો દીવાસો આપ્યો.	૪૬
(અધ્યાય દસમો)	
નાગદૈવતનું ચિત્ર જોઈ નાગ પત્નિની નિરાશા.	૪૮
નાગદૈવતનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવવામાં આશ્ત.	૪૮

વિષય	પૃષ્ઠ
ખાનગી વાતથી નાગે પત્નિને વાકેફ કરી.	૪૮
પત્નિની હકને લીધે નાગે લીધેયુ નાગરૂપ.	૪૮
પત્નિએ, કરેલી નાગ દૈવતની પૂજા.	૪૯
નાગ દૈવત નાગરાજના તિરોહિત ચયુ.	૪૯
પત્નિને આ વાત ન ફેાડવાની લવામણુ.	૪૯
નાગદૈવતનું રૂપ ધરવામાં મારો યોગપ્રભાવ છે.	૪૯
નાગ પત્નિનું ભોળપણુ. સધળી વાત કહી દીધી.	૫૦
ગરૂડે એ સધળી વાત જાણી નાગ ઉપર ચઢાઈ કરી	૫૧
ગરૂડ અને પિંગલ વચ્ચે યુદ્ધ.	૫૧
નાગની રૂઢા ભાગી. રૂઢિન્દ્રનાયનું પ્રાગટ્ય.	૫૧
ગરૂડની પાખ ટૂટી પક્ષીરાજનું પ્રાગટ્ય.	૫૧
(અધ્યાય અગીયારમો)	
જૂઝુ અને ધ્રુવાજીનો મવાદ ચાલુ.	૫૨
ગરૂડ પિંગલનું તુમુલ યુદ્ધ.	૫૩
પરિણામે પ્રાણ તળ્યા	૫૩
મરતી વખતે નાગે કરેલુ શ્રી વિધ્વનુ ખ્યાન	૫૪
શ્રી વિધ્વનના પ્રત્યક્ષ દર્શન.	૫૪
નાગ મટી વિધ્વરૂપ અન્યો,	૫૪
વિધ્વરૂપે નાગે ગરૂડપર સનારી કરી	૫૪
વિધ્વધામમા નાગનુ ગમન.	૫૪
(અધ્યાય બારમો)	
સૂર્યવશી ગાન જનમેજય.	૫૭
એ જનમેજયની ગજધાની "મહાપુણ્ય પુરી" હતી.	૫૭
રાણીનું નામ "સુચીલા" હતુ	૫૭
પુત્ર પ્રાપ્તિના ઉપાય શોધવા તાપસોની શોધ,	૫૮
તપસ્વિઓની કરેલી સભા	૫૮
ગૌતમે રાજનું લાવિ ઉકેલ્યુ	૫૮
પૂર્વજનમની વાત કહી અને દોષ ચએલો જણાવ્યો.	૫૯
જનમેજય પૂર્વભવમા વૈષ્ય હતો. ઉધરાણીએ જતા તરસ્યો ચયો.	૫૯
પાણી પીતી ગાયને અટકાવી. લાકડીના મારથી હત્યા ચર્ષ.	૫૯
ગાયે વાપ દીધો. આ ભવમા રાજ પુત્રહીન ચયો.	૫૯

વિષય	પૃષ્ઠ
એ દોષ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં જવાથી મટશે.	૫૯
પક્ષીન્દ્રનાથની ઉપાસના કરી, મહાદેવ પ્રસન્ન થયા.	૬૦
પુત્ર પ્રાપ્તિનું વરદાન મળ્યું. પુત્ર થયો.	૬૦
(અધ્યાય તેરમો)	
ભૃગુ-બ્રહ્માનો સંવાદ ચાલુ.	૬૧
અવતિનો શ્રુતદેવ નામે બ્રાહ્મણ.	૬૧
તેની પત્નિ સુકલ્યાણી.	૬૧
પુત્ર-પુત્રીનો જન્મ.	૬૨
ઝેરી દુધપાકથી ચઢેલુ ઝેર.... ..	૬૨
શ્રુતદેવ-સુકલ્યાણીનું સાથે મરણ.	૬૨
પુત્ર-પુત્રીની વાસનાથી અવગતી.	૬૨
લાજણીથી છોકરી નદીમાં પડી વહી ગઈ.	૬૩
અનાથપુત્ર વિદેશ તરફ ચાલી ગયો.	૬૩
બટકતો છોકરો બ્રાહ્મણને ત્યાં રહ્યો.	૬૩
વહી જતી છોકરી વિદેશી બ્રાહ્મણે કહાડી.	૬૩
ઝાળખાણ બૂલેલાં ભાઈબહેન એક જ પાલકને ત્યાં.	૬૩
વિદેશી બ્રાહ્મણે કરવા ધારેલો ભાઈબહેનનો વિવાહ.	૬૩
આકાશવાણીએ તેમ કરવા મના કરી.	૬૩
ગામમાં થએલો ભારે કોલાહલ.	૬૪
વિવાહ વિધિ પડતો મૂકાયો.	૬૪
તણાઈ જતી છોકરી અને બટકતો છોકરો એ કેમ જાણ્યું ભાઈબહેન હશે ?	૬૪
આકાશવાણીએ આપેલી ખાતરી.	૬૪
લગ્નવિધિ અપૂર્ણ છતાં વાકુદાન માત્રથી થએલું પાપ.	૬૪
એવા પાપમાંથી મુક્ત થવા બ્રહ્મક્ષેત્રનો આશ્રય.	૬૪
બ્રહ્મક્ષેત્રમાં આગમન અને "અસિત" મુનીનાં દર્શન.	૬૪
ભાઈબહેનને પ્રાપ્તશ્રિત આપવાની અસિતનો સલાહ.	૬૫
અસિતે કરેલી ભાઈબહેનની શુદ્ધિ.	૬૫
પાલક પિતા આત્મ દેવની શુદ્ધિ.	૬૫
શ્રુતદેવ-સુકલ્યાણીનું પ્રેતરૂપમાં આગમન.	૬૫
નારાયણ બહીનો વિધિ અને વટ પાસે પ્રેતોની મુક્તિ.... ..	૬૬
એ વિધિ પશ્ચિરાજ મહાદેવમાં થએલો.	૬૬

વિષય	પૃષ્ઠ
વડ પાસે થઈ મુક્ત થઈ જતાં પ્રેતોનો ઉદ્ધાર.	૬૬
એ જે પ્રેત દિવ્ય દેહ ધારી બન્યા.	૬૬
પશ્ચિરાજનો અદ્ભૂત મહિમા.	૬૬

(અધ્યાય ચોદમો)

ભૃગુ-બ્રહ્માનો સંવાદ ચાલુ.	૬૭
કૃષ્ણીન્દ્ર તીર્થનો મહિમા.	૬૭
ભગવાન રામચંદ્રજીની કથાનો સાર.	૬૮
રાવણરૂપી બ્રહ્મણના વધનું પ્રાયશ્ચિત.	૭૧
વસિષ્ઠે બ્રહ્મક્ષેત્રમાં જઈ એ પ્રાયશ્ચિત કરવાની આપેલી સલાહ.	૭૧
એ નિમિત્તે કરેલો મહાવચ્ચ.	૭૨

(અધ્યાય પંદરમો)

બ્રહ્માજીની ભૃગુને તપ કરવા આજ્ઞા.	૭૩
ભૃગુએ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં આવી આશ્રમ બાંધ્યો.	૭૩
એ આશ્રમ ક્ષીરબગ્યા માતા પાસે બાંધ્યો.	૭૩
ભૃગુનાથ મહાદેવની સ્થાપના.	૭૫
ભૃગુએ ઉચ્ચતપ આરંભ્યુ.	૭૫
બય પામેલા ઇન્દ્રે તપભંગ કરવા મોકલેલી અપ્સરા.	૭૫
પુણ્ય સ્થલા અપ્સરા, કામદેવ અને વમંતનું આગમન.	૭૬
વૃત્ય-ગાન-અને કામદેવનાં બાણ શરૂ થયાં.	૭૭
દડાની રમત-મુનિની અડગ સમાધિ.	૭૮
ભૃગુએ કામદેવનો મત્ર બણ્યો.	૭૯
કામાદિકનાં શરીર બળવા લાગ્યાં.	૭૯
એ સંઘળાએ મુનિનું શરણ લીધું.	૭૯
મુનિએ ક્ષમા આપી-આશ્રમાથી વિદાય કર્યાં.	૭૯

(અધ્યાય સોળમો)

ઇન્દ્રની આગળ કામાદિકાએ સંઘળી પીના સમજાવી.	૭૯
ઇન્દ્રના બયમાં વધારો થયો.	૮૦
મુનિના તપથી શિવ દર્શન.	૮૦
શિવસ્તુતિ.	૮૦
શિવની પ્રસન્નતા.	૮૩

વિષય	પૃષ્ઠ
શિવજીનું લાપણ અને મુનિની શુદ્ધિ.	૮૩
ભૃગુતીર્થની પ્રસિદ્ધિ.	૮૩
(અધ્યાય સત્તરમો)	
શૈવજીનું પ્રશ્ન-અભિકાના માહાત્મ્ય વિશે.	૮૪
શૂતાના જવાબમાં-અભિકા માતાના પ્રાગટ્યનું વર્ણન.	૮૫
દેવેન્દ્ર સાથે રાગ મહિપાસુરનું યુદ્ધ.	૮૫
દેવતાઓનું સૈન્ય હાર્યું.	૮૫
દેવતાઓ નિરાધાર થઈ રક્ષણવા લાગ્યા.	૮૫
ઈન્દ્રની સંપત્તિ લૂટી-દેવાંગનાઓ નજરકેદ રાખી.	૮૫
દેવતાઓ ઘણાજીના ધરણે ગયા.	૮૫
ઘણાજી શ્રી વિષ્ણુ પાસે વૈકુણ્ઠમાં ગયા.	૮૫
શ્રી વિષ્ણુએ કૈલાસમાંથી શિવજીને તેડાવ્યા.	૮૬
ઘણા-વિષ્ણુ-મહેશ અને દેવતાઓનું ઐક્ય થયું.	૮૬
સઘજાઓના મંગલનથી યજ્ઞવાન શક્તિનું પ્રાગટ્ય.	૮૬
દેવતાઓએ મહાશક્તિની સ્તુતિ કરી બીના રજુ કરી.	૮૭
મહાશક્તિએ યુદ્ધ કરવા તૈયારી કરી.	૮૭
ખીઠામણુ યુદ્ધ-મહિપાસુરનો વધ.	૮૭
મહિપાસુરનો ઉદ્ધાર.	૮૭
જીતેલા દેવતાઓએ કરેલી મહાર્પુતિ.	૮૭
દેવીની પ્રસન્નતા-દેવતાઓને પરદાન.	૮૮
ઘણક્ષેત્રમાં નિવાસ માટે દેવીની પ્રાર્થના.	૮૮
માહામાયા-શ્રી અંબામાતાનો ઘણક્ષેત્રમાં નિવાસ.	૮૯
(અધ્યાય અઠારમો)	
ઘણક્ષેત્રનાં તીર્થોનું વર્ણન....	...
તીર્થ સેવનનાં ફળ.

ॐ

(अथ श्री ब्रह्मपुराणान्तर्गत)

ब्रह्मक्षेत्र-माहात्म्य-प्रारंभः ।

प्रथमोऽध्यायः

(मंगलाचरणं)

सत्यं तारकतत्त्वमोमिदमशुं स्थूलंचतुष्पादकं ।
जायत स्वप्नस्रुपुषिगं सृष्टिवशाद्विश्वाद्यतीतंविभुम् ॥
भूनासाग्र उपास्यमानममरैः स्तुत्यं तुरीयात्मकम् ।
भक्तानुग्रहविग्रहं कमलजं देवं भजेऽहंविधिम् ॥१॥
निर्मलं सच्चिदानन्दं निर्गुणंनिष्क्रियंविभुम् ।
व्यापकं निष्कलंशान्तंभजेहमद्वयंविधिम् ॥२॥
ध्यानार्थं निर्गुणः सोऽपि सगुणो मूर्तिमान्प्रभुः ।
जातोमार्थनयाभक्तलोकानां चतुराननः ॥३॥

अध्याय १ लो.

मंगलाचरणं

वाचार्थ—परब्रह्मने नमस्कार!! जे सत्य स्वरूप छे. ससारनु तारक तत्व छे. ॐ श्रेतुं जेनु पवित्र नाम छे. सूक्ष्ममां सूक्ष्म अक्षुद्रपे छे. अने मोटाभां मोटुं मदान छे. जे यार विभागमां ओणभाव छे. जगत्-स्वप्न अने स्रुपुषिमा जेनी प्रतीति छे. ज्ञानदशाभां विश्व-तैजस अने प्राग्रथी पर ज्ञाय छे. जेनु तुरीयस्वरूप देवताओ उपासे छे. नासाग्र द्रष्टीयी अज्ञात्र जनी जेमां हीन थाय छे. जगतोना अनुग्रह माटे जे साकार रूप धरे छे. ते ब्रह्मरूप जगवान ब्रह्मदेवने माइ नमन हो!!! (१)

जे परमात्मा निर्भण, निर्गुण, निष्क्रिय, सर्वसत्तावान् अने सच्चिदान्द्रूप छे तथा सर्वमां व्यापक निराकार अने शांत छे. ते अद्वितीय ब्रह्मने हुं लज्जु छुं. तेने मारा प्रक्षाम हो!! (२)

जे परमात्मा निर्गुण अने मोतरक मुषवाणो जतां उपासक-जगतोने ध्यान-प्रार्थना माटे सगुण, मूर्तिवाणो-यार मुषवाणो ज्ञाय छे. ते ब्रह्म-देवने म्दारा प्रक्षाम हो!! (३)

येनेयं साकृतिः सृष्टा जन्तूनां कर्मजन्मनाम् ।

सृष्टिः सा विविधां रम्या स विधिः पातुनः सदा ॥४॥

शौनકજવાચ—મહાત્મન્ સૂતજાનાસિ જ્ઞાસ્ત્રાણાંસારમુત્તમમ્ ।

ब्रह्मक्षेत्रस्यमाहात्म्यं भवान् व्याख्यातुमर्हति ॥५॥

કીદશંબ્રહ્મણઃ ક્ષેત્રં વિદ્યતે પૃથિવીતલે ।

पुण्यदञ्चकथंभोक्तं विधिना निर्मितकथम् ॥६॥

શિવસ્યવર્ણિતંધામ વિષ્ણોશ્ચવિદુપાત્વયા ।

ब्रह्मक्षेत्रस्यमाहात्म्यं श्रोतुंसमुत्सृकावयम् ॥७॥

સૂતજવાચ—સાધુપૃષ્ઠંમહાશુદ્ધે ! લોકાનાં હિતકારકમ્ ।

यच्छ्रुत्वासुच्यतेजन्तु रज्ञानभवबंधनात् ॥८॥

જેણે અનેક કર્મ કરનારાં પ્રાણિઓમાટે વિચિત્ર, રમ્ય અને અનેક પ્રકારની નામરૂપાત્મક સૃષ્ટિ રચી છે. તે બ્રહ્મરૂપ ભગવાન માફે પાલન કરે। તેને મારા વારંવાર પ્રણામ હો ॥ (૪)

અધ્યાય પહેલો

(સ્થળ—નૈમિષારણ્ય—આર વર્ષના સત્ર)

—શૌનકઋષિ અને સૂતપુરાણિકનો—

સંવાદ !!

પ-રિ-ચ-પ.

શૌનકઋષિ ઋગ્વેદી છે। વેદોના સંપૂર્ણ અભ્યાસી છે. કર્મકાંડમાં નિપુણ છે. વેદવિદ્યાના પારંગત છે. અનેક ઋષિઓને બોલાવી યજ્ઞ ચલાવી રહ્યા છે. યજ્ઞનું ઋષિમંડળ પુરાણ-ઇતિહાસથી અજાણ્યું છે. તેથી ઇતિહાસ પુરાણ જાણવાની સૈને ઇચ્છા છે. ભારતનાં તીર્થસ્થાનો, ત્યાંની સંસ્કૃતિ અને મહિમા જાણવાની ઇચ્છા છે. પારે છે કે કોઈ પુરાણનો પક્તા મળે તો ઠીક !!

સૂતપુરાણિકનું આગમન !!

સૂતપુરાણિક ઇતિહાસ અને પુરાણના અભ્યાસી છે. તેમના પિતા બારે વિદ્વાન હતા. મહર્ષિ વ્યાસ પાસે ઇતિહાસ પુરાણનું હૃદય જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. સૂતપુરાણીએ તેમના પિતાજી પ્રસેથી સારા અભ્યાસ કર્યો હતો.

પૃથ્થુવાનસિયત્પશ્રં તત્પૃથ્થં શિવયાશિવમ્ । ગુરુપરંપરાપ્રાપ્તં શ્રુણુષ્વગદતોમમ ॥૧॥

પુરાણુ-ઈતિહાસમાં વેદ અને શાસ્ત્રોનાં મૂળતત્ત્વો સમાજોલાં છે. દેવ-માનવ અને પ્રભાવશાલી, અનેક વ્યક્તિઓનાં જીવનચરિત્રો અને વિશ્વવ્યાપી ઈતિહાસોની કથાઓ હોય છે. તેથી પુરાણુ-ઈતિહાસના જાણુ-નારનું ભારે મહત્ત્વ હોય છે. એ દ્રષ્ટિએ સત્પુરાણી માનપાત્ર છે. તેમનું શુભ-આગમન શૌનકક્રમપિના સત્રમાં થયું. સૌ હિલા યયા, સ્વાગત કર્યું. ઉચ્ચાસને-વ્યાસપીઠે બેસાડયા અને પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા.

કથાનો પ્રારંભ

શૌનક પૂછે છે કે—મહાત્મન! તમે સર્વ શાસ્ત્રોના અભ્યાસી છો! તેનો સાર વાને રહસ્ય સારી પેઠે જાણો છો. બ્રહ્મપુરાણમાં બ્રહ્મક્ષેત્રનું માહાત્મ્ય મુંદર છે. તે અમને સંભળાવો! (૫)

એ બ્રહ્મક્ષેત્ર કેવું છે? કેવાં કેવાં કારણોથી એ પવિત્ર મનાય છે? કેમ વારૂ! ખુદ બ્રહ્માજીને તેની રચના કરવાની શી જરૂર પડી!! ખરે એ સત્યલોકની બ્રહ્મપુરી જેવું જ છે ને!! પૃથ્થા પર કઈ તીર્થ-ક્ષેત્રો ઝોંઝાં નથી! છતાં આ બ્રહ્મક્ષેત્ર બનાવવાની શી જરૂર પડી? (૬)

હે સત! તમે ભગવાન સકરના ધામનું વર્ણન કર્યું છે! ભગવાન વિષ્ણુના સ્થાનનું વર્ણન કરેલું! પણ બ્રહ્માજીના ક્ષેત્રનું વર્ણન સાંભળવામાં નથી. તો તે કૃપા કરી અમને કહો!! અમે સૌ સાંભળવા પ્રથ્થા આતુર છીએ!! (૭)

એ પ્રમાણે શૌનકક્રમપિનું પ્રશ્ન સાંભળ્યું. પુરાણિક સત્તને આનંદ થયો! ઋષિઓને અભિનંદન આપ્યું! શ્રોતાઓનું હૃદય રસમય બનાવવા થોડોક વિવેક કર્યો! વખાણુ કર્યા અને કથા શ્રવણુ કરવા સૌ એકચિત્ત થાય તે માટે તેમની પ્રશંસા કરી જણાવ્યું કે—

હે શુદ્ધિમન! તમારૂં પ્રશ્ન ઘણું મુંદર છે. લોકોનું દિત યાય તેનું છે. સંસારની વ્યવહારૂં ગૂંચ ઉડેલાય તેવું છે. (૮)

હે બ્રહ્મન! તમારા પ્રશ્ન જેવું પ્રશ્ન પૂર્વે કૈલાસમાં થયું હતું! સતી-પાર્વતીદેવીએ પ્રશ્ન કરેલું હતું! એ શિવજીને પ્રશ્ન કર્યું હતું. તે બાબતે મુંદર સંવાદ થયો હતો. એ સંવાદ ગુરુપરંપરાએ શ્રવણુ કરેલો! એ સંવાદના મીઠો હું તમને બ્રહ્મક્ષેત્રનો મહિમા તમારી સમક્ષ વર્ણવીશ. (૯)

શિવચવાચ—યદાહિમાલયેऽપર્ણે ! વિવાહઃ સમ્બભૂવ મે ।
 ત્વયાસહમહાદેવિ ! સુલગ્ને શુભમધ્યમે ॥૧૦॥
 રૂપંદ્રઘ્નાતદાગૌરિ ! દિવિપદ્મિઃ સપ્રાગતઃ ।
 કામાવિષ્ટઃ સુરજ્યેષ્ઠો વીર્ય (તેજ) અષ્ટૌવભૂવહ ॥૧૧॥
 સ્વતેજો નિર્ગતંવીક્ષ્યતેનલ્લજ્ઞાન્વિતો વિધિઃ ।
 આગત્યાધોક્ષજઘ્નારે તસ્યવૈશરણંગતઃ ॥૧૨॥
 વિધિરુવાચ—દેવદેવજગન્નાય પાતકં શૃણુમે પ્રભો !
 સર્તીર્હૈમવર્તીર્દૃષ્ટ્વા તેજમંગોવભૂવહ ॥૧૩॥
 તદ્દોષેણવિમુક્તોઽહં સ્વસ્વરૂપાત્કરોમિકિમ્ ।
 વેદેષ્વપ્યજ્ઞતાજાતા મમતેનૈવકર્મણા ॥૧૪॥

કૈલાસમાં થએલો—શિવ પાર્વતી સંવાદ !

શિવજી—સ્વામિની ! બ્રહ્મક્ષેત્રનો મહિમા સાંભળવા તમારી ઈચ્છા છે તો તે વિસ્તાર સાથે તમને કહીશ ! પૂર્વે તમારા પિતા રાજા હિમાચલે તમારા લગ્નનો બારે સમારણ કર્યો. તમારા સાથે મારી લગ્નવિધિનું કામ તાર કર્યું. તે પ્રસંગે શ્રી બ્રહ્માજી, ભગવાન વિષ્ણુ, ઈન્દ્રાદિ દેવો, સપ્તઋષિઓ અને સિદ્ધ—ચારણ—ગધર્વો વિગેરે હાજર હતા.

મહામાયે ! એ પ્રસંગે તમોએ અલૌકિક રૂપ ધારણ કર્યું હતું. એ રૂપને જોઈ જડચેતન મૂઠં બની ગયા હતા. દેવતા—ઋષિઓ આકર્ષાયા હતા. શ્રીવિષ્ણુ વિસ્મય પામ્યા હતા. બ્રહ્માજી તો તેજોહીન થયા. તેમના સ્વરૂપની શુદ્ધિ રહી નહી. રજોગુણથી મન વ્યગ્ર થયું. તેમનું આત્મીય તેજ ખર્ચું ! (૧૦-૧૧)

થોડીકવારમાં શુદ્ધિમાં આવ્યા ! મન સ્થિર થયું ! સ્વરૂપને અવલોક્યું ! અને એકાગ્ર થયા. મહામાયાનો તો પ્રભાવ ! ખરે એ અચિંત્ય છે ! આશ્ચર્ય પામ્યા !

પથાત્પાપ યથો ! શરભેદા યથા ! અને ત્યાથી સર્વ દેવતાઓ માથે વિદાય થયા. બ્રહ્માજી વિષ્ણુલોકમાં આવ્યા ! અને ભગવાનનું શરણ લીધું. (૧૨)

બ્રહ્માજી ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા—જણાવ્યું કે—દેવાધિદેવ ! જગત્પાલક ! મારાથી પાપ થયું છે તે શ્રવણ કરો ! શિવજી અને પાર્વતીનો વિવાહનો પ્રસંગ હતો. દેવીએ માયિક રૂપ ધારણ કર્યું હતું. રૂપ અનુપમ અને આકર્ષક હતું. મારા અંતઃકરણમાં વિશેષ યથો. રૂપની અસર મને

અતસ્ત્વપ્રાપ્તિકામાય વદમહાંજનાર્દન ।

ક્રિંકૃત્વા પ્રાપ્તુયાંસર્વં નિરસ્તંબન્મયાવિમ્બો ॥૧૫॥

વિષ્ણુરુવાચ—પાતકસ્યવિધાનંતત્ કુરુત્વમવનીતલે ।

ભારતેવિદ્યતેક્ષેત્રં જમ્બુદ્વીપે ચ હૃત્તમમ્ ॥૧૬॥

ગત્વાતત્રશિવંધ્યાત્વા દ્વિજાનુવેદવિશારદાન્ ।

આહૂયસત્વરંસત્રં કુરુષ્વમદનુજ્ઞયા ॥૧૭॥

इति हरेर्वचः श्रुत्वा परमेष्ठी स्वात्मसिद्धये ।

आगत्यभूतले देवि ! सत्रं कर्तुं समुद्यतः ॥૧૮॥

હૃદયસ્પર્શી બની. માયાએ મારામાં પ્રવેશ કર્યો. અંતઃકરણમાં વિશ્લેષ થયો. અને મારે વીર્ય-તેજ મ્ અર્થુ. મન વ્યગ્ર બન્યું! અને આત્મસાક્ષાત્કાર મૂક્યો. જો કે એ સમગ્ર એક પળવારમાં બન્યું.

તેને હું મારો દોષ સમગ્ર છું. એ લવ માત્ર દોષ પણ મને બારે ધર્ષ પડ્યો છે. મારે શુ કર્તવ્ય છે તેની શુદ્ધિ રહી નથી. સમાધિમાં અનુભવાતા વેદ અદ્રવ્ય થવા જેવા લાગે છે. બ્રહ્મદર્શનનો અભાવ માણુમ પડે છે. નિર્દોષ આનંદ મુરુકેલીધી લેવાય છે. (૧૩-૧૪)

ભગવાન! એ પાપ બધા, શુદ્ધિ થાય, મન એકાગ્ર રહે. પ્રસંગવશાત્ યતી વ્યગ્રતા હમેસ માટે મટે. કર્તવ્ય કરવાની સ્ફુર્તિ કાષ્ઠમ રહે. તેમ થવા ક્ષ ઉપાય હોય તો બતાવો! જેનાથી નષ્ટ થએલું વીર્ય-મજા-તેજ અને બ્રહ્મસમાધિનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય!! (૧૬)

બ્રહ્માણની વિનંતી સાંભળી. ભગવાન કહે છે હે બ્રહ્મન! પાપની શુદ્ધિ માટે સુંદર ઉપાય છે. એ ઉપાય જલદી કરો. પૃથ્વીના નવખંડોમાં ભરતખંડ ઉત્તમ છે. એ ખંડ જંબુદ્વીપમાં છે. ત્યાં એક ઉત્તમ સ્થાન છે.

ત્યાં તમે જાઓ! આત્મશુદ્ધિનો “સત્ર” આરમ્ભો. પરમ સિવનું ધ્યાન કરો. મહર્ષિઓને બોલાવો. એ વેદ-વેદાંજ-વેદાંતના પારંગત મળી આવવો. તે તમને પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવશે. એ વિધિવત્ કરજો. (૧૭)

શ્રી સકર કહે હે પાર્વતી! એ પ્રમાણે બ્રહ્માણે ભગવાનની આજ્ઞા લીધી. મનની કામના પૂર્ણ કરવા માટે પૃથ્વીપરના એ ક્ષેત્રમાં આવ્યા. અને “સત્ર” કરવા વિચાર નક્કી કર્યો. (૧૮)

બ્રહ્માણે ભગવાન વિષ્ણુને, ભગવાન સંકરને, ઈન્દ્રાદિ દેવતાઓને આમંત્રણ આપ્યાં. ઋષિ મુનિઓને તેમણ્યાં. બ્રહ્મવાદી-યોગી અને તાપનુ

तत्राहमगमद्विष्णुः शक्राद्यादेवतास्तथा ।
 आगताब्रह्मणासार्धं यत्रक्षेत्रं च पावनम् ॥१९॥
 परिमीय तवः क्षेत्रं मुक्तिसाधनसिद्धिदं ।
 योजनैक प्रमाणेन निर्मितं विश्वकर्मणा ॥२०॥
 हेमदुर्गसमाविष्टं रम्यदृश्यैः सुशोभितं ।
 चतुर्विंशतिसंख्याभिः पुरद्वारैः समन्वितम् ॥२१॥
 नगरस्योत्तरेभागे धनदोरक्षकः स्थितः ।
 पूर्वशक्रोयमोयाम्ये जलेचैवजलाधिपः ॥२२॥
 आग्नेयामग्निरीशान ईशानोरक्षकोमरुत् ।
 वायव्ये निर्गदतिर्न्यस्तो नैऋत्यां च दिशिक्रमात् ॥२३॥
 ततो जलं विनिक्षिप्य भूतले हि कमण्डलोः ।
 उद्भाविता शुभांगगा मुक्तिदा परमेष्ठिना ॥२४॥

महर्षिज्ञानं ज्ञेयत्वात् । अत्र समूहं सधना अत्रैकं यथा ज्ञेयत्वात् । सिद्ध-आरथ्य-
 -गधर्वा आत्मा. (१९)

मुक्तिना साधनभूत अत्र क्षेत्रमां नगरनी रचना कर्त्वा विचार कर्षो.
 विश्वकर्माने आता करी. आतामुज्ज्वल अत्र योजनना विस्तारमां माप कर्षु
 अने त्यां द्वीपे नगरनी रचना करी. (२०)

नगरनी चोत्तरं सोनाने हिस्से (कोट) अनात्वे. तेभा गगनयुष्मि
 मकानेनी रचना करी. कोटने चोपीस मोटा दरवाज्ज राप्प्या. (२१)

नगरनी रक्षा माटे दस दिक्पालेनां स्थान तैवार कर्षी. पूर्वदिशा अत्र
 ध-द्रुत्. पश्चिममां वरयुत्, दक्षिणे यमयुत् अने उत्तरे कुजेरुत् राप्प्युं. (२२)

अग्निदेवता अग्निदेवतु, ईशानमां ईश-महादेवतुं, वायुदेवतां वायुदेवतुं
 अने नैऋत्येकालुमां नैऋतदेवतुं अत्र प्रमाणे नगरनी अधी आत्तु अत्र
 रक्षिता निम्ना. (२३)

अत्रात्र अत्रात्रे गिराज्या. ध्यानमत्र यथा. जगात्तुं आवाहन कर्षु.
 कर्मणु हायमां वीधुं. पाप्मिनी धारा यर्ष, प्रवाह वहेवा ज्ञेयत्वात्. गगात्र प्रगट
 यथा। अत्र पतितपावनी जंगाना दर्शनथी आनंद यथा. (२४)

દશયોજનવિસ્તીર્ણાં હિરણ્યાશ્યાસુમંગલા ।

સ્મરણંકુર્વતાં નૃણાં પાપૌઘાનાંપ્રણાશિની ॥૨૫॥

કોટિજન્મકૃતંપાપં બ્રહ્મહત્યાસમંશિવે ।

નશ્યતિસ્વલ્પતત્સર્વે ગંગાયાઃ સ્મરણેન વૈ ॥૨૬॥

યસ્યાંસ્નાનેકૃતેદેવિ ! સ્વપ્નેનદૃશ્યતેયમઃ ।

શ્રાદ્ધેચંચકૃતેતસ્યાં પિતરોયાંતિસદ્ગતિમ્ ॥૨૭॥

પિતૃહાશ્રૂણહાચૈવ માતૃહાગુસ્તલ્પગઃ ।

યસ્યાઃ સ્પર્શનમાત્રેણ સદ્યઃ શુદ્ધિઃ પ્રજાયતે ॥૨૮॥

યથાવૈ ગોમતીનીરં યથા ચ જાન્હવીજલં ।

તથા હિરણ્યગંગાયા જલંપાપવિશોદ્યને ॥૨૯॥

ઈતિશ્રીબ્રહ્મપુરાણે-બ્રહ્મક્ષેત્રમાહાત્મ્યે-બ્રહ્મપુરીવર્ણનં નામપ્રથમોઽધ્યાયઃ

ગંગા દસ યોજનના વિરતારમાં વહેવા લાગ્યાં. નગર વન્ધે થઇ વહેવા લાગ્યાં. તેનું મંજળ નામ "હિરણ્યગંગા" પાડ્યું! જેનું સ્મરણ કરવા માત્રથી મનુષ્યોનાં પાપો નાશ પામી ગય છે. (૨૫)

તેમાં સ્નાન કરવાથી કરોડો જન્મનાં પાપ નાશ પામે છે. બ્રહ્મહત્યારા, સુરાપાન કરનારા, પવિત્ર થાય છે. ખરે! એ શિવાયનાં સમળાં પાપ નાશ પામે છે. (૨૬)

જેમાં સ્નાન કરવાથી સ્વપ્નમાંય યમનું દર્શન થતું નથી. અને શ્રાદ્ધ કર્યું હોય તો પિતૃઓની સદ્ગતિ થાય છે. (૨૭)

પિતા-ગુરૂ-બાળક-અને સ્ત્રીની હત્યા જેવાં મહાપાપ કર્યાં હોય પણ જેમાં સ્નાન અને તેનું પાન કરવાથી પાપ તૂટી નાશ પામે છે. (૨૮)

જેવું ગોમતી ગંગાનું જળ પવિત્ર ગણાય છે. અને મહાપુણ્યદાયક ભાગીરથી ગંગાનું જળ છે તેવું હિરણ્યગંગાનું જળ પવિત્ર અને સર્વ પાપોને નાશ કરનારું છે. (૨૯)

ઈતિશ્રી-બ્રહ્મપુરાણે-બ્રહ્મક્ષેત્રમાહાત્મ્યે-બ્રહ્મપુરીવર્ણનં-નામ પ્રથમો અધ્યાય.

॥ દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥

સત્યુવાચ—દેવદેવમહાદેવ ! કથયત્વંદયાનિધે ! ।

કથંવિધેર્ગતપાપં કૃતંકિંચ તતઃ પરં ॥૧॥

શિવુવાચ—આમત્રિતાસ્તેમુનયો બ્રહ્મણાઽઽજ્ઞાપિતાસ્તતઃ ।

યૂયમદત્તસ્થે વિષા સાવિત્રીં યુવર્તિમત્તિ ॥૨॥

બ્રાહ્મણા-ઝઙ્ઘુઃ—આજ્ઞયાભવતઃ શીઘ્રં ગચ્છેદેકોમહામુનિઃ ।

આનયતુ સ સાવિત્રીં યજ્ઞકાર્યાયવૈધ્રુવં ॥૩॥

તપેત્યુવત્વાતતોબ્રહ્મા યજ્ઞકાર્યે પ્રયુક્તવાન્ ।

અવશિષ્ટાન્ મુનીન્ સર્વાનન્યકાર્યેષ્વયોજયત્ ॥૪॥

પશ્ચાદેકંમુનિમાહ ગચ્છબ્રહ્મપુરીંમમ ।

સાવિત્રીં શ્રીયતીં નીત્વા તૂર્ણમાગચ્છસ્થેઽટક ॥૫॥

અધ્યાય ખીજો

સતી અને શિવજીનો સંવાદ.

સતી—હે મહાદેવ ! તમે દેવોના પણ ગોટા દેવ છો ! દયાના સાગર છો ! બ્રહ્માજીએ પછી શું કર્યું ? વળી બ્રહ્માજીને લાગેલું એ પાપ કેવી રીતે નાશ પામ્યું તે કૃપા કરીને કહો ! (૧)

શિવજી કહે—બ્રહ્માજીએ યજ્ઞને માટે મહર્ષિઓને બોલાવ્યા હતા. તેમને આજ્ઞા કરી કે હે ખેટક ! તમે સત્ય લોકમાં જાઓ. અને દેવી સાવિત્રીને તેડી લાવો. કારણ કે—અહીં યજ્ઞમાં તેમની જરૂર છે. (૨)

બ્રહ્માજીએ વિનંતી કરી કે આપની આજ્ઞા અમે શિરે ચઢાવીએ છીએ. પણ સાવિત્રી દેવીને તેજવા સધળાઓને જવાની જરૂર નથી. અમારામાંથી હરકોઈ એકને આજ્ઞા કરો તો તે જઈ શકશે. તેને તેવું સામર્થ્ય આપો. ત્યાં જાય ! તેડી લાવે ! અને યજ્ઞનું કાર્ય શરૂ થાય ! (૩)

ઋષિઓની એ વાત માન્ય કરી ! એક ઋષિને મોકલવા ધાર્યું ખીજા ઋષિઓને યજ્ઞના કાર્યમાં સાધન-સામગ્રી તૈયાર કરવાનું કામ-સોંપ્યું. (૪)

પછી એક મુનિને આજ્ઞા કરી. તમે આકાશમાર્ગે જાઓ ! સત્ય-લોકમાંથી સાવિત્રી દેવીને તેડી લાવો ! આકાશમાં જવાનું તમને સામર્થ્ય

ગત્વાનત્વાચ સાવિત્રીં દ્વિજસ્તાં મત્યુવાચહ ।
 યદ્યાર્થં બ્રહ્મણાઽઽહૃતાઽઽગન્તવ્યમધુનાનવે ॥૬॥
 નાયાન્તીતાં સમાન્બોધય સપરાવર્તયત્સુધીઃ ।
 ધામ્ન્યાગત્યવિધેઃ શ્રેષ્ઠે કથિતં તત્ સવિસ્તરમ્ ॥૭॥
 નાગતાસેતિ વૈધાતા દ્વિજૈરાજ્ઞાનધારિતા ।
 યજ્ઞાદ્વિરમ્ય તત્સિધ્યૈવિમસ્ટૃષ્ટૈસમુચતઃ ॥૮॥
 તતોનિર્મીયકન્યાંસ વિપ્રાયમદદૌષ્ટુદા ।
 સુમુર્ત્વીં ચ સુલાવણ્યાં સુર્શીલાં કમલોદ્ભવઃ ॥૯॥

આપું છું. અને જઈ જલદી આવો! આ પ્રમાણે 'જે' એટલે આકાશમાં
 "અટ" એટલે જવાની શક્તિ આપેલી હોયથી લેડક એવું નામ તેમનું
 ધ્યાનમાં પાડ્યું. (૫)

એ જેટક મુનિ સત્યલોકમાં ગયા! સાવિત્રી દેવીને પ્રણામ કર્યાં! અને
 ભૂતલના ધ્યાનક્ષેત્રમાં આવવા વિનતી કરી. "શ્રીધ્યાનમાં તેમનું પાપ નાશ
 કરવા યજ્ઞનો આરભ કર્યો છે. ત્યાં તમારી જરૂર છે" એવું નમ્રપણે
 નિવેદન કર્યું. (૬)

સાવિત્રીએ જણાવ્યું કે-હું જેટક મુનિ! હું ત્યાં આવી શકું તેમ નથી.
 ધ્યાનમાં જલે યજ્ઞ કરે! જેટક મુનિને રજા આપી. રજા લઈ જેટકમુનિ
 ધ્યાનક્ષેત્રમાં આવ્યા અને ધ્યાનમાં પ્રણામ કરી ઉભા રહ્યા. (૭)

ધ્યાનમાં "જેટક" મુનિને પૂછ્યું! સત્યલોકમાંથી શું સમાચાર
 લાવ્યાં? જેટકમુનિએ જણાવ્યું. "સાવિત્રી દેવી આવી શકે તેમ નથી."
 ધ્યાનમાં સાવિત્રીના મનની વાત સમજી લીધી! વિચારમાં પડ્યા! (૮)

અહો! આ ધ્યાનમાં મારી આજ્ઞા ન પાળી! સાવિત્રી દેવી ન
 આવ્યાં! તો હવે યજ્ઞના કામમાં થોડોક વિરામ લેવો જોઈએ અને આ
 "જેટક" મુનિથી આજ્ઞાધારક ધ્યાનમાં નવું સર્જન કરવું જોઈએ!

પછી ધ્યાનમાં યોગ બળથી કન્યા પ્રગટ કરી. જેટક વિપ્રકે જે
 ધ્યાનમાં હતા. તેમને પચ્છવા આજ્ઞા કરી. કન્યા મનોહર કૃતિવાળી તથા
 સુશીલ હતી. (૯)

જેટક મુનિએ એ કન્યાસાથે લગ્ન કર્યું. પિતામહની આજ્ઞા મુજબ
 તે સાથે ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાયા. ગૃહસ્થાશ્રમના નિષ્ક્રમ પાળવા લાગ્યા.

સૃષ્ટિત્વમનયાપુત્ર ! કુરુષ્વમદનુભયા ।

इतितस्य वचः श्रुत्वा तथेत्युवत्वासुमध्यमे ॥१०॥

ब्रह्मानुग्रहितोचिप्रो यद्गार्हस्थ्येस्थितोऽभवत् ।

सुतानुत्पादयामास सुशीलान्नवक्रान्मुनीन् ॥११॥

उत्पादिता नव सुताधीमन्तोसूर्यवर्चसः ।

तेभ्योप्यानीयचार्वङ्गयोદ૦નવમુકન્યકાઃ ॥૧૨॥

जातास्तेषांमुनीनां वै चतुर्विंशत्तमजाः शुभाः ।

तेपृथग्गोत्रिणोजाताः पुत्रपौत्रमपौत्रकैः ॥१३॥

—एकैकस्यांमुतादेवी सहस्रं च मज्झिरे ।

तेसुतास्तेर्विधिमोक्षुः किंकुर्षामपितर्वयम् ॥१४॥

वेदान् पठध्वमितिसોડવદ્બ્રહ્માપ્રસન્નહૃદ્ ।

विदुषः स्वात्मजान् वीक्ष्य यज्ञारंभमथाकरोत् ॥१५॥

ત્યા ૫૯ી કેટલાક સમયમાં તેમને નવ પુત્રો-ન્યાયા. એ સમજા સૂર્ય-સમાન તેજસ્વી હતા. સુશીલ-શાંત અને વિદ્યાના પારંગત ધર્મ શકિ તેવા હતા. (૧૦-૧૧)

એ નવ કુમારોના નવ કન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યાં ! એ કન્યાઓ ૫૫ હિમ તેજસ્વી સંસ્કારી અને શુભશુભોવાળી હતી. (૧૨)

એ નવ વિપ્રોને ચોવીસ પુત્રો થયા. એ સમજા બારે તેજસ્વી-તપસ્વી અને વેદશાસ્ત્રમાં પારંગત થયા અને એ ચોવીસ ગોત્રકર્તા ઋષિ તરીકે ઓળખાવવા માંડ્યા. તેમને પુત્ર પ્રપોત્રનો વિસ્તાર હજારોમાં થયો. (૧૩)

એ સમજા હજારોની સખ્યામાં એકત્ર થયા. પિતામહ (બ્રહ્માજી)ની પ્રાર્થના કરી. બ્રહ્માજીએ આજ્ઞા કરી કે-તમે સમજા વેદાભ્યાસ કરો ! યોગાભ્યાસ કરો ! સિદ્ધ યોગી થાઓ ! શાસ્ત્રોમાં નિષ્ણુત થાઓ !

આજ્ઞાનુસાર એ સમજા વેદ-વેદાંગ-પારંગત થયા. સિદ્ધયોગી અને મુનિ થયા. બ્રહ્માજી તેમને જોઈ ખૂબ રાજી થયા અને તેમને હસ્તે યજ્ઞનું કાર્ય કરવા વિચાર રાખ્યો. (૧૪-૧૫)

એ સમજાઓમાંથી કોઈ-શાની મહાત્માઓની આચાર્ય-બ્રહ્મા-સાદસ્ય અને ઋત્વિજ વિગેરેમાં યોગ્યતા કરી. અને દરેકના અધિકારને ઓળખી યજ્ઞનું કાર્ય કરવા સોંપ્યું. (૧૬)

સંસ્થાપ્યસ્વાસનેચૈકમન્યમાચાર્યકર્મણિ ।
 હોત્સ્થાનેતૃતીયંવૈ નિધાયાન્યૌશ્ચકૃત્વિજઃ ॥૧૬॥
 સંશોધ્યપ્રથમંભૂમિં સ્વનિતાહેમલાઙ્ગુલૈઃ ।
 મળ્દપં ચ શુભંચક્રે વિશાલંસુમનોહરં ॥૧૭॥
 યત્રસ્તંભાશ્ચતુઃ પૃષ્ઠીસ્વર્ચિતારત્નજાતિભિઃ ।
 કુળ્દાભિર્મોપવિવિધાન્ સૂત્રપાતનપૂર્વકાન્ ॥૧૮॥
 વિનિર્મિતાનિપાત્રાણિ ત્વષ્ટ્રાહેમમયાનિચ ।
 મદર્થં ચ કૃતંપાત્રમતીવસુમનોહરં ॥૧૯॥
 તતઃ સ્નાતુંગતાઃ સર્વેસાવિત્રીનાગતાયદા ।
 તદાદર્ભમર્પીકૃત્વાકારિતંસ્વસ્તિવાચનં ॥૨૦॥
 માતૃકાશ્ચ ચતુઃ પૃષ્ઠયઃ સ્થાપિતાઃ સ્થાનતઃ ક્રમાત્ ।
 કૃત્વાતુનાન્દિકંશ્રાદ્ધં દ્વિજાનાંવરણંતથા ॥૨૧॥

તે દરમ્યાન યજ્ઞની ભૂમિને ખોદી-હઠન કરી-જળથી ભોળવી-એમ સમળા પ્રકારથી ભૂમિને સંસ્કારી બનાવી. ભૂમિ ખોદવા માટે સોનાનું હળ બનાવ્યું હતું.

એ સંસ્કારી ભૂમિ ઉપર વિધિવત્ મંડપ બનાવ્યો. મંડપ એટલો તે વિશાળ હતો કે જેમાં હમરો બેસી શકે! અને કાર્ય કરી શકે. એવો મનોહર અને આકર્ષક બનાવ્યો હતો. (૧૭)

મંડપમાં ચોસઠ સ્તંભ હતા. રત્નમણિથી એ જડેલા હતા. તેમાં વિવિધ આકારના કુંડો બનાવ્યા હતા. એ સમળા સૂત્રથી કોષ્ટકો પાડી બનાવ્યા હતા. (૧૮)

યજ્ઞને ઉપયોગી એવાં ગતગતના સોનાનાં પાત્રો બનાવ્યાં હતા. એમ વિશ્વકર્માએ યજ્ઞનાં સમળાં સાધને કહ્યું જ કરીગીરીથી બનાવ્યાં હતાં. (૧૯)

યજ્ઞની શરૂઆતમાં સ્નાન વિધિ શરૂ કરવામાં આવી. દરમ્યાન સાવિત્રી આવવાની રાહ જોવાઇ હતી. આખરે સાવિત્રી નજ આવ્યાં ત્યારે દર્ભનાં સાવિત્રી બનાવવામાં આવ્યાં હતાં અને સ્વસ્તિવાચનનો વિધિ કર્યો હતો. (૨૦)

ચોસઠ માતૃકાઓનું સ્થાપન કર્યું હતું. નાંદિશ્રાદ્ધ વિધિથી કર્યું અને પ્રાણજોનું વરણ મધુપર્ક વિધિથી કર્યું હતું. (૨૧)

સંસ્કારપૂર્વકંકુળે વિધિનાસ્થાપ્યપાવકમ્ ।

ગ્રહાઃ સૂર્યાદયઃ સાધિદેવપ્રત્યધિદેવતાઃ ॥૨૨॥

નિજાનન્દગતંવિષ્ણું વિશ્વમર્વાર્યસિદ્ધિદં ।

નિર્ગુણંસગુણાકારં સર્વવેદમયંપ્રશ્નમ્ ॥૨૩॥

સભાવ્યમનસાત્રહ્યાસર્વકિલ્વિજનાશનમ્ ।

પીઠમપૂજુઝદ્ભવત્યા પ્રેમ્ણાશૂત્વાથતન્મયઃ ॥૨૪॥

દેવાયજ્ઞેમદૃત્તેચૈ સર્વેસાધ્વત્પભાષયન્ ।

મગધન્ તેગતંપાપં પુન સ્તેજોઘવાપ્સ્યસિ ॥૨૫॥

કુરુત્વસાધુકાર્યાણિ વિજયીમવવુદ્ધિમન્ ।

કથયિત્વાવચાંસોતિ પુષ્પવૃષ્ટીંપચક્રિરે ॥૨૬॥

અભિસ્થાપનનો વિધિ યથા પછી મહા-અધિદેવ-પ્રત્યધિદેવનું સ્થાપન કર્યું હતું. અગ્નિની પૂજા કુંડના સરકારો કરી-અભિસ્થાપન કરીને કરી હતી. (૨૨)

મધ્યપીઠ ઉપર ભગવાન વિષ્ણુનું સ્થાપન કર્યું હતું. ત્યાં બ્રહ્માજ્ઞએ ધ્યાન કર્યું. ધ્યાનમાં હૃદયરૂપી મધ્યમપીઠપર વિરાજેલા તેજોમય વિષ્ણુને દેખ્યા. જે વ્યાપક છે, સર્વ સિદ્ધિદાયક છે, નિશુલ્બ છે, છતાં ભક્તોની ખાતર સમુદયરૂપે અવતાર લે છે. સર્વ વેદો જેનું સ્વરૂપ છે. એવા મહાપ્રભુ-મહા-વિષ્ણુના ધ્યાનમાં મગ્ન થયા. (૨૩)

સર્વ પાપોને નાશ કરનાર એ પરમ આનંદ સ્વરૂપ પરબ્રહ્મનું બ્રહ્માજ્ઞએ ધ્યાન કર્યું અને ઉપચારોથી વિધિવત્ પૂજા કરી. (૨૪)

બ્યારે યજ્ઞની રાજ્યાત ધર્મ ત્યારે દેવતાઓ જ્યજ્યમકાર કરવા લાગ્યા અને દેવતાણી ધર્મ કે-હે બ્રહ્મન્! તમારૂં પાપ નાશ પામ્યું! તમારૂં આત્મ-તેજ તમને પ્રાપ્ત થયું છે. (૨૫)

હે બ્રહ્મન્! તમે લોક કલ્યાણના કર્મ કરો! હે યુદ્ધિમન્! તમારો સદા વિજય થાઓ. એ પ્રમાણે દેવતાઓએ અલિનંદન આપ્યું. અને (નંદનવનનાં તાલ-મુગધીવાળાં) પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. (૨૬)

મધર્વો ગાવા માંડ્યા! અપ્સરાઓ નાચવા માંડી! બ્રહ્માજ્ઞ પાપમાંથી મુક્ત થયા અને મહાવિષ્ણુનું આરાધન પૂર્ણ કર્યું. (૨૭)

જગુર્ગન્ધર્વપતયો નનૃતુશ્ચાપ્સરોગણાઃ ।

સ્વયંભૂર્નિર્મલોભૂત્વા પૂજાંચક્રેયથાવિધિ ॥૨૭॥

ઇન્દ્રાદ્યાસકલાદેવા શિવવિષ્ણુપુરોગમાઃ ।

પ્રસન્નમાનસાભૂત્વા જયેતિશ્વદ્મન્નુવન્ ॥૨૮॥

સ્વાદાફારૈ વૈષટ્કારૈ ઋત્વિજશ્ચજુહ્વિરે ।

તદાનમસ્પૃશાજ્વાલાકુંડમધ્યાદ્વિનિર્ગતા ॥૨૯॥

યજ્ઞસમાપ્યવૈસર્વેબ્રાહ્મણાસ્તત્રસંગતાઃ ।

પિતામહંપુરસ્કૃત્ય બ્રહ્મનદ્યાશ્ચસંગમે ॥૩૦॥

ફારયિત્વાશ્ચયમૃથં સ્વસ્તિવાચનપૂર્વકમ્ ।

ઘૃહિત્વાદક્ષિણાઃપશ્ચાત્ પૂર્વસ્થાનંસમાગતાઃ ॥૩૧॥

ઈતિશ્રીબ્રહ્મપુરાણે બ્રહ્મક્ષેત્રમાહાત્મ્યે યજ્ઞવર્ણનંનામદ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥

ઈન્દ્રાદિ સમસ્ત દેવતાઓ જ્યજ્ઞવકાર કરવા માંડ્યા. શિવજી અને વિષ્ણુ જગવાન પ્રસન્નવદને શુભાશિપથી વધાવવા માંડ્યા. બૃહસ્પતિએ સુંદર કાવ્યથી વિજ્ય ગાયો. (૨૮)

હોમને પ્રસંગે સ્વાદાકાર અને વૈષટ્કારના ગગનભેદી અવાજો થયા. વેદધોષ વિશ્વવ્યાપી બન્યો. તેનો રજુકાર ભારતી પ્રગળો હૃદયસ્પર્શી બન્યો અગ્નિજ્વાળાઓ ગગનગામી બની. યજ્ઞનો ધૂમ રાષ્ટ્રવ્યાપી બન્યો અને તેના મધુર મુગધથી પ્રગળાં હૃદય પાપ રહિત થયાં. (૨૯)

એમ યજ્ઞવિધિ સમાપ્ત થઈ. મહાવૈષ્ણુવયાગ પુરો થયો. ઋષિ-મુનિ એકત્ર થયા. બ્રહ્માજીની સાથે ચાલ્યા. ગંગાજીના ત્રિવેણીમંડપ ઉપર ગયા. (૩૦)

અવભૃથ સ્નાનનો વિધિ શરૂ કર્યો. મત્રધોષ ચાલુ થયો. સ્વસ્તિ-વાચન લખાયાં. બ્રહ્માજીએ સ્નાન કર્યું. તેમનીસાથે સૌએ સ્નાન કર્યું. મત્રાજીનું તીર્થ મહાતીર્થ બન્યું. બ્રહ્મણેને પુષ્કળ દક્ષણ આપી સંતોષ્યા. અને સૌ વિદાય થયા. (૩૧)

ઈતિશ્રી બ્રહ્મપુરાણે-બ્રહ્મક્ષેત્રમાહાત્મ્યે મહાવૈષ્ણુવયાગ વર્ણનં નામ દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ

॥ અથ તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥

પાર્વત્યુવાચ—સાવિત્રી નાગતાકસ્માદ્ગાત્રાન્યાસ્ત્રીકથંકૃતા ।

एतन्मेसंशयंछिन्धि कृत्वातुमद्यनुग्रहम् ॥१॥

સૂતરવાચ—इतिदेव्याकृतः प्रश्नोगिरिशंपतिशौनक ।

प्रसन्नमनसोभूत्वा पार्वतोपेत्युवाचह ॥२॥

શિવરુવાચ—शृणुदेवि ! प्रवक्ष्यामिअन्योत्पादनकारणम् ।

योपिताब्रह्मणोजातासाद्यापिवर्ततेस्थिरा ॥३॥

एकदासागतादेवी सावित्रीस्नानसाधने ।

आहूताब्रह्मणातावद्यज्ञकर्मचिकीर्षुणा ॥४॥

અધ્યાય ત્રીજો

પાર્વતી પ્રશ્ન કરે છે કે—હે શિવજી ! બ્રહ્માજીના યજ્ઞપ્રસંગે તેમનાં ધર્મપત્ની સાવિત્રી કેમ ન આવ્યાં? વળી તેમને બદલે ખીજાં પત્નીની કેમ યોજના કરી? તે કૃપા કરીને કહો. એ સંશય મારો દૂર કરો! (૧)

સૂતપૌરાણિક કહે છે। હે શૌનક! દેવી પાર્વતીએ એ પ્રમાણે શિવજીને પ્રશ્ન પૂછ્યું. શિવજી ખૂબ રાજી થયા અને પાર્વતી પ્રત્યે બોલ્યા. આતો બ્રહ્માજીના ધરની વાત। તેમાંય પતિ પત્નીના રીસામણ્ણાની વાત।। ગૃહસ્થા-શ્રમના એ પ્રશ્નની વાત। પ્રેમ બર્ષા કપકા અને સહાર્ષની વાત। સ્ત્રીઓને તો એવી વાતો ગમેજને।। (૨)

શિવજી—દેવિ! બ્રહ્માજીએ એક પત્ની જતાં બીજી પત્નીને કેમ સ્વીકાર કર્યો! તેનાં કું કારણ કહીશ. અરે એ હલ્લુખ બે પત્નીઓ તેમને વિદ્યમાન છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં એક પત્નીથી સુખ, આનંદ અને સંતોષ રહે છે. વૈભવ આગાદ રહે છે. મનની ઉચ્ચ દશા એક પત્નીથી રહી શકે છે. નૈતિક આચરણની તેમાં પ્રતિબા હોય છે જતાં એવું સુખ અનુકુળ નહોય તો બીજી પત્નીને સ્વીકાર કરવામાં દોષ ગણાતો નથી. (૩)

દેવિ! બ્રહ્માજીએ યજ્ઞ આરંભ્યો। પત્ની (સાવિત્રી) સાથે યજ્ઞ કરવા ધાર્યું। પત્નીની રાહ જોઈ. પત્ની સ્નાન, વસ્ત્ર, આભૂષણ વિગેરે કામમાં ચુંચાયાં હતાં અને ઉક સમય સુધી આવી શક્યાં નહોં. (૪)

તદાઽઽયાતાનસાદેવીસ્વાઙ્ગશોધનતત્પરા ।
 તતથપ્રેપયદ્વ્રહ્માવિમન્તંસુવિચક્ષણમ્ ॥૫॥
 ગચ્છત્વંત્વરિતંપુત્ર ! યત્રાસ્તેજનનીતવ ।
 આનયમપાર્શ્વેતાં સુશીલાંક્રમલેક્ષણામ્ ॥૬॥
 તથાદિષ્ટોગતોયત્રસંસ્થિતાજનનીસ્વક્રા ।
 દૃષ્ટાતત્રજગદ્ધાર્ત્રીં નત્વાચપુરતઃ સ્થિતઃ ॥૭॥
 તંદૃષ્ટ્વામાહદેવીસાપુત્રત્વકથમાગતઃ ।
 સત્વરંબ્રુહિતસર્વેમત્પાર્શ્વેસ્વસ્તિરસ્તુતે ॥૮॥

વિમડવાચ પ્રેપિતોહંપુનઃ પિત્રાતત્રાગમનકાંક્ષયા ।
 આગન્તવ્યંત્વયાતત્રયત્રાસ્તેમત્પિતાત્રિધિઃ ॥૯॥
 યજ્ઞાર્થવિધિનાઽઽહૂતા ત્વંજનન્યઞ્જયોનિના ।
 આગમિષ્યસિ વૈતત્ર તદાયજ્ઞોભવિષ્યતિ ॥૧૦॥
 સાવિત્રુવાચ-પુત્રાલંકારકાન્ ધૃત્વાઽઽગમનંમેભવિષ્યતિ ॥
 વિધિંતંકથયમાહ ! સર્વબુદ્ધિમતાંવર ! ॥૧૧॥

બ્રહ્માજીએ ઋષિને મોહલવા ધાર્યું ઋષિ વિચક્ષણ હતા. કાર્યકુશલ
 હતા. તેમને બોલાવ્યા. (૫)

ઋષિને આશા કરી! પુત્ર! જલદી જાઓ! સત્યલોકમાં જાઓ!
 ખૂબ વેગથી જાઓ! તમારી માતા સાવિત્રીને મળો! એ સુશીલ અને
 કમળ જેવાં નેત્રવાળાં છે તેમને મળજો! (૬)

ઋષિએ આઠા સ્વીકારી, વાયુવેગથી સત્યલોકમાં ગયા. જન્મ-માતાના
 દર્શન કર્યાં, પ્રણામ કર્યાં! આગળ ઉભા રહ્યા. (૭)

દેવી સ વિત્રીએ પૂછ્યું. પુત્ર! તમે કયાથી? કેમ આવ્યા વાઈ? શી
 જરૂર પડી? શી વાત છે. તમે નિર્ભયપણે કહો! (૮)

ઋષિએ નિવેદન કર્યું માતા! મહને ફરી ખીજવાર આ મોહકો છે.
 આપને તોડવા આવ્યો છું. આપ જલદી પધારો. મહારા પિતા બ્રહ્માજી
 પૂલોકના બહુશ્વેત્રમાં છે. આપની રાહ લુએ છે. (૯)

બ્રહ્માજીએ આપને યત્ન કરવા બોલાવ્યાં છે. આપ પધારો ત્યારે યત્ન
 શરૂ થશે. જનનિ! શ્રીબ્રહ્માજીએ આપને આગ્રહ કરી બોલાવ્યાં છે. (૧૦)

इतिदेव्यावचः श्रुत्वाविमोऽसौविधिसन्निधौ ।

आगत्यतंप्रतिषाहदेव्यायत्कथितंवचः ॥१२॥

ब्रह्माऽपितद्वचः श्रुत्वाकृत्पादर्भमयींस्त्रियम् ।

गायत्रीत्यभिधानेनसाविख्याताऽभवच्चदा ॥१३॥

ब्रह्मपत्नी वेदमाता कथिता विद्युवैस्तदा ।

एतत्सर्वंसमाख्यातंयत्पृष्ठंगिरिजे ! त्वया ॥१४॥

પાર્વત્યુવાચ—દેવદેવમહાદેવ ! સામગાનાંકૃપાકર ! ।

સાવિત્ર્યાકિંકૃતંપશ્ચાચદ્ભૂદિશશિશેલ્વર ! ॥૧૫॥

શિવઠ્ઠવાચ—આગતાસાપુનસ્તન્ન સાવિત્રીપજ્જહેતવે ।

ધાત્રાસદ્દૈવગાયત્રીં દૃષ્ટારોપાન્વિતાઽભવત્ ॥૧૬॥

તદાસમરતૈઃસ્ત્રિદશૈર્ધાતારંકથિતંવચઃ ।

સાવિત્રીઃસૃષ્ટિકર્ત્ત્રીંચ ગાયત્રી મુક્તિદાયિની ॥૧૭॥

સાવિત્રી—હે મહર્ષે! તમે હુદ્ધિમાન છો. તમે બ્રહ્માજીને નિવેદન કર્યો કે સાવિત્રી બ્રહ્મકારો વિગેરે ધારણુ કરી યજ્ઞમાં આવશે. (૧૧) —

દેવીનું વચન સાંભળ્યું. મહર્ષિ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં આવ્યા. બ્રહ્માજીને નિવેદન કર્યું (૧૨)

બ્રહ્માજીએ બ્રહ્મજીનું વચન સાંભળ્યું. સાવિત્રીના મનની વાત સમજી ગયા. વાત મનમાં રાખી હાલની મૂર્તિમાંથી દિવ્ય સ્ત્રી પ્રગટ કરી. એ યોગબળથી અને મંત્રના મામથ્યથી પ્રગટ કરી. તેનું નામ “ ગાયત્રી ” પાડ્યું. એ પ્રસિદ્ધ નામ સૌને પરીચિત થયું. (૧૩)

એ સમયથી દેવતાઓ ગાયત્રીને વેદમાતા તથા બ્રહ્મપત્ની તરીકે સંબોધવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે સાવિત્રીની ખીના અને ગાયત્રીની ઉત્પત્તિ શિવજીએ પાર્વતીને કહી. (૧૪)

પાર્વતી—દેવાધિદેવ ! તમે મોટા દેવ છો. વેદવેદાઓ પર કૃપા કરનારા છો. હે સ્વામિન! ગાયત્રીનો સ્વીકાર કર્યા પછી સાવિત્રીની શા ખીના થઈ? સાવિત્રીએ શું કર્યું? (૧૫)

શિવજી—દેવી! બ્રહ્માજીએ ગાયત્રીનો સ્વીકાર કરી યજ્ઞ શરૂ કર્યો. પછી સાવિત્રી આવ્યાં અને ક્રોધે ભરાયાં, તેમની વાત સૌએ સાંભળી. (૧૬)

સ્થાપ્યેત્તમેતદેવ્યૌભવતઃ સન્નિધૌવિધે ! ॥

શ્રુત્વાવચાંસિદેવાનાં વામભાગેન્યવેશયત્ ॥૧૮॥

દેવાસ્તદ્દિનમારમ્ય વસન્ત્યત્રહ્મગોચરાઃ ।

પુણ્યક્ષેત્રમિતિજ્ઞાત્વા વસન્તિમુનયોઽપિવૈ ॥૧૯॥

કેચિદ્દક્ષિણેભાગેકેચિદ્ધામેતથાઽમરાઃ ।

કેચિદગ્રે તથાપૃષ્ઠે વસન્તિસર્વદાશિવૈ ! ॥૨૦॥

તસ્મિન્ક્ષેત્રેસમસ્તેવૈ નભૂમિર્દેવતાંવિના ।

વસન્તિતત્રયેલોકા ન તેપાંદુષ્કરંકચિત્ ॥૨૧॥

પાપનાશનિત્યેવમિતિહાસઃપુરાતનઃ ।

યસ્યસ્મરણમાત્રેણમુચ્યતેમહતોભયાત્ ॥૨૨॥

તસ્મિન્ક્ષેત્રેકૃતંપુણ્યં ફલંચતગુણંભવેત્ ।

પુણ્યપુણ્ણકરંક્ષેત્રમિત્યંપરમેષ્ટિનિર્મિતમ્ ॥૨૩॥

इतिश्रीब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये मायश्रुत्वत्तिवर्णननाम
तृतीयोऽध्यायः ॥

સાવિત્રીને શાંત કર્યાં. બ્રહ્માણને વિનંતિ કરી. ઇરાવ્યું કે—સાવિત્રી
અને ગાયત્રી એ બે બ્રહ્મની શક્તિઓ છે. બ્રહ્મથી સૃષ્ટિનું સર્જન થાય છે.
એ સાવિત્રીનું સ્વરૂપ છે. અને બ્રહ્મ તથા તેનું જ્ઞાન જેનાથી થાય છે તે
ગાયત્રીનું સ્વરૂપ છે. આ બંને બ્રહ્મની પત્નીઓ ગણાય. ઉપાસકોને બંનેની
માન્યતા એક સરખી ઉપયોગી છે. બ્રહ્માણની પ્રાર્થના કરી બંનેને સાથે
રાખ્યાં. બ્રહ્માણએ દેવોની પ્રાર્થનાથી સાવિત્રીને ડાખી બાણુ રાખ્યાં. (૧૭-૧૮)

શિવણએ પાર્વતી દેવીના પ્રશ્નનું સમાધાન કર્યું. બ્રહ્મક્ષેત્રનું માહાત્મ્ય
ગણાવતાં કહે છે કે—એ પુણ્યક્ષેત્રમાં દેવતાઓ નિરતર વાસ કરે છે. સમાધિ-
યોગથી બ્રહ્મનું ધ્યાન કરવા ઋષિવરો પણ ત્યાં વસે છે. દેવી ! એ ક્ષેત્રમાં
કેટલાક દેવતાઓ દક્ષિણ ભાગમાં કેટલાક વામ ભાગમાં અને બ્રહ્માના સ્થાનની
આગળ પાછળ પણ વસે છે. (૧૯-૨૦) એ ક્ષેત્રની દેવશૂભિ ગણાય છે.
દેવતાઓ વિના કોઈ પણ ભાગ ખાલી નથી. જે લોકો એ ભૂમિપર વસે
છે તેમને કોઈ વસ્તુ મુશ્કેલ નથી. (૨૧) આ ઈતિહાસ પાપને નાશ કરનારો
છે. ઈતિહાસ પુરાતનકાળનો છે. જેનું સ્મરણ કરવાથી મનુષ્ય મોટા

॥ અથ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥

દુર્ગોવાચ-સંશયોમમચિત્તેઽસ્તિતદ્બ્રૂહિમક્તવત્સહ ! ।

વિદુપાંતાપસાનાંવૈધાત્રાકાઽઽઽજીવિકાકૃતા ॥૧॥

સૂતરવાચ-ઇતિદેવ્યાવચઃ શ્રુત્વાશિવઃ પ્રોવાચશૈનક ! ।

શિવરવાચ-ધાત્રાતત્સુચિરંધ્યાત્વાયત્કૃતંકથયામિતે ॥૨॥

સાધુપૃષ્ઠંમહાદેવિ ! તેપામાજીવિકાંશ્રુણુ । ।

તત્સર્વે તે પ્રવક્ષ્યામિ યથાવર્તેત તે સુતાઃ ॥૩॥

મત્યુત્પન્નમતિઃ સોઽજઃ નિર્મિમેઽદ્ભુતવાલકમ્ ।

શુભલક્ષણસંયુક્તં વિવિધોદ્યમકાંક્ષિણમ્ ॥૧॥

બપથો બન્ને છે. (૨૨) એ ક્ષેત્રમાં કરેલું પુણ્ય સોગણુ થાય છે. પાપના ઢગલા નાશ પામે છે. મન પવિત્ર થાય છે. પુણ્યનો અતુલ પ્રભાવ જામે છે. એ ક્ષેત્ર બ્રહ્માજીએ ખુદના નિવાસ માટે નિર્મેલું છે. (૨૩)

ઈતિ શ્રીબ્રહ્મપુરાણે બ્રહ્મક્ષેત્રમાહુત્તર્યે ગાયત્ર્યુત્પત્તિ વર્ણન
નામ તૃતીયોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ચોથો

પાર્વતી-હે બકતવત્સહ ! ફરી આપને એક વાત પૂછુ છુ તે કૃપા કરી-
ને કહો ! પેલા વિદ્વાન અને તપસ્વી બ્રાહ્મણો માટે આજીવિકા ચલાવવા
માટે બ્રહ્માજીએ શી યોજના કરી ? તે વિસ્તાર સાથે મ્હને જણાવો. (૧)

સૂતપુરાણી કહે છે હે શૈનક ! એ પ્રમાણે પાર્વતીનું વચન સાંભળી
શિવજી બોલ્યા. શિવજી કહે-હે પાર્વતી ! બ્રહ્માજીએ ખૂબ વિચાર કર્યો.
ખ્યાન કર્યું. જે વ્યવસ્થા કરી તે ત્હને હું કહું છું. (૨)

હે મહાદેવી ! બ્રહ્માજીએ બ્રાહ્મણોના નિર્વાહ માટે જે યોજના કરી
તથા તે બાબતે કેવી રીતે બન્યુ તે ત્હને હવે કહીશ. (૩)

બ્રહ્માજીએ કારણ શરીર સાથે આત્માને જોડ્યો. સમાધિની સિદ્ધિથી
અદ્ભુત બાળક પેદા કર્યો. એ બાળક સર્વ રીતે સુંદર અને બારે પુરુષાર્થો બન્યો. (૪)

વ્યાપારકરણેજ્યેષ્ઠં સુતંસ્વાક્લેન્યવેશયત્ ।
 મુર્ધન્યાઘાયવૈદ્યંત સંતોષંપરમંયયૌ ॥૫॥
 તેનવૈચાપુષંદૃષ્ટં ધૃતં સ્વેનકરેણતત્ ।
 કિમિદં તાત ! મેઝૂહિ શ્રોતુમિચ્છામિત્વન્મુલાત્ ॥૬॥
 રે ઘાલ ! ચાપુષંહેતદ્ ગૃહિતુંનાર્હસિચરમ્ ।
 નામ્નાતેનાપુષેનૈતાં રહ્યાતિમેષ્યસિભૂતલે ॥૭॥
 તતઃ કન્યાંસમુત્પાઘ્ય દદૌતસ્મૈસુલક્ષણામ્ ।
 સુતાનુત્પાદયાશૃત્વં વિપ્રપોષણતત્પરાન્ ॥૮॥
 પિતુસ્તદ્વચનંશ્રુત્વા સુતાનઘ્રાદશાનસુધીઃ ।
 મત્યપદ્યતતેભ્યોઽપિ કન્યાઃ કેનપ્રચોદિતાઃ ॥૯॥
 તાભ્યઃ સંવશુલુઃ પુત્રાઃ સહસ્રંસંહ્યયાન્વિતાઃ ।
 તત્ત્વાઘ્રાદશસાહસ્વયં વૈદ્યાનાંકુલમદ્ભુતં ॥૧૦॥

વ્યાપાર કરવામાં કુશળ, એવા બાળકને જોઈ પિતાના બોલામાં
 બેસાડ્યો. તેનું મસ્તક ઝુંધું અને તેના લક્ષણથી એ વૈશ્યબાળકને જોઈ
 પિતામહ પરમ સંતોષ પામ્યા. (૫)

એ બાળક બ્રહ્મજ્ઞના આયુધો જોવા માંડ્યો. તે પૈકી એક આ-
 યુધ તરફ લક્ષ્ય ઈર્ષ પૂછવા માંડ્યો. પૂછ્યું આ આયુધ શા માટે ધર્ષુ છે ?
 અને કેમ આપના હાથમાં રાખ્યું છે ?-હે તાત ! તે યું આયુધ કહેવાય ?
 તે કૃપા કરીને કહ્યો. (૬)

હે બાલક ! એ આયુધ શસ્ત્ર છે. તે તારાથી પકડી શકાય નહીં.
 તારી નજર તે તરફ ગઈ તેથી તારું નામ એ આયુધવાચક રહેશે, અને
 એવા નામથી તમારું વૈશ્યકુળ ઝાળખાગે. (૭)

બ્રહ્મજ્ઞએ એક કન્યા પેદા કરી વૈશ્યકુમારને પરણાવી. કન્યા વિવેકી
 અને સારા લક્ષણવાળી હતી. આજ્ઞા કરી કે આ બન્નેથી શુભ સંતતિ પેદા
 થાઓ અને એ બંધા બ્રાહ્મણોનું પોષણ કરવા તત્પર રહો. (૮)

પિતાની આજ્ઞાપ્રમાણે વૈશ્ય કુમારે પરણેલી કન્યાથી સમયાનુસાર
 અઢાર પુત્રો પેદા કર્યા અને એ અઢાર પુત્રો ઉગ્મર લાવક યથા એટલે
 બ્રહ્મજ્ઞની આજ્ઞા લઈ અઢાર કન્યાઓને પરણ્યા. (૯)

સમવાયેનસંપ્રાપ્ય વિધિપ્રાર્થનહેતવે ।

પિયંકરવામિ કિં તાત્ ! શુભાઘ્નાંદેહિસૌખ્યદામ્ ॥૧૧॥

અસ્માભિર્યદ્વિધેયન્તદાઘ્નાંદેહિપિતામહ । ।

જગાદવચનંધાતા પ્રણતાંનવત્સલઃ ॥૧૨॥

પિતામહૃત્વાચ-હેમૃતાઃ સ્વસ્તિવઃ શશ્વત્ કુરુધ્વંવચનંમમ ।

इमेद्विजाः सत्यशीलाः साधवोधर्मचारिणः ॥१३॥

પરોપકૃત્તિનઃ સર્વેવેદાધ્યયનતત્પરાઃ ।

प्रसन्नचित्ताः सुधयो मृडध्यानपरायणाः ॥१४॥

ધીરાઃ સુવચસઃ સર્વેક્ષમાયુક્તાં દમાન્વિતાઃ ।

अस्तैयाः सर्वदाशौचामनोनिग्रहतत्पराः । १५॥

એ અઢારનો વશ વધ્યો. પ્રત્યેકના વશમાં હજારો થયા. એમ અઢાર હજાર વૈશ્વોત્તું કુળ ફેલાયું અને ફેશ પરદેશના વેપારને હાથમાં રાખે તેવું અશ્વમૃત બન્યું. (૧૦)

શરૂઆતમાં એ સધળા એકઠા થયા. પિતામહની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. પિતા । અમે સુખી થઈએ તેની અમને આજ્ઞા કરો. અમે આપની ઇચ્છા તમ ઠરીએ એવી શક્તિ આપો. (૧૧)

અમારાથી બની શકે । અમે સહેલાઈથી એ આજ્ઞા પાળી શકીએ ! અને તેમાં અમને પણ લાભ થાય । એવી આજ્ઞા કરો. બ્રહ્માણ્ય એ પુત્રોની વિનંતિ સ્વીકારી અને કહેવા લાગ્યા. (૧૨)

હે પુત્રો ! તમારૂં કલ્યાણ થાએ. તમે મારી આજ્ઞામાં રહેશો તેમાં તમને સૌ પ્રકારે સુખ મળશે. સાંભલો ! આ બ્રાહ્મણો સુશીલ-પવિત્ર અને તપસ્વી છે. તેઓ વિશ્વના કલ્યાણ માટે જે જે પ્રગતિ કરે તેમાં તેમને આર્થિક મદદ આપજો. તમારૂં વહાલું ધન એવા પરીપકારી કાર્યોમાં સમર્પજો. (૧૩)

આ બ્રાહ્મણો પરીપકારી છે. વેદનો પ્રચાર કરનારા છે. પ્રસન્નચિત્તવાળા ને સદ્બુદ્ધિવાળા છે અને સદાશિવનું ધ્યાન કરનારા છે. (૧૪)

ધીરજવાળા છે. મુંદર બાપણુ કરનારા છે. ક્ષમાવાળા છે. ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરનારા છે-અસ્તેયવ્રતવાળા છે. હૃદયેશાં પવિત્ર રહેનારા છે. મનનો નિગ્રહ કરનારા છે. (૧૫)

अक्रोधाः सत्यवक्तारो बद्धिहोत्रसमन्विताः ।

स्वाध्यायनिरतास्तेषां जीविका न भविष्यति ॥१६॥

एतेषांपोषणंपुत्राः कार्ययुष्याभिरन्वहं ।

व्यापारकुशलाः सर्वे वर्णानांपालकाननु ॥१७॥

पितामहस्यवचनं श्रुत्वामक्तिसमन्विताः ।

प्राहुःप्रांजलयः सर्वे ब्रह्माणंमतिचाम्बिके ॥१८॥

वैश्या ऊचुः-पितः ! केनप्रकारेण पोषणंसंभविष्यति ।

द्रव्यहीना वयंसर्वे उपायं ब्रूहि सत्वरम् ॥१९॥

एतेषां वचनं श्रुत्वा ध्यात्वा ब्रह्माक्षरं शिवे ।

विष्णुलोकं जगामास्ते यत्र दैत्यनिपूदनः ॥२०॥

तत्र गत्वा हरिं नत्वामार्थयामाससादरं ।

वासुदेव ! जगन्नाथ ! दुष्टदैत्यविमर्दन ! ॥२१॥

अर्पयस्वामहालक्ष्मीं दुःखदारिद्र्यनाशिनीम् ।

कृताधी जीविकां जेतुं मत्पुत्राः स्युर्यथाविभो ! ॥२२॥

दोषरहित छे. सत्यवादी छे. अभिहोत्री छे. स्वाध्यायभां तत्पर
रहेनारा छे. तेमनी आष्टविधा निष्ठावनारा तमे छे. (१६)

हे पुत्रो ! तभारे तेमनु पोषणु करवुं लोक्ष्ये । तेमनां पविने कार्योभां
सदायता आर्ये. तमे भारे वेपारी यशो. अप्यूट लक्ष्मी तमने प्रीति यशो
पधी वरेतुं तमे पालन करव्ये. (१७)

ये सधणा वैश्येभ्ये अज्ञाशुर्वु वयन सांजणुं. प्रेमभावधी सांजणुं
दाय लोड्या अने बोडीउ विनति करवा लाग्या. (१८)

वैश्येः इहे छे; हे अज्ञान ! अने दाव स्वयंविनाना छीजे. अने
तेमनु पोषणु करवा हेवी रीते इणुल करीजे ? प्रथम अमते स्वयं भले तेरो
उपाय पनावे. (१९)

वैश्येनी वात सांजणी. अज्ञाशुं विचार कर्यो. विष्णुलोकाया रया
अने भगवान विष्णुनां दर्शन कर्यो. (२०)

भीक्षुरिने प्रणाम कर्यो. आर्येना करवा लाग्या. प्रेमधी इहेरं भाव
१- तमे सर्व लोकाभां वासुकरनारा छे. तमे लजवता करवे छे.
राक्षसेना संहार करनारा छे. (२१)

इतिवक्ष्यचः श्रुत्वा वैकुण्ठात्तेनवैसह ।
 गरुडोपरिसंस्थित्यक्षीराब्धिप्रययौमुदा ॥२३॥
 समाराध्यमहालक्ष्मीं देवींघात्रे ददौहरिः ।
 ब्रह्माऽपितांघृहित्वाथसंमाप्तः स्वीयमासनम् ॥२४॥
 गंगाया दक्षिणेभागे स्यापिताशोभनेगिरौ ।
 क्षीरोदधिसमुत्पन्ना क्षीरजेत्यभिधेयका ॥२५॥
 पितामहस्ततोदेवीमुवाचक्षीरजांमति ।
 एतेषांममपुत्राणां गोत्रदेवीसदाभव ॥२६॥
 सुस्थैर्येणत्वयास्थेयंमदीयानांघृहेषुवै ।
 इमेतवमसादेन पालयिष्यन्ति ब्राह्मणान् ॥२७॥

તમારી પાસે મહાલક્ષ્મી પિરાળ છે. એ દુનિયાતી સમૃદ્ધિનું મહાન દેવતા છે. તેમનું આરાધન કરવા માટે અમને આપેલ એથી દુઃખ અને દરિદ્ર નાશ પામશે. દુનિયા સુખી થશે. વળી મહારા પુત્રો તેમની આરાધનાથી સુખી થશે અને તેમનો નિર્વાહ સુખથી કરી શકશે. (૨૨)

જગવાને ધક્ષાજીની વિનતી સ્વીકારી. મહાલક્ષ્મીનું મૂળસ્થાન ક્ષીર-સાગર હતું. ધક્ષાજીને સાથે લઈ જગવાન ત્યા ગયા. પ્રાર્થના કરી પ્રસન્ન કરી ધક્ષાજીને અર્પ્યા.

ધક્ષાજીએ મહાલક્ષ્મીનું દેવી સ્વરૂપ લીધું અને ધક્ષક્ષેત્રમા આવ્યા. ગંગાજીના દક્ષિણ કિનારે પર્વતજોવી લાગતી નાની ટેકરીપર તેમની સ્થાપના કરી. ક્ષીરસાગરમાંથી એ આવેલાં હોવાથી તેમનું નામ "ક્ષીરગંગા-મહાલક્ષ્મી" પાડ્યું. (૨૩-૨૪-૨૫)

પૂજન, અર્ચન, ધ્યાન અને આરાધન કરી પ્રસન્ન કર્યા અને પ્રાર્થના કરી કે-હે દેવિ! તમે અમારા પુત્રોના ગોત્રદેવી રહેજો અને તેમના પરાની વૃદ્ધિ કરજો (૨૬)

તમે સદા અહીં સ્થિર રહેજો મારા દરેક પુત્રના ઘરમા ગ્રામ અને પ્રગટ રીતે નિવાસ કરજો આ વૈશ્યોપર દયા રાખજો. તેમને અલ્પક ધન આપજો અને તે દ્વારા વૈશ્યો આ મહર્ષિઓના વચનું પાલન કરતા રહેજો. (૨૭)

એ પ્રમાણે દેવીને પ્રસન્ન કર્યા અને તેમના પુત્રો તરફ અવલોકી કહ્યું કે હે પુત્રો! તમે હમેશા તેમનું પૂજન અર્ચન અને સેવન કરતા રહેજો.

પ્રસસાધેતિ તાંદેવીંસ્વમૃતાન્ પ્રત્યુવાચહ ।

एतस्याः पूजनंकार्यंभवद्भिः सर्वदाननु ॥२८॥

यूपंतस्याः प्रसादाच्च मृतसंमृद्धाभविष्यथ ।

तद्भक्ति निरताः सर्वे परमंशमवाप्स्यथ ॥२९॥

इतितद्वाक्यमाकर्ण्यसर्वेद्युद्धिविशारदाः ।

सप्रणम्यतथેત્યુક્ત્વા હર્ષયુક્તાવભૂવિરે ॥૩૦॥

इतिश्रीब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये क्षीरजाम्बास्थापनवर्णनं
नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ अथ पंचमोऽध्यायः ॥

સત્યુવાચ-વૈશ્યાશ્રકસ્થિતાઃ સ્વામિન્ દ્વિજપાલનતત્પરાઃ ।

एतांकथयमेसर्वा कथांदिव्यसुधोपमास् ॥१॥

સૂતઝવાચ-ઇતિદેવ્યા વચઃ શ્રુત્વાશૈનક ! પ્રાહશંકરઃ ।

शृणुदेवि ! मवक्ष्यामि प्रश्नमत्युत्तरं तव ॥२॥

તેમની કૃપાથી તમને દ્રવ્યસપત્તિ અને સુખ મળ્યા હશે. તેમની બક્તિના પ્રભાવથી તમારૂં પરમકલ્યાણુ થશે. (૨૮-૨૯)

એ પ્રભાણુ બ્રહ્માણની આગ્રા સાંભળીં સર્વે રાણુ થયા. બ્રહ્માણને પ્રણામ કર્યાં અને આગ્રા પાળવા મુક્તકંઠે રણુલ થયા. (૩૦)

હતિશ્રી બ્રહ્મપુરાણુ “બ્રહ્મક્ષેત્રે મહાદમ્યે” ક્ષીરજામ્બાસ્થાપન વર્ણન નામ ચતુર્થોઽધ્યાય.

અધ્યાય પાંચમો

સતી-હે સિવણુ ! આપની કથા મ્હને અમૃત સમાન લાગે છે. તેથી મ્હને એ પૂજવાની ઈચ્છા વારવાર થાય છે. વારૂં ! પ્રમને પાલન કરનારા એ વૈશ્યો પછી કયાં રહ્યા ? એ વાતને લગતું સર્વ મ્હને કહેો ! (૧)^૫

સૂત-હે શૈનક ! દેવીનું પ્રશ્ન સાંભળી પ્રસન્ન થએલા ચકર દેવીને સમગ્રી વાત કહેતા લાગ્યા અને દેવી પ્રસન્ન મનથી સાંભળવા લાગ્યાં. (૨)

શિવહવાચ-ક્ષીરજાયામહાદેવ્યા યામ્યપશ્ચિમભાગયોઃ ।

વાસિતાવિધિનાગૌરિ વૈશ્યાસ્તેદ્વિજપોષકાઃ ॥૩॥

તેવૈતદ્દિનમારભ્ય દ્વિજપાલનતત્પરાઃ ।

ઘૃહેઘૃહેચતાંદેવીં સ્થાપયિત્વામુપુજિતા ॥૪॥

સ્વયંભૂવાસમાગત્યા જ્ઞાપિતંચિશ્વઋમ્ભે ।

રચ્યતાંમમપુત્રાણાં ભવનાનિશ્ચુભાનિચૈ ॥૫॥

ત્વઘાતદ્વાકવમાકર્ણ્યતસ્મિન્પત્નેમનોદધે ।

વાપીકૃપતઢાગાદિ હમ્યાગિરચિતાન્યપિ ॥૬॥

હસ્તીન્દ્રાણાંતુરંગાનાંમહોક્ષાનાંગવાંતથા ।

વાહનાનામનેકાનાંશાલાઃ કૃત્વાદદૌહિસઃ ॥૭॥

ઇત્યંપુત્રાન્ સુસંસ્થાપ્યઘ્રહ્માગંતુંમનોદધે ।

સ્તુતિમારેભિરેકર્તું સૂક્તૈસ્તાતસ્યસૂનવઃ ॥૮॥

શિવજી-દેવી । ક્ષીરજા-મહાલક્ષ્મીના દક્ષિણ અને પશ્ચિમ ભાગમાં વૈશ્યાએ નિવાસ કર્યો. મહાલક્ષ્મીની કૃપાથી વૈશ્યો જારે સંપત્તિવાળા થયા હતા. તેમણે મગનચુંબી મકાનો ખનાવ્યાં અને બાહજોનું પોષણ કરવા લાગ્યા (૩) વળી તે દિવસથી દરેકે પોતાના પરમાં મહાલક્ષ્મીની પ્રતિમા સ્થાપી પૂજન કરવા માંડ્યું. લક્ષ્મીનો વધારો થયા લાગ્યો અને બાહજોનું પોષણ કરવા લાગ્યા. (૪)

બહાજીએ વિશ્વકર્માને આજ્ઞા કરી. જ્યાંજ્યુ કે-આ મારા પુત્રો-માટે ભવ્ય મંદિરો-નક્સીવાળાં અને અમૂલ્ય વસ્તુઓના જડતરવાળાં મકાનો ખનાવો.

ત્વષ્ટા (વિશ્વકર્મા)એ બહાજીની આજ્ઞા મુજબ કરવા વિચાર્યું. વાવ, કુવા, તલાવ અને આકાશગામી ભવ્યમંદિરો ખનાવ્યાં. (૬) હાથીખાનાં, મોડારો, ખજાનો રાખવાનાં રચણો, ગૌશાળાઓ તથા યુનેક વાહનો રાખવાની શાળાઓ ખનાવી. બહાજીની આજ્ઞાથી તેમાં સૌએ નિવાસ કર્યો.

એ પ્રમાણે બહાજીએ પુત્રોને રૂઢી રીતે રહેવા-જીવન નિભાવવાની યોજના કરી બહાલોકમાં જવાની તૈયારી કરી. ત્યારે બહાવાદી ઋષિઓ મધુર વચનથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

સુતા-ઉચ્ચુઃ-નમસ્તૈજગતોષાતર્ વ્યાકૃતાદ્રહિતાયચ ।

ગુણત્રયસ્વરૂપેભ્યઃ પરરૂપાયતેનમઃ ॥૧૬॥

બ્રહ્મમકૃતિ નિષ્ઠાય જગદુત્પત્તિહેતવે ।

સમસ્તવિશ્વરૂપાય તસ્મૈતૂર્યાત્મનેનમઃ ॥૧૭॥

સાવિત્રીપતિરૂપાય સંસારાર્ણવસેતવે ।

પ્રસન્નકલ્પવૃક્ષાય તસ્મૈમોક્ષાત્મનેનમઃ ॥૧૮॥

કચિદચ્યુતરૂપાય ભક્તાનામુક્તિહેતવે ।

કચિદ્દુઃસ્વરૂપાય ગૌરીમાળાત્મનેનમઃ ॥૧૯॥

इतिसंस्तुत्यग्रह्माणं चिरेमुस्तेद्विजोत्तमाः ।

तदामसन्नोभगवा जुवाच चतुराननः ॥૨૦॥

બ્રહ્મોવાચ-મયિનિષ્ઠાંસદાસ્થાતું વાસ્વામિપ્રતિમાંમમ ।

एकाग्रमनसाध्यात्वा भवार्णवंतरिष्यथ ॥૨૧॥

હે બ્રહ્મણ! તમે જગતના ઉત્પાદક છો. તમે વિકારોથી રહિત છો. તથા શુભોનાસ્વરૂપોને ધારણ કરનાર તમે છો. અને પર એવા ઉત્તમ રૂપને ધારણ કરનારા છો. તમને અમારા નમસ્કાર હો! (૧૬)

તમે બ્રહ્મણી શુદ્ધ પ્રકૃતિમાં ગહેનારા છો. જગતની ઉત્પત્તિ તમારાથી થાય છે. તમે વિશ્વના વિવિધ રૂપે વિરાજો છો. તમારાએ તૂરીય સ્વરૂપને અમારા નમસ્કાર હો! (૧૭)

સાવિત્રિના સ્વામી, સંસાર રૂપી સમુદ્રના સેતુ અને ભક્ત ઉપર પ્રસન્ન મર્ષ કલ્પતરૂની પેઠે મનની કામના પૂર્ણ કરનાર છો. હે મોક્ષસ્વરૂપ ભગવન તમને પ્રણામ હો! (૧૮)

કોઈ વાર ત્રિપલ્લુરૂપે ભક્તના અનુગ્રહ માટે અવતરો છે. અને કોઈ વાર ગૌરીના પ્રાણુપતિ-રૂદ્ર રૂપે પ્રગટો છો. આમ ત્રિમૂર્તિને ધારણ કરનારા બ્રહ્મણ તમને નમસ્કાર હો. (૧૯)

એ પ્રમાણે મહર્ષિઓએ શ્રેમ ભર્યા શબ્દોથી બ્રહ્માણની સ્તુતિ કરી. બ્રહ્માણ સ્તુતિ સાંભળી પ્રસન્ન થયા. અને બ્રહ્મર્ષિઓ સાથે ભાષણ કરવા લાગ્યા. (૨૦)

યયાનેકાન્ ગુણાન્ પુત્રા અધિગચ્છેતસર્વદા ।

શ્રુત્વાશેપાન્ ગુણાન્ પથ્યાન્મયિસાયુજ્યતાભવેત્ ॥૧૫॥

इतिधात्रावचः श्रुत्वाप्रत्युवाचसुताश्रये ।

विप्रा-उचुः-कारयित्वा प्रतिकृतिं नोददस्वजगद्गुरो ! ॥१६॥

एतद्विधिः सृचिज्ञायदिव्याभरणसंयुताम् ।

चतुःपष्ठीमुखैर्युक्तांस्वमूर्तिं विचकारह ॥१७॥

स्थापयित्वाचतांदेवस्तिरोऽभवत्तदाविधिः ।

वामभागेचसावित्र्या गायत्र्यादक्षिणेसह ॥१८॥

तदामुनिगणाः सर्वेयथाविध्युपचारकैः ।

चक्रिरेपૂજનપ્રીત્યા ધ્યાનયોગૈરહર્નિશં ॥૧૯॥

અહાજી-હે ઋષિવરો ! તમારૂં મન હૃદયેમાં મારામાં (અહા)માં લીન રહે તથા તેની ઉપાસના-ભક્તિ કરવા સુગમ પડે તે માટે મારી પ્રતિમા (પ્રતિકૃતિ) તમને હું આપુ છું તેનું તમે પૂજન કરવું અને એકાગ્ર મનથી ધ્યાન કરતા રહેશો તેથી આ સંસારરૂપી સમુદ્રને સુખથી તરી જશો. (૧૪)

મારી આ પ્રતિમામાં મહત્વના સંકેત છે. એ સંકેતો ગુણોના-વિદ્યા-કળાના છે એવા અનેક ગુણો તેના સેવનથી તમને પ્રાપ્ત થશે. તેનાથી તમારી ઉન્નતિ હૃદયેમાં રહ્યા કરશે એ ગુણોના પ્રભાવથી સંસારના અનેક ગુણી પદાર્થોને તમે ભોગવતા રહેશો. આનંદ અને સુખ ભોગવતા રહેશો. અન્તે મારા પરમપદ-અહાપદને પામશો. (૧૫)

એ પ્રમાણે અહાદેવનું વચન સાંભળ્યું. સૌ ખૂબ ખુશી થયા. માગણી કરી. હે જગદ્ગુરો ! અમને એવી પ્રતિમા આપો જેનાથી આ લોકમાં ઉન્નતિ યાવ અને પરલોકમાં સદ્ગતિ મળે (૧૬)

અહાજીએ અહાણેની વિનતિ પરથી એકમૂર્તિ આપી. એ સુવર્ણની હતી. દિવ્ય આબૂષણોથી શોભતી હતી. ચોસઠ જેને મુખ હતાં. એની પોતાનામાંથી મૂર્તિ પ્રગટ કરીને આપી. (૧૭)

અહાજીએ મન ધોષ કર્યો. અહાજીએ મૂર્તિનું સ્થાપન કરાવ્યું. ડાબી બાજુ સાવીત્રીની મૂર્તિ સ્થાપવી અને જમણી બાજુએ ગાયત્રી દેવીનું સ્થાપન કરાવ્યું. અહાજી સૌના દેખતાં અદ્રબ્ય થયા. (૧૮)

एवंप्रवर्तमानानां कतिचित्समयो गतः ।
 अर्चनेप्रतिमायास्ते नसमर्थावभूविरे ॥२०॥
 तेसर्वेप्रार्थयामासुर्मनसापरमेष्ठिनं ।
 ब्रह्मोवाचतदाचिमाळ्छृणुध्वंभोद्विजोत्तमाः ॥२१॥
 द्वात्रिंशन्मुखसंयुक्तां मोक्षस्यफलदायिनीम् ।
 मूर्तिमेवरदांश્રેષ્ઠાં પૂજનાયદદામિવઃ ॥૨૨॥
 इत्युक्त्वासुव्रतान् विमानददत् स्वप्रतिकृतिम् ।
 अर्चनंसुचिरंतस्याश्चकुस्तेद्विजपुंगवाः ॥२३॥
 काळेनક્ષીણયુદ્ધિત્વાજ્જાતંપૂજનંશિવે ! ।
 તતોધ્યાત્વાપુનર્મૂર્તિયાચિતાદ્વિજસત્તમૈઃ ॥૨૪॥

તે દિવસથી માડી સર્વે મુનિઓ વિધિપૂર્વક વિવિધ ઉપચારથી પૂજન કરવા લાગ્યા તથા ઉપાસના કરવા માડ્યા. અને હમેશા બ્રહ્મના ધ્યાનમાં હીન થઈ અનેક સત્ કર્મો કરવા લાગ્યા. અને ઉપાસનાના પ્રભાવથી વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં નિષ્ણાત અને ચોસઠ કાળમાં પારગત રહેતા. (૧૬)

એ પ્રમાણે બ્રહ્મની ઉપાસના કરતા કેટલાય વર્ષો વિત્યા પછી ચોસઠ મુખની પ્રતિમાની ઉપસના કરવાની શક્તિ રહી નહીં. (૨૦)

ત્યારે તે વખતના સર્વ વિપ્રો એઠકા થયા. બ્રહ્માણની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. બ્રહ્માણ પ્રસન્ન થયા અને પ્રગટ થઈ દર્શન આપ્યાં. બ્રહ્માણએ બ્રાહ્મણોની પરિસ્થિતિ વિચારી અને બોલ્યા. (૨૧)

હે વિપ્રો ! હવે તમે મારી બત્રીસ મુખવાળી પ્રતિમાનું પૂજન કરો. તેનાથી તમે વિશ્વોથી મુક્ત થશો. હું જે આપી રહ્યો છું તે મૂર્તિ શ્રેષ્ઠ છે. વર આપનારી છે. તેની તમે ઉપાસના કરો. (૨૨)

એ પ્રમાણે કહીને બ્રહ્માણએ બત્રીસમુખવાળી પ્રતિમા આપી. સુરીસ અને બ્રહ્મચર્ય મતવાળા વિપ્રોએ સ્વીકારીલીધી અને ચોમકમુખવાળી પ્રતિમા અંતરધાન ચએલી તેની જગ્યાએ બત્રીસ મુખવાળી મૂર્તિ સ્થાપી. તેનું પૂજન એ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો સુદર રીતે કરવા લાગ્યા. (૨૩)

કાળે કરીને બ્રાહ્મણોની બુદ્ધિ ક્ષીણ થઈ. બત્રીસ મુખના બ્રહ્માણની પૂજા થઈ શકી નહીં. ત્યારે ફરી ધ્યાન કરી પ્રાર્થના કરી. અને ઉપસના થઈ શકે તેવી મૂર્તિની માગણી કરી. (૨૪)

દદૌપુનઃ સુરજ્યેષ્ઠઃ સ્વમૂર્તિં પોષપાનનામ્ ।
 કાલેનક્ષીણચુદ્ધિત્વાત્પૂજાકર્તુનશેકિરે ॥૨૫॥
 એવપુનઃપુનર્ધ્યાત્વા યાચિતાત્રાહ્મણૈર્યદા ।
 તદાચતુર્મુલૈર્યુક્તાં દદૌમૂર્તિપિતામહઃ ॥૨૬॥
 એવંતદિનમારભ્ય પ્રતિમાચતુરાનના ।
 રક્ષિતાધ્યાનપૂજાયૈ સાદ્યાપિવર્તતેસ્થિરા ॥૨૭॥
 ઇતિશ્રીબ્રહ્મપુરાણે બ્રહ્મક્ષેત્રમાહાત્મ્યે બ્રહ્મમૂર્તિસ્થાપનવર્ણનનામ
 પચમોધ્યાયઃ ॥

॥ અથ પદ્યોધ્યાયઃ ॥

એકદાઋપયોદેવિ ! બ્રહ્મચિષ્ણુશિવેષુવૈ ।
 કોમહાન્ ઇતિ વિજ્ઞાતું માહિષ્વંસ્તેમૃગુમૃપિમ્ ॥૧॥

બ્રહ્માણ્યે બ્રહ્મણ્યોની વિનતિપરથી સોળમુખવાળી મૂર્તિ આપી ત્યા
 પછી સમય બદલાવાથી બ્રહ્મણ્યે સોળમુખની પ્રતિમાનું પૂજન કરવા
 અશક્ત બન્યા (૨૫)

એ પ્રમાણે વારવાર સમયાનુસાર ધ્યાન કરી ઉપાસના થોડી મૂર્તિની
 માગણી થવાથી બ્રહ્માણ્યે મૂર્તિઓ બદલી આપવા માઠી અને છેવટ ચાર
 મુખની પ્રતિમા આપી (૨૬)

એ દિનસથી માઠી હાથ સુધી ચારમુખની બ્રહ્માણ્યની પ્રતિમા રખાઈ
 છે અને ધ્યાન-પૂજન માટે હજુપણ બ્રહ્મક્ષેત્રમા વિરાજે છે (૨૭)

ઇતિશ્રી ભાવાર્થ ઘોષિતિનિ ગુર્જરદીકાયાં બ્રહ્મક્ષેત્ર મહાત્મ્યે
 બ્રહ્મમૂર્તિ સ્થાપન વર્ણન નામ પચમોધ્યાય

અધ્યાય છઠ્ઠો આરંભ

મહાદેવ કહે છે હે દેવિ ! એવ સમયે બ્રહ્મર્ષિઓની મહાસભા સ્વર્ગમા
 મળી હતી ત્યા વિચાર થયો બ્રહ્મના એક જ રૂપમા કાર્ય-કારણને લીધે,
 ગુણોના ભેદની અપેક્ષાએ ભુદાભુદા બન્યાતા બ્રહ્મા, -વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ
 ત્રણ દેવોમા કોણુ મોટા છે ? અથવા સેવા લાયક-ઉત્તમ ગુણોની શક્તિ
 ધરાવનાર કોણુ છે ? એનો તપાસ કરવા ભૃગુ-ઋષિને મોકલ્યા (૧)

ધૃગુ પ્રણમ્યતાન્ વિમાન્ જગામસપિતૃર્મૃદમ્ ।
 પિતરપુરતોદ્રઘ્ના ન નનામ ન ચાત્રવીત્ ॥૨॥
 તવિલોક્યવિધિઃ પ્રાહ કોઽવ્યદુષ્ટઃ સમાગતઃ ।
 નિઃસારયતમત્પુત્રાઃ સ્થાનાદેનહિદર્પિણ ॥૩॥
 ઇતિક્રોધસમાવિષ્ટ વિલોક્યાજઘૃગુસ્તદા ।
 મત્સ્થાનમાગતોદેવિ ! સ્થિરોભૂત્વા વ્યલોકયત્ ॥૪॥
 સ્તબ્ધમેનવિલોકયાથક્રોધો વૈસમજાયત ।
 ક્રોપાવિષ્ટોહ્યવિમ્રવિહન્તુચમનોદધે ॥૫॥
 ત્રિરૂલહસ્તમાહૃષ્ટ્વાપલાયનપરોમમ્બુઃ ।
 વૈકુણ્ઠ ચ મતોવિમઃ સુરમ્યમક્તમાવન ॥૬॥
 સદ્ભ્રમૂર્યસકાશ તપન્તસર્વતોવિશઃ ।
 નિઃશેષભૂતિભિર્યુક્ત દર્શયન્ પ્રયયૌઘુનિઃ ॥૭॥

ભૃગુઃપિ બ્રહ્મસલાને પ્રણામ કરી પ્રથમ સત્પલોકમા ગયા
 ત્યા બ્રહ્માણને નમન કરવું જોઈએ । તથા વિનય બતાવવો જોઈએ । એમ
 ન કર્યું અને અક્કડ યઈ ઉભા રહ્યા (૨)

બ્રહ્માણને જોયું મનમા રજોશુદ્ધિ આપ્યો રજોશુદ્ધિના વેગથી
 તમે શુદ્ધ નિષ્કલેષો અને ક્રોધનશ યઈ તેમના પુત્રોને આગ્રા કરી કે-આ
 અભિમાની દુષ્ટબ્રાહ્મણને તત્કાળે રજા આપો । બ્રહ્મલોકમાથી ઠંઠાડી
 મૂકો (૩)

બ્રહ્માણની પરીક્ષા યઈ ગઈ ભૃગુને એ જોવું જ હતું ભૃગુ બ્રહ્મ
 લોકમાથી નીચે ઉતર્યા અને કૈનાસ તરફ વળ્યા ત્યા મહાદેવજીને આમન
 પગ બિરાજેતા જોયા ભૃગુએ નમન કર્યું નહીં અક્કડ ઉભા રહ્યા અવિનય
 બતાવ્યો શિવજી ક્રોધમા આવ્યા અને અનુચરોને આગ્રા કરી કે આ
 મિથ્યાભિમાની ભૃગુને કૈલાસમાથી ઠંઠાડી મૂકો (૪-૫)

ક્રોધે બરાબના શ્વ ત્રિશુલ ઉગ્રામ્યુ ભૃગુ કરી ગયા પરીક્ષા જોનાઈ
 ગઈ મનમા સમજી નાહા અને કૈનાસમાથી વિતાવ યઈ અતિ રમ્ય એવા
 અને ભક્તોને પ્રિય એવા વૈકુણ્ઠમા આ-યા (૬)

ત્યા હજારો સર્પ સમાન તેજસ્વી અને વૈભવવાળા, સખચક્ર-ગદા-
 પદ્મ અને વનમાળાથી શોભતા વૈષ્ણવ ભક્તોને જોયા (૭-૮)

शंखचक्रगदापत्र वनमालाविभूषिताः ।
 सर्वेचतुर्भुजाःश्यामा विष्णुरूपेणसदृशाः ॥८॥
 तपोधनंभृगुंद्रष्टा हृषीकेशोत्कृष्टमानसाः ।
 सर्वेतेवैष्णवाश्चक्रुः प्रणामं ऋषिपादयोः ॥९॥
 वैकुण्ठंसर्वतोवीक्ष्य हरिं न ददृशे यदा ।
 तदाक्षीरोदसंभूतां कहरिरितिप्रष्टवान् ॥१०॥
 लक्ष्मीरुवाचतंचिमं प्रणम्यदंडवन्मुदा ।
 पूजांघृहाणभोविम ! सर्वयोगविदांवर ! ॥११॥
 हरिरन्तः पुरेसुप्तोदर्शनंदेहितत्रवै ।
 तच्छ्रुत्वासगतोयोगी यन्नास्तेभगवान्किल ॥१२॥
 विलोक्यश्रीहरिस्तत्र महार्हपीठशायिनम् ।
 चक्रेपादप्रहारं सर्वकामफलप्रदम् ॥१३॥
 निद्रांत्यक्त्वाहरिस्तस्यपादसंवाहनक्रियां ।
 आचरत्जगतांपूज्यो मुरवैत्यचिनाशकः ॥१४॥

પ્રત્યુવાચદ્વિજંવિષ્ણુઃ ક્ષમસ્વવેદવિન્મુને । ॥
 પાદસ્તેકોમલસ્તાત । હૃદયંમેશ્વિલાસમં ॥૧૫॥
 અતોમદ્વચરંદુઃસ્વં જાતંતેમૃગુનન્દન । ।
 સોદુંતદપરાપંમે યુક્તોઽસિયોગવિન્મુને ! ॥૧૬॥
 અદ્યૈવમેગતંપાપં ભવતઃપુણ્યદર્શનાત્ ।
 અદ્યૈવજન્મસાફલ્યં પાદસ્પર્શનમાત્રતઃ ॥૧૭॥
 ઇતિવિષ્ણોર્વચઃશ્રુત્વા દ્વિજેન્દ્રોઽજ્જિતોઽભવત્ ।
 પ્રણમ્યશ્રીહરિંપથ્યાત્ જગામમુનિસંસદિ ॥૧૮॥
 તન્નગત્વામુર્નિમાહશૃણુધ્વંવચનંમમ ।
 આજ્ઞયાભવતાંદેવા સ્ત્રયશ્ચાપિ પરીક્ષિતાઃ ॥૧૯॥
 મહાન્નારાયણસ્તેષાં નાન્યદસ્તિમુનીશ્વરાઃ ।
 સર્વેષાંગુણજ્યૈષ્ઠ્યત્વા દુપાસ્યોભગવાન્કિલ ॥૨૦॥
 જ્ઞાત્વામુનેર્મુખાદૃતંતેસર્વેસત્વરુપિણી ।

શ્રીહરિ એકાએક થએલી આ ખીના જોઈ! વિચારી તજી! મુરારિ
 શ્રીહરિ કે જે જગતોના આ પાલકે તીએ ઉતરી જુગુના ચરણમા પડ્યા.
 અને લાતવાળા પગને દબાવવા માંડ્યા. (૧૪)

મધુર પ્રાર્થના કરતાં જણાવ્યું કે-હે મહર્ષિ! તમારા કમળ સમાન
 કામળ પગ ક્યાં? અને વળ સમાન કઠોર માંડું હૃદય ક્યાં? આપના
 પગને ધબકા દશે!! (૧૫)

હે દ્વિજોત્તમ! તમારા ચરણને દુખાવો થયો હશે?? મારાથી થએલા
 હરકોષ અપરાધને ક્ષમા કરજો!! (૧૬)

આપના પવિત્ર ચરણને મને સ્પર્શ થયો! હું પાવન થયો! સત્વ
 ગુણનોય અભિમાન યાને દોષ દૂર થયો! અવતાર લીધાની સફળતા યદ.
 તથા તમારા ચરણની રજથી હું પવિત્ર થયો. (૧૭)

એ પ્રમાણે જગુઃકૃષિએ શ્રીહરિનાં વચન સાંભળ્યાં! જુગુ શરમિંદા થયા.
 શ્રીહરિને ચરણે પ્રણામ કર્યાં. હે ઋષિવરો! તમારી સૌની આઠાથી હું
 ત્રણ દેવોની પરીક્ષા કરવા ગયો હતો. અને ત્રણની પરીક્ષા પરીક્ષા
 લીધીય ખરી. (૧૮-૧૯)

વૃત્તયોઽપદધન્ વિષ્ણૌસંસારાર્ણવતારકે ॥૨૧॥

વિષ્ણુયાગઃ કૃતસ્તૈશ્ચ પ્રાપ્તયે તસ્યલોકતાં ।

મૃગુર્વિજ્ઞાયસ્વંપાપં શુશોચહૃદયેસ્વકે ।

કંયામિશરણંસર્વાન્ નૃપીન્પમચ્છવેદવિત્ ॥૨૨॥

લક્તવન્તોઽવચોવિદ્વન્ નપાકર્તૃસ્વકિલ્વપમ્ ।

ધાતુર્ધામ્નિગચ્છત્વં તત્રમુક્તોભવિષ્યસિ ॥૨૩॥

इति ते पां वचः श्रुत्वा भृगुर्युद्धिमतां वरः ।

जगाम स्वपितुः स्थानं जराजन्मविवर्जितं ॥२४॥

इति श्रीब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये भृगोर्ब्रह्मालयप्राप्तिर्वर्णनं नाम
पष्ठोऽध्यायः ॥

પણ એ ત્રણમાં સેવવા લાયક-ઉત્તમ-સત્વગુણાવતાર-ભગવાન શ્રી વિષ્ણુ છે, “સત્સંવચ્છદ્ધર્શન” સત્વગુણના સેવનથી રંગેગુણ તથા તમે-ગુણ નાશ પામે છે. એવી રીતે મનુષ્ય ત્રણ ગુણના દોષને ત છ ધ્વજપદ-આત્મસાક્ષાત્કારને પામે છે. વળી એમણે દેવેાની પરીક્ષાને અંગે જે જે ખીના યર્ષ તે પણ સભામાં ભૂગુણે જાહેર કરી. (૨૦)

સભાસદોએ સર્વ વાત જાણી. નક્કી કર્યું કે ઉપાસના કરવા યોગ્ય શ્રીવિષ્ણુ છે. તેઓ સત્વગુણો છે સત્વગુણથી મનુષ્ય મુક્ત થાય છે સસાર સમુદ્રને સહેલાઈથી તરી જાય છે. સર્વે સભાસદોએ “મહાવૈષ્ણુવયાગ” કર્યો અને સભા વિસર્જન યર્ષ. (૨૧)

ભગુન્નપિને મંતાપ યમો । અરે...મે આ કેવું પાપ કર્યું !! શ્રીવિષ્ણુને છાતીમાં લાત મારી !! હું કેવો નિર્ભાગી !! એ યએલા પાપને દૂર કરવા ઉપાય પૂછવા લાગ્યા. ઋષિ મુનિઓ ઉપાય ખતાવી શક્યા નહી. પણ પિતામહ ધ્વજાજી પાસે જવા સૂચના કરી. (૨૨)

ભૂગો ! તમે ધ્વજાજી પાસે જાઓ ! તમને મુંદર ઉપાય ધ્વજાજી ખનાવશે. અને તે પ્રમાણે તમેજે વિધિ કરશે તેનાથી તમારૂં પાપ નાશ પામશે. (૨૩)

ભૂગુ સલલોકમાં ગયા. જે લોક રાગ-શોક અને લયથી રહિત છે ત્યાં ગયા. અને સત્વલોકને જોઈ આનંદ પામ્યા. (૨૪)

॥ ઇતિ શ્રી ભાવાર્થઘોષિતિનિ ગુર્જરેટીકાન્તિતે થ્ર૦ મ૦ પષ્ટોઽધ્યાયઃ

॥ અથ સતમોઽધ્યાયઃ ॥

સત્યવાચ-ત્વગત્વાચમૃગર્ષિઃ કિંચદ્વારઙ્ગમ્ભુઃ !
 વિપિનાકથિતેકિંચ કવચેવુદ્ધિશાષ્ટિને ॥૬॥
 તદદંથ્રોતુમિચ્છામિ ત્વતોષોગિવરાદિનો ।
 સૂત-ઝવાચ-ઇતિદેવ્યાવચઃશ્રુત્વા શિવસ્તાંમત્યનાવત્ 12:5
 શ્રુણુદેવિ ! પ્રવક્ષ્યામિ કયાંપુન્યાંપનોરમામ્ ।
 યસ્યાઃ શ્રવણયાત્રેણ નરોમુચ્ચેતપાતકાત્ ॥૩॥
 ક્ષપિર્ગત્વાપિતુઃ પાર્ષ્વેત્તેશ્વાવિદ્યોઽગ્રવીદ્વચઃ ।
 કિંકરોનિ કમચ્છામિ કલ્મશંસમુપસ્થિતં ॥૪॥
 વિપ્વોર્દ્ધદિકૃતઃપાદ સ્પર્શોમન્દધિયામયા ।
 ૨ તત્પાપસ્યવિશુદ્ધયર્થ કિંકરવાણિપિતામહ ॥૫॥
 ઇતિતદ્વચનંશ્રુત્વા પ્રોવાચકમલાસનઃ ।
 ગચ્છત્વંપુત્રમત્ક્ષેત્રેપાપંતપ્રવિનમ્યતિ ॥૬॥

અધ્યાય સાતમે

સતિ-હે સ્વામિન! જુદિમાનભૂએ બદ્ધલોકમાં જઈ શું કરું ?
 પદ્માણ્યે શું કરું ? (૧)
 સતિ-હે સૈનક! યેવેશ્વર એવા શિવજીને પાર્વતીજીએ પ્રશ્ન પૂછ્યું તે
 માંગળી શિવજીને આનન્દ થયો. અને બાપજી કરવા લાગ્યા. (૨)
 શિવજી-હે દેવિ! પ્રવેશ અને મનોહર એવી તમને કથા કહીશ. જેનું
 મરુતુ કરવાથી મનુષ્ય પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. (૩)
 મૃગશ્રમિ સતલોકમાં ગયા પછી પદ્માણ્યનાં દર્શન કર્યાં. પ્રશ્નમાં કર્યાં.
 અને નેતાપથી ભરેલાં વચ્ચે નિવેદન કરવા લાગ્યા. પદ્માણ્ય! હું શું કરું ?
 ત્યાં ગઈ! મને મોટું પાપ લાગ્યું છે. (૪)
 શીવજીના દર્શને પાસ્તપર્વ કર્યો છે. એ મેં મોટા અપરાધ કર્યો છે.
 મને એ પાપ લાગ્યું છે! એ પાપની શુદ્ધિ માટે ઉપાય કહો! (૫)
 જુદાજુદા વચન પદ્માણ્યે સાંભળ્યું. અને વત્સાળ્યું કે-હે પુત્ર! તને
 મારા દેવતાં જાઓ. ત્યાં જન્મથી તમારું પાપ નાશ પાવશે. (૬)

વાચંશ્રુત્વાતુપમચ્છ વિધિં તં માર્ગવો મુનિઃ ।

રેપિતર્ ! કાસ્તિતત્ક્ષેત્રં ક્રિફલંતસ્યવિશ્રુતં ॥૭॥

ભૂભાગેકુત્રતત્તીર્થં પાપશોધનકારકં ।

વિધિરુવાચ-ભારતેજંચુદ્વીપેવૈ ગિરેરર્ચુદ્દક્ષિણે ॥૮॥

અસ્તિસામ્ભ્રમતીગંગા વહતિનિર્મલાશુભા ।

યામ્પેરોધસિવૈતસ્યાઃ ક્ષેત્રમસ્તીહમત્કૃતં ॥૯॥

ગંગાયન્નદિરણ્યારુયા વહતિમધ્યભાગતઃ ।

પાપાનિસ્મરણાત્પુત્ર ! નશ્યન્તિમનુજસ્યચ ॥૧૦॥

પ્રેતયોનિગતાયેષ ચેમૃતાઃ પતનાદિભિઃ ।

ચેમૃતાસ્તાહિતાઘ્યાઘ્નૈઃ દષ્ટાઃસર્પાદિભિસ્તથા ॥૧૧॥

તૈસર્વેમુક્તિમાયાન્તી ગંગાયામસ્થિપાતનાત્ ।

યસ્યાંશ્રાદ્ધેકૃતેપુત્ર ! પિતરોયાન્તિસહૃતિમ્ ॥૧૨॥

જુથુ-હે પિતા! એ ક્ષેત્ર ક્યા છે? તેનુ શુ નામ છે? ત્યા જવાથી શુ ફળ મળશે? તે કૃપા કરી મ્હને કહો! (૭)

પૃથ્વીના ક્યા ભાગમા એ ક્ષેત્ર છે? કે એ સ્થળે જવાથી પાપનેા નાશ થઈ શકશે જીજુદિપમા ભગતખડ છે। ત્યા આશુ નામે એક પ્રસિદ્ધ પર્વત છે (૮) તેની જમણી બાજુએ સાખરમતિ (સાખ્રમતી) ગંગાવહે છે તેનુ જળ નિર્મળ અને પવિત્ર છે તેને જમણે કાઠે મેં નિર્માણુ કરેલુ એક ક્ષેત્ર છે. જે ઘણક્ષેત્ર નામે પ્રસિદ્ધ છે (૯)

ત્યા ક્ષેત્રની વચ્ચે હિરણ્યગંગા (હરણાવ નામે નદી) વહે છે હે પુત્ર! જેનુ સ્મરણુ કરવાથી મનુષ્યના મધ્યમા પાપ નાશ પામે છે. (૧૦)

જે લોકો આત્મહત્યા કરી મરણુ પામેલા હોય। જેઓને વાઘ જેવા કૂર જનાવરોએ મારેલા હોય। અથવા જેઓ સાપ જેવા ઝેરી જ્ઞાનવરો કરડી મરી ગએલા હોય। અને પ્રેત યોનિમા ગએલા હોય। (૧૧)

તેઓના અસ્થિ (હાડકા-કૂલ) ગંગામા પધરાવવાથી પ્રેત યોનિ મની મુક્તિને પામે છે વળી હે પુત્ર! હિરણ્યગંગાને કિનારે પિતૃઓનુ શ્રાદ્ધ કર્યુ હોય। તો પિતૃઓની સહૃતિ થાય ॥ (૧૨)

પ્રયાગેણસમોયત્ર ત્રિવેળીસંગમોઘૃગો ! ।

યસ્મિન્સ્નાનેનદાનેન રિચ્યન્તેપાપરાજયઃ ॥૧૩॥

તસ્મિંસ્તીર્થેઘૃગો ! ગચ્છસ્વીયપાપવિશુદ્ધયે ।

તત્રસર્વાણિપાપાનિગમિષ્યન્ત્યત્રગાહનાત્ ॥૧૪॥

ઇતિસમ્યગ્વચઃશ્રુત્વા પપચ્છધાતરઘૃગુઃ ।

કેપાપાપંગતંધાતઃ કથયત્ત્વમમાધુના ॥૧૫॥

યચ્છુત્વાજાયતેશ્રદ્ધાતસ્માદ્ગદિતુમર્હસિ ।

તસ્યૈતદ્વચનંશ્રુત્વા બ્રહ્મોવાચસુતંપતિ ॥૧૬॥

બ્રહ્મોવાચ-શૃણુપુત્રમવક્ષ્યામિ પુરાત્તપુરાતનં ।

આગતોભગવાન્ રુદ્રેફદામમધામનિ ॥૧૭॥

વ્યસ્તોહસ્વશિરોમિશ્ચ પંચભિરુપવેશિતઃ ।

તદાવ્યચારયચ્છૂલી સ્વસ્યાન્તઃ કરણેમૃદઃ ॥૧૮॥

હે ભૃગો ! પ્રયાગના તીર્થ સમાન જ્યા ત્રિવેણીનો સંગમ છે ત્યા જઈ હજારો મનુષ્ય સ્નાન અને દાન કરે છે તે તેના સબળા પાપ નાશ પામે છે (૧૩)

તો હે ભૃગો ! તમારા પાપની શુદ્ધિ કરવા માટે તમે એ તીર્થમાં જાઓ ! ત્યા જઈ સ્નાન કરવાથી તમારા મધળા પાપ નાશ પામશે (૧૪)

એ પ્રમાણે બ્રહ્માજીના શુભ વચનો સાંભળી ભૃગુ પૂજવા લાગ્યા હો પિતા ! ત્યા જવાથી કાના કાના પાપ નાશ પામ્યા છે તે મહેને જલદી કહો (૧૫)

જેનું શ્રવણ કરવાથી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય ! એવી રીતે મહેને કૃપા કરીને કહો ? એ પ્રમાણે ભયનું વચન સાંભળી બ્રહ્માજી પોતાના વહાલાપુત્ર ભૃગુ પ્રત્યે બોલ્યા ! (૧૬)

બ્રહ્માજી-હે પુત્ર ! તમને એક સુદૃઢ દ્રાવ કહું છું તે ઘણું પુરાતન વખતનું છે એક વખત ભગવાન રુદ્ર આપણા આ મત્સ્યલોકમાં પધાર્યા અને મને મળ્યા માટે મારા મદિરમાં પધાર્યા (૧૭)

એ પ્રશ્ને હું અસ્વસ્થ બેઠેલો હતો માગ પાચ મસ્તકો શિથિલ હતા એ જાઈ મહાદેવજીએ વિચાર કર્યો અને મનથી નક્કી કર્યું (૧૮)

માધેચકાર્તિકેપ્રાસે વૈશાખેત્રાવણેતથા ।

માર્ગશીર્ષેતથાઞ્ચેષ્ઠે ફાલ્ગુનેહાધિકેચવૈ ॥૨૫॥

સ્નાનંદાનંપ્રકુર્વેતિયેનરાઃ શુદ્ધમાનસાઃ ।

તેષાંદિનેદિનેપુણ્ય મન્થમેઘશતાધિકં ॥૨૬॥

અસંહ્યેયફલંસમ્યક્સુંજંતેમાનવોત્તમાઃ ।

તેષાંનશ્યંતિપાપાનિ તસ્મિન્નેવનસંશયઃ ॥૨૭॥

ઇતિશ્રીબ્રહ્મપુરાણે બ્રહ્મક્ષેત્રમાહાત્મ્યે ત્રિવેણીસંગમવર્ણનંનામ
સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥

॥ અથાષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥

બ્રહ્મોવાચ-શ્રુણુપુત્રમવક્ષ્યામિ સુતીર્થોત્પત્તિકારણમ્ ।

તાક્ષર્યપિંગલયોર્યુદ્ધંશ્રુણ્વતાંવૈસુસ્વાવહમ્ ॥૧॥

જેઓ માધ માસમાં, કાર્તિકમાં, વૈશાખમાં, ત્રાવણ્યમાં, માર્ગશીર્ષમાં
જ્યેષ્ઠમાં, ફાલ્ગુમાં અને અધિકમહિનામાં બ્રહ્મક્ષેત્રમાં અને તેના તીર્થમાં
જ્યાં નિવાસ કરે છે, સ્નાન કરે છે. દાન કરે છે તે તેમનાં મન પવિત્ર
થાય છે. વળી દરરોજ સેકડો અન્નમેધના યજ્ઞોતું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨૫-૨૬)

એટલું જ નહીં પણ એ ત્રેષ્ટ મનુષ્યો પુણ્યનાં અસંખ્ય ફળ ભોગવવા
બાગ્યશાલી થાય છે તેઓનાં પાપ નાશ પામી જાય છે. તેમાં લેશ પણ
સંશય નથી.

ઇતિશ્રી જયશંકરસુતુના ગણપતિશંકર શાસ્ત્રિણા વિરચિતે

ભાવાર્થે ઘોષિતિનિ ગુર્જર દીકાવિન્તે ત્રિવેણી સંગમ

વર્ણનં નામ સપ્તમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય આરંભો

બ્રહ્માજી-હે પુત્ર! એ સુંદર તીર્થની ઉત્પત્તિનું કારણ હું તને કહું છું
તે તુ શ્રવણ કર! ત્યાં ગરુડ અને પિંગલ નામે નાગનું યુદ્ધ થયું હતું. એ
ઇતિહાસ સાંભળનારાઓને મનોહર લાગે તેવો છે.

વક્રંચતુષ્ટયંયોગ્યંપંચમંતન્નિરર્થકમ્ ।
 इतिसर्चित्यशूलेन चिच्छेदशीर्षकंमम ॥१९॥
 सम्प्राप्तत्કાલંવૈશિવહસ્તેસ્થિરીભવત્ ।
 निरस्तं तन्नकुत्राऽपि तेनवभ्रामभूतछे ॥२०॥
 नगत्तंकापितत्पुत्र शिवहस्ताद्धिपातक ।
 दिवसैःकतिपयैःक्षेत्रे स गतोममनिर्मिते ॥२१॥
 हिरण्यायाश्चभीमायाः कौशाम्ब्या.संगमेततः ।
 कपालभृत् समायातः कपालंतन्ननिर्गतम् ॥२२॥
 विषापः सशिवोभूत्वास्वस्थानंप्रतिसययौ ।
 इतितेकयितंपुत्रतीर्थपुण्यस्यवृद्धिदं ॥२३॥
 त्रिवेणीસંગમેપુત્ર ! સ્નાનંકુર્વતિયેજનાઃ ।
 न ते पश्यति कीनाशान्दुष्टान्स्वप्नेऽपिनिर्द्भणान् ॥२४॥

અહાજીને ચાર જ મસ્તક હોવા ઘટે!! આ ..ચેહું પાચમુ તદન
 નશામુ છે આમ શિવજીએ ધાર્યું અને ત્રિશલ ક્રોમાંથી એ પાચમાને ઉગામ્યુ (૧૯)

એ માણુ ઉડ્યુ! તૂર્ત મહાદેવજીના હાથમા ચોટી પડ્યુ મહાદેવજી
 ચક્રિત થયા તે તેને દૂર કરવા ધણા ઉપાયો કર્યા પણ કોઈ ઉપાયની અસર
 થઈ નહીં આખરે પૃથ્વી પર પધાર્યા (૨૦)

હે પુત્ર! એ પૃથ્વી ઉપરના બધા ક્ષેત્રોમા કર્યા, તોપણ મહાદેવજીના
 હાથમા ચોટીહું આ અહાકપાલ-મહાપાપ ખરમુ નહીં ધણે સમય ત્રિત્યા
 પછી મેં નિર્માણ કરેલા અહાક્ષેત્રમા પધાર્યા (૨૧) ત્યા ત્રિવેણીનો સગમ
 જોયો! આનંદ પામ્યા! એ સગમ દિરણ્યગંગા-લીમા અને કૌશામ્બીનો ધએલો
 જણાયો અહાકપાલ ચોટી ગએલા શિવજી એ સગમ ઉપર ગયા ત્યા સ્નાન
 કર્યું કે તૂર્ત જ એ મહાપાપ નાશ પામ્યુ (૨૨)

એ પ્રમાણે શિવજી પાપથી મુક્ત થવા ત્યારે શાંતિ પામ્યા અને
 કૈલાસમા પધાર્યા હે પુત્ર! તદને આ પવિત્ર તીર્થનો મહિમા કહી બતાવ્યો (૨૩)

હે પુત્ર! ત્રિવેણીના મગમમાં જઈ જે મનુષ્યો સ્નાન કરે છે તેઓને
 સ્વમર્મા પણ દુષ્ટ-નકુદ્ધ વમદૂતો જોવા મળતા નથી (૨૪)

માધેચકાર્તિકેમાસે વૈશાખેશ્રાવણેતથા ।

માર્ગશીર્ષેતથાષ્ટ્યેષ્ઠે ફાલ્ગુનેઘ્ણિકેચવૈ ॥૨૫॥

સ્નાનંદાનંપ્રકુર્વેતિયેનરાઃ શુદ્ધમાનસાઃ ।

તેષાંદિનેદિનેપુણ્ય મન્વમેઘશતાધિકં ॥૨૬॥

અસંખ્યેયફલંસમ્યક્ક્રમુંજંતેમાનવોચમાઃ ।

તેષાંનશ્યંતિપાપાનિ તસ્મિન્નેચનસંશયઃ ॥૨૭॥

इतिश्रीब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये त्रिवेणीसंगमवर्णनं नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥

॥ अथाष्टमोऽध्यायः ॥

ब्रह्मोवाच—शृणुपुत्रमवक्ष्यामि सुतीर्थोत्पत्तिकारणम् ।

तार्क्ष्यपिंगलयोर्युद्धंशृण्वतां वैसुखावहम् ॥१॥

જ્યેષ્ઠો માધ માસમાં, કાર્તિકમાં, વૈશાખમાં, શ્રાવણમાં, માર્ગશીર્ષમાં
જ્યેષ્ઠમાં, ફાલ્ગુમાં અને ઘ્ણિકમહિનામાં બ્રહ્મક્ષેત્રમાં અને તેના તીર્થમાં
જઈ નિવાસ કરે છે, સ્નાન કરે છે. દાન કરે છે તો તેમનાં મન પવિત્ર
થાય છે. વળી દરરોજ સેકડો અશ્વમેધના યજ્ઞોતુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨૫-૨૬)

એટલું જ નહીં પણ એ ઐષ્ટ મનુષ્યો પુણ્યનાં અસંખ્ય ફળ ભોગવવા
લાગ્યાલાલી થાય છે તેઓના પાપ નાશ પામી જાય છે. તેમાં લેશ પણ
સંશય નથી.

धतिश्री ज्यशंकरभुनुना गणपतिशंकर शास्त्रिणा विरचिते

सायार्थे द्यातिनि शुद्धं दीक्षयन्ते त्रिवेणी संगम

वर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः

अध्याय आठमो

બ્રહ્માજી—હે પુત્ર! એ સુંદર તીર્થની ઉત્પત્તિનું કારણ હું તને કહું છું
તે તુ શ્રવણ કરે! ત્યાં ગરુડ અને પિંગલ નામે નાગનું યુદ્ધ થયુ હતુ. એ
ધતિદાસ સાંભળનારાઓને મનોહર લાગે તેવો છે.

सूत-उवाच-इतिधातुर्वचः, श्रुत्वाभृगुः प्राहपितामहम् ।

ममश्रद्धाविवृध्यर्थं कथयत्वंदयानिधे ! ॥२॥

ब्रह्मोवाच-एकस्मिन् दिवसेवत्स ! सर्पाणांगरुडस्य च ।

पूर्ववैरंसमुत्पन्नमभूद्युद्धभयंकर ॥३॥

गरुडेनाऽतिरोषेणसर्पाश्चवहवोः हताः ।

क्षीणावलेनतेसर्वे विनताशरणययुः ॥४॥

नागा-उचु -भो मातस्तवपुत्राव दास्यामः करमुत्तमम् ।

यथास्मानगरुडोरक्षेत्तथाकार्यत्वयाद्युतः ॥५॥

तेषां वचासिद्धत्वासा गरुडं प्रतिचाव्रवीत् ।

पुत्र ! त्वयानहन्तव्या इमेस्त्वद्भयकातराः ॥६॥

सर्पादास्यंतितेवत्स नागमेकंदिनेदिने ।

अतस्त्वधाप्रकर्तव्यं वचनमेसुखावह ॥७॥

सूत-जे प्रभाषे ब्रह्माशु वचन साक्षणात्ते लभ्यु ज्योस्था हे पिता ।
मारी श्रद्धा वृद्धि पात्रे तेवी रीते मारा उपर कृपा करीने भूने जे
धतिहास कडे । (२)

ब्रह्माशु-हे वत्स । काष्ठ जेक दिनसे सर्पोजे अने गरुडे प्रथमतः वेर
सभार्थु अने जे वेरने लीधे परस्परतुं जयानक युद्ध थयुं कत (३)

गरुड धधु ! काष्ठमा आषी अनेक- नागलोकोना नास कयो नागो
अजहीन थर्ष गया अने माता विननाता, शरणे गया (४)

सर्पो-हे माता ! तमारा पुत्र गरुडने अमे कर आप्या करीशु ।
जेवी जे आता करशे तेवी जतनो क आपता रहीशु पशु हवेथी गरुड
अमाइ रक्षशु करे । तेवी जतनो जेहामस्त करी आपो (५)

सर्पोतुं वचन साक्षण्यु विनताजे गरुडन ज्योलाव्यो कथु के हे पुत ।
तहारे हवेथी नाग लोकोना नास कवो नही तहारा लपथी जे गरीम
थर्ष गया छे (६)

हे वत्स ! जे नाग लोको तहने दररोज जेक जेक नाग सोपता
रडेसे तहारे तेमनु रक्षशु करु जेधजे आ वचन माई तु पाणजे, तेथी
तु सुधी थर्ष. (७)

इत्थंमात्रामशान्तं गरुडं माणघातकं ।
 परिक्रम्यत्रिवारंते ययुवं स्वालयंप्रति ॥८॥
 सर्पास्तत्समयात्पुत्र ! सर्पमेकंदिनंप्रति ।
 गरुडायददुः प्रीत्यास्वानाम्रक्षणकारणात् ॥९॥
 एवमर्पयतांतेषां बहवोदिवसंगताः ।
 एतावान्निर्गतः कालोभुजंगानांमुखावहः ॥१०॥
 एकदापश्चिराजेनगत्वावैनागमन्दिरं ।
 याचितंदीयतांशीघ्रंकरंमेषणपूर्वकं ॥११॥
 तद्दिनेनागपुत्रस्यपिंगलस्यमहौजसः ।
 बलयेसमयोपामस्तदाचिन्तातुरोभवत् ॥१२॥
 किंકરોમિક્કગચ્છામિમૃત્યોઃ સમિપમાગતઃ ।
 સામુદાનાદિકૈર્ભેદૈઃ કરિવ્યેમાણરક્ષણં ॥૧૩॥

એ પ્રમાણે માતા વિનતાએ તેના પુત્ર ગરુડને નાગોનું રક્ષણ કરવાની વાત કહી અને શાંત પડ્યો. નાગોએ વિનતાની ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરી અને રાજા સદ્યંતેમના નિવાસ તરફ ગયા. (૮)

હે પુત્ર ! તે દિવસથી માંડીને તેઓ દરરોજ એકએક નાગ સોપતા રહ્યા અને પોતાનું રક્ષણ કરતાં રહ્યા. (૯)

એ પ્રમાણે કરતાં ધણી દિવસો પીટ્યા. ત્યાં સુધી ત્રાગ લોકોનો સમય પણ સુખશાંતિમાં વ્યતિત થતો રહ્યો. (૧૦)

એક દિવસ ગરુડ નાગ રાજાના મંદિરે ગયા ! માગણી કરી કે-સરત પ્રમાણે તમે અમને કર જલદી આપો. (૧૧)

તેજ દિવસે નાગ રાજાના પુત્ર પિંગલનો પારો હતો. એ મહા તેજસ્વી નાગપુત્ર મનમાચિંતા કરતો હતો. અરે મારે દુરમનને આધિન થવું પડશે ! (૧૨)

અરે !! તે વિશે હું શું વિચાર કરું ? ક્યાં જઈ ? આતો એક મૃત્યુના પાસે જવા જેવું બન્યું !! તેમ છતાં શાસ્ત્રકારોએ બતાવેલા સાંમ-દાન-દંડ અને બેદ જેવા નીતિના અખતગ કરે તો શું જોઈ !! એમ કરતાંમા મારા પ્રાણ અચે તો કેવું !! (૧૩)

एवंविचार्यसर्पेण कृतकर्महनुत्तमं ।

गरुडंसान्त्वयामास स्वकयानघ्नवाचया ॥१४॥

एवंकृतेसमाधानं न न्यवर्तेत पक्षिराट् ।

स्वदेहमर्पयामાસર્પિંગલસ્તસ્વતૃણયે ॥१૫॥

રેપક્ષિન્ ! મક્ષયત્વંમાંચિલ્લંકુરુપેઠ્યં ।

इत्युत्तवागरुडस्याग्नेदेहपिंडंश्चचिक्षिपत् ॥१६॥

ચઠ્ઠુનાતંસમુદ્ભૂત્યંરયસોદ્દયન્નમઃ ।

તાવત્સમાગતંક્ષેત્રમદીયંમુક્તિભાવનમ્ ॥१૭॥

હવાચર્પિંગલસ્તન્નશ્રુણુધ્વંવચનંમમ ।

अस्तिसर्वोत्तमंशास्त्रंमदीयंलोकपूजितम् ॥१८॥

વિદ્ગલંનામવિख्याતંવર્તતેપૃથિવીતલે ।

पाठकोनहितस्यास्तिसमर्थोन्योमयाविना ॥१९॥

આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને નાગ કુમારે એક સુંદર કાર્યની ઘટના કરવા માંડી. પ્રથમતો પોતાને જાણે તેવી નમ્રવાણીથી ગરુડને આશ્વાસન આપ્યાં. (૧૪)

એમ કરવા છતાં પક્ષીઓના રાગ ગરુડને ઠીકઠીક સાંભળી નહીં ત્યારે પિંગલે તેને ખૂબ કરવાની આજ્ઞા પોતાનો દેહ અર્પણ કરવા તૃણેર કહ્યું. (૧૫)

નાગપુત્ર-હે પક્ષિરાજ! હો, તું મને આ કેમ! ઠીકતો! વખત લગાડ્યો શા માટે! એમ બોલી ગરુડની આગળ પોતાના દેહરૂપે પિંગલે અર્પણ કર્યો. (૧૬)

ત્યારે ગરુડે તેને આંચવડે પકડ્યો. તેને ઉચક્યો. આકાશમાં ઉડ્યો. વેગથી નાસ્ત્ર-માંડ્યું દરમ્યાન મુક્તિના સાધનવૃત્ત ગારૂ ક્ષેત્ર (બ્રહ્મક્ષેત્ર) પ્રાપ્ત થયું. (૧૭)

ત્યારે પિંગલ બોલ્યો-હે ગરુડજી! તમે મારી નાત સાંભળો. મેં એક સર્વોત્તમ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરેલો છે. લોકો જ્ઞેને પ્રેમથી વધાવે છે. (૧૮)

એ શાસ્ત્રનું નામ "પિંગલશાસ્ત્ર નામે" પ્રખ્યાત છે. મનુષ્ય લોકમાં તેની જાણ સારી છે. તેનો અભ્યાસ કરનાર દુનિયામાં મારા જેવો કોઈ નથી. (૧૯)

તસ્માત્ત્વં સ્વહિતાર્થાય પઠસ્વસ્વલુપ્તમનુસ્વાત્ ।
 છન્દોમયામદં શાસ્ત્રં વેદશાસ્ત્ર વિભૂષણમ્ ॥૨૦॥
 इत्युक्त्वास भुजंगानामधिराजः स बुद्धिमान् ।
 पिंगलः पाठयामास छन्दः शास्त्रमनुत्तमम् ॥२१॥
 मात्राणां गुरुहस्वाणां दर्शकंमगणादिनाम् ।
 इन्द्रवज्रादि वृत्ताना मार्यादि छन्दसान्तथा ॥२२॥
 विश्वमार्धसमानानां प्रस्तार श्ચિત્ર સંયુતામ્ ।
 શ્રુતિપુહૃટ્માનાનાં ગાયત્ર્યાદિ મુછંદસાં ॥૨૩॥
 पुनराह भुजंगेन्द्रोऽस्त्येकं वृत्तहिचोत्तमम् ।
 दर्शयिष्यामि तत्तुभ्यं सर्वलोक मनोहरं ॥२४॥
 भुजंगस्य मयातेति नाम्नाप्रख्याति मागतम् ।
 मुञ्चमां पृथिवीं तस्माद्यदिदृष्टું त्वमिच्छसि ॥२५॥

જો તમારી મરજી હોય તો તેનો અભ્યાસ તમે કરો. હું તમને મુંદર રીતે બહુવાણીશ. તમારા હિતની ખાતર કહું છું. આ શાસ્ત્ર હોમય છે. વેદશાસ્ત્રના એ ભૂષણ રૂપે છે. (૨૦)

એ વાત સાંભળી, ગરુડે રાજી થયા. અભ્યાસ કરવાની મરજી ખતાવી. ત્યારે બુદ્ધિમાનુરાજપિંગલે એ અતિશ્રેષ્ઠ એણે હસ્તશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવો સારૂ કીર્ત્યો. (૨૧)

શરૂઆતમાં લઘુ-ચુર-માત્રાઓનો લક્ષણ બતાવ્યાં તથા મગલ્ય વગેરે (મ, ય, ર, સ, ત, જ, બ, ન,) જેવાં ગણોનાં લક્ષણ શિખવ્યાં. ઈન્દ્રવજ્ર, આર્યા, જેવાં છદોનું જ્ઞાન આપ્યું. (૨૨)

વિપમાર્ધ-સમાન-પ્રસ્તાર-ચિત્ર વિગેરે લૌકિક છદોનું જ્ઞાન આપ્યું તેમજ વેદના ગાયત્રી-ત્રિષ્ટુપ્ આદિ છદો પણ શિખવ્યા. (૨૩)

ત્યાં પછી નાગોના રાગજ્ઞે જણાવ્યું કે હવે એક મહત્વનું વ્રત બાકી છે. સર્વ લોકો તેનાથી રંબન થાય છે. તેનું હવે તમારા આગળ વર્ણન કરીશ (૨૪)

જેનું નામ ભુજંગપ્રયાત નામે વ્રત છે. તેની ખ્યાતિની સૌની માહિતી છે. એ વ્રત કહીને ખતાવવા કરતા પ્રત્યક્ષ પ્રયોગથી બતાવું તો કેવું? (૨૫)

तस्मै तद्वचनं श्रुत्वागरुत्मान् विससर्जतं ।
 स्थित्वाभूमावद्विश्रेष्ठ श्रुत्वा गतिमुचमाम् ॥२६॥
 हिरण्यायास्तदंगत्वा ऋषिणा शापिते हृदे ।
 यथा न ज्ञायते पक्षी जलान्तं प्रविवेशह ॥२७॥
 हृदस्यः पिंगलोनाम उवाच गरुडं प्रति ।
 द्यौर्भावाशपितुं धूर्त ! मृषायत्नो भविष्यसि ॥२८॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये पिंगलोपाख्याने
 अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ अथ नवमोऽध्यायः ॥

गुरुवाच-प्रविष्टो यद् हृदे नागः कथं न प्राविशत् स्वगः ।
 तिरस्कार युतं वापयं सोढवान् बलवचरः ॥१॥

ग३५७ भूय यथा. पिंगल नागने छुरो क्यो. पृथ्वी उपर पडी लुगंग
 प्रयात अटले मुजग=सर्प. अने प्रयात=अटले आलवु" सर्पना जेनी आलथी
 पलायन क्युं.

द्विर्द्वय अगाने किनारे धरो हतो. तेमां तेलु प्रवेश क्यो. जे धराने
 सौवरी ऋषिअे शाप दीघो हतो. अे विचारी पक्षिराज ग३५ न जाथी
 शके तेवी रीते तेलु जणभा प्रवेश क्यो. (२७)

धरामा चेठेला नागराज पिंगले ग३५ने धिक्कारी कहेवा मांड्युं क हे
 धूर्त! बोवने वश मर्ष भारो नास करेवा तैयार क्यो! धिक्कार!! त्कारे!
 प्रयत्न निष्फल ॥

धृतिश्री जयशंकरभुजंग अष्टपतिशंकर शस्त्रिणा विरचिते
 भावार्थे ध्यातिनि गुणरि. दीक्षान्विते अ० ऐ० माहात्म्ये
 त्रिवेणी संगम पर्वतं नाम अष्टमोऽध्यायः

अध्याय नवमो

लुथु—नागराज पिंगल धरामां चेठे तेनी पाछण ग३५७ केम प्रवेश
 न करी सक्या? तेमज आरे जणवान छतां नागनां धिक्कारलयां वयने
 केम सखां? (१)

બ્રહ્મોવાચ-બ્રહ્મક્ષેત્રે મયાપુત્ર ! યજ્ઞોઽકારિમહત્તરઃ ।

મહર્ષિઃ કોઽત્પત્તત્ર હિરણ્યાયાઃ ધૃત્વૌ હૃદે ॥૨॥

આગત્યગરુડસ્તત્ર નર્હિસ્યાજ્જલજાનિત્તિ ।

શશાપ સંયમદ્રવ્યસ્ત્યક્ત્વાઽતસ્તંગતો ગવિઃ ॥૩॥

સ્થાનંજ્ઞાત્વા સૌભરેશ્ચ ગરુડઃ શાપશક્લિતઃ ।

મુક્ત્વાનાગં હિગંગાયાં સ ગતઃ કેશવાલયે ॥૪॥

નાગસ્તદ્દિનમારભ્ય હિરણ્યાયા જલેઽવસત્ ।

સન્નિનાય ચિરંકાલં પિંગલો વુદ્ધિમાન્ મૃગો ! ॥૫॥

તસ્માજ્જલાદિનિઃસૃત્ય તતોઽસૌ દ્વિજરૂપ ધૃક્ ।

જગામ શ્રેષ્ઠવિપ્રસ્ય મેહે પઠન કાંક્ષયા ॥૬॥

વિદ્વૉસં સદ્ગુરું શાન્તં વેદશાસ્ત્રં વિશારદં ।

પપાતપાદયોઃ સઘો વદ્ધાઙ્ગલિરુવાચહ ॥૭॥

બ્રહ્મા-હે પુત્ર ! બ્રહ્મક્ષેત્રમાં મહે એક મોટો યજ્ઞ કર્યો હતો. તે પ્રમંગે ગંગામાં કોઈ એક મુનિ તપ કરતા હતા. (૨)

અપિએ ગરુડને શાપ દીધો કે ગરુડ અહીં આવીને જળના પ્રાણીઓની દિંઆ કરશે તો તેનો નાશ થશે. એ વાત ગરુડે જાણી અને ધરાને ત્યાગ કર્યો. (૩)

ગરુડે સૌભરીનું એ સ્થાન જાણી શાપના ભયથી એ ધરામાં પ્રવેશ કર્યો નહીં અને નાગને કંઈ કરી શક્યો નહીં. તેથી ગરુડે વૈકુઠમાં ચાલ્યા ગયા. (૪)

તે દિવસથી માઠી નાગરાજ્યએ હિરણ્યગંગાના જળની અંદર વાસ કર્યો. અને સુખચેનથી ધણા દિવસ ત્યાં જ ગાળ્યા ! (૫)

પિંગલે વિચાર્યું કે ગરુડનો હવે ત્રાસ રહ્યો નથી. જળમાંથી બહાર નિકળ્યો. બ્રહ્મણુનું રૂપ ધારણ કર્યું અને બ્રહ્મક્ષેત્રના વિદ્વાન બ્રહ્મણુ પાસે ભણવા ગયો. (૬)

ત્યાં એ વિદ્વાન, શાન્ત, અને વેદશાસ્ત્ર સપન્ન એવા ગુરુના ચરણમાં પડ્યો અને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. (૭)

પ્રસન્નાત્માદ્વિજેન્દ્રોવૈ પિંગલંસમભાપત ।

મો બ્રહ્મન્ ! કુત આયાતો વદાગમન કારણમ્ ॥૮॥

પિંગલોવાચ—પ્રચ્યાર્તીં મહતીંશ્રુત્વા સમ્પ્રાપ્તશ્ચરણાન્તિકે ।

વિદ્યાકામોઽસ્મિતે શિષ્યો બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિસત્તમ ॥૯॥

વિપ્ર—ઉવાચ—સ્વાગતં મો દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! વિદ્યાપઠન કાંક્ષયા ।

ઉપિત્વામાપકેગેહે મુખેનાઽધ્યયનંકરુ ॥૧૦॥

સત્કૃતોગુરુણાસર્પ ઉવાચકતિચિત્ સમાઃ ।

સેવયામાપ્તવિદ્યોઽશ્રૂત્ કૃતકૃત્યો મુનિશ્વરઃ ॥૧૧॥

વદૌવિમાય કન્યાંસ્વાં વિદુષે બ્રહ્મચારિણે ।

કીર્તિતુષ્યત્તનોત્ સોવૈ પિંગલો ધીમતાંવરઃ ॥૧૨॥

વિદ્યયાભૂષિતઃ સર્પેણુરુમારાધ્યમક્તિતઃ ॥

સ્વકુટુંબં પુરસ્કૃત્ય જગામદિશિસુચરામ્ ॥૧૩॥

વિદ્વાન ગુરુએ પ્રસન્ન થઈ પિંગલ સાથે લાપણુ કરવા માંડ્યું. હે બ્રાહ્મણુ બુદ્ધ ! ત્હમે ક્યાથી આવ્યા ? આવવાતું શું કારણુ છે વા? કહો. (૮)

પિંગલ—હે ગુરુ ! ત્હમારી મોટી ખ્યાતી સાંભળી, ત્હમારા ચરણુમાં આવ્યો છું. ત્હમારો શિષ્ય થઈ વિદ્યા ભણુવા ઇચ્છું છું. ત્હમે બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ છો. મ્હારી આ વાતની બુદ્ધિથી ખાતરી કરી શકશો. (૯)

ગુરુ—હે શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મકુમાર ! ત્હમે અહીં ભલે આવ્યા ! વિદ્યા ભણુવાની ત્હમારી ઇચ્છા રૂઢી છે. મ્હારે ઘેર સુખ શાન્તિથી રહો ને અભ્યાસ કરો ! (૧૦)

એ પ્રમાણે ગુરુએ સત્કાર કરેલા નાગપુત્રે કેટલાંક વર્ષો ગુરુને ત્યાં ગાળ્યાં. ગુરુની સેવા કરી વિદ્યાનો અભ્યાસ સારો કર્યો. ગુરુ પાણુ તેનાથી પોતાને લાગ્યશાળી સમજવા લાગ્યા. (૧૧)

વળી એ વિદ્વાને આ વિદ્યાર્થિને પોતાની કન્યા પરણાવી. બુદ્ધિમાન પિંગલે તેની કીર્તિ વધારી સુખથી નિવાસ કર્યો ! (૧૨)

વિદ્યાથી વિભૂષિત એ નાગરાજાએ ગુરુને રીઝવી આજ્ઞા લીધી. અને ઉત્તર તરફ પ્રયાણુ કર્યું. (૧૩)

તદ્દેશે સ મહાભાગઃ સ્વવાસમકરોત્તદા ।
 ગૃહેતિષ્ઠન્ વેદમન્ત્રૈરગ્નિહોત્રં જુહાવહ ॥૧૪॥
 વેદવિત્ વેદધર્મેણ ગૃહસ્થાશ્રમમાચરત્ ।
 નામ નિર્દેશમાત્રં તન્નશ્રુતં ગરુડેન વૈ ॥૧૫॥
 નિર્ગતે કતિચિત્કાલેઽવગતંતદ્ગરુત્મતા ।
 માસેનભસિ સંપામે નાગપંચમ્યુપસ્થિતા ॥૧૬॥
 અધિદેવસ્થનાગસ્ય વ્રતોત્સવમથાકરોત્ ।
 સ્ત્રિયઃ સમ્મીલ્યગ્રામસ્ય પિંગલસ્ય ગ્રહે ગતાઃ ॥૧૭॥
 સુંદરાસ્યાઃ સુશીલાઽવૈસર્વાભરણભૂપિતાઃ ।
 હચુસ્તાવચનં નાર્યો નાગપત્નીં પતિવ્રતામ્ ॥૧૮॥
 વર્તતેઽચવ્રતં શ્રેષ્ઠં વયં કર્તુ સમુચ્ચતાઃ ।
 ભવત્યાપિમકર્તવ્યં ગચ્છેમસરિતસ્તટમ્ ॥૧૯॥

એ દેશમાં આ મહાબાગશાળી નાગે નિવાસ કર્યો અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી વેદમન્ત્રોથી અગ્નિહોત્રનો હોમ કરવા લાગ્યો. (૧૪)

નેદને જાણુનારા આ નાગરાગ્નએ વેદધર્મથી ગૃહસ્થાશ્રમ કરવા માંડ્યો. દરમ્યાન ગરુડ આ નામના નામનો ઈશારો પણ જાણી સક્યા નહો. (૧૫)

આમ કેટલાય વરસો વીતી ગયાં. પછી ગરુડને તેની આતમી મળી. ત્યારે શ્રાવણમાસ આવ્યો અને નાગપત્નીનું વ્રત કરવાના પ્રસંગે તેની વાત જાહેર થઈ. (૧૬)

એ વ્રતને દિવસે નાગોના દેવતાનું વ્રત લોકોએ કર્યું. ગામની સ્ત્રીઓ એકઠી થઈ પિંગલને ઘેર ગઈ. (૧૭)

નગરની સ્ત્રીઓ સુદર મુખવાળી હતી. સુશીલ હતી અને જાત જાતનાં આભૂષણો ધારણ કરેલી હતી. નગરની સ્ત્રીઓ એ પતિવ્રતા એવી પ્રાણી પત્નીને કહેવા લાગી. (૧૮)

આજે એક એક વ્રત છે. અમે સૌ કરીએ છીએ. ત્હમારે પણ કરવું જોઈએ. ચાલો આપણે નદીએ નહાવા જઈએ. (૧૯)

इतिवासांवचः श्रुत्वा पिंगलंप्रतिभाभिनि ।
 सखीनामगमद्वाणीं तत्रगन्तुमनोदधे ॥२०॥
 सत्वरਾਂતાંસવિજ્ઞાય પિંગલઃ પ્રત્યભાપત ।
 भवत्यानद्दिगन्तव्यं स्वगेहात्कापिसुंदरी ॥२१॥
 पतिर्देवोहि नारीणां सर्वथा श्रेयकारकः ।
 सेवयाकुरुतेभक्त्या भुक्ति मुक्ति भुनक्ति ॥२२॥
 इति पिंगलनागेन सान्त्वित्वावૈસ્વસુંદરી ।
 पुनः स कथयामास कारयिष्ये हि दर्शनम् ॥२३॥
 स्वामिनोવચનં શ્રુત્વા પ્રસન્નવદના ભવત્ ।
 સહીનાં મળદ્દે ગત્વા તત્રવાચમભાપત ॥૨૪॥
 અગ્નિહોત્રસ્ય કાર્યાણિ વર્તન્તે મમ મન્દિરે ।
 પત્યુરાજ્ઞાં મૃપાકર્તુ પ્રભવામિ કદાપિન ॥૨૫॥

પિંગલની સ્ત્રીએ નાગરિક મહિલાઓની વાત સાંભળી, સખીઓની સાથે વાત કરી અને તેમની માથે જવા તૈયારી કરી. (૨૦)

પિંગલે પતિની વાત જાણી । શેકવા માટે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો । કહ્યું કે-સુંદરી ! ત્યારે ધરને છોડી ક્યાંઈ પણ જવું નહીં તું જાણે છે કે-ધરમાં કેટલું બધું કામ કરવાનું ચાલુ હોય છે. (૨૧)

સ્ત્રીઓનો દેવ તેમનો પતિ ગણાય છે. પતિનું સેવન કરવું પદતી આઠાઓ પાળવી એ તેમનું ઉમદા મત ગણાય. સ્ત્રીઓનું કમ્પાણ તેમાં સમાયેલું છે. પતિવ્રતા યદ્ય પતિની પ્રેમથી જ સેવા કરે છે તેને આ લોકમાં કાર્તિ-મુખ-આનંદ અને સંતોષ મળે છે અને પરલોકમાં મુક્તિ મળે છે. (૨૨)

એ પ્રમાણે શુદ્ધિમાન પિંગલે પતિનું સાંત્વન કર્યું. સુંદરી સ્ત્રી પણ પતિની આઠા પાળનારી હોવાથી રાજ યદ્ય. પતિનિરાસ છેક છેક ન થાય । તેમજ તેની નાગવ્રતની છત્ત તૃપ્ત થાય તે માટે તેને જાણાવ્યું કે પતિ ! હે પ્રિયે ! ત્હને પ્રત્યક્ષ નાગ દેવતાનું દર્શન કરાવીશ. (૨૩)

પતિએ પતિની સઘળી વાત સાંભળી. આઠા પાળવા તૈયાર થઈ કમ્પાણ કર્યું સખીઓના મંડળમાં ગઈ. ત્યાં સૌને જાણાવ્યું. બહેનો ! તમે જાણો છો ને !! અમારે ત્યાં અગ્નિહોત્ર નિલ ચાલે છે. તેમાં કેટલું બધું કામ કરવાનું

સહ્યસ્તસ્યાવચઃ શ્રુત્વા ગતાસ્તીર્થાશ્રમેહિતાઃ ॥
 નાગતાસ્તસ્યનાગસ્ય માર્યા સાવૈ પતિવ્રતા ॥૨૬॥
 ઇતિશ્રીબ્રહ્મપુરાણે વ્રહ્મક્ષેત્રમાહાત્મ્યે પિંગલોપાખ્યાને
 નવમોઽધ્યાયઃ ॥

॥ અથ દશમોઽધ્યાયઃ ॥

અગ્નિહોત્રસ્ય કર્માણિ સમાપ્ય દ્વિજસત્તમઃ ।
 પિંગલોવૈસ્વકાંભાર્યા પુનર્વાચ મુવાચહ ॥૧॥
 નાગસ્ય દર્શનં દેવિ ! કુરુષ્વસુભગેઽધુના ।
 ઇત્યુક્ત્વા તેન વિમેળ નાગરૂપંવ્યલેલિ હિ ॥૨॥

હોય છે. એ કામ પતિન તરીકે મ્હારે કરવાનું હોય છે. પ્રસન્ન થએલી આ
 નાગપતિન સખીઓને સમજાવવામા ચતુરાઈ બતાવી ધરમા આવી. પતિની
 આરા આમ સફળ કરી બતાવી (૨૪-૨૫)

સખીઓએ પણ વિચાર્યું ત્યાંથી નિકળી તીર્થાશ્રમ નરફ મહં પતિવ્રતા
 નાગપતિન ન આવી. પરસ્પર વાત કરવા લાગી. સાચી પતિવ્રતા એજ
 ગણાય ને! સૌએ જણાવ્યું. (૨૬)

ઇતિશ્રી જ્યેષ્ઠાંકરસુનુના ગણપતિશંકર શાસ્ત્રિણા વિરચિતે
 ભાવાર્થઘોષિતીટીકાયાં નવમોઽધ્યાય.

અધ્યાય દસમો

બ્રહ્માણ્-ભૂગો । બ્રહ્મણુના રૂપમાં રહેલા એ પિંગલ નાગે તે દિવસે
 મધ્યાહ્ન મુખી અગ્નિહોત્રનો વિધી પુરો કર્યો. અને તેની પતિની સાથે
 મધુર વાણીથી કહેવા લાગ્યો. (૧)

હે દેવિ ! કેમ-આજ ત્હારે નાગપત્યમીનુ વ્રત છે ને! ત્હારે નાગની
 પૂજા કરવી જોઇએ! નાગના દર્શન પણ કરવા તો જોઇએજ ને! એમ
 થોડુક હસીને સુદર નાગનું ચિત્ર કહાડ્યું અને કહ્યું કે જો આ નાગ દેવ
 તેમનું તુ પૂજન-અર્ચન કર!! (૨)

કર્ત્રિમં નાગરૂપં ન દ્રષ્ટુમિચ્છામિ હેડનઘ ? ।
 મત્યક્ષં દર્શનં સમ્યક્ ભવેદથા તથા કુરુ ॥૩॥
 ઇતિ તસ્યા વચઃ શ્રુત્વા પિંગલઃ પ્રાહમામિનીમ્ ।
 ત્વયાસુભ્રૂનવક્તવ્યં કેષામગ્રે કદાચન ॥૪॥
 પિંગલોસ્મીતિ નાગોડહં ગરુડસ્યાહિતેરતઃ ।
 ઇત્યાભાષ્યસ્વકંરૂપં નાગરૂપેન્યવેશયત્ ॥૫॥
 સ્વરૂપંદર્શયામાસ સર્વયોગવિદાંવરઃ ।
 નિર્ભયેનાર્ચનં દેવિ ! કુરુષ્વ પ્રાણવલ્લભે ॥૬॥

નાગપતિ—સ્વામીનું! આવાં ચિત્રો તો મેં ધણાંય દીકાં છે. આના કરતાંય આકર્ષક દેખેલાં! પણ તેથી શું? ચિત્ર ખતાવીને જ રીઝવવાના કે? સ્યો એ તો ઠીક!! પણ મ્હારે તો નાગદેવતાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાં છે તેવું કેમ? (૩)

પિંગલ—હે ભામિની! તમારી ઈચ્છા તો જખરી દેખાય છે. નાગ દેવતાં દર્શન કરવાની વાત કરી તે તો ખરી! પણ સ્ત્રિઓનો સ્વભાવ ખ્હીકણુ હોય છે તેવું કેમ!! વળી સ્ત્રિઓના મનમાં કોઈ વાત ટકતી નથી. લગીર વાત સાંભળી હોય તો હસ જગોએ કહી દે! તેવું વળી કેમ? એવાં કારણોથી તમને નાગદેવતાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવવા કોણુ તૈયાર થાય!! જો તમે કોઈની આગળ નાગદેવતા દર્શનની વાત કહેશો અને મારા પ્રભાવની વાત કરશો તો તેમાંથી જીવતું જોખમ આવી પડશે. (૪)

પતિ! તમે સુંદર બકરી વાળાં છો. તમે સપળી વાત પેટમાં રાખજો હો!! હો કે!! તમારે નાગદેવતાં—ખરેખરા નાગદેવતાં દર્શન કરવાં છે કે!! કહી દઈ ત્યારે ખરૂં!! હું પોતેજ નાગદેવ છું. મરુજીનો હું કદો, દુરમન છું. નાગોના રાજનોરાજ નાગરાજ છું. નાગદેવતાનો અવતાર છું. ગરુડનો મહને લાય છે. ખ્હીકને લીધે બ્રાહ્મણના વેશમાં દેખાઉ છું. મ્હે યોગ સિદ્ધ કરેલો છે. યોગના પ્રભાવથી કાલે તેવું રૂપ લઈ શકું છું, સ્ત્રી તારે હવે હું નાગનું રૂપધારણુ કરે છું. જોતજોતામા બ્રાહ્મણનું રૂપ અદસ્ય ચતું દેખાયું. અને નાગનું રૂપ પ્રગટ થવા લાગ્યું. ક્ષણમાત્રમાં બ્રાહ્મણ મટી નાગનું ભારે સ્વરૂપ દેખાયું. વાણીથી કહ્યું દેખો! સ્ત્રી—દર્શન કરો! ખ્હીક રાખ્યા વિના પૂજન કરો. તમને હરકત થશે નહી. (૫-૬)

इति संश्रुत्य तद्वाक्यं महाहर्षवती सती ।

गंध पुष्पैस्तथा धूप दीपवस्त्रादिभिः क्रमात् ॥७॥

अर्घ्यादिकं समानीय पूजांचक्रे यथाविधि ।

भोभोः स्वामिन् ! कृतार्थाऽहं जाताह्यद्यदिने प्रिय ! ॥८॥

ईदृशं भवतोरूपं न शक्नोमि समीक्षितुम् ।

इति कांतावचः श्रुत्वा पिंगळः कद्वुनन्दनः ॥९॥

दधारद्विजरूपं स पुनः प्राहसतीं प्रति ।

वार्ता नैव प्रकर्तव्या त्वयामुदतिकर्हिचित् ॥१०॥

भीतोऽहं पिंगलोनागो गरुडात् पद्मगाशनात् ।

धृत्वारूपं द्विजेन्द्रस्य वसामि वसुधातले ॥११॥

સ્વામીના જોવો જ અવાજ ! જોલવાની ઠપ પથુ તેવી જ । વિચાર
આવ્યો કે-આ નાગરૂપમાં મહારા સ્વામી જ છે. હર્ષમાં આવી. પૂજા સામગ્રી
તૈયાર હતી તેનાથી વેદમત્રો બણી પૂજન કરવા લાગી. (૭)

ધ્યાન, આવાહન, આસન, અર્ધ્ય, આચમનીય, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ
નેવેલના મત્રો બણી ઉપચારોથી પૂજા કરી. સ્તુતિ કરવા લાગી. સ્વામિન્ !
તમારાં અદ્ભુત દર્શનથી કૃતાર્થ થઈ ધું. (૮)

સ્વામિન્ ! હવે પૂજન થઈ ગયું છે. માફ મત સફળ થયું. તમારું
અદ્ભુતરૂપ જોઈ શકાતું નથી ! મૂને ખીક લાગે છે. તમારું મંગલમય
બ્રાહ્મણત્વ રૂપ દેખાડો. કદુના પુત્ર પિંગલે વિચાર્યું. પત્નિ રૂ છે. લાવ ત્યાં
બ્રાહ્મણત્વ રૂપ લઉં હતો તેવો જ દેખાઉં ! (૯)

પ્રથમના જીવું બ્રાહ્મણત્વ રૂપ ધર્યું. સ્ત્રીએ હર્ષથી નિહાળ્યું. ખભે હતી
પંચાં. પિંગલે ફરીથી જણાવ્યું. 'સ્ત્રી ! આ વાત તમો કોઈની આગળ કહેશે
નહી. હોકે ! ! કોઈ આગળ નહી, નહી ! ! (૧૦)

કારણ કે-મૂને ગરુડનો ભય છે. એ બધથી બ્રાહ્મણના વેશમાં રૂં ધું.
મહારા પર ધણી વખત વિપત્તિઓ આવે છે. એવા દરેક પ્રસંગે હું બ્રાહ્મણના
વેશે રૂં ધું. એવાં રૂપ લેવામાં મારો યોગનો પ્રભાવ ઉપયોગી થઈ પડે છે. (૧૧)

કરિષ્યસિયદાવાર્તા મમ મૃત્યુ મૃત્તિષ્વતિ ।
 ગદિત્વેતિ તયાસાકં ચચારધર્મ મૃત્તમમ્ ॥૧૨॥
 એકસ્મિન્ દિવસે પુત્રમોવાચ સા સર્વીમતિ ।
 મો સસ્તિ શૃણુ મદ્રાક્યં કથં નિન્દાં કરોપિહિ ॥૧૩॥
 સ્વામી મે પિંગલો નામઃ કથમન્યસ્ય પૂજનમ્ ।
 મહદ્ગામ્યાદસૌ પ્રાપ્તો વલવાન્ ધાર્મિકઃ સુધીઃ ॥૧૪॥
 સાડપિ હન્યાઃ સસ્ત્રીઃ પ્રાપ્ય તાભ્યસ્તત્પ્રશ્નશંસહ ॥૧૫॥
 ઇતિ પરંપરાવાર્તા પુત્ર જાતા ગૃહે ગૃહે ।
 ગરુડશ્વાપિ તજ્ઞાત્વા ગત્વોવાચ શુજંગમમ્ ॥૧૬॥

જો તું આ વાત કોઈની આગળ કહીશ, તો સત્તુને તૂંત ખબર પડશે. અને મહારા પર ધસી આવી મહારો નાશ કરશે, તું વિધવા થઈશ, અનાથ થઈશ, દુઃખી થઈશ. આમ શુભ રીતે નક્કી કર્યું. વિનોદથી-આનંદથી ગૃહ-સ્થાનમ ચલાવવા માંડ્યો. (૧૨)

હે ભૃગો! કેટલાકે દિવસ વિત્યા. આ પિંગલની સ્ત્રી નગરની સ્ત્રીઓ સાથે ફરવા લાગી. સ્ત્રી સ્વભાવને આધિન થઈ બહાર ઢાંકવા લાગી, ને ધરની વાત ફેાડી. બહેનો! હજુ તમે અમારા પ્રભાવની વાત જાણતા જ નથી. હું ધરકામમાં રોકાઈ રહું છું તેથી તમે નિંદા પણ કરતાં હશો. પણ એક અદ્ભુત વાત કહું તે સાંભળો. જો કે આ વાત તમે મનમાં રાખજો. કોઈ ખીજાઓ આગળ કહેશો નહીં. (૧૩)

તમે નામ પાંચમનું વ્રત કર્યું. નામનું ચિત્ર કઢાડ્યું. તેની તમે પૂજા કરી અને એવા ચિત્રની પૂજા કરવા મહેને તમે બોલાવેલી! પણ મહારા ધરમાં મારા સ્વામી સાક્ષાત્ નાગરોવ છે તેમની પૂજા હોદી જડ. ચિત્રોની પૂજા કરવી એ કેવું ખરાબ!! મારા સ્વામી જુદિમાન, શુભવાન અને ખરેખરા નાગરાજ છે. મહારા બાબને લીધે જ મને પ્રાપ્ત થયા છે. જુઓ-કોઈને કહેશો નહીં. (૧૪)

નાગપતિની વાત નગરની સ્ત્રીઓએ જાણી. વાત જાંધી જગોએ ફેલાઈ. સ્થળે સ્થળે વાતો ચલાવી. પિંગલ બાહ્યજુના રૂપમાં ફરે છે. એવી વાત ગરુડને કાને ગઈ. ગરુડે તેની ખાત્રી કરી અને પ્રથમ જાણેલી વાત ખરી! એમ નક્કી માન્યું. (૧૫-૧૬)

भोभो पिगळ/दुष्टात्मन् कथ जीवितुमिच्छसि ।
 कुरुयुद्ध मया सार्धमागतस्तव सन्निधौ ॥१७॥
 पिगळोऽपि च तं ज्ञात्वा गरुड प्राणनाशनम् ।
 उत्थाय निजरूपेण चकार युद्ध मुत्तमम् ॥१८॥
 तार्क्ष्यं पिगळयोर्युद्धं तुमुलं च भयावहम् ।
 विलोक्य विबुधाः सर्वे वभ्रुवर्भयकातराः ॥१९॥
 एव युद्धे प्रवृत्ते वै क्रियत्कालो गतो यदा ।
 तदा तार्क्ष्यप्रघातेन पपातफणमुत्तमम् ॥२०॥
 यत्रापतत् फणं तत्र प्रकटोऽभूत् सदाशिवः ।
 फणीन्द्र इति नाम्ना वे जातो मुक्तिप्रदायकः ॥२१॥
 एव भयानके युद्धेऽन्यदार्क्ष्यं सुपस्थितम् ।
 पतित पक्षिराजस्य पक्षपिच्छं द्विजोत्तम ॥२२॥
 पक्षिराजेऽति नाम्नेद तीर्थं देवैः कृतशुभम् ।
 पिच्छं भूम्यां सुसंस्थाप्य शिवस्यावाहनं कृतम् ॥२३॥

ग३३७ पिगळने त्या आन्या धिक्कारीने उल्लु रे दुष्ट। म्हारा नेवा प्रयत्नशतानुने भाये राभी जेना छानानानी आशा गभी करे छे? म्हाराभा योगने प्रभाव छे विद्याधी छिन्नभक्त थरो छे आत्मशत्रु ३५ लक्ष आत्मशत्रुने हगे छे हूपित करे छे म्हारा अे सधनेा गर्व छितारवानी म्हने आस ७३७ छे अनेना युद्ध अरे यथा ।पगन पक्षु नेरथी लढवा लागे (१७-१८)

आभ पिगळनाग अने ग३३७ तुमुन्मुद्ध ययु लय ७७ युद्ध हवोने यदित करे तेनु हतु स्वर्गाय देवताओ जेना अढया (१८)

युद्धमा पिगळे क्षणे क्षणे ३५ अनेना भाडया ग३३ तेमनी पापेना प्रहार करवा भाडया अथत आघात यरा वाग्या तेनी इष्टा लागी (२०)

पडेली इष्ट्याओ छिनच्छतु ध्यान सुं योगनगधी ध्यान नेना शिवछ त्या प्रगट यथा 'इण्ड्र' अेवा नामथी अलक्षेनमा ओगभानवा भाडया (२१)

अे पीढामला युद्धमा ग३३नी पापनु पीडु तुटयु ग३३७अे शिवछतु ध्यान ह्युं योडाड स्थिर यथा शिवछ रनयभूरे प्रगटय प्रत्यक्ष दर्शन आभ्या अे स्थजे देवताओअे पक्षिराज' नामे नेठ तीर्थ जना यु अने शिवछना स्थानने पक्षिन्द्रनाथ' नामे ओगभना भाडया (२२-२३)

एवं तीर्थानि पुण्यानि तत्र सन्ति बहूनि वै ।

भूतलं हस्तमात्रं च न हि तीर्थविनाकचित् ॥२४॥

तत्र देवाश्च, सिद्धाश्च बहवो मृणपस्तथा ।

वसन्ति पावने क्षेत्रे मोक्षाय प्रशमाय च ॥२५॥

इति श्री ब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये पिंगळगरुडयोर्युद्ध-
वर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥

॥ अथैकादशोऽध्यायः ॥

भृगुर्वाच-छिन्नपत्नो पक्षिराजो नागेन सह किं कृतम् ।

तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कथय त्वं पितामह ॥१॥

ब्रह्मोवाच-भृगुपुत्र प्रवक्ष्यामि नागस्य गरुडस्य च ।

अतीव दारुणं युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥२॥

पक्षीन्द्रेण समं सर्पः सुयुद्धं कृतवाँश्चिरम् ।

अन्यत् क्रणामहारेण पश्चात् क्षीणबलोऽभवत् ॥३॥

तीक्ष्णास्ताक्षर्यमहारा वै न सोढा भुजगामिना ।

जातव्यथः क्षणेनासा वपत्तृथिवीतले ॥४॥

ये प्रभासे ब्रह्मक्षेत्रभा पीलं पल्लु पलां तीर्थो छे. ये क्षेत्रनी भूमि तीर्थविनानी नथी, त्यां अनेक देव, ऋषि, मुनिआ शांनि अने मोक्ष भाटे पसे छे. (२४-२५)

धृतिश्री जयशंकरसुनुना गरुडपतिशंकर शास्त्रिणाविरचिते
भाषार्थघोषिणी टीकायां पिंगलोपाख्याने दशमोऽध्यायः

अध्याय अगीआरभो

भृगु-हे ब्रह्मन्! गरुडनुं अने पिंगलनुं पक्षी देवुं युद्ध ययुं. ते विस्तार साये छेहो. भूने सांभलवानी तीव धृच्छा छे. (१)

ब्रह्मा-भृगो! नाग अने गरुडनुं युद्ध रोमांयकारी पिंडामयुं ययुं. ने नेवाने त्रास उपजे देवुं ययुं. (२)

पिंगले जगन्नाथ युद्ध जेस्थुं. सर्व शक्तिआ पीलवी युद्ध उर्युं. इत्याओथी पल्लु ये युद्ध लयकर अन्युं. गरुडे पांजोना अहार तीवपल्लु उर्या. नागथी न सडेवायुं. आखरे दुःख पागतो पृथ्वीपर पड्या. (३-४)

वीक्ष्य तं धरणीमासं रोषवान् विनतासुतः ।
 तीक्ष्णचञ्चु महारेण तद्देहमकरोत् क्षतम् ॥६॥
 तं विळोक्य महाबुद्धे गरुडो विनतासुतः ।
 पुनर्जहार सर्पं स खेचाटत् पक्षिराट् भृगो ॥६॥
 तदा तेनाहिना तातकृतं च बलमुत्तमम् ।
 पपात जगति सैप स्त्रिवेणीसंगमे सुत ॥७॥
 तेन तत्र जले स्नात्वाकृतं साधनमुत्तमम् ।
 पुनर्जहार तं सर्पं गरुडोऽपि महाबलः ॥८॥
 तस्मादपि भृगो तेन नागेन बलमुत्तमम् ।
 चक्रे च भूतलं यस्माद् बलेनैव हावाप सः ॥९॥
 यस्मिन् पुराऽवसत् सोऽहि स्तत्रैव चापतत्पुनः ।
 तत्र प्राणागतास्तस्य नागस्यं शृणु पुत्रक ॥१०॥

भृगो । नाम धरणी पर पश्ये। सिधिल यध पश्ये। गरुडे अे न्नेधुं.
 अने तीष्णा आंयना प्रहारेणी तेना शरीर परं सभल धा कर्मा. (५)

मुडघल सर्पं हवे लडी शके तेम नथी. अेम मपधुं. विनतापुत्र
 अे गरुडे तेने उच्यकथे अने आकाशमां लर्ष उडवा लाय्ये। (६)

पथु सयेतन ययेला-शरयदी वीरता द्यभवता अे नागे लागताकी
 धरामां पश्ये। अे धरे त्रिवेणी संगमने। हतो। (७)

त्यां तेषु रनाग कर्षुं. परभेश्वरनुं भ्यान कर्षुं. अेटलामां गरुडे तेने ऋड्ये।
 अने तेने यांये पकडी आकाशमां उड्ये। (८)

नागे हरीथी न्नेर कर्षुं. अने हरीथी लाग न्नेर्ध पूर्वेना गरुडना सापित
 धरामां-नागधरामां पडवा धार्युं. अणथी तुर्त न्ने आंयथी हटथे।
 पृथी पर पश्ये। (९)

योडोड सरड्ये। न्नां अे धरे हतो त्यां सपाठेथी पेरती गये। पथु
 आपर स्थितिअे पडुंयिसे। नाग अगाध न्णने सदी यकथे। नर्दो. योग
 साधनने। उपयोग कुरी सक्वा शक्ति रही नर्दो तेने। अण आवी पडुंय्ये।
 हतो तेथी धरामां न्ने तेना प्राधु गया. (१०)

તત્ક્ષણે સચ્ચિદાનન્દં પ્રકૃતેઃ પુરુષાત્પરમ્ ।
 અદ્વયં નિર્મલં શાન્તં ધ્યાત્વા સ તન્મયોઽભવત્ ॥૧૧॥
 સર્પકારણ દેહં વૈ યુક્ત્વા વિષ્ણુસમોઽભવત્ ।
 ણ્ણુઃ પુત્ર મહોત્કર્પો જાતઃ ક્ષેત્રસ્ય કારણાત્ ॥૧૨॥
 તં દૃષ્ટ્વા વિનતાપુત્રો વિષ્ણુરૂપેણ પિંગલમ્ ।
 પ્રણમ્ય પાદયોર્મત્તયા નમ્રઃ પ્રાહ કૃતાહ્નલિઃ ॥૧૩॥
 સન્તુમર્દસિ મો સ્વામિન્ સાગસં દીનવત્સલ !
 અહો મયા કૃતં યુદ્ધં ભ્રાન્તોઽહં દેવમાયયા ॥૧૪॥
 ઈદૃશં ગરુડં વીક્ષ્ય ન કિમપ્યગ્રવીદ્વચઃ ।
 ભગવદ્ધ્યાનપૂતોઽસૌ સદસભ્યાં પરંગતઃ ॥૧૫॥
 તાક્ષર્યોપરિસમારુહ્ય સર્વલોક નમસ્કૃતમ્ ।
 વિષ્ણુલોકં પરંધામ જગામ પરમંપદમ્ ॥૧૬॥

પણ પ્રાણી જ્વાની તૈયારીમાં-તેણે ધ્યાન કર્યું. ધ્યાન પરબ્રહ્મતુ કર્યું-
 એવા ધ્યાનમાં વિચારવા લાગ્યો. જે સત-ચિત્ અને આનંદરૂપ છે. પ્રકૃતિ
 અને પુરુષ (ઈશ્વર)થી જે પર છે. અદિતીય છે. નિર્મળ અને શાંત છે
 તેવું વિચારી એકાગ્રચિત્તિ થયો અને બ્રહ્મભય બન્યો. (૧૧)

ધ્યાનના પ્રભાવથી, ક્ષેત્રના મહિમાથી અને પ્રભુની કૃપાથી તેને
 કારણરૂઢ સર્પનેા હતો તે બદલાયો અને વિષ્ણુસ્વરૂપ ધારણ કર્યું. (૧૨)

ગરુડે એ જોયું. આ તો ભગવાન વિષ્ણુ !! શ્રીહરિ સમજી તેણે પ્રણામ
 કર્યા. અને-હાથ જોડી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. (૧૩)

ભગવન્ ! તમારી માયા અગ્રાધ છે. એ માયાને આધીન થયો. મ્હે
 યુદ્ધ કર્યું; મારો એ અપરાધ ગણાય. ક્ષમા કરજો. (૧૪)

ગરુડની પરીસ્થિતિ જોઈ, પણ પિંગલે (વિષ્ણુરૂપમાં) કઈ જવાબ
 નહી આપ્યો. આ પ્રસંગે ભગવદ્ધ્યાનથી પવિત્ર થયો હતો. સદ્ અસત્થી
 પર થયો હતો. (૧૫)

ગરુડ નીચે નમ્યા. વાહનરૂપે જોડવાયા. તેના પર સ્વારી કરી. ગરુડ
 તેને વહન કરી વિષ્ણુધામમાં લઈ ગયો. જે ધામ સર્પલોકને માન્ય છે.
 પરમપદ ગણાય છે. (૧૬)

નાગોઽસૌ પાપરૂપઃ ક્ક ક સ્યાનં પરમં પ્રભોઃ ।
 બ્રહ્મતીર્થ પ્રભાવેણ મતોઽસૌ કૈશલાલયે ॥૧૭॥ ।
 નાગમોક્ષોઽભવચસ્માદસૌ નાગહૃદઃ સ્મૃતઃ ।
 તત્ર ત્વં યાહિ હે પુત્ર સ્વીયપાપ પ્રશન્તયે ॥૧૮॥
 યથા ગંગાજલંપુણ્યં યથા ગોદાવરીજલમ્ ।
 યથા ચ ગોમતીતોયં તથેદં પાવનં જલમ્ ॥૧૯॥
 યત્ર સ્નાત્વા નરો વત્સ પુણ્યમલ્પં કરોતિ ચેત્ ।
 મૈરુમાત્રં ફલં લબ્ધ્વા વસતિ કૈશલાલયે ॥૨૦॥
 તત્ર શ્રાદ્ધં પ્રકુર્વન્તિ યે નરાઃ પુણ્યદે હૃદે ।
 તૃપ્યન્તિ પિતરસ્તેપાં મુચ્યન્તે મહતોભયાત્ ॥૨૧॥
 વસન્તિ યત્ર દેવાશ્ચ સિદ્ધચારણ કિન્નરાઃ ।
 પુલ્કોમાઽઘ્યાઃ સ્ત્રિયોવત્સ સ્નાનં કુર્વન્તિ સર્વદા ॥૨૨॥
 યત્ર તીર્થાનિ પુણ્યાનિ પુત્ર સન્તિ વહૂનિ ચ ।
 ફણીશ્વરઃ શિવસ્તત્ર પશ્ચિરાજોઽપિ તાદૃશઃ ॥૨૩॥

ક્યાં એ પાપી નાગ ? અને ક્યાં તેને ભગવત્પદ્મની પ્રાપ્તિ ? એમ યવામાં બ્રહ્મક્ષેત્ર અને તેના તીર્થનો મહિમા જ કારણ ગણાય છે. (૧૭)

ત્યાં નાગરાજને મુક્તિ મળી. એ હાલ “નાગધરા”ના નામથી ઓળખાય છે. હે બૃહા ! તમે પણ ત્યાં જાઓ. અને તમારું પાપ નાશ કરવા તપ કરો. (૧૮)

જેમ ગંગાજળ પવિત્ર છે. ગોદાવરીનું પણ તેવું જ છે, ગોમતીનું જળ પુનિત છે તેવું જળ આ હિરણ્યગર્ભનું છે. (૧૯)

જેમાં સ્નાન કરી શોદુક પ્રુષ્ઠ કરે તો પણ તેને મેરુપર્વત જેટલું મોટું ફળ મળે છે. (૨૦)

એ ધરા ઉપર જઈને શ્રાદ્ધ કરે છે તેના પિતૃઓ તૃપ્ત થાય છે. અને મુક્તિ મેળવે છે. જ્યાં દેવ, સિદ્ધ, ચારણ અને કિન્નરો વાસ કરે છે. (પુલ્કોમા), ઇન્દ્રાણી આદિ સ્ત્રીઓ વાસ કરે છે ત્યાં જઈ તમે સ્નાન કરો. (૨૧-૨૨)

હે પુત્ર ! એ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં ઘણાં તીર્થો છે. વળી “ફણીશ્વર” તથા “પશ્ચિરાજ” પણ વારે તીર્થનાં સ્નાન છે. (૨૩)

भृगुर्वाच-माहात्म्यं पक्षिराजस्य श्रोतुमिच्छामि त्वन्मुखात् ।

वदत्वं विस्तरेणापि मदनुग्रहकारकम् ॥२४॥

तत्र पापं गतं केषां जनानां पापकारिणाम् ।

कृपां कृत्वा घृतं श्लात्वा वृद्धित्वंभोहि तत्फलम् ॥२५॥

पक्षिराजः शिवश्चापि कर्हिचिन्न श्रुतो मया ।

पृच्छामि तदहं ब्रह्मन् प्रपद्यन्नपाळक ॥२६॥

शिव उवाच-भृगोश्च वचनं श्रुत्वा गिरिजे कमलात्मजः ।

पक्षिराजस्य देवस्य माहात्म्यमुक्तवोस्तदा ॥२७॥

संवादो ब्रह्मपुत्रस्य ब्रह्मणश्च महात्मनः ।

શ્રુત્વા નરો વિમુચ્યેત જન્મસંસાર વંધનાત્ ॥૨૮॥

इतिथो ब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये पिंगलगुरुदयोर्युद्धवर्णनं

नामैकादशोऽध्यायः ॥

ભૃગુ-હે બ્રહ્મન! એ પક્ષિરાજનું મહાત્મ્ય મ્હને વિસ્તારપૂર્વક કહો. એ હું આપના મુખથી સાંભળવા ઇચ્છું છું. મારા પર કૃપા કરી મ્હને કહો? (૨૪)

પક્ષિરાજતીર્થમા જવાથી જાનાં પાપ નાશ પામ્યાં છે. અને એ પાપ જ્યાં હતાં તે કહો. હું આપનો પુત્ર છું, પુત્રની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી એ મિતાનો ધર્મ છે. (૨૫)

પક્ષિરાજ એવા શિવજીની વાત તો મેં ક્યાંઈ સાંભળી નથી. એ વાત તદ્દવ નવી છે તો આપ એ વિશે વિસ્તાર સાથે મ્હને કહો. (૨૬)

શિવજી-હે પાર્વતી! ભૃગુનૃપિનો પ્રશ્ન સાંભળી પ્રસન્ન થએલા બ્રહ્મજી પક્ષિરાજ મહાદેવનું તથા તેમના તીર્થનું વર્ણન કરવા તૈયાર થયા. (૨૭)

ભૃગુનૃપિ તથા બ્રહ્મજીનો સંવાદ જે મનુષ્યો પ્રેમથી શ્રવણ કરે છે. તે તે જન્મ મરણના ફેરામાંથી તથા વ્યવહારનાં દુઃખોમાંથી મુક્ત થાય છે. (૨૮)

ઇતિશ્રી જયશંકર સુતુના ગણપતિશંકરશાસ્ત્રિણા વિરચિતે ભાવાર્થ-
દ્યોતિનિ ટીકાયાં ॐ હ્રીં મં પિંગલ-ગરુડ મુદ્ધવર્ણનનામ

એકાદશોઽધ્યાયઃ

॥ અથ દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥

ब्रह्मोवाच—माहात्म्यं पक्षिराजस्य जनानांमुक्तिदायकम् ।
 पवित्रं सर्वपापघ्नं प्रवक्ष्यामि तवाग्रतः ॥१॥
 सूर्यवंशसमुत्पन्नो रघूणां मानवर्धनः ।
 आसीज्जन्मेजयो राजा सत्यसंधः प्रतापवान् ॥२॥
 धर्मशास्त्र रत्नो नित्यं द्विजपोषणतत्परः ।
 धर्मवादी सत्यशीलः प्रजापालन उत्सुकः ॥३॥
 महापुण्ये पुरे तस्य न कोऽपि पातकीजनः ।
 दुःखं धनस्य न कापि जनानां विद्यते द्विज ॥४॥
 भार्या तस्य सुशीला वै गुणेन द्रौपदीसमा ।
 अपुत्रा विवहला चासीद् राजानं माह सुंदरी ॥५॥

અધ્યાય ધારમે

બ્રહ્મણ-હે પુત્ર ! પક્ષિરાજનું મહાત્મ્ય હું તમને કહીશ. ત્રવણ કરનાર માત્રને એ મુક્તિ આપનાર છે. સર્વ પાપોને નાશ કરનાર તથા અર્થત પવિત્ર છે. (૧)

પૂર્વે સૂર્યવંશમાં પ્રગટ થએલો એક રાજા હતો. એ રઘુકુળની કીર્તિ વધારનાર હતો. મત્વવાદી અને પ્રતાપી હતો. તેનું નામ " જનમેજય " હતું. (૨)

હમેશાં ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે પ્રજાનો ન્યાય કરતો હતો. પ્રજાનું રૂઢી રીતે પાલન કરવામાં તત્પર રહેતો હતો. ધર્મનિષ્ઠ, સાચા ક્ષીરવાણે, અને પ્રજાની ઉન્નતિ કરવામાં ઉત્સાહી હતો. (૩)

તેની રાજધાનિનું શહેર " મહાપુણ્યપુરી " નામે હતું. તેમાં કોઈપણ પાપી મનુષ્ય રહેતું નહોતું. તેની પ્રજા દુઃખી-દરિદ્રિ નહોતી. સદાચારી, સુશીલ અને ઉદ્યોગ પ્રિય હતી. (૪)

તેને એક રાણી હતી. સુશીલ અને ધાર્મિક હતી દ્રૌપદી મમાન વિદ્વાન અને ગુણવાન હતી તેનું નામ " સુશીલા " હતું. તેને કંઈ સંતાન નહોતું. અપુત્ર એવી રાણી ચિંતામગ્ન રહેતી એક પ્રમંત્રે વ્યાકુળ થઈ રાજાને કહેવા લાગી. (૫)

પ્રયિ પ્રજા ન જાયન્તે કિમસ્તિ તસ્ય કારણમ્ ।
 ઉપાયઃ સ્વલુ કર્તવ્યો યેન વંશોવિવર્ધતે ॥૬॥
 સોઽપિ તસ્યાવચઃ શ્રુત્વા જગામ ગહનં વનમ્ ।
 મુનીનામાશ્રમે ગત્વા નત્વેદમત્રવીદ્યવઃ ॥૭॥
 શ્રુણુધ્વં મો તપઃ શ્રેષ્ઠામદનુગ્રહકારકાઃ ।
 કસ્ય પાપસ્ય યોગેન જાયન્તે ન પ્રજા મમ ॥૮॥
 ઇતિ તસ્ય વચઃ શ્રુત્વા મુનયો ગૌતમાદયઃ ।
 પ્રભાવકથને શીલાસ્તમૂર્ચુર્મુનિસત્તમાઃ ॥૯॥
 શુણુષ્વ મો મહારાજ તવ પાપસ્ય કારણમ્ ।
 યેન પાપપ્રભાવેણ ન જાતા સંતતિસ્તવ ॥૧૦॥
 પૂર્વે ભવેઽભવદ્રાજન્ વૈશ્યજાતિર્ભવાન્ કિલ્લ ।
 વણિક્કર્મરતો નિત્યં પ્રજાપોષણ તત્પરઃ ॥૧૧॥

સ્વામિન્! મને સંતાન થતું નથી તેનું શું કારણ હશે!! તેના કર્મ
 દેવી ઉપાય હશે ખરા!! ઉપાય તો કરવો જ જોઈએ! આપણો વંશ તારા
 પામે એ કેવું ખરાબ!! (૬)

રાજ્યએ વિચાર્યું! તેના વચન પર લાગણી ધરાવી! અને ગહન વનમાં
 ફરવા નિકળ્યો. ત્યાં મુનિઓનો આશ્રમ દોઠો. અને વિદ્વાન્ મુનિઓનું
 શરણ લીધું. પ્રશ્નામ કર્યાં નિવેદન કર્યું. (૭)

હે શ્રેષ્ઠ તપસી! મારી વિનંતિ સાંભળો! તમે કૃપાળુ છો. મારા પર
 કૃપા કરો. મને શા કારણથી હલુ સુધી સંતાન થતું નથી. (૮)

મુનિઓએ રાજ્યનો સંતકાર કર્યો. પ્રેમભર્યા વચનોથી તેનું સન્માન કર્યું
 તેની બ્યાકુળતાની વાત ધ્યાનમાં લીધી અને મુનિશ્રેષ્ઠ ગૌતમશ્રુષ્ટિ જોડ્યા.

સંતતિ ન થવાનું કારણ પૂર્વનું પાપ ગણાય છે. તમારે માટે પણ
 તેમ જ છે. તમારા પાપની વાત જો કહેવામાં આવે તે તમે સાંભળો. એ
 પાપને લીધે તમારે સંતાન થતું નથી. (૧૦)

રાજ્ય! તમારી પૂર્વજન્મની વાત તમારે સાંભળવા જેવી છે. તમે
 પૂર્વજન્મમાં વાણિયા (વૈશ્ય) હતા વેપારનું કામ સારી રીતે ચલાવતા અને
 મહકુટુંબનું પોષણ સુધી રીતે કરતા. (૧૧)

एकस्मिन्दिवसे वैश्यः प्रातःकृत्वाऽशनं द्विज ।
 व्यापाराय ततः सद्यो ह्यन्यद्ग्रामान्तरं गतः ॥१२॥
 मार्गं वै गच्छतस्तस्य तृषा जाताऽतिदुस्तरा ।
 तस्मिन्वने महाकूपो ददृशे जलपूरितः ॥१३॥
 वैश्यस्तत्रःगतो राजन्नेवस्मिन् कूपसन्निधौ ।
 आगता तत्समीपे वै गौरैकाऽतिपिपासिता ॥१४॥
 धर्महीनेन वैश्येन काष्ठदण्डेन ताडिता ।
 दुःखिता साऽपतद् भूमौ निःश्वसन्ती रुरोदह ॥१५॥
 रे दुरात्मन् ! दयाहीन कथं मां तुदसि भृशम् ।
 प्रमदाऽपत्यहीना ते भविष्यति न संशयः ॥१६॥
 तच्छापस्य प्रभावेण प्रजापालन तत्परः ।
 न जायन्ते प्रजा राजन् सुसाध्यां भवतः स्त्रियाम् ॥१७॥
 तस्मात्त्वं याहि राजेन्द्र ! ब्रह्मक्षेत्रेऽति निर्मले ।
 यत्र वसति विश्वात्मा खगराजेश्वरः शिवः ॥१८॥

એક દિવસ સવારે થોડુંક બોળન કરી વેપાર કરવા પરગામ જવા નિકળ્યા (૧૨) રસ્તામાં સખત તરસ લાગી. નંગલમાં ચાલતાં એક કુવો નજરે પડ્યો, કુવો ભોટો અને જળથી ભરેલો હતો. (૧૩)

પાણી પીવા એ કુવા પાસે ગયા. એટલામાં એક તરસી ગાય આવી. તેને પણી જ તરસ લાગી હતી, તાપ લાગવાથી હાંકતી હતી અને પાણી વિના પ્રાણુ નિકળી જાય તેવી હાલતમાં હતી. (૧૪) આ ધર્મહીન વાણી-યાએ વિચાર્યું નહોતું. લાકડીથી તેને મારી. માર વાગવાથી નીચે ઢળી પડી, નિસાસા નાંખતી રહવા માંડી. (૧૫)

ગાયે શાપ દીધો. તે દુષ્ટ પુ ધર્મહીન છે, અધર્મી અને પાપી છે. ત્હારી સ્ત્રી મંતાન વિનાની થશે. સંતાન વગર ત્હારી પછુ આવી દશા તું ત્હારી નજરે જોઈશ, તું દુઃખી થઈશ. (૧૬)

એ ગાયના શાપને લીધે રાજા! ત્હને સંતાન થતું નથી. હાલ તું પ્રગ્નતા પાલક રાજા છે ત્હારી રાણી સુશીલ અને ધર્મનિષ્ઠ છે છતાં એ પૂર્વના શાપથી જ ત્હને સંતાન થતું નથી. (૧૭)

તો હવે તું ષઠક્ષેત્રમાં જા. ષઠક્ષેત્ર સર્વોત્તમ ક્ષેત્ર છે. ત્યાં પક્ષીરાજ તીર્થ છે અને પશ્ચિન્દ્ર મહાદેવજી બિરાજે છે. (૧૮)

इति तेषां वचः श्रुत्वा राजा जन्मेजयः सुत ।
 आगतो मामके क्षेत्रे पक्षिराजस्य सन्निधौ ॥१९॥
 अमात्यैर्बहुभिः सैन्यैः सार्धेनागरिकैस्तथा ।
 आगत्य पूजनं चक्रे सभार्यो विधिपूर्वकम् ॥२०॥
 पक्षिराजो महाशंभुर्ददौ तस्मै वरं शुभम् ।
 सुमजां लप्स्यसे राजन्नरूपाम् च सद्गुणैः ॥२१॥
 सोऽपि पुत्र वरं लब्ध्वा जगाम नगरं स्वकम् ।
 पुत्रपौत्रान्वितो भूत्वा चक्रे राज्यमकंटकम् ॥२२॥
 ईदृशं मामकं क्षेत्रे सर्वपापमणाशनम् ।
 सर्वसौख्यकरं दिव्यं तत्र त्वं गच्छभार्गव ॥२३॥
 अतः परं भवक्ष्यामि पुरावृत्तं पुरातनम् ।
 पक्षिराजस्य प्राहात्म्यं सावधानतया श्रूणु ॥२४॥
 इति श्री ब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये पक्षिराजतीर्थमाहा-
 त्म्यवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः॥

गीतमादि ऋषिभोगी वात साक्षणी राजा " जन्मेजय " ब्रह्मक्षेत्रमा
 गये। अने पक्षिन्द्रनाथ महादेवना स्थानमा रब्धो. (१९)

राजनी साथे भन्निभो, लक्ष्मर, अने नमरवासीभो पशु हता राजभ्ये
 शशुी साथे शिवशुनुं ग्रेम पूर्वक पूजन कर्षु. (२०)

अेम शिवशुनु आराधन हीं समय कस्वाथी महादेव प्रसन्न थया.
 वरदान आधु अने ऋषु के राजन्। तने शुभलक्ष्युवाणी अने योग्य
 भेवी पुत्र प्रन्न थरो (२१)

वरदान लक्ष राज गन्तमा आव्यो. तेने पुन अने पौन थया. अने
 अकटक राज्य भोगव्यु (२२) आवु छत्तम क्षेत्र ब्रह्मक्षेत्र छे. अशु। तमे
 त्या गभ्यो. सर्व पाप हूर थरो. दिव्य सुभ भणेशे (२३) हंवे पक्षिराज
 विरो पीणु पशु अेक कथान्द छे ते नभने कहीश साबलो. (२४)

इति श्री जयशंकर सुनुना गणपतिशंकर शान्तिष्वा विरचिते भावार्थ
 धोतिनीटीकायां ब्रह्मक्षेत्र माहात्म्ये पक्षिराजतीर्थ वर्णनं नाम
 द्वादशोऽध्यायः

॥ અથત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥

ब्रह्मोवाच—पक्षिराजस्य माहात्म्यं भवस्यामि महामुने ।
 यस्य स्मरणमात्रेण मुच्यते कोटिपातकात् ॥१॥
 सन्निधौ तस्य यो जन्तुराचरेत्सुकृतं यदि ।
 तस्य शतगुणं पुण्यं भवत्येव न संशयः ॥२॥
 पिशाचो ब्रह्मरक्षो वा प्रेतयोर्निगतोऽपि वा ।
 हिरण्याया जले स्नात्वा मुच्यते पापराशिभिः ॥३॥
 भृशुर्वाच—संसारवासनायुक्तो प्रेतयोर्निगतश्च क ? ।
 को विमुक्तोऽभवद्ब्रह्मन् तत्त्वं कथितुमर्हसि ॥४॥
 अवन्तिनगरे रम्ये श्रुतदेवेति नामतः ।
 आसीद्विमोर्गुणैर्युक्तो नीतिमान् धार्मिकः सुधीः ॥५॥

અધ્યાય તેરમે

બ્રહ્માજી—હું પક્ષિરાજનું મહાત્મ્ય કહીશ. જેનું સ્મરણ કરવાથી મનુષ્ય
 કરોડો પાતકથી મુક્ત થાય છે. (૧)

એ તીર્થની સમક્ષ જે મનુષ્ય થોડું પણ સુકૃત કરે તો તેનું ફળ તેને
 સો ગણું પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ઠાઈ પિશાચ યોનિમાં હોય, ભૂત અને પ્રેતયોનિમાં હોય, બ્રહ્મરાક્ષમ
 હોય તો પણ એકવાર હિરણ્યગંગામાં સ્નાન કરવાથી પાપથી મુક્ત થાય છે.

ભૃશુ-સમારની દુષ્ટ વાસનાથી બરેલો કોણુ હતો ? પ્રેતયોનિને કોણુ
 પામેલો હતો ? અને તેની મુક્તિ કેવી રીતે થઈ ? તેનો ઇતિહાસ કૃપા
 કરીને મ્હને કહો ! (૪)

બ્રહ્માજી—અવતિ નામે નગર હતુ. એ નગર શોભાપમાન હતું ત્યાં
 એક ગુણવાન પ્લાઠાણુ રહેતો હતો એ ધાર્મિક-વિદ્વાન અને સુશીલ હતો.
 તેનું નામ "શ્રુતદેવ" હતું. (૫)

માર્યા તસ્ય સુકલ્યાણી પતિપ્રેમવિવર્ધિની ।
 કાલેન સુપુત્રે સાધ્વી પુત્રરત્નં સુશોભનમ્ ॥૬॥
 અનન્તરં દ્વિજેન્દ્રસ્ય પતિસેવન તત્પરા ।
 ગર્ભં દધાર કલ્યાણી કતિચિત્સમયે પુનઃ ॥૭॥
 સમ્પૂર્ણે દશમે માસે પ્રસૂતા તસ્ય કન્યકા ।
 યદૈકહાયની પુત્રી દમ્પત્યોઃ સમજાયત ॥૮॥
 ગરલેન સમાપુક્તં ભક્ષિતં દુર્જરં પયઃ ।
 તેન તૌ નિધનં પ્રાપ્તૌ દમ્પતી પુત્રલાલસૌ ॥૯॥
 એવં હાકાલપેચત્વેં સહસા પ્રેતતાં ગતૌ ।
 વિલોક્ય વાલપુત્રૌ તૌ પૃથં ચુક્રુસ્તુસ્તદા ॥૧૦॥
 તપોરાક્રંદમાકર્ણ્ય જનાઃ સર્વે સમાનતાઃ ।
 હાહાકારસમાયુક્તાઃ શ્વયુગ્મં મજજ્વલુઃ ॥૧૧॥

તેને એક સ્ત્રી હતી. તેનું નામ " સુકલ્યાણી " હતું. પતિવ્રતા ધર્મ પાળનારી હતી. અને પતિના પ્રેમમાં વધારો કરનારી હતી. કેટલાક સમયે તેને સુંદર " પુત્રરત્ન " પ્રાપ્ત થયું. (૬)

ત્યાં પછી કેટલેક સમયે શ્રુતદેવની સ્ત્રી ગર્ભવતિ થઈ. પતિ સેવામાં તત્પર એવી આ સ્ત્રી ગર્ભવતિ જોઈ તેના પતિને આનંદ થયો. (૭)

દશ માસ પુરા ચવા. સુંદર સમયે તેને કન્યા રત્ન સાંપડ્યું. છોકરી એક વરસની થઈ એટલામાં એક બચકર પીના બની. (૮)

ધરમાં જન્મજન્મ કરવાનો હતો. તે દિવસે જન્મવા માટે ઉત્તમ જોગનું સમગ્ર દુધપાક, રાંધ્યો. તેમાં અળાણુતે એર પડ્યું હતું. જન્મવાને મોકું થયું હતું. જૂખ સખંત લાગી હતી. તેથી સ્ત્રી પુરુષ બન્ને સાથે જન્મવા ખેસી ગયાં. જન્મતાં કઈ વહંમ પડ્યો નહોં. એર ચઢ્યું જોતજોતામાં સ્ત્રી પુરુષ બન્નેનું મરણુ થયું. (૯)

મરણુ આવતી વખતે સંતાનોને સંભાર્યો. જોઈ જોઈ નિરખવા લાગ્યાં. નાનાં બચ્યાં રડવા લાગ્યાં, અસહ ત્રાસ થઈ પડ્યો. એવી વ્યાકુળતામાં પ્રાણુ તળ્યા. અને પ્રેતયોનિ પ્રાપ્ત થઈ. (૧૦)

દહન્તૌ પિતરૌ દૃષ્ટ્વા વાલૌ દુઃસ્વાતુરૌ મૃશમ્ ।
 સૃહદ સાન્વયિત્વા તુ ચક્રુસ્તે ચૌર્ધ્વદૈદિકમ્ ॥૧૨॥
 પિતૃદુઃસ્ત્રેન કન્યા સા ગગાયા નિપ્પપાત્ત હ ।
 ઉદકે પ્રવાહ્યમાણા સા કન્યા દેશાન્તર ગતા ॥
 પુત્રોઽવ્રજદ્ વિદેશ તુ વખ્રામ દુ સ્વક્રાતમઃ ॥૧૩॥
 એવં કાલેન મહતા સંમાપદ્ દ્વિજમન્દિરમ્ ।
 ઉપિત્વા વેદશાસ્ત્રાણિ વહુકાલ સમભ્યસત્ ॥૧૪॥
 છાત્રેણ વિદુષા સાર્થ વિપ્રોઽસૌ વ્રહ્મચારિણા ।
 રક્ષિતાયાશ્ચ કન્યાયા વિવાહઃ કર્તુમારભે ॥૧૫॥
 મેઘગંધીરયા વાચા તદોવાચાન્નરીરવાક્ ।
 મા ભૂ ત્તયોર્વિવાહોઽસૌ સ્વસાયા વન્ધુના સહ ॥૧૬॥

છોકરો અને છોકરી નાના બાળક હતા માતા પિતા વિનાના થઈ
 હતા તેમનું રક્ષણ સૌને સાલતું હતું કોઈકે મા ત્રાસ વરતાયો હતો હાહાકાર
 થઈ ગયો હતો અને મરણ પામેલા સૌ પુરુષના શબ રમશાને લઈ ગયા
 અને સળગાવી દીધા (૧૧)

બળતા માતા પિતાને જોઈ તેમના જે સતાનો આક્રંદ કરતા હતા
 સગા તેમને સમજાવતા હતા અને રીઝવી રાખવા લાગ્યા ત્યા પછી તેમની
 મરણ ક્રિયા કરવામા આવી (૧૨)

છોકરી થોડીક મોટી થઈ મા-બાપનો વિયોગ તેને વધારે લાગી
 આવ્યો લાગણીને આધીન થઈ ગયાના પૂરમા પડી તણાતી ચાલી અને
 ખીજા દેશમા ઉતરી પડી ત્યા જીવતી નિહાળી (૧૩)

પુત્ર વિદેશ તરફ ચાલ્યો ગયો અને દુ ખનો માર્યો બટકવા લાગ્યો.
 આમ બાઈ જીવેન છુટા થઈ ક્યાઈના ક્યાઈ ઉતરી પડ્યા વચ્ચે લાખો
 સમય પીત્યો બટકતો છોકરો એક બાહ્યજાને ત્યા આવી ચડ્યો (૧૪)

બાહ્યજાને ત્યા ગમવામા આવ્યો બાહ્યજાને તેને પાલન-પોષણ કરી
 બચાવવા માડ્યું વદ અને સાઓનો મુદર અભ્યાસ કરાવ્યો બાહ્યજા આ
 વિદ્યાર્થિના શુભ લક્ષણ જોઈ ખોતે રક્ષણ કરેલી કન્યા પરણાવવા વિચાર કર્યો

વિવાહની તૈયારીમા આકાશવાણી થઈ એ વાણી મેળના જેવી ગભીર
 હતી માતરફ જોયું પણ કાણે કહ્યું તે સમજાયું નહોતું આકાશવાણીએ કહ્યું
 કે આ વિવાહ ધર્મ વિરુદ્ધ છે તેને અટકાવો આ તો સગો બાઈ અને તેની
 એ જીવેન છે. તેનો વિવાહ થવો ન પડે!! (૧૬)

કોલાહલોમહજાતં: સર્વે વિસ્મિતમાનસા: ।
 વિવાહસ્ય વિધિત્યક્ત્વા સર્વેસ્વગ્રહમાયયુ: ॥૧૭।
 વિમોઽસૌ વિસ્મયાવિષ્ટો નિર્વૃત્તોસ્ત્રિન્નમાનસ: ।
 વિધેયમધુનાંકિંવા પ્રષ્ટવ્યંકુત્રકૈ: સદ્ ॥૧૮।
 તદેવસાન્ત્વયામાસ પુનર્વાચા ત્રિયદ્વતા ।

‘ રે વિમ ! સ્ત્રિન્નતાંસ્ત્યક્ત્વા ગચ્છત્વંબ્રહ્મણ: પદં ॥૧૯॥

ભૂતલેવિદ્યતેક્ષેત્રં નિર્મિતેન્નહ્મણાસ્વયં ।

વસન્તિમુનયોદેવાસ્તાપસા: પૂતમાનસા: ॥૨૦॥

ઘિકાલ્કજ્ઞાનસંવિદ્ધા: તથગત્વા વિચારય ।

મૃગુરુવાચ-કિં કૃતં વિમવર્યેણ ? પૃષ્ઠં કિંવાગતોઽપિવા ? ॥૨૧॥

વિવાહ પ્રસંગે આવેલા ‘લોકોમાં-આખાય નગરના લોકોમાં બારે કોલાહલ થયો. સૌ અકિંત થયા. વિવાહનો વિધિ પડતો મૂકાયો. અને સર્ગા-વહાલાં સૌ પોતપોતાને ઘેર વિદાય થયાં. (૧૭)

બ્રાહ્મણને પણ આશ્ચર્ય લાગ્યું: મુખિત્ર થયો. અરે આણું હું બળ્યતો હોત! ભાઈ બહેનનો મંબધ બળ્યતો હોત તો હું સા માટે વિવાહનો આરભ કરત! આ તો નદીમાં તથ્યુર્ધ આવેલી છોકરી અને રખડતો આવેલો છોકરો. આ બન્ને વચ્ચેની શી સમાધ છે તે એ બન્નેનથી બળણી શક્યાં તો હું અગણ્યો ક્યાંથી બળણી શકું!! દેવની માયા-તેની બૂલવણી-તેની ભુરજી!! ખરે એ અગણ્ય થવા જેની વાત છે. હવે મારે શું કરવું જોઈએ. ક્યાં જઈ-કોને-શું પૂછવું જોઈએ!! (૧૮)

વિચારમાં રૂબેલા બ્રાહ્મણની મૂઝવણ દૂર કરવા ફરી આકાશવાણી થઈ હતું કે હે વિમ! તું અકસોસ તણ હો અને બ્રહ્મણમાં જ. (૧૯)

પૃથ્વી પર બ્રહ્મણ નામે પવિત્ર ક્ષેત્ર છે. ત્યાં ત્રિવેણીગંગા છે. ખુદ બ્રહ્મણે એ ક્ષેત્ર અને ગંગા નિર્મ્યા છે. તીર્થ અનેક દેવ-દેવતાઓ-ઋષિ-મુનિઓ સઘળું બ્રહ્મણએ બનાવ્યું છે. હાલ પણ ત્યાં અનેક તૃપસ્વિઓ નિવાસ કરે છે. (૨૦)

ત્યાં વિરાજતા ઋષિઓ ત્રિકાળદાની છે. તેમનાં દર્શન કરો. અને પ્રુધાસો પૂહો.

મૃગુ-હે બ્રહ્મણ! પછી એ વિદ્વાન બ્રાહ્મણે શું કહ્યું? બ્રહ્મણમાં ગયા કે નહીં? અને કેવી ખીના બની તે કૃપા કરીને કહો! (૨૧)

બ્રહ્મોવાચ-વિમોજગામસહસા બ્રહ્મક્ષેત્રંજનુત્તમમ્

તત્રાસિતંમુનેઃપ્રાપત્ શરણ્યંકરુણાન્વિતં ॥૨૨॥

વૃત્તેન્યવેદયદ્વિમઃ યદ્ભૂતં ભાવિનિર્મિતં

પ્રસન્નચેતસાદધ્યૌ મહાયોગસમાધિના ॥૨૩॥

રે વિપ્ર ! કુરુપાપસ્ય પ્રાયશ્ચિત્તંયથાવિધિ ।

સ્વસારં ભ્રાતરંહોનેં કારય ગર્હિતસ્ય ચ ॥૨૪॥

જ્ઞાતાજ્ઞાતકૃતંવાપિ ક્ષેત્રેઽસ્મિન્નશ્યતિક્ષણાત્ ।

જ્ઞાત્વાતુષ્ટોહ્યાત્મદેવઃ પ્રાયશ્ચિત્તંયથોચિતં ॥૨૫॥

કૃત્વાવૈકારયામાસ વિશુદ્ધિલેખિરે તદા ।

તદોચતુશ્ચતૌવાચં પ્રેતયોર્નિગતાબુભૌ ॥૨૬॥

બ્રહ્માજી—હે ભૂગો ! આકાશવાણી સાંભળી કે તૂર્તજ બ્રહ્મણે બ્રહ્મ-

ક્ષેત્રમાં જવા તૈયારી કરી. બ્રહ્મક્ષેત્રમાં ગયો. ત્યાં અસિત મુનિનાં-દર્શન કર્યો. અસિત કહેણા અને દયાના ભંડાર હતા. (૨૨)

બ્રહ્મણે મુનિને હાથ જોડ્યા. અને જે જે ખીના ખતી હતી તે સખળી કહી ખતાવી. ઋષીએ સખળી વાત સાંભળી. મનમાં વિચાર કર્યો. એકાત્ર મિતે પ્યાન, કર્યું. અને સમાધિથી પરબ્રહ્મમાં લીન થયા. (૨૩)

સમાધિથી મુક્ત થયા. હે વિપ્ર ! તારા હાથે એ મોટું પાપ થયું. ભાઈ બહેનનો વિવાહ કર્યો, જો કે અન્યલુતે કર્યો તો પણ પાપ તો લાગ્યું. પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે. અને એ ભાઈ બહેનને પણ પ્રાયશ્ચિત અપાવવું જોઈએ. (૨૪)

આ ક્ષેત્ર અત્યંત પવિત્ર છે. જાણુતે કે અજ્ઞાણુતે કરેલું પાપ અહીં નાશ પામે છે. ઘેર પાપ ભરમ ચર્ષ જાય છે. બ્રહ્મણે એ વાત જાણી. તેને થયો આનંદ. અને શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે કર્યું પ્રાયશ્ચિત. (૨૫)

વળી સંસ્કાર માત્રથી વિવાહિત થએલાં એ ભાઈ બહેનને પણ પ્રાયશ્ચિત અપાવ્યું. અને વાકુદાન થએલા સંજબને તોડી અસલનો ભાઈ બહેનનો સંજબ જોડ્યો. પ્રાયશ્ચિતથી આત્મદેવબ્રહ્મણુ તથા ભાઈ બહેન પવિત્ર થયાં. તેમની સખળાંની શુદ્ધિ ચર્ષ. એટલામા પ્રેત થએલાં-એ બાળકોનાં માખાપ જોડ્યાં. (૨૬)

સર્વે વિસ્મયમાવિષ્ટા વિદિત્વાદુર્ગતિતયોઃ ।
પિત્રોરુદ્ધરણાર્થાય વલ્લિનારાયણસ્ય ચ ॥૨૭॥

સન્નિઘૌપક્ષિરાજસ્ય પિંડદાનાદિકેનવૈ ।
શ્રાદ્ધંચકારવિધિના દ્વિજમાહૂયકર્મઠં ॥૨૮॥

સચ્છદ્યા યદાસાઙ્ગઃ સમાપ્તિમગમદ્વિધિઃ ।
તદાશ્ચર્યમભૂત્ત્ર પ્રેતૌમુક્તૌ વભૂવતુઃ ॥૨૯॥

દિવ્યરૂપધરૌશાન્તૌ દિવ્યાભરણભૂપિતૌ ।
શિવસ્વરૂપ સમ્પ્રાપ્તૌ જગ્મતુઃ શિવધામનિ ॥૩૦॥

પક્ષીરાજસ્ય સત્તીર્થં સર્વશુદ્ધિ વિંધાયકં ।
દર્શનાદેવનશ્યંતિ પાપાનિ સુમહાન્ત્યપિ ॥૩૧॥

પ્રેતાનું હાપણ સાલણી સૌને આશ્ચર્ય થયું. તેમની સહગતિ માટે નારાયણ પ્રલિ નામે વિધિ કરવામાં આવ્યો. એ વિધિના પ્રભાવથી એ પ્રેત યન્નેની સહગતિ થઈ. (૨૭)

આ વિધિ પક્ષિરાજ મહાદેવની આગળ કરવામાં આવી અને વિદ્વાન કર્મકાંડી બ્રાહ્મણને ખોલાવી કરવામાં આવી. (૨૮)

બ્રહ્માપૂર્વક આ વિધિ કરવાથી તેમ જ વિધિના મંત્રબળથી એક આશ્ચર્ય થવા જેવી વાત બની. અને તે એવી કે-પ્રેત થએલાં યન્ને આ પુરુષની હાયાં આવી ખડી થઈ. અને જોતજોતાંમાં કાળા બે પડખાપામાંથી બે દિવ્ય દેહધારી દેખાયાં. (૨૯)

જેમણે દિવ્ય વસ્ત્ર અને અલકાર ધારણ કર્યા હતા. આંકાર ચાંત અને મધુર હતો જણે દેવતાઓનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થતાં હોય તેમ લાગ્યું અને શિવજીના સ્વરૂપમાં ગળી ગયાં. શિવલોકને પ્રાપ્ત થયાં. (૩૦)

પક્ષિરાજનો મદિમા. અહ્મશૂત છે. એ એવું ઉત્તમ તીર્થ છે કે-સર્વ પ્રકારના પાપીઓની શુદ્ધિ ત્યાં થાય છે. દર્શન કરવાથી પાપ ગાય છે તો પૂજન અર્ચન અને સેવન કરવાથી તો મહાપાપ જરૂર નષ્ટ થઈ જાય છે. (૩૧)

किं पुनर्विधिना युक्तं विधानं करणेन। वै ।
 इति तत्कथितं विप्र ! माहात्म्यं पक्षितीर्थजं ॥३२॥
 इति श्री ब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये पक्षिराजतीर्थमाहा-
 त्म्यवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

॥ अथचतुर्दशोऽध्यायः ॥

भृगुवाच-भगवन् देवदेवेश सर्वलोकपितामह ।
 कृष्णेश्वरस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि सांपतम् ॥१॥
 किं फलं तीर्थजं ब्रूहि के जग्मुः स्वात्मशुद्धये ।
 इतिहासेन येनेदं कृतं मे मानसं भवेत् ॥२॥
 ब्रह्मोवाच-शुणु पुत्र प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं लोकहेतवे ।
 यच्छ्रुत्वात्वाधिजं दुःखं नाशमेप्यति तावकम् ॥३॥

हे भृगु ! पक्षिराजनां लक्ष, विधिपूर्वक विधान करवानां आवे तो
 उहेतुं शं ।। ब्रह्महत्या विगेरे पय महापापो नाश पावे छे. आ तो अके ,
 दुःखमां वात हवी पशु पक्षिराज तीर्थेना मदिमा अगाथ छे. (३२)
 धृतिश्री न्यशंकर अनुना गजपतिशंकर शास्त्रिणा विरचिते
 भाषार्थ धोतिनी टीकायां ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये पक्षिराज
 तीर्थवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः

अध्याय चौदशो

भृगु—हे भगवन् ! तमे देवाधि देव छे । मनसिकाना पितामह छे ।
 हवे तू इक्ष्वाश्वर महादेवतुं माहात्म्य अन्वय करवा धन्यु छु तो ते कृपा
 करिने उहो ? (१)
 इक्ष्वाश्वर तीर्थतुं शं इण छे. अे तीर्थमा डोनी रुद्धि यथेसी छे ?
 अे आपते न्ने उंछ धृतिहास होय ते कृपा करिने उहो ज्जेनाथी मने
 वृप्ति थाय. (२)
 ब्रह्मा—हे पुत्र । तमे साभगो. इक्ष्वाश्वर तीर्थेना मदिमा तमने हवे
 संभणानुं छु ते सांभगी प्रयार करवाथी दोडानुं इत्याथ थाय तेम छे.
 मनने परीताप हूर थाय छे. तमने पशु शांति वगने. (३)

ઋરાન્ દૈત્યાન્ પાપરૂપાન્ઘાતયન્નિશિતૈઃ શરૈઃ ॥
 યદા શૂર્પણ્ણસ્વાયા વૈ વૈરૂપ્યં કારયદ્વિમ્બુઃ ॥૧૦॥
 ગત્વા ભ્રાતરમાહુય યતિવેપેણ રાવણઃ ।
 સીતાયા હરણં ચૈવ જટાયુમરણં તથા ॥૧૧॥ ।
 કૃત્વા હલેન સીતાંચ સ્થાપયચ્છોક્ર વાટિકામ્ ।
 રામોઽપિ રાવણં દુષ્ટ હન્તુકામા મનોદધે ॥૧૨॥
 અઘ્રાદશપદ્મયુતા ચમ્વાસજ્જો, વભૂવહ ।
 સીતામન્વેપણાર્યાય પ્રાહિણોન્મરુતાત્મજમ્ ॥૧૩॥
 ગત્વાસ વાયુવેગેન લક્ષ્માં દગ્ધ્વોપપાતનૈઃ ।
 જઘાન રાક્ષસાન્દુષ્ટાન્નનામ જનકાત્મજામ્ ॥૧૪॥
 માતર્મામષગચ્છ ત્વં રામદ્તેતિ વિશ્રુતમ્ ।
 સ્વલ્પકાલેન, નેપ્યાભિ રામ સંદર્શનાય ચ ॥૧૫॥

જે દૈત્યો આર્વસકૃતિના ધર્મ ઝર્મના નાશક હતા અને પ્રજને પીડતા હતા તેમને પ્રસંગે પ્રસંગે નાશ કરતા રહ્યા શૂર્પણખાને રૂપ રહિત કરવાથી રાવણ પશુ ખળભળી ઉઠ્યો (૧૦)

ખહેન શૂર્પણખાનુ અપમાન થએલુ ન સહેવાથી વેર લેવા રાવણે ખાવાનું રૂપ લીધું અને જોગીના વેશમા રામ અને લક્ષ્મણુની ગેરહાજરીમા સીતાજી પાસે બીક્ષા માગી, સીતાજીનું હરણુ એ બીક્ષાના નિમિત્તે કર્યું. રસ્તામાં જટાયુ નામના ચોદાએ અટકાવવાથી જટાયુનો નાશ કર્યો (૧૧)

સીતાજીને લોકે લઈ ગયો અશોકવાડીમા ઉતાર્યો રામે સધળી વાત જાણી રાવણુનો નાશ કરવા વિચાર્યું (૧૨)

સીતાજીની શોધ લેવા-સીતાજીને દિવાસો આપવા તથા તેમની હાલત તપાસવા મહા ખળવાન હનુમાનજીને લોકે મોકલ્યા અને અહાર પદ્મ જેટલી સંખ્યામા લશ્કરી સૈન્ય તૈયાર કર્યું (૧૩)

હનુમાન વાયુ વેગથી લોકે ગયા લોકને ખાળી. રાક્ષસોને માર્યા સીતાજીને શોધી કહાડ્યા તેમની સ્થિતિ નિહાળી દર્શન લીધા અને પગે મસ્તક નમાવ્યું (૧૪)

માતા! તમે ક્ષીર ન કરશો હુ શ્રીરામનો દૂત છુ તમારી શોધ કરવા આવ્યો છુ રાવણુનો તેના લશ્કર માથે નાશ કરશે અને જલદી તમને શ્રીરામની પાસે લઈ જાશ. (૧૫)

દન્ત તે કથયિષ્યામિ ઇતિહાસં પુરાતનમ્ ।
 શ્રીરામચરિતં પુષ્પં હૃદયાનન્દદાયકમ્ ॥૪॥
 સાધૂનાં રક્ષણાર્થાય નાશાય દુષ્કૃતાત્મનામ્ ।
 ધર્મેણાભ્યુદયાર્થાય પ્રજાયા મુક્તિહેતવે ॥૫॥
 અવાતરત્ પૃથિવ્યાં વૈ ભગવાન્કરુણાનિધિઃ ।
 શ્વેતકોરન્વયે રાજા રઘુર્વૈ લોકવિપ્રુતઃ ॥૬॥
 તસ્યવંશં સમાશ્રિત્ય હાવિર્ભાવમયાકરોત્ ।
 દાશરથિઃ શ્રીરામો વૈ કૌસલ્યાનંદવર્ધનઃ ॥૭॥
 જગતાં ભારમાહતાં પુણ્યશ્લોકેતિ વિશ્રુતઃ ।
 પિતુરાજ્ઞાં સમાશ્રિત્ય જગામ ગહનં વનમ્ ॥૮॥
 માર્ગયા સીતયા સાર્ધં લક્ષ્મણે નાનુજેન ચ ।
 પંચવટયાં પર્ણકુટિં કૃત્વા વાસમયાકરોત્ ॥૯॥

ખરે! તમને એક પુરાતન ઇતિહાસ કહું છું. જેનું અર્થ કરવાથી મનને આનંદ અને જીવન સફળ થાય છે. એ ઇતિહાસ શ્રીરામ ચરિત્રનો છે.

ભગવાન રામચંદ્રજીને અવતાર સાધુ પુરુષોનું રક્ષણ કરવા તથા પાપી રાક્ષસોનો નાશ કરવા માટે થયો હતો. ધર્મથી અભ્યુદય મેળવવા માટે તથા પ્રજાને તેનાં દુઃખોથી મુક્ત કરવા માટે હતો. (૫)

કરુણાનિધી ભગવાને પૃથ્વી પર અવતાર લીધો. અને જગવિખ્યાત શ્વેતકોરના વંશમાં રઘુ રાજાના કુળને દિપાભ્યું. (૬)

એ કુળમાં પિતા દશરથ તથા માતા કૌસલ્યાને ત્યાં જન્મ્યા: અને વિવિધ ચરિત્રો કરી અમરકીર્તિ મેળવી. (૭)

શ્રી રામે પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો અને પુષ્પશ્લોક એવા પવિત્ર નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. વળી પિતાની આજ્ઞા પાળવા સીતાજી અને લક્ષ્મણજી સાથે ભયાનક વનમાં ગયા. (૮)

ગોદાવરીને કિનારે પંચવટીને નામે પર્ણકુટી બાંધી અને તેમાં નિવાસ કર્યો અને ત્યાં રહી શર્પણખાનાં નાક કાન કાપ્યાં તેમજ ખર-દૂપણ અને ત્રિશિરા જેવા રાક્ષસોને માર્યાં. (૯)

ક્રૂરાન્ દૈત્યાન્ પાપરૂપાન્ઘાતયન્નિશિતૈઃ શરૈઃ ॥
 યદા શૂર્પણસ્વાયા વૈ વૈરૂપ્યં કારયદ્વિશુઃ ॥૧૦॥
 ગત્વા ભ્રાતરમાહુય યત્તિવેપેણ રાવણઃ ।
 સીતાયા હરણં ચૈવ જટાયુમરણં તથા ॥૧૧॥
 કૃત્વા હલેન સીતાંચ સ્થાપયચ્છોક વાટિકામ્ ।
 રામોઽપિ રાવણં દુષ્ટં હન્તુકામા મનોદધે ॥૧૨॥
 અષ્ટાદશપદ્મયુતા ચમ્વાસજ્જો, વભૂવહ ।
 સીતામન્વેષણાર્યાય પ્રાહ્ણિનોન્મરુતાત્મજમ્ ॥૧૩॥
 ગત્વાસ વાયુવેગેન લક્ષ્માં દગ્ધ્વોપપાતનૈઃ ।
 જઘાન રાક્ષસાન્દુષ્ટાન્નનામ જનકાત્મજામ્ ॥૧૪॥
 માતર્મામથગચ્છ ત્વં રામદૂતેતિ વિશ્રુતમ્ ।
 સ્વલ્પકાલેન, નેપ્યાપિ રામ સંદર્શનાય ચ ॥૧૫॥

જે દૈત્યો આર્યસંસ્કૃતિનાં ધર્મ કર્મના નાશક હતા અને પ્રભને પીડતા હતા તેમને પ્રસંગે પ્રસંગે નાશ કરતા રહ્યા. શૂર્પણખાને રૂપ રહિત કરવાથી રાવણુ પશુ ખળભળી, ઉદ્યો. (૧૦)

જ્ઞેન શૂર્પણખાનું અપમાન થએલું ન સહેવાથી વેર લેવા રાવણુ ખાવાનું રૂપ લીધું અને જોગીના વેસમાં રામ અને લક્ષ્મણની ગેરહાજરીમાં, સીતાજી પાસે બીક્ષા માગી, સીતાજીનું હરણુ એ બીક્ષાના નિમિત્તે કર્યું. રસ્તામાં જટાયુ નામના ચોદાએ અટકાવવાથી જટાયુનો નાશ કર્યો. (૧૧)

સીતાજીને લોકે લઈ ગયો. અશોકવાડીમાં ઉતાર્યા રામે સખળી વાત, જાણી, રાવણુનો નાશ કરવા વિચાર્યું. (૧૨)

સીતાજીની શોધ લેવા-સીતાજીને દિક્ષાસો આપવા તથા તેમની હાલત તપાસવા મહા બળવાન હનુમાનજીને લોકે મોકલ્યા અને અહાર પદ્મ જેટલી સંખ્યામાં લશ્કરી સૈન્ય તૈયાર કર્યું. (૧૩)

હનુમાન વાયુ વેગથી લોકે ગયા. લોકને જાણી. રાક્ષસોને માર્યા. સીતાજીને શોધી કહાડવા તેમની સ્થિતિ નિહાળી. દર્શન લીધા અને પગે મસ્તક નમાવ્યું (૧૪)

માતા! તમે ફીકર ન કરશો. હું શ્રીરામનો દૂત છું તમારી શોધ કરવા આવ્યો છું. રાવણુનો તેના લશ્કર સાથે નાશ થશે અને જલદી તમને શ્રીરામની પાસે લઈ જઈશ. (૧૫)

ततो वै हनुमान्वीरो जयघोषंघोषयन् ।
 आगत्य रामचन्द्रस्य पादौ नत्वान्यवेदयत् ॥१६॥
 मनोजववचः श्रुत्वा लक्ष्मणं प्रत्यभाषत ।
 इन्तव्यो रावणो दुष्टस्तस्य दुष्कृत्कारणात् ॥१७॥
 इति संचिन्त्यमनसा कपिसैन्यसमाहृतः ।
 आगत्यार्णवकूले वै समुद्रं प्रत्यघोषयत् ॥१८॥
 सागरस्य नरेशोऽपि श्रीरामं शरणं ययौ ।
 गमनाय प्रार्थयामास दर्पं त्यक्त्वा स भूपतिः ॥१९॥
 तदा वै सेतुबंधाय रामेणाज्ञापितः कपिः ।
 समानीय शिखाखण्डान् सुमंत्रेण न्ययोजयत् ॥२०॥
 तत्र वै शङ्करं ध्यात्वा पूजां कृत्वा ययाविधि ।
 छिन्नं तु स्थापयामास महद्रामेश्वराभिधम् ॥२१॥

हनुमान्छत्रे उभे सह श्रीरामने। न्यघोष कर्णे। शत्रुआतर्भा न रावणुना
 उदवने हवमयाभ्युं. वीरतानी शक्ति दाभवी अने श्रीराम पासे आवी
 प्रक्षाम कर्मा. (१६)

हनुमाननी सधणी जीना सांभणी. श्रीरामने वीरता व्यापी. लक्ष्मणुछने
 नक्षुाभ्युं आपसे दुष्ट रावणुने नाश करवे लोभजे. तेना पापने अहमे
 तेने भणवे लोभजे. (१७)

विचार नकी कर्णे. वानरालुं सैन्य सङ्घ कर्णे. हरीया किनारे आब्या
 अने समुद्रना राजने युद्ध करवा सामे जोलाब्यो. (१८)

समुद्र राज शरणे ययो. निनति करवा लाब्यो. निवेदन कर्णे के आ
 समुद्र आपने न छे. तेना परकी आप सुजेथी पक्षारे जेम निराभिमानथी
 नक्षुाभ्युं. (१९)

श्रीरामे समुद्र राजनी भनोदशा लोभा प्रसन्न भया. हरीया उपर
 नेतु आभ्यो. पेकी पार लश्कर उतार्णे. सेतु हनुमान्छत्रे आंभ्यो. पथरनी
 शिखाजे लोडी आभ्यो श्रीराम नामना मंत्रथी लोडी दीयो. (२०)

त्यां वणी शकरनी स्थापना करी. ध्यान करी पूज्ज कर्णे. अने शिव
 चिन्हनुं श्रीरामेश्वर जेवुं नाम प्रसिद्ध कर्णे. (२१)

છઠ્ઠાં ગન્તું સમારંભે કપિસૈન્યૈર્વલ્લાન્વિતૈઃ ।
 યુયુધે રાક્ષસૈઃ સાર્ધદધ્વંસન્ રાક્ષસીં પુરીમ્ ॥૨૨॥
 દશકણ્ઠસમાહૂય ત્વાહવે યુદ્ધકોવિદઃ ।
 ગર્વભક્તેન સાર્ધં વૈ દેહનાશમયાકરોત્ ॥૨૩॥
 છઠ્ઠાં પ્રવિશ્ય રામો વૈ અભિપિચ્ય વિભીષણમ્ ।
 દેવ્યા શ્રી સીતયા સાર્ધં પુષ્પકેનાગમત્પ્રભુઃ ॥૨૪॥
 વસિષ્ઠં સદ્ગુરું નત્વા પપ્રચ્છ વિનયાન્વિતઃ ।
 રાવણસ્ય વધોઽસ્માભિઃ કૃતો વૈ ક્ષાત્રધર્મતઃ ॥૨૫॥
 ન તસ્ય પાતકં મન્યે ધર્મશાસ્ત્રેણ તદ્વિધિઃ ।
 લોકસંગ્રહકામોઽહં પ્રાયશ્ચિત્તં દદસ્વ મે ॥૨૬॥
 એતચ્છૃત્વા વસિષ્ઠેન મોક્તં દાશરથિં પ્રતિ ।
 ભગવન્ ગચ્છ ક્ષેત્રં વૈ વ્રહ્મણાનિર્મિતં પુરા ॥૨૭॥
 ફળીશ્વરઃ શિવો યત્ર મહાપાપવિનાશકઃ ।
 કમણ્ડલુજલક્ષેપાદ્ વ્રહ્મગદ્ગા શુભાવહા ॥૨૮॥

૫૬૧ી લંકામાં ગયા. લક્ષ્મણની ડાવણી નાંખી. રાક્ષસો સાથે યુદ્ધ કર્યું.
 લંકાને ભાગી-તોડી-ખાળી અને વેરાન કરી. (૨૨)

રાવણને યુદ્ધમાં ખેંચ્યો. તેનો ગર્વ હિતાર્યો. તેના અળને નિર્મૂળ બનાવ્યું
 અને તેનાં દશ મસ્તક છેદી તેના દેહનો નાશ કર્યો. (૨૩)

લંકામાં-તેના રાજમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. તેના સગા ભાઈ વિભીષણને
 રાજ્યાભિષેક કર્યો. વિભીષણ શરણે થયો હતો તેનો અહલો તેને આપ્યો.
 દેવી સીતાજીને પુષ્પકવિમાનમાં ખેંસાડ્યાં અને અયોધ્યામાં પધાર્યા. (૨૪)

વસિષ્ઠ ગુરૂને નમસ્કાર કર્યા. માતાઓને પ્રણામ કર્યા. ગુરૂને નમ્રતા-
 પૂર્વક પ્રશ્ન પૂછ્યું. મેં ક્ષાત્ર ધર્મને આશ્રય લઈ રાવણને વધ કર્યો. (૨૫)

મેં કે લોકકલ્યાણની ખાતર મેં રાવણાદિ રાક્ષસોનો નાશ કર્યો છે.
 ધર્મશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એ અયોગ્ય નથી છતાં રાવણ એ ક્ષાણી હોવાથી
 ક્ષાણીવધનું પાપ ગણાય તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત મહને આપો. (૨૬) વસિષ્ઠે
 બ્રહ્મક્ષેત્રમાં જવા સલાહ આપી. એ ક્ષેત્રમાં જઈ પ્રાયશ્ચિત્તની વિધિ કરા.
 તમારું પાપ નાશ પામશે. (૨૭) ત્યાં કૃષ્ણીશ્વર, મહાદેવ છે બ્રહ્માના કમંડુના

ગત્વા તત્ર મહાસત્રં કુરુજ્વ પુણ્યવર્ધનમ્ ।
તસ્ય પુણ્યમભાવેણ પુણ્યશ્લોકો ભવિષ્યસિ ॥

રઘૂત્તમસ્તતો ગત્વા યજ્ઞં ચંક્રે યથાવિધિ ।

ફણીશ્વરઃ પ્રસન્નોઽધૂ દ્રામં દાશરયિં પ્રમુગ્ ॥૩૦॥

દર્શનેન કૃતાર્થોઽહં રામઃ કમલલોચનઃ ।

નત્વા સંપ્રાર્થનં ચક્રે મુમોચ બ્રહ્મકિલ્વિપાત્ ॥૩૧॥

બ્રહ્મોવાચ—સ્ત્યેતત્કથિતં પુત્રમાહાત્મ્યં ફણીશ્વર્ય ચ ।

યસ્મિન્ સ્નાત્વા નરો નારી મુચ્યતે કોટિપાતકાત્ ॥૩૨॥

તસ્માત્ત્વં ગચ્છ ભો વિદ્વન્ ક્ષેત્રે વૈ મામકે શુભે ।

તપસ્તપ્ત્વા શમંયાહિ શીઘ્રં ક્ષેત્રનિષેવણાત્ ॥૩૩॥

इति पितामहेनोक्तमवधार्य सुनिश्चितम् ।

जगाम ब्रह्मणः क्षेत्रं विश्रुतं जगति तले ॥૩૪॥

इति श्री ब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये भृगुब्रह्मासंवादे

फणीश्वरतीर्थवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

જળથી ગંગા પ્રગટ્યા છે. ત્યાં જઈ યજ્ઞ કરેા. તેના પુણ્ય પ્રભાવે તમારૂં
—પાપ નાશ પામશે. (૨૮-૨૯)

શ્રીરામચંદ્રજી બ્રહ્મક્ષેત્રમાં પધાર્યા. યથાવિધિ ગદાગત કર્યો. શ્રી કૃષ્ણીશ્વર
મહાદેવ પ્રસન્ન થયા. અને શ્રીરામને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યાં. (૩૦)

શ્રીરામ દર્શનથી કૃતાર્થ થયા. શિવજીને ચરણે પગે લાગ્યા. પ્રાર્થના-
પૂર્વકે સ્તુતિ કરી અને રાવણુ વધના દોશમાંથી મુક્ત થયા. (૩૧)

બ્રહ્માજી—હે ભગેા! તમને કૃષ્ણીશ્વરનો મહિમા વર્ણવી બતાવ્યો. એ
તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી સ્ત્રી અને પુરૂષ કોડેા પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. (૩૨)

હે વિદ્વન્ તમે ત્યાં જાઓ! એ માટ્ટ ક્ષેત્ર સર્વોત્તમ છે. ત્યાં જઈ
તમે તપ કરજો અને ક્ષેત્રના સેવનથી તમને સંપૂર્ણ સાંતિ થશે. (૩૩)

એ પ્રમાણે પિતામહ બ્રહ્માજીએ બ્રહ્મક્ષેત્ર અને તેનાં તીર્થોનું વર્ણન
કરી બતાવ્યું તે પરથી ખૂબ ખૂશ થએલા ભૃગુન્નપિ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં જઈ તપ
કરવા નક્કી કર્યું. અને તપના પ્રભાવથી કૃતાર્થ થયા. (૩૪)

इति श्री ब्रह्मपुराणे भृगुपतिरुक्ते शान्तिष्ठा विरचिते

ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये कृष्णीश्वतीर्थ

वर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः

॥ અથશ્રીપञ્ચદશોઽધ્યાયઃ ॥

ब्रह्मोवाच-एतत्तेकथितंपुत्र ! सर्वसौख्यकरंशुभं ।
 धर्मार्थयोः प्रदंचैव काममोक्षप्रदंतथा ॥१॥
 सदैश्वर्यकरंपुण्यं सर्वेप्सितफलप्रदम् ।
 विद्याबुद्धिप्रदंचैव आयुरारोग्यवर्धनं ॥२॥
 लोकेकीर्तिकरंचैव लाभदंविजयप्रदम् ।
 इहमौख्यप्रदंश्रेष्ठं सर्वकिल्बिषनाशनम् ॥३॥
 पीडामृत्युजराव्याधि वैधव्यस्यनिपूदनम् ।
 माहात्म्यमीदृशंतस्य क्षेत्रस्यकथितंमया ॥४॥
 तस्मात्वंगच्छहेपुत्र ! तत्रक्षेत्रेशुभप्रदे ।
 इतिधातुर्वचः श्रुत्वाशुक्रोऽसौधीमतांवरः ॥५॥
 प्रणम्यस्वपितुः पादाबुत्थायपरिक्रम्यच ।
 जगामब्रह्मणःक्षेत्रे स्वपापस्यविशुद्धये ॥६॥

પંદરમો અધ્યાય

દરમ્યાન બ્રહ્માજી ભૃગુને કહે છે કે હે પુત્ર ! તમને મેં બ્રહ્મક્ષેત્રનો મહિમા કહ્યો. એ સર્વ સુખોને આપનાર છે. મંગલકારક છે. ધર્મ અને અર્થ પ્રાપ્ત કરાવે તેમ છે. કામ અને મોક્ષ આપનાર છે. (૧)

સુંદર ઐશ્વર્યને વધારનાર છે. પરમ પવિત્ર છે. સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર છે. વિદ્યા બુદ્ધિને વધારનાર છે. આયુષ્ય અને આરોગ્ય તેજસ્વી બનાવનાર છે. (૨)

લોકમાં કીર્તિને વધારનાર છે. લાભ અને વિજય આપનાર છે. આ લોકમાં શ્રેષ્ઠ સુખ આપનાર છે અને સર્વ પાપને નાશ કરનાર છે. (૩)

પીડા-મૃત્યુ-ઘડપણ-વ્યાધિ-વૈધવ્ય-ને નાશ કરનાર છે. એવું આ ક્ષેત્રનું માહાત્મ્ય છે. તે તમને કહી ગતાબુંધુ. (૪)

હે પુત્ર ! તમે ત્યાં જાઓ. એ ક્ષેત્ર તમારું કલ્યાણ કરશે. એ પ્રમાણે પિતા બ્રહ્માજીનું વચન સાંભળી ખુશી થએલા ભૃગુ, ક્ષેત્રમાં જવા તૈયાર થયા. બ્રહ્માજીના ચરણે નમ્યા. ઉભા થઈ પ્રદક્ષિણા કરી. અને આત્મશુદ્ધિ માટે બ્રહ્મક્ષેત્રમાં ગયા. (૬)

ગત્વા તત્ર મહાસઘ્રં કુરુષ્વ પુણ્યવર્ધનમ્ ।
 તસ્ય પુણ્યપ્રભાવેણ પુણ્યશ્લોકો ભવિષ્યસિ ॥
 રઘૂત્તમસ્તતો ગત્વા યજ્ઞં ચંક્રે યથાવિધિ ।
 ફળીશ્વરઃ પ્રસન્નોઽશ્રૂ દ્રામં દાશરથિં પ્રમુશ્ ॥૩૦॥
 વર્ષનેન કૃતાર્થોઽહં રામઃ ફમલલોચનઃ ।
 નત્વા સંપ્રાર્થનં ચક્રે મુમોષ બ્રહ્મકલ્વિપાત્ ॥૩૧॥
 બ્રહ્મોવાચ—હૃન્યેતત્કથિતં પુત્રમાહાત્મ્યં ફળીશ્વર્ય ચ ।
 યસ્મિન્ સ્નાત્વા નરો નારી મુચ્યતે કોટિપાતકાત્ ॥૩૨॥
 તસ્માત્ત્વં ગચ્છ ધો વિદ્મન્ ક્ષેત્રે વૈ પ્રામક્રે શુમે ।
 તપસ્તાપ્ત્વા શમંયાહિ શીઘ્રં ક્ષેત્રનિષેવણાત્ ॥૩૩॥
 ઇતિ પિતામહેનોક્તમવધાર્યં સુનિશ્ચિતમ્ ।
 જગામ બ્રહ્મણઃ ક્ષેત્રં ચિત્રુતં જગતિતલે ॥૩૪॥
 ઇતિશ્રી બ્રહ્મપુરાણે બ્રહ્મક્ષેત્રમાહાત્મ્યે શ્રુગુબ્રહ્માસંવાદે
 ફળીશ્વરતીર્થવર્ણનં નામ ચતુર્દશોધ્યાયઃ ॥

જળથી ગંગા પ્રગટ્યા છે. ત્યાં જઈ યજ્ઞ કરેા. તેના પુણ્ય પ્રભાવે તમારું
 —પાપ નાશ પામશે. (૩૦-૩૯)

શ્રીરામચદ્રજી બ્રહ્મક્ષેત્રમાં પધાર્યા યથાવિધિ મહાપદ્ય કર્યો. શ્રી કૃષ્ણીશ્વર
 મહાદેવ પ્રસન્ન થયા. અને શ્રીરામને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યા. (૩૦)

શ્રીરામ દર્શનથી કૃતાર્થ થયા. શિવજીને ચરણે પગે સાગ્યા. પ્રાર્થના-
 પૂર્વક રત્નુતિ કરી અને રાવણુ વધના દોશમાંથી મુક્ત થયા. (૩૧)

બ્રહ્માજી—હે ભૂગો! તમને કૃષ્ણીશ્વરનો મહિમા વર્ણવી બતાવ્યો. એ
 તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી સ્ત્રી અને પુરુષ કરોડો પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. (૩૨)

હે વિદ્મન્ તમે ત્યાં જાઓ! એ મારું ક્ષેત્ર સર્વોત્તમ છે. ત્યાં જઈ
 તમે તપ કરજો અને ક્ષેત્રના સેવનથી તમને સંપૂર્ણુ શાંતિ યશે (૩૩)

એ પ્રભાણે પિતામહ બ્રહ્માજીએ બ્રહ્મક્ષેત્ર અને તેના તીર્થોનું વર્ણન
 કરી બતાવ્યું તે પરથી ખૂબ ખૂશ થએલા ભુગુબ્રહ્મણિ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં જઈ તપ
 કરવા નક્કી કર્યું. અને તપના પ્રભાવથી કૃતાર્થ થયા. (૩૪)

ઇતિશ્રી જયસંકર સવુના ગણપતિસંકર શાસ્ત્રિણા વિરચિતે
 ભાવાર્થ ઘોષિની ટીકાયાં બ્રહ્મક્ષેત્રમાહાત્મ્યે કૃષ્ણીશ્વરતીર્થ
 વર્ણનનામ ચતુર્દશોધ્યાયઃ

॥ અથશ્રીપશ્વદશોઽધ્યાયઃ ॥

ब्रह्मोवाच—एतत्तेकथितंपुत्र ! सर्वसौख्यकरंशुभं ।
 धर्मार्थयोः प्रदंचैव काममोक्षप्रदंतथा ॥१॥
 सदैश्वर्यकरंपुण्यं सर्वेप्सितफलप्रदम् ।
 विद्याबुद्धिप्रदंचैव आयुरारोग्यवर्धनं ॥२॥
 लोकेकीर्त्तिकरंचैव लाभदंविजयप्रदम् ।
 इहमौख्यप्रदंश्रेष्ठं सर्वकिल्बिषनाशनम् ॥३॥
 पीडामृत्युजराव्याधि वैधव्यस्यनिपूदनम् ।
 माहात्म्यमीदृशंतस्य क्षेत्रस्यकथितंपया ॥४॥
 तस्मात्वंगच्छहेपुत्र ! तत्रक्षेत्रेशुभप्रदे ।
 इतिधातुर्वचः श्रुत्वाशुक्रोऽसौपीमवांबरः ॥५॥
 प्रणम्यस्वपितुः पादाबुत्थार्यपरिक्रम्यच ।
 जगामब्रह्मणःक्षेत्रे स्वपापस्यविशुद्धये ॥६॥

પંદરમો અધ્યાય

દરમ્યાન બ્રહ્માજી બુદ્ધિને કહે છે કે હે પુત્ર! તમને મેં બ્રહ્મક્ષેત્રનો મહિમા કહ્યો. એ સર્વ સુખોને આપનાર છે. મંગલકારક છે. ધર્મ અને અર્થ, પ્રાપ્ત કરાવે તેમ છે. કામ અને મોક્ષ આપનાર છે. (૧)

સુંદર ઐશ્વર્યને વધારનાર છે. પરમ પવિત્ર છે. સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર છે. વિદ્યા બુદ્ધિને વધારનાર છે. આયુષ્ય અને આરોગ્ય તેજસ્વી બનાવનાર છે. (૨)

લોકોમાં કીર્તિને વધારનાર છે. લાભ અને વિજય આપનાર છે. આ લોકોમાં શ્રેષ્ઠ સુખ આપનાર છે. અને સર્વ પાપને નાશ કરનાર છે. (૩)

પીડા-મૃત્યુ-ઘડપણ-વ્યાધિ-વૈધવ્ય-ને નાશ કરનાર છે. એવું આ ક્ષેત્રનું માહાત્મ્ય છે. તે તમને કહી બતાવ્યું. (૪)

હે પુત્ર! તમે ત્યાં જાઓ. એ ક્ષેત્ર તમારું કલ્યાણ કરશે. એ પ્રમાણે પિતા બ્રહ્માજીનું વચન સાંભળી ખુશી થએલા બુદ્ધિ, ક્ષેત્રમાં જતા સંવાર થયા.

બ્રહ્માજીના ચરણે નમ્યા. ઉભા થઈ પ્રદક્ષિણા કરી. અને આત્મશુદ્ધિ માટે બ્રહ્મક્ષેત્રમાં ગયા. (૬)

સત્યુવાચ-તત્રગત્વાશૃગુઃ સ્વામિન્ ! કિંચકારતતઃ પરં ।

સર્વમેતન્મમાચક્ષ્વ પુણ્યંસ્વસ્ત્યયનંમહત્ ॥૭॥

સૂત-ઉવાચ-ઇતિદેવ્યાવચઃ શ્રુત્વા શૌનક ! માહશંકરઃ ।

શિવઉવાચ-શૃણુદેવિ ! પ્રવક્ષ્યામિ મહિમાત્મક્ષેત્રજઃ ॥૮॥

ત્રિવેણીસંગમોયત્ર ક્ષીરજામ્બાતથૈવચ ।

હિરણ્યાખ્યાસરિયત્ર પક્ષિન્દ્રોસર્વકામદઃ ॥૯॥

રમ્યઃ શિલોચ્છયોયત્રદિવ્યવૃક્ષવિરાજિતઃ ।

તત્રગત્વામુનિઃ શ્રેષ્ઠો તપોદિવ્યંસમારભે ॥૧૦॥

ત્રિવેણ્યાઃ સંગમંગત્વાસ્નાનંકૃત્વાવિધાનતઃ ।

નિત્યનૈમિત્તિકંકૃત્વા ઋષીન્દેવાન્પ્રણમ્યચ ॥૧૧॥

નનામતીર્થરાજંચ સર્વલોકેષુવિશ્રુતં ।

ગંગાયાદક્ષિણેતીરે સ્વાશ્રમંવૈચકારહ ॥૧૨॥

સતિ-સ્વામિન્ ! ભૃગુઋષિ ધ્વજક્ષેત્રમાં જઈ તેમણે શું કર્યું? એ સર્વે
ખીના મને કહે! એ વાત પવિત્ર અને મગળકારક છે. (૭)

સૂત-હે શૌનક! દેવીનું વચન સાંભળી શકર બોલ્યા. દેવી તમને
'ભૃગુના ચરિત્રના નિમિત્તે ધ્વજક્ષેત્રનો મહિમા કહીશ. (૮)

જ્યાં ત્રિવેણીનો પવિત્ર સંગમ છે. શ્રી ક્ષીરજામ્બાનું સ્થાન છે. હિરણ્ય
મગા જ્યાં વહે છે. અને સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર પક્ષિન્દ્રનાથ વિરાજે છે.

ચુંદર પર્વતોની ઢાલ છે. દિવ્ય વૃક્ષોની ગઢા ઝૂકી રહી છે. ચુંદર
પક્ષિઓના નિર્દોષનાદ સભળાય છે એવા શાંતિમય સ્થળે જઈ ભૃગુઋષિએ
તપ કરવા આરંભ્યું. (૧૦)

પ્રથમ ત્રિવેણી સંગમ ઉપર ગયા. ત્યાં સ્નાન કર્યું. અને વિધિ અને
મત્ર પ્રયોગથી સ્નાન કર્યું. નિત્ય વિધિ અને નૈમિત્તિક કર્મ કર્યું. તેમ જ
દેવ-ઋષિ અને પિતૃઓનું ધ્યાન કરી પ્રણામ કર્યાં. (૧૧)

લોક-પ્રસિદ્ધ એવા તીર્થરાજ ધ્વજાજીને તથા આદિ માયા જગદ્યાને
પ્રણામ કર્યાં. અને ગંગાજીના દક્ષિણ કિનારે આશ્રમની પહોંકુટી તૈયાર
કરાવી. તેમાં નિવાસ કરવા લાગ્યા. (૧૨)

સ્વાભિધાનેનસંસ્થાપ્ય શંકરં લોકશંકરં ।
 મૃગુનાથેત્રિનામ્નાવૈસ્થાણુમારાધયત્સ્વયં ॥૧૩॥
 તૃતીયેઽહનિચોત્થાય ફલપર્ણાંશનઃ પરઃ ।
 ક્વચિજ્જલં ક્વચિદ્વાયું મક્ષયન્ કતિચિત્સમાઃ ॥૧૪॥
 ધ્યાયન્તસ્થૌશિવસ્યાગ્રે નર્કિચિદપિચિન્તયન્ ।
 બૃહદ્વૃતધરઃ શાન્તો જટિલીવલ્કલાંવરઃ ॥૧૫॥
 વિભ્રત્કમળ્દલુંદળ્દ મુપવીતંસમેશ્વલં ।
 કૃપ્પ્નાજિનંસાક્ષસૂત્રં કુશોશ્ચૈવવ્યધારયત્ ॥૧૬॥
 અગ્ન્યર્કાપોઽનિલોભૂમિ રાકાશંસોમણ્વચ ।
 શુર્વપ્રમૂર્તિભેદેન ચાભેદંસ્વાત્મનિસ્થિતં ॥૧૭॥

ધ્યાન અને ઉપાસના માટે શિવશ્ચની સ્થાપના કરી. જેના દર્શનથી લોકનું કલ્યાણ થાય ।। વળી પોતાનું નામ સાથે જોડી. “ ભૃગુનાથ ” એવું નામ શિવશ્ચનું પ્રસિદ્ધ કર્યું અને એ સ્થાણુ યાને ત્રિકાળમાં સ્થિર રહેનારની શકરની આરાધના શરૂ કરી (૧૩)

વ્રત આરંભ્યું, તેના નિયમો નક્કી કર્યાં. ત્રણ ત્રણ દિવસે સમાધિમાંથી ઉઠે અને ફળ અથવા પાનાં લક્ષણ કરવાનું રાખ્યું. તેમાંય ફળ કે પાનને, તરછોડી કેવળ પાણી પીને અને શામ લઈને વ્રત કરવા લાગ્યાં. એમ કેટલાંય વરસો ગાળ્યાં. (૧૪)

શિવશ્ચ આગળ ઉભા રહી સમાધિ કરવા લાગ્યા. સમાધિમાં સ્થિર થઈ મનમાં થતી કલ્પનાઓ બંધ કરી. બ્રહ્મચર્ય ધારણ કર્યું હતું. મનથી પણ સસાની વાસનો અંકુર છોડી દીધો હતો. અપાર શાંતિ સેવતા હતા. જતા અને વરઙ્ગવચ્ચ પહેર્યા હતા. (૧૫)

કમડનુ-દંડ-જનોઈ-અને મેખલા ધારણ કરી હતી. કૃષ્ણાશ્ન પહેર્યું હતું. અક્ષમાલા ધારણ કરી હતી. અને હાથમાં દર્ભે રાખી હોમ વિધિ કરતા.

સૂર્ય-ચંદ્ર-પવન-અગ્નિ-જલ-આજ્ઞાશ-પૃથ્વી-અને આત્મા અથવા ગુરૂ રૂપે વિરાજતા અષ્ટમૂર્તિ-મહાદેવનું ધ્યાન, સર્વઆત્મા એકાગ્રતા કરવા માટે ઉપરાક્ત એકાદને મૂર્તિને ઉદ્દેશીને કરતા. (૧૭)

દધ્યાવેકાગ્રચિત્તેન સમાધાયનિજાત્મનિ ।
 એવંપવર્તમાનેન વર્ષાણામયુતંગતં ॥૧૮॥
 આરાધયન્ શિવંશાન્તં જિગ્યેમૃત્યુંસદુર્જયમ્ ।
 શક્રાદ્યાદેવતાઃ સર્વે બ્રહ્મપુત્રાસ્તથાઽપરે ॥૧૯॥
 તૃદેવપિતૃભૂતાનિ નાગાભોગાઽમુરાઃ સ્વગાઃ ।
 સર્વેવિસ્મયમાપન્નાઃ જયઘોષનિનાદયન્ ॥૨૦॥
 તસ્યૈવંયુક્તતથિચં મહાયોગેનયોગિનઃ ।
 ધ્યતીયાપમહાકાલો દેવવિસ્મયકારકઃ ॥૨૧॥
 પુરન્દરોઽપિતજ્ઞાત્વા ઘૃતિચિન્હલતાંગતઃ ।
 સમાધિભેદિનોમૈઘ્યત્ હરિણ્યાસ્ત્યાંસુરાઙ્ગનામ્ ॥૨૨॥
 ગન્ધર્વાંસરસઃ કામં વસન્તંમલયાનિલમ્ ।
 મુનયેપ્રેપયામાસ રજઃ કોપમદાદિકાન્ ॥૨૩॥

એ પ્રમાણે ચિત્તની એકાગ્રતા સિદ્ધ કરી આત્મામાં ડૂબી જવા લાગ્યા. એમ કરતાં તેમને દસ હજાર જેટલાં વર્ષો વિત્યાં. (૧૮)

એ પ્રમાણે શિવસ્વરૂપ પરબ્રહ્મનું આરાધન કરતાં પ્રાણીમાં રહેલી મૃત્યુ-શક્તિને વશ કરી. મોતને માથે હાથ ધર્મ-મૃત્યુને છૂતી અમૃત પદને મેળવવા તાજાં પ્રાણી તાજું આધુષ્ય અને આરોગ્ય મેળવનારા આ મહર્ષિની વાત જાણી દેવલોકમાં જન્મજન્મકાર થયો. ઈન્દ્રાદિ દેવ-સનકાદિ ઋષિઓ. (૧૯)

દેવ, મનુષ્ય, પિતૃ, ભૂત, નાગ, અમુર, પશુ, પક્ષી એ સૌમાં મહર્ષિની આત્મ પ્રતિભા જામી અને સૌ વિસ્મય પામી જ્યઘોષ કરવા માંડ્યા. (૨૦)

એ પ્રમાણે ચિત્તને વશ કરનારા. મહાયોગથી સિદ્ધયોગી અનેલા મહર્ષિને તપ કરતાં દેવતાઓ વિસ્મય પામે તેવો અખંડ તપનો મહાન્ કાલ વીતવા લાગ્યો. (૨૧)

દેવેન્દ્રે એ વાત જાણી. મનમાં ભય પામવા લાગ્યો. તપથી ઈન્દ્રપદ લેશે કે શું તેના ચિંતા પેડી. ઋષિના તપનો ભંગ કરવા 'હરિણી' (પુંજકરચલા) નામે દેવાંગના (અપ્સરા) મોકલવા વિચાર કર્યો. (૨૨)

અપ્સરા સાથે-ગધર્વ-કામદેવ-વસત અને મલયાચલ પર્વત ઉપર વહાતો પવન તથા રજોગુણ, ક્રોધ અને મદ એ સધળાને મુનિની સમાધિનો

પ્રોત્સાહિતાઃ સમાજગુર્વહ્સક્ષેત્રેઽતિપાવને ।
 યત્રાસ્તિ સંગમોપુષ્ય સ્ત્રિવેષ્યા મુક્તિસાધકઃ ॥૨૪॥
 સન્નિધૌ ક્ષીરજાદેવ્યા મૃગુસ્યાનં શુભાવહમ્ ।
 યત્રાશ્રમપદં પુષ્યં વૃક્ષરાજિવિરાજિતમ્ ॥૨૫॥
 સુમનૈર્વૌરુથૈર્જુષ્ટં પુણ્યપક્ષિનિકૂજિતમ્ ।
 શ્રમદ્ધિશ્રમરૈઃકાશત્ કમલં નદી તત્સ્થિતમ્ ॥૨૬॥
 મત્તકેકારવૈર્યુત્તંકોકિલૈરન્નુકૂજિતમ્ ।
 ષવૌ વાયુઃ સુસ્વસ્પર્શઃ ધનસીકરસિંચિતઃ ॥૨૭॥
 પુષ્પગંધપરિપ્લવ્તો વૃક્ષશાખાવિકંપયન્ ।
 પ્રવાલસ્તવકચ્છન્નો વનરાજિ વ્યરાજયન્ ॥૨૮॥
 ચન્દ્રિકાવિશદચ્છાયાં છાદયશ્ચન્દ્રમાવભૌ ।
 કુસુમાકર શનૈર્ગત્વા સંવિવેશતમાશ્રમમ્ ॥૨૯॥
 છન્નુમાવેશયત્ સર્વાન્ સ્મરસેનાસપાત્રતાન્ ।
 વહશે ચ સુસ્વાસીનં મહાયોગવિદાં વરમ્ ॥૩૦॥

ભંગ કરવા મોઠકણવા તૈયારી કરી. તેમને બોલાવી ખૂશ કર્યાં. સમજ પાડી અને વિદાય કર્યાં. (૨૩)

ઉત્સાહમાં આવેલા કામદેવ વિગેરે અતિપવિત્ર એવા બ્રહ્મક્ષેત્રમાં ગયા. જોયું તો ત્રિવેણીનો આનંદકારક સુગમ જોયો. (૨૪)

આગળ ચાલ્યાં એટલે ત્રી ક્ષિરધનુષ્યાનું સ્થાન જોયું. જોતાં જ તેમને વિશુદ્ધ પ્રકૃતિ રૂપથી જગદંબાના પ્રભાવનો કર લાગ્યો. અને સમિપમાં જ ભૃગુન્નપિનો તાપસાશ્રમ જોયો. (૨૫)

આશ્રમની છટા કાઢી એર પ્રકારની હતી. પવિત્ર વૃક્ષોની હારો શીલતી હતી. વેલોઓ ઉપર સુગંધ પુષ્પો ચૂકતાં હતાં અને પક્ષિઓ મધુર અવાજ કરી રહ્યાંહતાં. નદીના ધરામાં ઉગેલાં કમળો પર અમરો મધુર નાદ કરી રહ્યા હતાં. (૨૬)

રાત્રીનો સમય થયો. ચંદ્રમા ઉગ્યો. મધુર રૂપેરી છાયા ફેલાઈ. કામદેવ આગળ થયો. ધીમે ધીમે આશ્રમની પવિત્ર ભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો. (૨૬)

નાસાગ્રદષ્ટઘા સધ્યાયન્ પરબ્રહ્મ સનાતનમ્ ।
 અનાઘનન્તંસર્વેશસત્ત્વતેજોમય પ્રભુમ્ ॥૩૧॥
 વશીકર્તુ સમારેમે સ્મર પચ્ચશરૈર્યુતઃ ।
 ગન્ધર્વાગાનમારભ્ય હરિણીર્નર્તયન્મુદા ॥૩૨॥
 વસન્તઃ સન્તમાક્રષ્ટુ મનસિ વ્યગ્રતાપઘાત્ ।
 પુનશ્ચિક્રીઙ્ હરિણીરુન્દુરુક્ષેપણાદિપિઃ ॥૩૩॥
 સન્નિકૃષ્ટેસમાગત્ય અદ્વાનિ દર્શયન્મુનિમ્ ।
 સ્મરસ્તેનનિમિત્તેન શરલ્કષ્યમયોજયત્ ॥૩૪॥
 ન ચરુમ્પેમુનિસ્તસ્માન્મૃદધ્યાનપરાયણઃ ।
 મુનિજ્ઞાત્વા તુ તત્સર્વં સ્મરકાર્યં દુરાસદમ્ ॥૩૫॥

પાછળ વસત-અપ્સરા અને ગધર્વોએ પ્રવેશ કર્યો જોવામા આન્યુ
 મુનિને દેખ્યા સુખાસને વિરાજના હતા મહાયોગીઓના આ ઈશ્વર-યોગીન્દ્ર
 ભૃગુને નિહાળ્યા (૩૦)

ઋષિએ નાસિકાના અબ્રહામ પર દ્રષ્ટી રાખી હતી પરબ્રહ્મના
 ધ્યાનમા લીન હતા અનાદિ-અનંત-સર્વેશ્વર-સત્ત્વમય-તેજોમય-પ્રભુનું ધ્યાન
 કરતા હતા (૩૧)

કામદેવ સામે ખેઠા ઋષિ ન દેખે તેવી રીતે છુપો ખેઠા પાંચ બાણુ
 ફેંકવા વિચાર ગમ્યો ઈશારો કર્યો ગધર્વોએ મધુર ગાયન શરૂ કર્યું અને
 હરિણી (પુષ્કરકથલા) નામે અપ્સરા નાચવા લાગી (૩૨)

વસતે વ્યગ્રતા પેદા કરવા માઠી સતની સમાધિ છોડાવવા મન
 આંક્યું હરિણીએ ગાયન-નૃત્ય અને તેની સાથે રમત કરવા માઠી દડો
 ફેંકવો શરૂ કર્યો (૩૩)

દડો ઋષિ તરફ ફેંકાયો દડો લેવા ઋષિ તરફ દોડવા લાગી પાસે
 આવી લેવા લાગી અને અવધવો-ગુપ્ત લાગે દેખાડવા માઠી કામદેવ
 એવો લાગ જોઈ બાણુ મારવા લાગ્યો (૩૪)

શિવ-મગલ રૂપના ધ્યાનમા મગ્ર થએલા તેની કઈ અમન થઈ નહી
 મુનિએ જાણ્યું કે આ સવળુ કામદેવનું કામ છે કાચો મનુષ્ય ચપટારા!
 અષ્ટ ધાયા પતન પામે તેવું જી (૩૫)

મંત્રાગ્નિમેષયામાસ તેનસર્વેમજજ્વલુઃ ।

ક્લિન્નાઃ સ્વિન્નાશ્વ તે સર્વે મુનેશ્વશરણંયયુઃ

દત્ત્વાઽભયં વરં તેભ્યઃ સ્વર્ગં જગમતુરાગતાઃ ॥૩૬॥

इतिश्री ब्रह्मपुराणे ब्र० क्षे० मा० स्मरपराभववर्णनं
नाम पंचदशोऽध्यायः॥

॥ अथषोडशोऽध्यायः ॥

શ્રુત ૩૦-અથતેઽહંચક્ષ્યામિ મૃગોસ્તપહ્નુત્તમમ્ ।

યંશ્ચત્વામુચ્યતેજન્તુઃ સંસારાત્કર્મવંધનૈઃ ॥૧॥

સ્મરાદીનાગતાન્વીક્ષ્ય શક્રથિતાકુલોઽભવત્ ।

યદ્દુષ્ટાંતત્રતંજ્ઞાત્વા મલ્લેભેશંકયંભવેત્ ॥૨॥

ઋષિએ જાણ્યું કે આ લોકો મારા તપને ભંગ કરવા-વિધ કરવા આપ્યા છે. તેમને મારો પ્રભાવ પણ ખતાવુ ! ઋષિએ કામદહનનો મંત્ર જાણ્યો. કામ વિગેરેના શરીરમાં એ મંત્રાગ્નિએ પ્રવેશ કર્યો. કામાદિકનાં કારણુશરીર બળવા લાગ્યાં. ઘાટ્યા. ખિન્ન થયા. અને આતો મુનિએ આપણને દહન કરવા ઇલાજ લીધો. એમ અપ્સરા-કામ અને વસત વિગેરેએ વિચાર્યું. અને મુનિને શરણુ થયા. શરણુ થએલું કામદેવતું સૈન્ય રડવા લાગ્યું. અપરાધની ક્ષમા માગી. મુનિએ તેમને ક્ષમા આપી. નિર્ભય થએલું કામતું સૈન્ય સ્વર્ગમાં ઈન્દ્ર પાસે ગયું. (૩૬)

इतिश्री ब्रह्मपुराणे जयशंकर स्मृत्या अष्टपतिशंकर शास्त्रिणा

विरचिते सापार्थ द्योतिनी टीकायां ब्र० क्षे० म०

स्मरपराभववर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः

— ૦ —
અધ્યાય સોળમો.

શ્રુત—હે જોનક! તમને હવે જુગતું સર્વોત્તમ તપ વર્ણન કરીને કહીશ. જેનું શ્રવણ કરવાથી મનુષ્યમાં તપ કરવા શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે અને સસારનાં વિવેક ક્રમેના બંધનથી મુક્ત થાય છે. (૧)

કામદેવ વગેરે પરાભવ પામી-હરખાઇ પાછા આવતાં જોઈ ઈન્દ્રને વધારે શીકર થવા લાગી. કામદેવ અને વસંતે સઘળી બીના રણુ કરી. એ બધું સાંભળી હવે સ્વર્ગતું રાજ્ય રહેવું મુસ્કેલ છે એમ ઈન્દ્ર માનવા લાગ્યો.

શૌનક-૩૦—કિંચકારમૃગુસ્તત્ર તપસાતોપયચ્છિલ્લં ।

પાપંતસ્યમનઠ્ઠવા કિંત્વત્તમંગલંનવા ॥૩॥

સૂત-૩૦—एवंकतिपर्यैर्वपे स्ततपस्तेपेऽतिदारुणं ।

નિરાહારોઽતિશુદ્ધાત્મા સર્વયોગવિદાંવરઃ ।

શારીરંત્રિવિધંત્યક્ત્વા સ્વાત્માત્રહ્યણિયોજિતઃ ॥૪॥

તપસાતેનસન્તુષ્ટો પ્રસન્નોભૂન્મહેશ્વરઃ ।

કર્પૂરધવલંશાન્તં ચન્દ્રલેખાવિભૂષિતં ॥૫॥

ગજચર્મધરંદેવં ભૂતિભૂષિતવિગ્રહં ।

જટાભૂષિતમૂર્ધાનં હુતવાહનલોચનમ્ ॥૬॥

કોટિસૂર્યસમાભાસં પદ્મગણ્ડગિવરાજિતમ્ ।

સ્ફુરદ્દંગામવાહેણ વ્યાઠ્ઠ્ઠ્ઠધ્યાનમંગલં ॥૭॥

શૌનક—હે સૂત! જુઓ પછી ક્યાં સુધી તપ કર્યું? મહાદેવ પ્રસન્ન થયા કે નહીં? પાપ ગયું કે નહીં? અને તેમની ધારણા પાર પડી કે નહીં?

સૂત—હે શૌનક! એ પ્રમાણે અનેક વર્ષો સુધી તપ કર્યું. એ તપ ક્રોધથી ન થઈ શકે તેવું અશકય હતું. આહાર નિદ્રા છૂટી. જન્યુત-સ્વપ્ન અને સુપુષ્પિતથી પેલી પાર રહેલી સમાધિમાં મગ્ન થયા હતા. સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરને તપાવી તેજોમય બનાવ્યાં હતાં અને પરબ્રહ્મમાં લીન થઈ શિવ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતા હતા. (૪)

ભારે તપથી શિવજી પ્રસન્ન થયા. પ્રત્યક્ષ દર્શન આપવા મૂર્તિમંત-તેજોમૂર્તિ પ્રગટ થયા. ધ્યાનના આકારની એ મૂર્તિનાં દર્શન થયાં. કપુરની રજના ઢગલા સમાન સફેદ આકાર હતો. ચંદ્રની લેખા જટામુકુટ પર શોભી રહી હતી. (૫)

હાથીનું ચર્મ ઓઢેલું હતું. સર્વ અંગોએ સફેદ ભૂસ્મ યોગી હતી. મસ્તકે જટા જૂટ આંધ્રો હતો. અને કપાળ વચ્ચે બ્રહ્મીમાં અમિતી મધુર જ્વાળા શોભતી હતી. (૬)

કરોડો સૂર્ય સમાનું તેજસ્વી દેખાતા હતા. સફેદ ભુજંગની માળા પહેરી હતી. જટામાંથી ગજાનો પુવારો ઉગ્યા કરતો હતો. નેત્રો ધ્યાનમગ્ન હતાં. આતું મંગલમય મહાદેવનું દર્શન થયું. (૭)

દ્રષ્ટાદ્યુતંપહાદેવ મુદતિષ્ઠત્પૃગુસ્તદા ।

મળમ્યદંડવદ્ભૂમૌ સ્તુતિકર્તુમનોદધે ॥૮॥

(વંશસ્થવૃત્તમ્)

નમોનમસ્તેઽસ્થિલકાર્યહેતવે,

મપન્નમક્તાર્ચિવિનાશકારિણે ।

અપીયસેઽળોર્મહતોમહીયસે,

નમોન્તિકસ્થાય નમોદવીયસે ॥૯॥

વિશ્વાત્મન્ વિશ્વરૂપાય સદસજ્ઞાવભાવિને ।

નમસ્તેજ્ઞાનરૂપાય પરાયપરબ્રહ્મણે ॥૧૦॥

નમસ્તેજગદાધાર જગદુત્પત્તિહેતવે ।

જગતાંસંવિકાશાય નમઃસંહારકારિણે ॥૧૧॥

ઋષિ જેવું ધ્યાન કરતા હતા, એ મૂર્તિ તેમના ધ્યાનમાંથી દ્રવ્ય થઈ. ઋષિનાં નેત્ર ઉઘડી ગયાં. દ્રષ્ટી જેઆઈ. જોયું તો ધ્યાનની મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ આગળ ખડી છે. મહાદેવના અહ્મૂતરૂપને નિહાળ્યું. એકદમ ઉભા થયા. આ...તો પ્રત્યક્ષ મહાદેવજી દર્શન આપી રહ્યા છે! તૂર્ત દડવત નમસ્કાર કર્યા. પગમાં પડયા. પગમાં માથુ મૂક્યું. મુકેલીથી ઉભા થયા. મધુરવાણીથી મુદર સ્તોત્ર ખોલી રજૂતિ કરવા લાગ્યા. (૮)

હે ભગવન! તમે વિશ્વનાં મમસ્ત કાર્યોના કારણરૂપ છો. શરણે આવેલા ભક્તોની પીડા નાશ કરો છો. આજ્ઞથી પણ અણુ એવું તમારું સૂક્ષ્મરૂપ છે. અને મહાન્ કરતાં પણ મહતરૂપે તમે છો. તદ્દન નજીકમાં નજીક તથા દૂરથી પણ દૂર તમારો વાસ છે. પ્રભો! તને નમસ્કાર-નમન હો!! (૯)

તું સમસ્ત વિશ્વરૂપે વ્યાપ્યો છે. વિશ્વનો આત્મા તું છે. સત્ અને અસતને જાણનાર તું છે તુ જ્ઞાનરૂપ છે. અને પર એવા પરબ્રહ્મરૂપે તું છે. (૧૦)

જગતોનો વિકાસ તારા પ્રેરેલા પ્રાણોથી થાય છે. અને સહાર યાને ખીજરૂપમાં સકાચ પણ તારી એવી શક્તિથી થાય છે. તુ જગતનો આધાર છે. અને જગતની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ તુ છે. (૧૧)

પડક્ષરમહામંત્રઃ મહાપાપવિનાશકઃ
તેનજાપ્યેનસંસિદ્ધઃ પુરુષઃપાવનોભવેત્ ॥૧૨॥

ત્વંપડક્ષરરૂપોઽસિ પંચતત્વાત્મકેનવૈ ।
આત્મનસ્તત્ત્વમારોપ્ય પડક્ષરસ્મૃતોબુધૈઃ ॥૧૩॥

નમોવૈવ્રહ્મરૂપાય વિષ્ણુરૂપધરાયચ ।
નમઃશિવાયશાંતાય અઘોરાયનમોનમઃ ॥૧૪॥

અભિષ્ટૃયમહેશાનં વિરરામમહામુનિઃ ।
પ્રસન્નમનસોવાચ ટૃણિશ્વરમિષ્ણિતમ્ ॥૧૫॥

ઘશસ્થવૃત્તમ્

કૃતંમયાદેવ ! મહાનહિસાહસં
ઉપસ્થિતં કિલ્વિશમિત્યમાત્મનઃ ।
શ્રીવિષ્ણુહૃત્પદ્મદલેમહારઃ
પ્રશાન્તમેતસ્યકિમસ્ત્યુપાયઃ ॥૧૬॥

ત્હારો પડક્ષર મહામંત્ર છે. જપ કરનારનાં પાપ નાશ કરનાર છે. તેના જપથી મનુષ્ય સિદ્ધયોગી બને છે. અને સર્વ પ્રકારે પાવન થાય છે. (૧૨)

તું એ પડક્ષરરૂપે છે. એમાં રહેલાં પાંચ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ ત્હારાથી થાય છે. એ પચતત્ત્વરૂપ પાંચ અક્ષરમાં ત્હારો આત્માછૂટે છે સમગ્ર એવું પડક્ષરરૂપ ત્હારું અગમ્ય છે. (૧૩)

બ્રહ્મરૂપ એવા ત્હને નમન હો! વિષ્ણુ તથા શિવરૂપ એવા ત્હને નમસ્કાર હો! ત્હારાં અઘોર-ઘાંતરૂપને નમન હો! (૧૪)

એ પ્રમાણે મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી ઋષિ વિરમ્યા. મહાદેવજી પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા હે તપસ્વિન! તમે વરદાન માગ્યા!! (૧૫)

ઋષિ-હે મહાદેવ! મારા હાથે એક મોઢું સાહસ કર્મ થયું છે. જેનાથી મોઢું પાપ લાગ્યું છે. શ્રીવિષ્ણુનું પગથી મેં અપમાન કર્યું છે. એ પાપની શાંતિ માટે શું કરવું! તેનો ઉપાય કહો! (૧૬)

મહાદેવઠ્ઠાચ-પાપસ્યપરિતાપેનક્ષેત્રેઽસ્મિન્વાસમુત્તમમ્ ॥

કૃત્વાતપ્રંતપસ્તેનદર્શનંચાભવન્મમ ॥૧૭॥

વિષ્ણુપાદોદકીસેઽયંહિરણ્યાહ્યામચક્ષતે ।

સ્વીયપાપવિનાશાયઃસ્રજ્જ્વળોત્પાદિતાપુરા ॥૧૮॥

તસ્યાદર્શનમાત્રેણમહાન્તિપાતકાન્યપિ ।

નશ્યંતિદેવતાનાંવૈ સૂર્યેણશર્વરીયથા ॥૧૯॥

તસ્યાંસ્નાનેકૃતેદોપાઃ કતિષ્ઠેયુર્મુનિશ્વર ! ।

મવાનપાપવિશુદ્ધોસ્તિ કિંચિન્નાસ્ત્યત્રસંશયઃ ॥૨૦॥

एवमुत्तવામંદ્રાદેવસ્તત્રૈવાન્તરધીયત ।

સર્વપાપવિશુદ્ધાત્માઽભવનમુનિવરોમૃગુઃ ॥૨૧॥

તતઆરભ્યસત્તીર્થમૃગુનાથેઽતિવિશ્રુતં ।

સર્વસૌહ્યપદંચૈવ સર્વાનર્થવિનાશનં ॥૨૨॥

મહાદેવજી-હે તપસ્વી! તમે બ્રહ્મક્ષેત્ર જેવા પવિત્ર ક્ષેત્રમાં વાસ કર્યો છે. તમે મોટું તપ કર્યું છે. અને એ પાપશુદ્ધિ માટે તમે બારે વખત-નિંધમે પાળ્યા છે. વધી માત્ર દર્શન થયું છે. (૧૭)

અહીં ભગવદ્વચનશુભરવિંદયી પ્રગટ થએલાં ગંગા પદાર્થો છે. એ દિવસય ગંગા નામે પ્રસિદ્ધ છે. બ્રહ્મજીએ તેમની શુદ્ધિ માટે એ અંગાને પ્રગટ કર્યા છે.

આ ગંગાજીનાં કેવળ દર્શન કરવાથી મહાપાપ મટી જાય છે. દેવ જેવા પુરુષોની શુદ્ધિ થાય છે. સૂર્ય પ્રકાશથી જેમ અંધારી રાત્ર મટી જાય. તેવી રીતે પાવન થવાય છે. (૧૮)

હે મુનિશ્વર! એ ગંગાજીમાં સ્નાન કરવાથી મનુષ્યમાં રહેલા દોષો ક્યાં ઉભા રહે? વૃત્ત જ ધોવાઈ જાય છે. તમે તો પાપથી શુદ્ધ થયા છો. તમને કેશ પણ પાપનો ભય નથી. તમે સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ થયા છો. પાપ-રહિત-નિર્મળ અંતઃકરણવાળા થયા છો. (૨૦)

એ પ્રમાણે મહાદેવજીએ જાપણ કર્યું. અને વૃત્ત અંતરૂપ્યાન થયા. અને ભૃગુજીએ સર્વ પ્રકારની માનસિક ચિંતા અને તેના દોષથી મુક્ત થયા. (૨૧)

તે દિવસથી માંડી એ તીર્થ “ભૃગુતીર્થ” નામે પ્રસિદ્ધ થયું. એ સર્વ સુખોને, આપનાર તથા સર્વ પાપોને નાશ કરનાર છે. (૨૨)

તત્રગત્વાનરોનારી સ્નાત્વાર્મગાજછેશુમે ।

શૃગુનાથમભિષ્ટ્ય મુચ્યતેસર્વસંકટાત્ ॥૨૩॥

इतिश्री ब्रह्मपुराणे ब्रह्मक्षेत्रमाहात्म्ये शृगोर्वरमाप्तिर्नाम
षोडशोऽध्यायः ॥

॥ अथसप्तदशोऽध्यायः ॥

શૌનકરવાચ-ભગવંચ્છોતુમિચ્છામિ સર્વશાસ્ત્રવિદાંવર ।

માહારમ્યમમ્બિકાયાવૈ સર્વકલ્મષનાશનમ્ ॥૧॥

धन्या वसुंधरा सा वै धन्यं तद्मकाननम् ।

यस्मिन् विराजते देवीदैत्यदर्पमणाश्रिनी ॥૨॥

ईहन्ते देवता यस्या माहात्म्यं लोकपावनम् ।

ध्यायन्त ऋषयः श्रुत्वा नरजन्मसुसिद्धये ॥૩॥

ત્યા હરકોઈ શ્રી અમરપુરૂષ જઈ સ્નાન કરે-મગાજમાં મત્ર વિધિથી
મત્ર સ્નાન કરે અને ભૃગુનાથનું પૂજન કરે તો સર્વ દુઃખો તેનાં દૂર થાય છે.

હતિશ્રી બ્રહ્મપુરાણે જ્યેષ્ઠકર સુનુના ગણપતિશંકર શાસ્ત્રિણા

વિરચિતે ભાવાર્થ ઘોતિની ટીકાયાં પ્ર૦ કો૦ મ૦

ભૃગોર્વરમાપ્તિવર્ણનનામ ષોડશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય સત્તરમો.

શૌનક-હે સત્! તમે શસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ વિદ્વાન છો. મહને
બ્રહ્મક્ષેત્રમાં બિરાજેલાં શ્રી અંબાજી માતાજીનું મહાત્મ્ય કહો. જે અવધ
કરવાથી મનુષ્યોનાં દુઃખ મટે. (૧)

ધન્ય એ બ્રહ્મક્ષેત્રને! ધન્યએ ભૂમિને! ધન્ય હો એ મહામાયાના
ધામને!! જ્યાં મુદર વૃક્ષોની વાડી ખીલી રહી છે. જ્યાં સાક્ષાત્ જગદંબા
વિરાજે છે. મોટામોટા દૈત્યોના પ્રાણુ હરી ભક્તોનાં સકટ હરવા બિરાજ્યાં છે (૨)

જેનો મહિમા ત્રૈલોક્યમાં પ્રખ્યાત છે. ત્રૈલોક્યનાં ચરાચર પ્રાણિયો
જેના ચરણમાં મસ્તક નમાવવાથી પાવન થાય છે. એ ત્રણેલોકમાં વન્દન
કરવા યોગ્ય શ્રી અંબિકાજી બ્રહ્માજીના ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે. જેનો મહિમા
લોકોને પવિત્ર કરનાર છે. મોટા મોટા ઋષિ-મુનિઓ જેનું પ્યાન કરી
કૃતાર્થ થાય છે. અને પુણ્યના પ્રભાવે મળેલા મનુષ્ય અવતારને સદ્ગુણ કરે
છે. એવો અદ્ભૂત જગદંબાનો મહિમા મહને કપા કરીને કહો! (૩)

इत्येतद्वचनं श्रुत्वाः सूतः शास्त्रविदांवरः ।

वक्तुमारभतप्रीत्या हर्षनिर्भरमानसः ॥४॥

सूतउवाच—अभूत्पूर्वं महायुद्धमसुरेण दुरात्मना ।

महिषेण समं स्वर्गे सुचिरं वै सुपर्वणाम् ॥५॥

महाबलवता तेनविजितास्तेऽसुरारयः ।

पौरन्दरपदं लब्धं प्राप्यं यच्छतयाजिना ॥६॥

विनिष्कृतास्ततो देवा अभिजग्मुः पितामहम् ।

उक्त्वावृत्तमशेषंचातिष्ठन् म्लानमुखत्रियः ॥७॥

श्रुत्वाति बलिनं दैत्यं दुर्जयं समराङ्गणे ।

ससुरः ससुरज्येष्ठो ययौ श्रीपतिसन्निधौ ॥८॥

એ પ્રમાણે શૌનકઋષિનું પ્રથમ સાંભળ્યું. સર્વશાસ્ત્રોના વિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા સૂત પૌરાણિક બોલ્યા. અને જગદંબાનો અગાધ મહિમા સંભારી. ભારે હર્ષમાં આવી. પ્રેમથી કહેવા માટે આરભ કર્યો. (૪)

સૂત-હે શૌનક! સેંકડો વર્ષો પૂર્વે દેવતાઓના રાજા ઈન્દ્રની સાથે મહિષાસુરે" ભારે સંગ્રામ આરંભ્યો હતો. એ સંગ્રામ લયંકર થયો હતો. જે હજારો વર્ષો સુધી ચાલતો રહ્યો. આયુદ્ધ સ્વર્ગમાં થયું હતું. (૫)

આખરે મહાબળવાન એવા મહિષાસુરે દેવતાઓનું સૈન્ય હરાવ્યું. નસાડ્યું. દેવોના ઈન્દ્રને કબજે કર્યો. તેની સપત્તિ લૂંટી. દેવાંગનાઓને ક્રોધ કરી. દેવોને પણ ક્રોધ કર્યા. ધણાખરા નાસ્તી ગયા. વનમાં રહી જવા માંડ્યાં એમ દેવતાઓ ઉપર ભારે દુઃખ આવી પડ્યું. (૬)

દેવતાઓ એવી રીતે વિવિધ પ્રકારે દુઃખી થવા લાગ્યા. સઘળા એકઠા થયા. અને ધ્વજાણને ચરણે ગયા. ત્યાં ધ્વજાણ પ્રગટ થયા. દર્શન થયાં. સઘળા આનંદ પામ્યા. પછી મહિષાસુરે કરેલા સુદ્ધની ખિના રણુ કરી તથા દેવતાઓ ઉપર આવી પડેલી વિપત્તિની વાત કહી. અને ખિન્નમુખથી સ્વસ્થ બેઠા. (૭)

ધ્વજાણએ સઘળી ખિના જાણી. દૈત્ય ભારે બળવાન છ એમ વિચાર્યું. તેના સાથે યુદ્ધમાં કોઇ ટકી રહે તેમ નથી તથા તેનો પરાજય કરવો મુશ્કેલ છે એમ પણ જાણ્યું. અને ભગવાન વિષ્ણુની સલાહ લેવા માટે વૈકુંઠમાં ગયા. દરમ્યાન દેવતાઓને આશ્વાસન આપ્યું અને વિદાય કર્યાં. (૮)

કથયામાસત્ત્વાન્તં મહિષાસુરચેષ્ટિતમ્ ।
 ત્રિદશાભિભવંજ્ઞાત્વા દેવદુઃસ્વેન દુઃસ્વિતઃ ॥૧॥
 શ્રુત્વા બ્રહ્મમુખાદેતદ્વિચિન્ત્ય કૈશર્વં ક્ષણમ્ ।
 શિવમાહૂયતત્કાલં તસ્મૈન્યવેદયત્તદા ॥૧૦॥
 ક્રોપં નિશમ્ય દેવાનાં ત્રુકોપ ચન્દ્રોસ્તરઃ ।
 નારાયણસ્તથા ઘ્રહ્માક્રોપવન્તૌ વમ્ભૂવતુઃ ॥૧૧॥
 સંહતિકોપપૂર્ણાનાં વદનેભ્યો વિનિર્ગતમ્ ।
 સુપકાશીમહરોજસ્તૈવ્યં સમગચ્છવ ॥૧૨॥
 શક્તિરૂપેણતરોજઃ સર્વદેવતદુઝ્ઞવમ્ ।
 અમૂત્તદૃષ્ટિવિપયો દ્વૈતદૈત્યહતન્વિપામ્ ॥૧૩॥

વૈકુંઠમાં પધારેલા ધ્વજાશ્રને જ્યેષ્ઠ ભગવાન વિષ્ણુ ધણી રાજી થયા. અને મળ્યા અને આનંદથી ગિરાજના. ધ્વજાશ્રમે દેવતાઓનાં દુઃખની વાત કહી મહીશાસુરે યુદ્ધ કરી દેવેન્દ્રની નગરી કળજે કર્યાનું કહ્યું તથા તેમને કેવી રીતે સ્વર્ગનું રાજ્ય પાછું મળે તથા સુખી થાય તેની યોજના પૂછી (૯)

ધ્વજાશ્રમે કહેલી સધળી વાત સાંભળી. થીવિષ્ણુ ઉડા વિચારમાં પડ્યા. અને કૈલાસમાંથી શિવજીને બોલાવ્યા. અને ધ્વજાશ્રમે સધળી વાત જણાવી. (૧૦)

દેવતાઓના દુઃખની વાત સાંભળી તથા મહિષાસુરે કરેલા સ્વર્ગના પરાભવથી મહાદેવજીને ભારે લાગણી થઈ. દેવતાઓ જેને પ્રિય છે એવા મહાદેવજી દેવતાઓની ખાતર કોપ્યા નારાયણને પણ અત્યંત લાગણી થઈ આવી. (૧૧)

એ પ્રમાણે ધ્વજા-વિષ્ણુ-અને મહેશનાં લાગણી ભરી હૃદય ઉરકેરાયાં. તેમનાં એકાં યએલા હૃદયમાંથી કાપનો ભાર અગ્નિપેદા થયો. અને કરોડો સૂર્યમમાન એ અગ્નિ તેજના મોટા પર્વત જેવો દેખાવા લાગ્યો. (૧૨)

એ મહાન તેજમાંથી ભગવતિ જગદંબા પ્રગટ થયાં. સર્વ દેવ અને દેવાધિ દેવના મુખમાંથી પ્રગટ થયેલા તેજમાંથી સધળા અવયવો દેખાવા માંડ્યા અને ભારે જળવાન અને રાક્ષસોને ત્રાસ પામાડે તેવું તથા દેવતાઓને આનંદ પામાડે તેવું અગ્નિકાશ્રનું સ્વરૂપ દર્શન આપી રહ્યું. (૧૩)

दृष्टेदमद्भुतरूपं विस्मयाविष्टमानसाः । -
 स्तुतिमारिभिरदेवावधाय बलवद्रिपोः ॥१४॥
 श्रुत्वानम्रास्तुतिस्तेषां परामुदमवापह ।
 निर्जरारिविनाशाय मोघतासायुधाश्रिवा ॥१५॥
 महिपाद्यसुरान्कूराननेकान्दुःसहानपि ।
 त्रैलोक्यनिभयञ्चक्रे हत्वाशुः समराङ्गणे ॥१६॥
 तदादेवगणास्तुष्टाः सब्रह्माच्युतशंकराः ।
 स्तवनेर्विविधै रभ्यैः स्तुण्डुवुरार्तिनाशिनीम् ॥१७॥

अद्भुत जेवुं श्री अंभा मातानुं ३५ हेभी देवताओ सधणा विस्मय
 पाभ्या अने न्यन्यकार करवा लाग्या. तथा मधुर स्तोत्रधी स्तुति करवा
 लाग्या. अने भद्रिपासुरेशनुनो नाश याय तेवी प्रार्थना करवा लाग्या. (१४)

दु.भी देवताओनी लागणी वारी स्तुति सावणी नगदधाने शाय
 यदये. दरेक लुगओभां गतगतनां हथीआरे पडडयां. अने गभीरनाहथी
 गणेना करी अडभड हसवा लाग्यां. अने देवताओने निर्लेप करवा सांत्वन
 आपी भद्रिपासुरनो नाश करवा तैयारी करी. (१५)

भद्रिपासुरने युद्ध करवा जोलाव्यो. वेगधी आव्यो. शस्त्र सज्जने
 आव्यो. साथे असुरानुं मोडुं लश्कर लाव्यो अने अंगिकाज्जनी भस्करी करी
 युद्ध करवा लाग्यो. नवदमाओ तेनो गर्व छिंतार्यो. तेनुं पणनाश कर्तुं. राक्षसानुं
 सैन्य नसाड्यु. पणवान योद्धाओ युद्ध करता हता तेमनो नाश कर्तुं. अने
 युद्धे यदेलो भद्रिपासुरने त्रिशूलधी भस्तक छोदी तलवारधी तेनुं भस्तक
 काप्यु. मायु श्री नगदधाना यरलुभां पड्युं. तेना शरीरमाथी तेज प्रगट
 थयुं. नगदधानी समक्ष प्राणु गजेलो होवाथी तेनुं तेज अंगिकाज्जना
 स्वरूपमां भणी गयु. तेनी सद्गति यर्छ जेभ त्रैलोक्यने निर्लेप कर्तुं. (१६)

भद्रिपासुरनो नाश यवाथी देवताओ सतुष्ट यया. लला-विषयु अने
 महेश न्यन्यकार करवा लाग्या. अने सधणा ओकर यर्छ सौभ्यदायक श्री
 अंभामातानी स्तुति करवा लाग्या. ओ स्तवन लुदीलुदी गतना रोगीनां
 हतां अने रभ्य मधुर अने हृदयभेदक हतां. (१७)

બ્રહ્મોવાચ-જગદ્દેતુરદેતુસ્ત્વં જગદ્શીજાઽપ્યવીજકા ।

અનાદિર્જગદાદિસ્ત્વમન્તકાપિ નિરન્તકા ॥૧૮॥

વિષ્ણુરુવાચ-વ્યાપકા જગદાધારાનિરાધારાનિરજ્જના ।

સદસદ્વ્યક્તિભિર્મિત્રાપ્યમિત્રાકૃષ્ટહારિણી ॥૧૯॥

શિવરુવાચ-મદિપાચસુરાન્કૂરાન્ હન્તુંપકટિવાઽસિમ્બોઃ ।

ત્વમેવમકૃતિઃ સાક્ષાત્કાલરૂપા ન સંશયઃ ॥૨૦॥

નિશમ્ય દેવતાસ્તોત્રં મસન્ના જગદમ્બિકા ।

રુવાચ વચનં સમ્યગ્તૃણુધ્વં યદ્ભિષ્પિતમ્ ॥૨૧॥

દેવા ક્ષુભુઃ-યદિ મસન્નાઽસિ જગત્પવોધિનિ ।

તદાન્નવાસં કુરુબ્રહ્મધામનિ ॥

હે જગદમ્બે! તું આ સમસ્ત વિશ્વની ઉત્પત્તિ કરનારી માતા છે. તું આદિ પ્રકૃતિના રૂપમાં ખીજરૂપે છે અને ત્હારૂ ખીજરૂપે-(ત્હારી ઉત્પત્તિ કરનાર) કોઈ નથી. જગતની રાક્ષાત ત્હારાચો ચાપ છે પણ ત્હારી શક્ષાત કોઈથી થતી નથી. તું અનાદિ અને અનંત રૂપીણી છે. (૧૮)

તું સર્વવ્યાપક અને જગતનો આધાર છે. છતાં તું આધાર વિનાની અને નિરંજના છે. સત્ અને અસત એવી વ્યક્તિ યાને ચરાચર પ્રાણી પદાર્થોથી તું ભિન્ન છે. છતાં સૌમાં વ્યાપી રહેલી હોવાથી અમિત્રા ગણાય છે. અને તું ભક્તોનાં કષ્ટ હરનારી છે. એ પ્રમાણે વિષ્ણુ ભગવાને શ્રી અંબિકાજીની સ્તુતિ કરી. (૧૯)

શિવજીએ સ્તુતિ કરતાં જણાવ્યું કે-હે દેવિ! તમે મદિપાસુર જેવા કુષ્ટ દૈત્યોનેા સંહાર કરવા માટે પ્રગટ થયાં છો. મદિપાસુરને કોઈ મારી શકે તેવી શક્તિ ધરાવતું નહોતું દેવતાઓનું રાજ્ય નષ્ટ થયું હતું. તમે પ્રગટી અસુરોનેા સંહાર કર્યો. તમે સાક્ષાત્ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ છો. તમે કાલરૂપે છો તથા તમારૂ અનંતરૂપ છે. એ ખરે! નિઃસંશય છે. (૨૦)

એ પ્રમાણે દેવતાઓએ કરેલી સ્તુતિ જગદંબાએ સાંભળી. અત્યંત પ્રસન્ન થયાં અને મધુર વચનથી અભય આપતાં બોલ્યાં. હે દેવતાઓ! તમને હું પ્રસન્ન થઈ છું. તમારી ઈચ્છા હોય તે વરદાન માગો. (૨૧)

દેવતાઓ-હે જગદમ્બે! તમે કંડેણાસાગર છો. જગતને ચેતન આપનારાં છો. તમે અમારા પર કૃપા કરી વરદાન આપવાનું કહેો છો તેા અમારી

વચોનિશ્ચયેત્યગ્રુદાત્ત્રિક્રમા ।

હુવાસ ક્ષેત્રસ્ય ધનાધિપાલયે ॥૨૨॥

યત્ર સરોવરં રમ્યં માનસં સુમનોહરમ્ ।

વિવિધૈર્વીરુષૈર્લુપ્તં વનવૃક્ષૈર્વિરાજિતમ્ ॥૨૩॥

શુદ્ધં પાપહરં દિવ્યં મહાપુણ્ય વિવર્ધનમ્ ।

નિત્યં મોક્ષપદં ચૈવ સંસાર ભયનાશનમ્ ॥૨૪॥

અર્ચનં ચે પ્રકુર્વન્તિ અશ્વિકાયા જનોત્તમાઃ ।

ધનયાન્ય પશૂન્વિદ્યાં પ્રાપ્નુવન્તિ ન સંશયઃ ॥૨૫॥

હતિશ્રી વ્ર૦ પુ૦ વ્ર૦ ક્ષે૦ મા૦ શ્રી અંબિકાપ્રાહુર્માધવર્ણનં નામ
સપ્તદશોઽધ્યાયઃ

વિનંતી છે કે-આપ આ ધનક્ષેત્રમાં બિરાજો. આપનાં અમને દર્શન ધામ. અમે આપની ઉપાસના કરીએ અને કૃતાર્થ થઈએ. દેવતાઓનું વચન માતાશ્રીએ સાંભળ્યું, રાજી થયાં. અને ભક્તો-દેવતાઓ તથા ઋષિમુનિઓના અનુગ્રહ માટે ધનક્ષેત્રમાં નિવાસ કર્યો. અને એ નિવાસ કરવાનું ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશાએ જ્યાં કુબેરનો વાસ છે. તે તરફ મુખ રાખી બિરાજ્યાં. (૨૨)

જ્યાં મુંદર સરોવર છે. ભક્તોના માનસને રીઝવનારું છે. જે મનોહર છે. જેને કિનારે અનેક વૃક્ષોની ગટા શોભી રહી છે. અને વિવિધવનૌષધિ શુક્રી રહી છે. એવા મુંદર વનમાં જગદ્યાએ નિવાસ કર્યો.

જગદ્યાના સરોવરનું નામ "માનસરોવર છે" જગદ્યાએ, ત્યાં સ્નાન કરેલું છે. દેવ-ઋષિઓએ સ્નાન કરેલું છે. જે ભક્ત જઈ તેમાં સ્નાન કરે છે અને જગદ્યાનું ધ્યાન-પૂજન અર્ચન કરે છે તેની કામના પૂર્ણ થાય છે. (૨૩)

જગદ્યાનું ધામ પાપને દરનારું છે. મહાપુણ્યની વૃદ્ધિ કરનારું છે. દિવ્ય છે. પરમપવિત્ર છે. હૃદયેશાં મુક્તિનો આનંદ આપનારું છે. અને સંસારના ભયને દૂર કરનાર છે. (૨૪) જે માનવો જગદ્યાની યાત્રા કરે છે. પૂજન અર્ચન હોમ વિગેરે કરકર્ષ કરે છે. ધર્મકથાનો અંધારો છે અને એ ધામમાં જે સત્કર્મ કરે છે તેને અક્ષય્ય પુણ્ય થાય છે. (૨૫)

હતિશ્રી બ્રહ્મપુરાણે જયશંકર સત્તુના ગણપતિશંકર શાસ્ત્રિણા

વિરચિતે ભાવાર્થ ઘોષિતી ટીકાયાં બ્ર૦ ક્ષે૦ મ૦

શ્રીઅંબિકાપ્રાહુર્માધવર્ણનંનામ સપ્તદશોઽધ્યાયઃ .

અથાષ્ટાદશોધ્યાયઃ

મૃત ઉવાચ-શિવેન કથિત સર્વ પાર્વત્યાઃ સન્નિધૌ ચ યત્ ।
 તન્યાહાત્મ્ય મયા પ્રોક્ત તવાગ્રે બુદ્ધિસત્તમ ॥૧॥
 બ્રહ્મક્ષેત્રસમ નાસ્તિ તીર્થ કલ્પિમલાપદમ્ ।
 યત્રદેવાશ્ચ સિદ્ધાશ્ચ નિવસન્ત્યાત્મસિદ્ધયે ॥૨॥
 વસન્તિ માનવા બ્રહ્મન્ તન્નાશ્ચર્યં કિમસ્તિ વૈ ।
 તીર્થાનામપિ તત્તીર્થં ભૂતલેઽસ્તિ દ્વિજોત્તમ ॥૩॥
 બ્રહ્મઘાતી મુરાપી ચ સ્વર્ણસ્તેયી તથૈવ ચ ।
 મુચ્યતૈ સર્વપાપેભ્યો બ્રહ્મક્ષેત્રસ્ય દર્શનાત્ ॥૪॥
 અજ્ઞાનાજ્ઞાનતો વાઽપિયજ્ઞાત ક્રૂરપાતકમ્ ।
 યસ્ય સસ્મરણાદ્ભૂષ નશ્યન્તિ તન્ન સંશયઃ ॥૫॥

અધ્યાય અઢારમો.

મૃત-હે શૌનક ! પાર્વતીજીને શ્રીમહાત્વેષ્ટએ કહેલું શ્રીબ્રહ્મક્ષેત્રનું મહાત્મ્ય
 મેં તમારા આગળ કહી બતાવ્યું હે બુદ્ધિમાન ! તમે એ સાક્ષી
 કૃતાર્થ થશો (૧)

બ્રહ્મક્ષેત્ર જેવું બીજું એકે તીર્થ નથી એ ક્ષેત્રમાં જવાથી મનુષ્યને
 કલ્પીયુગના દોશ બાધક થતા નથી જ્યાં દેવતાઓ અને સિદ્ધ પુરુષો નિવાસ
 કરે છે અને આત્મકલ્યાણ માટે યોગ સાધી ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરે છે (૨)

ત્યાં સદ્ભાવથી રહેનારા માનવોનું કલ્યાણ થાય તેમાં કઈ નવાઈ
 જેવું નથી એ પૃથ્વીના સઘળા તીર્થોમાં સર્વોત્તમ તીર્થ ॥ (૩)

બ્રહ્મ હત્યારો હોય ! મુરાપાન કરનારો હોય ! સોનાની ચોરી કરનારો
 હોય ! અને તેવા કેટલાય પાપ કરનાર હોય ! તે પશુ એ તીર્થના પ્રભાવથી
 તેના સઘળા પાપ નાશ પામે છે એવું એ તીર્થનું મહાત્મ્ય છે (૪)

બાણ્યુતે કે અબાણ્યુતે જે કઈ મહાકૃત પાપ થયું હોય ! તે એ તીર્થોના
 સ્મરણથી નાશ પામે ॥ એમાં સંશય નથી (૫)

અશ્વમેધાયુતં પુણ્યં નરમેધ સહસ્રકમ્ ।
 ત્રિવેણી સંગમે સ્નાનાત્ તયોઃ પુણ્યં સમશ્રુતે ॥૬॥
 નભસ્યુર્જે તથા માધે મધૌ વામાઘવે તથા ।
 કૃત્વા સ્નાનં નરોમદ્ર માશુરેવ પ્રપશ્યતિ ॥૭॥
 યથા ગોદાવરી પુણ્યા યથા ચ વદ્વિક્કાશ્રમઃ ।
 તથૈવ બ્રહ્મક્ષેત્રં વૈ વર્તતે પૃથિવી તલ્લે ॥૮॥
 યન્નાસ્તે ભૃગુનાયશ્ચ મહિપાસુરમર્દિની ॥૯॥
 અશક્તા વર્ણિતું દેવા અધિકં કિં તતઃ પરમ્ ।
 સર્વે દોષાઃ પ્રણશ્યન્તિ ક્ષેત્રે ધાત્ત્રા વિનિર્મિતે ॥૧૦॥
 ય इदं શૃણુયાન્નિત્યં કીર્તિયેચ દ્વિજોત્તમ ।
 માહાત્મ્યં બ્રહ્મક્ષેત્રસ્ય સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૧૧॥
 શ્લોકં વા શ્લોકપાદં વા વર્ણં વર્ણાર્ધમેવ વા ।
 શ્રુણુયાદેક ચિત્તેન સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥૧૨॥

ત્રિવેણી સંગમમાં જઈ જે સ્નાન કરે છે. તેને દસહજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા જેટલું પુણ્ય થાય છે. અને હજાર નરમેધ જેવા મહાયજ્ઞનું ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

બ્રાવણ, કાર્તિક, માધ, ચૈત્ર, અને વૈશાખ તથા ભાદ્રપદ એ માસોમાં ક્ષેત્રનાં તીર્થોમાં જઈ સ્નાન કરે છે. તો તેનું જલદી કલ્યાણ થાય છે. (૭)

ગોદાવરીનું તીર્થ પવિત્ર છે! બદ્વિકાશ્રમ તીર્થ ઉત્તમ છે. તેનુંજ આ બ્રહ્મક્ષેત્ર અને તેના તીર્થ સર્વોત્તમ છે. (૮)

બ્રાહ્મણો ભૃગુનાથ વિરાજે છે. બ્રાહ્મણ મહિપાસુર મર્દિની ભગવતિ નિવાસ કરે છે એ ક્ષેત્રનું માહાત્મ્ય વર્ણન કરવા કોઈ દેવ સમર્થ નથી તો મનુષ્ય તો શું વર્ણન કરી શકે. (૯)

એ ક્ષેત્રમાં જઈ નિવાસ કરવાથી પતિતપાવિની ભગવતિનાં દર્શન કરવાથી તથા તીર્થયાત્રા કરવાથી મનુષ્યના સર્વ દોષો નાશ પામે છે. (૧૦)

જે કોઈ મનુષ્ય આ પવિત્ર ધર્મતિહાસ સાંભળે છે. અને તેનું સંકીર્તન કરે છે તેનાં સર્વ પાપ નાશ પામે છે (૧૧)

માહાત્મ્યનો શ્લોક, શ્લોકનું અર્થ અથવા શ્લોકનું ચરણ કે એક અક્ષર અર્થ અક્ષર મનુષ્ય સાંભળવા તૈયાર થાય છે તેની પરમગતિ થાય છે. (૧૨)

વાચકં પૂજયેચ્ચસ્તુ વહ્નવિત્ત વિભૂષણૈઃ ।
 ભગવૉસ્તુગ્યતિ તેપાં વાઙ્છિતાર્થ ફલપદઃ ॥૧૩॥
 પ્રયચ્છેત્ પુસ્તકં યસ્તુ સર્વાલક્ષ્મ્ય ભૂષિતમ્ ।
 સ સર્વફલમાપ્નોતિ મુક્ત એવ ન સંશયઃ ॥ ૧૪ ॥
 વિમ ક્ષત્રિયવૈશ્યાનાં શૂદ્રાણાં વા તથૈવ ચ ।
 ભાવના વ્રહ્મગ્રંથે ચેન્મુચ્યન્તે સર્વકિલ્બિપૈઃ ॥૧૫॥
 વ્રહ્મક્ષેત્રસ્ય માહાત્મ્યં શ્રુણુયાન્મનુજો યદિ ।
 આત્માનમુદ્ગરેદ્રહ્મન્ દશપૂર્વાન્ દશાપરાન્ ॥૧૬॥

ઈતિશ્રીબ્રહ્મપુરાણે વૉંસૉમૉ ક્ષેત્રમાહાત્મ્યવર્ણનં નામાષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ

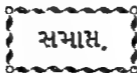
આ ક્ષેત્ર માહાત્મ્ય જે ક્ષેત્ર સારા વિદ્યાન પાસે વચાવે છે અને તેનું પૂજન કરી વચ આશુપણે તથા દક્ષણા આપે છે તો તેની સધળી કામનાઓ પૂર્ણ થાય છે. (૧૩)

માહાત્મ્યનો ગ્રંથ મુંદર અલેકારોથી વિભૂષિત કરી આહ્વાનને અર્પણ કરે છે તે પરમપદને પામે છે (૧૪)

આહ્વાન હો ! ક્ષત્રીય હો ! વૈશ્ય હો ! કે શૂદ્ર હો ! હરકોઈ હો ! પણ જે તેની આ ગ્રંથપર પૂજ્યભાવના હશે તો તે સર્વ પાપથી મુક્ત થશે. (૧૫)

બ્રહ્મક્ષેત્રનું માહાત્મ્ય જે ક્ષેત્ર મનુષ્ય એક ચિત્તે શ્રવણ કરે છે. તો તે જાતનો ઉદ્ધાર કરી દશ પૂર્વેના તથા દસ પશ્ચીમેના પુરુષોનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થાય છે. (૧૬)

ઈતિ શ્રી બ્રહ્મ સ્તોત્ર મં જયશંકરસનુના ગણપતિશંકર શાસ્ત્રિણા
 વિરચિતે ભગવાર્થ ઘોષિની દીક્ષાયાં ક્ષેત્રમાહાત્મ્યવર્ણન
 નામ અષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ

ધાર્મિક-સાહિત્ય-રસિકોને-ખૂશ ખબર ! !

શી વાઙ્ ? ?

ગીતા-ધર્મ-વ્યાખ્યાન-માલા-ના

આજેજ ત્રાહક થાઓ !

ભુગવદ્ગીતાના મહન વિષયોને મરણતાપી સમજાવનાર ! ! પ્રત્યેક શ્લોક ! અન્યથા-ભાવાર્થ-શ્રુતિ સાથે તુલના, વિસ્તૃતવિવરણ, સિદ્ધાંતોના ગંભીર વિષયોને દ્રષ્ટાન્તોથી સુંદર ભાષામાં સમજાવનાર તથા પ્રત્યેક અધ્યાય અને તેના પેટા વિષયોના ઉપક્રમ-ઉપસંહાર લખી મર્મ સમજાવનાર આ એક અદ્વિતીય વ્યાખ્યાનમાલા છે.

એ સાથે ગીતાવિષયના નિબંધ, અન્ય ધર્મો સાથે ગીતાના વિચારોની તુલના, હિન્દુધર્મનો ઇતિહાસ, તહેવારોનો ઇતિહાસ, ઉપનિષદ્ કથાઓ, ભક્તચરિત્રો, વાર્તાઓ, દેશ-પરદેશનાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, આચાર અને રિવાજોની માહિતી, ધર્મનીતિના વિષયોની ચર્ચા, માનવવિકાસની દૃષ્ટિએ છુદ્ધિપોષક અને જ્ઞાનવર્ધક વિષયો લખાય છે. એ લેખો સાદા, રમુજી, સરળ અને મધુરતાભર્યા અપાય છે.

પ્રેમી સન્જનો ! મિત્રોમાં ધર્મરસિકોમાં આ સાહિત્યનો પ્રચાર કરશે અને ત્રાહકો તથા આશ્રયદાતાઓ મેળવી આપવા કૃપા કરી આભારી કરશે.

સદર માલા ! કેમી આઠ પેજી આકારમાં, સુંદર કાગળ, છપાઈ, આર્ટપેપરનાં કવરો, ફોટા એમ સઘળી બાબતે આકર્ષક રીતે પ્રગટ થાય છે.

ગરીબ-શ્રીમંત-વિદ્યાર્થીઓ-બહેનો વિગેરે નાનાં મોટાં સૌને અનુકૂળ પડે તથા સહેલું પડે તે માટે તદ્દન સસ્તુ આ સાહિત્ય રૂ. ૧) માં જ પોરટેજ સાથે અપાય છે.

દરેક અંક સો સો પાનાનો પ્રગટ છે. ને તે એક જ રૂપિયામાં તેનાં કુલ ત્રણસો પાનાં અપાતાં રહે છે. આજે જ ત્રાહક થાઓ ! નામ નોંધાવો ! ! હિન્દુધર્મનું રહસ્ય જાણુવા આ એક ઉત્તમ સાધન છે.

વ્યવસ્થાપક

વડાલી, ઈડર સ્ટેટ, એ. પી. રેલ્વે.

શ્રી૦ માનસિહૃવિજય-વિદ્યાર્થી-આશ્રમ

વડાલી-ઈડર સ્ટેટ.

દાન કરવાનું ઉત્તમ સ્થાન

સુદર આશ્રમમાં પરગામી વિદ્યાર્થીઓને આશ્રય આપવામા આવે છે. તથા તેમને વેદ, વ્યાકરણ, મંસ્કૃત સાહિત્ય તથા ન્યોતિપ આદિ ઉપયોગી પણ મહત્વના વિષયોનું શિક્ષણ ટુંક મુદતમાં આપવા પ્રયંધ કર્યો છે. વળી ધર્મ, નીતિ અને શીલવર્ધક બ્રહ્મચર્યાદિ શિક્ષણ માટે પુસ્તો અંકુશ રાખવામાં આવે છે. ગુજરાતી, અંગ્રેજી શિક્ષણ લેનારાઓને સ્કુલમા જવાની છૂટ આપવામા આવે છે. તથા નિવાસ કરવા અને ભોજન આદિની વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવે છે.

આવી સંસ્થા આ વિભાગમા આ એક જ છે. તેની પાસે પૂરતું ફંડ નથી. તેને દાન કરવું એ ઉત્તમ ગણાય। ધર્મપ્રેમી સભ્યોનો-વયાશક્તિ દાન કરી સંસ્થાને ટકાવી રાખવા-મદદ આપવા-અપાવવા જરૂર યત્ન કરવા તસ્દી લેશે એવી આશા છે.

લિ.

વ્યવસ્થાપક:-ગ૦ જ૦ શાસ્ત્રી.

ૐ

નિત્ય-નૈમિત્તિક-કર્મકાંડનો ભારે ઉપયોગી ગ્રંથ

વૈદિક-નિત્યકર્મ-પ્રદીપ !

પૃષ્ઠ ૧૭૦

મૂલ્ય રૂ. ૧

સુદર ગ્રંથમાં નિત્યકર્મના મંપૂર્ણ વિષયો તથા ઉપયોગી નૈમિત્તિક કર્મના વિષયોનો સમાસ કરેલો છે. આ એક જ પુસ્તક પાસે રાખવાથી અનેકની ગરજ સારે તેમ છે. તેના સઘળાપ્રયોગો વિધિસાથે-વૈદિક-પુરાણોક્ત અને તંત્રોક્તથી મિશ્ર છે.

જેમાં ધ્રુશરતવન, પ્રાતઃસ્મરણસૂક્ત, પ્રાતઃસ્મરણ, ધૌચવિધિ, દંત-ધાવનવિધિ, સૂર્યપ્રાર્થના, તીર્થાભિમત્તણ, દ્યવિધિસ્નાનપ્રયોગ, હેમાદ્રિકૃત-સ્નાનસંકલ્પ, પ્રાતઃસંધ્યા, દેવપૂજન, મધ્યાન્હસંધ્યા, સૂર્યોપસ્થાન, બ્રહ્મવચ, તર્પણ, વૈશ્વદેવપ્રયોગ, ભોજનવિધિ, સાપસંધ્યા, દીપસ્તુતિ, રાત્રિસ્મરણસૂક્ત, આવલુપ્તિપ્રયોગ, યજ્ઞોપવિતધારણપ્રયોગ (સક્ષેપમાં અને વિસ્તાર સાથે) છે. ગણપતિઅથર્વશીર્ષ, રૂદ્રાભિષેક, વેદોક્ત સળીજ નવગ્રહસ્તોત્ર, ઈશાવાસ્ય, શ્રીસૂક્ત, ગીતા અ૦ ૧૫મો, ચડીકવચ, ચક્રાદિસ્તુતિ, રાત્રિસૂક્ત, વૈદિકદેવીસ્તોત્ર, વિષ્ણુ, શિવ, દેવી વિગેરેનાં તીરાંજન, અસૌમ્યેસંધ્યાવંદનનિર્ણય, શિવમહિમ્ન-સ્તોત્ર વિગેરે વિષયોનો સમાસ છે. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ છે.

મેળવવાનું ઠેકાણું:-ગ૦ જ૦ શાસ્ત્રી, વડાલી, ઈડર સ્ટેટ, એ. પી. રેલ્વે.

ગીતા-ધર્મ-વ્યાખ્યાન-માલા-કાર્યાલયની

લઘુ-નિબંધ-માલા

શિશુશિક્ષાલેખમાલા !

લે. ૧૦ ૧૦ શાસ્ત્રી

આ શિશુશિક્ષાની પુસ્તિકા સર્વળી જાતના વિદ્યાર્થિઓને ખૂબ કરે તેવી છે ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી છે લઘુ-વિતાઓ અને લઘુ-સંવાદો છે અને શરૂઆતમાં બોધદાયક લઘુનિબંધ છે સ્વરૂપ ક્રિમતે મળે છે

ગૌરીદેવીનું ચરિત્ર

લે. ૧૦ ૧૦ શાસ્ત્રી

હિન્દુ સમાજની બાળાઓને ગૌરીવ્રત અથવા ગોર્યો કરવાનો રીવાજ છે એ તહેતાગને દિવસે નદાવા જાય છે ત્યાં ફટાણા ગાય છે અને પ્રલાપો કરી દિવસ ગાળે છે એમ ચવાથી પ્રતનો અસન હેતુ પાર પડતો નથી તેથી આ પુસ્તિકા તૈયાર કરી છે પુસ્તિકાના વાચનથી ગૌરી દેવીમાં રહેલા પવિત્ર ગુણો, પવિત્ર ભાવનાઓ, બ્રહ્મચર્ય, તપ, પતિનિષ્ઠા અને ઉચ્ચ વિચારો જાણવા મળે છે ક્રિમત તદ્દન સ્વરૂપ છે

સંદ્યાર્થ દીપિકા

લે. ૧૦ ૧૦ શાસ્ત્રી

આ પુસ્તકમાં દુઃખમાં સંધ્યાનો વિધિ આપ્યો છે દરેક મનોના અર્થ લખ્યા છે મનો નિયે ભાવાર્થે લખ્યો છે અને એમ સર્વળા મનોતું સુદર વિવેચન લખ્યું છે ભૂમિકામાં સંધ્યાનો અર્થ સ્પષ્ટ સમજાવ્યો છે વિધિ અને પ્રયોગના કારણો જતાવ્યા છે અને તે દાલના વિદ્યાનની દ્રષ્ટીએ તેનું વિસ્તાર સાથે વિવેચન થયું છે એવા વિષયનો એક સુદર નિબંધ લખ્યો છે ક્રિમત સ્વરૂપ છે

સુવિચારમાલા

લે. માધુભાઈ શિવાજીવર્મા

પ્રકાશક-૧૦ ૧૦ શાસ્ત્રી

આ સુવિચારમાલામાં, ધાર્મિક-સામાજિક-નૈતિક-અને લોકરૂઢી વિશે વિચારોની માલા ગુથી છે તેમાં આહાર-વિહારના નિયમો, બ્રહ્મચર્ય, યુગ-સ્થાપના નિયમોને લગતુ દુઃખા વિવેચન છે સૌને વાચવા લાયક છે ક્રિમત સ્વરૂપ છે

એ શિવાય હિન્દુધર્મશિક્ષણ, નીતિધર્મપાઠમાલા, ગુજરાતિ સ્કુટ લેખમાલા, અંરકૃત સ્કુટ લેખમાલા, રાજપ્રશસ્તી સંગ્રહ અને સ્કુટ કાવ્યો પણ ઓપાવી જાહેર કરવાના છે

લખો -

ગીતા-ધર્મ-વ્યાખ્યાનમાલા |ર્વાલય

વડાલી, ઉંડર સ્ટેટ

પ્રકાશક-૧૦ ૧૦ શાસ્ત્રી.

(ગીતા-ધર્મ-વ્યાખ્યાન-માલા)

કાર્યાલયની

ચિત્ર—માલા

(૧)

એકબ્રહ્મા મિગજતા શ્રી અગ્નિકામાતાનો દ્વિરગી સુદર ફેટો, ડેમી-આઈપેલ આકારમા નવડા આઈપેપર ઉપર ડાગેલો ધી લક્ષ્મીઆર્ટ પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સમા ખામ ધ્યાન રાખી તૈયાર કરાવેલો, સુદર આકર્ષક અને મોહક છે માતાજીના દર્શન ન કરેલા હોય તેમને માટે અગર કરી આવ્યા પછી ઘર આગળ હસ્તે દર્શન-પૂજન કરવા માટે અતિ ઉપયોગી છે. એમ સૌને માટે સત્વર કરના હાથક છે મામતી સો નવડો ખરીદનારને ધણુ ફારહાદાર જે છૂટી નકલની કિંમત ફક્ત ૦-૦-૬ રાખી છે

(૨)

એકબ્રહ્મા-શ્રી અમાજી માતાજીના ધામધા-ગિરાજતા શ્રી બ્રહ્માણી-દેવી તથા શ્રી મહાપ્રાસુરમદિનીદેવી એ બન્ને દેરીઓના ફોટોઓ દ્વિરગી તૈયાર કરાવ્યા છે ડેમી આઈપેલ આકારમા-સારા-નવડા-આઈપેપર ઉપર આકર્ષક છે બંને ફોટોઓ બેગા છે ધર આગળ રાખવા-દર્શન અને પૂજન માટે સુદર ઉપયોગી છે મૂલ્ય માત્ર ૦-૦-૬ સકડા પર લેનારને કમીશન

(૩)

આ ઉપરાંત ને ૦ નાં શીમત ૧૦૮ મહારાજશ્રી માનમિલ્લ માહેમના દ્વિરગી ફોટોઓ, ને ૦ નાં શીમત ૧૦૮ ઠાકોર સાહેબશ્રી લક્ષ્મણમિલ્લ માહેમના દ્વિરગી ફોટોઓ તથા તેઓશ્રીના ડુમારસાહેબના દ્વિરગી ફોટોઓ મળી શકશે. કિંમત ઉપર મુજબ છે.

પ્રકાશક

ગ૦ જ૦ શાસ્ત્રી

ગી૦ ધ૦ વ્યા૦ મા૦ કાર્યાલય.

વડાણી, ઇલર રોડ, એ પી રલ્લે.